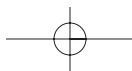
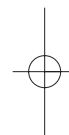

BORGERLØN

Af samme forfatter:

Nye værdier i politik og samfund – Paradigmeskift og kulturbrydninger, 1990

Erik Christensen

BORGERLØN

Fortællinger om en politisk idé

Hovedland

Erik Christensen
BORGERLØN
© Erik Christensen
Forlaget Hovedland 2000

Tilrettelæggelse: Karina Damkjær
Omslag: Jørgen Sparre
Sat med Janson Text
Trykt hos EJ Offset, Beder 2000

ISBN 87 7739 445 3

Forlaget Hovedland
Stenvej 21
8270 Højbjerg
Telefon 86 27 65 00
Fax 86 27 65 37
hovedland@mail.tele.dk
www.hovedland.dk

*»Virkeligheden skabes af mennesker,
som kan se ting som endnu ikke er til.«*

Piet Hein (1963) *Kilden og Krukken.*
Fabler og Essays. København:Gyldendal:154

Indhold

Forord	11
---------------	-----------

Indledning: Behovet for en ny politisk fortælling	15
--	-----------

Et signalement af velfærdssamfundets grundproblemer og præsentation af en mulig løsning	15
--	-----------

1. Borgerlønsidéens historiske rødder	16
2. Et forsøg på en indledende begrebsafklaring	18
3. Borgerløn og sproget	20
4. Velfærdssamfundets grundproblemer	23
5. Fra en gammel fortælling om økonomisk vækst til en ny fortælling om bæredygtig udvikling	28
6. Borgerløn som kættersk fortælling: At sætte spørgsmål ved lønarbejdsnormaliteten.	31
7. Borgerløn som udtryk for skabelsen af et mere retfærdigt samfund	34

Del I: Den teoretiske fortælling

Brikker til en teoretisk forståelsesramme for borgerlønsbegrebet	39
---	-----------

I. Målsætning og forudsætninger	39
--	-----------

II. Teoretisk og metodisk forståelsesramme	46
---	-----------

1. Samfundsteoriens retoriske dimension	46
2. Samfundsteoriens metaforiske karakter	50
3. Samfundsteorier og fortællinger	61
4. Paradigmer og paradigmeskift	65
5. Paradigmeskift, problemløsning og læring	73
6. Forskellige typer af forståelsesrammer (fortællinger): Idee, paradigmer og diskurser	76
7. Politiske diskurser og hegemoni	81
8. Den »progressive« og den »reaktionære« politiske retoriks grundmønstre	85

9. Skabelsen af »det ufærdige«.
 Eller hvordan man undgår at blive fanget af de dominerende klassifikationsmønstre
 og billedannelser 89
10. Nogle afsluttende bemærkninger om tekst-, paradigme- og diskursanalyse 92

III. Borgerløn som element i forskellige videnskabelige paradigmer i den internationale samfundsvidenskab 95

1. Valg af borgerlønsteoretikere 96
2. En fortælling om skabelse af social retfærdighed i et dynamisk ligevægtssamfund:
 En analyse af Herman E. Dalys økologisk-økonomiske paradigme 98
3. En fortælling om en refleksiv videreudvikling af velfærdsstaten
 mod en procedural retfærdighed:
 En analyse af Jürgen Habermas' og Claus Offes kritisk teoretiske paradigmer .. 117
4. En fortælling om udvikling af det sociale medborgerskab:
 En analyse af Bill Jordans medborgerskabsparadigme 142
5. En fortælling om ophævelse af den kønsmæssige uretfærdighed
 i en post-industriell velfærdsstat:
 En analyse af Nancy Frasers feministisk-socialistiske paradigme 160
6. En fortælling om en kapitalisme med »et menneskeligt ansigt«:
 En analyse af Samuel Brittans ejendoms- og markedsparadigme 176

IV. Et holistisk borgerlønsbegreb 185

1. En sammenlignende analyse af de forskellige samfundsvidenskabelige paradigmer
 om borgerløn 185
2. Nogle dimensioner i et borgerlønsbegreb 201
- A. Borgerløn som idé, paradigme, diskurs og teknik 201
- B. Borgerløn som element i forskellige typer af rammefortællinger 204
- C. Borgerløn som moddiskurs set i forhold til den hegemoniske vækstdiskurs .. 206
- D. Borgerlønsstanken forstået som udtryk for et værdi-, paradigme- og diskursskift 207

Del II: Den historiske fortælling

En analyse af den danske borgerlønsdebat 1977-97 209

1. Oversigt over den danske borgerlønsdebat 209
2. Analysens afgrænsning med hensyn til litteratur og anvendte kilder 213

I. Borgerlønsidéens fødsel i forskellige politiske miljøer i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne 216

1. En fortælling om et socialdemokratisk selvopgør med den økonomiske vækst og forbrugerismen:
En analyse af Gunnar Adler-Karlssons idé om en garanteret grundindkomst ... 218
2. En fortælling om et »humant ligevægtssamfund.«:
En analyse af »Oprør fra midtens« borgerlønsidé 228
3. En fortælling om et marxistisk selvopgør med arbejderbevægelsens dyrkelse af lønarbejdet:
En analyse af André Gorz' idé om en garanteret samfundsindkomst 235
4. En fortælling om et fornyet liberalt velfærdssamfund:
En analyse af Niels Hoffs idé om borgerstipendie 245
5. En sammenlignende analyse af idéfornyelsen i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne. 252

II. En ny græsrodsbevægelses skabelse af en politisk diskurs om borgerløn i 1980'erne 264

1. Borgerløn som teknisk fortælling:
Nogle konkrete borgerlønsmodeller 266
2. Borgerløn som idé i en utopisk samfundsfilosofisk fortælling 268
3. Ambivalente reaktioner i offentligheden 271
4. Senere partipolitiske reaktioner 274
5. Vanskeligheder fra idé til politisk diskurs 277
6. Borgerlønsdiskursens svagheder 281

III. 1990'ernes kamp om borgerløn som element i den politiske dagsorden om velfærdssamfundets fornyelse 285

1. Kim til legitimitetskrise for den hegemoniske vækstdiskurs 285

I. Skabelsen af borgerlønsdiskursen: Nye aktører er med til at sætte borgerløn på den politiske dagsorden 293

1. De marginaliseredes erfaringer med og visioner om arbejdsmarkedet 294
2. Borgerløn set som en mulighed af »outsidere« i den offentlige debat 300
3. Borgerløn som element i et nyt kritisk samfundsvidenskabeligt paradigme 306
4. De politiske partiers reaktion på borgerlønstanken 311
5. Tværpolitiske fora for borgerlønsdebatten 329
6. 1990'ernes forskellige politiske borgerløns-diskurser (fortællinger) 332

II. Den hegemoniske diskurs' retoriske udgrænsning af borgerlønsdiskursen	337
1. Den partipolitiske udgrænsning af borgerlønsdiskursen	337
2. Ministrenes politiske retorik i borgerløndebatten	344
III. Den hegemoniske diskurs' institutionelle udgrænsning af borgerlønsdiskursen	357
1. Socialkommissionens politiske opgør med borgerlønsfortællingen og præcisering af den hegemoniske vækst-diskurs	360
2. En videnskabelig fortælling bag Socialkommissionens politiske fortælling: Jørn Henrik Petersens opgør med den potentielle borgerlønsfortælling i den danske model	368
3. Det økonomiske Sekretariats (DØS) »nedskydning« af borgerlønstanken	376
4. Velfærdskommissionen der uddefinerede borgerlønstanken og ikke ønskede at diskutere forskellige fortællinger for velfærdssamfundets fremtid	383
5. Kommissionernes ind- og uddefinering af borgerlønsproblemet	389
IV. Borgerlønsdiskursens vanskeligheder i den kritiske politiske og videnskabelige offentlighed	393
1. CASAs plan for fuld beskæftigelse med et halvt opgør med vækstsamfundet ...	394
2. Hvorfor kunne CASA ikke komme med en frigørende borgerlønsfortælling? ..	400
3. Et liberalt/socialdemokratisk/kommunitært forsøg på at lave en ny god fortælling om lønarbejdet ved at gøre borgerløn til et skræmmebillede og en prygelknabe	409
4. Feministisk fastlåsning i et stift lønarbejds- og ligestillingsparadigme	417
5. Borgerløn som kættersk fortælling på den samfundsvidenskabelige scene	430
6. Lønarbejdets ideologiske dominans i den kritiske offentlighed	442
V. Konklusion om 1990'ernes borgerlønsdebat	443
1. Borgerlønsstilhængernes/modstandernes grundmetaforer	446
2. Borgerløn som udtryk for et diskursskift i 1990'erne?	448
3. 1990'ernes »reaktionære« og »progressive« borgerlønsretorik	457

Konklusion

Fortællingen om borgerlønsidéens foreløbige nederlag og mulige fremtid	461
---	------------

1. En sproglig og teknisk afklaring	462
2. Konklusion vedrørende den teoretiske fortælling: Fortællingen om bæredygtig udvikling som overordnet rammefortælling om borgerlønsidéen	465
3. Konklusion vedrørende den historiske fortælling: Borgerlønsfortællingerne mellem inkludering og ekskludering	477
4. Konklusion vedrørende en fortælling om fremtiden: Fortællingen om »den danske utopi«	496

Litteratur og kilder	510
-----------------------------	------------

Figurindeks	539
--------------------	------------

Emne og personindeks	540
-----------------------------	------------

Forord

Denne bog er et forsøg på at give en samlet fremstilling af borgerlønsdebatten i Danmark set i et samfundsteoretisk perspektiv. Den har været længe undervejs og været udfordrende at designe, fordi jeg ønskede at forene og lave en samlet refleksion i forhold til en række forskellige roller, jeg har spillet.

En af bogens væsentligste metodisk-teoretiske pointer er, at det kan være hensigtsmæssigt at skelne mellem at se borgerløn som en politisk idé, som element i et videnskabeligt paradigme, og som en politisk diskurs og samtidig se på samspillet mellem disse dimensioner.

En anden af bogens grundperspektiver er at se borgerlønsideen som element i forskellige fortællinger. På grundlag af forskellige teoretiske fortællinger konstruerer jeg et holistisk borgerlønsbegreb, der bruges som analyseramme for den historiske fortælling om den danske borgerlønsdebat.

Men bagved ligger en personlig fortælling. I de sidste 10 år har jeg som samfundsforsker beskæftiget mig med nye værdier og politiske idéer og været med til at argumentere for at se borgerlønstanken som element i en række nye videnskabelige paradigmer. Men derudover har jeg samtidig som tidsskriftredaktør (SALT) og medlem af et politisk parti (SF) været med til at udvikle en ny politisk diskurs om borgerløn.

Det betyder, at jeg har diskuteret borgerløn med mange forskellige mennesker, der har givet mig et frugtbart med- og modspil. Min ven, den svenske »medborgarlöns«-teoretiker og forfatter, Lasse Ekstrand er en af de personer, der har betydet mest for mit vedvarende engagement i borgerløns-sagen. I min forskerrolle har demokrati-gruppen på Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning på et tidligt tidspunkt givet mig kommentarer og inspiration. Derudover har en række gode kolleger (Jes Adolphsen, Ole Jensen, Jens Lind, Lars Torpe og Hans Wadskjær) givet kommentarer og værdifuld kritik til dele af mit projekt. I den sidste fase af projektet har jeg haft gavn af kritik og kommentarer fra Niels Albertsen, Morten Kelstrup, Jørn Loftager og Niels I. Meyer.

I de forskellige politiske roller er mine tanker om borgerløn specielt blevet stimuleret af mine medredaktører i SALT (i borgerlønssspørgsmålet særligt Ellen Brun, Tørk Haxthausen, Anders Lundkvist og Jens Wamsler).

I 1993-94 var jeg medlem af SFs borgerlønsudvalg, hvor jeg havde et inspirerende samarbejde med Morten Damsgaard-Madsen og Nis Graulund Hansen. Endelig har en årelang dialog med min ven, Jørg Gaugler, der var med i »midteroprørsbevægelsen«, været med til at skærpe mine argumenter. I den sidste fase har Palle Bendsen været en fin korrekturlæser, der har været med til at klargøre teksten på flere punkter.

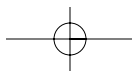
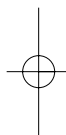
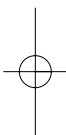
Uden min bedste og mest kærlige kritiker, min kone Sonja Refslund Skrumsager, havde jeg ikke bevaret lysten og modet til at fuldføre projektet.

Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning har støttet mit arbejde ved i to semestre i perioden at give mig helt eller delvis undervisningsfri og har derudover med en trykkegaranti sikret, at mit arbejde har kunnet komme ud i bogform. Endvidere har sekretærerne Maja Brink og Birthe Libergren været mig behjælpelig i den praktiske produktionsproces.

Borgerløn er for mange en så provokerende idé, at de umiddelbart stejler. I øjeblikket domineres den politiske og videnskabelige debat af en næsten religiøs dyrkelse af »lønarbejdet« og »selvforsørgelsesprincippet«. Borgerløn vil ikke afskaffe hverken »lønarbejdet« eller »selvforsørgelsesprincippet«, men vil være med til at ændre fortolkningerne af disse forhold. Der skal derfor nedbrydes mange fordomme og barrierer, hvis idéen skal slå igennem.

Hvis borgerlønstanken skal vinde stigende udbredelse, tror jeg, der blandt andet må ske en fornyelse af debatten i og mellem de politiske partier. Jeg har selv oplevet frugtbarheden af tværpolitiske studiekredse på lokalt plan (med Ellen Brun (partiløs), Majken Kjer Johansen, (Socialdemokratiet), Keld Kollerup Kvist, (Det Radikale Venstre) og Birgit Torlyn (De Grønne)). Derfor vil den nystartede tværpolitiske »Borgerlønsbevægelsen« – www.borgerloen.dk – kunne få en vigtig rolle i den videre debat omkring borgerlønsideen.

Erik Christensen, marts 2000.

*»Den vildeste fantasi er at tro, at ting ikke
kan være anderledes end de er.«*

Piet Hein (1984) *PROSA-GRUK*.
København: Borgens Billigbøger 175:20

Indledning

Behovet for en ny politisk fortælling

Et signalement af velfærdssamfundets grundproblemer – og præsentation af en mulig løsning

Hvorfor en ny fortælling om borgerløn?

Borgerløn kan defineres som en generel ret for alle borgere til en ydelse fra staten, hvor man kan leve på et beskedent materielt niveau uden nogen generel pligt til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet.

Borgerløn er et nyt ord, der er kommet ind i det danske sprog i de sidste 25 år. Ændringer i sproget betyder ofte en begyndende ændring af opfattelsen af virkeligheden. Når en samfundsform ændrer økonomisk og politisk karakter, ændrer den også sprog. Sproget er med til at definere, beskrive og legitimere virkeligheden.

I feudalsamfundet havde man begreber og tilsvarende samfundsmæssige institutioner som »fæstebreve« og »tiende«. I industrisamfundet, som vi endnu lever i, har vi lønarbejde, arbejdsløshedsunderstøttelse og overførselsindkomster. I et fremtidigt bæredygtigt post-industrielt samfund vil et begreb som borgerløn (som et blandt flere nye begreber) passe. Det nye begreb »borgerløn« kan altså tages som tegn på, at nogle allerede sprogligt er begyndt at indstille sig på en anden samfundsstruktur og funktionsmåde.

Formålet med denne bog er at præsentere en historisk fortælling om den danske borgerlønsdebat i de sidste 25 år med den hensigt at give udvalgte dele af fortiden mening for bedre at kunne forklare nutiden og diskutere mulige udviklingslinier for borgerlønsfortællingens fremtid.

Bogen er skrevet ud fra den position og med det perspektiv, at de højtudviklede velfærdssamfund befinder sig i en grundlæggende omformningsproces, hvor den hidtidige velfærdsmodel må forandres. Man kan gå i forskellige retninger og her ses borgerløn som et element i en udviklingsvej, der videreudvikler det sociale medborgerskab og går i retning af skabelsen af en bæredygtig udvikling. En gammel fortælling om velfærdssamfundets udvikling står over for at have udtømt sin fortællekraft, og der er behov for en ny

fortælling.

Det er mit hovedpostulat, at et bevidst politisk valg af en sådan ny udviklingsvej, en fortælling om borgerløn, kræver en ændring af det politiske sprog, af værdier, videnskabelige paradigmer og politiske diskurser.

Indledningsvis vil jeg derfor tage et konkret udgangspunkt og argumentere for, at velfærdssamfundet står over for nogle grundlæggende problemer, som hænger sammen med, at økonomisk vækst er samfundets overordnede målsætning, men at man samtidig er begyndt at tale om en bæredygtig udvikling som en ny samfundsmæssig målsætning.

I den dominerende politiske vækstdiskurs forsøger man at forene økonomisk vækst og bæredygtig udvikling og udvide lønarbejdet igennem skabelse af nye former for statsligt tvangsarbejde (»aktivering«). Heroverfor står borgerløns-diskursen som udtryk for en kættersk modmagtsdiskurs, der sætter spørgsmål ved lønarbejdets dominans og peger på en sammenhængende løsning af en række grundproblemer i velfærdssamfundet.

Men først nogle få afklarende bemærkninger om borgerlønsidéens historie og et forsøg på en indledende begrebsafklaring før argumentationen for borgerlønstankens aktualitet i forhold til velfærdssamfundets grundproblemer.

1. Borgerlønsidéens historiske rødder

Forestillingen om at alle mennesker skal garanteres en minimumsindkomst er meget gammel. I BIEN (Basic Income European Network (www.econ.ucl.ac.be/etes/bien/bien.html), som står for den europæiske sammenslutning af borgerlønsforskere, henviser man til Juan Luis Vives, som var borgmester i Bruges i 1526, som den første, der udformede tanker om en indkomstgaranti-(borgerløns)ordning for alle borgere.

Den svenske sociolog Lasse Ekstrand, som har skrevet bøger om borgerløn (1995 og 1996), argumenterer for, at Aristoteles kan siges at have borgerlønsforestillinger, idet han i den Nikodomæiske etik, sagde, at »Ingen medborgare skall lida brist på livsmedel« (Ekstrand 1996:27).

Mange prominente politiske filosoffer har udtrykt tanker, der kunne minde om borgerløn. Således foreslog den amerikanske politiske forfatter Thomas Paine (1739-1809) i 1776, at de besiddende havde en moralsk forpligtelse til legalt at sikre de ikke besiddende en lige ret til naturens værdier. Hans argument var, at det var Guds gaver, »the gift were made before the need arose«. Det har siden legitimeret en jordbeskatning til løsning af sta-

tens økonomiske problemer.

Af andre fremtrædende samfundsteoretikere, der har haft borgerløns-
lignende idéer, kan nævnes Charles Fourier (1772-1837), Edward Bellamy
(1850-1898) og G.D.H. Cole (1889-1959), der var en ledende personlighed
i den engelske arbejderbevægelse (Andersson 1998).

I nyere tid finder man hos en englænder, Dennis Milner, omkring 1. ver-
denskrig et detaljeret forslag til en borgerlønsordning. Han talte om en
statsbonus (»state bonus«).

Selve begrebet »basic income«, basisindkomst blev første gang brugt i
1953 af den hollandske økonom og nobelpristager (1969) Jan Tinbergen
(1903-94), der var aktiv i det hollandske arbejderparti.

Borgerlønstanken er i efterkrigstiden især blevet forbundet med den en-
gelske liberale økonom og politiker Lady Juliet Rhys-Williams, der i 1942
foreslog en »social dividend« som modspil til Beveridge planen. Hvor Beve-
ridge rettede opmærksomheden mod de beskæftigede, fremlagde Rhys-Wil-
liams en plan for tildeling af en social dividende til alle.

Senere fremsatte den amerikanske økonom og nobelpristager (1974)
Milton Friedman (f. 1912) i 1962 sine tanker om en negativ indkomstskat
som led i »kampen mod fattigdommen«, som Kennedy og Johnson admini-
strationen førte i 1960'erne i USA (Patterson 1994).

Friedman repræsenterede en konservativ udformning af idéen. Herover-
for stod økonomen Robert Theobald, som i 1963 havde udgivet bogen
»Free Men and Free Markets«. Hvor Friedman ville give tilskud til de fat-
tige, talte Theobald for en »social dividend« plan, der gav alle borgere en
rettighed (»entitlement«) til en garanteret minimumsindkomst.

De forskellige tanker om en garanteret mindsteindkomst i USA i
1960'erne gav anledning til en meget livlig debat blandt mange fremtræ-
dende økonomer og i forskellige kirkelige kredse. Selv så indflydelsesrige
keynesianske økonomer som de senere nobelpristagere James Tobin (f.
1918) (1981) og Paul Samuelson (f. 1915) (1970) støttede tankerne. Tobin
fremlagde ligesom Friedman et konkret forslag til en negativ indkomstskat-
tereform (Tobin 1966 og Tobin, Pechman og Mieszkowski 1967), og Samu-
elson kaldte tanken om en garanteret indkomst for »an idea whose time has
come« (Best 1973:128-131). En anden fremtrædende talsmand for idéen om
en garanteret mindsteindkomst var borgerrettsforkæmperen Martin Luther
King (King 1967:163-66).

Præsident Lyndon Johnson nedsatte i 1964 en kommission (Heineman
Commission) til at undersøge spørgsmålet, og i 1968 oplevede man det sær-
syn, at 1300 økonomer fra 150 universiteter underskrev en opfordring til

kongressen, hvor man anbefalede et »national system of income guarantees and supplements« (Patterson 1994:188).

Det var overraskende for nogle, at det blev den republikanske præsident Richard Nixon, som forsøgte at omsætte den brede konsensus blandt eksperter i praktisk politik. Han fremsatte i 1969 en »Family Assistance Plan«, der var en ufuldstændig udformning af idéen, idet den kun garanterede alle familier med børn et vist minimum. Planen blev kritiseret fra mange sider, og det endte i 1973 med, at tilhængerne af planerne måtte erkende, at de ikke kunne komme igennem med tanken om en garanteret mindsteindkomst.

I 1984 blev der dannet en forskningsgruppe omkring borgerlønsidéen i England, *Basic Income Research Group in Britain* (BIRG), som i 1992 blev omdøbt til *Citizen's Income Research Group*, og som udgiver et tidsskrift *Citizen's Income Bulletin*. Denne gruppe var en af initiativtagerne til dannelsen af et europæisk forskningsnetværk i 1986, *Basic Income European Network* (BIEN).

I Holland har der siden midten af 1980'erne været en relativt omfattende politisk diskussion af borgerlønsidéen, hvor flere partier, organisationer og videnskabelige råd har forholdt sig til idéen. I Norden har debatten været mest udbredt i Finland og Danmark, hvorimod den i Norge og Sverige har været mere beskedent (Andersson 1998).

2. Et forsøg på indledende begrebsafklaring

Internationalt synes der at eksistere en sand begrebsforvirring omkring borgerlønsbegrebet. Et utal af forskellige begreber bruges på engelsk: »negative income tax«, »basic income«, »state bonus«, »social credit«, »social wage«, »social dividend«, »guaranteed income«, »universal benefit«, »citizen's wage« eller »citizen's income«.

Og på dansk kan man møde begreberne: borgerløn, borgerindkomst, samfundsløn, samfundsindkomst, garanteret mindsteindkomst, negativ indkomstskat, social dividende, borgerstipendie, basisindkomst og borgerydelse.

Den internationale forening af borgerlønsforskere på europæisk plan besluttede i 1992 at kalde det »citizen's income« i stedet for »basic income« (Meyer 1993).

Jeg finder, at det indledningsvis kan være nyttigt at give en vis sammenhæng mellem de forskellige anvendelser af begreberne og præcisere, hvorledes jeg vil bruge borgerlønsbegrebet.

Den norske professor i socialpolitik Else Øyen (1981) har lavet en be-

grebsoversigt og gennemgang. Hun mener, at begrebet »garanteret mindsteindtægt« (GMI) hensigtsmæssigt kan ses som det overordnede begreb. Det definerer hun således: »Garanteret minsteinntekt innebærer som navnet tilsier en garanti for at visse befolkningsgrupper under visse vilkår har rett til å få utbetalt et løpende minimums- eller grunnbeløp fra det offentlige.« (Ibid:17).

Øyen præciserer forskellen mellem en garanteret mindsteløn og en garanteret mindsteindtægt. Løn fastlægges inden for arbejdsmarkedet for dem, som allerede er i arbejde og som kompensation for udført arbejde. En garanteret mindsteindtægt gives uafhængigt af fordelingsmekanismerne på arbejdsmarkedet.

Øyen skelner mellem tre dimensioner eller komponenter i en GMI: 1. Afgrænsningen af den befolkningsgruppe, som skal modtage en GMI dvs. tildelingsreglerne. 2. Størrelsen på GMI beløbet. 3. Vilkårene for at en GMI kan udbetales dvs. udmålingsreglerne.

Alt efter hvorledes man udformer disse tre betingelser, står man over for syv forskellige modeller for en GMI: 1. Negativ indkomstskat. 2. Social dividende. 3. Borgerløn eller samfundsløn. 4. Husmoderløn. 5. Omsorgsløn. 6. Grundløn. 7. Kunstnerløn.

1. Negativ indkomstskat (Negative Income Tax (NIT)) er en omvendt skat eller en skattecredit. I udformningen af en NIT indgår følgende komponenter: A. Individets eller husholdningernes indtægt. B. En politisk fastsat fattigdomsgrænse og C. En skatterate.

2. Man har så den sociale dividende (Credit Income Taxation (CIT)). Den er mere vidtgående end en NIT, men har de samme variable. CIT udbetales som grundbeløb til alle (efter alder og køn) uden hensyn til indtægt, og en proportional skatterate sørger for udligningen og finansieringen af systemet.

3. En borgerløn eller samfundsløn er den mest vidtgående af GMI-ordningerne. Den forudsætter, at alle borgere uden hensyn til indtægt og skattesystem modtager et grundbeløb af en vis størrelse.

4. Husmoderløn kan ses som en variant af borgerløn og er tænkt som kompensation for hjemmegående husmødre, som gør en arbejdsindsats uden for det økonomiske marked.

5. Omsorgsløn er mere eller mindre det samme som husmoderløn, men den understreger omsorgsaspektet og er ikke knyttet til husmoderrollen.

6. Øyen bruger begrebet grundløn som begreb for den type indkomstoverførsler, som bruges til bønder. Den bidrager til styring af landbrugsproduktionen og fungerer som et alternativ til landbrugssubsidier.

7. Kunstnerløn er betegnelse for en garanteret grundløn til en gruppe udvalgte kunstnere uden hensyn til deres nuværende eller fremtidige indtægt. På dansk taler man om livsvarige stipendier.

Jeg vil ikke gøre meget ud af sondringen mellem de forskellige typer af GMI, bortset fra, at jeg afslutningsvis vil komme med nogle få overvejelser om de forskellige formers hensigtsmæssighed og politiske gennemførlighed. Generelt har jeg valgt at bruge borgerlønsbegrebet, fordi det er det mest rene udtryk for GMI-tankegangen.

De teoretikere, jeg behandler, bruger forskellige begreber og vil derfor ikke uden videre kunne tages til indtægt for den rene borgerlønsstanke.

BIEN, det europæiske forskningsnetværk, definerer »basic income« således: »A basic income is an income unconditionally granted to all on an individual basis, without means test or work requirement.«

I det følgende vil jeg følge denne definition og definerer derfor borgerløn som en generel ret for alle statsborgere til en økonomisk ydelse fra det offentlige, således at man kan leve på et beskedent materielt niveau uden en generel pligt til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet.

Den belgiske borgerlønssteoretiker Philippe Van Parijs (1992:3-6) har argumenteret for, at der eksisterer en principiel forskel mellem en negativ indkomstskat og en borgerlønsordning, fordi man i negative indkomstskatteforslag ofte opererer med husstandsindkomst og fordi den negative indkomstskat opererer ex ante, hvorimod borgerløn opererer ex post. Jeg er enig med Jørn Loftager (1992B:15-16) i, at man teknisk kan udforme de to forskellige modeller således, at der i praksis ikke behøver være nogen forskelle.

3. Borgerløn og sproget

Ifølge Dansk Sprognævn blev borgerlønsbegrebet anvendt første gang i Danmark i 1972 som »løn, ydelse til enhver borger uanset arbejde, position o.l.« (Jarvad 1999:134). Begrebet blev siden brugt i 1974 af professor i øko-

nomi Gunnar Thorlund Jepsen fra Aarhus Universitet i en kronik i Politiken 7.6.74 (»Nulindkomst og retfærdigt skattesystem«).

Heri foreslog Thorlund Jepsen en omfattende reform af hele skatte- og tilskudssystemet ved at indføre »en proportional skat på forbrugsmuligheden, kombineret med et tilskudssystem, en »borgerløn« – der sikrer alle en vis minimumsindkomst«. Han indrømmede, at en så radikal ændring ikke umiddelbart var realisabel. »Det er en målsætning – et ideal. Formålet med at fremsætte det er derfor mere at tvinge politikerne og vælgerne til at overveje, hvad det egentlig er, de vil.«

Siden blev begrebet især kendt med bogen »Oprør fra midten« (Meyer m.fl. 1978), som kom i 1978, og som siden er blevet flittigt brugt i den politiske debat.

Ideologisk normering af sproget

Det nye begreb borgerløn er et eksempel på, at sproget er en levende mekanisme, hvor der hele tiden opstår nye begreber og hvor ord får nye negative eller positive betydninger. Ændringer i sproget er tegn på en ændring i opfattelsen af virkeligheden, idet sproget er med til at definere, beskrive og legitimere virkeligheden.

Sproget og de enkelte begreber er altid udtryk for bestemte værdier, fordi sproget har forskellige funktioner. 1. Det overfører information mellem os (transportfunktion). 2. Det socialiserer os til et fællesskab. 3. Og det er mediet for erfaringsdannelse og udvikling. Ændring i sprog kan ses som ændringer i mentalitet og i holdninger i samfundet. Derfor kan man sige, at der i samfundet bestandigt føres sproglige kampe om, hvad der er »rigtigt« eller »forkert« sprog. Man kan tale om, at der sker en ideologisk normering af sproget, som man med et moderne udtryk kan betegne som politisk korrekthed. »Når en gruppe eller en institution i samfundet – bevidst eller ubevidst – udstikker normer for »rigtigt« eller »forkert« sprog, kaldes det normering, og beskriver vi nu politisk korrekthed som ideologisk normering, giver det visse fordele.« (Frost 1997:36).

Sprogforskere skelner mellem begrebers to lag af betydning, mellem deres kernebetydning (denotation) og deres medbetydning (konnotation). Normalt fastlægges ordenes kernebetydning i en ordbog så neutralt som muligt, mens det er vanskeligere at fastlægge ordenes medbetydning.

Da borgerlønsidéen i 1993-94 var ved at vinde indpas som legitim idé i flere af de etablerede politiske partier og i opinionen, blev man vidne til en kamp om ideologisk normering af sproget. For borgerlønstilhængerne var der tale om en kamp for i det hele taget at få borgerlønsbegrebet anerkendt

som et nyt ord med en neutral kernebetødning. Tilhængerne forsøgte herudover at give det en positiv medbetødning, mens borgerlønsmødstanderne forsøgte at give det både en negativ kerne- og medbetødning. Mødstanderne forsøgte at forhindre udbredelsen af det nye begreb ved at gøre det politisk ukorrekt at tale om borgerløn.

Fra almisse til borgerløn

På arbejdsmarkedet og i socialpolitikken kan man tydeligt se det sproglige skred, der er sket på området, som afspejler det langsomme mentalitets- og holdningsskift, der er sket i samfundet. (Frost 1997:49). Man startede i det før-industrielle samfund med at have et »fattigvæsen«, hvor den økonomiske kompensation blev benævnt som »almisse«, hvilket er en god gerning fra kirken eller den velstående til den fattige. Begrebet almisse fik imidlertid en negativ betødning. Så efter lang tid udskiftede man udtrykket »almisse« med udtrykket »socialhjælp«, fordi det blev opfattet som mindre tyngende. Opfattelsen af dette begreb ændrede imidlertid også karakter med tiden. Den blev mere negativ og bevirkede, at det blev opfattet som en »nådegave«. Efterhånden blev »hjælpen« fra det offentlige opfattet som en rettighed, så »socialhjælpen« fik et nyt navn i form af »understøttelsen« og »bistand«. Det er disse begreber, som også i dag i visse kredse er ved at få en negativ betødning, hvorfor et begreb som »borgerløn« dukker op. Det kan ses som udtryk for et mentalitetsskifte hos dele af befolkningen.

Borgerlønsbegrebets officielle status

Selv om borgerlønsbegrebet i de sidste 20 år har været flittigt anvendt i den politiske debat, optræder ordet ikke i de fleste leksika. (Erik Christensen: »Sprog er politik og magt«. Information 30.1.96). Det er ejendommeligt i betragtning af, at man via folkebibliotekernes edb-artikelindex kan få mere end 100 avis- og tidsskriftartikler, der vedrører ordet borgerløn.

Borgerlønsbegrebet er således fraværende i Politikens Retskrivnings- og betødningssordbog (1996), i Politikens store nye Nudansk Ordbog (1996) og i Dansk Sprogbrug (1995). Endelig er det ejendommeligt, at man ikke har givet det plads i Den Store Danske Encyclopædi. Det eneste større danske leksikon, jeg har fundet begrebet nævnt i, er Gyldendals Tibindsleksikon, supplementbindet (1984), hvor borgerløn defineres som: »Løn betalt af staten, så hver enkelt kan få dækket sine minimale leveomkostninger uden at være tvunget til at påtage sig lønnet arbejde.« For nylig er det blevet optaget som opslagsord i et nyt samfundsvidenskabeligt leksikon, »Samfundslex« (1997), der især er til brug i gymnasiet, på HF og tilsvarende uddannelsesstrin.

Det er Dansk Sprognævns opgave at følge det danske sprogs udvikling og registrere nye ord. Det er siden 1975 sket ved optagelse af et udvalg af nye ord i Politikens årlige Hvem-Hvad-Hvor og i en analyse af en række nye ord i kvartalstidsskriftet *Nyt fra Sprognævnet*. Derudover har sprognævnet ført en mere omfattende seddelsamling over nye ord, som ikke er offentligt registreret.

Sprognævnets formand professor Erik Hansen har sammen med seniorforsker Pia Jarvad fra Dansk Sprognævn (»Om nye ord« Information 24.-25.2.96) forklaret, at ordet nok burde have været med i bogen »Nye ord i dansk 1955-75« (Riber Petersen 1984), men at man på daværende tidspunkt kun havde to citater i sprognævnets seddelsamling, hvorfor man skønnede, at det ikke var almindeligt. De giver flere eksempler på, at nye ord, der bliver dannet, først senere får stor udbredelse. Formanden lovede (1996), at ordet ville komme med i den næste ordbog over nye ord i dansk for perioden 1955-98, og det er også sket i Pia Jarvads ordbog over nye ord i dansk. (Jarvad 1999).

4. Velfærdssamfundets grundproblemer

Velfærdssamfundet kan siges at have fem grundproblemer, der praktisk-politisk kan formuleres således:

1. Arbejdsfordelings- og arbejdsløshedsproblemet.

Nogle udelukkes permanent fra at få normalt lønarbejde, men tvinges til aktivering. Lønarbejdet dominerer andre former for samfunds nødvendigt arbejde, hvilket betyder, at dette samfunds nødvendige arbejde også fordeles meget ulige.

2. Klientgørelsesproblemet.

Et stigende antal samfundsborgere kan kun eksistere ved at modtage offentlige indkomstoverførsler. Reglerne for modtagelse af disse bliver stadig mere indviklede. Staten stiller i stigende grad specifikke krav til modtagernes livsform og adfærd som betingelse for modtagelse. Det skaber retssikkerhedsproblemer og klientgørelsesproblemer. Der er en ubalance i forholdet mellem individets rettigheder og statens pligter.

3. Køns-arbejdsdelingsproblemet.

Den moderne kønsarbejdsdeling viser sig ved, at kvinder i højere grad

end mænd foretager dele af det skjulte samfundsnødvendige arbejde og samtidig i højere grad er indkomstoverførselsmodtagere end mænd. Efter det nye officielle sprog billede med et »aktivt« samfund, der forsørger den »passive« del af samfundet, er det hovedsagelig mændene, der er »aktive« og bærer samfundet, mens kvinderne er »passive«. Og mange bestræbelser går ud på at ligestille kvinderne og gøre dem ligeså »aktive« som mændene.

4. Demokratiproblemet.

Deltagelsen i den demokratiske beslutningsproces på flere planer i samfundet er faldende. Stadig færre mennesker har tid til det demokratiske arbejde på grund af lønarbejdets stigende dominans. Politisk arbejde vurderes ikke som rigtigt og samfundsnødvendigt arbejde. Der er en ubalance i forholdet mellem lønarbejde og politisk aktivitet.

5. Miljøproblemet.

Lønarbejdets dominans betyder, at samfundet er et vækstsamfund, dvs. præget af et mål om at skabe stadig nye lønarbejdspladser, der ofte betyder et stigende ressourceforbrug samt uhensigtsmæssig belastning af naturen. Der er en ubalance mellem natur og samfund.

Lønarbejdet og »det skjulte arbejde«

Et af velfærdssamfundets store paradokser er, at aldrig har et samfund på den ene side officielt hyldet lønarbejdet så meget, som det sker i øjeblikket, samtidig med en stigende erkendelse af, at en række grundlæggende samfundsproblemer er forbundet med udbredelsen af lønarbejdet.

En ændring af arbejdsbegrebet har dybtgående virkninger. Den norske sociolog Cato Wadel har meget rammende bemærket: »Det er på sine begrepsmessige skiller at et samfund skal kjennes.« (Wadel 1984:130). At ændre begreber er at ændre syn på samfundet.

Fordi lønarbejde er blevet prototype på alt arbejde, har man overset og undervurderet husarbejdet, omsorgsarbejdet, det uformelle arbejde i nærmiljøet, »det skjulte arbejde« på arbejdspladserne og det politiske arbejde. Wadel har kaldt disse former for ikke-lønarbejde »det skjulte,« men samfundsnødvendige arbejde.

Wadel mener, at lønarbejdsbegrebet især er blevet styrket og fastholdt af en alliance mellem arbejderbevægelsen, arbejdsgiverne og økonomiske teoretikere og eksperter. Der er langsomt blevet skabt en dominerende norma-

litetsopfattelse, hvor samfundet først og fremmest opfattes som et økonomisk marked, hvor lønarbejde anses for mere værdifuldt end andet arbejde. Men vi er samtidig blevet blinde for, hvorledes vort samfund egentlig hænger sammen.

Wadel argumenterer for et udvidet arbejdsbegreb, fordi man ved at få et meget mere differentieret arbejdsbegreb eller få en hel serie af forskellige arbejdsbegreber ville kunne skabe en mere lige fordeling af de forskellige typer af samfundsnødvendigt arbejde og bedre være i stand til at forstå og »lese« vor egen kulturudvikling (ibid:158).

Et samfund bestående af »aktive« og »passive«

Lønarbejdets betydning ses i øjeblikket i den stigende anvendelse af begreberne »aktiv« og »passiv« i det politisk-økonomiske sprogbrug, hvor de »aktive« er dem, der er erhvervsmæssigt beskæftigede, og de »passive« er dem, der er uden for arbejdsmarkedet, og som lever af forskellige typer af offentlige overførselsindkomster.

Nu er det imidlertid kun ca. halvdelen af befolkningen, der har et lønnet job, hvorimod ca. 25% er arbejdsløse, på forskellige former for overførselsindkomster (pension, efterløn og overgangsydelse), og ca. 25 % er børn og uddannelsessøgende.

Inddelingen i »aktive« og »passive« har specielt sneget sig ind i det politiske og videnskabelige sprog efter arbejdsmarkedsreformen i 1993, hvor det nye politiske begreb »aktivering« blev stadfæstet. Aktivering er de særlige arbejdsmarkeds-, beskæftigelses- og uddannelsesforanstaltninger, man foretager over for de ledige.

Målet er at gøre stadig flere »aktive«, d.v.s. give dem en markedsøkonomisk funktion. Derfor er man begyndt at skelne mellem to typer af indkomstoverførsler, »passiv-ydelserne« (dagpenge, efterløn, overgangsydelse og orlov) og »aktiv-ydelserne« (bl.a. puljejob, jobtræning, etableringsydelse og uddannelsesgodtgørelse), hvor kriteriet er, om der umiddelbart kræves en modydelse fra modtagerens side, om man står til rådighed for arbejdsmarkedet.

I den nye stadig mere udbredte dualistiske beskrivelsesform, aktiv-passiv, ligger en klar værdimæssig vurdering. Det er mere værdifuldt samfundsmæssigt at være aktiv end passiv. Det er samfundsmæssigt normalt at være aktiv og unormalt at være passiv. At være samfundsborger er først og fremmest et spørgsmål om at have en tilknytning til arbejdsmarkedet.

Mange af de såkaldte »passive« har ingen muligheder for at blive »aktive«, hvis de ønsker det. De er i mange tilfælde blevet marginaliserede fra

arbejdsmarkedet, og fordi de modtager indkomstoverførsler, forhindres de samtidig i at have lønarbejde.

Men man har ingen ret til at få et lønarbejde i vort samfund. Det står ganske vist i Grundloven, at »det bør tilstræbes, at enhver arbejdsduelig borger har mulighed for arbejde på vilkår, der betrygger hans tilværelse« (§ 75. stk. 1.). Det giver ingen krav på ansættelse i det offentlige. (Zahle 1997:200). Man har derfor ingen juridisk ret til lønarbejde.

Man har derimod med den nye arbejdsmarkedsreform og bistandslov fået både en ret og pligt til aktivering, når man har modtaget dagpenge og bistandshjælp en vis periode. Aktivering er en ny type af uddannelse og offentligt lønarbejde, hvor man ikke er underlagt de sædvanlige rettigheder og betingelser for lønarbejde. Målet er, at det skal føre til almindeligt lønarbejde. Det har imidlertid vist sig vanskeligt for en stor gruppe. Resultatet er, at man har skabt en ny klasse af offentlige lønarbejdere med reducerede rettigheder og en skærpet uddannelses- og arbejdspligt. De bliver tvunget til at være aktive, men gives ingen mulighed for reelt at tilhøre de rigtige »aktive« i samfundet.

Man kan sige, at man i vort samfund straffer de unormale dobbelt (Salomonsen 1992:79). Først giver man dem ingen ret til at være normale. Derudover tvunger man de unormale til at skulle få dårlig samvittighed over deres unormalitet. »Det er for eksempel stadig normalt at have lønarbejde, og normalitetstvungen presser lønarbejdsløse til ikke at kunne nyde de fordele, der trods alt – for nogle – kan være ved at være arbejdsløs.«

Den ufleksible sammenhæng mellem arbejde og indkomst i velfærdssamfundet

Cato Wadel har med følgende meget enkle fire-feltstabel, der illustrerer sammenhængen mellem arbejde og indkomst, vist hvorledes det moderne velfærdssamfund er låst fast i nogle bokse. Der findes en række regler, institutioner og normer, der låser individerne fast i de enkelte bokse og forhindrer, at de kan bevæge sig mere frit mellem de fire grundpositioner.

Figur 1. Sammenhængen mellem arbejde og indkomst i velfærdssamfundet

	Arbejde	Ikke-arbejde
Indkomst	Felt 1: Det normale: »Det aktive« 1. Lønarbejde 2. Aktivering (nyt)	Felt 2: Arbejdsfrie indkomster 1. Formueindkomster 2. Finansiell spekulation (nyt) 3. Nogle overførselsindkomster (»passive«) 4. Orlov (nyt)
Ikke-indkomst	Felt 3: »Det passive«: Indkomstløst arbejde Det »skjulte« arbejde: 1. Husarbejde 2. Omsorgsarbejde 3. Uformelt arbejde i nærmiljø 4. Politisk arbejde 5. Arbejdet som klient 6. Det »skjulte« arbejde på arbejdsmarkedet	Felt 4: Fritid

Konstrueret på grundlag af idé fra Cato Wadel i Øyen (1981):75

Hvad er dilemmaerne?

På den vandrette akse befinder man sig i en dualistisk »valg-situation.« For de fleste gælder, at enten arbejder man (befinder sig i felt 1), eller også er man på overførselsindkomst (befinder sig i felt 2). Man kan i begrænset omfang kombinere begge dele. De fleste befinder sig ikke i en reelt fri valgsituation. Man er tvunget til enten af være »aktiv« eller »passiv«. I dag eksisterer en uklarhed eller dobbelthed omkring grundlaget for at modtage overførselsindkomster. På den ene side har der været en tendens til afkobling af sammenhængen mellem indkomst og arbejde. Man får en indkomst og er så ikke underlagt en rådighedspligt over for arbejdsmarkedet (f.eks. efterløn og orlov), og forbydes så også at tage lønarbejde (være »aktiv«). På den anden

side findes en tendens til at kræve arbejds- og uddannelsespligt som betingelse for modtagelse af dagpenge og bistandshjælp.

Men der findes også en mindre gruppe mennesker, som har arbejdsfri (formue)indkomster. Til disse indkomster er der ikke knyttet noget forbud eller påbud om arbejde. De kan frit kombinere lønarbejde og modtagelse af en arbejdsfri indkomst og kombinere arbejdsfrie indkomster og indkomstløst arbejde. De har med andre ord større muligheder for at bevæge sig frit i de fire felter.

For modtagere af en række overførselsindkomster gælder ligeledes, at de også i begrænset omfang må foretage frivilligt arbejde, der ikke er lønnet (felt 3). Men tendensen går som tidligere nævnt i retning af at flytte en større gruppe af modtagere af indkomstoverførsler fra felt 2 over til felt 1.

På den lodrette akse befinder man sig i lignende tvangsmæssige dualistiske »valgsituationer«. Her findes en tendens til, at enten har man fuldtidslønarbejde og meget begrænset tid til at tage del i det »skjulte arbejde« (felt 1), eller også har man meget tid til det indkomstløse, skjulte arbejde, fordi man ikke har lønarbejde. Men så vil det som nævnt ovenfor i en række tilfælde være forbudt at påtage sig dette skjulte arbejde (felt 3).

Historisk set er velfærdsstaten karakteriseret ved, at den har institutionaliseret et brud mellem arbejde og indkomst. Man kan under bestemte betingelser få en indkomst uden at arbejde. Det gælder permanent for f.eks. pensionister og handicappede. For mennesker i den arbejdsføre alder gælder det kun midlertidigt, idet der her håndhæves den såkaldte rådighedspligt, d.v.s. en pligt til lønarbejde.

På trods af den stigende tendens til at opvurdere lønarbejdet, må man historisk konstatere, at den totale arbejdstid er blevet noget kortere, og fritiden er blevet noget længere. Det betyder, at både det ulønnede arbejde, og det Wadel kalder det »skjulte arbejde«, er øget.

5. Fra en gammel fortælling om økonomisk vækst til en ny fortælling om en bæredygtig udvikling

Den velfærdsstatslige konsensus om den økonomiske vækst

Velfærdsstatens opkomst efter 2. Verdenskrig er tæt forbundet med den relativt kraftige økonomiske vækst i efterkrigstiden. En af de ledende embedsmænd i denne periode, tidligere departementschef (1962-76) Erik Ib Schmidt, der i en vis forstand kan kaldes hovedarkitekt for den førte politik, har fremhævet to karakteristiske træk for perioden (Schmidt 1997).

1. På den ene side var der ingen plan eller projekt bag velfærdsstaten. »Hverken fra Socialdemokratiet eller fra enkeltpersoner eller fra nogen anden side er der nogensinde udformet noget projekt eller blot en skitse til en dansk velfærdsstat.« (Ibid:26).

2. På den anden side var hovedsigtet »at skabe øget beskæftigelse og hæve befolkningens levestandard ved at fremme den økonomiske vækst«. Økonomiske væksthensyn lå bag ved næsten alle politiske foranstaltninger i denne periode, fordi man regnede med, at øget velstand næsten automatisk ville skabe øget velfærd.

Når vækstpolitikken fik en så dominerende og helt uproblematisk plads i hele efterkrigstiden, hang det sammen med, at den både havde bred opbakning i befolkningen og fra højre og venstre i det politiske spektrum. Man havde selvfølgelig forskellige motiver til at gå ind for væksten og kunne være uenige om fordelingspolitikken, men var enige om, at det var i alles interesse at øge væksten mest mulig.

Det har betydet, at økonomisk vækst både har været en helt overordnet økonomisk-politisk målsætning og den universelle løsning på en lang række samfundsmæssige problemer. Mere konkret er væksten blevet set som den væsentligste forudsætning for forbedring af den overordnede økonomi, fuld beskæftigelse, skabelse af balance for de offentlige udgifter, nedbringelse af statsgælden og mere konkret midlet til skabelse af større lighed, sikring af bedre miljø og højere velfærd. Alle forbedringer blev tænkt gennem en forøgelse af den økonomiske vækst som et hovedmiddel, fordi det ofte var den mest ukontroversielle måde at nå til enighed. Alle havde fornemmelsen af at få noget.

Problematiskering af den økonomiske vækst og skabelsen af et nyt mål: Bæredygtig udvikling

Men i de sidste 20-30 år har de stigende miljøproblemer og uligheden mellem i- og u-lande været med til at sætte spørgsmålstegn ved ønskeligheden af en fortsat økonomisk vækst i de højtudviklede lande. Mange mennesker har en intuitiv fornemmelse af, at udviklingen ikke kan fortsætte. Fysisk vækst i det uendelige er en umulighed i en begrænset verden.

Med fremkomsten af Brundtland-rapporten i 1987, »Vor fælles fremtid«, erkendte man i det internationale politiske system (FN), at fattigdoms- og miljøproblemerne hang sammen. Man så problemerne som sammenhængende med fælles årsager, hvor løsningerne også måtte findes inden for en

ny helhedsorienteret forståelse: Der måtte skabes en bæredygtig udvikling. U-landene havde behov for en økonomisk vækst for at løse deres problemer, mens i-landene havde behov for en ændring af vækstens karakter i en mere kvalitativ retning.

Tidligere så man de forskellige problemer som afgrænsede uden indbyrdes sammenhæng. »Disse afgrænsninger er begyndt at gå i opløsning. Det gælder især de forskellige globale »kriser«, som har vakt offentlighedens opmærksomhed, især i de sidste tiår. Der er ikke tale om særskilte kriser: en miljøkrise, en udviklingskrise, en energikrise. Det er én og samme krise.« (Vores Fælles Fremtid 1991:16).

Det nye ved Brundtland-rapporten var ikke alene erkendelsen af problemernes sammenhæng, men også løsningernes sammenhæng. Derfor introduktionen af den nye forestilling om en bæredygtig udvikling, der netop er karakteriseret ved at være en ny type af sammenhængende løsning. Bæredygtig udvikling er ikke en løsning på udviklingsproblemet, energiproblemet eller miljøproblemet, men er netop en ny type integreret løsning af alle problemerne, således at løsningerne af de økonomisk-teknologiske, sociale og politiske systemer gensidigt støtter hinanden.

Brundtland-rapportens mest citerede definition af en bæredygtig udvikling er: »En udvikling, som opfylder de nuværende behov uden at bringe fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov i fare. Det rummer i sig to begreber: 1. Begrebet »behov«, især de grundlæggende behov hos verdens fattige, som bør have absolut første prioritet, og 2. Tanken om de begrænsninger, som teknologiens stadi og den samfundsmæssige organisation lægger på miljøets muligheder for at opfylde de nuværende og fremtidige behov.« (Ibid:51). Den definition fokuserer ikke på det, man kan kalde den økologiske bæredygtighed, men især på den samfundsmæssige bæredygtighed, hvor spørgsmålet om de nuværende og kommende menneskers mulighed for tilfredsstillelse af deres grundlæggende behov er i centrum.

Det særlige ved forestillingen om en bæredygtig udvikling var, at den både havde karakter af et nyt samfundsvidenskabeligt miljø-paradigme og en ny politisk diskurs.

Et element i en ikke-traditionel, men radikal problemløsning er at kunne se problemerne i sammenhæng, at erkende deres fælles udspring og samtidigt se løsninger i sammenhæng. Problemernes fælles betingethed forsøges vendt, så de bliver hinandens løsninger.

I Brundtland-rapporten kom denne opfattelse til udtryk, hvor der sammenfatningsvis skulle gives udtryk for, hvad »bestræbelserne på at nå frem til en bæredygtig udvikling kræver:

1. Et politisk system som sikrer borgernes effektive medvirken i beslutningsprocessen.
2. Et økonomisk system som er i stand til at skabe overskud og teknisk viden på en selvhjulpent og bæredygtig basis.
3. Et socialt system som sikrer løsning af de spændinger som opstår som følge af en uharmonisk udvikling.
4. Et produktionssystem som respekterer forpligtelsen til at bevare det økologiske grundlag for udvikling.
5. Et teknologisk system som hele tiden kan søge efter nye løsninger.
6. Et internationalt system som er fleksibelt og har evnen til at korrigere sig selv.« (Ibid:73).

Ligesom man internationalt er kommet til en erkendelse af, at der ikke er tale om særskilte kriser og problemer, er der nationalt også ved at danne sig en opfattelse af, at velfærdssamfundenes fem grundlæggende ubalancer, som jeg før har skitseret, er sammenhængende, og at forestillingen om en bæredygtig udvikling også i denne sammenhæng skal ses som en sammenhængende løsning på disse problemer.

6. Borgerløn som kættersk fortælling: At sætte spørgsmålstegn ved lønarbejdsnormaliteten

Borgerløn kan som tidligere nævnt defineres som en generel ret for alle statsborgere til en økonomisk ydelse fra det offentlige, således at man kan leve på et beskedent materielt niveau uden nogen generel pligt til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet.

En sådan ret til en beskedent offentlig forsørgelse for alle gælder ikke i Danmark i dag, hvor grundprincippet er, at man først har ret til en offentlig forsørgelse, når man ikke er i stand til at forsørge sig selv. Desuden er retten til en række indkomstoverførsler (dagpenge ved ledighed, sygdom og orlov samt efterløn) betinget af en arbejdsmarkedstilknytning. Kun såfremt man har været tilknyttet arbejdsmarkedet i en bestemt periode under bestemte betingelser, har man ret til disse ydelser.

Det nuværende industrielle velfærdssamfund bygger altså på fire grundprincipper: 1. At alle skal forsørge sig selv (selvforsørgelsespligten). 2. At dem, der ikke kan forsørge sig selv, er berettiget til offentlig hjælp. 3. At alle, der modtager offentlige ydelser (i den arbejdsdygtige alder) principielt skal stå til rådighed for arbejdsmarkedet (rådighedspligten) samt 4. At alle, der ikke har et normalt lønarbejde og kan forsørge sig selv, både har en ret og en

pligt til aktivering (aktiveringspligten). I forhold til den tidligere skitserede fire-feltstabel peger disse fire grundprincipper alle i retning af en opvurdering og »tvang« i retning af felt 1.

I forhold til Wadels fire-feltstabel vil en borgerløn netop løse op for de tvangsmæssige dilemmaer, hvori mange befinder sig i det nuværende velfærdssamfund. Borgerløn kan ses som en demokratisering af den frihed til en ubetinget arbejdsfri indkomst, som nu kun haves af en lille gruppe formue-indehavere. Det vil give en reel frihed til at vælge mellem en lang række af kombinationer af lønarbejde og borgerløn uden at miste borgerlønnen, og kombinationer af lønarbejde og andre former for arbejde, hvor disse former for arbejde med en borgerløn kan ses som lønnet. Borgerløn vil kunne være med til at svække lønarbejdets normalitetskabende funktion. Det normale bliver nu at modtage borgerløn. Herudover vil flertallet uden tvivl vælge at have lønarbejde. Men det vil være frivilligt i modsætning til nu.

I stedet for at fortsætte med en integration til lønarbejdsnormaliteten, kunne man løse problemerne på en ny måde ved at ændre normalitetsbegrebet. Det normale ville så være, at man var garanteret en mindsteindkomst.

Borgerløn sikrer alle en minimal offentlig forsørgelse og ændrer derved hele synet på det arbejdsmarkedsmæssige og sociale overførselssystem og en række erhvervsstøtteordninger. Et fuldt udbygget borgerlønssystem vil betyde en forenkling og rationalisering ud fra en ny overordnet målsætning.

Borgerløn i stedet for overførselsindkomster

Borgerløn kan betragtes som et mange-formålsinstrument (om mangeformålsorganisationer, se Hvelplund m.fl. 1995). Konkret bestemmer hver enkelt borger imidlertid suverænt hvilket konkret formål, borgerlønnen skal udfylde i hver enkelt borgers livsprojekt på et givet tidspunkt.

Borgerløn som hel eller delvis erstatning for følgende overførselsindkomster og forskellige erhvervsstøtteordninger:

1. Dagpenge til løntilskud.
2. Kontanthjælp til løntilskud.
3. Revalidering.
4. Orlov til generel sabbatorlov.
5. Sygedagpenge.
6. Barseldagpenge.
7. Efterløn.
8. Delefterløn.

9. Overgangsydelse.
10. Førtidspension.
11. Delpension.
12. Folkepension.
13. Statens Uddannelsesstøtte (SU) til uddannelsesløn.
14. Iværksætterydelse til permanent iværksætterydelse.
15. Børnefamilieydelse.
16. Børnetilskud.
17. Kunstnerstøtte til generel kunstnerløn.
18. Hjemmeservice.
19. Landbrugsstøtte til persontilskud.
20. Andre erhvervstilskud til persontilskud.

På det arbejdsmarkedsmæssige område vil borgerlønnen kunne fungere som løntilskud og dermed lette arbejdsløsheden. Derved ville den løse arbejdsløsheds- og arbejdsfordelingsproblemet. Samtidig vil den kunne ses som en aflønning af det ubetalte omsorgsarbejde og dermed fungere som en generalisering af den nuværende forældre- og omsorgsorlov. På den måde er den med til at løse kønsproblemet ved at give mænd og kvinder lige muligheder for omsorgsarbejde. På uddannelsesområdet vil den kunne betragtes som løn for uddannelse. På pensionsområdet vil den udgøre grundydelsen i pensionen, og på erhvervsområdet vil den kunne ses som en permanent iværksætterydelse. På det kulturelle område vil den kunne ses som en kunstnerløn og erstatning for en del af kulturstøtten. Endelig vil den på det politiske område kunne bruges som en demokrati-orlovsydelse, som nogle har talt om behovet for (Andersen og Elm Larsen 1995A).

Det værdifulde ved den generelle borgerløn er, at den er neutral over for valg af erhverv, uddannelse og livsformer og derfor kan være med til at afhjælpe flere problemer i det moderne velfærdssamfund. Der er selvfølgelig ikke nogen garanti for, at det vil ske, fordi det er op til den enkelte borger hele tiden uden offentlig indblanding at bruge og se borgerlønnen på en ny måde.

Borgerlønstankegangen betyder en ændring i alle de grundlæggende begreber og samfundsmæssige kategoriseringer. Skellet mellem lønnet og ikke-lønnet arbejde nedbrydes, modsætningen mellem selvforsørgelse og offentlig forsørgelse opblødes. Rådigheds- og aktiveringspligten modificeres. Alle centrale klassifikationer ændres.

Borgerløn kan siges at være med til at nedbryde det bestående dualistiske sprog. I borgerlønnen ligger hverken et krav eller forbud om at være mar-

kedsmæssig aktiv eller passiv. Den gengiver begreberne aktiv og passiv en personlig betydning. Man kan ikke generelt afgøre, om det er værdifuldt at være aktiv eller passiv. Det må afgøres ud fra den enkeltes konkrete behov.

Kobling af bæredygtigheds- og borgerlønstanker

Sammenfattende kan man sige, at en borgerlønordning vil kunne gå ind og bidrage til at genoprette alle de fem skitserede ubalancer i det moderne velfærdssamfund. 1. Den vil kunne være med til at skabe en mere lige fordeling af det samfunds nødvendige arbejde. 2. Den vil kunne styrke individets retsstilling og reducere klientgørelsesproblemet. 3. Den vil kunne skabe grundlaget for en mere retfærdig kønsarbejdsdeling. 4. Den vil kunne styrke det civile samfund og demokratiet. 5. Og den vil kunne være med til at reducere naturbelastningen.

Derfor kan borgerlønstanken ses som et element i skabelsen af en bæredygtig udvikling. Eller bæredygtig udvikling kan ses som den overordnede idé, der vil kunne give borgerlønstankens forskellige dimensioner en mening og sammenhæng.

7. Borgerløn som udtryk for skabelsen af et mere retfærdigt samfund

At tage eksistensen af nogle grundlæggende ubalancer og dominansproblemer i velfærdssamfundet som udgangspunkt og at se borgerlønstanken som element i afhjælpningen af disse problemer kan beskrives som en reaktion på nogle grundlæggende uretfærdigheder og et forsøg på at skabe et mere retfærdigt samfund.

At problematisere et samfunds dominerende normalitetsideal og komme med forslag til dets ændring eller modifikation er det samme som at anfægte dette samfunds dominerende retfærdighedsideal og forsøge at sætte et eller flere andre idealer i stedet.

Ud fra det bestående samfunds lønarbejdsnormalitet er borgerlønstanken blevet afvist, fordi den skulle være i strid med et retfærdigt samfunds grundprincipper. Borgerløn siges at bryde med principperne om: 1. At »for at nyde, må man yde«, for at få en pengeindkomst må man yde en arbejdsindsats. 2. At til »en rettighed hører pligter«. Borgerløn er en ret uden en pligt, en ret til indkomst uden en pligt til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet. Aktivering siges at være retfærdig, fordi her følges pligter og rettigheder.

Disse to ræsonnementer er kun gældende, hvis disse to grundnormer ses

inden for en snæver markedslogik. På et marked må man yde for at nyde, og her hører ret og pligt snævert set sammen. Men forstår man disse principper bredere samfundsmæssigt og politisk-juridisk, ser sagen helt anderledes ud.

Ud fra en videre samfundsmæssig og juridisk-politisk fortolkning af principperne om 1. at yde for at nyde og 2. at pligter skal følge rettigheder, kan borgerløn netop siges i højere grad at leve op til disse principper end det nuværende samfund.

Borgerløn giver alle, der yder et samfundsnødvendigt skjult arbejde, mulighed for at blive lønnet på et eksistensniveau af samfundet. Men derudover må borgerløn ses som en universel politisk-juridisk rettighed, som staten har pligt til at realisere. Den er som andre fundamentale juridiske rettigheder ikke forbundet med en pligt (arbejdspligt). Hvis den skulle være det, måtte denne arbejdspligt være universel, dvs. gælde alle borgere for at være retfærdig.

Ud fra en sådan betragtning lever det nuværende samfund ikke op til sine egne grundnormer. Uretfærdighederne i det moderne samfund fremkommer netop ved, at markedsaktørerne lever højt på det øvrige samfund og i begrænset omfang er bundet af nogle pligter over for mennesker og natur uden for markedet.

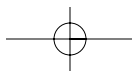
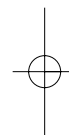
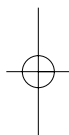
Mange mennesker med lønarbejde nyder godt af at have et lønarbejde uden at være med til at yde noget af det skjulte samfundsnødvendige arbejde, der er en forudsætning for samfundets eksistens og lønarbejdets funktion. Og omvendt yder mange mennesker et samfundsnødvendigt arbejde uden i tilstrækkeligt omfang at blive belønnet for det. Endelig nyder en række mennesker godt af arbejdsfrie indkomster uden at yde et stykke samfundsnyttigt arbejde for disse indkomster.

Når den nye ret og pligt til aktivering er uretfærdig, hænger det sammen med en forvansket juridisk opfattelse af ret- og pligtbegreberne. Når individer får en rettighed, får staten normalt en pligt til at sikre denne rettighed. Individet får med en ny rettighed ikke en samtidig pligt til at bruge denne ret. Ret til ytringsfrihed bliver ikke forbundet med en pligt til at ytre sig osv. Når en pligt til aktivering siges at være kædet sammen med en ret til aktivering, kan det derfor kun ses som et forsøg på at »sminke« en tvang.

Hvis en ret og pligt til aktivering eller en ret og pligt til lønarbejde skulle være retfærdig, måtte den være universel, gælde alle borgere. Men det gør den ikke. Et centralt princip for al moralitet er, at »man kan ikke både acceptere et moralprincip samtidig med at man ikke selv handler i overensstemmelse med det.« (Hartnack 1980:45).

Aktivering gælder kun dem, som ikke kan få lønarbejde. De gives som tid-

ligere omtalt ikke en ret og pligt til lønarbejde. Aktivering kan derfor siges at være en pligt for en særlig gruppe mennesker, der ikke kan få de normale lønarbejdsrettigheder. Ideologisk siger man, det er retfærdigt, fordi her følger pligter med rettigheder, men det er et godt eksempel på et forsøg på ideologisk tilsløring af en uretfærdighed, en diskrimination. Man afskæres fra de normale rettigheder og pålægges særlige pligter.

*»Det typiske for den skabende proces er,
at man ikke helt kan adskille spørgsmål og svar,
problemstilling og løsning. Der ligger i den førstes form
en mistanke om det sidste. Løsningen kaster en skygge
– eller lad os smukkere og rigtigere kalde det et lys foran sig.
En feed back kalder man det i elektronikken.
Og det lille snyderi er med til at forme problemet.«*

Piet Hein (1963) *Kilden og Krukken. Fabler og Essays.*
København: Gyldendal: 82-83

Del I

Den teoretiske fortælling

Brikker til en teoretisk forståelsesramme for borgerlønsbegrebet

I. Målsætning og forudsætninger

Efter indledningsvis at have givet en konkret begrundelse for beskæftigelsen med borgerlønstanken med udgangspunkt i velfærdssamfundets grundproblemer, vil jeg kort præcisere bogens målsætning og give en forklaring af dens struktur.

Målsætning

Min analyse har tre formål:

1. At præcisere og videreudvikle borgerlønsidéen på grundlag af en analyse af udvalgte dele af den internationale litteratur om borgerlønsproblematikken med det formål at kunne skelne mellem forskellige lag og dimensioner i borgerlønsidéen. Målet er at skabe et teoretisk begrebsapparat, der er anvendeligt både for en historisk og en fremtidsorienteret analyse.
2. At analysere den danske borgerlønsdebat i perioden 1977-97 på grundlag af denne begrebsudvikling og præcisering med henblik på at forstå og forklare debattens forløb. Målet er at give en teoretisk begrundet forståelse af, hvorfor og hvorledes borgerlønsdiskursen som en kættersk diskurs er blevet udgrænset.
3. At videreudvikle borgerlønstanken som teoretisk politisk diskurs, dvs. diskutere borgerløns-tankens fremtidige politiske muligheder i det danske velfærdssamfund på grundlag af den teoretiske præcisering af borgerlønsbegrebet og erfaringerne fra den danske borgerlønsdebat. Målet er at skitsere et værdigrundlag og alliancemønster for en fremtidig borgerlønsdiskurs.

Som indledningsvist antydtes er bogen skrevet i et fortællingsteoretisk perspektiv. Den finder forskellige »skjulte« teoretiske fortællinger om borgerløn, som den bruger til at lave en historisk fortælling, hvis mål er at skitsere en fremtidshorisont, hvor fortællingen om borgerløn får nyt liv.

En reflektiv samfundsvidenskabs opgaver

Formålet med analysen er at bidrage til en afklaring og præcisering af de politiske idéer og samfundsvidenskabelige teorier om borgerløn. Idéer og teorier om samfundet er vigtige, fordi de er med til at skærpe vores moralske og politiske bevidsthed og udvikle fantasien om vore valgmuligheder, når vi skal løse praktiske politiske problemer.

Videnskabens formål er at producere viden, at lave teorier både om, hvordan verden ser ud og hvordan den kunne se ud.

Man har et teoretisk problem, når man er bevidst om »en uvidenhed, man ved man har«. (Adolphsen 1995A:33). Teorier løser de teoretiske problemer, man har, ved at give nye forståelser og forklaringer af virkeligheden. Men ofte udspringer arbejdet med teoretiske problemer specielt i samfundsvidenskaberne af nogle praktiske problemer i samfundet. Og man har et praktisk problem, når der eksisterer »en modsætning mellem hvad man vil, og hvad man kan.« (Ibid:32). Teorier kan i nogle tilfælde gøre os bedre i stand til at løse en række praktiske problemer ved både at give os en bedre viden om, hvorledes verden ser ud, og ved at ændre vores opfattelse af verden (virkelighedsbillede) og os selv (selvopfattelse).

Udgangspunktet for mig er en række praktiske politiske problemer i velfærdssamfundet (arbejdsløshed, kønsarbejdsdeling, klientgørelse, miljø). Det er min grundantagelse, at disse praktiske politiske problemer ville kunne løses mere hensigtsmæssigt, hvis politikerne havde andre idéer om problemløsninger og så anderledes på den økonomisk-politiske virkelighed (dvs. havde andre fortællinger).

Løsning af praktiske problemer kræver ofte, at man har en teoretisk forestilling om de praktiske problemers sammenhæng og årsager. Der kræves med andre ord teorier. Men teorier om, hvordan verden ser ud, løser i sig selv ikke de praktiske problemer. De må vinde tilslutning og omsættes i praktiske løsninger.

I den traditionelle videnskab har man ignoreret, nedtonet eller direkte skjult videnskabens relativitet, fordi den er afhængig af værdier og følelser. Det er i mange tilfælde værdierne, der giver den grundlæggende energi eller drivkraft bag vores ønske om viden. Det er værdierne, der strukturerer vores opfattelse af verden.

I forhold til det traditionelle syn på samfundsvidenskaben, der begrænser sig til at beskrive og forsøge at forklare verden, forsøger jeg at supplere disse elementer med et værdikritisk og et ændringsorienteret element. Det vil sige, at jeg både vil inddrage videnskabens forstående aspekt, se virkeligheden som socialt konstrueret og være med til at konstruere fremtiden ud fra et human-økologisk perspektiv. Forskningens opgave er ikke kun at beskrive, forklare og vurdere virkeligheden, men den bør også vedkende sig, at den (bevidst eller ubevidst) er med til at ændre denne virkelighed igennem sine fortællinger.

Jeg er interesseret i at beskrive, forklare og forstå borgerlønsdebatten for at kunne være med til at stimulere og fremme borgerlønsdebatten i fremtiden. Mit formål med denne analyse er bl.a. at være med til at få borgerløns-spørgsmålet sat på den politiske dagsorden, og igennem en bred demokratisk debat om spørgsmålet være med til at stimulere en læreproces og nedbryde en række barrierer, således at der blandt de centrale politiske aktører i samfundet kan skabes en demokratisk debat, der kan være med til at skabe en ny politisk konsensus om en videreudvikling af velfærdssamfundet, hvor borgerløns-spørgsmålet ses som et blandt flere elementer.

Teoriens retoriske aspekt

Enhver tekst, herunder også en akademisk afhandling, har et retorisk aspekt, eller kan ses ud fra en retorisk synsvinkel, dvs. forsøger at kommunikere et budskab så overbevisende som muligt. Det vil sige, den fremsætter en påstand eller række af påstande, som den vil dokumentere/bevise gyldigheden af ved anvendelse af nogle metoder, som kan kontrolleres og diskuteres af andre. Enhver akademisk tekst kan ud fra Stephen Toulmins (1974) argumentmodel ses som en påstand, hvortil der stilles krav om at der kan gives videnskabeligt acceptable belæg, og der anvendes en videnskabeligt anerkendt og til formålet egnet metode.

Hvad er denne afhandlings påstand? Hvorledes vil jeg dokumentere/bevise gyldigheden af mine påstande? Og hvilken metode benytter jeg for at gøre dette?

Grundlæggende perspektiver eller grundpåstande

Bogen bygger på fem grundlæggende perspektiver.

1. Det første perspektiv er, at borgerlønsbegrebet kan ses som en række samfundsmæssige metaforer

Med en ny metafor giver man en ny billedlig beskrivelse af en ting eller et

forhold, lægger op til at se verden på en ny måde. Ændring i sproget er ofte tegn på en ændring i opfattelsen af virkeligheden. Idéer og videnskabelige modeller bygger på nogle grundmetaforer, og videnskabelige nydannelser tager ofte form af ændring i metaforer. Metaforer kan bruges som et idémæssigt og videnskabeligt erkendelsesredskab til at skabe nye forestillinger og begreber.

På det konkrete niveau kan borgerløn ses som en interessant ny samfundsmæssig metafor. En række overførselsindkomster og erhvervsstøtteordninger kan erstattes med og opfattes som en universel borgerløn. En sådan ny synsvinkel medfører ændringer i en lang række samfundsmæssige begreber og forestillinger: Arbejde, vækst, økonomi, demokrati og interesser.

Sociale ydelser bliver normalt set som »et sikkerhedsnet«. Nogle kritikere af velfærdssamfundet mener, at mange sociale ydelser imidlertid er blevet »en hængeskøjle«. Mange taler derfor om, at sociale ydelser skal gøres til et »springbræt«. Det er alle eksempler på typiske metaforer.

Borgerløn er ikke en social ydelse, men en universel personydelse, der sprænger det hidtidige ensidige syn på overførselsindkomster. Borgerløn kan have mange formål. De bestemmes af den enkelte modtager. Derfor kan borgerløn både ses som »et sikkerhedsnet« og »et springbræt«, men kan også bruges som »hængeskøjle«.

2. Det andet perspektiv er, at borgerlønstanken både kan ses som idé, som del af et videnskabeligt paradigme og som en politisk diskurs

Almindeligvis opfattes borgerløn kun som en konkret politik for indretning af arbejdsmarkedet. Det nye ved denne bog er, at jeg definerer fire lag i denne borgerlønstanke (som metaforer på forskellige planer): et værdimæssigt, et teoretisk, et politisk og et mere konkret teknisk.

Borgerløn ses som idé i en idémæssig forståelsesramme, som paradigme i en videnskabelig forståelsesramme, som politisk diskurs i en politisk forståelsesramme og endelig som konkret, teknisk, politisk-økonomisk forslag.

Idémæssigt er borgerløn udtryk for en tolkning af forholdet mellem de grundlæggende samfundsmæssige værdier: Bæredygtighed, retfærdighed, frihed, lighed og materiel tryghed. Borgerløn kan derudover ses som element i forskellige samfundsvidenskabelige paradigmer om fordeling af ressourcer og rettigheder. Endelig kan borgerløn ses som en politisk diskurs i den politiske konkurrencekamp.

3. Det tredje perspektiv er at forstå borgerlønsidéen som element i forskellige typer af ramme-fortællinger

Overordnet kan borgerløn forstås i forhold til en fortælling om de gamle ideologiers og industrialismens krise og grænserne for vækst og ses som element i en ny fortælling om bæredygtig udvikling, der kan ses som svaret på disse kriser.

Samtidig kan borgerlønstanken også forstås i forhold til en fortælling om demokratiets og velfærdsstatens historiske udvikling, hvor borgerløn ses som et element i en videreudvikling af velfærdsstaten eller nærmere bestemt som en fuldendelse af det sociale medborgerskab.

Herindenfor kan borgerløn mere konkret og snævert ses i forhold til en række små fortællinger om velfærdsstatens problemer i forhold til staten, markedet og det civile samfund.

Endelig kan borgerløn ses som element i nogle mere tekniske fortællinger om forenkling og rationalisering af en række mekanismer i velfærdssamfundet.

4. Det fjerde perspektiv er at se borgerløn som en alternativ moddiskurs i forhold til den hegemoniske politiske diskurs

Velfærdsstaten bygger på en økonomisk vækstdiskurs. Skabelse af stadig mere lønarbejde til stadig større grupper af befolkningen kombineret med en voldsom udbygning af en række offentlige velfærdsinstitutioner har betydet en nedslidning af det naturlige miljø og indskrænket det civile samfund.

I begyndelsen af 1990'erne befandt den hegemoniske vækstdiskurs sig i en folkelig legitimitetskrise og borgerlønstanken blev skabt som en moddiskurs til den dominerende arbejdsmarkeds- og socialpolitiske diskurs i debatten om velfærdssamfundets fornyelse. Den ny borgerlønsdiskurs afspejlede nogle udbredte stemninger i befolkningen og var med til at skabe kimen til et nyt politisk alliancemønster på tværs af politiske skel.

Borgerlønsidéen er, fordi det er en mod-diskurs, altid af de dominerende politiske aktører blevet forsøgt »ekskluderet«, dvs. forsøgt skubbet ud af den politiske debat, fordi idéen er blevet stemplet som rent utopisk eller »inkluderet«, dvs. forsøgt gjort til en del af det bestående system og bestræbelserne på at lave småreformer af dette.

5. Det femte perspektiv er at se borgerlønstanken som udtryk for:

- A. et værdiskift. B. et paradigme- og teoriskift og
- C. et politisk diskursskift

Borgerløn kan ses som en ny politisk idé, der ligger i forlængelse af nogle af velfærdsstatens grundidéer og samtidig står i modsætning til andre idéer.

En af velfærdsstatens idéer har været at skabe et socialt medborgerskab, dvs. at sikre alle en social økonomisk grundtryghed, hvis de ikke kunne forsørge sig selv. Borgerløn er en videreførelse af denne idé ved retsmæssigt at sikre alle borgere en minimumsforsørgelse.

Velfærdsstaten bygger på et økonomisk vækstparadigme. Skabelse af stadig mere lønarbejde til stadig større grupper af befolkningen kombineret med en voldsom udbygning af en række offentlige velfærdsinstitutioner har betydet en nedslidning af det naturlige miljø og indskrænket det civile samfund.

I stedet for at fortsætte med en videre ekspansion af lønarbejdet ved at underlægge det stadig mere tvangsmæssige former ligger der i borgerløns-tanken en idé om at sætte en grænse for lønarbejdet, der samtidig fungerer som en grænse for den statslige klientgørelse og en grænse for naturudnyttelsen.

Ved at sætte disse grænser skabes der rum og tid for handlinger i det civile samfund, der kan være med til at forbedre den menneskelige omsorg, styrke lokalsamfundene og skabe tid til demokratisk deltagelse og herigennem styrke miljøet. At se borgerlønsidéen som grænsesættende både i forhold til markedet, staten og det civile samfund betyder, at idéen kan ses som en central idé i et større kompleks af nye idéer, der tilsammen udgør en samlet forestilling om en bæredygtig udvikling.

Belæg og metoder

Hvorledes vil jeg dokumentere/bevise gyldigheden af mine grundpåstande? Og hvilke metoder vil jeg benytte?

Videnskabeligt kan man forsøge at dokumentere/bevise sine påstande på forskellige måder: Igennem henvisning til: 1. Induktion – at slutte induktivt ud fra empiriske facts. 2. Deduktion – at slutte logisk ud fra nogle aksiomer. 3. Forståelse – at slutte ud fra en fortælling. 4. Abduktion – at slutte ud fra en vurdering af metaforer.

Da en væsentlig del af opgaven går ud på at analysere og videreudvikle borgerlønsbegrebet og grundpostulatet er, at borgerløn skal ses som element i en række fortællinger, vil en væsentlig del af afhandlingen bestå i en argumentation for at se borgerlønsbegrebet som en række samfundsmæssige metaforer, der indgår i disse fortællinger. Endvidere vil det gå ud på at vise, at disse fortællinger også kan ses som forskellige typer af forståelsesrammer (idéer, paradigmer, diskurser), der har forskellige funktioner på de forskellige samfundsmæssige felter.

Metoden til at præcisere og videreudvikle borgerlønsbegrebet vil være en

tekstanalyse af forskellige internationale borgerlønsteoretikere.

Med dette præciserede borgerlønsbegreb vil jeg derefter lave en historisk analyse af den danske borgerlønsdebat. Den vil igennem en konkret historisk idé-, paradigme- og politisk diskursanalyse vise samspillet mellem borgerlønsdebatten på det idémæssige, videnskabelige og politiske felt.

Denne historiske analyse danner grundlag for nogle afsluttende betragtninger omkring en borgerlønsfortællings fremtid.

»Vi har lavet ordene som håndtag på tingene.
 Hvis vi ikke passer på,
 holder de os virkeligheden fra livet.«

Piet Hein (1984) *PROSA-GRUK*.
 København: Borgens Billigbøger 175:10

II. Teoretisk og metodisk forståelsesramme

Den teoretiske forståelsesramme har karakter af en forklaring af og begrundelse for bogens fem grundlæggende perspektiver. Indledningsvis vil det retoriske aspekt ved alle samfundsteorier kort blive berørt. Herefter vil følgende teoretiske hovedspørgsmål blive forsøgt besvaret:

1. Hvilken betydning har metaforbegrebet i moderne samfundsteori? Hvad vil det sige, at borgerløn ses som en række samfundsmæssige metaforer?
2. Hvad er en forståelsesramme? Og hvad ligger der i en skelnen mellem en idémæssig, en videnskabelig og en diskursmæssig forståelsesramme?
3. Hvad vil det sige, at samfundsteorier ses som fortællinger? Og hvilket perspektiv gives ved at se borgerløn som et element i forskellige fortællinger?
4. Hvorledes skal man definere diskursbegrebet? Og hvad betyder det at se borgerløn som en kættersk moddiskurs til den herskende diskurs?
5. Hvorledes kan man forstå, at borgerlønstanken kan ses som udtryk for et værdiskift, et paradigmeskift og et politisk diskursskift?

1. Samfundsteoriens retoriske dimension

Den retoriske vending

Retorik forstås normalt som læren om veltalenhed og defineres mere bredt som den sproglige fremstillings kunst. Historisk synes der altid at have eksisteret to helt forskellige opfattelser af retorikken (Holmgaard 1998), en snæver teknisk som kunsten at overtale og en meget bredere som den sproglige fremstillings kunst, som praktisk argumentation. Her vil jeg tilslutte mig den brede og argumentere for dens betydning også i samfundsvidenskaben.

Den amerikanske filosof Richard Rorty har talt om tre store vendinger i humanistisk videnskabsteori i det 20. århundrede (Kock 1997), der har sammenhæng med en ændring i opfattelsen af sprogets rolle i samfundet, hvor man er gået bort fra en idé om at se sproget som en afbildning af virkeligheden. Rorty taler for det første om en »linguistic turn« (sproglig vending), hvilket betyder, at man går fra at betragte sproget som et billede til at se det som en genstand i sig selv eller som gerninger. For det andet taler han om en »interpretative turn« (fortolkende vending), hvilket betyder, at sproglig reception (læsning, fortolkning) også ses som en handling. Og for det tredje taler Rorty om en »rhetorical turn« (retorisk vending), hvilket betyder, at der i alle sproglige ytringer ligger et forsøg på overtalelse, at al videnskab ses som forsøg på overtalelse og derfor kan betragtes som en form for retorik. Alle videnskabelige teorier forsøger at overbevise nogle modtagere om et synspunkt ligesom alle andre tekster.

Disse synspunkter har i 1980'erne og 90'erne vundet stor udbredelse i mange humanistiske videnskaber, hvorimod det kun i mere begrænset omfang er tilfældet i samfundsvidenskaberne. Her er et retorisk perspektiv på samfundsteorien undtagelsen (Edmondson 1984, Brown 1987 og Albertsen 1993).

Kommunikation og retorik

Formålet med al kommunikation er at påvirke, overtale eller overbevise, at organisere modtagernes virkelighedsopfattelse og erfaringer, således at de synes, at de synspunkter og handlingsplaner, der fremlægges, er naturlige og selvindlysende. Målet er at få tilhøreren til at se verden igennem ens egne briller.

Nogle vil hævde, at der findes kommunikation, der udelukkende har til hensigt at meddele noget og ikke forsøger hverken at overtale eller overbevise om noget. I den forstand kan man skelne mellem kommunikation, der er retorisk og kommunikation, der ikke er retorisk. Men spørgsmålet er, om denne grænse ikke er flydende. Blot det at ville meddele noget er i sig selv også et budskab om, at det er noget væsentligt i forhold til noget andet og kan på den måde også siges at have et retorisk element.

Derimod kan man sige, at der i spørgsmålet om forskellen mellem at overtale og overbevise kan siges at være tale om to former for retorik. Man kan sige, at der i det at blive overtalt til noget ligger, at man tilslutter sig noget med sine følelser mere eller mindre mod sin fornuft, hvorimod der i det at blive overbevist ligger, at man tilslutter sig det med hele sit jeg, både følelser og fornuft.

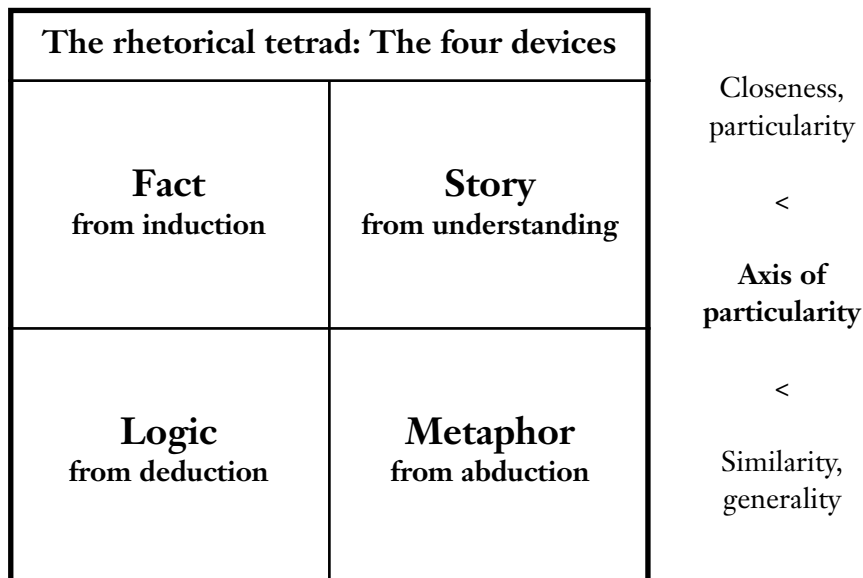
Man vinder tilslutning til et synspunkt ved både at appellere til modtagerens intellekt og følelser. I retorikken skelner man mellem de tre klassiske appelformer: logos, ethos og pathos, hvor logos betyder en appel til en rationel stillingtagen, ethos vedrører modtagerens tillid til taleren, og pathos baserer sig på modtagerens følelser og stemninger i situationen. (Jørgensen og Onsberg 1993:62-66).

Logos-dimensionen viser hen til emnet for kommunikationen, ethos-dimensionen til afsenderen og pathos-dimensionen til den appel, der gives til adressaten for kommunikationen.

Den retoriske firkant

Den amerikanske økonom Donald N. McCloskey (1986,1990,1994), der har været det retoriske synspunkts pioner inden for økonomien, har opstillet en mere generel model for forskellige typer af retoriske redskaber, som han mener alle videnskaber benytter sig af, når de forsøger at dokumentere/bevise deres påstande. Det er fire principielt forskellige måder at ræsonnere eller argumentere på (McCloskey, 1986, 1990, 1994), der kan illustreres i en retorisk firkant:

Figur 2.

Impersonal < **Axis of impersonality** > Personal

McCloskey 1994: 62.

Modellen viser hvilke grundelementer, der ligger i den sproglige påvirkning. En teksts (tales) virkning på sin læser (lytter) kan ske både igennem henvisning og brug af: 1. fakta, 2. logik, 3. fortælling af en historie samt 4. brug af metaforer, og ofte vil det ske igennem en kombination af disse elementer.

McCloskey forklarer sin firkant på følgende måde:

»The four divide in various ways. Fact and logic are usually taken to be impersonal, which is to say uncontroversial; story and metaphor are taken to be personal. The division reflects the rhetorical situation, not God's truth. Many facts are more personal than some metaphors. Along the other axis, logic and metaphor appeal to similarity, fact and story to closeness, mere contiguity. A logic or metaphor will apply if one accepts the similarity of, say, ordinary reasoning to first-order predicate logic or of wolves to men. »Men are wolves«, asserts a similarity between the realm of men and the realm of wolves. By contrast, facts and stories depend on association, not similarity. We speak of a story »hanging together«, which is to say that its episodes are naturally close to each other.« (Ibid:62-63).

McCloskey mener, at der eksisterer en ulykkelig modernistisk dikotomi mellem videnskab og kultur, hvor positivistisk videnskab, der bygger på empiri og logik, er blevet sat over for humaniora, der bygger på fortællinger og metaforer. Det har skabt nogle »dårlige« (»halve«) videnskabsmænd. »A scientist with half of the culture is half a scientist.« (Ibid:63).

For McCloskey må alle videnskaber arbejde med alle fire felter i den retoriske firkant for at skabe en holistisk viden.

»Fragments of the terad are not enough for full thinking. The allegedly scientific half of the terad, the fact and logic, falls short of an adequate economic science, or even a science of rocks and stars. The allegedly humanistic half falls short of an adequate art of economics, or even a criticism of form and color.« (Ibid:63).

Ifølge McCloskey er god videnskab karakteriseret ved, at de fire felter afbalancerer og checker hinanden: »One part of the tetrad checks the other's rank immoderation. The combination yields truth for science and wisdom for policy.« (1990:4).

I forhold til den økonomiske videnskab er McCloskeys budskab, at den næsten udelukkende har været præget af en modernistisk tænkning, hvor man kun har accepteret »facts and logic«, men at økonomi også bygger på »metaphors« og »stories«. Derfor stiller han sig som opgave at fremdrage de metaforiske og narrative dimensioner i den økonomiske tænkning. De er nødvendige for at bringe »economics back into the conversation of mankind« (1990:73).

Videnskab må nemlig efter McCloskeys opfattelse ses som en løbende samtale, hvor man hele tiden forsøger at overbevise hinanden om nye resultater og synsvinkler. »Good Science is Good Conversation« (1986:27), som McCloskey meget rammende udtrykker det. Derfor må retorik ses som et aspekt af den samfundsmæssige samtale. »Rhetoric is a theory of democratic pluralism and of general education in a free society.« (1994:385).

2. Samfundsteoriens metaforiske karakter

Metaforer er udtryk, der anvender billedsprog og har altid været betragtet som et af retorikkens instrumenter. De danske litteraturteoretikere Per Krogh Hansen og Jørgen Holmgaard konstaterer, at »dette århundredes litteraturteoretiske interesse for billedsproget også er gået hånd i hånd med den genvakte interesse for retorikken« (Hansen og Holmgaard 1998:10).

Noget tilsvarende kan ses i samfundsvidenskaben, hvor McCloskeys arbejder inden for økonomien er nævnt. Inden for politologien er den amerikanske politolog Deborah Stone et eksempel: Hun siger f.eks., at det typiske for politik er, at »political reasoning is reasoning by metaphor and analogy. It is trying to get others to see a situation as one thing rather than another.« (Stone 1988:6). Og i sociologien har den amerikanske sociolog Richard H. Brown (1977 og 1987) foretaget grundlæggende studier af metaforers betydning for samfundsteoriens opbygning. Dette vil blive behandlet senere.

Som jeg indledningvist gjorde rede for, er en af afhandlingens grundpostulater, at borgerløn bl.a. kan betragtes som en ny metafor for overførselsindkomstbegrebet.

For nærmere at begrunde en sådan synsvinkel vil jeg i det følgende mere dybtgående gøre rede for, hvad metaforer er, hvilke funktioner og betydning de har specielt i samfundsvidenskaben, og på hvilken måde borgerløn enten kan opfattes som en frigørende metafor eller en metonymi.

Sprogets metaforiske natur

Al viden er metaforisk. Vi ser verden igennem »billedmønstre«, og vi forstår ting og situationer ved at overføre disse billedmønstre fra et område til et andet. Noget får først mening og betydning ved at gøre en forskel, og vort »udsyn« igennem sproget sker altid fra et standpunkt. Alt hvad vi ved, er viden om noget, der er skabt og set fra et bestemt synspunkt.

Metaforernes rolle for sproget og videnskaben er i de senere år specielt blevet kortlagt af de amerikanske sprogforskere George Lakoff og Mark

Johnson (1980), Lakoff (1987 og 1996) inden for den kognitive lingvistik. De har vist, at hele vores sprog, dagligliv og politik er gennemsyret af metaforer, og at vi strukturerer vores erfaringer ud fra nogle fundamentale »billedmønstre«.

Igennem sprogets metafordannelse er vi alle bevidst og/eller ubevidst hele tiden med til at reproducere og skabe bestemte samfundsmæssige virkeligheder. Videnskabelig og politisk uenighed kan tit føres tilbage til forskellige brug og vægtninger af sproglige metaforer.

Videnskabernes begrebsverdener består i meget høj grad af det, den amerikanske teknologi-filosof Donald A. Schön (1963) kalder »sleeping metaphors« (ibid:79). Videnskabeligt arbejde består blandt andet i en bevidstgørelsesproces omkring, hvilke ubevidste metaforer man er præget af, og hvilke nye metaforer man kan skabe.

Ved at blive bevidst om de ubevidste metaforer, man uvilkårligt tænker og handler i, bliver man klar over sprogets ubevidste begrænsninger for ens udsyn. Desuden kan en mere bevidst brug af nye metaforer være med til at løse problemer på nye måder.

Metaforers forskellige funktioner – sprogligt set

Sprogforskere skelner mellem forskellige funktioner hos metaforerne. For det første kan man tale om metaforernes grundlæggende orienteringsfunktion, fordi de skaber en sammenhæng i vores tilværelse ved at påvise ligheder og logiske slægtskaber i vores omverden. Blandt de orienterende metaforer er op- og nedmetaforen helt grundlæggende. »Fra den klassiske oldtid og fremefter har »op« været metafor for menneskelighed, fornuft, orden, mens »ned« betegner dyriskhed, ufornuft, kaos« (Vive Larsen 1992).

Traditionelt og historisk har man i sprogvidenskaben især været opmærksom på metaforernes æstetiske funktioner. Metaforer siger noget mere om noget, vi allerede ved noget om (Lundquist 1995), og viser derved noget om sprogbrugerens sprogevner (Vive Larsen 1992) eller, som Ole Tøgeby (1993) siger: Metaforer fungerer som »ornamentik«, som fyld, det vil sige, de har en æstetisk funktion.

I den nyere videnskabsteori og sprogforskning har man imidlertid især været optaget af metaforernes »epistemiske« funktion, nemlig at vi igennem metaforer kan erfare og lære noget nyt. Lundquist taler derfor om metaforernes basale funktion: »overførsel af betegnelser fra et kendt område – kildeområdet til et andet område – målområdet.« Metaforer »overfører betydning, begreber og viden fra kendt til nyt«. (Ibid:52)

Lakoff og Johnson (1980) betegner de metaforer, som er med til at om-

strukturere virkeligheds- og verdensopfattelsen inden for et område som »strukturelle metaforer«. De taler om »the power of metaphor to create a reality rather than imply to give us a way of conceptualizing a preexisting reality.« (Ibid:144).

Ole Tøgeby (1993) beskriver strukturelle metaforers rolle ved nyskabelser som situationer, hvor »afsenderen vil omstrukturere hele den opfattelse af verden, som ligger i de gængse ord for beskrivelse«. Metaforer betyder, at vi ændrer opfattelse af tingene, men betyder ikke nødvendigvis en ændring af tingene selv. Det vigtige kan være, at vi ændrer opfattelse af, hvilke problemer vi har i vores omgang med tingene. Tøgeby citerer her den gamle græske filosof Epiktet for en klar bevidsthed om sprogets (og dermed metaforernes) fundamentale betydning for vores ændring af problemopfattelse: »Det er ikke tingene, der er et problem for os, det er vores opfattelse af tingene.« (Ibid:305).

Et eksempel på en metafor, som fik stor politisk-videnskabelig betydning: »Den kolde krig«

Schön giver et godt eksempel på en tilfældig, men meget betydningsfuld metafordannelse for hele det politiske og videnskabelige liv i 1940'erne og 1950'erne.

Den amerikanske journalist Walter Lippmann benyttede i 1948 første gang udtrykket »den kolde krig« om den nye internationale situation mellem de nye supermagter USA og Sovjetunionen efter 2. Verdenskrigs afslutning.

Denne nye metafor blev hurtigt accepteret både som et frugtbart politisk og videnskabeligt begreb, fordi det gav en øget indsigt i den nye situation. Rent sprogligt er den nye metafor »den kolde krig« skabt ved at bruge et gammelt begreb »krig« på den nye situation ved krigens afslutning og fredens komme. Ved at danne et nyt begreb og lade være med at betegne den nye tilstand »fred«, som er det modsatte af krig, men »en kold krig«, fik han sagt, at den nye tilstand på en gang var anderledes end krig og alligevel lignede den krig, der lige var afsluttet. I det nye begreb lå, at man ikke havde opnået en rigtig fred, krigen fortsatte så at sige blot med et andet ansigt. Man var i en vis forstand havnet i en situation, hvor man både havde krig og fred. Det kunne man frugtbart beskrive ved at bruge en ny metafor, »den kolde krig«.

Videnskabeligt var den nye metafor frugtbar, fordi den på en gang kunne give anledning til både at lede efter fællestræk ved den »kolde« krig og den tidligere fase med »varm«, rigtig krig og samtidig søge efter interessante

forskelle mellem »varm« og »kold« krig.

Den nye metafor borgerløn ligner begrebet »den kolde krig« på den måde, at borgerløn på samme måde som »den kolde krig« forsøger at overkomme det dualistiske sprog – krig/fred og aktiv/passiv. Borgerløn er ikke passiv på samme måde som den passive arbejdsmarkedspolitik (den bryder den tvungne passivitet), men den er heller ikke aktiv på samme måde som den aktive arbejdsmarkedspolitik (det er ikke en tvungen aktivitet).

Metaforer og fortællinger

Schön mener, at det især er igennem fortællinger af historier, at man opdager og bliver bevidst om den ubevidste forståelsesramme, man har. Her skelner han mellem overflademetaforer (»surface metaphors«) og dybdemetaforer (»deep metaphors«), som er karakteriseret ved at have en central placering i disse historier. »Given a problem-setting story, we must construct the deep metaphor which is generative of it« (Schön 1994:149).

Vi har et helhedsbillede, en grundmetafor og slutter fra helhed til delene ved at skabe under-metaforer. Når vi f.eks. opfatter samfundet som en maskine forsøger vi at parallelisere maskinens funktioner og enkeltdele med samfundsmæssige processer og opbygninger. Maskinmetaforen fører til brændselsmetaforen osv.

Forskellige typer af metaforer

Økonomerne Arjo Klamer og Thomas C. Leonard (1994) har lavet en nyttig skelnen mellem forskellige typer af metaforer. En almindelig type er det, de kalder pædagogiske metaforer. »Effective pedagogical metaphors typically provide mental images in our mind's eye with which the audience can visualize an otherwise complicated concept.« (Ibid:31). Pædagogiske metaforer er som regel visuelle og skaber mentale billeder. Et eksempel er f.eks. det cirkulære strømndiagram, som bruges til at vise sammenhængen i det økonomiske system, eller det fysiske billede af galakserne opfattet som prikker på overfladen af en ballon, der bliver pustet op.

En anden type metaforer kaldes heuristiske metaforer. »Serve to catalyze our thinking, helping to approach a phenomenon in a novel way.« (Ibid:32). I modsætning til den pædagogiske metafor er den heuristiske metafor kun begyndelsen til en række spørgsmål og giver som regel anledning til en helt ny synsvinkel og teoridannelse på et område. Klamer og Leonard nævner begrebet »human capital« som eksempel på en heuristisk økonomisk metafor eller »work is a power struggle« som en heuristisk sociologisk metafor.

Endelig taler de om konstitutive metaforer, som er »those necessary con-

ceptual schemes through which we interpret a world that is either unknowable or at least unknown.« Som eksempel nævnes Stephen Peppers (1942) fire verdenshypoteser – organisme, mekanisme, formisme og kontekstualisme – hvor den mekanistiske opfattelse af økonomien som en maskine er et eksempel. De konstitutive metaforer kan også kaldes grundmetaforer (»root metaphors«).

Grundmetaforer i samfundsvidenskaben

Den amerikanske sociolog R. H. Brown (1977) er en anden af de forholdsvis få samfundsforskere, der har skelnet mellem forskellige former for anvendelse af metaforer i relation til samfundsvidenskaben: 1. Som illustrative redskaber. 2. Som modeller og 3. Som paradigmer eller hvad han kalder »root metaphor«.

Denne skelnen svarer helt til Klamers og Leonards og kan også betragtes som tre lag i metafordannelsen. Alle metaforer har illustrative egenskaber. Det er essensen i selve metaforen. Derudover bruges metaforen bevidst i videnskaben som en model, dvs. der er til en metafor knyttet andre delmetaforer og en egentlig bevidst teoriskabelse. Endelig findes der i samfundsvidenskaben nogle grundmetaforer (»root metaphors«).

Brown skelner f.eks. mellem fem »root metaphors« i sociologien, nemlig samfundet opfattet som henholdsvis: 1. En maskine eller 2. En organisme og den sociale adfærd set som 3. Sprog. 4. Drama eller 5. Et spil.

Sociologen Gareth Morgan er en anden samfundsforsker, som specielt har arbejdet med metaforbegrebets rolle i samfundsvidenskaben generelt og specielt i organisationssociologien (1980 og 1997).

Set i forhold til Browns fem grundmetaforer for opfattelse af samfundet, har Morgan foreslået otte »root«metaforer specielt for organisationer. Men de kunne glimrende overføres til hele samfundet:

Organisationer kan ifølge Morgan opfattes som: 1. Maskiner. 2. Organismer. 3. Hjerner. 4. Kulturer. 5. Politiske systemer. 6. Psykiske fængsler. 7. Strømme og transformationer. 8. Instrumenter for dominans.

Der kunne uden tvivl findes flere andre. De angiver kun en typologi, som Morgan mener er den mest repræsentative for en særlig del af sociologien, nemlig organisationssociologien. Denne opdeling kan naturligvis ikke uden videre siges at dække andre samfundsvidenskabelige discipliner, selvom man kan spore et vist sammenfald mellem grundmetaforer i alle discipliner, som påpeget af Brown.

Et eksempel på grundmetaforers betydning: Samfundet set som forskellige familie-typer

George Lakoff (1996) har foretaget en dybtgående analyse af amerikansk politiks moralske dybdemetaforer, hvor han forsøger at forstå modsætningen mellem konservative og liberale ud fra forskellige familietyper inden for grundmetaforen »samfundet opfattet som en familie«.

Konservatisme og liberalisme kan ses som sammenhængende ideologier, hvis sammenhængskraft er skabt af et helt hierarki af moralske metaforer. Ifølge Lakoff hænger sprog og moral tæt sammen. »I am interested not in what morality should be, but in how our very notions of what is moral are built into our unconscious conceptual systems«. Derfor sætter han sig den empiriske forskningsopgave at konstruere »a model of unconscious political worldviews« (ibid:37).

Liberale og konservative er på det grundlæggende sproglige plan enige om at se samfundet ud fra familien, at argumentere politisk ud fra grundlæggende moralske metaforer, der har deres grundlag i familien. »The link between family-based morality and politics comes from one of the most common ways we have of conceptualizing what a nation is, namely, as a family«. Forskellen mellem det liberale og konservative verdensbillede stammer fra deres forskellige idealtyper af familieliv. »It is the common, unconscious, and automatic metaphor of the Nation-as-Family that produces contemporary conservatism from Strict Father morality and contemporary liberalism from Nurturant Parent morality.« (Ibid:13).

Det konservative politiske verdensbillede hænger sammen med billedet af den traditionelle kernefamilie med faderen som den primært ansvarlige, der autoritativt udstikker regler og kontrollerer, at de overholdes, og hvor moderen tager sig af hjemmet. Børnene må respektere og adlyde forældrene, og opdragelsen bygger på opbyggelsen af en karakter med selvdisciplin og selvforsørgelse. Kærlighed og omsorg er også en del af familien, men kan aldrig anfægte den faderlige autoritet.

Heroverfor står et liberalt verdensbillede, der hænger sammen med billedet af en familie med højere grad af lighed mellem forældrene. Her er gensidighed, respekt, kommunikation og omsorg mellem forældre og børn central i opdragelsen. Faderautoriteten er ikke ubetinget. Lydighed kommer af kærlighed og ikke af frygt for straf.

Forskellen mellem konservative og liberale har for Lakoff sammenhæng med den forskellige vægtlægning af de forskellige moralske dybdemetaforer, man finder i de to idealtypiske familier: Moral som lydighed og moral som styrke og orden står over for opfattelser af moral som empati og moral som

omsorg. Lakoff sammenfatter sin konklusion således:

»Strict Father morality assign highest priority to such things as moral strength (the self-control and self-discipline to stand up to external and internal evils), respect for and obedience to authority, the setting and following of strict guidelines and behavioral norms, and so on. Moral self-interest says that everyone is free to pursue their self-interest, the overall self-interests of all will be maximized. In conservatism, the pursuit of self-interest is seen as a way of using self-discipline to achieve self-reliance.

Nurturant Parent morality has a different set of priorities. Moral nurturance require empathy for others and helping of those who need help. To help others, one must take care of oneself and nurture social ties. And one must be happy and fulfilled in oneself, or one will have little empathy for others. The moral pursuit of self-interest only makes sense within these priorities.

The moral principles that have priority in each model appear in the other model, but with lesser priorities.« (Ibid:35)

Lakoff gør opmærksom på, at modellerne naturligvis er idealtyper, og at man i det virkelige liv ser eksempler på kombinationer f.eks. både moderate konservative og moderate liberale typer.

Lakoff, som selv erklærer sig som liberal, mener, at konservative er meget mere bevidste om brugen af moralske familiemetaforer end liberale. Derfor er undertitlen på hans bog også: »What Conservatives Know That Liberals Don't«. Den liberale politiske diskurs har historisk haft det handicap, at den kommer fra oplysningstraditionen og ofte bruger et rationelt, neutralt sprogbrug. »Most liberals assume that metaphors are just matters of words and rhetorics, or that they cloud the issues, or that metaphors are the stuff of Orwellian language« (ibid:387). Men hvis liberale skal konkurrere med konservative, bliver de ifølge Lakoff nødt til mere bevidst at skabe en moralsk diskurs byggende på metaforer, der er anderledes end de conservatives.

Metaforeernes »fængslende« og »frigørende« funktioner

– samfundsmæssigt set

Gareth Morgans interesse for metaforens betydning for samfundsvidenskaben udsprang af en følelse af, at organisationssociologien havde været »imprisoned by its metaphors« (Morgan 1980). Ubevidst havde mange forskere inden for disciplinen organisationssociologi været fanget i grundopfattelser af organisationer (»taken for granted«), der især var knyttet til opfattelsen af

organisationer enten som »maskiner« eller »organismer«. Det lægger nogle rammer for den måde, man ser verden på, hvilke problemer og løsninger man anser for naturlige og mulige.

Generelt mente han, at organisationssociologien især havde været »fængslet« af metaforer, der var udviklet inden for det funktionalistiske paradigme i samfundsvidenskaben, en opfattelse, hvor man tror på muligheden for en objektiv og værdifri samfundsvidenskab, og hvor opgaven primært er at forstå samfundet og skabe værdifuld empirisk viden.

Bevidstgørelsesprocessen omkring metafordannelsens betydning var for Morgan en frigørelsesproces, forskningsmæssigt og praktisk. Det gav ham »a method for exploring the multidimensional nature of organization« (Morgan 1993:285). Metaforer kan både bruges til at fastholde mennesker i nogle organisationsformer og få dem til at udvikle nye organisationsformer. Han taler derfor både om at være »trapped« i bestemte handlinger, og om at »think and act in new ways.«

Han siger, at han egentlig betragter begrebet »organisation«, som et produkt af »den mekaniske tidsalder«. For ham er vi på vej ind i en ny tidsalder og samfundsform, hvor nye organisations- og videnskabsprincipper er nødvendige. Derfor skal hans udvikling af nye metaforer ses i et praktisk organisationsudviklings-perspektiv. Han ender derfor sin bog med at sige »We organize as we imaginize, and it is always possible to imaginize in new ways« (Morgan 1997:377). Vi kan skabe vores organisationer efter vores fantasi og forestillingskraft. Det er et særtræk ved mennesket. Mennesker er i modsætning til dyrene i stand til at ændre opfattelse af sig selv og omgivelserne, hvorfor dets organisationsformer, samfundsdannelse ikke er noget givet, men »konstrueret«, en konstruktionsproces, der til stadighed foregår.

Morgan har i en efterfølgende bog »Imaginization. The art of Creative Management« (1993) udviklet dette perspektiv og skabt det nye ord »imaginization«, en udvikling af fantasien og indbildningskraften, der skaber nye fælles forståelser (»new shared understandings«). Hvor der i den mekaniske tidsalder var brug for organisationer og organisationsdannelse, befinder vi os efter Morgan nu i en proces af »self-organization« med nye organisationsopfattelser.

»Imaginization« er den proces, hvor nye forestillinger, indsigter og forståelser er med til at skabe nye organisationsformer. Det kan ske på mange måder og er ikke uden videre nemt, fordi der er mange barrierer imod nytænkning, blandt andet magtstrukturer og de mentale fængsler, man har bragt sig selv i. Man er »trapped by the image we hold of ourselves«. Men som han siger, »if one can look in the mirror and see oneself in a new way,

the mirror can become a »window««. Og hvis denne proces breder sig til mange, vil der på et eller andet tidspunkt ske en kvalitativ ændring og en ny fælles forståelse vil være dannet, som kan udmønte sig i nye organisationsformer. Forandringsprocesser starter ifølge Morgan især med enkeltindviders ændrede opfattelse af sig selv: »If we see things in old ways, it's very difficult to act in new ways« (ibid:6).

Tanker og handlinger hænger sammen. Til en start skal virkeligheden være tænkt anderledes, før den praktisk kan blive anderledes. Dog spreder nye tanker og idéer sig især igennem praksis og handlinger. De nye forestillinger skal så at sige leves, demonstreres, før de rigtig får kraft. Morgan taler her om »lived metaphor« eller »action-based metaphors that both symbolize and »live« desired changes« (ibid:241).

Borgerløn som en frigørende metafor i forhold til de dominerende samfundsmæssige metaforer

Borgerløn kan siges både at være en pædagogisk og en heuristisk metafor. Den fungerer som pædagogisk metafor ved konkret at give et billede af, hvorledes man kan ændre eller rationalisere tilskuds- og overførselsindkomssystemet. Men det har også heuristiske dimensioner ved at rejse en række nye generelle spørgsmål. Det nye begreb blander noget sammen, som ellers ikke hører sammen i den traditionelle opfattelse af sammenhængen mellem økonomi og politik. Løn er et økonomisk begreb og har noget med marked at gøre, hvorimod borger har noget med demokrati at gøre. Med det nye begreb borgerløn foreslår man, at man ikke kun skal have en markeds-løn, men også en løn der ikke er bestemt af markedet, men politisk bestemt.

Med en ny metafor giver man en ny billedlig beskrivelse af en ting eller et forhold. Man lægger op til at se verden på en ny måde. Metaforer kan derfor siges at være perspektiv- eller visionskabende. De viser ud over eller hen til en anden opfattelse af virkeligheden end den aktuelt eksisterende.

Borgerlønsbegrebet er altså ikke kun en konkret metafor, men kan også ses som tegn på en ny og ændret opfattelse og balance mellem stat, marked og civilt samfund. Det bygger på en opfattelse, der går ind for at erstatte markedsmetaforen med en medborgerskabs-metafor som den dominerende forståelses indgang til samfundet.

Den nye borgerløns-metafor er dermed med til at ændre det samfundsmæssige økonomisk-politiske normalitetsbegreb. Alle er normale og lige i forhold til det at være sikret en borgerløn. Man forlader de gamle begreber: overførselsindkomst, understøttelse, bistand, orlov, kompensation, erstatning, forsørgelse, der alle har noget afledt, noget unormalt, noget mindre

værdigt som bibetydning i forhold til det normale lønarbejde. Borgerlønsmetaforen kan derfor ses som frigørende i forhold til den dominerende lønarbejdsmetafor og den grundlæggende markedsmetafor. Borgerløn afskaffer ikke lønarbejdet, men relativiserer det ved at fratage det dets nuværende dominerende normalitetsfunktion.

Som ny politisk-økonomisk metafor betyder borgerløn altså en ændring af nogle traditionelle opfattelser af økonomi og politik og sammenhængen mellem dem. I det følgende vil jeg vise, hvorledes borgerlønsmetaforen »passer« sammen med andre samfundsmæssige metaforer, og en af hovedteserne er, at borgerløn som ny metafor kan ses som »frigørende« i forhold til det traditionelle billede af det industrielle vækstsamfund og »passer« sammen med nye billeder (grundmetaforer) af samfundet.

Borgerløn opfattet som metonymi i stedet for metafor

Debatten om borgerløn har imidlertid vist, at borgerløn langt fra har en entydig betydning og ikke opfattes på samme måde af forskellige grupper. Det kan opfattes som en metafor, som beskrevet ovenfor. Men det kan også opfattes som en metonymi.

Sprogforskere skelner mellem metaforer og metonymier som to forskellige analogiske udtryksformer, der har helt forskellige karakteristika. Begge bygger på, hvorledes sproget skaber mening ved at henvise til noget andet.

I metaforen ligger en påstand om identitet mellem A og B, hvor konnotationer og følelser, der er knyttet til A bliver overført til B. Der skabes derved koblinger og ligheder mellem forskellige kontekster, og man bliver i stand til at se verden på en ny måde.

I metonymien er det anderledes. Her slutter man fra A til B, hvor A er defineret som en del af B. Her slutter man fra en del til helheden, fra en del af konteksten til resten af konteksten eller til en anden del af konteksten.

Man kan sige, at mens man i metaforen associerer fra en kontekst til en anden kontekst, hvorfor man kan sige, at en metafor skaber ny mening ved at sammenkoble kontekster, knytter metonymien derimod kun ting sammen, som gennem konvention hører til den samme kontekst. (Heradstviet og Bjørge 1988:73).

Sprogforskere (Cramer m.fl. 1996) forbinder metaforen med navneombytning, idet man taler om »at overføre betydning fra kildeområdet til målområdet.« (ibid:95), mens metonymien forbindes med navneforkyndning, hvor der henvises »til andre, simplere ting og forhold fra samme beskrevne situation som i tid, rum (og kategori) er tæt forbundet med det der skal henvises til.« (Ibid:96).

Det betyder, at metonymier har tendens til at reducere verden, at man med metonymier let kommer til at foretage nogle falske slutninger om verden, at slutte ud fra et enkelt tilfælde til helheden. Der ligger en metonymisk tendens i alle nyheder, en begivenhed bliver fortolket som udtryk for en generel tendens i virkeligheden. I modsætning hertil ligger der en tendens til noget perspektiv- og visionsskabende i metaforen, fordi man her bliver præsenteret for nye muligheder.

Den amerikanske politolog Robert Paine (Paine 1981) har givet et godt eksempel fra den franske historie på, hvorledes det samme ord eller symbol af forskellige aktører kan bruges henholdsvis som en metafor og som en metonymi alt efter konteksten:

»Consider two possible meanings of »the Bastille« as an example of change in key symbols: in certain circumstances (say, bourbon) the Bastille is a metonym of the political constitution in the way that »the crown« is in a monarchy, but in other circumstances (say, Jacobin) it is a metaphor of arbitrary and illegitimate rule. In other words, the Bastille is metaphor or metonym dependent on whether one is defending or storming it – and the lesson is one made earlier: how political meaning is dependent on context, and sensitivity of rhetoric to context.« (Ibid:195-96).

Paine mener, at man kan se en tendens til, at metonymier underbygger den etablerede orden, mens metaforen i langt højere grad benyttes til at pege på en alternativ orden. Derfor kan man se en klar tendens til, at politikere, der ønsker at ændre verden og få magt bruger metaforer for at åbne verden, mens politikere, der forsvarer magten, benytter metonymier for at lukke andre ude.

I debatten om borgerløn kan der spores en tydelig tendens til at modstanderne forsøger at forbinde begrebet med en række negative ting i det bestående system. Det er udtryk for tvangsmæssig »passivitet«, »at man bliver skubbet ude«, at »der ikke bliver stillet krav«, hvorfor det er »uværdigt«. Fra nogle negative enkelttræk i det bestående system, der kan minde om borgerløn, sluttet til en ny helhed, der stemples som dårlig.

Heroverfor definerer tilhængerne borgerlønsbegrebet metaforisk, som ovenfor beskrevet. Borgerløn betyder et ændret normalitetsbegreb omkring arbejde. Lønbegrebet bliver knyttet an til en nyudvikling af en medborgerrettighed og til udviklingen af det civile samfund samt bæredygtig udvikling. Det betyder, at der her bliver skabt en ny mening og et nyt perspektiv igennem nye koblinger mellem økonomi, politik og det sociale.

3. Samfundsteorier og fortællinger

Den narrative vending

Som tidligere nævnt hører fortællinger til en af de grundlæggende træk ved sproget og dets påvirkning af mennesker i McCloskeys retoriske firkant. Indledningsvis nævnte jeg, at der i synet på sproget i dette århundrede var sket tre store vendinger, en sproglig, en fortolkende og en retorisk vending. Man kunne tilføje en fjerde og tale om en narrativ vending, hvilket henviser til en erkendelse af fortællingens grundlæggende betydning for sproget og vores tilværelse generelt. Forbindelsen til de tre tidligere vendinger synes klar. Litteraturteoretikeren Jørgen Holmgaard taler således om en »narrative turn« (1998:154) og ser sammenhængen således: »Et næsten forbløffende sammenfald mellem hvornår interesserne for narrativitet, retorik og metafor satte sig igennem i århundredets teoretiske litteratur.« (Ibid:180) Ligesom man kan tale om et retorisk perspektiv, kan man tale om et sammenhængende narrativt perspektiv i sproget.

At se alle samfundsteorier som værende udtryk for forskellige typer af fortællinger er ikke udbredt i samfundsvidenskaben. Alligevel kan man netop i de senere år spore en klar bevidsthed om sammenhængen mellem de store klassiske samfundsteorier og fortællingen om det moderne samfund. Som Peter Gundelach, Nils Mortensen og Jens Chr. Tonboe udtrykte det i den første større sociologiske lærebog: »Den klassiske sociologis projekt var at forstå de moderne samfund, dvs. samfund, hvor kapitalisme, industrialisme, demokrati og rationel tænkning optrådte samtidigt og forstærkede og kompletterede hinanden.« (Gundelach m.fl. 1990:14). Alle klassikerne fortalte forskellige fortællinger om det moderne samfunds gennembrud og konsekvenser. Det karakteristiske ved nutiden er, at der på en række områder er sket afgørende ændringer i de faktorer, som skabte og var drivkraften i det moderne samfund. »Industrialismens, kapitalismens, byernes og demokratiernes problemer kan ikke analyseres på samme måde som de første faser af disse institutioners udvikling.« (Ibid:18). Derfor tales der også om at »det moderne, industrielle paradigme synes at nærme sig sine grænser« (ibid:19). Der er behov for nye teorier og store fortællinger.

Fortællinger og livsform

Synet på sproget og videnskabelige teorier som udtryk for fortællinger har som sagt især vundet tilslutning i litteraturvidenskaben, men har også fået en kraftig opblomstring i teologien. I Danmark repræsenteret ved teologer som Johannes Sløk (1985), Peter Kemp (1996) og Svend Bjerg (1984). Her har

interessen naturligvis især været en bestemmelse af kristendommen som en fortælling, den store grundfortælling i tilværelsen.

Narratologi betyder læren om et værks eller teksts handlingsstruktur. Man kan se fortællingsbegrebet som en fundamental sproglig kategori. Sløk taler om fortællinger som sproghandlinger med en såkaldt performativ funktion. I modsætning til konstative udsagn skal de »modtages og fungere for overhovedet at være et performativ.« (Ibid:47). Nogle vil sætte et skarpt skel mellem hverdagssprogets performativer og sprogpil og den videnskabelige undersøgelses påstande. Men man kan også se ligheder, idet alle påstande kan siges at have et performativt element.

Der skelnes ofte mellem fiktive fortællinger og fortællinger om noget faktisk (historiske fortællinger). Men som sprogform må man sige, at alle fortællinger er karakteriseret ved at være en fiktion i forhold til livsverdenen. Forholdet mellem fiktion og fakticitet er altså mere kompliceret, fordi der i alle fortællinger om faktiske forløb vil ligge elementer af fiktion. Og omvendt er det karakteristisk ved netop fortællinger, at de virker i den faktiske historie ved at danne (bevidst eller ubevidst) forståelsesramme for de agerende aktører.

Det er især teologer, der har været optaget af sammenfiltringen af det enkelte menneskes eksistentielle livsfortælling og de store fortællinger (kristendommen). Men argumentationen kan overføres til det samfundsmæssige område.

Man kan sige, at vi fødes ind i nogle samfundsmæssige fortællinger, som vi ikke umiddelbart er med til at skabe. Men at vi samtidig gives en vis mulighed for at forholde os til disse fortællinger, igennem tilslutning, modifikation eller forkastelse. Vores liv og gerninger er konkrete udtryk for hvilke fortællinger, vi er med til at fortælle. Sløk udtrykker det således: »Men før man kan fortælle fortællingen, fortæller fortællingen sig selv i eksistensens eget løb. Eksistensen forløber jo i lutter forståethed, er således allerede sproglig, inden den derpå fortælles, eller når jeg eksisterer, fortæller jeg successivt min egen historie ved at leve den.« (Sløk 1985:68).

Fortællingers imaginære funktioner

Alle fortællinger påvirker menneskers forestillingsevne. Meningen med fortællingen er, at den skal bevæge den, den bliver fortalt for. Den skal skabe en eller anden form for identitet. Når man hører en fortælling bliver man stillet over for spørgsmålet, hvilken betydning den har for en. Enten lader man sig bevæge af fortællingen, bliver belært om ens identitet og rolle, eller også afviser man fortællingen.

Man kan i den forstand netop se fortællinger som et retorisk element i sproget selv. Meningen med fortællinger er, at de kan og skal gøre noget ved mennesker. Fortællinger får en fortællekraft ved at blive troet på. De skaber en kollektiv identitet.

Fortællinger er centrale for mennesker, fordi de er identitetskabende og skaber eller tildeler forskellige aktører en rolle. De skaber en forbindelse til fortiden, giver en identitet i nutiden og skaber en forståelseshorisont med nogle muligheder for fremtiden.

Men lægger en sådan opfattelse af fortællinger ikke op til, at det bliver svært at skelne mellem illusion og virkelighed, og skal fortællinger ikke forsøge at beskrive virkeligheden for at være videnskabelige og sande?

Nogle videnskabelige fortællinger (historiske undersøgelser) forsøger selvfølgelig at tegne et kort af virkeligheden, men en objektiv redegørelse for et faktisk historisk forløb findes selvfølgelig ikke. Den konstrueres altid ud fra et synspunkt. Det der sker i den historiske forskning kan siges at være, at man går fra en fortælling igennem den historiske forskning til en forhåbentlig mere nuanceret og kvalificeret fortælling. Nogen sand fortælling vil aldrig findes. Som Sløk paradoksalt udtrykker det: »Den sande fortælling er mangetydig, og dens hemmelighed er, at den derfor skal tydes. Fortællingen er ikke simpelthen til; den er først til i tilhøreren.« (Ibid:90).

Det centrale i fortællings-synsvinklen er altså ikke at opnå en passiv afspjuling af virkeligheden. Den er urealistisk. Det er derimod at skabe et »fortællingens rum«, hvor man får mulighed for at forholde sig til fortællingerne og være med til at fortælle dem videre.

Svend Bjerg udtrykker det på den måde: »Kort sagt fungerer fortælle-fiktionen hverken som virkeligheds-rapport eller som virkeligheds-forfalskning, men den former et rum, hvori livsverdenen kommer til udtryk.« (Bjerg 1984:101). Igennem fortællingen gives der derimod mulighed for »at blive en del af fortællingens verden« (ibid:111) eller få »et klarsyn på virkeligheden« (ibid:118).

Der findes selvfølgelig også dårlige eller destruktive fortællinger. Når Jean-Francois Lyotard (1982) angreb og sagde farvel til »de store fortællinger«, var det, som Peter Kemp (1996) har gjort opmærksom på, nogle bestemte forvanskede opfattelser af, hvad fortællinger var, nemlig den hegelske og den positivistiske historiebetragtning. Men »hvis idéen om Den store Fortælling, der muliggør en hegelsk (og positivistisk) spekulation, havde været acceptabel, havde det været ude med den narrative filosofi... Afvisningen af den store Fortælling er ikke en afvisning af den narrative filosofi; tværtimod.« (Ibid:87).

Fortællingsanalyse som en del af den samfundsvidenskabelige tekst- og diskursanalyse

Man kan i alle tekster finde fortællinger, som er afgørende for de begreber, ord og sætninger, man anvender. Man kan sige, at der i alle tekster skjuler sig fortællinger, som styrer tekstens sprog og argumentation.

Derfor er fortællinger helt centrale for at forstå tekster (Kjerulf Petersen 1998). Man må først forstå helheden, før man kan forstå delene. Man må først forstå hvilken fortælling, der ligger i en tekst, før man rigtig kan forstå sætningerne. Det er fortællinger, som skaber sammenhæng og helhed i en forståelsesramme.

Alle fortællinger har en vis grundstruktur. De fortæller om et begivenhedsforløb med en begyndelse og afslutning og indeholder som regel en krise, vending med et plot og en pointe. De bliver altid fortalt ud fra en bestemt position og er derfor selektive. I en fortælling fortælles en historie om nogle aktører. En fortælling har nogle faser, en pointe og en slutning. Den fordeler skyld og ansvar, giver mening og mulighed for identifikation for aktørerne.

Et lille, men meget eksemplarisk eksempel på, hvorledes metaforer og fortællinger har afgørende betydning for økonomisk teoridannelse er foretaget af den amerikanske økonom Metin M. Coşgel (1996), der har vist hvorledes opfattelsen af entreprenørrollen i den økonomiske teoridannelse er bestemt af de mange ubevidste grundmetaforer og fortællinger, der ligger i de pågældende teorier: »Choices of metaphors and stories matter... Metaphors serve not only pedagogical and heuristic purposes but frame our thinking about economic phenomena, each constitutive metaphor producing a distinct interpretation of the role of the entrepreneur. Stories about the economy feature different characters, each mode of narrative attributing a distinct relationship between the entrepreneur and other economic actors and the environment.« (Ibid: 72-73).

Således kommer Coşgel frem til, at »the mechanistic metaphor and the casting of character in certain narratives leave no role for the entrepreneur... Certain metaphors highlight entrepreneurial activities, whereas others hide them. Similarly, the entrepreneurial character has a significant role in some types of narratives but not in others.« (Ibid:58).

Når dette studie specielt fremhæves, skyldes det, at min afhandling kan ses som et parallelt studie, der påviser sammenhængen mellem borgerlønsmetaforen og en række grundmetaforer og fortællinger i samfundsvidenskab.

4. Paradigmer og paradigmeskift

Metaforer danner forståelsesrammer

Metaforerne er perspektivskabende og er derfor ordnet i større sammenhængende systemer, der danner forståelsesrammer (»frames«) for den måde, vi ser verden på og opfatter problemerne i verden. En fortælling fungerer som en forståelsesramme, hvorfor forståelsesramme-begrebet kan bruges til nærmere at karakterisere en fortællings funktioner.

Vores forskellige forståelsesrammer kan opfattes som kort, vi bruger som orienteringsredskaber til at bevæge os rundt i verden. De udvælger, ordner og navngiver det, vi møder og oplever og giver os derved mulighed for at få identitet og kunne bevæge os sikkert rundt i verden.

»Framing is a way of selecting, organizing, interpreting and making sense of a complex reality so as to provide guideposts for knowing, analyzing, persuading and acting.« (Rein 1986:2).

Det, vi oplever, bliver af vores forståelseshorisont navngivet (»naming«), indrammet (»framing«) og sat ind i en sammenhæng eller kontekst (»generating a context«).

Det særlige ved forståelsesrammer er, at de forsøger at skabe en helhed og sammenhæng mellem det normative, det beskrivende, det forstående og det handlingsorienterende i vores forhold til verden. De gør os i stand til at holde sammen på vores grundlæggende måder at orientere os i og handle i forhold til verden, således at vi kan skabe projekter og løse problemer. Det betyder, at det i praksis kan være vanskeligt analytisk at skelne mellem de forskellige dimensioner i en forståelsesramme.

Videnskab og forståelsesrammer

Den videnskabsteoretiske baggrund for anvendelsen af forståelsesrammebegrebet er en stigende erkendelse af den intime sammenhæng mellem kendsgerninger, motiver, værdier og teori i samfundsvidenskaberne.

Der ligger en konstruktivistisk videnskabsteoretisk opfattelse i anvendelsen af »frame« begrebet. Vi konstruerer selv den forståelse, de spørgsmål og de perspektiver, som vi anlægger på virkeligheden. De findes ikke i virkeligheden, hvorfor vi også kan konstruere dem anderledes. Det er det, der sker i skabelsen af nye videnskabelige teorier og paradigmer.

I mange mere traditionelle opfattelser af videnskab har man forsøgt at adskille kendsgerninger (virkelighed), værdier og teori. Her har det været normalt at se hensigter og motiver som noget, der kommer fra værdier. Men det er ikke sådan, at vi først har værdier, og så bestemmer vi os for at realisere

dem. Værdier skal snarere ses som summeringer af aktivitet, som en generalisering af vores situationsbestemte hensigter.

»Values, in brief give us the questions to ask. Without values, we would have no questions.« Og »behind every answer lies a question«. (Rein 1983:90). Vi er fundamentalt drevet af nogle værdier, bevidst eller ubevidst. De bestemmer de spørgsmål, vi stiller. »Values give us our energy to think« (Ibid:90)

Det betyder, at der findes et værdimæssigt aspekt af alle kendsgerninger. De bliver kun fremdraget som interessante inden for en bestemt værdimæssig forståelsesramme.

At opfatte noget som et problem og at tillægge noget en bestemt mening kræver en forståelsesramme. Et problem, hvad enten det er personligt, videnskabeligt eller politisk, er altid kun et problem i forhold til en bestemt forståelsesramme. Rein og Schön taler om »framing« som det, der sker i processen fra, at noget bekymrer en, til at det bliver opfattet som et problem.

»The transition from worries to problems cannot be made without the use of frames that distinguish the significant from the trivial« (Rein og Schön 1977: 237).

Der findes altså ikke nogen facts eller kendsgerninger, som er uafhængige af den teoretiske/værdimæssige forståelsesramme, som organiserer dem. »Kendsgerninger er ikke kendsgerninger, før de er begrebet. Det man ser er teoriladet. Man ser kun det, man har begreb om.« (Adolphsen 1995A:84). »Ved beskrivelser er der enten intet relevanskriterium eller også er der et, som vi ikke har gjort os klart.« (Ibid:62).

Men et karakteristisk træk ved forståelsesrammer er, at de som regel er relativt ubevidste. De styrer vores opfattelse af tingene, vores tanker og vores handlinger, uden at vi tænker over det. Det gælder også i det videnskabelige arbejde, hvor en væsentlig del af de videnskabelige paradigmer, baggrundsopfattelserne, sjældent gøres bevidste.

En meget vigtig del af al problemløsning (både personlig, videnskabelig og politisk) består i at kunne forstå et problem i forhold til en bestemt forståelsesramme. En radikal måde at løse problemer på er at ændre forståelsesramme, at opløse problemet ved at se det i forhold til en ny forståelsesramme, at foretage et paradigmeskift (igennem »reframing« eller »frame shift«).

Normalvidenskab modarbejder paradigmeskift

Den amerikanske videnskabshistoriker Thomas S. Kuhn (1923-96), der er blevet kendt for bogen: »Videnskabens revolutioner« (1962) (Dansk udgave 1. udg. 1975 og 2. udg. 1995), siger, at det normale i videnskabeligt arbejde er at arbejde inden for en bestemt forståelsesramme, et paradigme, hvor man ikke problematiserer dette paradigmes relevans og frugtbarhed for det videnskabelige arbejde. Man »ved hvordan verden ser ud« (Kuhn 1995:56). Kuhn bruger udtrykket »normalvidenskab« for denne type videnskabeligt arbejde, der er dækkende for langt hovedparten af videnskabelig aktivitet.

Normalvidenskab består i at forøge den viden om kendsgerninger, som paradigmet peger på som væsentlige, og i at forbedre overensstemmelsen mellem disse kendsgerninger og paradigmets forudsigelser. Derfor består hovedparten af det videnskabelige arbejde ikke i at finde nye teorier, men derimod i at »samordne de fænomener og teorier, som paradigmet allerede byder på.« (Ibid:73). Normalvidenskab drejer sig ikke om at »frembringe fundamentale nyheder, begrebsmæssigt eller erfaringsmæssigt« (ibid:83). I normalvidenskab ligger et væsentligt fortolkningsarbejde, men det består især i en stadig mere forfinet »artikulering« af paradigmet. Kuhn beskriver arbejdet som at »artikulere paradigmaten ved at opløse nogle af dens tilbageblevne tvetydigheder og ved at muliggøre løsningen af problemer, som den tidligere kun havde peget på.« (Ibid:76). Han bruger en interessant metafor, idet han siger, at de fleste videnskabsmænd er optaget af »rengøringsarbejde« (ibid:73) inden for deres forståelseshorisont. Det betyder, at de fleste videnskabsmænd ikke har interesse i og er i stand til at forstå, hvad der foregår uden for deres forståelseshorisont. Kuhn taler om »at for så vidt forskeren er optaget af normalvidenskab, løser han gåder, og afprøver ikke paradigmer« (ibid:183). Det gælder om at »nå det forventede på en ny måde« (ibid:84).

Derfor er hans hovedsynspunkt, at »paradigmer kan overhovedet ikke korrigeres af normalvidenskaben« (ibid:163).

Normalvidenskab har derfor efter Kuhns opfattelse en »stærkt traditionsbunden karakter« (ibid:110). Et paradigme er det bagvedliggende styringsredskab for hele ens forståelseshorisont og arbejdsfelt, og det er naturligt, at man ikke så let opgiver noget sådant. Der skal som regel meget til at overbevise mennesker (selv forskere) om, at der er noget galt med deres generelle forståelseshorisont. Modstand imod ændringer i videnskabelige paradigmer kan derfor ses som noget naturligt, uundgåeligt og til en vis grad rimeligt.

Paradigmeskift og videnskabelige kriser

Det særlige og karakteristiske ved Kuhns paradigmeteori er den videnskabs-sociologiske tilgang, hvor han forklarer videnskabens indhold og karakter i forhold til gruppen af videnskabsudøvere.

Kuhn siger, at man må se et paradigme som noget, der ikke i første omgang »leder et emne, men snarere en gruppe af udøvere« (ibid:217). Derfor må man sociologisk forstå videnskabsmændenes adfærd: »Ethvert studie af paradigmebestemt eller paradigmeomvæltende forskning må begynde med at lokalisere den eller de ansvarlige grupper.« (Ibid:217). Det er de videnskabelige samfund, der afgør om nye paradigmer bliver accepteret eller forkastet, hvorfor det bliver vigtigt for paradigmeskabere at vinde tilslutning her.

Kuhn mener, det er svært at sige noget generelt om, hvornår paradigmeskift indtræffer, fordi der er noget uforudsigeligt ved nyskabelser, og historiske tilfældigheder spiller ofte en stor rolle for, hvornår og i hvilket omfang fornyelser accepteres i de videnskabelige samfund. Men han påpeger alligevel nogle typiske faktorer bag ved paradigmeskift.

Det normale ved videnskabelige forandringsprocesser er ifølge Kuhn, at der kan opstå teoretiske problemer, som ikke lader sig løse inden for et paradigme. Der opstår en krise »efter at vedvarende uheld med at løse en betydningsfuld gåde har skabt en krise.« (Ibid:184). Der vil ofte være en lang periode, hvor der hersker krise og usikkerhed. Kuhn beskriver det som en »før-paradigmatisk« tilstand, hvor der typisk opstår flere nye teorier. Nogle har sagt, at samfundsvidenskaberne i forhold til dette kuhn'ske billede altid har befundet sig i og stadig befinder sig i en »før-paradigmatisk tilstand«.

Men selvom man inden for et paradigme har fået nogle problemer, som man ikke umiddelbart kan løse, skifter man ikke umiddelbart paradigme og taber troen på frugtbarheden af sin forståelseshorisont. Det ville være unaturligt. Man søger stadig efter hjælpehypoteser i tilknytning til sin teori. Først når det igennem længere tid ikke har hjulpet, og et nyt paradigme dukker op, der mere overbevisende kan løse det problem, man har haft, kan et paradigmeskift komme på tale. Kuhn henviser til erfaringerne inden for naturvidenskaben, hvor man ofte kan blive overbevist af en »kvantitativ nøjagtighed som er bedre« (ibid:192). Kuhn er opmærksom på, at det sjældent er nok at kunne demonstrere, at et nyt paradigme (teori) kan løse et gammelt teoretisk problem for at overbevise forskerverdenen om et nyt paradigmes frugtbarhed. Der ligger også nogle æstetiske momenter i tilslutningen til en ny videnskabelig teori. Den skal ofte opfattes som mere »velformet«, »velegnet«, »enklere« for at blive accepteret.

Paradigmeskift hænger altså ikke alene sammen med nogle videnskabsin-

terne logiske problemer omkring problemløsning. De betyder også noget. Men provokerende siger Kuhn også: »Men paradigmediskussioner drejer sig i virkeligheden slet ikke om relativ problemløsende evne« (ibid:195).

Løsninger kan eksistere før problemer

Det interessante i videnskaben er, at man ofte har løst problemerne før krisen. Enkeltpersoner har ofte fundet løsninger på videnskabelige problemer, før det af det videnskabelige samfund bliver opfattet som anomalier, og videnskaben siges at være i en krise. Nye paradigmer er »som en spire – før en krise har udviklet sig ret langt eller er blevet direkte erkendt« (ibid:129). Kuhn nævner selv som et interessant eksempel Aristarkos' foregribelse af Kopernikus i det tredje århundrede. »Løsningen på dem alle var i det mindste delvis foregribet i en periode, da der ikke var nogen krise i den pågældende videnskab, og da der ikke var nogen krise, var disse foregribelser blevet ignoreret.« (Ibid:119).

Men det nytter ikke noget, at nogle få har løsningen, og at den måske har eksisteret længe. Den skal være kendt og accepteret som en løsning i det videnskabelige samfund. Den skal kunne bruges, og den skal opfattes som løsning på nogle væsentlige problemer. Man skal endelig have en åbenbar krise, før man tyer til nye løsninger. Kuhn taler om at: »Krisernes betydning ligger i den påvisning, de giver af, at en omstilling er blevet nødvendig« (ibid:120).

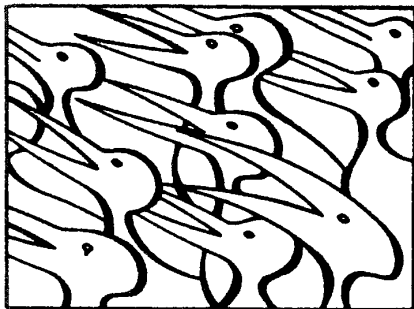
Paradigmeskift som ændringer i »syns-gestalter«

Kuhns beskrivelse af selve paradigmeskifts-processen er både sociologisk og psykologisk.

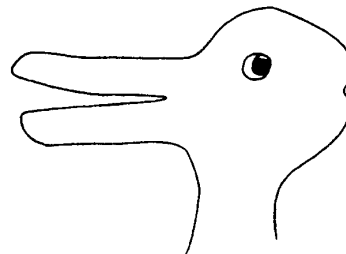
Han bruger forskellige metaforer for beskrivelse af paradigmeændringers sociologiske natur. Han nævner ikke selv metafor-begrebet, men hans argumentation omkring paradigmeskift har en klassisk metaforisk karakter.

Paradigmeskift kan sammenlignes med synsgestalt-forsøg i perceptionspsykologien, hvor man oplever, at den samme ting kan opleves helt forskelligt alt efter synsvinkel. Paradigmeændringer vedrører det overordnede syn på et helt fag eller disciplin, og ændringer betyder derfor en »rekonstruktion« af faget, dets metoder og mål. Denne proces kan sammenlignes med en forandring af »synsgestalt«, hvorfor han taler om »gestaltskift« eller »synsskift« (ibid:160).

Figur 3. Eksempler på skift i synsgestalt

Fugl og antilope

And og kanin

Psykologisk ved man, at »hverken forskere eller lægmænd lærer at se verden trinvis eller stykke for stykke« (ibid:168). Det sker efter nogle billeder og idéer, som man enten kan se eller ikke kan se. Man ser verden igennem nogle »gestalter«. Som eksempel på skift i gestalt bruger han den engelske videnskabshistoriker R. H. Hanssons eksempel med »de tegn der først blev set som en fugl, ses nu som en antilope« (ibid:129). Desuden taler han om, at en paradigmeændring svarer til, at »det som var ænder før revolutionen, er kaniner bagefter« (ibid:153). Endelig sammenligner han paradigmeændringer med den oplevelse en mand kommer ud for, der sætter brillerne omvendt på: »Selv om han står over for den samme konstellation af ting som før, og selv om han ved det, finder han dem ikke desto mindre ganske forandrede i mange af deres detaljer« (ibid:163).

Paradigmeskift og personlig identitet og tro

Videnskabelige samfund og enkelte videnskabsmænd kan godt leve i en latent usikkerhed i lang tid med modsætninger, som ikke lader sig forklare tilfredsstillende. Og det er ikke nok, at man er ved at miste troen på et gammelt paradigme, man skal også have fået en tro på et nyt paradigme, før der sker et paradigmeskift. Som videnskabsmand kan man nemlig ikke leve uden paradigme: »at forkaste et paradigme uden samtidig at sætte et andet i stedet er at forkaste videnskaben selv.« (Ibid:123). Derfor fremhæver Kuhn også at »beslutningen om at forkaste et paradigme er altid samtidig beslutningen om at acceptere et andet« (ibid:121).

Paradigmeændringer er ofte forbundet med grundlæggende psykologiske

mekanismer hos de involverede videnskabsmænd. For dem kan paradigmeændringer være forbundet med fundamentale identitetsproblemer. Hvis et paradigme ændres, kan betydningen af deres arbejde, anseelse og hele liv ændres.

I beskrivelsen af skiftet fra den klassiske naturvidenskab til den moderne henviser Kuhn til Einsteins psykologiske usikkerhed og angst, da han pulede med udformningen af sin opfattelse: »Det var som om jorden var trukket væk under een, uden at man kunne se fast grund nogetsteds, hvor man kunne bygge« (ibid:127). Han citerer også en fysiker Wolfgang Pauli for at have udtrykt glæde, da først der begyndte at tegne sig et nyt paradigme: »Heisenbergs form for mekanik har igen givet mig håb og glæde i livet« (ibid:127).

Kuhn mener, at hvis man ser på videnskabshistorien, viser det sig, at nye paradigmeskabere ofte er drevet af en særlig tro på deres nye paradigmes fortrin, der rækker ud over løsningen af nogle konkrete problemer.

»Den, der tager et nyt paradigme op på et tidligt trin, må ofte gøre det stik imod de vidnesbyrd, problemløsningen giver. Han må med andre ord tro på, at det nye paradigme vil have held med sig over for de mange store problemer, man står over for, og samtidig ved han, at det ældre paradigme kun har været uden held med nogle få problemer. Et sådant valg kan kun foretages ud fra tro.« (Ibid:195-196).

Baggrundsantagelser forklarer videnskabelige teoriers konservatisme

En lidt anden og bredere analyse af videnskabelige paradigmer er givet af den amerikanske sociolog Alvin W. Gouldner (1920-1980), der både er inspireret af Thomas Kuhn og videnskabsteoretikeren Michael Polanyi (1964). Han bruger imidlertid ikke paradigmebegrebet, men taler i stedet om teoriers baggrundsantagelser, som svarer til Kuhns paradigmer. Fra Polanyi henter han fokuseringsteorien til at skelne mellem en teori (»focalized attention«) og dens baggrundsantagelser (»subsidiary attention«) (Gouldner 1977:29). På en teoris baggrundsantagelser bliver der normalt ikke fokuseret, de lever i det skjulte, forbliver i baggrunden for teoretikerens opmærksomhed, men har alligevel en afgørende styrende betydning for teori-dannelsen og -anvendelsen. Gouldner taler også om, at en teori altid lever indlejret i nogle baggrundsantagelser (»embedded«), og at baggrundsantagelser fungerer som en teoris »silent partners«.

Gouldner skelner mellem to typer af baggrundsantagelser, som han forestiller sig hierarkisk organiserede, som et omvendt kræmmerhus. Øverst findes nogle meget generelle antagelser, som begrænser og styrer nogle mindre

generelle antagelser, der vedrører mere begrænsede områder.

De mest generelle antagelser om virkeligheden kalder han »world hypotheses«. Det er »primitive presuppositions about the world and everything in it, they serve to provide the most general of orientations, which enable unfamiliar experiences to be made meaningful« (ibid:30). Det er de mest afgørende og primitive trosforestillinger om, hvad der er virkeligt. De kaldes også »metaphysics«. De fungerer som en referenceramme for de mindre generelle antagelser, som de begrænser og styrer.

De mindre generelle baggrundsantagelser betegnes som områdeantagelser, »domain assumptions« eller »the metaphysics of a domain«, og de vedrører f.eks. forestilling om menneskets og samfundets grundlæggende natur (»about man and society«), om mennesket er rationelt eller irrationelt, om samfundet er stabilt eller skrøbeligt og forudsigeligt. Disse områdeantagelser er skabt af verdenshypoteserne, og områdeantagelserne er med til at skabe teorierne.

Teorier er på en gang skabt af (»are shaped«) og udtrykker (»express«) baggrundsantagelserne. Deres betydning gælder især det grundlæggende følelsesmæssige område. Baggrundsantagelserne er »sentiment-relevant«, idet de »provide foci for feelings, affective states, and sentiments« (ibid:37). Det er af afgørende betydning for kommunikationen af en teori og forsøg på at etablere kommunikation mellem teoretikere med forskellige baggrundsopfattelser.

Fordi baggrundsantagelser vedrører nogle fundamentale antagelser omkring virkelighedens, menneskets og samfundets natur og er knyttet sammen med nogle fundamentale følelser, og fordi de ofte lever i ubemærketthed, ændres de vanskeligt og sjældent.

Som Gouldner påpeger, er der noget paradoksalt ved dem. De er af afgørende styrende betydning for videnskabsmænds teoriskabelse og -anvendelse, men videnskabsmænd antager og tilslutter sig sjældent baggrundsantagelser af snævert teoretiske grunde. De »are not originally adopted for instrumental reasons«...»not selected with a calculated view to their utility« (ibid:32). De er ikke nogle, man bare vælger at bruge. De er som regel internaliserede, »built deeply into our character structure«. Vi kan ikke umiddelbart frigøre os fra dem. Vi kan reflektere over dem, og de kan som regel kun ændres med den sociale karakter, ændringer i socialiseringserfaringer og -praksis og måske med ændring i alder og statusgruppe. Derfor kommer de hos mange til at fungere som nogle relativt konservative stereotyper eller »prejudices«.

Det bevirker, at baggrundsantagelser normalt ikke ændrer sig på trods af,

at de møder modstand eller bliver antastet af forskellige hændelser i virkeligheden. De »are not easily shaken or changed, even when these encounters produce experiences discrepant with the assumptions« (ibid:33). De er »resistant to evidence«. Det er en meget væsentlig faktor i forklaringen af, hvorfor videnskabelige teorier er konservative. Alle teorier er båret af en følelsesmæssig konservatisme omkring teoriernes baggrundsantagelser.

Når der sker væsentlige ændringer i videnskabelige teorier, sker det som regel ved ændring i baggrundsopfattelser: »the most basic changes in any science commonly derive not so much from the invention of new research techniques but rather from new ways of looking at data that may have long existed« (ibid:34).

5. Paradigmeskift, problemløsning og læring

Politiske ideologier og videnskabelige teorier kan ses som større sammenhængende systemer af problemløsninger, hvor der findes en indre logisk sammenhæng i deres beskrivelse og forklaring af de forskellige problemer og løsninger, med de mest generelle problemer og løsninger placeret øverst i et hierarkisk system, der styres af de mest generelle værdier.

Ved en snæver problemløsningshorisont glemmer man ofte, at problemerne hænger sammen. Det er sjældent, at man med udgangspunkt i af-dækningen og analysen af et enkelt problem når frem til en ny og anderledes erkendelse af problemets natur. De fleste problemer hænger sammen med andre problemer. Og den måde, et problem bliver formuleret på, hænger sammen med erkendelsen af andre problemer. De bliver konstrueret af den samme forståelseshorisont og kan samles i mere abstrakte problemer/løsninger. F.eks. løses en lang række problemer i vort nuværende samfund af den økonomiske vækst. Væksten ses som en universel problemløser af arbejdsløshedsproblemet, miljøproblemet og fordelingsproblemet.

Det karakteristiske ved paradigmeskift er, at der sker en omvendning af problemer og løsninger, fordi man skifter synsvinkel, værdier og sprog. Det, der tidligere blev opfattet som problem, bliver radikalt omformuleret. Problemet skifter karakter og reformuleres. Problemer og løsninger skifter plads eller ses i dialektisk sammenhæng, idet problemer nu også ses som dele af løsninger, mens det, der tidligere blev set som løsninger, nu også ses som del af problemet.

Ved et paradigmeskift er man ikke fokuseret på et enkelt problem, men ser og reagerer på sammenhængen mellem flere problemer. Man vil ikke foretage et paradigmeskift, blot fordi man på et enkelt område kommer i van-

skeligheder med at forklare et enkeltproblem. Det ville også være videnskabeligt forkert. Der ligger en naturlig konservatisme i videnskaben. Man forkaster ikke et helt generelt teorikompleks på grund af en enkeltbegivenhed eller et enkelt teoretisk problem, som ikke lader sig forklare eller som afviger fra et forventet mønster.

Den østrigsk fødte og amerikansk fungerende psykiater og videnskabsfilosof Paul Watzlawick (f. 1921) (Watzlawick m.fl. 1974) har givet en god beskrivelse af forskellen mellem to forskellige problemløsninger. Han bruger udtrykket »førsteordens-problemløsninger«, hvor der inden for et system sker forandringer, uden at man ændrer systemet. Det kaldes førsteordensforandringer, fordi man gør ligesom man plejer at gøre inden for en fast referenceramme. Det svarer til, at man foreslår »mere af det samme« lægemiddel, hvis en sygdomstilstand forværres.

I modsætning til en sådan form for problemløsning findes en anden problemløsning, der har karakter af et paradigmeskift. Det sker typisk, når man kommer ud for, at de traditionelle løsninger af førsteordens-problemer selv bliver et problem, en barriere for løsning af problemet. Der må ske en ændring af perspektiv. Der skal ske en »reframing«, skift af forståelsesramme, eller paradigme. Det kaldes en andenordens-problemløsning, hvor der både sker forandringer i systemet og af systemet.

»The use of second-order change technique lifts the situation out of the paradox-engendering solution and places it in a different frame« (ibid:83).

Watzlawick bruger også forståelsesramme-begrebet og betegner processen med at skifte forståelsesramme som »reframing«.

»To reframe then, means to change the conceptional and/or emotional setting or viewpoint in relation to which a situation is experienced and to place it in another frame which fits the »facts« of the same concrete situation equally well or even better, and thereby changes its entire meaning.« (Ibid:95).

Både i praktiske og ved videnskabelige problemløsninger er det ofte uklart, om man befinder sig i en situation med problemer, der kun kan løses tilfredsstillende ved en anden ordens problemløsning. Ofte vil man i sådanne situationer i lang tid forsøge at bruge første ordens løsningsmetoder og derved forværre situationen. Man kan længe befinde sig i en ond cirkel, der

først kan blive brudt, hvis man anlægger et nyt perspektiv og derved omdefinierer problemet.

Paradigmeskift og læreprocesser

Problemløsning og paradigmeskift kan også beskrives som forskellige typer af læreprocesser. Det har Donald A. Schön gjort sammen med organisationssociologen Chris Agyris (1996). De skelner mellem to forskellige typer af læring, »single loop learning« og »double-loop learning«.

»By single-loop learning we mean instrumental learning that changes strategies of action and assumptions underlying strategies in ways that leave the values of a theory of action unchanged.« (Ibid:20).

»By double-loop learning, we mean learning that results in a change in the values of theory-in-use, as well as its strategies and assumptions..... Strategies and assumptions may change concurrently with, or as a consequence of change in values« (ibid:21).

Denne sondring kaldes »paradigm-constrained and paradigm-breaking learning« (ibid.preface:XIX), fordi man i single-loop-læringen tilpasser sig ved at lære mere af samme slags. Læring er begrænset af et bestemt paradigme. Det kaldes også for instrumentel læring. Man er interesseret i at gøre noget mere effektivt i forhold til givne mål. Her sker der ændringer i handlingsstrategier og antagelser under disse strategier, hvorimod forståelsesrammerne og værdierne bag strategierne er uændrede. Læringen foregår inden for et bestemt paradigme.

Ved double-loop-læring bryder man derimod med paradigmet og ændrer forståelsesramme, værdier og mål. Man anlægger en helt ny synsvinkel og vender op og ned på det hidtidige syn på problemer og løsninger ved at ændre de grundlæggende principper, der ligger bag de hidtil valgte strategier.

I det følgende vil jeg behandle tre forskellige typer af problemløsnings- eller læringsprocesser på tre forskellige samfundsmæssige scener:

1. Et forsøg på en idémæssig fornyelse eller problemløsning på den idépolitiske scene i Danmark i 1970'erne.
2. Et forsøg på fornyelse og problemløsning på scenerne for sociale bevægelser i 1980'erne.
3. Og endelig et forsøg på nye politisk-strategiske fornyelser af politiske

diskurser eller problemløsninger på den politiske scene i Danmark i begyndelsen af 1990'erne. Det er tre forskellige processer med hver deres logik, samtidig med at de også bør ses som sammenhængende.

6. Forskellige typer af forståelsesrammer (fortællinger): Idéer, paradigmer og diskurser.

Forståelsesrammer som generelt begreb har både vurderende (værdi), forstående og forklarende (teori), beskrivende (empiri) og handlingsorienterede (handling, strategi) dimensioner.

Tidligere er brugt begreberne idé, paradigme og diskurs. Jeg finder det hensigtsmæssigt mere præcist at skelne mellem de forskellige typer af forståelsesrammer. En idé, et videnskabeligt paradigme og en politisk diskurs kan ses som forskellige typer af forståelsesrammer, der alle har både et værdi-, teori- og strategi- eller handlingselement, men med hver deres betoning af de forskellige elementer. Den forskellige betoning hænger sammen med deres forskellige funktioner.

Hvad er en idé? Den danske filosof Poul Lübcke (1995) mener, at en politisk idé har tre lag: »Ved en politisk idé forstås en kombination af følgende tre faktorer: (1) en række teorier om hvorledes den menneskelige psykologi, samfundet og økonomien er indrettet og vil reagere under forskellige omstændigheder; (2) en række målsætninger, der siger noget om, hvorledes samfundet bør indrettes; og endelig (3) en strategi for, hvad man skal gøre i den nærmeste fremtid i lyset af teorierne og den overordnede målsætning. Kun når både teorien, målsætningen og strategien er til stede, har vi en fuldtudviklet politisk idé.« (Ibid:9).

Politiske idéer siger ifølge Lübcke både noget om, hvordan verden ser ud, hvordan den bør se ud og hvorledes man ændrer verden i retning af ens mål. Uenighed mellem forskellige politiske ideologier kan vedrøre alle tre dimensioner og skyldes som oftest forskellige måder at klassificere og prioritere både beskrivelse og vurdering af virkeligheden.

Politiske idéers funktion er især at skabe ideologisk mening og motivation for politisk handling, hvorfor det normative element normalt er fremhævet, mens de teoretiske og beskrivende elementer ofte vil være nedtonet.

Videnskab er i modsætning til filosofi mere snævert koncentreret om at producere teorier om virkeligheden for at løse nogle teoretiske og praktiske problemer. Og teorier består af begreber og modeller af virkeligheden, hvilket vil sige abstraktioner af virkeligheden. (Adolphsen 1995A). Det betyder

en kategorisering og udvælgelse af sider af virkeligheden og en bevidst bortdefinering og udeladelse af andre sider af virkeligheden bestemt af problemets karakter.

Videnskabelige paradigmers funktion er derfor især at skabe ny viden og forståelse i det videnskabelige samfund, hvilket normalt betyder, at det teoretiske element (de forklarende og forståelsesmæssige dimensioner) er fremhævet, mens det normative og handlingsorienterede er nedtonet.

Heroverfor står den politiske diskurs, hvor det teoretiske element er nedtonet og det normative og handlingsorienterede er fremhævet.

Politik kan ligesom filosofi og videnskab også ses som en aktivitet, der grundlæggende handler om kategoriseringer af verden. Politik kan ses som en kamp om idéer, der fortæller mennesker om, hvordan verden ser ud og hvordan den bør se ud.

Den amerikanske politolog Deborah Stone ser politik som en konstant kamp om klassifikationer af verden og mennesker: »Policy making, in turn, is a constant struggle over the criteria for classification, the boundaries of categories and the definition of ideals that guide the way people behave.« (Stone 1988:7).

Da idéer leverer de grundlæggende moralske retfærdiggørelser af klassifikationer, har de en helt central rolle i politikens væsen: »Ideas are the very stuff of politics. People fight about ideas, fight for them, and against them...The passion in politics come from conflicting sense of fairness, justice, rightness, and goodness.« (Ibid:25).

Både politisk filosofi, videnskab og politik drejer sig grundlæggende om forskellige former for kategoriseringer af verden. Men hvordan bestemmes principperne for kategoriseringer på de forskellige felter?

Hos den franske sociolog Pierre Bourdieu (f. 1930) er sammenhængen mellem den filosofiske, samfundsvidenskabelige og politiske klassifikation central. Han beskriver forholdet således: »The theory of knowledge is a dimension of political theory because the specifically symbolic power to impose the principle of the construction of reality – particular, social reality – is a major dimension of political power.« (1977:165). Derfor taler Bourdieu også om en samfundsmæssig kamp om klassifikationerne: »Stridens eple i kampene om den sociale verdens mening er makten over de klassifikasjonsskemaene og det klassifikasjonssystemet som ligger bak forestillingerne om ulike grupper – og dermed også bak mobiliseringen eller demobiliseringen af dem.« (1995:237-38).

Den »naturlige« og den statslige konstruktion af befolkningens måder at se samfundet på

Bourdieu har beskrevet det fænomen, at i alle samfund opfattes den sociale orden af de fleste mennesker som noget naturligt, og ikke som noget der er socialt konstrueret, og som derfor kan ændres. De dominerende filosofiske, videnskabelige og politiske kategoriseringer opfattes som naturlige. Bourdieu taler om, at enhver etableret social orden tenderer imod en naturalisering og er optaget af at forstå og forklare denne naturalisering: »Rent faktisk er det, der udgør et problem, at den etablerede orden i al væsentlighed ikke udgør et problem – at spørgsmålet om statens legitimitet og om den orden, den instituerer, ikke bliver stillet, undtagen i krisesituationer.« (Bourdieu 1997:128). Det der egentlig er overraskende og som kræver en forklaring er »hvor let de mange lader sig styre af de få« (Ibid: 127).

Bourdieu kalder denne naturaliseringstendens, »hvor de dominerede samfundsgrupper er underkastet strukturerne i en social orden«, en doxa (af græsk: en mening) (ibid:126). Hvad de fleste samfundsmedlemmer glemmer, og som det er samfundsforskerens opgave at fremdrage ifølge Bourdieu er, at »denne doxa er en ortodoksi, en retmæssig og dominerende anskuelse, der først har sat sig igennem efter at have kæmpet mod forskellige konkurrerende ansuelser.« (Ibid:128). Bourdieu taler derfor også om, at ortodoksi kun kan forstås i dens modsætning til kætteri (heterodoksi), der er defineret som ansuelser, der anfægter ortodoksien. Den defineres som: »a conscious systematization and express rationalization which marks the passage from doxa to orthodoxy... a system of euphemisms of acceptable ways of thinking and speaking about the natural and social world, which reject heretical remarks as blasphemies.« (Bourdieu 1977:169).

En af de centrale forklaringer på den naturaliseringstendens Bourdieu kommer frem til er, at den moderne stat i høj grad er med til at forme de mentale strukturer og kategorier, man skal anskue og opdele verden i: »Et af de mægtigste magtmidler, som staten er i besiddelse af, er nemlig magten til at producere og gennemsætte (især via skolen) de forståelseskategorier som vi umiddelbart anvender over alt i verden, og altså også når vi taler om staten selv.« (Bourdieu 1997:97). Staten har altså en vældig symbolsk magt igennem sine officielle klassifikationer (f.eks. aktiv-passiv) ved at give det udseende af, at en bestemt samfundsmæssig orden er naturlig.

Kampen mellem ortodoksi og heterodoksi (kætteri) på alle felter i samfundet

I Bourdieus samfundsbillede består samfundet af en hel række relativt auto-

nome felter, det videnskabelige, det religiøse, det juridiske, det bureaukratiske, det partipolitiske og det overordnede magtfelt. Hvert felt er som en arena, hvor der udspiller sig konflikter, hvor der foregår en kamp inden for rammerne af feltet, der går ud på at fastholde eller ændre styrkeforholdene mellem aktørerne. Målet er »at distancere sig fra sine nærmeste rivaler for at fjerne konkurrenceelementer og i sidste instans få monopol på området« (ibid:87).

I Bourdieus felt-analyse hænger begreberne habitus, felt og kapital tæt sammen og kan kun forstås som elementer i en samlet teoretisk forståelse. I et felt har en aktør en vis form for kapital, økonomisk, politisk eller kulturel og symbolsk, alt efter på hvilket felt man opererer. Og i kraft af den kapital man har, opnår man en vis magt og indflydelse i feltet.

Udfaldet af kampen på et felt afgøres imidlertid ikke alene af den objektive struktur i feltet, dvs. placeringen og sammensætningen af de forskellige aktørers kapital, men også af de forskellige aktørers habitus, dvs. aktørernes »sociale løbebane og deres holdninger (habitus), der har udkrystalliseret sig gradvis i mødet med de objektive chancer for at få gevinst.« (Ibid:86).

Habitus-begrebet er et begreb, der forklarer sammenfaldet mellem holdninger og position, mellem mental og objektiv struktur. Der »hersker en ontologisk overensstemmelse mellem habitus og felt.« (Ibid:156).

Habitus er et begreb for aktørernes dispositioner for at handle eller »socialiseret subjektivitet« (ibid:111), som Bourdieu et andet sted kalder det. Han kalder det også »systemer af perceptions-, vurderings- og handlingskriterier, der er resultatet af det sociale indfældning i kroppen« (ibid:112). Det er en interessant formulering, fordi den viser parallellen til det begrebsapparat, som jeg allerede har introduceret. Habitus er et andet begreb for forståelsesrammer. Ligesom forståelsesrammebegrebet integrerer habitusbegrebet kendsgerninger, værdier og handlinger. Habitus fungerer på et ubevidst plan.

Bourdieu vil skildre den sociale virkelighed relationelt: »Den sociale virkelighed eksisterer så at sige i en dobbelt dimension: i tingene og i bevidstheden, i felterne og i habitus, i og uden for aktørerne.« (Ibid:113).

Hvert felt har en relativ grad af autonomi, dvs. »afføder en særlig logik, der er det akkumulerede resultat af feltets egen historie.« (Ibid:92). Det betyder, at »grænserne for et felt formuleres altid inden for rammerne af feltet selv« (ibid:87). Dog mener Bourdieu, at alle felter er underlagt det overordnede magtfelt, som er sammenfaldende med staten. »Her kan man med rette tale om en slags meta-kapital, der kan påvirke alle andre kapitalformer og specielt vekselkursen mellem dem (og dermed forholdet imellem indehaverne af forskellige kapitalformer) – og det er netop det, der karakteriserer

statsmagten som sådan.« (Ibid:100).

I Bourdieus samfundsbillede består samfundet af et hierarki med en symbolsk orden med en dominerende klasse og nogle dominerede klasser, hvor tegnet på, at de dominerede grupper er underkastet en dominerende klasse består i det, han kalder en »doxa-baseret underkastelse« (ibid:127). Derfor har »staten ikke nødvendigvis brug for at give ordre og udøve fysisk tvang for at skabe en ordnet social verden.« (Ibid:128).

Man betragter den sociale struktur som naturlig og underkaster sig ubevidst. Doxa tager sig ud for at være et alment, universelt synspunkt, men, siger Bourdieu: »Doxa er et sær-synspunkt, de dominerendes synspunkt. Det tager sig ud og sætter sig igennem som et universelt synspunkt; synspunktet hos dem der dominerer i kraft af, at de dominerer Staten, og som har konstitueret deres synspunkt som værende universelt i og med at de har skabt Staten.« (Ibid:128-29).

Ifølge Bourdieu er det videnskabelige felt præget af en magtkamp mellem dominerende og dominerede positioner: »Rent faktisk må man minde om, at det videnskabelige felt både er et socialt univers som alle andre, hvor det som alle andre steder handler om magt, om kapital, om styrkeforhold, om kampe for at bevare eller forandre disse styrkeforhold, om konservative eller oprørske strategier, om interesser etc. – og en verden for sig, der fungerer efter sine egne love.« (Ibid:94).

På alle felter foregår der en kamp mellem dem, der sidder inde med en »legitim magt«, og nogle udfordrere. De første har været med til at »være epokegørende (ved at skabe en ny position i felter)« (ibid:73), og dermed været med til at legitimere et bestemt klassifikationsmønster, mens udfordrerne antaster dette klassifikationsmønster. Bourdieu bruger i høj grad religiøse metaforer i beskrivelsen af sine spil og kampe – og taler om en permanent kamp mellem ortodoksi og heterodoksi (kætteri) , mellem en »helliggjort avantgarde« og en »ny avantgarde«.

»De der i en bestemt tilstand af styrkeforholdet (mere eller mindre fuldstændig) monopoliserer den specifikke kapital – dvs. det der er grundlaget for magten og for den specifikke autoritet der er karakteristisk for et felt – er tilbøjelige til at anlægge de strategier der sigter mod at opretholde feltet. Det gælder fx dem der inden for felterne for produktion af kulturelle goder har en tendens til at forsvare ortodoksien. Hvorimod de der har mindst kapital (hvilket også ofte er de samme som de nytilkomne, og altså i reglen de yngste), er tilbøjelige til at anlægge de strategier der sigter mod at omvælte feltet, dvs. kætteriets strategier. Det er kætteri eller he-

terodoksien – forstået som et kritisk brud med doxa, et brud der ofte er knyttet til en krise – der bringer de dominerende ud af deres tavshed og gør det nødvendigt for dem at producere ortodoksiens defensive diskurs, den rette og højreorienterede tanke der sigter mod at genoprette det der svarer til den tavse tilslutning der er karakteristisk for doxa.« (Bourdieu 1997B:118-119).

Borgerløn ændrer samfundets klassifikationsmønster

Borgerløntanken rejser fundamentale spørgsmål om: 1. Hvordan verden ser ud, 2. Hvordan den bør se ud og 3. Hvad man kan gøre for at få den til at se ud, som den burde gøre.

At beskæftige sig med borgerløntanken drejer sig om ændring i både filosofiske, samfundsvidenskabelige og politiske klassifikationer.

Borgerløn vil være med til at nedbryde det dualistiske sprog- og institutionsmønster, der eksisterer i samfundet. Borgerløn sætter spørgsmål ved lønarbejdsnormaliteten og det industrielle velfærdssamfunds grundprincipper og betyder en ændring af alle de grundlæggende begreber og samfundsmæssige kategoriseringer. Skellet mellem lønnet og ikke lønnet arbejde nedbrydes, modsætningen mellem selvforsørgelse og offentlig forsørgelse opløses. Rådigheds- og aktiveringspligten modificeres. Alle centrale klassifikationer ændres.

Derfor kan borgerløntanken både på det idémæssige, det videnskabelige og det politiske felt forstås som udtryk for en kættersk position, og fremkomsten og modtagelsen af borgerløns-tanken på de forskellige felter vil blive set i den symbolske magtkampsoptik, som Bourdieu skitserer.

7. Politiske diskurser og hegemoni

Hvad ligger der i diskursbegrebet?

Diskurs betyder egentlig kun samtale, en løben frem og tilbage eller et sammenhængende forløb af udsagn (Den store Danske Encyclopædi). I den offentlige politiske debat støder forskellige forståelsesrammer sammen, og der opstår politisk uenighed, forskellige politiske diskurser udkrystalliserer sig.

Martin Rein og Donald A. Schön skelner mellem en diskurs i den politiske debat og en diskurs i policy praksis, mellem retoriske og handlingsmæssige forståelsesrammer.

»There is a discourse of policy debate and a discourse of policy practice.

In the policy debate, policy stories and the frames they contain serve the rhetorical functions of persuasion, justification, and symbolic displays. In policy practice, on the other hand, policy stories influence the shaping of laws, regulations, allocation decisions, institutional mechanisms, sanctions, incentives, procedures, and patterns of behaviour that determine what policies actually mean in action.« (Rein og Schön 1994:32).

Det vil sige, at der i en politisk diskurs både indgår et sprogligt og et institutionelt element i et samvirke, hvor den analytiske opgave består i nærmere at klarlægge dette samvirke.

Den engelske sprogforsker Norman Fairclough (1992), der både er inspireret af Foucault og Gramsci, og som forsøger at koble sprog- og samfundsanalysen, har måske givet den mest klare definition af et moderne diskursbegreb og dens elementer. Han ser det moderne diskursbegreb som en treleddet størrelse: 1. En tekst, 2. En diskurspraksis og 3. En social praksis, der har sammenhæng med tre grundfunktioner i sproget. Sproget ses som en afgørende faktor: 1. I den personlige identitetsdannelse, 2. Som skaber af sociale relationer og 3. Som skaber af kulturel betydning. Fairclough definerer derfor diskurser i sammenhæng med disse tre grundfunktioner i sproget.

»Discourse contributes first to social »identities« and »subject positions« for social »subjects« and types of »self«. Secondly, discourse helps to construct social relationships between people. And thirdly, discourse contributes to the construction of systems of knowledge and belief. These three effects correspond respectively to three functions of language and dimensions of meaning which coexist and interact in all discourse – what I shall call the »identity«, »relational«, and »ideational« functions of language.« (Ibid:56).

Politiske diskurser og hegemoni

I forlængelse af Faircloughs tre-leddede definition må diskursbegrebets ses i sammenhæng med kampen om magt og hegemoni i den politiske offentlighed. Politik ses som et hegemonisk fællesskab og samfundet holdes sammen af en hegemonisk diskurs, der i sit modsætningsfulde samspil med andre diskurser er med til at reproducere og transformere samfundet.

Politik vedrører gennemsættelsen af bestemte interesser og udelukkelse af konkurrerende interesser. Men samfundsmæssig magt kan som regel kun opnås igennem skabelse af alliancer mellem flere aktører, hvilket kan opnås igennem etablering af et hegemonisk projekt, der bæres af en hegemonisk

diskurs. Et sådant projekt har en dobbelteffekt. Det skaber udadtil en antagonisme i forhold til de aktører, der ikke indgår i det hegemoniske projekt, men skaber samtidig indadtil en »hegemonisk effekt« i forhold til alliancepartnere. Den kan ses som en slags socialiseringseffekt mellem alliancedeltagerne, således at forstå, at der herved skabes nye interesser og holdninger, et sprogligt og symbolsk fællesskab, der betyder, at man får en fælles virkelighedsopfattelse, en delvis fælles politisk forståelsesramme.

En hegemonisk diskurs skabes altså ved på den ene side at udgrænse (ekskludere) alternative diskurser og på den anden side indsocialisere (inkludere) potentielle alliancemodtagere til en fællesopfattelse, den hegemoniske diskurs i den politiske offentlighed.

Politiske diskursers funktioner: Identitet og sammenhold

Hvorledes fungerer en politisk diskurs mere konkret? Hvorledes udkrystalliserer en ny politisk diskurs sig, og hvordan skabes tilslutning til den?

Det er en politisk »story-line«, der specielt giver diskursen magt i forhold til andre diskurser. »Story-line« er den røde tråd i en diskurs, og betragtningen er fremført af den hollandske miljøforsker Maarten A. Hajer:

»Story-lines are narratives on social reality through which elements from many different domains are combined and that provide actors with a set of symbolic references that suggest a common understanding. Story-lines are essential political devices that allow the overcoming of fragmentation and the achievement of discursive closure.« (Hajer 1995:62).

»Story-line« sikrer, at der sker en afgrænsning i forhold til andre diskurser og en afgrænsning af hvilke problemer, der er relevante, samt danner grundlag for, at der kan skabes en politisk koalition bag en politisk diskurs:

»First of all story-lines have the functional role of facilitating the reduction of the discursive complexity of a problem and creating possibilities for problem closure. Secondly, as they are accepted and more and more actors start to use the story-line, they get a ritual character and give a certain permanence to the debate. They become »tropes« or figures of speech that rationalize a specific approach to what seems to be a coherent problem. Thirdly, story-lines allow different actors to expand their own understanding and discursive competence of the phenomenon beyond their own discourse or expertise of experience.« (Ibid:63).

Politiske diskurser er altså vigtige i skabelsen af identitet og sammenhold i en inkluderings- og ekskluderingsproces i forhold til den hegemoniske diskurs. Hajer understreger processens permanente ustabilitet og kompleksitet, hvor der sjældent er tale om klare magt- og manipulationsprocesser, men hvor det foregår igennem en »subtile discursive process rather than through the use of force or manipulation« (ibid:22).

Det interessante ved Hajers diskursanalyse er, at han forsøger at finde nogle generelle træk for, hvilke forhold ved en diskurs, der er afgørende for, at nogle »issues« organiseres ind i politik, mens andre bliver organiseret ud: »Some issues are organized into politics, while others are organized out.« (Ibid:42).

Skabelse af hegemoni og afmagt igennem inkluderings- og ekskluderingsprocesser

Den norske retssociolog Thomas Mathiesen (1982 og 1992) har undersøgt, hvorledes man kan finde metoder og arbejdsformer, der kan skabe modmagt, dvs. modvirke inkluderings- og ekskluderingsprocesser i det moderne samfund.

Det normale er, at modmagten neutraliseres, at der skabes et hegemoni, der kun kan fungere ved at modmagt forvandles til afmagt igennem ekskluderings- og inkluderingsprocesser.

Modmagtskræfterne i offentligheden udsættes enten for inkluderings- eller ekskluderingsforsøg fra de hegemoniske aktører. Inkludering sker ved at modmagtskræfterne forsøges absorberet i den hegemoniske alliance ved at fællespræget ved handling fremstår som ufordelagtig. Ekskludering sker på den måde, at modmagtskræfterne udstødes, ved at handlingselementet gøres uhensigtsmæssig.

Afmagt ændres først ved at afmagt forvandles til modmagt. Det kan ske igennem fælles handling: »fellehandling er grunnelementet i motmakt; man kunne for korthets skyld si det er motmakt.« (Ibid:75).

Retoriske inkluderings- og ekskluderings teknikker i offentligheden

Mathiesen har beskrevet de inkluderings- og ekskluderingsprocesser der sker igennem den retoriske billeddannelse og defineringsproces som den hegemoniske diskurs påtrykker modmagtskræfterne i offentligheden. Processerne er præget af en dualistisk enten-eller holdning.

Enten forsøger man sprogligt retorisk at placere modmagtpotentialerne inden for systemet og vise, at de i virkeligheden er enige med den hegemoniske diskurs (ind-definering). Eller også forsøges modmagtskræfterne placeret uden for systemet og ses som udtryk for en farlig og livsfjern ekstremisme (ud-definering).

8. Den »progressive« og den »reaktionære« politiske retoriks grundmønstre

I politik produceres og reproduceres politiske diskurser bestandig. Og politiske diskurser har som omtalt både en rent sproglig, retorisk side og en social-institutionel side. Diskurser er kendetegnet ved at have en central fortælling («story-line»), der giver dem symbolsk retorisk kraft.

Den politiske retorik er kunsten at styre den politiske kommunikation, at organisere forståelsesrammer og argumenter, så man føler det naturligt netop at komme frem til den konklusion, der ønskes. Den »dårlige« retorik har karakter af propaganda, hvor man manipulerer med tilhørerne, foretager fejlslutninger og tilslører sandheden, mens den »gode« retorik bygger på saglig argumentation og er et middel til oplysning og erkendelse.

Hvad er »reaktionær« og »progressiv« politisk retorik?

Den amerikanske samfundsforsker Albert O. Hirschman (1991) har været optaget af at afdække nogle helt generelle grundtræk i den politiske kommunikations mønstre i hele demokratiets epoke de sidste 200 år.

Her har konservative eller rettere sagt »reaktionære« benyttet sig af nogle grundlæggende argumentationsmønstre over for de liberale eller »progressive« reformtilhængere

Når man er reaktionær, ønsker man at bevare det bestående og har behov for argumenter imod at ændre tingenes tilstand. I den politiske diskurskamp har man behov for en »reaktionær retorik«. Når man er progressiv, ønsker man forandring, og har tilsvarende behov for argumenter for ændring af den bestående tilstand. Man har behov for en »progressiv retorik«. Hirschman mener, der findes tre faser af demokratiets udvikling med hver deres grundmønster af politisk retorik:

1. Da det første civile demokrati blev etableret ved den franske revolution og anerkendelsen af menneskerettighederne. Den »progressive« dagsorden eller fortælling var skabelse af lighed for loven.
2. Da det politiske demokrati blev skabt ved den almindelige stemmerets indførelse. Den »progressive« dagsorden (fortælling) var skabelsen af lige og almindelig valgret.
3. Da det sociale medborgerskab blev etableret med velfærdsstaternes udbredelse. Den »progressive« dagsorden (fortælling) var sikring af et socialt minimum, skabelsen af et socialt medborgerskab.

Hirschman viser, at man hos reaktionære politikere og filosoffer i de tre perioder finder nogle generelle argumentationsstrukturer imod at ændre verden, imod demokratiet og en udvidelse af demokratiet. Hvad der interesserer ham er at finde »en reaktionær diskurs«, nogle grundargumenter hos reaktionære, som ikke er forbundet med personlige træk og den specielle kontekst, men så at sige ligger i selve argumentationsformen (»the imperatives of arguments« (ibid:x)).

Hirschman dykker ned i de tre perioder og finder typiske argumentationsfigurer hos fremtrædende »reaktionære« filosoffer. Den engelske filosof Edmund Burke (1729-1797) mente, at den franske revolution ville få de modsatte effekter af, hvad demokraterne forventede. I debatten om den almindelige valgret forudså de italienske samfundsforskere Vilfredo Pareto (1848-1923) og Gaetano Mosca (1859-1941), at stemmeretten ikke ville få nogen effekt, og i debatten om velfærdsstaten mente den østrigske økonom Friedrich Hayek (1899-1992), at friheden og demokratiet var i fare.

Hver gang demokratiet er blevet foreslået udvidet, er det ifølge Hirschman blevet mødt med tre typer af argumenter:

1. Forvrængnings-tesen (»perversity thesis«), »any purposive action to improve some feature of the political, social, or economic order serves to exacerbate the condition one wishes to remedy« (ibid:7).
2. Nytteløs-tesen (»futility thesis«), »attempt to change is abortive, that in one way or another any alledged change is, was, or will be largely surface, facade, cosmetic, hence illusory, as »deep« structure of society remain wholly untouched« (ibid:43).
3. Fare-tesen (»jeopardy thesis«) » that the proposed change, though perhaps desirable in itself, involves unacceptable costs or consequences of one sort or another« (ibid:81).

Hirschman mener, man kan afdække en tilsvarende »progressiv retorik«, som også har et bestemt grundmønster. Den omvendte progressive tese til fare-tesen er det, han kalder »mutual support thesis«. Den siger, at i stedet for at noget bliver truet, kunne det tænkes at blive styrket. En reform vil skabe synergi, gensidig støtte, således at flere ting vil løses og der vil blive skabt en harmoni på et højere plan (»all good things go together«). Over for de reaktionæres »trussel« om fare (en ond cirkel), står de progressives »illusion« om synergi (en god cirkel).

Men Hirschman ser også et andet grundmønster i den progressive retorik, en fare-tese som bruges af de progressive (»imminent-danger thesis«). Hvor de reaktionære advarer imod at handle, at skabe noget nyt, at ændre tingenes tilstand ved at foreslå reformer, advarer de progressive imod faren ved ikke at handle, ved ikke at ændre tingenes tilstand. Enten laver man reformer eller også skabes kaos og reaktion.

For Hirschman har der altid i den progressive retoriks grundmønstre ligget en fare for at argumentere ud fra et grundmønster om, at man »har historien på sin side«, at verden automatisk bevæger sig i den retning, man ønsker.

Som man kan se, ligger der nogle fællestræk i de to typer af retorik. I begge typer forsøger man at bevæge modtagerne af den politiske kommunikation ved at henvise til forskellige typer af effekter af, at man gennemfører en reform hhv. ikke gennemfører den.

Modstanderne forsøger at få modtageren til at få en negativ holdning til reformen ved at påstå, at en reform enten slet ikke vil få nogle effekter, eller få nogle negative effekter, der er farlige. Heroverfor vil tilhængerne forsøge at få en positiv holdning til reformen frem ved at påstå, at en reform vil sætte en positiv cirkel igang og løse en masse problemer eller henvise til, at en reform er udtryk for en nødvendighed, fordi den er udtryk for fremskridtets retning eller er nødvendig for at undgå nogle ulykker.

En særlig »reaktionær« retorik:

»Double-bind« – kommunikation og retorik

Et retorisk kommunikationsmønster, som er meget almindeligt i en politisk magtstruktur, hvor der hersker en hegemonisk diskurs, og alternative diskurser har svært ved at blive forstået og hørt, er »double bind« kommunikation fra magthaverne over for de dominerede (»Double-bind«: dobbeltbinding eller svært valg).

Den består i at definere de domineredes valgmuligheder og identitet, og udsende dobbelte meldinger. Din situation er defineret ved at have muligheden mellem at vælge A eller B. Hvis du vælger A, bliver du »straffet«, hvis du vælger B bliver du også »straffet«. Det er også blevet kaldt »dobbelt-afstraffelsen«, »damn if you do, and damn if you don't«.

»Double-bind« fænomenet er udviklet af den engelsk-amerikanske antropolog Gregory Bateson (1904-80) som en teori om skizofrene. »Double-bind« beskriver kommunikationsmønstret i den skizofrene familie, et mønster mellem en magtfuld og en magtesløs person:

1. Der bliver givet et budskab, der opfordrer til en handling eller adfærd. Hvis dette budskab ikke følges, trues der med sanktioner. Det er det primære negative påbud.
2. Samtidig gives der et andet, for det meste ikke-verbalt budskab, som indholdsmæssigt udelukker det første budskab. Hvis man ikke følger dette budskab, trues der også med sanktioner. Det er det sekundære negative budskab.
3. Ofret, den underlegne part, har ikke mulighed for at slippe ud af den paradoksale situation eller meta-kommunikativt at tematisere den. Det er det tertiære negative påbud. (Bateson 1978: 180 og Paris 1978:225)

Selvom fænomenet idealtypisk er udviklet som karakteristisk af et patologisk familie-kommunikationsmønster, kan man se disse grundtræk af kommunikation i mange magtforhold, i organisationer og i samfundet generelt.

En norsk organisationssociolog Bjørn W. Hennestad (1990) har brugt det til at analysere organisatorisk skizofreni, det almindeligt forekommende fænomen, at der i mange organisationer udsendes dobbelte budskaber fra ledelsen. Man siger eet, men stimulerer og opfordrer til noget andet. Som organisationsmedlem kan man have svært ved at påpege denne diskrepans, fordi man så ødelægger sin situation i et spil. Hvad skal man rette sig efter? Man risikerer at blive straffet, lige meget hvad man gør.

Karen Borgnakke (1996) har i en større analyse af projektarbejdsformen ved de nye universiteter vist at »doblede bindinger« er et væsentlig element for at forstå denne idé udvikling og funktionsmåde.

Kvindeforskere (Jamieson 1995) og (Ås 1982) har også vist, at doublebindkommunikation og retorik har været og stadig er vidt udbredt i den generelle ideologiske undertrykkelse af kvinder.

Jamieson definerer det således »A double-bind is a rhetorical construct that posits two and only two alternatives one or both penalizing the person being offered them« (ibid:13-14). »The strategy defines something »fundamental« to women as incompatible with something the woman seeks – be it education, the ballot, or access to the workplace.« (Ibid:14). Jamieson opstiller de typiske ideologiske double-bindargumentationsformer:

- »1. Women can exercise their wombs or their brains, but not both.
2. Women who speak out are immodest and will be shamed, while women who are silent will be ignored or dismissed.
3. Women are subordinate whether they claim to be different from men or the same.

4. Women who are considered feminine will be judged incompetent and women who are competent, unfeminine.
5. As men age, they gain wisdom and power, as women age, they wrinkle and become superfluous.« (ibid:16).

Double-bindsituationen skaber magtesløse. Man er stillet i en umulig valgssituation, man kun kommer ud af, hvis man afviser den dominerende ideologiske (diskurs) definition af ens valgmuligheder og ens identitet som undertrykt og kvinde.

Paul Watzlawick har kaldt double-bindsituationer for de »illusoriske valgmuligheder«, som det kun er muligt at komme ud af ved at anlægge en anden forståelseshorisont, »en reframing« eller et slags paradigmeskift.

Situationen på det moderne arbejdsmarked kan langt hen forstås som double-bindsituationer, hvor vi igennem de institutioner og sprog, der udvikles, placeres i mange double-bindsituationer med illusoriske valgmuligheder. Her er kun et par:

Man gives kun muligheden for at »være aktiv« eller »være passiv«. Og der ligger et stærkt pres om, at man skal være aktiv. Men man bliver faktisk tvunget til at være passiv. Begge positioner »aktiv« og »passiv« er tvangsmæssigt definerede, noget der defineres af staten. Man gives ikke en personlig og reel valgmulighed, en reel frihed til at vælge at være aktiv eller passiv.

Hvis man ikke kan klare sin forsørgelse på markedet, har man muligheden for at være »familie-forsørget« eller være »statsforsørget«. Men »statsforsørgelse« bliver betragtet som noget negativt og belastende, og »familieforsørgelse« er gammeldags og ved at uddø. Og der vil altid være en stor gruppe, der ikke kan forsørges over markedet. Hvorfor bliver det elementære forsørgelsesproblem tilsyneladende større, jo rigere vi bliver?

9. Skabelsen af »det ufærdige«.

Eller hvordan man undgår at blive fanget af de dominerende klassifikationsmønstre og billeddannelser

Thomas Mathiesen har også interesseret sig for udvikling af praktiske politiske strategier og metoder til at sprænge et samfunds dominerende klassifikationsmønstre.

Ifølge Mathiesen opretholdes den hegemoniske magt og dens klassifikationsmønstre ved at få den brede offentlighed til at opfatte og definere modstanderne som værende enten indenfor eller udenfor i forhold til systemet,

og at få modstandskræfterne til selv at blive fanget af denne billeddannelse og faktisk opføre sig, som om de enten er indenfor eller udenfor.

Etablering af modmagt består grundlæggende i at undgå at blive fanget af magthavernes og offentlighedens dominerende billeddannelse ved på forskellig måde i teori og praksis at demonstrere, at den hegemoniske billed-dannelse ikke passer, at vise at enten/eller logikken er falsk og bør erstattes af en både/og logik.

Alternativet til både inklusion og eksklusion af alternative diskurser i forhold til den hegemoniske er for Mathiesen »det ufærdige«, »det som er på vej til at blive til« eller »teorien om den levende og ekspanderende politiske bevægelse« (Mathiesen 1992:18-36).

Det ufærdige er karakteriseret ved både at stå i et modsigelsesforhold og konkurrenceforhold til det bestående system. Det er en »konkurrerende modsigelse«. Modsigelsesforholdet er karakteriseret ved, at det modsiger grundpræmisserne i systemet, hvilket vil sige, at modsigelsesforholdet er en beskrivelse af et objektivi træk ved systemet. Det konkurrerende refererer til, at nogle aktører er utilfredse med systemet og kan overbevises om alternativer (skitser), der konkurrerer med det bestående.

Figur 4. Karakteristik af »Det ufærdige«

Budskabet er:	Fremmed	Indvævet
Antydet	Konkurrerende modsigelse: "Det ufærdige"	Konkurrerende enighed
Udformet	Ikke-konkurrerende modsigelse	Ikke-konkurrerende modsigelse

Thomas Mathiesen: Det ufærdige 1992:23.

Det er netop ufærdigt, fordi det giver en skitse, en løsningshorisont, og ikke et endeligt svar og løsning. Det er ufærdigt ved ikke at være prøvet og i den forstand, at dets konsekvenser ikke er klarlagt. Faren for »det ufærdige« er, at det enten gøres færdigt ved at inkluderes som en lille positiv reform inden for systemet eller ekskluderes som en fjern utopi uden for systemet. Det »ufærdige« som »konkurrerende modsigelse« kan ophæves ved, at modsigelsen forvandles til overensstemmelse og konkurrencen bliver til enighed, således at der skabes en ikke-konkurrerende enighed (inklusion), eller mod-

sigelsen i forhold til systemet kan blive udformet som en færdig og endelig løsning, således at den opfattes som en »ikke-konkurrerende modsigelse« (eksklusion). Modmagtskræfter har med andre ord tendens til at blive ekskluderede, hvis de ikke forholder sig til de subjektivt oplevede modsætningsforhold og kan opstille konkurrerende alternativer her. Omvendt vil de have en tendens til at blive inkluderede, hvis de ikke fastholder nogle grundlæggende modsigelser i forhold til den objektive analyse af den hegemoniske magt og systemet.

Det ufærdige som begreb er udtryk for et begrebmæssigt forsøg på at beskrive en åbenhed, en proces og en overskridelse af et dualistisk fastlåst system.

»Det ufærdiges« arbejdsmetoder: Fra afmagt til modmagt

Mathiesen skitserer en række handlingsformer i offentligheden, der modvirker de hegemoniske kræfters afmagtsskabelse.

For det første anbefaler han en handleform, der kaldes »arenaudbrud«. Det betyder, at modmagtpotentialerne skal vise, at de både arbejder på den etablerede arena og bryder ud af denne arena til en videre offentlighed.

Den anden arbejdsform kaldes »informationsdrejning«. Det er et svar på det umulige valg, enten at arbejde jordnært praktisk inden for systemet eller arbejde livsfjernt teoretisk uden for systemet. Det betyder, at information om systemets funktionsmåde drejes fra systemets indre og ud til dets grænser, til systematisering og perspektivering i en videre offentlighed.

Den tredje arbejdsform benævnes »magtdannelse« og består i at afvise valget mellem at arbejde for kortsigtede krav og reformer og for langsigtede perspektiver. Igen bør modmagtskræfterne her vise, at der ikke er nogen modsætning mellem disse måder, men at der igen er tale om et både/og.

En fjerde arbejdsform kaldes »sagsorientering«. Det er et svar på valget om at indordne sig og lade sin uenighed med systemet forstumme eller vælge at stå med en mere eller mindre total uenighed samtidig med at modmagtskræfterne viser en intern uenighed. Sagsorientering betyder, at man på en gang betoner uenighed og konflikt med det etablerede system, uden at tage uenigheden op på alle områder.

Den femte arbejdsform, der går ud på at afvise valget mellem at optræde med en forsigtig, balanceret centrumsorientering og være defineret som en ekstrem politisk sektdannelse benævnes som »præmislevering«, hvorved forstås at man leverer klart kritiske synspunkter på grundlag af særskilt grundigt udarbejdede præmisser, som fungerer som alternativ til det etablerede systems præmisser.

For Mathiesen er det centralt at etablere en alternativ offentlighed dvs. en arena for præsentation af synspunkter, debat og kritik, der konkurrerer med den dominerende, og hvor man tvinger repræsentanter fra det etablerede system til at debattere.

Alle disse arbejdsformer er rettet imod den hegemoniske diskurs' tendens til både inkludering og ekskludering. Ingen af dem kan stå alene, men bør støtte hinanden. Men kampen om den samfundsmæssige magt udkæmpes imidlertid efter Mathiesens mening ikke alene i offentligheden. Inkluderings- og ekskluderingsprocesser sker også på et værdimæssigt-normativt og et socio-materielt niveau.

Borgerløn som nutidens »progressive« fortælling

I dag kunne man sige, at man befinder sig i en ny fase af demokratiets udvikling, hvor spørgsmålet drejer sig om en videreudvikling af velfærdsstaten, og hvor den »progressive« dagsorden er skabelsen af bæredygtig udvikling og borgerløn.

I argumentationen imod borgerløn genfinder man den »reaktionære retoriks« grundmønster.

Borgerløn kan ses som et kættersk forsøg på at ophæve en række dominerende klassifikationer i samfundet ved at bryde ud af en lang række af velfærdssamfundets dobbelt-bindinger og tvangs-valg. Borgerløn er set i det perspektiv et skift i forståelsesramme (>reframing«), et oprør imod den sproglige og institutionelle dualisme i samfundet.

Borgerlønsideen kan derfor ses som eksempel på en ufærdig idé, der netop har haft en tilbagevendende livskraft, fordi den har fungeret som en konkurrerende modsigelse i forhold til det bestående velfærdssamfund. I både den idémæssige, videnskabelige og politiske debat om idéen igennem de sidste 20 år kan der spores klare inkluderings- og ekskluderingsforsøg fra etablerede kræfters side og mere eller mindre heldige forsøg på at modvirke disse processer fra borgerlønstilhængernes side.

10. Nogle afsluttende bemærkninger om tekst-, paradigme- og diskursanalyse

Som bemærket i de indledende metodiske bemærkninger er mit mål at præcisere og videreudvikle borgerlønsbegrebet, og metoden til det vil være en tekstanalyse af forskellige udvalgte borgerlønssteoretikere.

I det forudgående teoretiske afsnit har jeg skabt mig nogle generelle teo-

retiske begreber og afklaringer omkring sprogets retoriske dimension, metaforbegrebet og fortællesynsvinklen og fået præciseret idé-, paradigme- og diskursbegreberne.

Hvorledes bruges disse begreber nu i en praktisk tekstanalyse? Det er vigtigt indledningsvis at slå fast, at der ikke findes en bestemt tekstanalytisk metode. Tekstanalyse kan aldrig være et mål i sig selv, men er et middel. Hvorledes findes og bestemmes de værdier, paradigmer og diskurser som er på spil (eksplicit og implicit) i en tekst?

Når tekstanalyse er en central metode, skyldes det, at tekster altid siger andet og mere end det overfladiske set og læst ser ud til. En teksts tema skjuler sig under dens overfladiske motiv (Togeby 1993:283), eller en teksts budskab er ikke altid det samme som tekstens formål (Becker Jensen 1997:49-50). Tekster har ofte indbygget en fortællestruktur og dualistisk betydningsstruktur, som ikke umiddelbart træder frem på overfladen, men som skal findes eller frem-analyses. Endelig kan specielt videnskabelige teksters struktur ofte ses som bestående af sammenhængende metafor-systemer, der er bestemt af nogle grundmetaforer.

Det betyder, at en tekstanalyse har form først af en reduktions- og dekonstruktionsproces, derefter en rekonstruktionsproces, der her fremtræder som mine tolkninger af teksterne.

Tekster kan imidlertid aldrig forstås i sig selv. De må også forstås i deres kontekst, hvilket også er det perspektiv, jeg allerede har anlagt i min bestemmelse af politiske diskurser og tilslutning til det analyseperspektiv, som Bourdieu har gjort sig til talsmand for i sin tekst- og diskursanalyse.

Bourdieu vender sig på den ene side imod en ren intern fortolkning af tekster både i en idealistisk neo-kantiansk og i en strukturalistisk form, der er rodfæstet i den »institutionelle doxa« (Bourdieu 1997:59). På den anden side vender han sig også imod at »reducere værket til konteksten«, så man kun forstår en tekst som udtryk for en »socialgruppes virkelighedsopfattelse«. Det kaldes en »reduktionistisk kortslutning« (ibid:64). Man må kombinere begge aspekter, næranalysen med den sociale magtanalyse. Han taler derfor om eksistensen af »et litterært mikrokosmos«, der har sin egen struktur og logik inden for et større socialt rum.

En diskursanalyse i Bourdieus forstand må altså kombinere næranalysen med en felt-analyse, hvor de forskellige aktørers positioner og positioneringer (enkelte værker og tekster) underkastes en relationel bestemmelse. Enkelte forfattere og værker skal med andre ord forstås som i en kamp (dialog) i forhold til andre forfattere (synspunkter) i et felt, der altid vil bestå af nogle dominerende (anerkendte) og nogle udfordrere (kættere). Det perspektiv vil

jeg forsøge at sætte mine tekstlige næranalyser ind i for at give dem den nødvendige samfundsmæssige dimension.

Konkluderende kan målet for de tekstlige næranalyser, jeg vil foretage i det følgende, siges at være at finde de udvalgte teksters mere eller mindre »skjulte« tema eller budskab, fortælle-struktur, metaforer og binære betydningsstrukturer med henblik på at finde sammenhænge mellem de forskellige teksters brug af den konkrete borgerlønsmetafor med større metafor-systemer (paradigmer), værdier, diskurser og forskellige typer af fortællinger.

Hvis jeg kan finde interessante sammenhænge, vil det give mig mulighed for at konstruere mit eget mere komplekse og helhedsprægede borgerlønsbegreb og derved dokumentere frugtbarheden af de fem grundlæggende perspektiver, der indledningsvist blev præsenteret.

*»En hel del folk
foragter teori,
men lever på
en praktisk idioti
med skjulte gale
teorier i*

*Thi hvad kan tænkes,
siges eller skrives,
i hvilket ikke
teorier kives? -
Med teori
skal teori fordrives.«*

Piet Hein (1969) *GRUK. Fra alle årene I. Et udvalg.*
København: Borgens Forlag: 235

III. Borgerløn som element i forskellige videnskabelige paradigmer i den internationale samfundsvidenskab

Indledning

Indledningsvis gav jeg en kort historisk oversigt over borgerlønsidéens historie. Basic Income European Network (BIEN), der blev dannet i 1986, og hvis mål er »to serve as a link between individuals and groups committed to, or interested, in basic income i.e. an income unconditionally granted to all on individual basis, without means test or work requirement, and foster informed discussion on this topic throughout Europe«, udsender løbende nyhedsbreve og har siden stiftelsen i 1986 afholdt syv internationale kongresser om borgerløn.

BIEN har medlemmer fra 20 lande og har foretaget en registrering af litteratur om borgerløn, der er tilgængelig på nettet (www.econ.ucl.ac.be/etes/bien/bien.htm). Registreringen omfatter bøger, afhandlinger og artikler på 13 forskellige sprog. Derfor kan man i en vis forstand sige, at der findes en del litteratur om emnet. Men sammenlignet med andre forskningsområder, må man alligevel sige, at litteraturen er relativt begrænset i hvert land og sprogområde. Der er således kun registreret 19 akademiske afhand-

linger (»theses«), hvor 8 er belgiske, 4 hollandske, kun een engelsk og een amerikansk.

Der findes relativt få bøger om borgerløn og specielt bøger, der giver et overblik over debatten og teorierne. En af de få og mest kendte er samlet af den belgiske professor i økonomi og social etik fra det katolske universitet i Louvain, Philippe Van Parijs: »Arguing for Basic Income. Ethical Foundations for a Radical Reform« (1992).

I denne bog gives en god oversigt over idéens politisk-filosofiske rødder og begrundelser fra flere af idéens mest fremtrædende talsmænd (bl.a. Guy Standing, Claus Offe, Bill Jordan, André Gorz og Robert E. Goodin).

Philippe Van Parijs viser her, hvorledes borgerlønsidéen i de sidste 20 år er dukket op i forskellige udformninger i den internationale samfundsvidenskab i forbindelse med diskussionen af nye teorier om velfærdsstatens krise og er blevet begrundet ud fra både retfærdigheds-, friheds- (autonomi), ligheds- og effektivitetsforestillinger, og at man blandt borgerlønstilhængere finder libertære, socialistiske, kommunitaristiske og grønne rødder og argumenter. Men han forsøger ikke at sammenfatte de forskellige perspektiver.

Et problem i den internationale litteratur er, at den naturligvis er præget af den samfundsvidenskabelige arbejdsdeling og fagdisciplinering, dvs. den især er præget af at fokusere på et aspekt af borgerlønsidéen.

1. Valg af borgerlønsteoretikere

Da jeg er interesseret i at skabe et helhedsbillede af borgerlønsidéen, har jeg valgt at give en nærmere præsentation og analyse af fem forskellige teoretiske forståelsesformer omkring borgerløn, der er udviklet inden for de tre samfundsmæssige hoveddiscipliner: Økonomi (Herman E. Daly, Samuel Brittan), sociologi (Bill Jordan og Claus Offe) og politisk filosofi (Jürgen Habermas og Nancy Fraser) og i forbindelse med fremkomsten af de nye samfundsmæssige problematikker: Økologi (Herman E. Daly) og køn (Nancy Fraser).

De seks samfundsteoretikere er valgt, fordi de har været med til at udvikle nye forståelsesformer (videnskabelige paradigmer), hvor borgerløn udgør et element:

1. Et paradigme for økologisk økonomi (Herman E. Daly).
2. Et kritisk teoretisk velfærdsdemokrati-paradigme (Jürgen Habermas og Claus Offe).
3. Et medborgerskabsparadigme (Bill Jordan).

4. Et feministisk paradigme (Nancy Fraser).
5. Et liberalt ejendoms- og markedsparadigme (»social dividend«) (Samuel Brittan på grundlag af økonomen James E. Meade).

En yderligere grund til valget af de seks teoretikere er, at både Bill Jordans, Claus Offes og Jürgen Habermas' tanker har dannet baggrund for en del af den danske samfundsvidenskabelige borgerlønsidebat (Jørn Loftager og Peter Abrahamson).

I den videnskabelige offentlighed (den danske og den internationale) er de imidlertid ikke alle kendt som borgerlønsteoretikere. Det er kun Jordan og Offe og Brittan, der mere detaljeret har udformet konkrete borgerløn-reformforslag.

For Daly, Habermas og Fraser gælder, at de ikke i en større videnskabelig offentlighed (det gælder f. eks. i BIEN) normalt anses for at være borgerlønsteoretikere. Et mål med denne bog er at gøre opmærksom på, at deres teorier kan tilføre borgerlønsideen nye perspektiver.

Daly er kendt som paradigmeskaber for den økologiske økonomi, men få er opmærksom på, at hans tanker om økologisk økonomi er kædet sammen med en minimums- og maksimumsindkomstbetragtning.

Habermas er kendt for sin generelle samfundsteori og filosofi, og mere specielt for sin diskurs-demokratiteori og retsfilosofi. Kun meget få er opmærksomme på, at der i den ligger en forståelseshorisont, der passer til borgerlønstanken, og at Habermas selv direkte har kædet borgerlønstanken sammen med sin teori.

Endelig er Nancy Fraser kendt af feminister og velfærdsstatsteoretikere, men ikke specielt som borgerlønsteoretiker.

Det overordnede mål er en kortlægning af de udvalgte paradigmeformnyeres generelle værdimæssige og videnskabelige forståelseshorisont med henblik på at foretage en sammenligning af de fem paradigmer og herudfra fremlægge en mere helhedsorienteret opfattelse af borgerlønsideen.

Mere konkret vil jeg igennem en tekstanalyse af deres skrifter kortlægge deres brug af metaforer (»dybde« og »overflade«), deres »metakulturelle forståelsesform« eller »baggrundsantagelser« samt finde de fortællinger, der eksplicit og implicit ligger bag deres forskellige paradigmer.

Hvilke metaforer, paradigmer og fortællinger »passer« eller »bryder« borgerlønsideen med hos de udvalgte samfundsteoretikere?

2. En fortælling om social retfærdighed i et dynamisk ligevægtssamfund:

En analyse af Herman E. Dalys økologisk-økonomiske paradigme

En økologisk-økonomisk pioner

Den amerikanske økonom Herman E. Daly (f. 1938) er en af de centrale paradigmeskabere i den nye økologiske økonomi, som er vokset frem i de sidste 20 år. Daly var i en årrække fra slutningen af 1960'erne økonomiprofessor ved Louisiana State University i USA, fra 1988-94 fungerede han som seniorøkonom i Verdensbanken og i dag er han professor i økonomi ved universitetet i Maryland, USA.

Når man så klart kan udpege Daly som paradigmeskaber for den nye ligevægtsøkonomi hænger det sammen med, at han allerede i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne med udsigten til de store globale økologiske problemer fremlagde skitser til en nyorientering af den økonomiske teori, der byggede på ændrede baggrundsopfattelser af både menneske og natur.

Grundtrækkene til det nye paradigme kan ses i hans første tidsskriftsartikel i 1968 (»On Economics as a Life Science«), og hans første bog om ligevægtsøkonomi i 1973 (»Toward a Steady State Economy«). Paradigmet blev i de følgende år videreudviklet i flere bøger og tidsskriftartikler. I en større bog skrevet sammen med teologen John B. Cobb Jr. i 1990 (»For The Common Good«, oversat til dansk »Det fælles bedste«, 1991) og i hans seneste bog i 1996 (»Beyond Growth«, oversat til dansk »Efter væksten«, 1997) har han givet sit paradigme en mere videnskabsteoretisk dimension igennem en omfattende kritik af den dominerende neo-klassiske vækstøkonomis paradigme og i den seneste bog udviklet en teori om en bæredygtig udviklingsøkonomi.

A. Sammenhængen mellem ligevægtsøkonomi og garanteret minimumsindkomst

Det nye ved Daly er, at han på det idémæssige plan argumenterer for, at forestillingen om en bæredygtig udvikling må erstatte forestillingen om økonomisk vækst som overordnet samfundsmæssig målsætning. Med sin idé om en dynamisk ligevægtsøkonomi forsøger Daly at forene tre forskellige politiske mål: Bæredygtighed, retfærdighed og effektivitet.

Ifølge Daly er der tre grundproblemer i en økonomi: 1. Et bæredygtig-

hedsproblem, 2. Et retfærdighedsproblem og 3. Et effektivitetsproblem (Daly 1992).

1. Bæredygtighedsproblemet er et omfangsproblem og vedrører, hvor stort det økonomiske system kan være i forhold til det omgivende økologiske system. Det anerkendes ikke i den etablerede økonomi som et økonomisk problem, fordi man ikke opererer med forestillingen om »en fuld verden«, dvs. med det økologiske system som et lukket system. Bæredygtighedsproblemet kan ikke løses af markedet alene, men er et politisk problem.
2. Retfærdighedsproblemet er et spørgsmål om, hvorledes man laver en retfærdig fordeling mellem forskellige indkomstmottagere og generationer. Det er markedet heller ikke i stand til at løse, men det må løses politisk ud fra idéer om retfærdighed og tilstrækkelighed.
3. Effektivitetsproblemet er et allokeringssproblem og er et spørgsmål om, hvorledes man laver en effektiv allokering mellem produktionsfaktorerne. Det kan løses af markedet, der er en meget effektiv mekanisme til at fremskaffe den nødvendige information og det nødvendige initiativ.

I den økonomiske teori har man anerkendt, at der eksisterer både et effektivitetsproblem og et retfærdighedsproblem, men man har ikke anerkendt bæredygtighedsproblemet. Dalys nydannelselse er, at disse tre mål kræver tre uafhængige politiske redskaber og at bæredygtighedsproblemet og retfærdighedsproblemet må løses politisk, mens effektivitetsproblemet kan løses af markedet.

I vækstøkonomien forsøger man at forholde sig til alle tre problemer igennem en markedstænkning. Man opstiller ikke klare politiske grænser for omfang og normer for fordeling, men lader markedet udvikle sig anarkistisk, for efterfølgende at forsøge at afbøde markedets negative effekter på miljøet og fordelingen. Det er billedet af et reaktivt politisk system, som først efterfølgende reagerer på markedets funktionsmåde.

Heroverfor opstiller Daly et aktivt, præventivt politisk system, der klart stiller grænser for omfang og fordeling for at få markedet til at fungere bedre.

Daly forestiller sig retfærdighedsproblemet løst ved etablering af en ny fordelingsinstitution, der sikrer en garanteret minimumsindkomst og opererer med maksimumsindkomster.

Definition på en ligevægtsøkonomi

Dalys begreb for en ligevægtsøkonomi er et fysisk begreb. Det er en økonomi med konstant lager (»stocks«) af mennesker, produkter skabt af mennesker (fysisk rigdom) opretholdt på et ønsket valgt niveau med den mindst mulige gennemstrømning af stof og energi (»flow«) for at opretholde den valgte lagerbestand (»stock«) af mennesker og produkter.

Det, der sker ved en almindelig økonomisk vækstproces, er, at man forsøger at øge nytten ved både at øge gennemstrømningen og lageret. Men forsøget på at maksimere nytten i en ligevægtsøkonomi skal ske inden for en valgt lagerbestand, hvor man igennem teknologisk udvikling er i stand til at forøge vedligeholdelseeffektiviteten ved at stræbe efter at minimere gennemstrømningen.

En ligevægtsøkonomi kræver derfor andre institutionelle strukturer end en vækstøkonomi for at målsætningerne om bæredygtighed, behovstilfredsstillelse og retfærdighed kan opfyldes. Der må etableres: 1. En institution for stabilisering af kapitalbeholdningen, 2. En institution til stabilisering af befolkningstallet og 3. En fordelingsinstitution, der begrænser uligheden.

Bæredygtighed opnås kun, hvis der politisk sættes grænser for den gennemstrømning af stof og energi, som går fra naturen ind i det økonomiske system, således at kapitalbeholdningen kan stabiliseres. Politisk må man vælge, på hvilket niveau samfundets kapitalformue (»stocks«) skal befinde sig i en ligevægt. Det sker ved at opstille nogle politiske kvoter for benyttelsen af forskellige naturressourcer. Herefter overlades det til markedet nærmere at fordele de kvoter af stof og energi, det politiske system har bestemt sig for at bruge.

Men herudover foreslår Daly også etablering af en befolkningsinstitution, der kan sikre at befolkningstallet stabiliseres ved udstedelsen af omsættelige fødselstilladelser.

Og skabelsen af en retfærdighed kan heller ikke skabes af markedet, men må skabes igennem opstilling af politiske normer for minimumsindkomster samtidig med maksimumsgrænser for formuer.

»Distributional justice, ecological balance, and populations restriction are matters that are too important to be left to determination by a market, that is simply unable to take conscious account of such costs because the costs are usually not obvious, are delayed, and do not fall mainly on the decisionmaker. They involve time horizons and interdependence horizons beyond those of rational individuals acting independently.« (Daly 1977:89).

Sammenhængen mellem bæredygtighed og retfærdighed

For Daly hænger de tre institutioner sammen. Ressourcekvoteinstitutionen kan ikke tænkes, uden at man samtidig laver en komplementær fordelingsinstitution. I sig selv vil en ressourcekvote-institution skærpe konflikten mellem arbejde og kapital. Og en fordelingsinstitution kræver en begrænsning af befolkningen.

Generelt kan man sige, at fordelingsproblemets stigende betydning er tæt og logisk kædet sammen med forsøget på løsning af vækstproblemet. »Vi kan ikke foretage en omlægning fra vækst til dynamisk ligevægt uden netop at begrænse uligheden«. (Daly 1997:307). Og betragtninger omkring en minimumsindkomst må nødvendigvis hænge sammen med parallelle forestillinger om en maksimumsindkomst: »I en ligevægtsøkonomi må de fattige blive fattigere, hvis de rige bliver rigere ikke blot relativt, men også absolut.« (Ibid:295).

Vækst kan betragtes som et forsøg på at skjule og undlade at tage fordelingsproblemet alvorligt. Eller man kan også sige, at man forsøger at komme ud af fordelingsproblemet og fordelingskampen på en let måde igennem vækst. Hvis alle blot kan få lidt mere, gør det ikke noget, at uligheden bliver opretholdt.

Dalys tanke om en garanteret mindsteindkomst hænger tæt sammen med hans syn på retfærdigheden som et andet og højere mål end ligheden. En ubegrænset ulighed er uacceptabel. Den vil betyde, at samfundet vil miste sin sammenhængskraft, men en fuldstændig lighed er heller ikke ønskelig, men tyrannisk, da mennesker faktisk er forskellige. Man må have en begrænset ulighed, en ulighed, der er retfærdig, og det sikrer en garanteret mindsteindkomst. »The goal for an economics of community is not equality, but limited inequality. Complete equality is the collectivist denial of true differences in community. Unlimited inequality is the individualists denial of the interdependence and true solidarity in community.« (Daly 1990:331).

Det er også et tegn på, at fællesskabs-økonomien er et forsøg på at skabe en ny økonomi mellem den liberale og den socialistiske.

Hvordan skal man fortolke Dalys tre institutioner? Daly siger, at de egentlig er konservative: »These institutions build on the existing bases of pricesystem and private property and are thus fundamentally conservative« (Daly 1977:51). Men omvendt kan man også sige, at med hans politisk bestemte grænser for omfang og indkomst, sætter han nogle nye grænser for markedet, som har fået nogle til at se ligevægtsøkonomien som et planøko-logisk system. Daly siger selv, at det hverken er kapitalistisk eller socialistisk, men ser det som en tredje model. Både kapitalismen og socialismen har været enige om betydningen af vækst.

Det er institutioner, der nemlig tillader at skabe en stabilitet på makroplanet, og samtidig er åbne over for en variabilitet på mikroplanet. Ved at opstille grænser og kontrol på makroplanet kan man netop skabe et rum for ubestemthed, nyskabelse og frihed for de enkelte individer på mikroplan. Der kan man med rette sige, at ligevægtsøkonomien er en dynamisk økonomi, fordi muligheden for variation og fornyelse egentlig bliver større end i en vækstøkonomi. Med vækst bliver en del af forandringen rent kvantitativ, mens forandring i en ligevægtsøkonomi i højere grad er tvunget til at være kvalitativ.

Daly understreger også sammenhængen mellem institutionelle ændringer og holdningsændringer. I sig selv kan disse tre institutioner ikke skabe en ligevægtsøkonomi. Der må også holdningsændringer til (»moral growth«). »Institutional change are necessary but insufficient. Moral growth is also necessary but insufficient. Both together are necessary and sufficient, but the institutional changes are relatively minor compared to the required change in values«. (Ibid:75).

Dalys mere konkrete tanker om en garanteret mindsteindkomst:

»A Positive Income Tax«

Daly har i bogen »For The Common Good« (1990) gjort sig nogle mere konkrete tanker om arbejdets rolle i fremtidens samfund og om udformningen af en minimumsindkomst.

Generelt vender han sig, ligesom marxister har gjort det, imod en total varegørelse (»commodification«) af arbejdskraften. »An Economics for community supports this resistance to the commodification of labor.« (Ibid:299). Men han ser også en fællesinteresse mellem kapital og arbejde i et velfungerende erhvervsliv. Derfor foreslår han en ændring af ejendomsforholdene og en vidtgående demokratisering af økonomien, således at denne fællesinteresse kan udvikles yderligere.

»It is our conviction that for the sake both of workers and the whole national community, worker ownership in combination with participation in the making of decisions should become the basic form of business in the future.« (Ibid:303).

Alle skal som tidligere fremhævet sikres en vis minimumsindkomst. Det forstår Daly således, at ingen af samfundet skal kunne tvinges til at lave et stykke arbejde, som de finder upassende, samtidig med at alle skal gives mulighed for at få et lønarbejde.

»A community should not force on its members work they consider demeaning or acutely unpleasant. On the other hand, a community should offer to all its members who desire it an opportunity for some kind of useful work at some wage. In this sense, the government should be the employer of last resort. No one who is willing and physically able to work should be refused the opportunity« (ibid:313).

Konkret fremsætter Daly et forslag til, hvorledes et skatte- og tilskudssystem kunne opfylde disse overordnede målsætninger. Her tilslutter han sig tanker om en negativ indkomstskat, således som de i USA tidligt har været fremført af George Stiegler (1946) og Milton Friedman (1962) med en række modifikationer, bl.a. med beskatning af kapitalgevinster, således at »income for each year include the increased value assets during that year«, hvorfor han benævner sit skatteforslag »The Positive Income Tax«. Hans generelle krav til et skattesystem er:

»A preferred system should: 1. require that the truly basic needs of all be met. 2. be simple and inexpensive to implement. 3. require a minimum of information from recipients and impose a minimum of special conditions upon them, and 4. provide strong incentive to work.« (Ibid:316).

Han gennemgår alle de mere konkrete tekniske og politiske indvendinger imod et sådant system og indrømmer, at en række af disse delvis kan have noget på sig. Man kan selvfølgelig ikke ændre et skattesystem med et hug, og siger også om sig selv: »We are not utopian and do not expect a perfect tax system« (ibid:323). Alligevel er det vigtigt at opstille et mere logisk og konsistent system, der er ledt af nogle klare overordnede politiske målsætninger.

B. Dalys fortælling om den økonomiske videnskabs krise

For Daly har al videnskab en betydning for den måde, vi orienterer os og handler på i virkeligheden. Den skaber synsvinkler, briller og retfærdiggørelser af vore handlinger. Videnskab er en vigtig del af den samfundsmæssige problemløsning (Daly 1991:148).

Videnskab består altid af en abstraktionsproces, hvor man med bestemte metaforer fremhæver bestemte dele af virkeligheden. Daly beskriver det således: »For at forklare empiriske fænomener var det nødvendigt at udvikle modeller, der simplificerede virkeligheden, således at de grundlæggende træk ved den blev fremhævet.« (Ibid:40). Spørgsmålet er »om abstraktio-

nerne er nyttige, altså om de vender opmærksomheden og energien i de bedst mulige retninger ved udformningen af økonomisk politik og praksis« (ibid:133). Forskellige metaforer peger altså på forskellige problemer.

Dalys videnskabsteoretiske bestræbelse består i at indrette sine abstraktioner efter det, han kalder »den virkelige verdens behov« (ibid:33). Man kan aldrig undlade at abstrahere og skabe metaforer. Man skal blot vælge nogle bedre metaforer og være klar over, at de aldrig giver os det helt rigtige billede af virkeligheden: »Dette vil ikke gøre en ende på abstraktionerne eftersom alle tanker er abstraktioner, men det vil give os grundlag for at vælge nogle bedre abstraktioner, og for konstant at holde os de elementer, der abstraheres fra, for øje.« (Ibid:33). Det gale ved de nuværende metaforer og grundbegreber i økonomien er, at de får os til at overse væsentlige ting i virkeligheden. De får os ikke til at se farerne, og de får os til at overse både problemer og eventuelle løsninger på vores problemer.

Vi befinder os i dag i en situation, hvor kendsgerningerne er blevet »vilde og uregelmæssige« (ibid:13-15) i forhold til de »tankeløse økonomiske dogmer«, som Daly siger. Beretningerne om ozonlaget, klimaforandringer og biodiversitet betyder, at økonomer radikalt må skifte briller, så de forholder sig til virkeligheden.

Daly tilslutter sig Victor Ferkiss' beskrivelse af verdenssituationen: »Vi står over for at bryde de fire positive feedback-løkker, som verdenssamfundet er låst fast i og som virker destruktivt selvforstærkende: Den økonomiske vækst virker selvforstærkende, befolkningsvæksten virker selvforstærkende, den teknologiske forandring virker selvforstærkende, og indkomstuligheden, der synes at være selvopretholdende og have en tendens til at forøge væksten inden for de tre andre områder. Den økologiske humanisme må skabe en økonomi, hvori økonomisk vækst og befolkningsvækst standses, teknologien bringes under kontrol og de store indkomstuligheder fjernes.« (Ibid:35).

Fortællingen om at tage fejl af kortet og virkeligheden:

»Den malplacerede konkretions fejl«

På det videnskabsteoretiske plan lægger Dalys analyse op til at tegne følgende billede på den økonomiske videnskabs krise: Den befinder sig i samme ulykkelige situation som den terrænløber, der er faret vild og nu tror mere på sit kort over terrænet end på, hvad han ser i virkeligheden.

Fra den engelske filosof Alfred North Whitehead (1861-1947) henter Daly begrebet »den malplacerede konkretions fejl«. Denne fejlslutning går ud på, at man tager fejl af abstraktioner af virkeligheden og virkeligheden

selv, kortet af virkeligheden og virkeligheden selv. Mange forskere har svært ved at skelne mellem abstraktionerne af virkeligheden og virkeligheden selv. Man kommer til at tillægge abstraktionerne større værdi end virkeligheden selv.

Daly udtrykker det således: »Abstraktioner, der accepteres af alle inden for faget, betragtes som selve virkeligheden« (ibid:49). »De kendsgerninger, der ikke har passeret til teorierne, er stort set blevet ignoreret« (ibid:45).

Den mest udbredte og grundlæggende form for malplacerende konkretion i vores samfund generelt og i den økonomiske videnskab specielt er det, der er blevet kaldt »pengefetichismen« (ibid:52).

Den består i at tage egenskaberne fra det abstrakte symbol på og målestok for bytteværdier, pengene, og derpå anvende dem på den konkrete brugsværdi, varerne i sig selv. Man antager uden videre, at hvad der gælder for bytteværdistrømmen (cirkulation) også gælder for ændringer i de fysiske brugsværdier. Man kan ikke se forskel på symbolerne og det, de symboliserer. Man tror, at hvis pengene kan flyde rundt i et cirkulært kredsløb, kan de fysiske varer også gøre det lige så ubesværet. Man tror, at hvis pengene kan vokse med renters rente, så kan realværdien og den fysiske vækst også gøre det samme. Man tror til sidst, at kortet af virkeligheden er den rigtige og eneste virkelighed, og ikke blot en type (blandt mange typer) af kort af virkeligheden. Og det kan ende med, at man tvangsmæssigt prøver at indrette virkeligheden efter et bestemt kort af virkeligheden. En sådan tro og adfærdsmønster synes mange økonomer og politikere at have.

Store dele af den økonomiske videnskab vil gerne være redskab for konstruktion af en bestemt politisk verden, i stedet for at være optaget af at udforme stadig nye kort af virkeligheden, der kan afsløre virkelighedens mangfoldighed og være med til at løse problemer på nye måder.

Daly kalder det »deduktionens herredømme« (ibid:53), hvor der er en tendens til at »vurdere teori højere end kendsgerninger«. Man forsøger ikke at omvurdere teorien efter kendsgerningerne, men at »omvurdere kendsgerningerne, så de svarer til teorien«. (Ibid:53).

Daly betragter det egentlig som en slags afgudsdyrkelse, »at vi fortsætter med at forveksle symbolet med den symboliserede virkelighed. Selv efter at symbolet er blevet en grov forvanskning af virkeligheden, fortsætter vi med at tilbede det« (Daly 1997:317). Store dele af den videnskabelige verden har været med til at befordre pengefetichismen og magttilbedelsen. Daly mener f.eks. »at den neo-klassiske økonomi har haft en negativ effekt, »fordi den modarbejder den sande forståelse af menneskets vilkår og styrer menneskenes arbejde i forkerte retninger.« (Daly 1991:149).

En årsag til den malplacerede konkretion er »fag-gudedyrkelsen«, som er den dominerende »religion« på universiteterne og skyldes den disciplinære organisering af viden. Det fører ofte til en overdreven abstraktion. Daly er meget kritisk over for universiteterne: »Jo mere succesrige og eksklusive de disciplinære målsætninger er, jo mindre bidrager de pågældende discipliner til ægte forståelse.« (Ibid:145). Det er nogle få aspekter, de enkelte fag studerer adskilt, og de glemmer så resten, som de har abstraheret fra. Alternativet er udvikling af en helhedsorienteret tænkning »i fællesskabets tjeneste« (ibid:141). De før omtalte »uregerlige kendsgerninger« går netop på tværs af faggrænser, hvorfor Dalys projekt er at »overskride disciplinens grænser og anvende begreber fra biologi, historie, filosofi, fysik og teologi« og herudfra at »rekonstruere« teorien.

Ifølge Daly lever man altid i den fare at falde for den malplacerede konkretion. Men man kan minimere den ved: 1. Altid at vise tilbage til det konkrete. 2. Og altid at huske at tage alle Aristoteles' fire årsagskategorier i betragtning, ikke mindst den finale. Og det er det, Daly forsøger at gøre.

C. Grundmetaforerne i de gamle opfattelser af økonomi og i den nye økologiske økonomi

Et element i Dalys arbejde med at udvikle et nyt paradigme om ligevægtsøkonomi har været en bevidstgørelse og kritik af de fortællinger og metaforer, der ligger i den økonomiske videnskabs dominerende skoler.

Fra »Krematistik« til »Økonomia«

Økonomi har sin oprindelse i det græske ord for hus »oikos« og betød at holde hus med sine ressourcer. Det blev for Aristoteles set som en del af samfundslivet og vævet tæt sammen med etik og politik i skabelsen af det gode samfund.

I sin rekonstruktion af den økonomiske videnskab gør Daly brug af Aristoteles' skelnen mellem »økonomia« og »krematistik«. Krematistik vedrører »den gren af den politiske økonomi, der beskæftiger sig med manipulation af ejendom og formue med henblik på at maksimere den kortsigtede penge/bytteværdi for ejeren.« (Daly 1991:159). Heroverfor har man en »økonomia« som er »den ledelse af en husholdning, der sigter på at forøge brugsværdien for alle husholdningens medlemmer i det lange løb.«

Det er et eksempel på to metaforer, som Daly henter fra den økonomiske teorihistorie og bruger i opbygningen af en ny type ligevægtsøkonomi. Han beskriver således opgøret med vækstøkonomien som en slags genskabelse af

det aristoteliske paradigme, en »perspektivforskydning fra krematistik til økonomia« (ibid:167). Den ene beskæftiger sig med bytteværdi på kort sigt, den anden med brugsværdi på langt sigt. Den ene »løsriver markedet fra samfundet og søger ubegrænset vækst« (ibid:180), den anden betragter markedet i lyset af samfundets behov.

Men Daly henter ikke kun inspiration fra den gamle græske økonomiske tænkning, men også fra Biblen. Generelt mener han, man skal være forsigtig med at bruge religionen og Biblen til at legitimere økonomiske principper. Et princip, mener han dog, gælder for alle økonomier: »Den begrænsede uligheds princip«. »Du må ikke lade ubegrænset ulighed herske i fordelingen af den private ejendomsret« (Daly 1997:299). Dette gamle bibelske princip er udtryk for en tilstrækkelighedsfilosofi.

Vi har i den moderne økonomi behov for at institutionalisere et sådant princip efter Dalys opfattelse. Den moderne lighedsdebat har været uheldigt polariseret. På den ene fløj har man kæmpet for fuldstændig lighed, og på den anden fløj har man kæmpet for retten til ubegrænset ulighed. Der er behov for at gå fra en ubegrænset ulighed til en begrænset ulighed. Derfor er Daly optaget af fordelingsretfærdigheden, og foreslår konkret i USA, at forskellen mellem maksimumsindkomsten og minimumsindkomsten højst må være ti gange.

Mange i det moderne samfund glemmer ligeledes, at forestillingen om en vækstøkonomi historisk set er undtagelsen, og ligevægtstilstanden er det normale. »Historisk set er den dynamiske ligevægtstilstand det normale, mens væksten er en afvigelse.« (Ibid:312).

Fra »maskin«-metaforen til »stofskifte«-metaforen

Efter det naturvidenskabelige gennembrud i forbindelse med den industrielle revolution stod fysikken som prototypen på, hvad videnskab var. Det skete også for den økonomiske videnskab, hvor mekanik og matematik blev betragtet som både forbillede og som væsentlige redskaber. Samfundsøkonomien blev set som en stor »samfundsmaskine«. Nogle har talt om fremkomsten af et »newtonsk paradigme« i økonomien. Økonomien blev set som et lukket system, der blev bevæget af uafhængige udefrakommende faktorer. Systemet var selvregulerende og bevægede sig mod en bestemt forudsigelig ligevægt. Subjekt og objekt var klart adskilt og de økonomiske begivenheder blev set som uafhængige af iagttageren. Kortfattet og symbolsk talte den berømte engelske økonom W. Stanley Jevons (1835-82) om økonomien som »mekanikken af nytte og egeninteresse«.

Da økonomien blev etableret som selvstændig videnskab blev opfattelsen

af økonomi som menneskets materielle produktion så at sige »løftet ud« af samfundet og naturen. Man satte natur og samfund som faste størrelser, »alt andet lige«, og koncentrerede sig herefter om at rendyrke modeller for at forstå og forklare den økonomiske fordeling og vækst i et samfund.

Den nye grundmetafor for økonomien havde både ulemper og fordele. Daly ser ikke ensidigt på de negative sider, men ser også en frigørende effekt i den nye model i den samfundsmæssige situation, man stod i på det tidspunkt: »Økonomien har bidraget til at frigøre menneskene fra den hierarkiske myndighedsstruktur, samt skaffe dem flere varer og tjenesteydelser«. (Daly 1991:19). Daly har altså også øje for markedssamfundets frigørende effekter i en bestemt historisk kontekst.

I det højtudviklede samfund med store miljøproblemer er »maskinmetaforen« imidlertid uhensigtsmæssig, hvis den økonomiske videnskab skal være med til at begrebsliggøre og løse væsentlige samfundsmæssige problemer. Over for »maskinmetafor« stiller Daly en »organisme- eller livsmetafor« (Daly 1968). For ham er lighederne mellem biologi og økonomi vigtige og store. Den økonomiske proces kan med fordel sammenlignes med stofskifteprocessens genopbygning og nedbrydning af stoffer, og man kan med fordel tale om både et »steady state« og et evolutionært aspekt i biologien og økonomien. Målet er at bevare livet, og fysisk vækst er kun formålstjenlig til en vis grænse. En forøgelse af gennemstrømningen af stof og energi kan aldrig blive et mål i sig selv, fordi det endelige fysiske output af den økonomiske proces er affald, og det er der ingen fornuft i at maksimere.

Forskellen på penge- og realøkonomi:

Cirkulær strøm af bytteværdier og lineær strøm af stof/energi

For Daly er det grundlæggende at skelne mellem en pengeøkonomi (bestående af bytteværdier) og en realøkonomi (bestående af brugsværdier) og sprænge den snævre »maskin-metafor«, som netop er opstået ved at se bort fra realøkonomien og kun se på pengeøkonomien. Den økonomiske proces er en dobbeltproces. Den består af en cirkulær strøm af bytteværdier, der er koblet på en lineær fysisk strøm af stof-energi, som ikke er cirkulær. Begge disse processer relaterer til hinanden og kan ikke reduceres til hinanden. De to begreber for økonomi (brugs- og bytteværdi) er begge abstraktioner fra den samme virkelighed og fortæller forskellige ting.

Hvis man ser økonomi som spørgsmålet om pengeværdiernes cirkulation og ser bort fra økonomiens fysisk-økologiske side, ignorerer man visse problemstillinger. Hvis man inddrager den fysisk-økologiske side, melder der sig andre spørgsmål.

Den økonomiske proces som en fysisk-økonomisk proces kan beskrives som en proces, hvor stof/energi ændrer tilstandsform fra en tilstand af lav entropi til en tilstand af højere entropi. Det, der sker i den økonomiske proces, er, at mængden af fri energi bliver forvandlet til en mængde af mindre fri, bundet energi, dvs. entropien bliver forøget. Entropibetragtningen betyder, at man må tænke på knaphed på en helt ny måde i økonomien. I den etablerede økonomi opererer man kun med et relativt knaphedsbegreb, hvor entropisynsvinklen lægger op til en absolut knaphedsbetragtning.

Hvis man lægger vægt på den fysiske side, er man opmærksom på de fysiske grænser for økonomien. Omvendt hvis man nedtoner den fysiske side, ser man ikke grænser for økonomiens omfang og ser BNP som mål for velstand. Og hvis man ser fysiske grænser for vækst, bliver man også opmærksom på fordelingsproblemerne i forbindelse med den økonomiske proces, hvorimod fordelingsproblemet bliver mindre vigtigt, hvis man tror på ubegrænset vækst.

Fra tom-verdens-økonomi til fuld-verdens-økonomi:

Mellem »cowboy«- og »rummands«-økonomien:

»Elefant i en porcelænsbutik« – økonomier

Daly opstiller andre grundlæggende modeller (metaforer) for synet på økonomi: 1. På den ene side »en tomverdens-økonomi«, hvor input og output til og fra økonomien kan være ubegrænset, hvor økonomien er en kasse, der svæver i det uendelige rum. 2. På den anden side en »fuld-verdensøkonomi«, hvor input og output i stigende grad begrænses af nedslidning og forurening af et begrænset miljø, en model hvor økonomien ses som et delsystem, der er begrænset af et endeligt økosystem, en kasse der befinder sig inden for en større kasse.

Daly bruger Kenneth Bouldings billeder med »cowboy«-økonomien og »rummands«-økonomien og arbejder videre med billed-dannelsen: »Vi er ikke cowboys, fordi den eksisterende økonomis volumen langt fra er ubetydelig i forhold til vort miljø. Men vi er heller ikke rummænd, fordi det enorme antal materie/energi-transformationer i økosystemet ikke er underlagt menneskelig kontrol, hverken gennem prismekanisme eller central planlægning.«

Daly mener altså, at vi befinder os i en mellemtilstand: »Mellem cowboy- og rummandsøkonomierne findes der en hel række »elefant-i-en-porcelænsbutik-økonomier«, hvor størrelsesordenen er af stor betydning.« (Daly 1997:90).

Et eksempel fra det virkelige liv på metaforers betydning

Daly fortæller i sin sidste bog en lille historie, der viser, hvor meget de grundlæggende billeder og metaforer betyder i videnskabeligt arbejde. De er styrende både for intellekt og følelser.

Da Daly præsenterede de to modeller (tom/fuld-verden) på en økonomikonference i Verdensbanken, var den spontane reaktion fra bankens chef-økonom Lawrence H. Summer på billedet af »fuld-verdens-økonomien«, som model for den moderne verdensøkonomi: »Sådan skal man ikke se på det!« (Ibid:17).

Daly havde præsenteret en ny synsgestalt (jf. Kuhns tale om synsgestalter på grundlag af Hanssons analyse, hvor kaniner kan ses som ænder, eller fugle som antiloper) for økonomien med sin »fuld-verdens«-model, som anfægtede det gamle synsgestalt, og det skabte voldsomme følelsesmæssige reaktioner fra den gamle verdens billedmagere: Sådan skal man ikke se på verden!

Det er ligesom en person, der ser på C. C. Fields berømte billede fra 1915, der indeholder to kvinder, hvor én siger, at han kan se en ung kvinde og argumenterer for, at vi i fremtiden især skal fokusere på hende, og en af de gamle »billedmagere« skriger, at sådan kan man ikke se på det billede. For ham indeholder det kun et billede af en gammel kone.

Figur 5. C.C. Fields kvinde-billeder: Den unge og den gamle kvinde.

Forskellen på Daly og Summer er, at Daly kan se begge billeders positive og negative funktioner, mens Summer påstår, at hans synsvinkel repræsenterer det eneste, rigtige billede af verden. Et eksempel på »malplaceret konkretion«. Man insisterer på, at kortet af virkeligheden repræsenterer virkeligheden.

Episoden illustrerer Gouldners påpegning af, at forskere meget tit reagerer imod en ny teori eller model, fordi de intuitivt føler, de er uenige med dens baggrundsantagelser. Alle videnskabelige teorier er båret af følelsesmæssig konservatisme omkring teoriernes baggrundsantagelser, fordi alle samfundsteorier også implicit er personlige og politiske teorier, som Gouldner gør opmærksom på.

Fra markedsøkonomi til fællesskabets økonomi

Et af de store problemer efter Dalys opfattelse er en manglende bevidsthed om, hvad et marked er, og hvad et marked skal løse. Markedet er uden tvivl en meget effektiv institution til at fordele ressourcerne igennem konkurrence og profit. Men markedet er altid en historisk politisk konstrueret institution. Og i dag gælder det om at omkonstruere markedet, at skabe nogle andre rammer for det, så det bliver bedre til at løse de påtrængende miljømæssige og sociale problemer.

Hvis markedet får lov til at virke i sig selv uden bevidst skabte politiske rammer, har det nogle svagheder og tendenser til at ophæve sig selv. Det vil skabe nogle eksternaliteter, det har tendens til at skabe monopoler og vil desuden tendere imod at ødelægge samfundsmoralen. Markedet er ifølge Daly i virkeligheden kun rigtig godt til at løse allokeringproblemet ved at fremskaffe nødvendig information og det nødvendige initiativ. Men markedet kan ikke løse det, Daly kalder omfangsproblemet, dvs. sætte grænser for den samlede økonomis størrelse i forhold til det økologiske system eller klare indkomstfordelingsproblemet, sikre en retfærdig fordeling. Det er ligesom omfangsproblemet et politisk problem.

For Daly er det helt centralt, at »Markedet ikke er hele samfundet, og det rette instrument til gennemførelsen af samfundets målsætninger« (Daly 1991:27). Daly vil ikke alene skelne mellem kapitalistiske og socialistiske økonomier, men taler om en tredje model, som han mener eksisterer mellem de to systemer. Den betegner han som en »fællesskabsøkonomi« i modsætning til en ren markedsøkonomi.

I hans opfattelse af »fællesskabsøkonomi« ligger ikke en fornægtelse eller ophævelse af markedet, således som mange marxister har foreslået. Han taler tværtimod om, »at markedsanalysen kan fortsat spille en særdeles vigtig rolle inden for en kontekst, der anskuer det som økonomiens formål at tjene

samfundet.« (Ibid:33). Samfundet skal med andre ord ikke tjene markedet, men markedet skal tjene samfundets klart opstillede politiske målsætninger.

Der er sket det, at »fællesskabet er netop den side af virkeligheden, der mest vedholdende er blevet abstraheret fra i den moderne økonomi«, og Dalys mål er at lave en ny metafor, en ny model for denne del af virkeligheden. Han taler derfor om at »genindsætte denne afgørende side af virkeligheden« (ibid:58).

Med nogle andre udtryk kan man sige, at det Daly gør er, at han dekonstruerer markedsbegrebet og rekonstruerer det i en ny kontekst. Han kaster det ikke bort, men giver det en anden ramme at fungere i. Det er den kreative teoretiker, som analytisk kan skille begreberne ad og bagefter samle dem og opbygge et nyt begrebsapparat.

Med industrialismens og kapitalismens fremkomst skete et opbrud i de tidligere sociale strukturer, og de nye økonomiske forestillinger, som da opstod, var også et led i konstruktionen af en ny social virkelighed. Daly beskriver kortfattet denne reduktionsproces med henvisning til Karl Polanyis (1957) analyse. »Jorden blev løsrevet fra naturens totalitet og behandlet som en handelsvare. Arbejdstiden eller arbejdet blev løsrevet fra livet og behandlet som en vare, der kunne vurderes og udveksles alt efter udbud og efterspørgsel. Kapitalen blev løsrevet fra den sociale arv og blev ikke længere behandlet som en kollektiv fædrearv, men som en kilde til arbejdsfri indtægt for individer, der kunne udveksles med andre værdier.« (Ibid:78).

D. Ligevægtsøkonomi-paradigmet set i forhold til vækst-økonomi-paradigmet

For Daly er økonomi ikke et mål i sig selv, men et middel til realisering af det samfundsmæssige fællesskab, derfor betegnelsen fællesskabsøkonomi.

Hvor den etablerede økonomi er optaget af at opstille en model, der bygger på bytteværdierne, er Dalys model for en ligevægtsøkonomi en model for realøkonomien, et begreb om den fysiske verden.

I den etablerede vækstøkonomi har man nogle bestemte baggrundsantagelser (metaforer) om naturen og mennesket: Naturen bliver kun betragtet som råmateriale og produktionsfaktor og ikke som noget med en værdi i sig selv, som en levende organisme med sine egne balancer, kredsløb og formål.

Samtidig har man et menneskebillede, der siger, at mennesket også kun bliver opfattet som en produktionsfaktor og forbruger, der er endimensionalt ledet af materiel nytte med uendelige materielle behov.

Disse to baggrundsantagelser betyder, at naturopfattelsen giver mulighed

for en uendelig økonomisk vækst, og menneskeopfattelsen indebærer, at økonomisk vækst er ønskelig.

Heroverfor stiller Daly som sagt nogle alternative baggrundsantagelser: 1. At der bl.a. på grund af entropiloven ikke alene findes en relativ knaphed, men også absolut knaphed på naturressourcer, det ikke lader sig gøre at overvinde teknologisk. 2. At mennesket har begrænsede absolutte behov og ubegrænsede relative behov og bliver set som et kollektivt levende, modsætningsfyldt, multidimensionalt væsen, der er forbundet med naturen.

Disse to grundantagelser betyder, at der findes fysiske grænser for vækst, hvilket peger på nødvendigheden af at finde former for fysiske grænser for ligevægt eller balance i forhold til naturen. Og i menneskeopfattelsen ligger en antagelse om nogle moralske grænser for vækst. Hvilket også peger i retning af ønskeligheden af at finde en balance eller ligevægt.

»Homo Economicus« eller »Mennesket i fællesskabet«

I stedet for det traditionelle økonomiske menneskebillede »homo economicus« stiller Daly en anden model eller billede op »mennesket-i-fællesskabet« (»person in community«). Daly mener, at »mennesker fundamentalt er sociale« (ibid:187).

Faren ved modeller og specielt »homo economicus« er, at »det billede er en radikal abstraktion fra den sociale virkelighed«. Det er ikke hele virkeligheden. »Det begynder uundgåeligt at fungere som en norm, som virkeligheden derpå tilpasses med strategier, man har afledt af modellen« (ibid:185). Sådan bruger økonomer deres modelværktøj. Det er ikke blot et redskab til at få indsigt om virkeligheden. De forsøger også ved brugen af modellerne at være medproducenter af en virkelighed efter deres modelleres præmisser. De forsøger at omdanne menneskene til »homo economicus'er«.

Dette konstruktivistiske syn på den økonomiske teori er centralt i Dalys analyse: »den individualistiske model i den økonomiske teori fører til, at man anbefaler strategier, der svækker de eksisterende sociale relationer.« (Ibid:186). »Den økonomi, der baserer sig på homo economicus som et individ, der drives frem af egeninteresse, anbefaler en politik, der uundgåeligt river eksisterende sociale relationer i stykker.« (Ibid:187).

Daly er fuldt ud klar over, at modellen eller metaforen »mennesket-i-fællesskabet« også er en abstraktion. Den dækker heller ikke hele virkeligheden. Den har negligeret »det politiske menneske«, »viljen til magt« (ibid:207), og ligeledes »viljen til at yde ofre« (ibid:210) samt den stærke menneskelige tendens til »at opdele verden i os og dem« (ibid:213), hvor »følelser for et fællesskab bliver fjendskab imod et andet«. »Viljen til magt, offerviljen og andre

egenskaber ved menneskene som der abstraheres fra i modellen om mennesket-i-fællesskabet er af meget stor betydning« (ibid:213).

Samfund og fællesskab

Fællesskab og samfund hører normalt sammen. Daly kalder »fællesskabet ... en af samfundets former« (ibid:195). Men et samfund kan være så upersonligt, at det mangler fællesskab. Et samfund kan kaldes et fællesskab hvis:

- »1. Dets medlemmer i udstrakt grad deltager i de beslutninger, som styrer dets liv.
- 2. Samfundet som helhed tager ansvaret for medlemmerne, og 3. Dette ansvar også omfatter respekt for disse medlemmers forskellige identiteter.« (Ibid:196)

Efter den definition kan man tænke sig et totalitært samfund, men ikke et totalitært fællesskab. Fællesskab bliver her defineret som et »gradsspørgsmål«, hvor det gode fællesskab er defineret som noget, der på én gang sikrer deltagelse, kollektiv ansvarlighed og individuel autonomi.

Med en sådan forståelse af fællesskab er målet naturligt, at samfundene »bliver mere fællesskabsprægede.« Og »fællesskabets økonomi er en økonomi, der fremmer denne udvikling« (ibid:196.) Daly mener, at der må være en tæt sammenhæng mellem økonomi og politik. »Et politisk fællesskab« kan ikke trives, hvis det ikke kan udøve en betydelig kontrol over sit økonomiske liv. Derfor mener han, at en politisk decentralisering må sammenbindes med en økonomisk. Han taler om, at »vores nuværende juridiske system bør decentraliseres, når det gælder økonomiske spørgsmål, men det bør opretholde sin nuværende grad af centralisering, når det drejer sig om borger- og menneskerettigheder.« (Ibid:199). Her forsøger han at forene et liberalt og et kommunitaristisk synspunkt. Han går ind for en udstrakt selvbestemmelse til lokalsamfund på de fleste områder. Spørgsmål om de fundamentale rettigheder bør dog være staternes sag, herunder også spørgsmål om en garanteret mindsteindtægt.

Et paradigmeskifts altomfattende effekter

På paradigmeplanet repræsenterer Dalys økologiske økonomi et paradigmeskift i forhold til den neo-klassiske økonomi. Daly påpeger, at paradigmeskift viser sig ved ændringer af sprog og metaforer på det præ-analytiske plan. Det vil sige ændringer i de grundlæggende billeder af mennesket, samfundet og naturen.

Daly argumenterer for, at økonomi er mere end markedsøkonomi. Han opstiller et nyt, spændingsfyldt og flerdimensionalt økonomibegreb udspændt i en række dualismer. Økonomi har både noget at gøre med: 1. Marked – og moral 2. Marked – og fællesskab og 3. Krematistik – og Økonomia.

Fejlen ved den moderne markedsøkonomi er, at den ikke vil vedkende sig nogle forudsætninger, grundlag og grænser i forhold til samfund og natur, og at der mangler et politisk fællesskab til at sætte disse grænser. Markedet er blevet et mål i sig selv og ikke et afgrænset middel og område i samfundet.

Markedsmekanismen i sig selv er et udmærket instrument. Men en markedsøkonomi må for at fungere indlejres i en fællesskabsøkonomi, en moralsk økonomi, en ligevægtsøkonomi eller en bæredygtig udviklingsøkonomi, der for Daly alle er synonyme begreber for en ny type økonomi, der blot fremhæver forskellige aspekter af denne nye økonomi. Daly foreslår ikke en ophævelse af dualismerne og spændingerne, men en anden værdisætning, således at moral, fællesskab og økologisk bæredygtighed opprioriteres i forhold til markedet.

Metodisk betyder det et paradigmeskift, at man anerkender eller ser et nyt problem, der vender op og ned på ens problemforståelse (skaber en anden rangorden), hvilket viser sig i, at man vender om på sine variable i den teoretiske model.

Accepten af begrebet »bæreevne« betyder en perspektivforskydning fra krematistik til økonomia (Daly 1991:167). Det er at fremhæve et nyt problem, som ikke optræder som problem i den neoklassiske teori. Metodisk betyder det, at man vender helt om på faktorerne i den økonomiske model. I den neoklassiske standardteori går man ud fra nogle ikke-fysiske kvalitative betingelser (teknologi, præferencer og indkomstfordeling) som givne og ser så på, hvorledes de fysiske variable kan tilpasses en ligevægt som de ikke-fysiske parametre angiver. I den bæredygtige udviklings økonomi er det omvendt. Her spørger man om, hvorledes de ikke-fysiske variable (teknologi, præferencer, fordeling og livsstil) kan bringes i en holdbar og retfærdig ligevægt med det komplekse biofysiske system. De fysiske kvantitative størrelser er det givne, og de ikke-fysiske, kvalitative livsmønstre er variable.

Endvidere er et paradigmeskift karakteriseret ved et skift af baggrundsantagelser, opfattelser af mennesker og natur. Her argumenterer Daly for, at der i naturen findes fysiske grænser for vækst, og at der i mennesket findes »moralske grænser« for vækst.

Metodisk illustrerer Dalys analyser, hvad der kendetegner en kreativ paradigmeskaber. Evnen til at bruge, udvikle og kombinere »gamle« metaforer fra et fags teorihistorie og sætte dem ind i en ny kontekst, at skabe nye metaforer.

Dalys ligevægtsøkonomibegreb er således skabt af elementer fra Aristoteles' økonomibegreb, John Stuart Mills forestilling om »stationary state«, elementer fra Karl Marx og Karl Polanyi (varegørelsesprocessen), Thomas Malthus (befolknings teorien), samt en kombination af nyere teoretiske nydannelser hos økonomerne Irving Fisher (indkomstbegrebet), Kenneth Boulding (nationalregnskab og stock-flow-model) samt Nicholas Georgescu-Roegen (termodynamikkens betydning).

Daly knytter på en gang an til den gamle opfattelse af økonomi som en moralsk videnskab og nye teoretiske indsigter hos en række moderne økonomer omkring opfattelsen af økonomiens forhold til vækst og natur (Kenneth Boulding (1910-93) og Nicholas Georgescu-Roegen (1906-94)).

Troen og de grundlæggende værdiers betydning for paradigmeskiftet

Det særlige ved Dalys analyse er, at han behandler forholdet mellem videnskab og religion. For ham er det nødvendige paradigmeskift i økonomien intimt forbundet med ændring i synet på nogle grundlæggende værdier. Kuhns påpegede som nævnt også troens betydning for paradigmeskift, omend ikke i en speciel religiøs forstand.

For Daly at se må forholdet mellem videnskab og religion nytænkes. Den videnskabelige verden er præget af det, han kalder »en materialistisk kosmologi«, der betragter livet i kosmos som en absurd tilfældighed. Formål og bevidsthed om værdi er kommet ind i menneskenes verden uden sammenhæng med resten af verden.

Heroverfor knytter Daly og Cobb Jr. an til Whiteheads procesfilosofi. De mener, der er behov for en biosfærisk vision. De forsøger at opstille en form for biosfærisk perspektiv, som på den ene side distancerer sig fra en økologisk opfattelse, og på den anden side fra en rent antropocentrisk opfattelse dvs. en opfattelse, som kun ser mennesket i centrum. De erklærer sig som teistiske (Guds-centreret) kristne og forsøger derved at forene teocentrismen med et biosfærisk perspektiv. Her går den væsentlige skillelinie ikke mellem menneskene og de andre dyr, men mellem Gud og skabningen.

For Daly betyder det, at der er behov for at formulere det han kalder en »mere sammenhængende kosmologi«. Hvis det ikke lykkes, mener han ikke, det vil være muligt at foretage den omvæltning, vi har brug for.

Daly antager, at mennesket grundlæggende følelsesmæssigt er forbundet med naturen, og derfor kan mobiliseres til at forsvare den. Hans enkle spørgsmål i forhold til, om det vil lykkes at forhindre store økologiske katastrofer er: Kan man forestille sig, at vi som mennesker vil kæmpe for noget, vi ikke er forbundet med, og som vi ikke elsker. Nej. Vi vil ikke kæmpe for noget, vi ikke elsker.

3. En fortælling om en reflektiv videreudvikling af velfærdsstaten mod en procedural retfærdighed:

En analyse af Jürgen Habermas' og Claus Offes kritisk teoretiske paradigmer

Samarbejdet mellem filosofen Jürgen Habermas og sociologen Claus Offe

Den tyske samfundsfilosof Jürgen Habermas (f. 1929) er den mest fremtrædende repræsentant for den såkaldte kritiske teori, der forbindes med Frankfurterskolen. Han var professor ved universitetet i Frankfurt am Main i perioden 1964-94. Habermas' forståelseshorisont er den tyske oplysningsfilosofi og marxismen. Han foretog tidligt et opgør med dele af den marxistiske filosofi og fremlagde sin egen analyse af senkapitalismen og den moderne velfærdsstat. Han gik fra et »produktionsparadigme« til et »kommunikationsparadigme« (Habermas 1985:96). Siden slutningen af 1960'erne har hans arbejde bestået i at udvikle og raffinere dette paradigme.

Udviklingen i Habermas' samfundsfilosofi er sket i tæt samvirke med en række yngre tyske samfundsforskere og -filosoffer bl.a. med sociologen Claus Offe (f. 1940). Offe kom i 1965 til Frankfurt og arbejdede tæt sammen med Habermas de næste ti år (Offe 1984:252) (Habermas:1985). Claus Offe var i nogle år professor i sociologi og politisk videnskab i Bielefeld og senere i Bremen, og er i dag professor i politisk videnskab på Humboldt-Universitetet i Berlin. Offe var på linie med Habermas i hans revisioner af den marxistiske ortodoksi både i forhold til Marx's økonomiske teori og i forhold til den tidligere frankfurterskole, og i 1980'erne fulgte han Habermas' argumenter fra »Teorien om den kommunikative handlen« (1981, dansk oversættelse 1996B) (Offe 1984:283). Han har udmøntet opgøret med »produktionsparadigmet« i sociologien og kaldt det et opgør med »arbejdsparadigmet« (Offe 1985:129-150).

Habermas' og Offes videnskabelige produktion de sidste 20 år viser, at der siden midt i 1960'erne har eksisteret en tæt kommunikation mellem dem, først i form af et egentligt arbejdsfællesskab, siden i form af en gensidig teoretisk befrugtning på centrale områder mellem dem. Man kan sige, at der har eksisteret en vis form for uformel teoretisk arbejdsdeling mellem dem. Habermas har især stået for videreudviklingen af det kritiske paradigme på det samfundsfilosofiske område, hvor Offes mere konkrete samfundsanalyser på væsentlige punkter har været inspirationskilder. Offe kan siges at have forsøgt at formidle og udmønte paradigmeskiftet på det sociologiske om-

råde. Sammen kan de siges at have udviklet den kritiske teoris forståelsesramme for borgerlønspøblematikken.

Både Habermas' og Offes forfatterskaber er præget af en stor teoretisk kontinuitet og konsistens. Alligevel kan man se afgørende ændringer i deres teoretiske fortællinger, hvilket netop viser sig i deres åbning over for borgerlønsperspektivet. Det karakteristiske ved Habermas' og Offes forhold til borgerlønsideén er, at deres tilslutning til den i en mere konkret form kommer sent og udspringer som en konsekvens af deres kritiske analyse af velfærdssamfundets modsætninger og problemer. Det skal ses i sammenhæng med, at de begge først og fremmest er interesseret i de filosofiske, værdimæssige og teoretiske sider af problemerne og i mindre grad de mulige politiske strategiske konklusioner, man kan trække af deres analyser. De er interesseret i at udvikle forståelsesrammer, der kortlægger nogle grundproblemer på et værdimæssigt plan.

A. Habermas' første fortælling om (diagnose af) den moderne velfærdsstats konflikter og problemer

Så tidligt som i 1968 fremlagde Habermas grundstrukturen i sin senere samfundsteori. Det skete i artiklen: »Technik und Wissenschaft als »Ideologie««, oversat til engelsk som »Technology and Science as »Ideology««, (Habermas 1971), der blev skrevet i anledning af Herbert Marcuses (1898-79) 70. års dag (19.7.1968).

Her foretog han et fundamentalt opgør med Marx' teori om klasser og ideologi. Hovedbudskabet i artiklen er, at klasse modsætningerne har ændret afgørende karakter, er blevet latente, og at de gamle ideologier er ved at have udspillet deres legitimeringsfunktion. Det moderne samfund kan derfor ikke alene analyseres ud fra arbejdsbegrebet. Politikken har i stigende grad grebet ind i økonomien, hvorfor en kritisk teori om samfundet ikke alene kan være en kritik af den politiske økonomi. Der har desuden udviklet sig nye legitimationsformer. De borgerlige ideologier er ved at blive fortrængt af en »surrogatideologi« (»substitute ideology«) (ibid:115), hvor massernes loyalitet tilvejebringes ved hjælp af godtgørelser for privatiserede behov, og videnskab og teknik har udviklet sig som en ny afgørende legitimeringsform. Der er derved sket en fortrængning af den traditionelle politik, der tidligere orienterede sig mod virkeliggørelsen af praktiske mål (afpolitiserings). I dag er der udviklet en ny politik, der retter sig imod løsning af tekniske opgaver (teknokratisk bevidsthed). Men mod disse tendenser spores der modstand og en repolitiserings fra nye grupper (bl.a. studenteroprøret).

Habermas tegnede her i en grov streg billedet af et helt andet sen-kapitalistisk samfund end det traditionelle dualistiske marx'ske klassesamfund: Et samfund med nye konfliktpotentialer og modsætninger, nye ideologier og muligheder og nye politikformer.

Det teoretiske grundlag for det nye syn på samfundet var en, i forhold til Marx, ny skelnen mellem arbejde og interaktion eller målrational handlen og kommunikativ handlen.

»By work or purposive-rational action I understand either instrumental action or rational choice or their conjunction. Instrumental action is governed by technical rules based on empirical knowledge.« (Ibid:91-92)

»By interaction on the other hand, I understand communicative action, symbolic interaction. It is governed by binding consensual norms, which define reciprocal expectations about behaviour and which must be understood and recognized by at least two acting subjects.« (Ibid:92).

I denne tidlige analyse skelnede han ligeledes mellem to handlingssystemer eller sub-systemer i forhold til, om det er den målrational handlen eller den kommunikative handlen, der dominerer. Det kaldes senere system- og livsverdenen.

I analysen antydes også hele hans evolutionsteori. Habermas antager, at der historisk er sket en rationaliseringsproces både af system- og livsverdenen, hvor han skelner mellem to typer rationalisering, en rationalisering af produktivkræfterne og en rationalisering af den institutionelle ramme.

Habermas' tidlige decommodificeringsbegreb

I bogen om »Legitimationsproblemer i senkapitalismen« fra 1973 (dansk udg.1975) udvikler Habermas sine to systembegreber systemverden og livsverden nærmere og skitserer en meget ambitiøs evolutionsteori, samt forsøger overordnet at indkredse de styringsproblemer og identitetskriser, der er specielle for senkapitalismen.

Han skitserer her hvilke kriser (økonomisk krise, rationalitetskrise, legitimationskrise og motivationskrise), man vil se i senkapitalismen, hvor man har et andet organisationsprincip end i det borgerlige samfund.

Habermas' senkapitalismeanalyse bygger på væsentlige punkter på Offes samtidige analyser af kapitalismens styringsproblemer, specielt i påvisningen af velfærdsstatens iboende modsætninger. »Senkapitalismen frembringer »nye behov«, som den ikke kan tilfredsstille« (Habermas 1975:63), og »sta-

ten tvinges igennem sine styringsmidlers logik til at tillade stadig flere systemfremmede elementer« (ibid:61).

Et begreb, der er specielt relevant for Offes senere kapitalisme-analyser og for deres fælles forståelsesramme, som borgerlønstanken tænkes inden for, er decommodificeringsbegrebet, som Habermas her antyder, og som Offe senere udfolder nærmere.

Decommodificering, som direkte oversat betyder af-varegørelse, og som står som et modsætningsbegreb til commodificering, varegørelse, beskrives af Habermas som en tendens i forbindelse med analysen af den motivationskrise, som udfolder sig i senkapitalismens socio-kulturelle system. Offe (Offe 1996: x) siger selv senere, at det er en neologisme (ord-nydannelse), som opstod i en diskussion med Gösta Esping-Andersen i 1974.

Habermas skitserer motivationskrisens meget modsætningsfyldte proces. Der sker en nedbrydning af de før-borgerlige holdninger i traditionen, en kommercialisering af kulturen og politikken, men samtidig også en tendentiell svækkelse af markedets socialisationseffekt. Den beskriver han således:

»På det sted skal der endelig erindres om de tendenser, der svækker markedets socialisationseffekter; frem for alt forøgelsen af de befolkningsdele, der ikke reproducerer deres liv ved arbejdsindtægter (skoleelever og studenter, socialhjælpsmodtagere, pensionister, syge, kriminelle, soldater osv.) på den ene side, og på den anden side udbredelsen af aktivitetsområder, hvor abstrakt arbejde erstattes af konkret.« (Habermas 1975:92-93).

Og Habermas taler også inspireret af Offe om at »disse fremmedlegemer« i det kapitalistiske beskæftigelsessystem, som tiltager i takt med produktionsens samfundsmæssiggørelse, giver sig restriktive udslag i den administrative planlægning« (Ibid:78).

Det er præcis det, Offe senere betegner som en »decommodificeringstendens« i den moderne kapitalisme, og som han underkaster en nærmere analyse.

B. Offes første fortælling om den grundlæggende modsætning mellem kapitalismen og velfærdsstaten

Velfærdsstatens dobbelte funktion i commodificerings- og decommodificerings-processen

I slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne fremlagde Claus Offe en række analyser af grundmekanismerne i den kapitalistiske velfærdsstat

(Offe 1984), hvor commodificerings- og decommodificerings-tendenserne indtog en central rolle.

De modsatrettede commodificerings- og decommodificerings-tendenser skal ifølge Offe forstås som et udslag af den indbyggede afhængighed og modsætning mellem kapitalismen som produktionsmåde og velfærdsstaten. De synes på en gang at stride imod hinanden, men på den anden side kan de heller ikke eksistere uden hinanden. De skaber så at sige hinandens eksistensberettigelse. »The contradiction is that while capitalism cannot coexist with, neither can it exist without the welfare state.« (Ibid:153).

I tilslutning til den økonomiske historiker Karl Polanyis (1957) berømte analyse af kapitalismens historie siger Offe:

»Rather, »welfare« institutions are a pre-condition of the commodification of labour power. In my view, this relationship between »welfare« and capitalism is contradictory: under modern capitalist conditions, a supportive framework for an economic system that utilizes labour power as if it were a commodity« (Offe 1984:263).

Det får Offe til at komme med den provokerende tese, at målet for statens arbejdsmarkeds- og socialpolitik i et historisk perspektiv ikke primært skal ses som værende rettet imod at løse nogle sociale problemer, men mod at skabe en arbejderklasse.

»Social policy is not some sort of state »reaction to the problem« of the working class; rather it ineluctably contributes to the constitution of the working class. The most decisive function of social policy is its regulation of the process of proletarianization« (ibid:98).

Statens skabelse af arbejdskraftens vareform er imidlertid ikke blot et historisk spørgsmål, men ligger ifølge Offe i selve statens natur. »The link between the political and the economic sub-structure of capitalistic society is the commodity form; the stability of both sub-structures depends upon the universalization of this form.« (Ibid:121). Offe ser altså en strukturel tendens til skabelse af en varegørelse. Det er ikke blot en strategi for socialdemokratiet og fagbevægelsen.

Men samtidig med, at der i statens struktur ligger en tendens til skabelse af vareformen og styrkelse af den, så kræver selve varegørelsesprocessen også former, som ikke er af varemæssig karakter. »Expressed simply, it is because the state's attempts to maintain and universalize the commodity form

require organizations whose mode of operation is no longer subject to commodity form« (ibid:127). Mere generelt mener Offe nemlig, at kapitalismen samtidig kun kan fungere, hvis der også eksisterer andre samfundsmæssige politiske og sociale systemer af ikke-markedsmæssig art. »A society based on market exchange cannot function without the family system and the legal system« (ibid:38).

Hvor findes disse decommodificerede områder så? Blandt andet i velfærdsstatens infrastruktur, i skoler, universiteter og hospitaler, hvor han taler om en »erosion of the commodity form« (ibid:128).

I en model-skitse af det moderne samfund, der skal fungere som grundlag for en række hypoteser i en politisk kriseteori, laver Offe en typologi af samfundet i fire sektorer: 1. En monopolsekter. 2. En konkurrence-sektor. 3. En statssektor og 4. En overskydende arbejdskraftsektor efter »degree of commodification«, hvor commodificerings-begrebet defineres som: »Here the market-mediated relationship of correspondence between work performed and remunerations plays no role as a criterion of equivalence and equity« (ibid:45). Offe tegner her billedet af, at der i den moderne kapitalisme ligger en tendens til en vækst i de ikke-markedsmæssige organisationer.

Men hvad betyder denne tendens til decommodificering så? Umiddelbart er den ikke konfliktskabende, fordi den samtidig er den sektor, hvor både intensiteten af konflikter og organisationsgraden er lavest. Desuden er den funktionelle betydning (»functional relevance«) ikke så stor for samfundet i forhold til de andre sektorer.

Men Offe mener, at denne sektors vækst har stor betydning på anden måde, idet dens størrelse og indretning påvirker arbejdsdisciplinen! »The socializing effect of exchange relations and capitalist structures of dominance undergo a relative decline in importance« (ibid:61). Offe taler ligefrem om »a structural weakening of the normative and moral fibres of the capitalist commodity society« (ibid:129).

Når Offe senere i 1980'erne gik ind for borgerløn som en strukturel reform, kan det ses som den logiske konsekvens af denne forståelsesfigur omkring statens dobbeltrolle i en commodificeringsproces og en decommodificeringsproces. En borgerløn vil netop på én gang sikre en fundamental decommodificering for alle borgere på et eksistensminimum og samtidig kunne siges at være markedskonform ved at sikre mere lige, generelle og gennemskuelige salgsbetingelser for varen arbejdskraft. Den skaber altså samtidig en commodificering. Her ligger den »rationelle« kerne for at nogle socialister og nogle liberalister kan blive enige om en borgerlønsordning.

Men i starten af 1980'erne gik Offe endnu ikke så langt som til at se bor-

gerløn som en ny væsentlig decommodificerings-strategi. Offe gør opmærksom på, at der altid har været politisk kamp mellem arbejderbevægelsen og kapitalisterne om, hvem der skulle betragtes som lønarbejdere, og at det aldrig har været overladt til den enkelte at vælge det, fordi dette spørgsmål er afgørende for klassernes markedsmæssige magtposition. »The choice between a life of wage-labour and forms of subsistence outside the labour market must accordingly not be left to the discretion of labour power« (ibid:95),

Offe ser decommodificeringstendensen som et politisk kampområde, men er endnu meget vag omkring de politiske perspektiver. Det ses i et interview (Offe 1984) med de engelske samfundsforskere David Held og John Keane i 1982, hvor Offe sagde: »Areas of social life that have been decommodified by welfare state interventions can be developed, through political struggle, into relatively autonomous subsystems of life oriented to the production and distribution of use-value« (ibid:265). Den senere interesse for skabelse af alternative produktionsformer og borgerløn antydes endnu kun meget svagt. »There are lots of experiments under way in this area« (ibid:296). »Creating socially useful alternatives to the ideal of full employment through wage-labour« (ibid:297).

C. Habermas' anden fortælling om (diagnose af) et »sygt« samfund med »patologiske« roller

I bogen om »Teorien om den kommunikative handlen« fra 1981 (dansk udg. 1996B) kom Habermas' samfundsteori til fuld udfoldelse. System- og livsverdensbegreberne og begrebet om kommunikativ handlen blev videreudviklet og specificeret. Endelig blev krisetendenserne i senkapitalismen, som Habermas allerede i 1973 havde kortlagt, præciseret igennem tegning af et mere systematisk signalement af den moderne velfærdsstats strukturelle modsætninger og tendenser.

Et moment i hans nye mere udviklede samfundsteori er en præcisering af de roller, som er skabt i den moderne velfærdsstats forskellige sfærer i forhold til forskellige medier. Habermas udpeger fire hovedroller i velfærdsstaten.

»Det socialstatslige kompromis forandrer betingelserne mellem udvekslingsrelationer, der består mellem system (økonomi og stat) og livsverden (privatsfære og offentlighed) og udkrystalliserer rollerne som arbejdstager, som konsument, som klient i forhold til det offentlige bureaukrati og som statsborger.« (Habermas 1996B:446).

Her er arbejdstagerrollen den økonomiske input-rolle og forbrugerrollen den økonomiske output-rolle i det økonomiske system, mens statsborgerrollen er den politiske input-rolle og klient-rollen den politiske output-rolle i det politiske system.

Habermas sammenfatter ultrakort, men utrolig præcist hele sin model i følgende to sætninger: »I modsætning til værditeoriens monisme (Marx's tingsliggørelsesanalyse) må vi regne med to styringsmedier (penge og magt) og fire kanaler (de fire roller), gennem hvilke to subsystemer (det økonomiske system og forvaltningssystemet), der supplerer hinanden, underkaster livsverdenen sine imperativer. Tingsliggørelseseffekter kan i lige høj grad fremkomme som resultater af bureaukratiseringen og monetariseringen af offentlige som af private områder.« (Ibid:438-439) (mine indskud).

Habermas knytter her an til Marx' analyse af tingsliggørelsen af arbejdskraften. Den kalder han »monetariseringen«. Det er den proces, hvor konkret arbejde forvandles til abstrakt arbejde for at kunne byttes med penge. Her sker en »monetær omdefinering af mål, relationer og tjenester« (ibid:413). Ifølge Habermas må man udvide denne tingsliggørelsesanalyse til den politiske sfære. Derfor siger han, »at en lignende abstraktionsproces også finder sted i relationen mellem klienter og socialstatens forvaltninger. Sidstnævnte proces er endog modellen for en kolonisering af livsverdenen, som ligger til grund for de senkapitalistiske samfunds tingsliggørelsesfænomener.« (Ibid:413). Generelt bruger han derfor begrebet »bureaukratisering« som betegnelse for tingsliggørelsesprocessen i den politiske sfære. Det beskriver den abstraktgørelse af »afgørelser, pligter og rettigheder, ansvarligheder og afhængigheder«, der er indrettet efter magtmediet.

I modsætning til den traditionelle marxistiske analyse, fremlægger Habermas en diagnose af tingsliggørelseseffekterne på alle de fire grundroller i senkapitalismen. Men han gør dog også opmærksom på, at tingsliggørelsen er mere massiv eller rettere af en anden art i de to systemroller (den økonomiske arbejdstagerrolle og den politiske klientrolle) end i de to mere livsverdensbaserede roller (den økonomiske forbrugerrolle og den politiske statsborgerrolle):

»deres roller bliver imidlertid ikke på samme måde som arbejdstagerens og klientens først og fremmest frembragt via retsligt fiat... Konsument- og statsborgerroller henviser derfor til forudgående dannelsesprocesser, som har formet præferencer, værdiorienteringer, indstillinger og så videre... de er bundet til livsverdensmæssige kontekster og står ikke i samme grad åben for økonomiske eller politiske indgreb, som de mere abstrakte størrelser, arbejdskraft og skatter, gør« (ibid:412).

Habermas' grundlæggende metafor er at se samfundet som en syg organisme, der påtrykker sine medlemmer »patologiske«, fremmedgjorte roller. Alle hovedroller er unormale eller »patologiske« efter Habermas' diagnose. Derfor taler han også om, at den monetarisering og bureaukratisering, der udgår fra styringsmedierne penge og magt i systemverdenen, »koloniserer livsverdenen«.

Metaforisk sammenligner Habermas den proces, som foregår i det senmoderne samfunds indre, med den koloniseringsproces, man kunne se i det forrige århundredes internationale politik: »de selvstændiggjorte subsystemers imperativer trænger, så snart de er blevet afklædt deres ideologiske slør, udefra ind i livsverdenen – som koloniherrer i et stammesamfund – og fremtvinger assimilationen.« (Ibid:454). Og processen fører til »kulturel forarmelse og fragmentering af hverdagsbevidstheden«.

De økonomiske rollers forandringer: En »normaliseret« og »fremmedgjort« lønarbejder-rolle og en »oppustet« forbrugerrolle

Med velfærdsstaten er lønarbejdsrollen blevet sikret på en række områder i forhold til det liberal-kapitalistiske samfund. Habermas taler om, at beskæftigelsesrollen »mister sine sygdomsfremkaldende proletariske træk« (ibid:447). Roller i beskæftigelsessystemet bliver »normaliserede«, fordi belastningerne bliver til at bære, og man bliver i forhold til tidligere sikret mod skader i langt højere grad. Det medfører, at »fordelingskonflikten« mellem arbejde og kapital ikke længere har nogen »sprængkraft«. Det er sket, fordi den tilsvarende økonomiske output-rolle, forbrugerrollen, er blevet »oppustet«.

Habermas beskriver udviklingen som en forskydning fra lønarbejdsrolle til forbrugerrolle, eller taler direkte om en »ligevægt mellem normaliserede beskæftigelses – og oppustede konsumentroller«. Det er sket ved, at den »stats-interventionistisk garanterede kapitalistiske vækstdynamik« har gjort den klasseantagonisme, der er indbygget i det økonomiske system, »uskadelig«.

Den kapitalistiske statsligt garanterede vækst har kunnet forbedre lønarbejdsrollen og har samtidig kunnet sikre en »oppustet forbrugerrolle« igennem massekonsum. Det har ikke medført, at lønarbejdet er blevet fundamentalt ændret, hvorfor Habermas stadig taler om »det fremmedgjorte arbejde«, og han beskriver processen som en »pacificering af arbejdsverdenen«, hvor masseforbruget ses som en slags kompensation. Der er sket en »socialstatslig pacificering af klassekonflikten« (ibid:444) over for »lønarbejderekstensens grundrisici« (ibid:444).

De politiske rollers forandringer:

En »neutraliseret« statsborgerrolle og en »oppustet« klientrolle

Tilsvarende er der i den politiske sfære sket en forskydning mellem roller og skabelse af ny ligevægt mellem statsborgerrollen og klientrollen. Statsborgerrollen er på en gang blevet »udvidet« og »neutraliseret«. Hermed mener Habermas, at der dels er sket en »segmentering af denne rolle fra afgørelsesfasen«, dels er den blevet underkastet »en renset af politisk deltagelse fra partipatoriske forpligtelser«, og kompensatorisk er der skabt en »oppustet klientrolle«. Oppustningen af sociale ydelser via klientroller gør »neutralisering af den retlige indrettede deltagelse i de politiske afgørelsesprocesser« acceptabel.

Konklusionen er: »De belastninger, der følger af institutionaliseringen af fremmedgjort medbestemmelsesmodus, bliver væltet over på klientrollen, på samme måde som belastningen af normaliseringen af det fremmedgjorte arbejde bliver væltet over på konsumentrollen. I disse to kanaler samles så også til at begynde med de senkapitalistiske samfunds ny konfliktpotentiale« (ibid:448).

Den kapitalistiske velfærdsstat er karakteriseret ved en passiv statsborgerrolle, hvor masseloyalitet sikres via 1. Socialstatslige programmer. 2. Udelukkelse af temaer og bidrag i den offentlige diskussion. 3. Filtre for tilgang til offentlighed. 4. Bureaukratisk deformation af den offentlige kommunikations strukturer. 5. Manipulativ styring af kommunikationen. (Ibid:443)

Klientgørelsen:

Ambivalensen mellem frihedssikring og frihedsunddragelse

Overordnet ser Habermas samfundets udvikling som en stigende omstilling fra social- til system-integration. Det har der ligget noget nødvendigt i, men processen er samtidig truende, hvorfor den også betegnes som »kolonisering«, fordi den sociale integration ikke kan ske via penge og magt, men kun via kommunikativ handlen.

Processen er sket via en »retliggørelse« af »uformelt regulerede sfærer fra livsverdenen«, og Habermas taler historisk om fire store »retliggørelsesfremstød«. Her er velfærdsstaten eller »socialstaten«, som Habermas også benævner den, det sidste store fremstød, og hans analytiske bemærkninger om denne retliggørelsesproces er interessante i et borgerløns perspektiv.

Generelt ser Habermas, med tingsliggørelses-analysen in mente, retliggørelsen som et ambivalent fænomen. Den er historisk især blevet drevet frem af demokratiske kræfter og arbejderbevægelsen og har som mål især haft at skulle sikre friheden i forhold til markedet, men har i en anden for-

stand også fået en »frihedsunddragende karakter«. Denne tendens ser Habermas i velfærdsstatens sociallovgivning. »Den statslige socialpolitik har fra begyndelsen været knyttet til ambivalensen mellem frihedssikring og frihedsunddragelse«, og han taler om, at man i sociallovgivningen kan se, at »det er nu selve frihedsgarantiens middel, som truer friheden for dem, der nyder godt af denne frihedsgaranti«, idet »retliggørelse af livsrisici kræver en bemærkelsesværdig pris i form af omstrukturerende indgreb i de tilskudsberettigedes livsverden.« (Ibid:462-463).

Det Habermas her berører er spørgsmålet om den umyndiggørelse, der følger med klientgørelsen, at man statsligt bliver støttet og sikret imod markedet, og dermed sikret en frihed, samtidig med at man kun bliver sikret, hvis man samtidig underkaster sig en række normaliserende indgreb i sin livsform, hvilket er frihedsberøvende. Problemet bliver senere teoretisk behandlet af Habermas i forbindelse med hans teoretiske analyse af autonomi- og demokratibegrebet.

Habermas' signalement af modstandsformerne i forhold til koloniseringen

Som allerede antydnet mener Habermas, at konflikterne i det senkapitalistiske samfund har ændret karakter radikalt. Klassekonflikten er »blevet institutionaliseret og dermed bragt til tavshed«. Og de nye konflikter kanaliseres ikke længere via partier og fagforeninger og lader sig heller ikke dæmpe af blot materielle omfordelinger. »Kort sagt, de nye konflikter antændes ikke i forhold til fordelingsproblemer, men i forhold til spørgsmål om livsformers grammatik.« (Ibid:512). Disse problemer og den »nye politik« drejer sig om »livskvalitet, ligeberettigelse, individuel selvrealisering, participation og menneskerettigheder.« Det er grønne problemer, problemer vedrørende overkompleksitet og problemer vedrørende den kommunikative infrastruktur. Og fælles ved forsøgene på at løse disse nye problemer er, at disse bestræbelser er rettet »mod inddæmningen af formelt organiserede handlingsområder til fordel for kommunikativt strukturerede« (ibid:504). Det er forsøg på at trænge systemverdenen tilbage i forhold til livsverdenen. Det drejer sig om »forsvaret for og restitueringen af truede, eller om gennemsættelsen af reformerede livsområder.« (Ibid:502)

Løsningen ligger for Habermas i en »opblødning« af de »patologiske« roller, (som arbejdere, forbrugere, klienter og statsborgere), som samfundet har placeret os i.

»Disse roller er skydeskive for protesten. Den alternative praksis retter sig imod den profitafhængige instrumentalisering af erhvervsarbejdet, imod

den markedsmæssige mobilisering af arbejdskraften, imod konkurrencens og præstationspressets forlængelse helt ned i grundskolen. Den retter sig endvidere imod monetariseringen af tjenesteydelser, relationer og tider, imod forbrugeristiske omdefineringer af private livsområder og personlig livsstil« (ibid:506).

Og Habermas taler endda om behovet for udvikling af »modinstitutioner«, der kan »afdifferentiere« de »patologiske« roller og begrænse »systemets egendynamik«.

D. Offes anden fortælling om en løsning af velfærdsstatens problemer: Borgerløn og udvikling af den uformelle økonomi

I begyndelsen af 1980'erne lavede Offe en række grundlæggende analyser af de kapitalistiske arbejdsmarkedsstrukturer (Offe 1985). En af konklusionerne af disse studier var, at der i de sidste 10 år var sket en række strukturelle ændringer på arbejdsmarkedet, der gjorde, at man måtte tænke nyt omkring arbejdsmarkedets fordelingsmekanismer. Det er herigennem, at borgerløn melder sig som en ny løsning eller strategi for Offe.

Han mener, at der er sket nogle afgørende ting siden først i 1970'erne:

»The breakdown of the post-war settlement (model of social partnership based on a productivity-oriented wage policy), the end of Keynesianism, limits to growth, and the erosion of the work ethic« (ibid:59).

Hertil tilføjer han en mere permanent arbejdsløshed, skift i politiske værdier og fremkomsten af nye økologiske problemer. Hvordan reagerer arbejdsmarkedet og det politiske system på det?

For Offe at se står man over for et strukturelt arbejdsmarkedsproblem: »In the future, a growing proportion of the population in age-groups capable of productive work will have to be provided with an income by means of something other than »sale« of their labour power.« (Ibid:65).

Offes tidligere observerede dekommodificerings-tendens dukker her op igen, og han begynder nu at tænke mere strategisk fremadrettet i forhold til den.

I den praktiske politik ser han to hovedstrategier i forhold til beskæftigelsesproblemet, et ortodokst syn og det, han kalder et realistisk, som for ham at se begge er utilfredsstillende:

»The »orthodox« perspective of integrating (at some uncertain time in the future) the labour supply through market forces appears unconvincing, and if the »realist« proposal for absorbing »excessive« supplies of labour elsewhere and outside the labour market seems neither feasible nor desirable, the scenario is depressing indeed« (ibid:95-96).

Enten går man ind for en mere eller mindre tvangsmæssig inkludering på markedet, eller også går man ind for en tvangsmæssig ekskludering fra markedet. Der må efter Offes mening kunne findes en tredje idealtypisk model. Og det er her en borgerlønsordning melder sig som et behov og en realistisk mulighed for Offe, en løsning der ophæver modsætningen mellem inkludering og ekskludering fra markedet. Borgerløn skaber bedre mulighed både for en frivillig inkludering, hvis man ønsker det og en frivillig ekskludering, hvis man ønsker det. Med rådighedspligt / aktiveringspligt og de nuværende overførselsindkomster (der forbyder, at man samtidig har lønarbejde) får man netop både den ufrivillige inkludering og den ufrivillige ekskludering. Offe beskriver borgerlønsidéen således:

»An egalitarian basic insurance scheme of this kind would have the status of a citizenship right to a basic income (instead of being an entitlement to benefits in exchange for contribution paid), and it would at the same time constitute a serious step in the direction of effectively relieving pressure on the supply side of the labour market.« (Ibid:97)

For Offe kan en sådan ret til indkomst og afkobling af arbejde og indkomst imidlertid ikke stå alene. Man må samtidig sikre en »institutional and material protection of work outside the labour market«, hvorfor han i tæt sammenhæng med en borgerlønsordning tænker sig udvikling af en ny informel økonomi »this type of informal or »decommodified« provision of benefits consists of use-values which can substantially supplement and improve the levels of material well-being that individuals and households attain through monetary income.« (Ibid:100).

Udvikling af den uformelle økonomi

I slutningen af 1980'erne gav Offe sig i kast med en omfattende teoretisk og empirisk kortlægning af den uformelle økonomi. (Offe og Heinze 1992). Han kalder det »useful activities«, om de økonomiske og sociale fænomener, som ligger mellem markedet og den hjemlige husholdningsforsyning. En udvikling af denne sektor kunne være med til at give en bedre fordeling af

tid og penge i det moderne samfund.

Offe mener, at mange er fanget i en moderniseringsfælde: 1. Samlet set har moderniseringen skabt mere fri disponibel tid i samfundet. 2. Der er tendenser til, at de institutionelle muligheder for at bruge denne tid produktivt og tilfredsstillende sammen med andre uden for lønarbejdet bliver vanskeligere. 3. Pengenes stigende betydning for fordeling af velfærdsværdier og livsmuligheder. 4. Stigende usikkerhed hos en større gruppe med hensyn til niveau og afhængighed af pengeindkomst.

Samlet mener han at kunne se en stigende polarisering mellem en gruppe af penge-rige og tids-fattige familier over for en gruppe af penge-fattige og tids-rige familier, som er ramt af nogle »onde« cirkler. De penge-rige, som samtidig er tids-fattige, kan ikke så let konvertere penge til tid uden at tabe mange penge, og omvendt kan de tids-rige, der samtidig er penge-fattige, ikke så let konvertere tid til penge. Der er ikke brug for deres tid på arbejdsmarkedet. Og det er i dag vanskeligt at skabe nyttig beskæftigelse uden for arbejdsmarkedet.

Hvordan kunne man finde nye mekanismer til at konvertere penge til tid for de rige, og tid til penge for de fattige, så man også fik mere »fælles tid« sammen.

På grundlag af omfattende empiriske og historiske studier af den informelle økonomis funktion og udbredelse finder han, at det ikke er urealistisk at antage, at udviklingen af ikke-monetær parallel økonomi ville kunne være et positivt bidrag til løsningen af tids- og pengefordelingsproblemet for mange, specielt hvis det kobles sammen med en borgerløsløsning.

Hans konklusion er, at de politiske bevægelser, der arbejder for nedsat arbejdstid, borgerløn og udvikling af en ny alternativ økonomi, må se deres projekter i sammenhæng: »the demand for a shortening of working hours and the introduction of a basic income....Between these two socio-political movements..... and the project for cooperative, moneyless exchange there is a close relationship and a process of mutual reinforcement« (ibid:216).

I forhold til Offes egen analyse i 1970'erne kan man her se en ny, anderledes og mere konkret »decommodificerings«strategi, dels ved forslaget om skabelsen af en ny informel økonomi, dels ved tilslutningen til en borgerlønsordning, foranstaltninger, der hænger sammen og gensidigt vil kunne styrke hinanden.

Udviklingen i Offes borgerlønsstrategi

I begyndelsen af 1990'erne tilsluttede Claus Offe sig det nyoprettede europæiske netværk for forskning i borgerløn. (»Basic Income European Net-

work« (BIEN) 1986). Her videreudviklede han sine tanker om borgerløn både teoretisk og praktisk-politisk. (Offe 1992).

Offe er optaget af at finde en forklaring på, hvorfor borgerløns-tanken har fået vind i sejlene netop nu. Han tolker idéen som et nyt svar på krisen i velfærdssamfundet. Velfærdssamfundet har bygget på en række normalitetsantagelser om familiens, arbejdsmarkedets, organisationssystemets og det politiske systems udseende og samvirke. Offe kalder det fem »empirical assumptions«, hvilket måske er uheldigt, fordi det netop er antagelser, som både har en beskrivende og normativ karakter. Samlet danner de det, han kalder »the productivist syndrome«.

Velfærdsstatens vækst-præmisser

De fem vækst-orienterede præmisser, som velfærdsstaten bygger på, er i opbrud:

1. Familie-institutionen: »Most people live in families and derive their means of subsistence from income in which all members of the family share«. Idag findes stadig flere enlige.
2. Arbejdsmarkedet: »Most families, unless they belong to the small sector of the self-employed, have at least one permanently employed breadwinner«. Familie-løn-systemet med en hovedforsørger er i opløsning.
3. Organisationssystemet: »A social system of collective actors, representing labour, employers, self-employed people, agriculture, the professions and public sector, perform the function of aggregating, mediating, legitimating and negotiating distributional conflicts, continuous outcomes of which constitute a »meso« social security network for those broad social categories represented by them.« Det stabile korporative organisationssystem er i forandring.
4. Det sociale systems effektivitet: »The welfare state, in both its social security and its social assistance branches, is a supplementary »macro« social security mechanism which takes care of all those residual needs and deficiencies in social security that are not covered by either the micro or the meso system.« En ny høj strukturel arbejdsløshed har sat velfærdssystemerne under pres.

5. Velfærdsstatens legitimitet: »One of the main modes of operation of the welfare state... is supported by a broad and stable consensus.« Kritik af velfærdsstaten fra både højre og venstre er blevet mere udbredt.

I den hidtidige velfærdssamfunds-model ligger en normativ vurdering af, at produktiv materiel vækst både individuelt og kollektivt er ønskelig. Offes påstand er, at disse antagelser er kommet i krise: »All these five »productivist« assumptions have become much harder to accept as valid and reliable representations of the social and economic reality of advanced industrial societies.« (Offe 1992:68-69).

Kritik af velfærds-vækst-samfundet

For Offe har den vækst-model eller »employment-centered« model, som ligger bag ved velfærdsstaten, fire grundlæggende svagheder: (Ibid:71-73).

1. En fortsat økonomisk vækst er i sig selv ikke ønskelig: »Economic growth has an unequivocally disruptive impact upon the natural environment...will naturally be inclined to prefer economic growth over preservation of natural resources«
2. Velfærdsstaten reserverer i praksis medborgerskabet til de beskæftigede. »Reserve the rights and entitlements of full welfare state citizenship to those enjoying stable employment and their dependents.«
3. Velfærdsstaten forsvarer især de bedst stillede: »The alleged universalism of employment-centered social policies turns under conditions of retrenchment into its opposite: into a particularism favouring the productivist core of employed members of society.«
4. Der findes en modsætning mellem de økonomiske og politiske rationaliteter bag velfærdsstaten. Fra et økonomisk synspunkt er en fuldt universalistisk velfærdsstat muligvis ineffektiv, men det kan være en god politisk investering at give noget til alle. »Thus the consent-buying portion of total expenditure can be looked upon as a »political investment,« the yield of which is the benefit that is eventually channelled to the »truly« needy target group which depends upon the welfare state's support.«

Det venstre-libertære svar på velfærdsstatskrisen

Offe ser fire strategiske svar på opbruddet og de nye usikkerheder og utryg-

heder omkring velfærdsstatens præmisser: (Ibid:69-70).

1. Det liberale: »Let the market decide«. 2. Den konservative: »The selective punishing and rewarding of people's attitude toward work, education, health, the legal order and the family«. 3. Det socialdemokratiske: »The need and feasibility of defending and even further expanding the welfare state and its productivist premisses«. 4. Det venstre/libertære eller post-industrielle venstre: »Emphasize the values of security and autonomy.....relying upon the idea of citizenship and the positive rights and entitlements, such as the entitlement to a basic income, associated with it«.

Hvad er det så for værdimæssige og moralske begrundelser, der kan findes, og som Offe mener, der bør ligge bag en borgerløn?

1. Den bygger på medborgerskab som kriterium for tildeling. 2. Den moralske retfærdiggørelse for borgerlønnen skal ikke være lønnet arbejde, men »nyttige aktiviteter«. 3. Retfærdighedskriteriet er ikke beskyttelse af relativ status eller belønning for at være væk fra arbejdsmarkedet, men dækning af basisbehov. 4. Ikke absolut sikkerhed, men et bæredygtigt niveau, hvor man er autonom og kan være ansvarlig, er kerneværdien.

Offe kommer her også ind på nogle overordnede politisk-strategiske synspunkter omkring vurdering af borgerløn. Borgerløn er ikke noget universalmiddel til skabelsen af det gode samfund. Det er kun et blandt flere skridt, hvor han i forlængelse af sine tidligere studier fremhæver, at en borgerlønsreform må udvikles i sammenhæng med nye institutionelle former for ikke-lønarbejde.

For Offe er borgerlønspektivet centralt, fordi en sådan reform forbedrer mulighederne for en økologisk kritik af industrialismen, forbedrer den sociale integration ved at ændre normalitetsopfattelsen og fjerner de sociale stigma. Endelig vil den kunne stimulere kreativiteten, og den skaber grundlag for en humanisering af arbejdet. Borgerløn vil ikke i sig selv skabe disse ting, men kun forøge mulighederne for disse tings realisering.

E. Habermas' tanker om velfærdsstatens krise og en garanteret mindsteindkomst som »refleksiv« videre-udviklingsmulighed

Offes tanker om arbejdsmarkedet og en garanteret mindsteindkomst som en ny løsningsmulighed blev også gjort til en del af Habermas' forståelseshorisont. Det ses tydeligt i en artikel om velfærdsstatens krise, som Habermas skrev midt i 1980'erne, hvor han klart tilsluttede sig et borgerlønspektiv. (»Die Neue Unübersichtlichkeit«, 1985, oversat til engelsk med titlen: »The Crises of the Welfare State and The Exhaustion of Utopian Energies« 1989)

Habermas tager her udgangspunkt i en tidligere artikel af Offe, hvor han havde talt om arbejdssamfundets forandring. (Offe 1985). Habermas mente, at det, man idag kan se, er, at de utopiske energier synes udtømt. Det skyldtes ikke, som nogle synes at mene, at alle utopier dermed er forsvundet, men at en bestemt utopi har mistet sin energi: »The utopian idea of a society based on social labor has lost its persuasive power« (Habermas 1989:288). Det er også denne vækstutopi, som arbejderbevægelsen både i den kommunistiske og den socialdemokratiske udgave har bygget sit verdensbillede og strategi på. Og denne utopi har også sammenhæng med velfærdsstatens krise. Den bygger nemlig på samme utopi.

»Since the middle of the 1970s, however, awareness of the limitations of the welfare state project has been growing, without as yet a clear alternative in view. Thus I will formulate my thesis as follows: the new obscurity is part of a situation in which a welfare-state program that continues to be nourished by a utopia of social labor is losing its power to project future possibilities for a collectively better and less threatened way of life.« (Ibid:288).

Det har betydet, at velfærdsstaten er havnet i et dødvande, hvorfor Habermas taler om det ufuldendte velfærdsstatsprojekt, som ikke skal afskrives eller afbrydes sådan som stærke reaktionære kræfter arbejder for, men blive »continued on a higher level of reflection«. Det kræver imidlertid et paradigmeskift bort fra en lønarbejdssamfundsutopi. »A welfare state project that has become reflective, that is directed not only to retaining the capitalist economy but to controlling the state itself, would, of course, lose labor as its central point of reference.« (Ibid:296).

Både nykonservatismen og socialdemokratiet står for en fortsættelse af vækstsamfundet, men der findes en tredje reaktionsform. Den udgøres af »dissidence of the critics of growth« (Ibid:294), hvis politiske strategi Habermas finder mest relevant. »Only the dissident critics of industrial society start from the premise that the lifeworld is equally threatened by commodification and bureaucratization«. (Ibid:295). Deres borgerlønprojekt anser Habermas for nødvendigt, men ikke tilstrækkeligt i sig selv:

»A reflective welfare state project could not even limit itself to introducing a guaranteed minimum income in order to break the spell that the labor market casts on the life history of all those capable of working – including the growing and increasingly marginalized potential of those who

only stand to reserve. This step would be revolutionary, but not revolutionary enough – not even if the lifeworld could be protected not only against all the inhuman imperatives of the employment system but also against the counterproductive side-effects of an administrative system designed to provide for the whole of existence.« (Ibid:296).

Hvad der kræves for at få en borgerlønsreform til at fungere er efter Habermas' mening, at en ny balance mellem penge, magt og solidaritet må skabes i samfundet. »Modern societies have at their disposal three resources with which to satisfy the need for steering: money, power, and solidarity. The respective spheres of influence of these three resources would have to be brought into a new balance. By this I mean that the integrative social force of solidarity would have to be able to maintain itself in the face of the »forces« of the other two regulatory resources, money and administrative power.« (Ibid:296).

Her kæder Habermas klart sin tilslutning til en borgerlønsordning sammen med en generel styrkelse af det civile samfund over for marked og stat.

Habermas formår i denne lille artikel at koble flere niveauer i sin samfundsfilosofi sammen og at vise, at hans meget overordnede samfundsfilosofi har sammenhæng med den konkrete diskussion om velfærdsstatens krise. Det sker ved at koble signalementet af et filosofisk paradigmeskift fra arbejds- til kommunikationssamfund sammen med hans tidligere udviklede koloniseringsanalyse og med Offes mere konkrete sociologisk-politologiske kriseanalyse af arbejdsmarkedet og velfærdsstaten. Nu ser han sin samfundsfilosofi som forståelsesramme i forhold til de tre dominerende politisk-strategiske velfærdsstats-krise-paradigmer, det neo-konservative, der bygger på en styrkelse af markedet og »moralen«, det socialdemokratiske, der bygger på staten, og et nyt vækst-kritisk, der bygger på civilsamfundet. Derfor har hans forestillinger om de nødvendige modstandsformers karakter og indhold også fået en mere konkret karakter, idet han nu støtter op om konkrete institutionelle ændringer som borgerløn, der ændrer balanceforholdet mellem de grundlæggende styringsressourcer, penge, magt og solidaritet.

F. Habermas' tredie fortælling om (diagnose af) velfærdsdemokratiets udviklingsmuligheder: Et proceduralt retsparadigme som forståelseshorisont for en borgerlønsreform

I 1992 udgav Habermas igen en stor afhandling: »Faktizität und Geltung«, oversat til engelsk »Between Facts and Norms.« (1996A), hvor han udviklede en diskursteori om demokrati og ret, der på det mere konkrete plan vi-

dereførte hans velfærdsstatsanalyse og -kritik og åbnede op for en yderligere legitimering af at se borgerløn som en demokratisk og procedural måde at videreudvikle velfærdsstaten på.

Habermas giver her en beskrivelse af et omfattende system af rettigheder, som hænger sammen:

- »1. Basic rights that result from the politically autonomous elaboration of the right to the greatest possible measure of equal individual liberties.

These rights require the following as necessary corollaries:

- 2. Basic rights that result from the politically autonomous elaboration of the status of a member in a voluntary association of consociates under law.
- 3. Basic rights that result immediately from the actionability of rights and from the politically autonomous elaboration of individual legal protection.

...Only with the next step do legal subjects also become authors of their legal order, to be exact, through the following:

- 4. Basic rights to equal opportunities to participate in processes of opinion- and will-formation in which citizens exercise their political autonomy and through which they generate legitimate law.

...»it enables citizens to change and expand their various rights and duties, or »material legal status«, so as to interpret and develop their private and civic autonomy simultaneously. Finally, with a view toward this goal, the rights listed thus far imply the following:

- 5. Basic rights to the provision of living conditions that are socially, technologically, and ecologically safeguarded, insofar as the current circumstances make this necessary if citizens are to have equal opportunities to utilize the civil rights listed in 1 through 4.« (Habermas 1996A:122-123).

Det svarer til det, der normalt kaldes de civile, liberale og politiske rettigheder og hertil tilføjet de sociale rettigheder.

Det specielle ved Habermas er, at han giver en diskursteoretisk begrundelse, forklaring eller retfærdiggørelse af den retlige form og af det demokratiske princip. Han forstår det som et system af rettigheder, »that gives equal weight to both the private and the public autonomy of the citizen. This system should contain precisely the basic rights that citizens must mutually grant one another if they want to legitimately regulate their life in common by means of positive law.« (Ibid:118).

Ifølge Habermas' opfattelse betyder det, at de politiske rettigheder med hensyn til kommunikation og deltagelse har en privilegeret position: »From this perspective, the communicative and participatory rights that are constitutive for democratic opinion- and will-formation acquire a privileged position.« (Ibid:264).

Derfor anlægger han et langsigtet proces-orienteret syn på retssystem og demokrati. Demokrati er en lang historisk proces, der startede for 1-200 år siden. Det er ikke en tilstand, men skal netop opfattes som en procedural struktur, som er under stadig ændring og nyfortolkning.

»From this long-term perspective, the constitutional state does not represent a finished structure but a delicate and sensitive above all fallible and revisable enterprise whose purpose is to realize the system of rights anew in changing circumstances, that is, to interpret the stem of rights better, to institutionalize it more appropriate and to draw out its contents more radically. This is the perspective of citizens who are actively engaged in realizing the systems of rights. Aware of, and referring to changed contexts, such citizens want to overcome in practice the tension between social facticity and validity« (Ibid:384).

Retsparadigmer

Habermas mener, at der i den periode, hvor der har været en konstitutionel demokratisk retsstat, har eksisteret to retsparadigmer, et liberalt, der er blevet afløst af en velfærdsstatslig forståelse af retten. Begge paradigmer eksisterer stadig delvist, men de er utilstrækkelige i en løsning og videreudvikling af samfundet. Derfor argumenterer han for en paradigmeændring på retsområdet, og kalder sin opfattelse af rettighederne og udviklingen procedural. Den forståelse han anlægger af basisrettighederne er procedural. »From the standpoint of discourse theory the reciprocal observance of rights and duties is grounded in symmetrical relations of recognition.« (Ibid:271).

Det, som et nyt paradigme skal kunne, er: »The desired paradigm should

satisfy the best description of complex societies; it should illuminate once again the original idea of the self-constitution of a community of free and equal citizens.« (Ibid:393).

Et paradigme bestemmer både juristers og borgeres baggrundsforståelser af jura og politik. Det diagnosticerer, hvad der er galt, og er dermed handlingsvejledende: »They illuminate the horizon of the given society in view of the project of realizing the system of rights. They throw light on the restrictions and possibilities for realizing basic rights, which, as unsaturated principles require further interpretation and elaboration.« (Ibid:437).

Hvor det i det liberale paradigme er den private markedsdeltager, der står i fokus, og i det velfærdsstatslige er velfærds klienten, er det i Habermas' procedurale paradigme den politiske medborger.

Det procedurale retsparadigme med medborgeren i centrum

Problemet med både det liberale og det velfærdsstatslige retsparadigme er ifølge Habermas, at de begge har et »productivistic image of a capitalist industrial society« (Ibid:408). Begge er fokuseret på den private autonomi og ser ikke sammenhængen mellem privat og politisk autonomi: »both loose sight of the internal relations between private and political autonomy, and thus loose sight of the democratic meaning of a community's self-organization« (Ibid:408). Begge paradigmer er desuden uhensigtsmæssige, fordi de reducerer retfærdighed til fordelingsmæssig retfærdighed »reducing justice« til »equal distribution of rights« og »distributive justice« til »equal distribution of acquired or allocated goods«.

Heroverfor står som det centrale i den procedurale retsopfattelse, at personlig og politisk autonomi hænger sammen. »These persons are autonomous, however, only insofar as they can at the same time understand themselves as authors of the laws to which they are subject as addressees.« (Ibid:408).

Det betyder, at rettigheder kun kan nydes i det omfang, man udøver dem. Rettigheder kan kun være rigtige rettigheder i det omfang, at den lige deltagelse betyder en praktisering af selvbestemmelse.

Den procedurale retsopfattelse bliver brugt til at kritisere den klientgørelse, som Habermas allerede relativt udførligt havde kritiseret i bogen »Teorien om den kommunikative handling«.

Rettigheder kræver autonomi

Problemet med de liberale rettigheder og de sociale rettigheder er, at de kan opfattes snævert, hvor Habermas lægger op til en procedural opfattelse af alle rettighederne. De kan »be paternalistic bestowed«. Det vil sige, at de

kan implementeres uden demokrati. Derfor har de efter Habermas' opfattelse et janus-ansigt. De er »reduced to a client's relationship to administration that provide services, and benefits paternalistically« (ibid:78), eller de kan være frigørende »the legal basis for a social autonomy«. Habermas taler også om en dobbelthed mellem privat og civil autonomi og en »normalisering« i Foucaults forstand.

Habermas knytter her an til den tidligere analyse af velfærdsstaten som på en gang friheds-sikrende og friheds-begrænsende. I analysen her taler han om, at »empowerment is converted into supervision«. At den myndiggørelse, som velfærdsstaten potentielt stiller til rådighed ved sin sikring af en bestemt levestandard, bliver forvaltet på en sådan måde, at staten bliver formynderisk, fordi den bliver forbundet med overvågning og kontrol: »This point is reached when statutory regulations of work and family life force employers of family members to conform their behavior to a »normal« work relation or a standard pattern of socialization; when the recipient of other compensations pay for these with dependence on normalizing instructions by employment officers, welfare agencies, and housing authorities« (Ibid:416).

Procedural retfærdighed

Hvad der er truet i velfærdsstatsparadigmet er den individuelle autonomi. Det skyldes, at man her har et helt forkert retfærdighedsbegreb: »By reducing justice to distributive justice it misses the freedom-guaranteeing meaning of legitimate rights. The normative key is autonomy, not well-being« (ibid:417).

Habermas nævner i modsætning til tidligere ikke borgerløn som et middel til at sikre denne autonomi direkte, men han udtrykker sig således: »The undesirable effects of welfare-state provisions can be countered by a politics of qualifications for citizenship. This politics grounds entitlements only in relation to a citizenship status that simultaneously guarantees private and public autonomy« (ibid:391).

Det er, hvad en borgerlønsordning vil gøre i modsætning til de nuværende sociale rettigheder, der i mange tilfælde er forbundet med arbejds-markedsstatus og er meget ulige. Heroverfor bygger en borgerlønsordning på medborgerskab og sikrer en personlig autonomi, idet den tildeles hvert individ som en rettighed uanset status.

Og generelt passer borgerlønsidéen glimrende ind i hele Habermas' procedurale syn på velfærdsstatens muligheder. Velfærdsstatsprojektet skal videreføres på et højere refleksionsniveau (ibid:410) igennem en stadig nyfor-

tolkning og løsning af modsætninger omkring de sociale rettigheder. Det kan ses som en læreproces i et socialt system.

For Habermas ses en demokratisk forfatning og et demokratisk samfund som et normativt proces-projekt »as the project of a just society, a constitution articulates the horizon of expectation opening on an ever present future« (ibid:384).

G. Konklusion

Habermas'/Offes grundpostulat er, at der eksisterer en grundlæggende modsætning mellem kapitalismen og velfærdsstaten. Kapitalismen har problemer med en velfærdsstat, men den har også problemer, hvis der ikke eksisterer en velfærdsstat. Derfor har velfærdsstaten et dobbeltansigt. Den er skabt for at få kapitalismen til at fungere bedre. Samtidig er den skabt som beskyttelse imod kapitalismen og står i modsætningsforhold til den. Kapitalisme og velfærdsstat vil aldrig kunne sameksistere uden problemer, men alligevel kan man tænke sig forskellige former for mere stabil balance i en længere historisk periode som f.eks. efterkrigsperioden frem til midten af 1970'erne.

I løbet af 1980'erne tegner både Habermas og Offe et billede af det modsætningsfyldte senkapitalistiske samfunds grundroller; lønarbejds-rollen, forbruger-rollen, medborger-rollen og klient-rollen og koloniseringen af livsverdenen, en ændring og styring af rollerne i familien og det civile samfund.

Hvor Offe især er optaget af ændringer i lønarbejdsrollen, er Habermas' opmærksomhed især rettet imod klient- og medborgerrollen. Begge anlægger en marxistisk tingsliggørelsesforståelse. Offe er optaget af teoretisk at kortlægge betingelserne for at modvirke tingsliggørelse af arbejdskraften, hvor Habermas især er optaget af teoretisk at beskrive betingelserne for ophævelse af den politiske tingsliggørelse, klientgørelse.

Offe viser, at der i kapitalismens historie er sket en parallel commodificering og decommodificering af arbejdskraften. Den socialistiske arbejderbevægelse har altid haft en dobbeltholdning til disse processer. På den ene side har man støttet en varegørelse af arbejdskraften, har kæmpet for udvidelse af lønarbejdet, og samtidig har man også kæmpet for en decommodificering for at sætte grænser for lønarbejdet, bl.a. igennem arbejdstidsgrænser.

Med 1980'ernes strukturelle arbejdsløshed og de økologiske problemers stigende betydning mener Offe, at man må anlægge en ny politisk strategi i forhold til commodificerings/decommodificeringsproblemet. Man kan ikke

ophæve den grundlæggende modsætning mellem disse samfundsmæssige processer, men man kan forsøge at skabe en ny grænse og balance mellem tendenserne. Det er her en borgerlønsordning og den samtidige skabelse af muligheder for ikke-markedsmæssig produktion ses som nye muligheder for decommodificering, der på den ene side hæmmer commodificeringstendensen ved at sætte grænser for den, men samtidig vil kunne skabe et mere fleksibelt arbejdsmarked, og dermed samtidig kan siges at fremme en commodificering.

Habermas er optaget af at diagnosticere den anden af det senkapitalistiske samfunds fundamentale tingsliggørelseseffekter, den strukturelle klientgørelse, der ligger indbygget i den moderne velfærdsstat, og som både borgerlige og socialdemokrater ignorerer. Problemet består i, at den frihedssikring, der ligger i de sociale rettigheder til eksistenssikring i forhold til markedet samtidig har karakter af frihedsunddragelse. De sociale rettigheder har et dobbeltansigt. Man bliver kun understøttet af staten, hvis man underkaster sig en omfattende tvang til at leve op til det normale lønarbejdssamfund. Habermas taler om, hvorledes velfærdsstatens mål om mægtiggørelse af sine borgere (»empowerment«) herved bliver forvandlet til kontrol (»supervision«). Kun ved at anlægge et nyt proceduralt retsparadigme, der ikke ser retten og den personlige autonomi ud fra markedsaktørens eller klientens synsvinkel, men ud fra den autonome medborger, vil man kunne modificere den nuværende velfærdsstats indbyggede dilemma.

4. En fortælling om udviklingen af det sociale medborgerskab:

En analyse af Bill Jordans medborgerskabsparadigme

En »basic income« pioner

Bill Jordan (f. 1941) er en af »basic income«-ideens pionerer i den samfundsvidenskabelige verden i England. Han var en af stifterne af det forskningsnetværk, der blev dannet først i England (»Basic Income Research Group« (BIRG) (1984)) og siden internationalt (»Basic Income European Network« (BIEN) 1986)).

Bill Jordan er oprindeligt uddannet socialrådgiver (»social worker«) og fungerede i nogle år som sådan, før han blev sociolog og siden kom til at undervise socialrådgivere i Social Studies på universitetet i Exeter i England. Her har han i mange år fungeret som Reader i Social Studies ved siden af et virke som gæsteprofessor ved flere europæiske universiteter i de senere år (bl.a. Aalborg Universitet).

Allerede i begyndelsen af 1970'erne var han fortaler for borgerlønstanken både politisk og videnskabeligt. I løbet af de sidste 25 år har han skrevet en lang række centrale bøger, hvor han fra forskellige synsvinkler udvikler sit syn på borgerlønsidéen.

A. Et personligt paradigmeskift med teoretiske konsekvenser

Det var via Bill Jordans egen arbejdsmæssige og politiske praksis, at han fik øjnene op for »basic income« idéens betydning. »My commitment to the basic income principle was originally based on experience and intuition rather than philosophy« (Jordan 1992:155). I begyndelsen af 1970'erne blev han sekretær for en ny bevægelse for sociale klienter i England (»The Claimants Union Movement«) i en mindre by (Newton Abbot). Denne var ramt af stor arbejdsløshed og havde derfor fået en fattigdomsbevægelse.

Her oplevede han, hvorledes arbejdsløse og sociale klienter blev tvunget ud i passivitet, magtesløshed og økonomisk marginalisering, der mange gange førte til afvigelse, kriminalitet, og som ødelagde et helt lokalsamfund. De befandt sig i en fattigdomsfælde (»the poverty trap«), som de ikke kunne komme ud af. Jo hårdere de arbejdede, jo værre blev det for dem.

Det farlige i systemet var ifølge Jordan, at det producerede en splittelse i arbejderklassen: »The working class is being split into a high-productivity sector, represented by the trade unions, and a have-not sector, which must

represent itself.« (Jordan 1973:7). Desuden skabte det en klient-mentalitet: »an attitude of mind in which all else is secondary to the question of how to get more from Social Security, and all the frustration and resentment generated by this degraded existence is directed against this one institution« (ibid:85).

Det dårlige ved systemet var ikke, at det gav et tilskud til lønnen, men at det var betinget og stigmatiserende og betød en afhængighed af staten. Jordan talte derfor om skabelsen af statslige fattiglemmer: »State pauper unable to earn enough to feed his family, dependent on subsidiation of his bare existence« (ibid:17), som i slutningen af det 18. århundrede.

Fattigdomsbevægelsen vendte sig mod det sociale system og forlangte »some form of guaranteed income, a real living income for people in work and out of it« (ibid:73). Disse erfaringer overbeviste Jordan om behovet for et helt nyt arbejdsmarkeds- og socialsystem, og om, at det eneste, som kunne ophæve denne tilstand, var skabelsen af en »basic income«, der var ubetinget.

En historisk fortælling om »Speenhamland-systemet« som redskab til at forstå nutiden

Mens Jordan fungerede som sekretær for bevægelsen, skrev han en lille bog (1973), hvori han gav en eksemplarisk analyse af den nutidige situation set i forhold til situationen i England mellem 1775 og 1834 med fattiglovene i det såkaldte »Speenhamland«-system.

Jordan mente, at det ny »Family Income Supplement«-system, der blev indført i England i begyndelsen af 1970'erne, i sine effekter kunne sammenlignes med »Speenhamland«-systemet. Begge systemer byggede på, at alle, der havde mindre end en minimumsindkomst, skulle have en offentlig ekstraindkomst.

Det førte imidlertid til, at lønningerne blev sænket til under den garanterede minimumsindkomst med en forstærkelse af fattigdomsfælden til følge. Det kunne derved blive en statsstøtte til arbejdsgivernes sænkning af lønningerne. De fattige blev låst fast i en »fattigdomsfælde«. Hvis man først fik støtte, var det svært at komme ud af den: Jo mere man arbejdede, tenderede den løn, man fik, mod at falde, hvorfor man skulle have stadig større støtte af staten. Og man fik ikke selv nogen større belønning for sit hårdere arbejde. De befandt sig i den klassiske »double-bind«-situation. De blev straffet, lige meget hvad de gjorde. Det var et moralsk undergravende system.

I 1834 brød det gamle system sammen, dels fordi det var for dyrt og derfor politisk eksplosivt, dels fordi det var for demoraliserende. Det blev erstattet af et rent liberalistisk system, hvor man fik valget mellem: 1. Frihed

til at underkaste sig markedet og, hvis man ikke kunne få job eller leve af den løn, man fik her, friheden til at dø af sult eller 2. Et liv med offentlig forsørgelse, men med den komplette fratagelse af frihed og civile rettigheder, som var forbundet med »fattig- og arbejdshusene.«

B. Bill Jordans første borgerlønsfortælling

Opør med tre socialpolitiske traditioner (fortællinger)

Jordan startede i 1970'erne sit livslange projekt med at skabe et samfundsvidenskabeligt borgerløns-paradigme. Han begyndte med at undersøge de forskellige socialpolitiske traditioner i England (Jordan 1976). Det blev gjort ud fra den antagelse, at for at finde ud af hvilken velfærdspolitik, der kunne forme fremtiden, måtte man kende fortidens og nutidens fortællinger til bunds.

Han så nogle undergrundsstrømme (»underground streams«) i samfundet, som havde deres egen historie, og som gennemsyrede mennesker og institutioner, og som man må kende for at kunne være med til at påvirke fremtidens velfærdspolitik. »I have identified three elements, which seems to me to be likely to influence the future relationship between freedom and welfare in our society« (ibid:2).

De tre traditioner (fortællinger) var: 1. En konservativ/liberal tradition for socialpolitik. 2. En kritisk marxistisk og libertær tradition og 3. En paternalistisk tradition præget af en fabiansk, socialdemokratisk filosofi. De to første var kritiske over for velfærdsstaten fra henholdsvis højre og venstre på hver deres måde, hvorimod den sidste kunne ses som velfærdsstatens hovedfilosofi.

Jordans kritik af de tre traditioner bestod i at fremdrage både nogle stærke og svage sider i hver tradition. Den konservative/liberale traditions styrke var, at den havde øje for den undergravning og nedvurdering af medborgerskabet (»citizenship«), som uundgåeligt var forbundet med visse former for offentlig understøttelse. Kun en universel og alt omfattende opfattelse af medborgerskabet kunne få mennesker til at opfatte sig som lige medborgere. Derfor mente Jordan, at den frihedsindsigt, der lå i det 19. århundredes liberalisme, måtte adskilles fra den liberale økonomiske forståelse.

I den socialdemokratiske/fabianske opfattelse af velfærden, som i høj grad i praksis havde påvirket velfærdsinstitutionerne, var den paternalistiske opfattelse dominerende. Den havde været med til at beskytte mennesker (»protect people«), men dens svaghed havde været en undervurdering af kontrollens og overvågningens negative betydning og den enkeltes frihed

(»underestimate the value of freedom and the dangers of harming people by trying to help them« (ibid:169).

Den kritiske marxistiske traditions styrke havde været at lægge vægt på den personlige frihed, hvorimod den havde været svag i sine forslag til konkrete organisatoriske, institutionelle ændringer, når man så bort fra forslag om totale systemændringer.

Fra de tre traditioner mente Jordan, man kunne uddrage væsentlige indsigter om medborgerskabets betydning (den liberale tradition), om statsinterventionisme for at beskytte over for markedet (den socialdemokratisk-fabianske tradition) og den personlige friheds betydning (den libertære-marxistiske tradition).

Borgerløn som ny fortælling i forlængelse af de gamle

Med afsæt i den engelske sociolog T.H. Marshalls tanker (1950) om det civile, det politiske og det sociale medborgerskabs udvikling foreslår Jordan et nyt »approach to the welfare state which balances the concepts of citizenship, personal liberty and state intervention« (ibid:215). Marshall var optimistisk og forestillede sig faktisk, at alle vil garanteres »the essentials of a decent and secure life at every level, irrespective of the amount earned«. Men efterkrigstidens velfærdssamfund kom til at fungere under en forudsætning om vækst og fuld beskæftigelse, hvor han overså, at de nye velfærdsinstitutioner også blev midler til at kontrollere og udelukke borgere fra et fuldt medborgerskab.

Muligheden for det sociale medborgerskab blev aldrig en ret for alle, men kun en ret for dem, der ikke kunne klare sig på arbejdsmarkedet.

For Jordan at se havde fraværet af rigtig frihed og værdighed for de laveste statusgrupper været den største svaghed ved hele velfærdsstaten (»a true freedom and dignity for lowest-status groups«. (Ibid:109-110).

Og her ville hans forslag om en garanteret basisindkomst netop kunne forene hensynene til medborgerskab, personlig frihed og statsintervention:

»My proposal of a guaranteed income would support the family in an entirely different way. It would give an income, as of right, to each individual adult with care of children, thus favouring neither single parents nor couples. It would not force men to work to provide, or women to claim to depend. It would allow the maximum choice – of work pattern, of child care patterns, of styles of living. It would not disadvantage individuals who choose to bring up their children in communes of adults, or couples who joined together to make a joint household.« (Ibid:187).

Jordan har en klar bevidsthed om, at man på den ene side ikke kan tænke sig et fundamentalt brud med de forskellige socialpolitiske traditioner, men skal se fremtiden i forlængelse af de bestående traditioner. Derfor knytter han også an til Marshalls medborgerskabsbegreb og er bevidst om, at der må ske en fornyelse i forhold til alle traditionerne.

Hans forestilling videreudvikler den social-liberale traditions forestilling om socialt medborgerskab, kombinerer det med den kritisk-libertære traditions opmærksomhed omkring personlig frihed og kobler disse to elementer sammen med den fabianske opmærksomhed omkring statslig intervention for at beskytte mennesker i forhold til markedet, til et nyt begreb om »basic income«. Det kan ses som et første kreativt forsøg på skabelse af en ny forestilling igennem dekonstruktion af de eksisterende forestillinger og rekonstruktion af noget nyt.

C. Værdierne bag Bill Jordans borgerlønsparadigme

Den socialdemokratiske velfærdsfortællings krise

I begyndelsen af 1980'erne skete en række radikale ændringer i det engelske samfund, som fik afgørende betydning for de analyser og billeder af samfundet, som Jordan udviklede i 1980'erne.

England oplevede med Margaret Thatchers overtagelse af den politiske magt i 1979 i de følgende år en liberal-konservativ revolution i den hidtidige velfærds politik. I den økonomiske politik skete et radikalt skift fra en keynesiansk politik til en relativt renlivet monetaristisk politik, hvilket betød et angreb på den hidtidige velfærdsstatspolitik. Samtidig oplevede man en situation med høje produktivitetstigninger og stigende arbejdsløshed, hvilket fik Jordan til at tale om en ny situation med »Automatic poverty« (Jordan 1981). Hvor den økonomiske vækst hidtil havde været oplevet og beskrevet som universalmidlet til at skabe beskæftigelse, begyndte man at se nye sammenhænge, idet vækst nu samtidig blev forbundet med øget arbejdsløshed.

Midt i 1980'erne mente Jordan (Jordan 1987), at man kunne tale om, at forudsætningerne for det, man kunne kalde »det socialdemokratiske kompromis« bag velfærdsstaten, der ikke alene havde fungeret i England, men også i det meste af Vesteuropa fra 1945, var ændret afgørende:

»Det socialdemokratiske kompromis« havde følgende komponenter: 1. En forudsætning om, at fuld beskæftigelse skulle søges opnået ved statens økonomiske politik. 2. En forudsætning om, at medlemmerne af husholdningerne delte hovedforsørgerens indkomst mellem sig samtidig med en

traditionel kønsmæssig arbejdsdeling omkring husholdningsarbejdet. 3. En forudsætning om, at den økonomiske vækst skabte stigende levestandard bredt i samfundet. 4. En forudsætning om en moralsk konsensus om velfærdsstaten.

Jordan mente i begyndelsen af 1980'erne, at disse baggrundsantagelser bag det såkaldte socialdemokratiske kompromis var smuldret. Det er på den baggrund, at han i 1980'erne udsendte en række bøger, hvor han fra forskellige vinkler forsøgte at tegne en række billeder af de værdimæssige forudsætninger for skabelsen af et nyt kompromis, der kunne bære en ny velfærdsstat.

Forestillingen om den individuelle autonomi

I den proces forsøgte Jordan først at udvikle et nærmere begreb om individuel autonomi (Jordan 1985). Hvorledes skal man definere autonomi? Det betyder direkte oversat selvstyre. Det er mere end frihed eller kan ses som både positiv og negativ frihed. Jordan analyserer det i forbindelse med en klarlægning af statens væsen. Hans projekt var at skabe »a model of political authority consistent with equal autonomy for individual subjects« (ibid:16).

Staten er den instans, der bestemmer grænserne for alle andre systemer i samfundet (»determining the boundaries and the rules of all the other systems of activity in the community« (ibid:1)). Han betragter således staten som et normativt system lige så vel som et regulativt og selv-opretholdende (»a normative system as well as a regulative and self-preserving one« (ibid:2)).

Hidtil er det ikke lykkedes at forene autoritet og autonomi i noget eksisterende politisk system. Jordan mener, at både den liberale kapitalisme og den marxistiske planøkonomi i praksis var blevet drevet mod at bruge øget kontrol og tvang i deres bestræbelser på at holde samfundet sammen og maksimere væksten, og at disse systemer også teoretisk manglede at gennemtænke forholdet mellem autoritet og autonomi.

Den individuelle autonomi har ifølge Jordan noget at gøre med den sociale rolle i forskellige sociale sammenhænge, både markedsrollen, statsrollen og rollen i familien.

Den defineres som evnen til at foretage valg og lægge planer (»a capacity to make choices and plans« Ibid:5), og det har noget med rollerne i alle samfundssfærer at gøre, (»freedom from unfair exploitation in various social roles« (ibid:11)).

Hvis man ser på samfundet, som det fungerer i dag, mener Jordan ikke, at denne autonomi eksisterer. Det gælder f.eks. retten til at lade være at sælge sin arbejdskraft, og det gælder f.eks. den afhængighed gifte kvinder står i i

forhold til deres mænd eller staten (som klienter). Marshall troede, at han lagde grunden til et nyt universelt medborgerskab, men modtagerne af socialhjælpen blev ikke autonome. Det ville forudsætte, at de blev behandlet lige i forhold til dem i arbejde (»to treat recipients as free and autonomous persons, enjoying at least the same liberties and choices as people in employment« (ibid:333-334)).

Jordan opstiller en række forudsætninger for opnåelse af individuel autonomi:

»First, an individual needs some basic security and predictability about his or her life – to be safe from physical assault, to have means for physical survival, to know what other resources are at his or her disposal, to know that these will not be stolen, and so on.

Second, an individual needs certain rights against being compelled to do things other than follow his or her plans. Forced labour or military service infringe autonomy, unless they can be shown to be necessary for the basic security which is the first condition for autonomy.

Third, an individual needs to have choices between courses of action, and to have opportunity, information and incentive to exercise these choices. Without these elements, the autonomy which consists in having one's own principles, plans and projects will not be a practicable reality.« (Ibid:5-6).

Det er Jordans påstand, at den moderne stats legitimitet hænger sammen med, om den kan sikre denne individuelle autonomi »there is an implicit obligation on all forms of political authority to secure the conditions of equal autonomy for all persons subject to its authority.« (Ibid:11). Det kalder han det lige autonomiprincip (»equal autonomy principle«). Selvom alle regeringer siger, at det er deres hensigt at leve op til et sådant mål, har ingen hidtil gjort det.

Men Jordan mener, at både liberale og marxistiske samfund ville kunne leve op til dette mål ved at indbygge et nyt princip i deres systemer, en garanteret basisindkomst. »This new principle would give each system within the logic of its own conception of the individual, autonomy and society, an opportunity of developing the equal autonomy of all its citizens.« (Ibid:12). Han kom altså frem til, at en form for borgerløn var et middel, der kunne sikre, at staten faktisk levede op til »lige autonomi-princippet«.

Retfærdighed som nyt princip for fordeling af velfærden

Jordans næste projekt var en omformulering af samfundsteorien ud fra et nyt referencepunkt. Nu var det ikke den enkeltes valgmuligheder, der var i fokus, men fordelingen af velfærden og det generelle syn på velfærden i samfundet, der interesserede ham. Han talte om at ny-tænke eller skifte synsvinkel på velfærden (Jordan 1987). Han lagde op til et paradigmeskift.

På dette felt kritiserer, opløser og kombinerer han også de liberale og de marxistiske idéer på nye måder. Hans analyse kan igen ses som en teoretisk dekonstruktions- og rekonstruktionsbevægelse. Han »går ned under« de ideologiske begreber, finder modsætningerne i dem, finder nye delelementer og forsøger at kombinere dem i nye helheder.

Hans udgangspunkt i velfærds-analysen er den berømte engelske sociolog Richard Titmuss (1958), der skelnede mellem forskellige former for velfærd, social velfærd, fiskal velfærd og virksomhedsnær velfærd, og derved knyttede velfærden til udviklingen i arbejdsdelingen i det moderne samfund, til de tre sfærer: En stats-, en markeds- og en civil samfundssfære. Han ser som sin opgave at bryde ud af »stereotypical assumptions about what constitutes welfare, or how it can be provided« (ibid:2).

Jordans udgangspunkt er, at den hidtidige fordeling og opfattelse af velfærd er brudt sammen. »The consensus that underpinned the welfare state has broken down« (ibid:9). 1. Der må tænkes nyt om, hvad velfærd er. 2. Det må klargøres, hvad der ligger i de overordnede principper for fordeling af velfærd mellem samfundssfærene. 3. Og man må fastlægge hvorledes fordeling mellem sfærerne skal være fremover.

Jordan giver det civile samfund primat i sin samfundsteori. Det er de uformelle relationer, der er grundlaget i samfundet. Jordan tager derfor i sin analyse udgangspunkt i den personlige velfærd i familien og fordelingsprincipper her. Disse relationer er historisk de ældste, og de er grundlaget for både marked og politik: »They are also essential for the functioning of the economy and the political order. I have argued in this book that they provide the moral basis for all social integration« (ibid:217).

I de uformelle sammenhænge er retfærdighed et grundlæggende princip for vurdering af værdien af social samvær. »It seems to me that fairness is the primary value that we appeal to in every day life, when negotiating about welfare« (ibid:52).

Retfærdighed har imidlertid mange dimensioner og forstås forskelligt i forskellige politiske traditioner og filosofier. Om noget er retfærdigt begrundes normalt med: 1. Om man har ret til at have noget eller gøre noget (»right«) eller 2. Om man har fortjent noget (»deserts«) eller 3. Om man

har behov for noget (»need«). Den liberale tradition har især fremhævet rettighedsaspektet, den socialistiske især behovsaspektet, og den fabianske om man har fortjent det.

I de personlige sammenhænge er det især spørgsmål om evner og behov, der har betydning for om noget kaldes retfærdigt, og spørgsmål om rettigheder og fortjeneste betyder mindre: »In ordinary life, I have argued, we act predominantly from motives of fairness, based on perceptions of ability and need.« (Ibid:69).

Jordan viser i sin analyse, at der er en modsætning mellem hverdagslivets opfattelse af retfærdighed og de dominerende opfattelser i den socialistiske og liberale tradition. Hans synspunkt er, at ligesom retfærdighed er afgørende for velfærdsfordelingen i de uformelle sociale systemer, bør den være det i de store formelle systemer (stat og marked). Og her bør man følge samme grundprincip for opfattelse af retfærdighed som i de små sociale systemer, som en balance mellem behov og evner.

Den liberale tradition har især været knyttet til forestillinger om besiddelsen af ejendom og byttet på markedet og derfor været optaget af at sikre frihed for ejendomsbesidderne. Heroverfor har den socialistiske tradition især været optaget af statens rolle i dækning af behov, som ikke kunne dækkes ad anden vej (enten familien eller markedet) og her været ledt af lighedsforestillinger.

Jordan foreslår en forening af den liberale frihedstradition med den socialistiske lighedstradition omkring velfærd på en ny måde: »Permit a reconciliation of freedom and equality which included some elements of the liberal view of welfare along with others from the socialist view.« (Ibid:87).

For at det kan ske, må både liberalister og socialister ændre opfattelse på nogle områder: »Liberals may have to reconsider their view of the efficacy of the market in order to accommodate an acceptable standard of equality in terms of citizenship, and socialists may have to rethink the role of state power in securing fairness and freedom« (ibid:37).

For Jordan kan hverken frihed eller lighed være et overordnet mål i sig selv. Det er derimod retfærdighed, som netop udtrykker en kombination og balance mellem lighed og frihed. En fordeling kan blive mere retfærdig ved at blive mere lige og mere fri. Derfor siger han: »Freedom is one of the elements in individual welfare that we might wish to redistribute, but it is not itself a criterion for comparative welfare, whereas fairness is a criterion of comparative welfare, but is not something that can be redistributed.« (Ibid:80).

Med hans tilgang til en »basic income« skal man: 1. Først politisk sikre en lighed i behovstilfredsstillelsen (et socialistisk moment). 2. Dernæst skal den enkelte gives frie muligheder for at realisere sine projekter (det liberale moment).

Men det er vigtigt med rækkefølgen: Først skal der politisk skabes en lige ramme, dernæst skal der gives frihed til at udfylde den. I dag har man nærmest det omvendte forhold. Først gives der frihed til at følge sine projekter, så forsøger man at genfordele ressourcerne på en restriktiv måde til dem, der ikke kan klare sig.

»The advantage of an approach to fairness which aims to give equality as the starting point of co-operation rather than using redistribution as the means of equalizing the outcome, is that it leaves people far freer to organize their co-operative associations, and adjust the benefits according to their subjective views of their personal welfare.« (s. 88).

Retfærdighedsanalysens konklusion ligger helt i forlængelse af analysen af autonomien: De liberale skal tillade autonomi i forhold til markedet (frihed til at bortvælge lønarbejdet) og socialisterne skal tillade autonomi i forhold til staten (frihed for klientgørelse). Med hensyn til fordelingsperspektivet mener han, at de liberale skal acceptere, at der sker en lige politisk forhåndsfordeling af ressourcer (før markedsfordelingen), og socialisterne må acceptere, at der gives individerne frihed til selv at følge deres projekter.

Jordan har hermed fundet en formel, hvor lighed og frihed kan kombineres på en ny måde. Man tildeles en rettighed til at få tilfredsstillt sine grundlæggende behov og gives samtidig en frihed til at tilfredsstille sine behov herudover.

Jordans hovedidé er som tidligere nævnt, at der må ske en anden sammentænkning af de grundlæggende velfærdsprincipper for at skabe fleksibilitet mellem sfærerne: »It should enable flexibility of transfer between formal and informal spheres and compensation in one for difficulties in the other« (ibid:70). Det centrale er at skabe muligheder for at bevæge sig mellem sfærerne. Her giver en basis-indkomst ikke alene en mere retfærdig fordeling, men også en øget fleksibilitet. I stedet for at vælge mellem sfærerne som alternativer og se dem i et substitutionsperspektiv, kan de med en basis-indkomst ses i et komplementaritetperspektiv.

»Instead of having to choose between state, commercial or informal care largely as alternative, and often as substitute for, rather than complements to, each other, it would allow each individual and household to construct a mixture of care from all three sources.« (Ibid:202).

»A new system for income maintenance, which aimed to meet each individuals' basic needs before he or she entered the labour market or the

family, would both allow a fairer redistribution within formal systems of employment and earnings, and would enable a fairer sharing of tasks within domestic roles. In this way social policy would reinforce the moral order rather than obstructing it« (ibid:149).

Ideelt skulle roller og relationer i hver sfære starte fra en basis af lige autonomi. Han taler om en »redefinition of citizenship« og en »redefinition of welfare«. »Basic income«-tankegangen betyder en redefinering af alle centrale begreber i forhold til de store idétraditioner.

»Det fælles bedste« og medborgerskabet som grundværdier

I forlængelse af velfærdsanalysen foretog Jordan en dekonstruktion og en rekonstruktion af den liberale og den marxistiske traditions forestillinger om »det gode samfund«. (Jordan 1989). Den var specielt rettet imod det, han kalder »ny-ortodoksien i samfundsteorien«, nemlig public choice-teoriernes bestræbelser på at anvende økonomiske teorier på hele samfundet.

Alle samfundsteorier har indirekte nogle utopiske forestillinger. Det gælder også public choice-teoriene. Jordan mener, at den største fare ved disse nye teorier er virkningerne af deres anvendelse i politikken, fordi de har en række ikke-intenderede konsekvenser og derfor skaber problemer i stedet for at løse problemer.

Jordans projekt er at imødegå denne teoretiske strømning ved at opstille et alternativt syn på, hvad der er samfundsmæssige interesser (»an alternative view of interest« (ibid:17)) og en anden utopi for det gode samfund.

Jordan fremfører i modsætning til public choice-teoriene den teori, at samfundsmæssige interesser ikke er noget givet, men at de er socialt konstrueret. Når public choice-teoretikerne registrerer nogle sociale præferencer, må man bl.a. se dem som konstruerede af nogle sociale institutioner. Hvis man antager, at de kan ændres, antager man også, at præferencer og interesser kan ændres.

I Jordans synsvinkel er interesser vanskeligt at forbinde med enkeltmennesker, da menneskers interesser hænger sammen: »Our own interests are not identifiable as separate from those of others, but inextricably linked with others' interests« (ibid:16). Og ikke bare er interesserne sammenhængende med hinanden, de kommer også først frem, når vi taler og handler sammen. »We can know our interests only by debating with those others about the future direction our society should take« (ibid:170).

Jordan ønsker at gøre nogle interesser synlige og argumenterer for muligheden af at skabe nogle fællesinteresser og »et fælles bedste« i et samfund.

Forestillingen om en »basic income« kan ses som en potentiel mulighed for skabelsen af sådanne fællesinteresser.

Men hvordan kan man vide, om der faktisk findes nogle fælles interesser? Jordan har flere argumenter for deres eksistens: 1. I krisesituationer kan man faktisk se, at mennesker arbejder for et fælles bedste. Man så det f.eks. ved færge-ulykken i 1987 i Kanalen. 2. Ved eksperimenter kan det også ses, at menneskers adfærd ikke blot er egoistisk (Axelrods eksperimenter). 3. I mange antropologiske studier ses, at der findes en reciprocitet og gensidighed mellem mennesker. 4. Endelig bruger Jordan tankeeksperimentet som argumentation for eksistensen af »et fælles bedste«. Hvad ville menneskene gøre, hvis de ikke var hæmmet af de regler, som er lavet af andre? De ville opføre sig mere socialt.

Jordans forestillingsfigur eller metafor for det gode samfund er staten opfattet som en medlemsgruppe. I stedet for at opfatte staten som et organ, som skal foretage en redistribution som følge af udbytning og dominans i samfundet og på markedet, kan staten ses som »en medlemsgruppe«: »The state becomes a kind of membership group for all members of society, having common risks and pooling their resources rather as other membership groups do«. (Ibid:63).

En sådan synsvinkel vil netop være med til at skabe fælles interesser for samarbejde og deling. Jordans argument er, at »basic income is a necessary condition for re-emergence of common interest in public good« (Ibid:19).

Jordan genopliver med begreberne om »the common good« den republikanske tradition (»the republican tradition«) i sit syn på medborgerskabet. Han mener, at i den liberale tradition er medborgerskabsbegrebet især blevet et spørgsmål om forholdet mellem individuel frihed og politisk autoritet, og at denne tradition har mistet blikket for forbindelsen med moraliteten og selvtinteressen. Det har man derimod ikke i den republikanske tradition, som bygger på følgende opfattelse af medborgerskabet:

- »1. A political community is a shared project.
- 2. The people who join together to form a political community have a bond to each other, sharing is an essential part of this relationship.
- 3. The political community aims to achieve the common good of its members.
- 4. Membership of a political community (citizenship) is an active not a passive proces; the members must rule themselves.
- 5. Power used to activate commitment to the common good is self-rule, the collective ability to achieve the goals of the community« (ibid:70-71).

I denne opfattelse skaber medborgerskabet forbindelsen mellem den enkeltes interesse og det gode samfund. »Citizenship provides the bridge between individual interest and the good society« (ibid:73). Det er fordi markedet og staten har invaderet mere og mere af samfundet, at den konkurrencemæssige og passive tilbagetrækning har truet idealet om deltagelse i skabelsen af delte goder.

I den nærmere karakteristik siger Jordan, om »The Common Good«:

1. The common good is actively created by citizens participating together in some shared process.
2. The common good is qualitative rather than simply quantitative. All share in a whole quality of social relations which is not susceptible to quantitative division.
3. The common good is purposeful, and the means of achieving it must be adapted over time, if social and economic changes are not to undermine it.
4. The common good requires power to be used to structure interests and distribute assets, so as to create conditions for active participation and self-rule. But power used to further the interest of individuals and groups corrupts society and destroys the common good.« (Ibid:85).

Jordan ser kun en »basic income« som det første skridt imod en ny version af det gode samfund (»the first step towards a new version of the good society« (ibid:124)). Den vil gøre en ende på en form for udbytning, nemlig den udbytning som flertallet foretager af et ekskluderet mindretal. Det vil ikke i sig selv sikre, at det gode samfund faktisk bliver skabt, men netop lægge en ramme for, at underklassen kan blive inkluderet i den samme form for medborgerskab, som er fælles for alle. »Basic income« ses altså som et element i udviklingen af et civilt samfund og en genoplivning af et republikansk medborgerskab.

Men Jordan knytter her også an til den engelske tradition for frivillige fællesskaber, som den store socialistiske teoretiker C. D. H. Cole (1889-1959) byggede hele sin socialismeteorologi på.

D. Bill Jordans kommunitære/liberale borgerlønsfortælling

Jordans afklaring af borgerlønsidéens værdimæssige grundlag fører ham til at se idéen i et nyt lys. Hvor han tidligere især havde set idéen som en ny måde at kombinere liberalisme og socialisme på, argumenterer han nu for

også at se borgerløn som en ny kombination af liberal retfærdighed og kommunitært fællesskab (Jordan 1992).

I det bestående system ser både liberale og socialister fattigdom under en fordelingssynsvinkel (redistributionssynsvinkel) snarere end en deltagelses-synsvinkel. Man er blot uenige om, hvor meget der skal fordeles over markedet, og hvorledes fordelingen over staten skal ske. Jordan mener, at det er vigtigt at se på samfundet som et medlemskab (»the idea of membership«). Det er en central metafor for ham. Jordan genopliver her den kommunitære traditions læggen vægt på fællesskabet, der må ligge til grund for den redistribution, som sker over marked og stat.

For Jordan har, som allerede nævnt, det civile samfund etisk primat. »Sharing in« i form af et medlemskab i et fællesskab (et kommunitært fællesskab) må ligge til grund for en »sharing out«, en redistribution over marked eller stat (en liberal retfærdighed) (ibid:157-159). Man skal have sikret en retlighed til at eksistere og have en autonomi i et ordentligt fællesskab.

Det betyder, at man ikke kun har samme rettigheder som andre medlemmer. I et medlemskab ligger også, at man har andel i det samme fælles gode, at man har en form for fælles liv. Her ligger en fælles identitet og skabelse af et fælles bedste. Jordan mener, at både liberalister og socialister har glemt, at et fælles medlemskab skal være fundamentet for en fordeling.

E. Hvorledes samfundsvidenskab kan være med til at fastholde og nykonstruere samfundsmæssige magtforhold

Det er Jordans grundsynspunkt, at videnskabelige teorier er med til at konstruere virkeligheden. Hans bestræbelse er at levere en teori, der er med til at konstruere en bedre virkelighed med øget autonomi og frihed.

Men alle sociale teorier er samtidig utopier om det gode samfund, og de dominerende samfundsteorier er af økonomisk art. Jordan kalder dem nyortodokse (»rational choice« eller »public choice«). Det er et forsøg på at bruge økonomisk teori på hele samfundet og konstruere samfundet efter individuelle, rationelt valgte præferencer. (»an attempt to apply economic theory to the whole social system« (Jordan 1989:10)).

Jordan giver en sammentrængt karakteristik af denne ortodoksis argumenter:

- »1. People should be free to choose in decisions about their lives.
2. Individuals are responsible for themselves and for the commitments they make to others.

3. People are entitled to what they can legally earn and to the property they can legally acquire.
4. The government, which should be chosen by the majority of voters, should provide only those goods which all need, but which cannot be supplied by markets.« (Ibid:11).

Paradigmer er med til at konstruere og synliggøre bestemte dele af virkeligheden. Jordan taler om, at denne nye ortodoksi er med til at usynliggøre (»make invisible« (ibid:64)) de fælles interesser.

Men dette paradigme er også med til at legitimere og styrke det politiske billede i samfundet, hvor et flertal holder et mindretal uden for arbejdsmarkedet. Jordan taler om, at teorien »justify this exclusion«, og om at »the new orthodoxy has reinforced the majority's interest in excluding the minority by rewarding those in full-time work« (ibid:97).

Den nye dominerende samfundsvidenskabelige teoridannelse ses hermed som et element i skabelsen af det moderne klassesamfund: »I have suggested that the new orthodoxy creates an economic system which divides the interest of the job-rich majority from the job-poor minority, and in the process divides exploited members of the majority from the underclass because they stand to loose by an egalitarian redistributive programme.« (Ibid:97).

Public Choice som dårlig problemløser

Jordan er meget kritisk over for den fremherskende samfundsteori og mener, det er vigtigt at fremdrage de skjulte omkostninger af de uintenderede konsekvenser af denne teori (»reveal the hidden costs and unintended consequences of the policy programmes« (Jordan 1996:113)). Teorien overser nemlig »the cost of crime, disease, disorder and dislocation that would flow from otherwise advantageous exclusion« (ibid:34). Ligeledes ses bort fra, at moral, fællesskab og samfundet som sådan er nogle fundamentale faktorer: »an unconditional inclusion that seems to transcend such economic factors« (ibid:19).

Man må altså konkludere, at denne ny-ortodokse teori ikke er en god problemløser. Den har nogle uintenderede konsekvenser, og dens anbefalinger af løsninger skaber nogle problemer. Jordan udtrykker det på den måde: »The new orthodoxy purports to provide a model of society, which solves the problems of competition and mutual mistrust. In practice, its unintended consequences include a deterioration of social relations, to the point where no common interests between individuals are recognizable and hostility and mistrust are universal« (Jordan 1989:171).

For ham er det et yderligere argument for et paradigmeskift, når en problemløsning kommer ind i en ond cirkel, hvor de traditionelt valgte løsninger forstærker problemerne og skaber nye problemer, som er værre end dem, man oprindeligt reagerede på. Det lægger op til en radikal nyorientering.

Public Choice som videnskabelig forklaring

Men for Jordan er public choice-teorien imidlertid ikke bare en ideologisk legitimering. Den er faktisk også en teori, der på trods af dens ideologiske funktioner er i stand til at give en vis forklaring på udstødelsen i samfundet. Han finder med støtte i Mancur Olson (1982) og James Buchanan (1986) en økonomisk teori som forklarer rationalet i udstødningsmekanismen: »A theory of groups that explains how individuals choose to join together in associations of all kinds (from households to communities), excluding outsiders from the goods that they supply to each other.« (Jordan 1996:7).

Jordan ser nogle nye tendenser, som kan forklares ud fra en public choice inspireret teori om inkludering og ekskludering. Der er også tegn på, at både rige og fattige adopterer public choice-teorien i deres samfundsmæssige adfærd. Det viser sig i, at familien bliver opfattet som den primære kollektive rationelle enhed, og det viser sig i form af forsvaret for privilegier i lønhierarkiet. Der sker en »household priority (family first), club formation and informal resistance«.

Det er også tegn på, at fællesskaberne i samfundet ændrer karakter, ved at der udvikler sig flere »communities of choice« (valg-fællesskaber) i modsætning til »communities of fate« (skæbne-fællesskaber). Han ser tendenser til, at eliten i samfundet i stigende grad betragter flere fællesskaber som valg-fællesskaber og færre som mere forpligtende skæbne-fællesskaber, mens underklassen bliver tvunget til at gøre nogle af deres »valg-fællesskaber« til noget, der ligner »skæbne-fællesskaber«. Det kan kun modvirkes, hvis man genetablerer et politisk fællesskab, »democratic community«, der af alle opleves som en form for skæbnefællesskab. Det nye er imidlertid, at det nationale fællesskab også er ved at smuldre, på grund af immigrationen og globaliseringen.

Jordan har foretaget nogle empiriske studier af, hvorledes fattige opfører sig, hvor han finder, at de både er præget af en diskurs om økonomisk rationalitet og en moralsk fællesskabsdiskurs.

Det er typisk, at de forskellige teoretikere fremstiller de fattige helt forskelligt, fordi de bruger forskellige samfunds-briller. Den markedsorienterede ser dem som »opportunistic rational egoists«, de velfærdsorienterede teoretikere ser dem som »victims who have been marginalized«, hvorimod

Jordan selv forsøger at give et billede, der svarer til deres eget mere splittede billede af sig selv.

Han finder i lighed med Jørgen Goul Andersens danske undersøgelser af arbejdsløses holdninger, at de fattige er langt mere aktive, fyldt med ressourcer, end antaget af mange (Goul Andersen 1996A). Konklusionen er: »So their construction of themselves was more market-oriented and economically activist than the picture drawn of them by the welfare school, and more welfare-oriented than the market school aspires to make them.« (Jordan 1992:39).

En delvis borgerløn svarer efter Jordans tolkning meget bedre til de marginaliseredes behov end de løsninger, der bliver foreslået af liberale (nedskæring af deres ydelser), og dem, der bliver foreslået fra traditionel velfærdsorienteret side (»work-fare«).

F. Et eksempel på en teoretisk dekonstruktions- og rekonstruktionsproces

Hele Bill Jordans videnskabelige produktion kan ses som en lang og vedvarende bestræbelse på at gøre sig fri af de dominerende samfundsteorier (af liberal og marxistisk tilsnit) og skabe en samfundsteori om det gode samfund (»The Common Good«), hvor »basic income« er det første skridt til en realisering af dette samfund.

I modsætning til mange andre borgerlønsteoretikere starter han med intuitivt at blive overbevist om borgerlønsidéens konkrete politiske nødvendighed for at rekonstruere og udvikle det engelske velfærdssamfund. Herefter udvikler han trin for trin en samfundsforståelse, der »passer« til borgerlønsidéen. Lag for lag afdækker Jordan, hvilke grundlæggende værdier en borgerlønsidé skal bygge på og tilgodese, og på hvilke måder dette står i modsætning til de dominerende traditioner, institutioner og ideologier. Man kan derfor sige, at Jordans teoretiske udvikling viser, hvorledes en paradigmeskabelse sker med det bevidste mål at skabe et særligt borgerlønsparadigme. Han foretager en dekonstruktion af de dominerende teorier og ideologier og en parallel rekonstruktion af en ny samfundsforståelse, hvor borgerløn er et element.

Jordan starter med at afdække styrker og svagheder (styrkerne er i det følgende sat i parentes) i de tre dominerende socialpolitiske traditioner, den liberalt-konservative (medborgerskabet), den libertære-venstreorienterede (frihedsbegrebet), og den fabianske-socialdemokratiske (statslig dækning af basisbehov), og konstruerer herudfra en videreudvikling af det Marshall'ske

sociale medborgerskab i form af en »basic income«, som noget nyt, der er skabt ved at kombinere noget gammelt på en lidt anden måde.

Herefter viste han, at borgerlønsidéen må forbindes med udvikling af en model for, hvorledes man kan kombinere individuel autonomi og politisk autoritet. For Jordan kan hverken lighed eller frihed være et overordnet mål i et samfund. Det kan derimod retfærdighed som en balance mellem de to. Han foreslår derfor en integrering af de liberale og socialistiske principper på den måde, at liberale må udvide deres autonomiforestilling i forhold til markedet og dermed acceptere en lighed med hensyn til den grundlæggende behovstilfredsstillelse, mens socialister må acceptere en autonomi i forhold til staten, retten til frit at følge sine projekter på grundlag af en økonomisk eksistenssikring.

5. En fortælling om ophævelse af den kønsmæssige uretfærdighed i en post-industriell velfærdsstat:

En analyse af Nancy Frasers feministisk-socialistiske paradigme

En feministisk pioner

Nancy Fraser var i en årrække professor i filosofi på Northwestern University, Chicago, USA. Siden 1995 har hun været professor i politisk filosofi på New School for Social Research i New York. Hun har igennem 1980'erne været en fremtrædende feministisk teoretiker, der har fremlagt en række analyser af den amerikanske velfærdsstats modsætninger, og en feministisk-socialistisk strategi for overvindelse af disse modsætninger.

De fleste af hendes artikler fra de sidste 15 år findes i to samleværker: »Unruly Practices: Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory.« (1989) og i »Justice Interruptus. Critical Reflections on the »Post-socialist« Condition.« (1997).

A. Behovet for et nyt feministisk paradigme og fortælling

Blandt feministiske teoretikere både i Europa og USA findes mange, som har forsøgt at kombinere feministisk og socialistisk teori. Det særlige ved Nancy Frasers arbejde er, at hun kombinerer flere teoretiske forståelsesformer og metoder, og at hun argumenterer for en sammenhæng mellem normativ politisk filosofi, videnskabeligt arbejde og politisk praksis.

Ifølge Fraser er det intellektuelles opgave kritisk at analysere begrebers sammenhæng med social praksis og institutioner. Dermed er de med til at konstruere verden igennem skabelse af nye begreber. Men hun ser sig samtidig som repræsentant for en række nye sociale bevægelser (specielt kvindebevægelsen), som er ideologisk undertrykte i det nuværende samfund, men som søger at danne alternative forståelser og diskurser i en kamp mod nogle dominerende hegemoniske diskurser i samfundet.

Fraser kalder sig selv »a democratic socialist and a feminist« (Fraser 1989:3), og mener, at det er meget vigtigt at fastholde et normativt udgangspunkt: »normative theorizing remains an indispensable intellectual enterprise for feminism« (Fraser:1994:595). Hun ser sit teoretiske arbejde i et socialt frigørelsesperspektiv: »the theory is elaborated with the »practical intent« of promoting emancipatory social transformation« (Fraser 1989:7). Derfor vender hun sig imod en tendens blandt feministiske forskere til hver-

ken at ville være normative eller politiske, men give det udseende af at være rent videnskabelige: »Feminists have tended to shy away from systematic reconstructive thinking about the welfare state« (Fraser 1994:593).

Hun mener, at en seriøs utopisk politisk bestræbelse kræver bevidste normative overvejelser og kritiske historiske og sociokulturelle analyser: »Politics require a genre of critical theorizing that blends normative argument and empirical sociocultural analysis in a »diagnose of the times«« (Fraser 1989:6). For hende er utopier en integreret del af videnskabeligt og politisk arbejde. Hun er drevet af et ønske om at skabe en »non-individualist, non-elitist, non-masculinist utopian vision« med »new relations of work and play, citizenship and parenthood, friendship and love«. Samtidig skal det være en utopi, som overskrider den traditionelle modstilling mellem pessimisme og optimisme. Hun ser den nuværende realitet langt fra hendes utopi og er drevet af »the right mix of pessimism of the intellect and optimism of the will« (ibid:108). Det er forskellen på håb og optimisme.

Hendes socialisme og feminisme sætter hendes normative politiske forståelseshorisont. Metodisk forsøger hun at gøre brug af en række forskellige teoretiske traditioner. Grundlæggende tilslutter hun sig det synspunkt, at den samfundsmæssige virkelighed er socialt konstrueret, således som det i den kritiske tradition er blevet fremhævet af Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu og Anthony Giddens (f. 1938). Hun er derudover især præget af Habermas' idé og opfattelse af »den offentlige sfære«, som stedet for skabelse af demokrati, kamp mellem diskurser og skabelse af nye diskurser. Derudover er hun præget af den gramscianske idé om, at der i samfundet og i den offentlige sfære skabes et ideologisk hegemoni. Og endelig gør hun brug af nogle dekonstruktionsteknikker, der er inspireret af Jacques Derrida (f. 1930) og Michel Foucault (1926-1984). Det er de post-strukturalistiske teknikker.

Metodisk anvender hun dekonstruktionsteknikken som en form for ideologikritik til at fremdrage kønnet i en række af de mest anvendte dualistiske begreber i videnskab og politik i industrisamfundet. Hun forholder sig ikke alene til de dominerende diskurser, men foretager også kritiske analyser af forskellige feministiske politiske strategier. Hun viser, at feministernes forståelseshorisonter må dekonstrueres for at en strategi kan udtænkes, der på en gang giver plads til en kønsmæssig lighed og anerkendelse af en forskellighed.

Hun ser feminismen placeret i nogle grundlæggende dualistiske modsætninger mellem et krav om lønarbejde og kravet om opprioritering af omsorgen i samfundet og generelt mellem krav om lighed og krav om anerken-

delse af forskellighed. Hun skitserer muligheden for overvindelse af disse modsætninger igennem en eller anden form for »universal basic income scheme«. Den vil kunne være med til at ophæve nogle social-økonomiske forskelle mellem kønnene, og samtidig give større mulighed for skabelse af forskellige former for kønsrollemønstre.

B. En fortælling om velfærdsstatens krise og kvindebevægelsens strategiske vanskeligheder

Fraser ser i velfærdsstaten en diskrepans mellem den kønsmæssige orden, der er indkodet i velfærdsstatens institutioner og de forståelser af kønsforhold, der er opstået hos mange mennesker. Mange kvinder er kommet på arbejdsmarkedet, der er sket en ændring af familiens rolle og funktioner i forhold til børn og ældre, og der er sket en marginalisering på arbejdsmarkedet. Det familie-lønssystem, som er indskrevet i de fleste industrielle velfærdsstater, svarer ikke rigtig til virkeligheden. »Family-wage assumptions are no longer tenable – either empirically or normatively« (Fraser 1994:592).

En ny post-industriel velfærdsstat kræver nye betingelser og institutioner for beskæftigelse og reproduktion.

Fraser ønsker imidlertid ikke blot at være analytisk og dekonstruktiv i forhold til velfærdsstaten, men stiller sig også opgaven at skitsere en emancipatorisk vision for en ny social- og kønsmæssig orden.

»We should ask: What new, post-industrial gender order should replace the family wage? And what sort of welfare state can best support a new gender order? What account of gender equity best captures our highest aspiration? And what vision of social welfare comes closest to embodying it?« (ibid:593).

I forhold til disse spørgsmål opstiller hun først en normativ idealtipe for kønsmæssig retfærdighed (»gender equity«) og forsøger at måle to politiske, feministiske visions-strategier i forhold til dette ideal.

Den ene model bygger i væsentlige træk på, hvad feminister og liberale i USA ønsker (»the universal breadwinner model«). Den står for en universalisering af lønarbejdet. Den går ud på at fremme kvinders lønarbejdsbeskæftigelse samtidig med en markeds- og statsliggørelse af omsorgsarbejde for børn og ældre.

Den anden model bygger især på den implicite praksis og de visioner som feminister og socialdemokrater i Europa har (»the caregiver parity mo-

del«). Det er en model hvor omsorgsarbejde forsøges ligestillet med lønarbejde. Det sker igennem offentlig støtte til omsorgsarbejde igennem barsels-, forældre- og andre former for orlovsordninger, og skabelse af mere fleksibelt lønarbejde for kvinder.

Frasers metode er at konstruere en dualistisk model, som hun derefter dekonstruerer eller opløser ved at skitsere konturerne af en tredje model, der opløser den dualisme mellem lønarbejde og omsorg, som hun ser i de to strategier.

Frasers definition af kønsmæssig retfærdighed er interessant, fordi den viser, hvorledes hun tænker overvindelsen af alle industrisamfundets dualismer og forholder sig til de to generelle normer om lighed og forskel. Hun vil komme ud over de to mega-normer (»Mega-norms of equality/difference«), hvorfor hun opstiller et mere komplekst begreb med fem værdi-dimensioner for at få et mere nuanceret vurderingsgrundlag:

1. »Anti-poverty principle«: Tilfredsstillelse af basisbehov.
2. »Anti-exploitation principle«: Forhindre udbytende afhængighed af familien, markedet og staten.
3. »Equality principle«: Opnå en vis lighed i form af:
 - a. Indkomstlighed,
 - b. Fritids-lighed og
 - c. Lige værdighed.
4. »Anti-marginalization principle«: Lige deltagelse i forskellige samfundsmæssige sfærer.
5. »Anti-androcentrism principle«: Ændring af traditionelle kønsnormer.

Fraser gør opmærksom på, at disse fem principper godt kan komme i strid med hinanden, og at man samtidig skal være opmærksom på, at der findes andre vigtige mål i samfundet som f.eks. »efficiency, community and individual liberty«.

Men hun forsøger at give de to politiske strategiske modeller karakter i forhold til, om de lever op til de opstillede idealer (hvor lighedsdimensionen måles på de opstillede tre dimensioner. Hendes konklusion er, at begge modeller er utilstrækkelige, begge modeller scorer højt på to dimensioner, nogenlunde på tre dimensioner, og dårligt på to dimensioner).

Figur 6. Frasers to idealtyper for en post-industriell velfærdsstat

	Universal breadwinner	Caregiver Parity
Antipoverty	Good	Good
Antiexploitation	Good	Good
Income equality	Fair	Poor
Leisure-time equality	Poor	Fair
Equality of respect	Fair	Fair
Antimarginalization	Fair	Poor
Antiandrocentrism	Poor	Fair

Nancy Fraser: After The Family Wage. Gender Equality and the Welfare State (612. 1984).

Lønarbejdsmodellen anses at være god i forhold til målet om at forhindre fattigdom og udbytning, nogenlunde når det gælder indkomstlighed, ligeværdighed og lige deltagelse, mens den vurderes som dårlig i forhold til fritidslighed og ændring af de traditionelle kønsnormer. Set i forhold hertil anses omsorgsmodellen også at være god i forhold til målet om at forhindre fattigdom og udbytning. Den vurderes som nogenlunde i forhold til at sikre fritidslighed og ligeværdighed samt ændring af de traditionelle kønsnormer, men dårlig i forhold til at sikre indkomstlighed og lige deltagelse.

»Neither model, however, promotes women's full participation on par with men in politics and civil society. And neither values female-associated practices enough to ask men to do them, too, neither asks men to change.« (Ibid:610).

Det afgørende er, at man ikke kan ændre en dualisme uden bevidst at forsøge at ændre begge elementer. Og det er det, Fraser afslutningsvis forsøger ved at foreslå, at man kombinerer det bedste fra de to modeller, mens man

udelader de værste træk fra de to modeller.

Fordi lønarbejdermodellen hovedsagelig forsøger at stimulere kvinder til at indrette sig efter mandlige normer og især satser på markedsligheden, og omsorgsmodellen opprioriterer omsorgen i familien, men ikke rigtig forsøger at ændre kønsrollemønstret, forsøger Fraser at opstille en model, der i højere grad satser på det civile samfund og stimulerer mænd til at blive ligesom kvinder er i dag (>to induce men to become more like women are now« eller »to make women's current life patterns the norm« (ibid:611)).

C. Frasers fortælling om en »universal basic income scheme«

Denne tredje model er en model, der bygger på et udvidet socialt medborgerskab og indeholder »a universal basic income scheme« (Ibid:615). Den repræsenterer en dekonstruktion af modsætningen i de kønsmæssige roller i både den universelle lønarbejdermodel og omsorgsmodellen og dermed også en dekonstruktion af modsætningen mellem en bureaukratisk offentlig institutionsmodel og en privat familiemodel.

I en anden sammenhæng taler Fraser (1993) om borgerløn som »a fully social wage«, og om en udvikling af Marshalls idé om et socialt medborgerskab, der bygger på ægte rettigheder, således at »benefits must be granted in forms that maintain people's status as full members of society entitled to »equal respect«« (Ibid:21).

Heroverfor står de neo-konservative kræfter med en »antisocial wage« og de neo-liberale med en »quasi-social wage«, der begge bygger på en styrkelse af en arbejdsmæssig forpligtelse i forbindelse med modtagelse af social hjælp (>work-fare«).

I Frasers skrifter kan man se, at hun skelner mellem et præ-industrielt, et industrielt og et post-industrielt samfund i sit syn på kønsarbejdsdelingens udvikling. I det før-industrielle samfund havde man en feudal selvforsyningsøkonomi uden lønarbejde, i industrisamfundet har man lønarbejde med et familielønssystem (>family wage«), og i overgangen mellem det industrielle og post-industrielle system har hun en vision om skabelsen af et system med »social wage« eller »citizen's income« kombineret med lønarbejde.

Fraser siger ikke meget om, hvorledes borgerlønstanken konkret skal udformes. Hun indrømmer, at den sikkert bliver dyr, »and hence hard to sustain at a high level of quality and generosity«. Det har fået nogle samfundsforskere til at være bekymret for »free riding«. Men, siger hun, det er en typisk mandlig bekymring: »The free-rider worry, incidentally, is typi-

cally defined androcentrically as a worry about shirking paid employment. Little attention is paid, in contrast, to a far more widespread problem, namely, men's free riding on women's unpaid domestic labor.« (Fraser 1994:615). Borgerløn vil netop kunne være med til at sætte en stopper for dette udbredte »free rider« problem.

D. Frasers dekonstruktion af gamle fortællinger, teorier og institutioner

For at kunne fortælle (rekonstruere) en ny historie, må man som regel først gøre op med gamle fortællinger (dekonstruere dem). Metodisk demonstrerer Fraser, hvorledes man kan foretage en slags dekonstruktiv ideologianalyse, dvs. historisere og kontekstgøre en række begreber (afhængighed, udbytning, marginalisering, lighed og medborgerskab) ved at synliggøre begrebernes kønsmæssige side.

Generelt er hun optaget af, hvorledes man kan ophæve og/eller forene/afbalancere modsætninger og dualismer ved en opvurdering af de kvindelige roller og begreber og en omvurdering af de mandlige roller og begreber. Men hun er også interesseret i at finde begreber og strategier for forening af modsætningerne mellem den gamle klasseinteresse i en omfordeling af ressourcerne (skabelse af en lighed) og de nye sociale bevægelsers krav om en identitetsmæssig anerkendelse (anerkendelse af en forskellighed).

Opgør med industrisamfundets sproglige dualisme, der skjuler kønsmodsatningerne

Fraser viser igennem sine analyser, at vi i industrisamfundet sprogligt er fanget i en række dualistiske begreber i vores beskrivelser af virkeligheden, og at disse begrebspar er forbundet med en vurdering, således at den ene del ses som mere værdifuld end den anden, eller i form af at det ene ses som det normale og det andet som det afvigende.

Fraser nævner selv en række almindelige begrebspar: afhængig – uafhængig, almisse – kontrakt, omsorg – arbejde, altruisme – egoisme, gave – ejendom, følelse – rationalitet, familie – arbejde. Mange af disse dualismer bliver ofte forbundet med begrebsparret kvinde – mand. De bliver også forbundet med to sfærer i samfundet, den private og den offentlige. I alle ligger gennemgående, at det sidst nævnte bliver vurderet som mere værdifuldt end det første, og at det sidste også bliver vurderet som det, der sætter normen i forhold til noget, der skal forklares.

Fraser taler om, at disse dualismer er med til at skabe virkeligheden eller holde virkeligheden fast i et bestemt mønster. Dualismerne fungerer forskellige steder i samfundet: 1. Først og fremmest i sproget. 2. Dernæst i forskellige ideologiske diskurser. 3. Men de genfindes også som delvis ideologiske diskurser i samfundsvidenskaben. 4. Endelig findes de i høj grad indkodet i forskellige af samfundets institutioner og praksis, hvilket betyder, at menneskene også her er med til at reproducere dem.

Fraser taler om institutionernes og systemets »implicit norms and tacit assumptions« (Fraser 1989:151), og om, at disse grundlæggende normer og dikotomier er »embedded in our culture« (ibid:154) og mere konkret »are encoded in the structure of the U.S. social welfare system.« (Ibid:149). De har en afgørende styringseffekt på aktørerne i samfundet, idet de bliver »positioned« af disse normer, og normerne er afgørende for institutionernes praksis »the tacit norms and implicit assumptions that are constitutive of those practices« (ibid:146). Man får nogle bestemte roller af sådanne institutioner. Fraser viser f.eks., at mandlige og kvindelige normer og roller hele tiden bliver produceret af de bestemte velfærdssystemer, man har i forskellige lande. I USA har man således en meget mere klar kønsmæssig institutionel struktur i velfærdssystemet end i Skandinavien.

Det farlige ved de sproglige dualismer, som Fraser opregner, er, at de ofte bliver naturaliseret, bliver gjort til noget naturligt, og ikke set som konstruerede i en bestemt historisk kontekst. De skjuler ofte den samfundsmæssige magtstruktur, der ligger bag ved dem (»dichotomies occult oppression« (ibid:8)). Derfor elsker ideologier dualismer (»ideologies love dichotomies« (Ibid:9)).

Det er derfor en kritisk teoris opgave at stille spørgsmålstegn ved sådanne dualismer, at historisere og kontekstualisere dem ved at få deres skjulte forudsætninger frem i lyset.

Frasers sigte er imidlertid ikke alene ideologikritisk at afmystificere og historisere dem og vise, at de bygger på magtforhold, men også fremadrettet at være med til at rekonstruere et sprog og en politisk strategi, der overvinde dualismerne.

En sproglig dekonstruktions-analyse:

Afhængighed/uafhængighed i historisk perspektiv

Igennem en sproglig analyse af begrebet afhængighed (»dependence«) viser Fraser (Fraser and Gordon 1994), hvorledes ordet afhængighed er undergået radikale ændringer netop i de tre samfundsformer. I det før-industrielle samfund blev afhængighed opfattet som det normale og uafhængighed som

det afvigende. I det industrielle samfund blev lønarbejde og demokrati det normale, og lønarbejde blev i stigende grad forbundet med uafhængighed, hvor dem, der var udelukket fra lønarbejdet, blev betragtet som afhængige.

Begrebsparret afhængighed/uafhængighed er blevet forbundet med en lang række hierarkiske dikotomier: »The opposition between the independent and dependent personalities maps into a whole series of hierarchical oppositions and dichotomies that are central in modern culture: masculine/feminine, public/private, work/care-giving, succes/love, individual/community, economy/family, and competitive/self-sacrificing.« (Ibid:22)

I det frembrydende postindustrielle samfund gælder det ifølge Fraser om at give afhængigheden en ny form og skabe en balance mellem afhængighed og uafhængighed. Hendes strategi i dekonstruktionen af dualismene er en opvurdering af den devaluerede side og en nedvurdering af den traditionelt værdsatte side: »a feminist response is to revalue the devalued side of the dichotomy (i.e., to rehabilitate dependency as a normal, even valuable, human quality)....Conversely, the canonical masculine-coded characteristics of independence, such as ambition and bravery, can be recoded perjoratively as ruthlessness, insensitivity, and inability to build intimate relationships. Dependency, thus can be re-described as a virtue.« (Ibid:23).

En teoretisk dekonstruktions-analyse:

Dekonstruktion af Habermas' teori

Det er som nævnt ikke alene i dagligsproget og i ideologierne, man møder dualismer. De optræder også i samfundsteorien. Og her problematiseres de langt fra i fornødent omfang. Det gælder f.eks. Jürgen Habermas' samfundsteori, hvor alle hans dualismer: familie – økonomi, privat sfære – samfundsmæssig sfære, symbolsk reproduktion og materiel reproduktion, samt system- og livsverden skjuler kønsmodsatningerne. Det viser Fraser eksemplarisk igennem brug af dekonstruktions-teknikken. Fraser viser, at Habermas har en række »principal blind spots« (Fraser 1989:137), hvorfor hun giver alle Habermas' grundbegreber og begrebspar »a gender subtext« (ibid:126) igennem det, hun kalder »a gender-sensitive reading«.

Kort fortalt går hendes dekonstruktionsanalyse ud på at opløse modsætningerne ved at fremdrage de skjulte kønsmodsatninger, som ligger i dualismene. Selvom hun indrømmer, at en række af Habermas' kategoriseringer kan være frugtbare for andre formål, er de blinde over for kønsmodsatningerne. Det problematiske er, at der ikke klart gives udtryk for, om kategorierne har en naturlig karakter (»natural kinds«) eller er af mere pragmatisk-kontekstuel (»pragmatic-contextual«) karakter.

Specielt problematisk finder Fraser det, at Habermas er helt blind for, at de væsentlige samfundsmæssige roller, han teoretiserer omkring: »Arbejdsrollen«, »medborgerrollen«, »klient-rollen« og »forbrugsrollen«, er kønnede (»are gendered roles« (ibid:124)). Samtidig overser han helt børnepasningsrollen (»childrearer role«). Arbejdsrollen er især en mandlig rolle, hvorimod forbrugerrollen og klientrollen (især i USA) er kvindelige roller.

Fraser mener, at man ikke kan forstå sammenhængen mellem de fire roller, hvis man ikke er bevidst om den kønsmæssige arbejdsdeling og undertekst. »This is to say that gender identity is lived out in all arenas of life. It is one (if not the) »medium of exchange« among all of them, a basic element of the social glue that binds them to one another« (ibid:128-129).

Hvad Habermas derved kommer til at overse er, at kvinderne har specielle erfaringer med konflikterne mellem alle rollerne. »Above all, it has been an experience of conflict and contradiction as women to try to do the impossible, namely, to juggle simultaneously the existing roles of childrearer and worker, client and citizen. The cross-pulls of these mutually incompatible roles have been painful and identity-threatening, but not simply negative.« (Ibid:134).

Hvis man skal overkomme disse dualismer, må man kende deres indre skjulte modsætninger og vide, at modsætningen i mange tilfælde ikke kan overvindes ved en universalisering hverken af lønarbejdsrollen eller omsorgsrollen på en traditionel måde.

Borgerløn er netop et forsøg på at overkomme modsætningen igennem et forsøg på at forhindre, at en universalisering af lønarbejdsrollen kommer til at devaluere og forhindre udfoldelse af omsorgsrollen.

En institutionel dekonstruktions-analyse:

Dekonstruktion af den amerikanske velfærdsstat

Man har altid været meget stolt af det civile medborgerskab i USA. Men Fraser mener, at der eksisterer en kulturel mytologi omkring dette medborgerskab.

Problemet i den amerikanske velfærdsstat er, at man her kun har fået et civilt medborgerskab (»civil citizenship«) og aldrig rigtig har talt om et socialt medborgerskab, som englænderen T. H. Marshall (1950) talte om. Fejlen ved medborgerskabsbegrebet, snævert brugt både i USA og i England, er, at det ikke problematiserer hverken køns- eller racehierarkiet, men forudsætter det.

Historisk betyder konstruktionen af et kontraktcentreret civilt medborgerskab nemlig samtidig en underordning af kvinder i en ny familiestruktur

(»coverture«) med et familie-lønssystem, som gøres til grundmodel for andre rettigheder. Det betyder også en usynliggørelse af alle de sociale relationer, som ligger mellem familien og markedet, som hverken er rationelle, nytteorienterede eller tætte, familiemæssige, altruistiske.

Ifølge Fraser er den amerikanske velfærdsstat domineret af en neo-konservativ og en neo-liberal politisk diskurs, hvor man ideologisk opererer med to grunddualismer og modsætninger: 1. en skelnen mellem velfærdsydelse, der bygger på kontrakt, forsikring (»contract«), hvor man bidrager (»contributory«), versus ydelser, der har form af almisser (»charity«), hvor man ikke bidrager (»non-contributory«), og modsætninger mellem et liv i uafhængighed (»independence«) uden velfærdsstatsstøtte og et liv i afhængighed af velfærdsstaten (»dependence«). Kontrakt og uafhængighed står som noget godt, det normale over for almisser og afhængighed, der står for det dårlige og unormale.

Fraser ser denne ideologiske dikotomisering af kontrakt/almisser og afhængig/uafhængig genskabt som modsætning mellem det sociale forsikringssystem (»Social insurance«) og de offentligt betalte bistandssystemer (»Public assistance«). Det vil sige, at institutionsadskillelsen i høj grad også er en kønsadskillelse. Det betyder, at det amerikanske velfærdssystem har en klar kønsmæssig kodning af de forskellige organisationer. Det er forsikringssystemet, der er det »fine« system, der bygger på almindelige lønarbejdere og især er for mænd, mens bistandssystemet er det mindre »fine«, der skaber »afhængighed« og især bliver brugt af kvinder.

»So the social security system is hermaphroditic or androgynous; it is internally divided between family-based, »feminine« benefits, on the one hand, and labor-market-based, »masculine« benefits, on the other hand. Thus it gets its structure from gender norms and assumptions« (Fraser 1989:151).

Med inspiration fra den franske marxistiske teoretiker Louis Althusser (1918-90) taler Fraser om det »juridical-administrative-therapeutic state apparatus« (ibid:154). Dette statsapparat stiller, positionerer (»position«) individerne i forskellige roller, giver dem identiteter og fortolker deres behov. Kvinderne bliver »disempowered by denial of social citizenship in the »feminine« subsystem«, og mændene bliver »disempowered by realization of an androcentric, possessive individualist form of social citizenship in the »masculine« subsystem«. (Ibid:155). Generelt skaber velfærdsstatsapparater passive klienter og konsumenter (»passive client or consumer recipients«). Institutionerne konstruerer klienterne som afvigere, og normaliseringsprocessen er »designed more to stigmatize than to »reform««.

I modsætning til flere af de strukturalistiske marxistiske analytikere laver Fraser imidlertid ikke kun en objektivistisk funktionalistisk analyse, men også en dynamisk aktøranalyse, fordi hun mener, at der i det sociale-politiske felt, som er stedet for sammenstødet mellem forskellige politiske diskurser, hele tiden sker en konstruktion og dekonstruktion af social mening («the active construction, deconstruction and reconstruction of social meaning») (ibid:156).

Diskurser har for Fraser i lighed med Fairclough og Laclau og Mouffe noget at gøre med kommunikation og meningsskabelse igennem sprog, handlinger og institutioner. »Discourses are historically specific, socially situated, signifying practice. They are the communicative frames in which speakers interact by exchanging speech acts. Yet discourses are themselves set within social institutions and action contexts. Thus the concept of a discourse links the study of language to the study of society« (Fraser 1997:160).

Når hun bruger begrebet ideologisk hegemoni i forbindelse med sine diskursanalyser og taler om, at der altid vil eksistere et sådant i et samfund, mener hun i tilslutning til Pierre Bourdieus betragtninger »the power to establish the »common sense« or »doxa« of the society, the fund of self-evident descriptions of social reality that normally go without saying« (ibid:153).

På velfærdsområdet ser hun forskellige »need discourses« , »a plurality of competing ways of talking about needs«. Der er først klienternes egne forståelser, hvis de overhovedet udtrykker sig kollektivt, så findes der eksperter, politikere og oppositionelle bevægelser, f.eks. kvindebevægelsen, som Fraser specielt er interesseret i.

Fraser mener, at der typisk sker en afpolitisering igennem en personalisering, økonomisering og naturalisering af forståelserne, hvilket medfører at »members of subordinate groups commonly internalize need interpretations that work to their own disadvantage« (Fraser 1989:169). Det er nogle andre ord for den indefinering og afmægtiggørelse, som Thomas Mathiesen taler om, og som er et dominerende træk i det moderne samfund.

Fraser ser sin egen rolle som en dobbeltrolle, dels som en, der udfordrer og modificerer nogle hegemoniske diskurser, og dels som en, der er med til at skabe nye offentligheder ved at skabe »bridge discourses« (Fraser 1989:11), hvor intellektuelle kan bygge bro mellem løst organiserede sociale bevægelser og staten.

E. Frasers rekonstruktion af en ny fortælling om en emancipatorisk politisk strategi i en »post-socialistisk« tidsalder

I sin seneste bog »Justice Interruptus« (1997) forsøger Fraser at forholde sig til det, hun kalder den »post-socialistiske situation«. Hun sætter det bevidst i anførelstegn, fordi hun er meget kritisk over for de ideologier og mytologier, der har udviklet sig efter 1989 omkring socialismebegrebet. Hun adværer imod »at kaste barnet ud med badevandet« og fastholder et ønske om at »incorporate, rather than repudiate the best of socialism« (ibid:3).

Hendes bekymring skyldes en registrering af en dualisme i både den politiske og den videnskabelige diskurs mellem en »lighedsdiskurs« og »en anerkendelsesdiskurs« (»a general decoupling of cultural politics of recognition from the social politics of redistribution« (ibid:3)). Hun ser stærke tendenser til helt at ville erstatte en »fordelingspolitik« med en »identitetspolitik« og forsøger at komme ud af det, hun kalder »false antithesis«.

Fraser er derfor ikke alene interesseret i at opstille en vision for en køns-mæssig retfærdighed, men kommer også med et bud på en nyformulering af et generelt retfærdighedsbegreb set i forhold til både den socialistiske tradition, og de nye sociale bevægelser, der har kæmpet for anerkendelse (»recognition«) af nationalitet, etnicitet, race, køn og seksualitet.

Frasers problem er, hvorledes den kamp for anerkendelse står i forhold til den socio-økonomiske kamp mod økonomisk-politisk udbytning. Den er parallel til den modsætning inden for kvindebevægelsen, der er blevet formuleret som forskellen mellem et ligheds-paradigme (»equality«) og et forskelligheds-paradigme (»difference«).

Det er ikke nok at skabe en socio-økonomisk retfærdighed, en redistribution af ressourcerne, som består i foranstaltninger imod udbytning, marginalisering og fremmedgørelse. Der må også skabes en kulturel anerkendelse, der består i foranstaltninger, der indebærer et fravær af undertrykkelse og en positiv anerkendelse af en særlig identitet.

Med udgangspunkt i erfaringerne fra kvindebevægelsen undersøger Fraser mulighederne for konflikter mellem de to strategier for at opnå retfærdighed. Hvordan kan man på én gang kæmpe for opløsningen af forskelle i behandlingen af kønnene og samtidig gå ind for en særlig værdisætning af kønsforskellene? Kan man i denne emancipatoriske kamp på én gang kæmpe for større lighed og en positiv vurdering af forskellene? Det skitserer Fraser nogle muligheder for.

Dels argumenterer hun for det vigtige i at skelne mellem forskellige typer af forskelle. Der findes: 1. De forskelle, som ligger til grund for en form for

undertrykkelse. 2. De forskelle, som viser de undertrykkes kulturelle overlegenhed over for undertrykkeren. 3. De forskelle, som viser en kulturel variation. Og hertil konkluderer hun: »Some differences are of type 1 and should be eliminated; others are of type 2 and should be universalized; still others are of type 3 and should be enjoyed.« (Fraser 1995A).

Målet med denne differentiering er at finde frem til en integration af de egalitære idealer i det socialistiske paradigme, med hvad der virkelig er emancipatorisk i anerkendelses-paradigmet.

I en række tilfælde vil man imidlertid se, at forsøg på redistribution vil kunne gå imod forsøg med en særlig politik over for særlige grupper, eller at forsøg på politik over for særlige grupper vil være i modsætning til en lighedspolitik.

Fraser skelner derfor mellem to forskellige former for redistribution og to former for anerkendelse: 1. En bekræftende (»affirmative«) og 2. En transformerende (»transformative«) og definerer dem således.

»By affirmative remedies for injustice, I mean remedies aimed at correcting inequitable outcomes of social arrangements without disturbing the underlying framework that generate them. By transformative remedies in contrast, I mean remedies aimed at correcting inequitable outcomes precisely by restructuring the underlying generative framework.« (Fraser 1995B:180).

På grundlag heraf opstiller hun en fire-felts-tabel, hvor de forskellige kombinationer af redistributions-, og anerkendelsespolitik i de to former opstilles. Transformation er ensbetydende med en paradigmeændring. En bekræftende fordeling betyder en skabelse af en liberal velfærdsstat, mens en transformerende fordeling på det socio-økonomiske område er ensbetydende med skabelsen af en socialisme. Og en bekræftende anerkendelsespolitik er ensbetydende med et multi-kulturelt samfund, hvorimod en transformerende anerkendelsespolitik på det kulturelle område betyder en dekonstruktion af forskellighederne.

Både på ligheds-feltet og på anerkendelses-feltet forsøger hun at finde en slags mellemproportional mellem den liberale velfærdsstat og socialismen og mellem den pluralistiske multikulturalisme og den dekonstruktive »anti-essentialisme«.

Figur 7. Frasers model for kombinationer af redistributions- og anerkendelsespolitik

	Affirmation	Transformation
Redistribution	<p>The liberal welfare state: Surface reallocation of goods to existing groups; supports group differentiation; can generate misrecognition</p>	<p>Socialism: Deep restructuring of relations of production; blurs group differentiation; can help remedy some forms of misrecognition</p>
Recognition	<p>Mainstream multiculturalism: Surface reallocation of respect to existing identities of existing groups; supports group differentiation</p>	<p>Deconstruction: Deep restructuring of relations of recognition; blurs group differentiation</p>

Nancy Fraser: From Redistribution to Recognition? Dilemmaes of Justice in a »Post-Socialist« Age (1995B:87).

Her passer borgerlønstankegangen glimrende. Både på det socio-økonomiske område og det kulturelle område kan denne idé ses som et delvist paradigmeskift. Politisk bygger den ikke på en favorisering af specielle grupper, men lægger op til en nedbrydning af visse forskelle på det økonomiske område. Heri ligger en anerkendelse af, at forskellige kulturelle grupper kan få bedre muligheder for at skabe deres egen identitet. Den kan altså siges at være udtryk for en lighedspolitik, der samtidig skaber bedre muligheder, for at forskellighederne kan udfolde sig.

F. Nye sociale bevægelser betydning for politiske diskurser

Fraser er teoretisk-metodisk interessant for udvikling af borgerlønsidéen ved sin påvisning af, hvorledes velfærdsdebatten, -ideologien, -institutionerne og videnskaben er forbundet med et dualistisk sprogmønster, der i høj grad afspejler en kønsdualisme. Metodisk demonstrerer hun, hvorledes man kan foretage en slags dekonstruktiv ideologianalyse, dvs. historisere og kontekstgøre en række begreber (afhængighed, udbytning, marginalisering, lig-

hed og medborgerskab) ved at synliggøre begrebernes kønsmæssige side.

Generelt er hun optaget af, hvorledes man kan ophæve og/eller forene/afbalancere modsætninger og dualismer ved en opvurdering af de kvindelige roller og begreber og en omvurdering af de mandlige roller og begreber. Men hun er også interesseret i at finde begreber og strategier for forening af modsætningerne mellem den gamle klasseinteresse i en omfordeling af ressourcerne (skabelse af en lighed) og de nye sociale bevægelers krav om en identitetsmæssig anerkendelse (anerkendelse af en forskellighed).

På det værdimæssige plan er Fraser med til at udvikle et retfærdighedsbegreb, som indtænker den samfundsmæssige kønsarbejdsdeling. Retfærdighed er for Fraser ikke alene bestemt af markedsmæssige forhold. Det drejer sig selvfølgelig om skabelse af en vis indkomst- og joblighed på arbejdsmarkedet, men også om skabelse af autonomi i forhold til staten og familien og det civile samfund. Derfor inddrager hun i sit retfærdighedsbegreb dimensioner som anerkendelse af den kvindelige identitet, ligestilling og lighed i ressourcer til at deltage i politik og det civile samfund.

Med henblik på en udvikling af borgerlønsidéens politiske strategiske plan er Frasers analyse nyttig, idet hun har øje for, at ændringer af samfundsmæssige institutioner sker igennem en politisk kamp mellem forskellige politiske diskurser, hvor sociale bevægelser sammen med forskellige eksperter og forskere kan være med til at præge de politiske diskurser. Politiske diskurser skabes i det offentlige rum igennem en kamp og debat mellem sociale bevægelser, eksperter og statslige institutioner. Derfor anser hun det for vigtigt at være med til at præge kvindebevægelsens politiske diskurs om velfærdsstatens fremtid.

6. En fortælling om en retfærdig fordeling i en markeds- økonomi, en »kapitalisme med et menneskeligt ansigt«:

En analyse af Samuel Brittons ejendoms- og markeds- paradigme

En utraditionel økonom

En af Englands mest kendte og respekterede økonomiske kommentatorer, Samuel Brittan (f. 1933), der siden 1978 har været redaktør og columnist på Financial Times, har i de sidste 20 år været en fremtrædende liberal fortaler for borgerlønsidéen.

Brittan, der er uddannet økonom (Cambridge 1955), har ikke alene fungeret som dagbladscommentator, men har derudover skrevet en lang række principielle økonomisk-politiske debatbøger om liberalisme og markedsøkonomi (Brittan 1975, 1988, 1990, 1995), hvor han blandt andet har udtrykt sin sympati for borgerlønstanken.

A. Et markeds-mæssigt forsvar for borgerlønsidéen

Brittans interesse for borgerlønstanken startede i 1970'erne som et forsvar for, at en alternativ livsform var forenelig med et liberalt markedssamfund. I løbet af 1980'erne med de engelske erfaringer med den store arbejdsløshed uddybede han sin liberale argumentation for borgerløn med, at en borgerløn kunne »supplement the income of the low paid, thus making it possible for them to price themselves into jobs« (Brittan 1995:244).

I 1990 sammenfattede Brittan sine argumenter for borgerlønsidéen i en bog skrevet sammen med Steven Webb: »Beyond the Welfare State«, hvor han mere principielt satte tanken sammen med sine tanker om liberalisme og markedsøkonomi. Det var et forsvar for borgerlønsidéen fra en »pro-market and pro-capitalist angle« (Brittan og Webb 1990:1).

Borgerløn opfattet som en moderne form for ejendomsret

Brittans indgangsvinkel til borgerlønsidéen er, at den kan komme til at fungere som en ny form for ejendomsret, som staten skal sikre, for at et liberalt markedssamfund kan fungere tilfredsstillende, dvs. ved både at sikre en personlig frihed og sikre markedssystemets funktion.

I stedet for at opfatte borgerløn som en overførselsindkomst (»handout«) ser Brittan den som en grundlæggende rettighed. »The clue to legitimizing some Basic Income Guarantee is to see it not as a handout, but as a property

right« (Brittan og Webb 1990:3).

Brittan var optaget af, hvorledes der kunne ske en adskillelse af idéen om det frie forbrugs- og erhvervsvalg fra den puritanske arbejdsetik, »looking for ways of separating the libertarian, free choice aspects of capitalism from the puritarian ethic« (Brittan og Webb 1990:2).

Det vil en borgerløn kunne gøre, fordi et rigt samfund vil have råd til, at nogle mennesker »were opting out« ved kun at leve af deres borgerløn eller social dividende, hvis de skulle ønske det. I modsætning til de fleste liberale mener han ikke, det kan ses som udtryk for en asocial adfærd, fordi man trækker sig tilbage og lever af den ejendomsret, som alle har legitime krav på. Det er at betragte som en arveret, et afkast af en national arv. Problemet i det nuværende samfund er, at her er der også muligheder for at få arbejdsfri indkomster, men de er meget ulige fordelt: »the only thing wrong with unearned income is that too few have it.« (Ibid:4). Med en »social dividend«-ordning vil der ske en demokratisering og udligning ved at alle får en mulighed for det. »The Basic Income concept belongs to the same family of ideas as wider capital ownership.« (Ibid:15). Derfor foreslog Brittan også, da man fandt Nordsø-olien, at afkastet herfra blev fordelt til hver enkelt borger som en rettighed, ligesom man har gjort i Alaska med hensyn til afkastet fra naturressourcerne.

Brittan lægger stor vægt på, at borgerlønnen skal tildeles uafhængigt af status og tilstand, fordi det i højere grad vil kunne sikre et fleksibelt markedssamfund. Konkret gør han sig til talsmand for det han kalder et »incremental approach«, fordi det vil tage mange år at realisere, og han advarer imod at tro, det kan løse alle problemer.

»Basic incomes are not a costless option and their full realisation is many years ahead. Nor can they solve all social and economic problems. They will not deal with the environment, Third World problems, inflation or training and management in the U. K. They are not even a cure-all for poverty which has deep seated roots which cannot all be tackled by any feasible changes in financial support. The Basic Income concept may nevertheless represent a way of rectifying some serious holes in the welfare state safety net and also of gradually improving the incentive structure at the lower end of the income distribution.« (Ibid:53).

Brittan viser sig her som den forsigtige pragmatiker. Han har ikke særligt øje for borgerlønnens mulige betydning hverken for det civile samfund eller for løsning af miljøspørgsmålet.

Inspirationen fra James E. Meades idé om »social dividend«

I sin opfattelse af borgerløn som en ejendomsret er Brittan inspireret af den engelske økonom James E. Meade (1907-1995), der i 1977 fik nobelprisen i økonomi for sin teori om international handel sammen med svenskeren Bertil Ohlin. Meade havde allerede i 1930'erne fremsat tanker om en social dividende (»social dividend«), som et afkast af den nationale kapital, som burde tilkomme alle samfundsborgere.

Meade tilhørte i begyndelsen af 1930'erne en Cambridge-cirkel hvor John Maynard Keynes også tog del (sammen med Joan Robinson, Oscar Lange, Abba Lerner og G.D. H. Cole) (van Trier 1989). Her brugte Meade i 1936 som en af de første »social dividend«-begrebet i bogen »An Introduction to Economic Analysis and Policy«. I denne kreds blev der arbejdet meget kreativt med spørgsmålene omkring skabelse af fuld beskæftigelse og diskussion af fordelingsmekanismer omkring indkomst og ejendom. Begrebet »social dividend« blev brugt i forskellige betydninger, dels som en sum af offentlige penge til at stimulere investeringer, dels som et nyt begreb, der skulle erstatte traditionelle skatter og sociale ydelser, og dels som en alternativ strategi til fordeling af ejendomsret.

Meade var en af de første advokater for den keynesianske politik og var hele livet optaget af, ikke alene hvorledes man kunne opnå fuld beskæftigelse, men også hvorledes man kunne finde nye mekanismer for fordeling af ejendom. Derfor fastholdt han »social dividend«-begrebet i sin teoridannelse også i efterkrigstiden. På det fordelingsmæssige område vendte han sig både mod en traditionel socialistisk og liberalistisk tankegang og gjorde sig på forskellig måde til talsmand for utraditionelle synspunkter, f.eks. i den såkaldte »Meade Committee« (»The Structure and Reform of Direct Taxation«) (Meade 1978) vedrørende skatter, hvor han forfægtede et borgerlønssynspunkt.

Meade var optaget af at skitsere et økonomisk system, der var baseret på tre principper, politisk demokrati, økonomisk markedskapitalisme og social velfærd. I en bog benævnte han sine forestillinger om et fremtidigt samfund som »Agathopia« (1989) (»A Good Place to Live in«), hvor han kortfattet beskrev dette samfunds funktionsmåde:

»I have always been interested in the search for workable compromise arrangements in the Mixed Economy in order to obtain the best possible package of economic efficiency, freedom of choice, decent distribution of income and participation in decision-making. The social problems of the Mixed Economy are not identical with the economic problems of the Mixed Economy. But there is clearly much overlap. Economic freedom

and efficiency have much to do with market capitalism; distribution of income has much to do with welfare state; participation in decision-making has much to do with democracy.« (Meade 1996:145-46).

Den engelske velfærdsstat, der blev skabt i 1945, byggede ifølge Meade på fuld beskæftigelse (Keynes), velfærdsstaten (Beveridge) og frie kollektive forhandlinger (byggende på en stærk fagbevægelse). Det holdt i ca. 20 år, så kom stagflationen, den høje arbejdsløshed kombineret med inflation. Det betød, at velfærdsstatsmodellen med frie kollektive forhandlinger ikke duede mere. Der måtte en anderledes politisk fordeling af produktionsmidlerne til:

»There is now need for a fundamental shift of attitude and reform of institutions; much less emphasis must be put upon using prices, and in particular upon using price of labour, as a major instrument for achieving a fair and acceptable distribution for income; much more emphasis must be put upon setting of prices so as to obtain a full and efficient use of resources and in particular of labour, and much more attention must be paid to measures other than prices and wagesetting in order to achieve a fair and acceptable distribution of income and property. I believe that this necessary shift of emphasis demand far-reaching changes in economic institutions and in social and political ideas.« (Ibid:146).

Med den hastige teknologiske udvikling måtte man have en betydelig mere ligelig fordeling af ejendom igennem et nyt skatte- og social-system, hvor en borgerlønsordning i form af en social dividende var et egnet redskab. Det ville kunne skabe et »free-market, egalitarian, participatory society«, som Meade ønskede at opstille som et utopisk ideal.

I det fremtidige samfund opererede Meade med en social dividende-betragtning som en af fire forskellige kilder til indkomst: 1. Den normale lønindkomst. 2. En variabel lønindkomst, der var afhængig af virksomhedens funktion. 3. Et afkast fra kapital, som skulle være spredt i samfundet. 4. En skattefri social dividende, som var afkastet fra den nationale formue (»dividend from general national prosperity«).

Meades reformtanker skabte debat. Ikke alle kunne acceptere hans utraditionelle forsøg på at kombinere de bedste træk ved socialismen med de bedste træk ved kapitalismen, hvorfor han ironisk bemærkede:

»Some sections of society will not like what Fascist Meade has said about wage setting. Others will not be attracted by what Bolshevik Meade has

said about the taxation of wealth. The politicians are certainly in for a difficult time. But I must confess that utopian Meade would like to live in the sort of free-market, egalitarian, participatory society that I have outlined.« (Ibid:162).

B. Brittans økonomiske paradigme

Samuel Brittan er især kendt for sin stærke modstand imod den økonomiske ortodoksi. Han har specielt vendt sig imod teknokratiseringen af den økonomiske videnskab og tankegang og forsøgt at genoplive, fremhæve og videreudvikle den liberale økonomiske idé. »What has gone wrong with economics is the overemphasis on the technique as opposed to underlying ideas« (Brittan 1995:17). For Brittan er den moderne økonomiske videnskabs største fejl, at den har forsøgt at ligne fysikken. Men den ligner i virkeligheden mere filosofien. Økonomiske idéer og doktriner er måder at se verden på. »They are ways of looking at the world« (ibid:17).

Forskel på liberalisme, marked og kapitalisme

Brittans grundlæggende tanke er, at man analytisk må skelne mellem: 1. Liberalisme som etisk politisk idé. 2. Markedsmekanismen som en social organisationsform, og 3. Kapitalismen som økonomisk system. De fleste af nutidens liberalister har meget uklare forestillinger om disse relationer og blander dem sammen i mange sammenhænge. Brittan foretager denne skelnen, fordi der for ham ligger en klar etisk prioritering, og han ønsker at udvikle en moderne liberal økonomisk-politisk filosofi, der etablerer en ny sammenhæng mellem liberalisme, marked og kapitalisme:

»Indeed individualist liberalism comes first. The market comes second as an instrument of human cooperation; and capitalism third, as the only known working embodiment of the market system.« (Ibid:1).

Brittan er altså først og fremmest liberal, og hans tilslutning til markedet og især kapitalismen er mere pragmatisk. De er midler i forhold til nogle overordnede mål. Hvad der især har bekymret Brittan er, at den nuværende kapitalisme kun i begrænset omfang baserer sig på liberale værdier, og han ser de personlige liberale værdier truet. Han kalder det også en tragisk splittelse mellem to sider i den liberale tradition:

»Those who care most about civil liberties, open government, limitation

of police power and similar matters have drifted to the left, while those who have been most concerned with economic liberalism have drifted to the right. Both sets of ideas have become impoverished as a result.« (Ibid:266).

Derfor har han også kaldt sit projekt et forsøg på at genrejse en ny økonomisk liberalisme; »a restatement of economic liberalism«. Brittans seneste bog hedder derfor også meget karakteristisk »Capitalism with a Human Face« (1995).

Opgør med en ensidig utilitarisme

Et af problemerne i den økonomiske videnskab og den teoretiske liberalisme er efter Brittans opfattelse, at liberalismen og markedssystemet udelukkende forbindes med en utilitaristisk filosofi. Utilitarismen er en moralfilosofi, som netop ikke bygger på at bedømme moralen efter menneskers motiver eller tingenes iboende værdier. Brittan følger Amartya Sen (1982) i karakteristikken af utilitarismen i tre dele:

- »1. Consequentialism – judging actions or policies in terms of their consequences for individual human beings.
2. Welfare – judging states of affairs or policies in terms of the level of satisfactions achieved, which is identified with utility.
3. Sum-ranking – the technical term for the summation of everyone's satisfaction to give a global utility total.« (Brittan 1995:68).

Brittan vil gerne acceptere det første element af utilitarismen, nemlig konsekvensetikken, uden at tilslutte sig resten: »it is possible to accept the consequential aspects of utilitarianism without accepting, or accepting in a very qualified form the other two aspects.« (Ibid:68).

Hvad den utilitaristiske etik i økonomien mangler er ifølge Brittan en fordelings-etik: »In my view the principle of utility does not have much to contribute to the distributional question, one or the other.« (Ibid:78).

Klargøring af markedsbegrebet

En af Brittans fortjenester er, at han forsøger en nærmere bestemmelse af markedsbegrebet. For mange gøres markedsbegrebet enten synonymt med liberalisme og/eller med kapitalisme, men begge slutninger er fejlagtige.

Inspireret af Friedrich Hayek (1899-1992) betragter Brittan markedsmekanismen som en »discovery procedure« (Brittan 1975:18), der koordinerer

informationer på en decentral og hurtig måde: »The true case for market mechanism is that it is a decentralised and non-dictatorial method of conveying information, reacting to change and fostering innovation.« (Brittan 1995:59).

Men markedet som økonomisk informationssystem kræver en række baggrunds faktorer: »Market needs a background not only for formal laws, but also of accepted rules of behaviour, if the invisible hand is to work.« (Ibid:31). Alle forudsætninger for markedets optimale funktionsmåde er ikke kendte.

Markedsøkonomiens største forhindring har ifølge Brittan altid været, at den af nogle er blevet forbundet med egoisme, materialisme og grådighed. Ifølge Brittan har mange ikke forstået, at »self-interest doctrine« kun er en »prima facie« maksime for handling. En grundregel som konsekvensmæssigt har vist sig nyttig. Det har nemlig vist sig »that people of greed often do much less harm than people in grip of self-righteousness, especially when that righteousness is harnessed to the supposed needs of a collectivity or given some theological or metaphysical justification«. (Ibid:267-68).

Brittans holdning til markedet er dobbelt. På den ene side er han bange for stor politisk styring, på den anden side ønsker han, at markedet skal indrammes af nogle klare liberale værdier, ud fra en erkendelse af, at markedet ikke kan klare fordelingen og reguleringen af ejendomsretten.

Markedet er for Brittan ikke blot et redskab, en konstruktion, som man vilkårligt kan manipulere med: »To the liberal the market is not just a piece of machinery to manipulate but a device that has evolved – imperfect and capable of much improvement..« (Ibid:270-71). Hvad Brittan frygter, er en situation, hvor politik og økonomi smelter sammen og bliver betragtet som et marked for de stærke, hvor vi »all have to join aggressive interest groups for our own defense«, og man får en »Hobbesian« stat.

Som liberal ønsker Brittan en klar adskillelse af politik og markedsökonomi og opstiller følgende retningslinier:

1. »Non-Paternalism. Individuals should be treated as if they are the best judge of their own interest.
2. General rules should govern policy, with a minimum of discretionary power for public appointed officials – or private bodies engaged in backstage pressure – over their fellow men and women.
3. Where possible, market remedies should be used to treat market distortions.
4. We should try to limit the domain of political activity, even though we cannot make out the exact circumstances in advance.« (Ibid:271-72).

Allerede i 1970'erne forsøgte Brittan at fastlægge grænserne for markedsøkonomien. Her slog han fast, at det er en fejltagelse at sætte markedssystemet lig med det kapitalistiske system, »nor do markets presuppose a capitalist system« (Brittan 1975:17). Han henviste til de historiske erfaringer, f.eks. Nazi-systemet, hvor man kunne se, at et system med privat ejendomsret kunne forenes med en kommandoøkonomi.

Men på den anden side kunne en markedsøkonomi efter Brittans opfattelse også forenes med en ikke-puritansk etik. I begyndelsen af 1970'erne var Brittan netop i forbindelse med ungdomsoprøret optaget af over for de kritiske studenter at forsvare markedssystemet og argumentere for »how market can be used in a society which has gone beyond the puritan ethic to a »less materialist« outlook.« (Brittan 1975:17).

Behovet for en moderne liberal teori om ejendomsret

Når moderne liberale økonomer og filosoffer ikke rigtig forholder sig til fordelingsspørgsmålet, hænger det ifølge Brittan sammen med, at de mangler en individuel ejendomsretsteori. »The lack of an acceptable theory of property rights is a serious weakness in both classical liberalism and market economy.« (Ibid:59). De moderne markedstilhængere er i deres fordelingsmæssige argumentation svage, han kalder det »nøgne«, »are naked without a theory of property« (ibid:64).

Brittan mener, der er tre idealtypiske teorier blandt liberale filosoffer til spørgsmålet om fordeling: 1. Den lige fordeling af samfundskagen (»the pie theory of distribution«). 2. En historisk berettigelses-teori (»entitlement theory«). 3. Kontrakt-teorien (»contractarian approach«).

Vanskelighederne ved »kage-teorien« ligger for Brittan at se dels i, at lighedsbegrebet er vanskeligt at definere, da menneskene på en række områder er ulige, dels i at mennesker bidrager meget forskelligt til »kagen«.

»Berettigelsesteorien«, hvor fordelingen af ejendom og magt tages som »naturlig« og urørlig, som bl.a. Robert Nozick (f. 1938) gør, er på den anden side også uacceptabel for Brittan. Hvorfor skulle man acceptere den historisk tilfældige fordeling af magt og ejendom som hensigtsmæssig i forhold til den liberale interesse i at skabe frihed og autonomi for så mange som mulig?

Derfor placerer han sig blandt kontraktteoretikerne, og siger »Redistribution; yes. Equality: no.«

Brittan mener, at liberale filosoffer som Robert Nozick, Friedrich Hayek og Michael Oakeshott har svigtet på dette punkt, og han ser John Rawls (f. 1921) som den eneste moderne liberale filosof, som har taget ejendomsrets- og fordelingsspørgsmålet alvorligt. Derfor opfatter Brittan sine bestræbelser

på at udvikle en moderne ejendomsteori i forlængelse af Rawls:

»An improved Rawlsian system of personal rights based on contractarian reasoning might be most suitable for the basic constitutional and structural features of a society and utilitarianism may be a better basis for everyday policy.« (Ibid:83).

»For overhovedet at forstå det vante
må man kunne forestille sig,
hvordan det kunne være anderledes.«

Piet Hein (1984) *PROSA-GRUK*
København: Borgens Billigbøger: 21

IV. Et holistisk borgerlønsbegreb

1. En sammenlignende analyse af de forskellige samfundsvidenskabelige paradigmer om borgerløn

Efter at have foretaget denne første del af paradigmeanalysen, der bl.a. har bestået i at se og forstå paradigmeudviklingen »indefra« hos de seks udvalgte paradigmeskabere, vil jeg foretage en mere tværgående analytisk sammenligning af borgerlønstanken i de seks paradigmer, for at kunne fremdrage en række interessante forskelle og ligheder mellem de forskellige fortællinger, brug af metaforer og deres værdimæssige begrundelser af deres forskellige borgerlønsparadigmer i forhold til problemer i samfundets forskellige sfærer (stat, marked, civilt samfund).

Paradigmeanalyserne har vist, at borgerlønstanken indebærer en ændring eller forskydning af principperne for afgrænsning mellem de forskellige samfundsmæssige sfærer i velfærdssamfundet ved at indføre nye principper for fordeling af penge og ejendom, der især interesserer økonomer, af rettigheder, der især interesserer politologer, og af arbejde og tid, der især interesserer sociologer.

Målet i det følgende er at sammenstille de perspektiver, de hver især har bidraget med, for at undersøge, i hvilket omfang de kan sammenknyttes under et helhedsperspektiv, således at det lader sig gøre at tegne billedet af et mere holistisk borgerlønsbegreb.

På den ene side falder umiddelbart nogle markante ligheder i analyserne i øjnene, dels et tværfagligt perspektiv, dels et fælles fokus på velfærdsstatens grundlæggende problemer.

Det er karakteristisk, at de alle overskrider traditionelle samfundsvidenskabelige fagdisciplinære grænser. Daly knytter an til filosofi og naturvidenskab, men også til sociologi og politologi. Han kommer med nogle skarpe udfald imod det, han kalder fag-gudedyrkelsen, som han mener universite-

terne er hæmmet af. Det ses som et aspekt af tendensen til »malplaceret konkretion«, der er en indbygget fare i al videnskab.

Jordan bygger en del af sin argumentation på historiske sammenligninger, men bevæger sig desuden tvangfrit mellem sociologiske, politiske og idéhistoriske analyser. Det samme kan siges om Habermas', Offes og Frasers teorier. De repræsenterer eksempler på generelle samfundsteorier og indeholder lige dele sociologisk og politologisk teoridannelse.

Fælles for de seks er også, at de alle på en eller anden måde forholder sig til velfærdsstatens krise og er enige om, at der må skabes nye fordelingsprincipper, der indebærer en nydefinering af de grundlæggende værdier som velfærd, lighed og retfærdighed i forhold til den måde, velfærdsstaten hidtil har fungeret på.

På den anden side kan man samtidig se, at de fleste af de seks teoretikere, på trods af, at de er tværfaglige, alligevel tager deres udgangspunkt i en af samfundets sfærer og derfor især er optaget af et tema, hvorfor de ser borgerlønstanken som udtryk for forskellige værdier. Hænger disse temaer sammen? Og kan man også se nogle fælles grundlæggende værdier bag de forskellige teoretikers sprogbrug? Det vil blive diskuteret i det følgende.

Figur 8. Oversigt over de forskellige paradigmer:

Paradigme skaber	Paradigme	Overordnet tema	Borgerløn som udtryk for: Værdimæssig metafor
Herman E. Daly	Økologisk-økonomisk paradigme	Bæredygtighed	»Social retfærdighed«
Jürgen Habermas, Claus Offe	Proceduralt rets-paradigme. Nyt velfærds-stats-paradigme	Modernitetens udvikling. Arbejde-informel økonomi	»Autonomi«, »Decommodificering/commodificering«
Bill Jordan	Medborger-skabs-paradigme	Demokrati, fællesskabet	»Fuldt socialt medborgerskab«
Nancy Fraser	Feministisk paradigme	Kønsundertrykkelse	»Kønmæssig retfærdighed«
Samuel Brittan	Liberal ejendomsparadigme	Retfærdig fordeling af ressourcerne	»Ejendomsret«

Opgør med gamle fortællinger og forsøg på at fortælle nye fortællinger

Det er karakteristisk, at alle teoretikerne gør op med en række gamle store fortællinger og forbinder borgerløn med et forsøg på at skabe en ny fortælling med et sprog indeholdende nye metaforer, som adskiller sig fra de dominerende fortællinger i form af ideologier, videnskabelige paradigmer og politiske diskurser. De forsøger alle at ophæve dualismer og sprænge tidligere værdimæssige, videnskabelige og politiske forståelsesformer.

Dalys økologisk-økonomiske paradigme kan forstås som et opgør med to gamle fortællinger: 1. Fortællingen om fremskridt igennem »videnskabsdyrkelse« eller »fag-gude«-dyrkelse og 2. Fortællingen om fremskridt igennem økonomisk vækst.

Heroverfor stiller han to nye fortællinger: 1. En om økonomi som »fællesskabs-økonomi« i forlængelse af den gamle aristoteliske opfattelse af økonomi, hvor økonomi ikke er et mål i sig selv, men hvor meningen med økonomien hentes i det politiske fællesskabs mål. 2. En fortælling om skabelse af en bæredygtig udvikling med en borgerlønsbetragtning som et element.

Habermas/Offes paradigmer kan ses som to store fortællinger. 1. En fortælling (diagnose) om det sen-kapitalistiske vækst-samfunds sygdomstegn i form af skabelsen af nogle »patologiske« roller som »arbejdskrafts-vare« og »statslig klient«. 2. Heroverfor står en fortælling om muligheden for velfærdsdemokratiets udvikling igennem skabelse af en vis decommodificering og autonomi (et borgerlønsperspektiv), der skaber nogle mere »sunde« samfundsmæssige roller.

Bill Jordan tager udgangspunkt i: 1. En fortælling om de gamle ideologiers (liberalismens og socialismens) og socialpolitiske traditioners (konservativ/liberale, fabiansk/socialdemokratiske og marxistiske/libertære) utilstrækkelighed. 2. Heroverfor opstiller han en fortælling om en videreudvikling af demokratiet igennem en fuldendelse af det sociale medborgerskab.

Nancy Frasers paradigme har karakter af: 1. En fortælling (diagnose) om den amerikanske velfærdsstats kønsundertrykkende karakter og kvindebevægelsens vanskeligheder med at finde en ny adækvat politisk strategi. 2. En ny fortælling om hvorledes kvindebevægelsen kan forene kampen for lighed og forskellighed igennem »a universal basic income scheme«, der mere generelt kan skabe »bridge discourses« mellem videnskab og sociale bevægelser.

Endelig skal Samuel Brittans teori forstås som: 1. En fortælling om et opgør med ortodoksi i den økonomiske liberalisme og 2. En fortælling om skabelsen af en kapitalisme med »et menneskeligt ansigt«, der har et »social dividend«element.

Gennemgangen af de fem paradigmer har vist, at der er en intim sammenhæng mellem fortællinger og de metaforer, der bruges. En fortælling består, som der tidligere er gjort opmærksom på, af et helt system af metaforer med nogle dybde-metaforer og nogle mere konkrete metaforer.

Figur 9. De forskellige samfundsvidenskabelige paradigmer set som forskellige fortællinger

Paradigmeskaber	Gamle		Nye	
	Fortællinger (Krise)	Overordnede metaforer, kernebegreber	Fortællinger (»Heling«)	Overordnede metaforer, kernebegreber
Herman E. Daly	1. En fortælling om fremskridt igennem økonomisk vækst 2. En fortælling om fremskridt igennem »videnskabsdyrkelse«	Krematistik, maskine, marked, bytteværdi, »Cowboy«-økonomi, Homo Economicus	1. En fortælling om skabelsen af en fællesskabsøkonomi 2. En fortælling om skabelsen af en bæredygtig udvikling	Økonomia, organisme, brugsværdi, »Rummandsøkonomi«, »Mennesket i fællesskabet«
Jürgen Habermas Claus Offe	En fortælling om det senkapitalistiske samfunds sygdomstegn (patalogier)	Systemverdens kolonisering af livsverdenen: »Fremmedgjort lønarbejderrolle« (evt. arbejdsløshed), »passiv statsborgerrolle«, »oprustet klientrolle«, »oprustet forbrugerrolle	En fortælling om en reflektiv videreudvikling af velfærdssamfundet	Autonomi, imellem decommodification og commodification, medborgerrollen
Bill Jordan	1. En fortælling om de gamle ideologiers utilstrækkelighed 2. En fortælling om de gamle socialpolitiske traditioners utilstrækkelighed	Markedsfrihed, statslighed, statsbeskyttelse (paternalisme), »sharing out«	1. En fortælling om »Det gode samfund« 2. En fortælling om udvikling af et nyt socialt medborgerskab	Autonomi, retfærdighed, »Det fælles bedste«, medborgerskab, »sharing in«, »state as a membership-group«

Paradigmeskaber	Gamle		Nye	
	Fortællinger (Krise)	Overordnede metaforer, kernebegreber	Fortællinger (»Heling«)	Overordnede metaforer, kernebegreber
Nancy Fraser	1. En fortælling om den amerikanske velfærdsstats kønsundertrykkende karakter 2. En fortælling om kvindebevægelsens strategiske vanskeligheder	Afhængighed (lønarbejde, stat), »Contract/Charity«, »Work-fare«, fordeling kontra identitet	1. En post-socialistisk fortælling om forening af de gamle og de nye bevægelser 2. En fortælling om hvorledes kvindebevægelsen forener kampen for lighed og forskellighed	Retfærdighed som forening af lighed og forskellighed (anerkendelse) eller som forening af fordelings- og identitetsstrategi. Autonomi, socialisme/dekonstruktion
Samuel Brittan	En fortælling om ortodoksien i den traditionelle liberalisme	Økonomien som teknik, liberalisme = marked = kapitalisme, overførselsindkomster (»hand-outs«)	En fortælling om en kapitalisme med »et menneskeligt ansigt«	Økonomi som ideer, liberalisme > marked > kapitalisme, »Property Rights«, »Social dividend«

En ny »tredie vejs« fortælling – imellem eller på tværs af de gamle fortællinger om liberalisme og socialisme?

Selvom de fundne fortællinger er forskellige, kan der dog findes væsentlige fællestræk: 1. Der synes klart at kunne spores et fællestræk i bestræbelsen på at finde og skitsere en ny »tredie vejs« fortælling. 2. Hos alle kan ses en bestræbelse på at relativere og nydefinere markedsbegrebet. 3. Der kan endelig ses et sammenfald i bestræbelser på at nydefinere retfærdighedsbegrebet.

Politisk kommer de fra forskellige udgangspunkter, der alle synes at være i bevægelse rækkende frem mod noget nyt (fælles?): 1. Fra en amerikansk liberal position, der forsøger at forholde sig til økologien (Daly). 2. Fra en neomarxistisk (socialistisk) position, der forsøger at skabe en slags radikalt demokrati (Habermas). 3. Fra en neomarxistisk (socialistisk) position, som

mere generelt forsøger at forene den med nye sociale bevægelser (Offe). 4. Fra en socialistisk position, der vil danne noget helt nyt og forene både liberale, socialistiske og kommunitære træk (Jordan). 5. Fra en socialistisk position, der forsøger at forene socialistiske værdier med feminismen (Fraser). 6. Fra en liberal position, der genopliver og forsøger at udvikle en ny liberal ejendomsteori (Brittan).

Daly indtager måske den mest ægte tredje-position, der kritisk vender sig både mod liberalismen og socialismen (forstået som planøkonomien). Han kan på en række punkter kaldes kommunitarist, fordi han på nogle punkter tilslutter sig deres tanker, men kan med lige så stor ret kaldes liberalist, fordi han på en række områder forsvaret markedets effektive allokeringerfunktion. Men i hans kritik af markedets varegørende karakter af arbejdskraften, støtten til demokratiske bestræbelser i arbejdslivet, og ønsket om spredning af ejendomsretten, forekommer han helt socialistisk. Det samme gælder i hans ønske om at lave en slags planøkologi byggende på en kvotestyring af de centrale råstoffer. Samlet kan han derfor siges at forene socialistiske, liberale og kommunitære træk i sin teori. Den nuancerigdom betyder, at han let bliver fejlplaceret. Fordi mange i den akademiske offentlighed er præget af ensidige og skarpt adskilte billeder af liberale, socialister og kommunitarister, bliver han ofte placeret i forskellige kasser alt efter hvem, der placerer ham. Filosofen Poul Lübcke (1995:173) ser f.eks. Daly som kommunitarist, mens økonomen Lars Meldal ser Daly »solidt placeret i den anglo-amerikanske socialliberale tradition« (Meldal 1996:45).

Fraser kalder sig feministisk socialist. Men det forbliver egentlig lidt uklart, hvad hun forstår ved socialisme, ud over at det er en transformerende redistribution af indkomst og ejendom. Men det er ikke nok til at skabe et »godt samfund«. Derfor taler hun om at skabe en »post-socialisme«, der kan forene en redistribution og en anerkendelse. Der er brug for både en fordelingspolitik og en identitetspolitik. Er et borgerlønsystem lig socialisme eller blot et væsentligt skridt i den retning? Hun synes at hælde til den sidste opfattelse, da socialisme er en mere generel ændring af ejendomsforholdene, og en borgerlønsreform ikke behøver at være forbundet hermed.

Jordan erklærer sig som en »committed socialist« (Jordan 1985:285), der finder ud af, at man må gøre op både med den liberale og den socialistiske forståelsesform, og han ender med at skitsere to udformninger af et borgerlønsdesign, hvor han har størst tiltro til det liberale. Men ligesom Daly henter han også inspiration fra den kommunitaristiske tradition uden helt at forbinde sig med kommunitarismen (»My case for basic income is therefore only partially a communitarian one«) (Jordan 1992:173). Han forsøger også

at forene kommunitarismen med den liberale traditions læggen vægt på retigheder. Derfor står han også som en teoretiker, der formår at bygge bro mellem flere teoretiske traditioner og kan ligesom Daly siges både at have et liberalt, socialistisk og et komunitært ansigt.

For Habermas skal borgerlønsalternativet ses i forbindelse med en videudvikling af velfærdsstaten, der styrker det civile samfund. »A radical reformism is no longer characterized by the particular key demands it might make, but rather because it aims to focus on social processes and demand a redistribution of power: the socially integrating force of solidarity should be in a position to stake its claim against the other social forces, money and administrative power, through a wide range of democratic forums and institutions.« (Habermas 1990:19).

En af den socialistiske idées historiske svagheder har ifølge Habermas været, at den har været forbundet med »et produktivistisk paradigme«. Med erfaringerne fra sammenbruddet af »de kommunistiske samfund« mener Habermas ikke længere, at et radikalt demokrati kan virkeliggøres som »selvforvaltningssocialisme«. Habermas taler om, at der savnes »konstruktive modeller« (Habermas 1994:44), men mener på den anden side, at et socialistisk venstre stadig har en rolle at spille i politikken, men kun i form af en radikal-demokratisk universalisering af interesser, som man netop kan fortolke borgerlønsproblemet som et konkret eksempel på.

En relativisering af markedsbegrebet

Det er endvidere interessant at notere, at alle gør op med en traditionel marked-økonomisk opfattelse af samfundet og knytter borgerlønsidéen sammen med en argumentation for, at staten har en speciel og i forhold til markedet aktiv overordnet rolle i forhold til at skabe retfærdighed i samfundet.

I opgøret med en konventionel forståelse af markedsbegrebet og en rekonstruktion af dette bygger tre af teoretikerne (Daly, Offe og Jordan) på den økonomiske historiker Karl Polanyis analyser af markedsbegrebet i bl.a. »The Great Transformation« (1957). Polanyi skelnede mellem marked med lille m, som han opfattede som »varemarkeder«, udveksling af varer, og Marked med stort M, som han kalder et samfundsorganiserende princip, »et faktormarked«, hvor kapital, arbejde og jord er blevet varer, der handles. Problemerne i den moderne økonomi udspringer af den varegørelse, der er sket af arbejdskraften, kapitalen og jorden, og den manglende fastlæggelse af grænser for denne varegørelse.

Fælles for både Daly, Jordan og Offe er deres bestræbelser på at sætte nye

grænser for denne varegørelse af arbejdskraften. Polanyi gjorde opmærksom på, at man ikke uden videre kunne kalde hverken arbejde, jord eller penge for nogle almindelige varer, men at man måtte være opmærksom på disse varers særtræk (»extreme artificiality«) og fiktion (»crude fictions«). Derfor ser Daly også markedet som udtryk for en »malplaceret konkretion«.

Daly er ikke i tvivl om, at markedet er »den grundlæggende mekanisme for ressourceallokering«, men det er hverken egnet til at afgøre fordelings- eller omfangsproblemet. Hele Dalys intention er at sætte markedet på sin rette plads, lade det løse de problemer, det er velegnet til at løse, samt at friholde det fra problemer, som det ikke kan løse. Derfor vender han sig både mod fundamentalistiske markedskritikere og fundamentalistiske markedstilhængere: »Since the market is so thoroughly misunderstood by its opponents and so highly overrated by its friends, it is worthwhile here to review the assumptions and logic that lead to the conclusion, that market achieve allocative efficiency.« (Daly 1977:82).

Ligesom Daly ikke mener, at den traditionelle neo-klassiske økonomi kan bruges til at analysere bæredygtighedsproblemet, mener Offe heller ikke, den er egnet til at analysere arbejdsmarkedet, idet han henviser til Polanyis historiske analyser. »Our contention is that for three general reasons it is inappropriate to look at the labour market from within the assumptions of a classical or neo-classical model of a competitive market which efficiently and /or justly solves the double-allocation problem« (Offe 1985:55-58).

For det første er arbejdskraften ikke en ægte vare, men kun en »fiktiv« vare, fordi den i modsætning til andre varer ikke er skabt med det mål at sælges på et marked. For det andet adskiller den sig fra de konventionelle varer i sin variabilitet og plasticitet, hvorfor Marx også kaldte den »variabel kapital«, og endelig er arbejdskraften for det tredje ikke klart adskilt fra sin ejer. Det betyder alt sammen, at arbejdsmarkedet på en række områder hænger mere og anderledes sammen med det politiske og kulturelle system end andre markeder: Offe siger »Workers belong to the political and cultural system of society as enfranchised citizens and as interpreters of their social condition who stand within a specific cultural tradition. The labour market is therefore, never as insulated against the impact of other »systems« or »spheres of life« as is the case with markets in which »genuine« commodities, which are nothing but commodities, are exchanged.« (Ibid:59).

På arbejdsmarkedet eksisterer et dobbelt fordelingsproblem: »on the one hand, the labour power of human individuals must be distributed among concrete production processes and activities; on the other, the fruits of this labour must be distributed to the employed, and via public and private ex-

penditures, to the »legitimately« non-employed.« (Ibid:52).

Denne dobbelte fordelingsopgave bliver vanskeligere at opfylde, hvilket er baggrunden for, at Offe foreslår nye grundlæggende instrumenter som en garanteret mindsteindkomst.

Jordan bruger Polanyis analyse på en anden måde, idet han ser store paralleller mellem den periode Polanyi beskriver med verdensmarkedsdannelsen midt i 1840'erne og den igangværende globaliseringsproces med social udstødelse og fattigdomsskabelse. Hvor Polanyi brugte udtrykket »The Great Transformation« om perioden, taler Jordan om »The Great Exclusion«. Polanyi analyserede, hvorledes markedsdannelsen nedbrød lokale fællesskaber og samfund, og hvorledes forsøg på institutionelle innovationer som Speenhamland systemet (1795-1834) slog fejl. Polanyi analyserede de globale økonomiske ændringer og deres sammenhæng med »local social protectionism«. Han kaldte dengang globaliseringsbestræbelsen »the utopian project of creating a global self-regulating economy«. Men Polanyi havde også en dobbeltbevægelses-tese: At væksten i markedet medfører en reaktionsproces, en modproces i form af kollektive aktioner og skaber en række nationale politiske økonomier og forskellige former for social protektionisme som beskyttelse mod markedet. I dag ser Jordan borgerløn som en af de få nye mekanismer, der kunne sætte en ny grænse for markedet, selvom han i sin sidste bog kommer i tvivl om, om også denne foranstaltning kommer for sent.

Brittans etiske og metodologiske individualisme

I sin opfattelse af forholdet mellem markedet og det øvrige samfund synes Brittan at indtage en særstilling i forhold til de andre. Brittan er nok enig i, at det er statens opgave at sikre en borgerløn (»social dividend«). Men han vender sig som liberalist imod brugen af kollektivbegreber, specielt imod det han kalder »the metaphysical theory of the state« (Brittan 1995:93). Han er både etisk og metodisk individualist og mener, at samfundet består af individer. Premierminister Margaret Thatcher blev angrebet hårdt i 1991, da hun sagde »There is no such thing as society« (ibid:85). Men det var efter Brittans opfattelse noget af det bedste, hun havde sagt. Hvad han frygter er »falske universalismer« og en opløsning af individet og dets ansvar, både videnskabeligt og politisk. Derfor mener han, at både politik og økonomi »need to ground public policy on the experience of individuals« (ibid:101). For ham at se burde Thatcher lige så vel have sagt: »There is no such thing as »the economy«« (ibid:94).

Den engelske sociolog Tony Walter (Walter 1989:80-84) har gjort op-

mærksom på den store forskel i etisk retfærdiggørelse af borgerlønsidéen, alt efter om man betragter den som en arv (»inheritance«) og ejendomsret (efter »social dividend«betragtningen), eller man opfatter den som belønning for en samfundsnødvendig indsats (»the just reward for toil«) (basic income-betragtningen). De to forskellige syn giver to helt forskellige synsvinkler på staten. I »social dividend«betragtningen har staten ingen ret til dividenden, men kun en opgave i at fordele den. I den anden opfattelse er statens opgave at modvirke fattigdom, værne personlig integritet og sikre et tilstrækkeligt lønarbejdsudbud.

Nye overordnede værdier: retfærdighed og autonomi

Et andet fællestreik ved de seks samfundsteoretikere er, at de på tværs af deres forskellige teoretiske perspektiver, sprog og traditioner forbinder borgerløn med skabelse af et mere retfærdigt samfund og opgør med traditionelle lighedsopfattelser.

Daly taler i samme åndedrag om at skabe et bæredygtigt og retfærdigt samfund. Jordan gør op med de traditionelle friheds/lighedsdiskurser og finder retfærdigheden som formidleren i en ny borgerløns-diskurs. Fraser taler mere specifikt om skabelsen af kønsmæssig retfærdighed, og Brittan er som liberal drevet af ønsket om at skabe en retfærdig fordelings- og ejendoms-teori. Endelig ses borgerløn i Habermas' forståelseshorisont som led i skabelsen af en »procedural retfærdighed« i modsætning til en »fordelingsmæssig retfærdighed«, som har været karakteristisk for velfærdsstaten. Alle taler således om behovet for et nyt begreb for retfærdighed.

Mere konkret kan der ses en enighed mellem Daly og Fraser i deres forståelse af retfærdighedsbegrebet. Retfærdighed repræsenterer et overordnet mål, hvor man både tager hensyn til en lighed og en ulighed (Daly) og en lighed og en forskellighed (Fraser). For Daly er en fuldstændig lighed tyrannisk, mens en fuldstændig ulighed er usolidarisk. Det retfærdige er den begrænsede ulighed, der både tager hensyn til solidariteten og forskelligheden.

Fraser afviser også de ekstreme dualismer. Den fuldstændige lighed mellem kønnene betyder ofte, at manden bliver normen, mens synspunktet med den fuldstændige forskellighed mellem kønnene ofte fører til stereotype kønsbegreber. Derfor opløser hun dualismen mellem lighed/forskellighed ved at skabe et fem-dimensionalt normativt begreb for kønsmæssig retfærdighed: 1. Tilfredsstillelse af basisbehov. 2. Ikke-udbytning. 3. Lighed (indkomst, fritid, anerkendelse). 4. Deltagelse. 5. Ikke-kønsdiskriminerende kulturelle normer.

Hverken den universelle lønarbejder-(forsørger)-model eller den univer-

selle omsorgsmodel kan tilfredsstillende de fem kriterier, fordi lønarbejdsmodellen er for mandligt domineret, og omsorgsmodellen låser kvinderne fast i omsorgsrollen. Begge modeller skaber behov for skabelsen af residual-understøttelsessystemer. Her er en borgerlønsmodel, der bygger på »citizenship«, bedre. Frasers konklusion er derfor, at »the more that is provided on the basis of citizenship, instead of on the basis of deserts, the less has to be provided on the basis of need.« (Fraser 1994:615).

Jordan ligger på linie med Daly og Fraser i sit syn på retfærdighed, som et overordnet mål i forhold til lighed og frihed som samfundsmæssige værdier. Borgerløn skal ses som en nytolkning og forening af liberale (ret og frihed) og socialistiske (behov og lighed) og fabianske (fortjeneste) idéer. Borgerløn repræsenterer en lige ret til dækning af et eksistensminimum, samtidig med friheden til at skabe sit eget liv kombineret med muligheden for (og retten til) at blive lønnet for et arbejde på et marked (efter fortjeneste).

Der kan spores et interessant sammenfald i Jordans og Habermas' syn på retfærdighed og autonomi. For Jordan sikrer borgerløn ikke blot en retfærdig fordeling, men den er også karakteriseret ved at sikre en lige autonomi både i forhold til markedet, staten og familien. Habermas' kritik af det liberale paradigme og velfærdsstatsparadigmet er, at de begge kun ser på spørgsmålet om fordelingsmæssig retfærdighed. Han har derimod et proceduralt retfærdighedsbegreb, der netop både sikrer en privat og politisk autonomi.

Det er endelig værd at lægge mærke til, at både Fraser, Jordan og Habermas har et bredt autonomi-begreb, som både omfatter en autonomi i forhold til markedet, staten og familien. Fraser taler om »exploitable dependence«, udbytende afhængighedsforhold som netop har tre dimensioner: »exploitable dependence on an individual family member, such as a husband or an adult child; exploitable dependence on employers and supervisors; and exploitable dependence on the personal whims of state officials.« (Fraser 1994:597).

Det er bemærkelsesværdigt, at det kun er Daly, der klart knytter borgerløn sammen med forestillingen om en bæredygtig udvikling. For Offe/Habermas er borgerlønsproblemet dog også tæt knyttet sammen med sammenbruddet af »produktionsparadigmet«, »arbejdssamfundet« og »den produktivistiske strategi«, selvom deres mere konkrete begrundelser for borgerløn har sammenhæng med en dekommodificerings-strategi og opgør med velfærdsstatens paternalisme. Men det er påfaldende, at det vækstkritiske perspektiv og begrundelse for borgerløn er fraværende på det eksplisite formulerede plan både hos Fraser og Jordan, selvom man indirekte fornemmer, at begge tilslutter sig en sådan. Hos Brittan spiller det heller ikke nogen

rolle, selvom hans forsvar og begrundelse for borgerløn i 1970'erne over for kritiske ungdomsoprørere netop var, at markedsøkonomien som social mekanisme ikke var uforenelig med en anden arbejdsetik.

Forskelle i sprog/teknik – ligheder i politiske diskurser

Der synes at være store ligheder mellem de seks teoretikere på et teoretisk og idémæssigt plan, men analyserne har samtidig vist forskelle i deres sprog vedrørende borgerlønsidéen. Er det egentlig den samme idé, de er optaget af?

Jordan, Offe og Brittan er de eneste fuldt udviklede borgerlønsteoretikere i den forstand, at de fremsætter nogle konkrete forslag (Jordan 1985:357-59, Offe 1996:201-21 og Brittan og Webb: 1990). Daly kommer med en nærmere argumentation om forskellige muligheder for udformning af idéen, mens Habermas' og Frasers tilslutning sker på det helt overordnede plan. Fraser bruger udtrykket »a universal basic income scheme« (Fraser 1994), mens Habermas taler om »a guaranteed minimum income« (Habermas 1989:296 og 1994:44) uden nogen konkretisering af disse udtryk.

Der er hos flere en ikke helt klar stringens og konsekvens i sprogbrugen. Daly taler mest om »minimums- og maksimumsindkomster« og foreslår det konkret gennemført i form af hans »positive income tax«. Han bruger dog også enkelte steder »social dividend«-begrebet, men synes ikke at være helt opmærksom på dette begrebs særlige betydningshistorie. I sin sidste bog taler han et enkelt sted om »retfærdig fordeling af ejendomsretten«. Det peger i retning af en »social dividend«-forståelse af borgerløn.

Jordan bruger mest »basic-income« begrebet og i de senere år også »citizen income«. Brittan bruger »social dividend«-begrebet efter James Meade, og Jordan bruger også i en af sine bøger (Jordan 1985) »social dividend«-begrebet, inspireret af den skotske politiske reformator Major C.H. Douglas' tanker (1920). Her kommer han med to mere konkrete forslag til »Social Dividend Schemes« (Jordan 1985:357-59), både »a liberal capitalist scheme« og »a socialist scheme«.

Figur 10. Sammenhængen mellem paradigmeskabernes ideologiske udgangsposition, politiske diskurser (strategier) og tekniske forslag

Paradigmeskaber	Ideologisk udgangsposition	Strategi/aktør, diskurs	Navn/teknisk forslag, konkret metafor
Herman E. Daly	Liberal, kommunitaristisk	Miljø og fællesskab kontra frihandel og globalisering: »Self-sufficiency« og »Regional decentralization«	»Guaranteed minimum income« og maksimum-indkomst, »Positive income tax«
Jürgen Habermas/ Claus Offe	Neo-marxistisk, socialistisk	Habermas: Industri-samfundets vækstkritikere Offe: Den venstre/libertære postindustrielle venstrefløj	Habermas: »Guaranteed minimum income« Offe: »A basic income guarantee», »A version of negative income tax«
Bill Jordan	Socialistisk, neo-marxistisk, kommunitaristisk	Medborgerskab, civilt samfund, liberal/socialisme, liberal/kommunitarisme	»A liberal capitalist social dividend scheme«, »A socialist social dividend scheme«
Nancy Fraser	Feministisk, socialistisk	»Bridge discourses«, »Equality and Difference«, »Redistribution and Recognition«	»Universal basic income scheme«, »Social wage«
Samuel Brittan	Liberalistisk	»An Incremental Approach«	»Basic Income«, »Social Dividend«

Udtryk for forskellige værdi- og paradigmeskift

Hvis man sammenfattende skal karakterisere de fem paradigmer, kan man sige, at tre af dem (det økologisk-økonomiske paradigme, det rets-procedurale og det feministiske) har en mere overordnet status, hvorimod de to andre (medborgerskabsparadigmet og det liberale ejendomsparadigme) kan siges at være mere specielle.

De fem paradigmer (måske med undtagelse af det liberale ejendomsparadigme) har på grund af væsentlige lighedstræk i deres grundlæggende værdimæssige forankring det til fælles, at de radikalt adskiller sig fra de dominerende markeds- og statsorienterede paradigmer.

Det betyder, at man kan se de fem paradigmer som udtryk for nogle grundlæggende værdi- og paradigme-skift. Dog præsenterer ingen af dem direkte ét overordnet fælles samfundsvidenskabeligt paradigme, der i sig kan rumme de andre (Daly er nok den nærmeste). Man aner kun kimene til et nyt fælles bæredygtighedsparadigme.

Figur 11. De forskellige paradigmers udtryk for værdi- og paradigmeskift

Paradigmeskaber	Værdier		Paradigmer	
	Gamle	Nye	Gamle	Nye
Herman E. Daly	Vækst, lighed	Bæredygtighed, retfærdighed, tilstrækkelighed	Neoklassisk økonomi, Marxistisk økonomi	Økologisk økonomi
Jürgen Habermas/- Claus Offe	Varegørelse, kontrol, fordelingsretfærdighed	»Decommodificering«, autonomi, procedural retfærdighed	Arbejdsparadigme, velfærdsstatsretsparadigme	Kommunikationsparadigme, procedural retsparadigme
Bill Jordan	Frihed og lighed	Autonomi, retfærdighed	Markeds-public-choice-paradigmer	Liberalt/kommunitært medborgerskabsparadigme
Nancy Fraser	Markedslighed, "uafhængighed", kønsulighed	Autonomi, retfærdighed, lighed og forskellighed	Liberale velfærds-statsparadigmer, Mainstream multi-kulturalisme	Socialisme/ dekonstruktion, kønsbalance
Samuel Brittan	Nytte-etik	Kontrakt-etik	Velfærds-liberalisme	Rettigheds-liberalisme

Tilsammen er de seks samfundsteoretikere med til at tegne billedet af en mere helhedsorienteret opfattelse af borgerlønsidéen:

1. Den ses som et element i skabelse af grænser for naturudnyttelsen (specielt Daly).
2. Den ses som et element i skabelse af en ny grænse for varegørelsen af arbejdskraften (specielt Jordan, Offe og Habermas).

3. Den ses som et element i skabelsen af en grænse for klientgørelsen i forhold til staten (specielt Habermas, Jordan og Fraser).
4. Den ses som en udvikling af medborgerskabet (fuldendelse af det sociale medborgerskab) (specielt Jordan, Offe, Habermas og Fraser).
5. Den ses endelig som et element i skabelsen af en ny kønsmæssig balance (Fraser og Jordan).
6. Den kan, igennem en tildeling af en ejendomsret, ses som et middel til at skabe et retfærdigt markedssamfund (Brittan og delvis Daly og Jordan).

En forestilling om en bæredygtig udvikling kan binde de seks dimensioner sammen. Som der indledningsvis blev gjort rede for, indeholder borgerlønsideén en forestilling, der sammenbinder bæredygtighed, social retfærdighed, demokrati og kønsmæssig ligestilling. (Christensen 1993A). Det betyder, at borgerlønsideén kan ses som et element i skabelsen af en bæredygtig udvikling. Hvorledes man skal udmønte det som langsigtet mål eller utopi om en bæredygtig udvikling i form af en samfundsmæssig organisationsmodel er et åbent spørgsmål. På kort sigt vil jeg argumentere for, at en organisationsmodel med bl.a. en borgerlønordning vil være en hensigtsmæssig og frugtbar konkretisering af den nye overordnede målsætning om en bæredygtig udvikling.

2. Nogle dimensioner i et borgerlønsbegreb

A. Borgerløn som idé, paradigme, diskurs og teknik

Indledningsvis definerede jeg borgerløn som en generel ret for alle borgere til en ydelse fra staten, man kan leve af den på et beskedent materielt niveau uden nogen generel pligt til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet. I den almindelige politiske debat opfattes borgerløn kun som en konkret politik for indretning af arbejdsmarkedet og socialsystemet. Det er uhensigtsmæssigt.

I den generelle teoretiske forståelsesramme har jeg argumenteret for, at borgerlønstanken kan ses som en metafor på forskellige planer, og jeg har

skelnet mellem forskellige forståelsesformer (metaforsystemer): At man kan se borgerløn som idé, element i et paradigme og som en politisk diskurs. Analysen af de forskellige samfundsvidenskabelige paradigmer har bekræftet frugtbarheden af denne skelnen, hvorfor jeg vil præcisere en skelnen mellem fire niveauer i borgerlønstanken:

1. Det idémæssige eller samfundsfilosofiske niveau: Den udtrykker forskellige fortolkninger af de grundlæggende værdier om bæredygtighed, retfærdighed, materiel tryghed, frihed og lighed.
2. Det samfunds-teoretiske niveau: Disse fortolkninger af de grundlæggende værdier udtrykker sig i eller kan danne grundlag for forskellige samfundsvidenskabelige paradigmer og teorier om fordeling af ressourcer og rettigheder.
3. Det politiske niveau: Fra disse samfunds-paradigmer og teorier kan man udlede nogle politiske strategier (diskurser), der går ud på retmæssigt at sikre alle borgere en minimumsforsørgelse.
4. Det tekniske niveau: Sådanne politiske strategier kan udmøntes i forskellige mere konkrete politisk-økonomiske forslag til, hvorledes man skal indrette arbejdsmarkeds-, social- og uddannelsessystemet.

Figur 12. Borgerlønstankens fire metaforiske niveauer

Niveauer	Metaforer
1. Samfundsfilosofisk niveau	Bæredygtighed Retfærdighed Frihed (autonomi) Materiel tryghed Lighed
2. Samfundsteoretisk niveau	Paradigmer/teorier om: Økologisk økonomi Velfærdsstaten Medborgerskab Feministisk paradigme Liberalt ejendomsparadigme
3. Politisk niveau	Forskellige typer diskurser: 1. Overordnede: Vækst kontra bæredygtig udvikling 2. Politiske: Konservative, neoliberale og socialdemokrater kontra venstre-libertære 3. Eller mere konkret: Borgerlønsdiskurs kontra »work-fare« (»aktiveringsdiskurs«)
4. Teknisk niveau	Negativ indkomstskat, borgerløn Konkrete regler for indretning af skatte- og tilskudssystem bl.a: 1. Fastlæggelse af fattigdomsgrænser og skattesatser 2. Regler for tildeling af borgerløn 3. Størrelse af beløbet 4. Udmålingskriterier

Mit ærind er at argumentere for det hensigtsmæssige i at skelne mellem disse fire niveauer i borgerlønsbegrebet og vise såvel sammenhængen som adskillelsen mellem disse lag. Bestemte fortolkninger af de overordnede værdier vil virke styrende for de videnskabelige forståelsesrammer; videnskabelige forståelsesrammer kan virke styrende for politiske strategier, og endelig kan politiske strategier virke styrende for konkrete politiske forslag.

I den følgende historiske analyse vil jeg især koncentrere mig om de tre første niveauer, det idémæssige-filosofiske, det samfundsvidenskabelige og det politiske lag.

B. Borgerlønsideen forstået som element i forskellige typer af rammefortællinger

Analysen af de forskellige samfundsvidenskabelige paradigmer har vist, at borgerlønstanken som metafor indgår i forskellige typer af fortællinger og metaforsystemer.

Det er fortællingerne, som skaber sammenhæng og helhed i en forståelsesramme. I en fortælling fortælles en historie om nogle aktører. En fortælling har nogle faser, en pointe og en slutning. Den fordeler skyld og ansvar, giver mening og mulighed for identifikation for aktørerne. Det er igennem fortællingen at metaforerne og mønstret i metaforerne synliggøres.

Fortællinger befinder sig på meget forskellige planer. Der findes nogle meget generelle, universelle fortællinger. Det er fortællinger om fremskridt og vækst eller fortællinger om krise, forfald og genfødsel. Disse generelle fortællinger kan danne ramme for nogle mere konkrete historiske fortællinger.

De fortællinger man finder om borgerløn befinder sig på forskellige planer. Parallelt til den tidligere udviklede skelnen mellem borgerløn som idé (værdier), teori/paradigme, politisk diskurs og teknik, vil jeg skelne mellem fire planer for fortællinger, hvori borgerlønstanken kan indgå:

Figur 13. Borgerlønsmetaforer i forskellige rammefortællinger

De store universelle, globale fortællinger om udviklingen og "det gode samfund"	De store historiske fortællinger om velfærdsstatens udvikling	De små fortællinger om velfærdsstatens problemer	De små tekniske fortællinger
Det samfundsfilosofiske niveau	Det samfundsteoretiske niveau	Det politiske niveau	Det tekniske niveau
Fortællinger om 1. Vækst/udvikling/fejlu udvikling, forfald, bæreevne, balance, ligevægt 2. Fødsel/heling/læring/bevidstgørelse 3. Opgør/afklaring/omvendelse/mægtiggørelse 4. Bæredygtighed, retfærdighed, frihed, autonomi	Fortællinger om 1. Demokratiets/medborgerskabets historie 2. Styrkelse af det civile samfund 3. Skabelsen af et nyt samfund: funktionssocialisme, post-industrielt, post-socialistisk, 3-vejs-samfund, bæredygtig udvikling 4. Forening af gamle og nye sociale bevægelser	Fortællinger om 1. Større autonomi i forhold til staten 2. Større autonomi i forhold til arbejdsmarkedet og dermed smidiggørelse af dette 3. Styrkelse af autonomi i det civile samfund	Fortællinger om 1. Rationalisering af indkomstoverførsler 2. Større gennemskuelighed 3. Ophævelse af fattigdomsfælder 4. Fremme af beskæftigelse for svage grupper

1. Et værdimæssigt, samfundsfilosofisk plan, hvor der findes nogle meget generelle, universelle fortællinger. Det er fortællinger om »det gode samfund«, fremskridt, vækst eller bæredygtig udvikling eller fortælling om krise, forfald og heling og genfødsel.
2. Disse fortællinger kan danne ramme for nogle mere konkrete historiske fortællinger på et samfundsparadigmatisk/teoretisk niveau. Det er f.eks. tilfældet med fortællinger om demokratiets og medborgerskabets historie eller skabelsen af et nyt »tredje vejs« samfund. Jeg kalder det her de store fortællinger om velfærdsstatens udvikling.

3. Herindenfor har man så en række små fortællinger om velfærdsstatens problemer på det politiske niveau. Det er fortællinger om : A. Skabelse af autonomi i forhold til staten: En fortælling om ophævelse af klientgørelsen. B. Skabelse af autonomi i forhold til arbejdsmarkedet: En fortælling om et frit til- og fravalg af lønarbejde, dvs. en delvis ophævelse af lønarbejdstvungen. C. Skabelsen af autonomi i forhold til det civile samfund: En fortælling om ophævelse af de sidste rester af et familiepatriarkat, der betyder en opprioritering af det samfundsnødvendige omsorgsarbejde og mere frit individuelt til- og fravalg af almindeligt lønarbejde.
4. Endelig kan borgerløn ses som element i nogle mere tekniske fortællinger om forenkling og rationalisering af en række mekanismer i velfærdssamfundet.

Alle de behandlede teoretikere argumenterer omkring borgerlønstanken på alle planer (med undtagelse af Habermas, der ikke kan siges at behandle det tekniske plan).

Generelt må man sige, at en fortælling styrker sin fortællekraft og mening, jo mere den bakkes op og ses i sammenhæng med en større rammefortælling. Det gælder også borgerlønstanken og må anses for at være en central hypotese i den historiske analyse af den danske borgerløn debat.

C. Borgerløn set som en alternativ moddiskurs i forhold til den hegemoniske vækstdiskurs

Ligesom analysen af de internationale teoretikere har vist, at man kan spore en tendens i retning af en ny »tredje vejs« fortælling, kan man på det politiske diskursive plan udlede det perspektiv, at borgerløn kan ses som en alternativ moddiskurs til den hegemoniske vækstdiskurs.

I den generelle teoretiske forståelsesramme blev borgerlønstanken præsenteret som en kættersk diskurs, der kan ses som forsøg på at ophæve en række dominerende klassifikationer i samfundet. Analysen af de internationale teoretikere har bekræftet den antagelse. Som tidligere skitseret er der et mønster i disse teoretikers placering af borgerløn diskursen.

I et Bourdieu'sk perspektiv må alle de seks teoretikers positioneringer med deres paradigmer og borgerløn-tanker på det videnskabelige felt forstås som indtagelsen af kætterske positioner i forhold til de dominerende positioner inden for deres respektive felter. Det gælder også placeringen af

borgerlønsdiskursen på det generelle politiske felt.

De seks teoretikere er her fælles om at efterlyse og antyde nye politiske diskurser, der lægger hovedvægten på en styrkelse af det civile samfund og som adskiller sig fra både en liberal/konservativ og en socialdemokratisk diskurs. Daly placerer den ny politiske diskurs mellem en liberalistisk og en socialistisk vækstdiskurs. Habermas og Offe ser den som en ny væstkritisk diskurs mellem de traditionelle borgerlige (neo-konservative og neo-liberale) og socialdemokratiske vækstdiskurser, og Fraser og Jordan placerer også borgerlønsdiskursen i modsætning til den traditionelle socialdemokratiske velfærdsstatspolitik. Kun Samuel Brittan passer ikke i det perspektiv. Hos ham er der ingen sammenhæng mellem borgerlønstanken og den dominerende vækstdiskurs.

D. Borgerlønsideen forstået som udtryk for et idé-, paradigme- og politisk diskursskift

Endelig har brugen af den generelle teoretiske forståelsesrammes paradigmeskiftsbegreb i analysen af de forskellige samfundsvidenskabelige paradigmer bekræftet det frugtbare i at se borgerløns-ideen som værende udtryk for:

1. Et værdiskift på det samfundsfilosofiske niveau.
På det værdimæssige plan er borgerlønsidéen udtryk for et værdiskifte fra en vægtlægning på økonomisk vækst og lighed (fordelingsretfærdighed) til en fremhævelse af frihed (autonomi), retfærdighed og bæredygtighed.
2. Et paradigmeskift på det samfundsteoretiske niveau.
På det samfundsvidenskabelige plan er borgerlønsidéen udviklet i forbindelse med fremkomsten af en række nye videnskabelige paradigmer, der står i modsætning til de dominerende paradigmer inden for samfundsvidenskaben.
3. Et politisk diskursskift på det politiske niveau.
På det politisk-strategiske plan kan borgerlønsidéen ses som led i udviklingen af en ny civilsamfunds-strategi og diskurs, der både står i modsætning til en borgerlig markeds-vækststrategi og en socialdemokratisk statslig vækst-velfærdsstrategi.

Radikale idéændringer og paradigmeskift er karakteriseret ved ændring af forståelsesrammer, således at der sker ændringer i synet på mål/midler og problemer/løsninger samt sprogbrug. Problemer og løsninger ses i en dynamisk og dialektisk sammenhæng, således at problemer nu også bliver set som dele af nye løsninger, og det, der tidligere blev set som løsninger, nu også ses som dele af problemet.

Disse tre grundsynspunkter på borgerlønsidéen sammenholdt med den grundlæggende betragtning om at se borgerløn som en række samfundsmæssige metaforer vil herefter danne den teoretiske forståelsesramme for afhandlingens historiske analyse.

Del II

Den historiske fortælling

En analyse af den danske borgerlønsidebat 1977-97

1. Oversigt over den danske borgerlønsidebat

Med det udviklede borgerlønsidebegreb, der bygger på de fem grundperspektiver, der indledningsvist blev præsenteret, er det nu muligt at foretage en historisk samfundsvidenskabelig analyse af hovedtrækkene i den danske borgerlønsidebat i perioden 1977-97.

Den indførte skelnen mellem borgerløn som idé, element i et videnskabeligt paradigme og som politisk diskurs bruges i det følgende sammen med Bourdieus feltbegreb (eller scene) til at skelne mellem forskellige scener i samfundet, hvor der i perioden har foregået kampe om borgerlønsideens legitimitet.

Indledningsvis vil jeg give et oversigtsbillede af strukturen i borgerlønsidebattebatten.

Debatten om borgerløn i Danmark har i de sidste 20 år udviklet sig ujævnt i forskellige faser og været ført på forskellige planer (scener) i forskellige perioder med forskellige politiske aktører involveret.

I de tre faser skelnes der mellem forskellige underscener inden for det politiske felt. I 1980'erne skelnes mellem en scene for sociale bevægelser og en partipolitisk scene, og for 1990'erne mellem et felt for den brede politiske offentlighed, et partipolitisk felt, et bureaukratisk felt samt et samfundsvidenskabeligt felt.

Figur 14. Den danske borgerlønsdebats struktur

	Sidst i 1970'-erne og først i 1980'erne	1980'erne	Først i 1990'erne
Felt/ scene	Idescenen	1. Scene for sociale bevægelser 2. Idescenen	1. Den brede politiske offentlighed 2. Det partipolitiske felt 3. Det bureaukratiske felt 4. Det samfundsvidenskabelige felt
Reformatører	Idepolitiske »outsidere«	1. Ny social bevægelse: »Midteroprøret« 2. Filosofer	Nye politiske netværk, marginaliserede, »outsidere« i den offentlige debat, kritiske minoriteter i politiske partier
Modspillere	De gamle ideologier og »systemer«	De gamle politiske partier og fagforeninger	Ministre, de politiske partiers ledelser, kommissioner, de dominerende paradigmer, uafhængige aktører

	Sidst i 1970'- erne og først i 1980'erne	1980'erne	Først i 1990'erne
Tema, Dagsorden, Fortællinger	Fortællinger om: Ideologierne og in- dustrialismens krise: »grænser for vækst« og »kontraproduk- tivitet« kontra for- tællinger om nye samfundsbilleder og -systemer	Spaltning mellem: 1. Tekniske fortæl- linger: konkrete re- formforslag (ung- doms- og sabbats- borgerløn) 2. Utopiske fortæl- linger	Velfærdsstatens krise: Strukturen i arbejdsmarked- og socialsystemet: 1. Et dominerende økonomisk para- digme kontra et nyt borgerlønspara- digme 2. En politisk bor- gerlønsfortælling over for en hege- monisk vækst- og »aktiveringsfortæl- ling« (borgerlig el- ler socialdemokra- tisk)
Ide-, paradigme- diskursskift	Ide- og paradigme- skift	Ekskludering og in- kludering af borger- lønsdiskursen	Ekskludering og in- kludering af et bor- gerlønsparadigme og en borgerløns- diskurs Skabelsen af den nye »aktiveringsdis- kurs«

I slutningen af 1970'erne og i begyndelsen af 1980'erne blev borgerløntanken født af outsiders i forskellige idépolitiske miljøer. Det betød, at debatten især koncentrerede sig om borgerløns-ideens filosofiske og samfundsvidenskabelige lag. Hos flere af disse pionerer var borgerløns-tanken udtryk for et tydeligt idé- og paradigmeskift.

I 1980'erne blev der skabt en egentlig politisk moddiskurs af en ny social bevægelse (»midteroprøret«), der forsøgte at sætte borgerlønsproblemet på den partipolitiske dagsorden. Det lykkedes kun delvist, hvilket betød, at debatten ikke rigtig spredte sig, men forblev på idéscenen og scenen for sociale bevægelser.

I begyndelsen af 1990'erne kom borgerlønsdebatten op på en ny måde. Den politiske diskurs blev nyformuleret. Idéen blev nu diskuteret som politisk strategi og konkret mulighed for ændring af velfærdssamfundet. Debatten blev rejst »fra neden« af nyere og bredere politiske kredse på tværs af politiske skillelinier, men også »fra oven« af forskellige kommissioner, forskere og politikere. Denne gang blev den skabt i en konfrontation med den hegemoniske vækstdiskurs og kom derved ind på den parlamentariske-politiske scene og det bureaukratiske felt (kommissioner).

Når det i begyndelsen af 1990'erne lykkedes at få borgerløntanken diskuteret i den brede offentlighed som del af den politiske dagsorden, skyldtes det, at borgerlønsdiskursen blev skabt og fremtrådte som en moddiskurs til den dominerende arbejdsmarkeds- og socialpolitiske diskurs i debatten om velfærdssamfundets krise og fremtid. Den formåede i en kort periode at artikulere nogle udbredte stemninger i befolkningen og skabe kimene til et helt nyt alliancemønster mellem grupper på tværs af en række politiske skel. Men det lykkedes ikke at vinde flertal for tanken i nogle af de etablerede politiske partier.

Når borgerløntanken som politisk diskurs blev nyudviklet, hang det også sammen med, at den idémæssige, videnskabelige og politiske debat om borgerløn i en kort periode blev koblet sammen. På den ene side støttede den hegemoniske politiske vækstdiskurs sig på de dominerende økonomiske videnskabelige forståelser, på den anden side hentede den nye borgerlønsdiskurs støtte i dele af de nye videnskabelige borgerlønsparadigmer, der var udviklet i 1980'erne.

Men borgerlønsdiskursen blev samtidig i denne periode mødt med kraftige retoriske udgrænsningsforsøg fra de etablerede politiske partier og en række ministre, og institutionelle udgrænsningsforsøg fra kommissioner og embedsmandsrapporter.

Det var en af årsagerne til, at borgerlønsdiskursen midt i 1990'erne igen

forsvandt som muligt alternativ fra den officielle politiske dagsorden. En anden faktor var, at borgerlønsdiskursen ikke formåede at vinde opbakning fra centrale aktører i den kritiske offentlighed. Her var borgerlønstanken enten for kontroversiel og blev derfor usynliggjort eller den blev ignoreret og latterliggjort.

Som fremhævet i den teoretiske forståelsesramme ses borgerlønstanken som værende udtryk for et idé- og paradigmeskift og som en alternativ politisk moddiskurs, der er blevet forsøgt ekskluderet og/eller inkluderet.

2. Analysens afgrænsning med hensyn til litteratur og anvendte kilder

Den historiske analyse af den danske borgerlønsdebat i perioden 1977-97 er forsøgt gjort så dækkende som muligt, dvs. at jeg i min litteraturliste har medtaget alle de bøger, tidsskriftartikler og avisartikler om borgerlønsdebatten, jeg har kunnet finde i de tilgængelige søgesystemer. I de danske bibliotekers artikelbase er der i dag registreret knap 100 tidsskrift- og avisartikler om borgerløn. Dem har jeg alle medtaget i min litteraturliste. Men derudover har jeg selv ved avislæsning kunnet registrere langt flere. Jeg har dog ikke systematisk gennemset alle danske aviser i perioden, så der findes givetvis flere indlæg, specielt i en række provinsaviser. Bedst er min dækning for aviserne *Det fri Aktuelt*, *Information*, *Morgenavisen Jyllands-Posten* og *Politiken*.

Den historiske analyse har dog også en helt forskellig karakter for de tre perioders vedkommende.

For den første periode, slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne, har min analyse udelukkende karakter af en tekstanalyse af de fire borgerløns-teoretikers hovedværker. Her går jeg ikke ind i en undersøgelse af, hvorledes disse værker blev modtaget og debatteret i de forskellige politiske miljøer og bredt i offentligheden. Med hensyn til »Oprør fra midten« blev der med udsendelsen af deres anden bog »Røret om oprøret. Mere om midten.« (Meyer m.fl. 1982:185-219) foretaget en omfattende registrering af debatindlæggene omkring denne bog. Jeg er således ikke gået ind og set specielt på, hvorledes borgerlønstanken blev modtaget.

For den anden periode – 1980'erne – er min hovedkilde »midteroprørsbevægelsens« publikationer og specielt deres blad »På vej«, hvor en række vigtige og dybtgående interviews er blevet foretaget med fremtrædende topolitikere fra forskellige partier, og hvor der ligeledes findes debatindlæg og

møde- og konference-referater i tilknytning til borgerlønsdebatten. Fra 1980'erne finder man spredt i aviserne kronikker og debatindlæg om borgerløn fra midteroprørsfolk, men også andre enkeltstående personer (især højskole- og kulturpersoner). Disse avisindlægs forståelsesformer har jeg ikke systematisk foretaget en analyse af. Desuden har jeg for 1980'erne heller ikke forsøgt at registrere flere avisindlæg omkring borgerlønsdebatten end dem, man kan finde i artikelbasen. Her kunne man uden tvivl ligesom for 1990'erne finde flere indlæg om borgerløn, hvis man systematisk afsøgte alle aviser.

For den tredje periode – begyndelsen af 1990'erne – er det historiske kilde materiale på de fleste områder mere dækkende. Her har jeg forsøgt at give en dækkende beskrivelse og analyse af alle politiske partiers forholdene sig til borgerlønsdebatten, dvs. jeg har både set på deres interne udvalgsarbejde og debat i partiblade, på deres programudtalelser samt fulgt centrale partimedlemmers debatindlæg i pressen. I enkelte tilfælde (Det Radikale Venstre og Retsforbundet) er det blevet fulgt op med et par telefoninterviews for at få information om, hvorledes det interne udvalgsarbejde i partierne er forløbet og afsluttet.

Med hensyn til den almindelige offentlige debat har jeg som nævnt forsøgt at dække debatten i de store aviser og her specielt registreret, hvorledes de forskellige ministre har udtalt sig i perioden om borgerlønsspørgsmålet.

I litteraturlisten har jeg medtaget alle de bøger, tidsskrift- og avisartikler om borgerløn på dansk, jeg har kendskab til, for at registreringen kunne være så fuldstændig så mulig. Den med * mærkede litteratur har jeg ikke henvist til i selve afhandlingen.

Det er en af undersøgelsens antagelser, at videnskabelige og politiske standpunkter (synspunkter), og det gælder specielt nye, dannes igennem en dialog og kamp mellem standpunkter, hvilket betyder, at de altid skal forstås relationelt og ses i den bestemte kontekst, de fremsættes i. Hvorledes afgrænse og se noget som ikke har en endelig form, men som er ved at dannes? En væsentlig del af analysen har bestået i at registrere og analysere og finde et mønster i de meget forskellige strømninger og hos enkeltpersoner, der i denne periode forsøgte at sætte borgerlønsspørgsmålet på den politiske dagsorden. Derfor har jeg både set efter debatindlæg i aviser, tidsskriftartikler, debatbøger og forskellige typer kommissionsrapporter (f.eks. »Den Alternative Socialkommission« og Teknisk Landsforbunds rapport om arbejdsmarkedspolitik).

Analysen af 1990'ernes borgerlønsdebat består derudover i en række tekstanalyser af kommissionsbetænkninger og rapporter, der især er afvi-

sende over for borgerlønsidéen. De er udvalgt, fordi det er her den hegemoniske diskurs' officielle afvisning af borgerlønsidéen er sket.

På det område har jeg alene henholdt mig til en næranalyse af betænkningernes tekster og er ikke gået ind i en videre analyse af den politiske debat om disse betænkninger, med mindre den direkte har berørt borgerlønsproblemet.

Et mål har også været en kortlægning og analyse af borgerlønsidéen som del af forskellige videnskabelige paradigmer. Derfor har jeg forsøgt at give et så dækkende billede som muligt af, hvorledes borgerlønsidéen i 1990'erne er blevet modtaget på hele den samfundsvidenskabelige scene, dvs. jeg ser både på, hvorledes idéen er blevet behandlet af økonomer, jurister, sociologer og politologer.

Her består min analyse i en teori- og paradigmeanalyse af udvalgte forskeres skrifter for at finde en forståelse og forklaring af deres forskellige holdninger til borgerlønsidéen og give en beskrivelse og vurdering af, hvilken betydning disse samfundsvidenskabelige analyser har haft i den bredere politiske offentlighed. Her er målet historisk-empirisk at vise og argumentere for bestemte sammenhænge mellem videnskabelige paradigmer og politiske diskurser.

For 1990'erne har jeg derudover set på, hvorledes borgerlønsidéen er blevet mødt i det, jeg har kaldt den kritiske offentlighed. Den har jeg defineret som bestående af: 1. dele af det samfundsvidenskabelige miljø 2. CASA (et kritisk konsulentfirma), 3. en debatgruppe, som generelt forsøger at skabe en debat omkring velfærdssamfundets fremtid samt 4. nogle kvindepolitikere og kvindeforskere bl. a. omkring Ligestillingsrådet. Omkring det kvindepolitiske og feministiske miljø giver min analyse sig ikke ud for at dække alle synspunkter i dette miljø. Men det er taget med, fordi jeg mener, at min generelle konklusion omkring eksistensen af en dominerende feministisk lønarbejdsdiskurs er vigtig at få med som en medvirkende faktor bag ved borgerlønsdiskursens vanskeligheder ved at slå igennem i bredere kredse.

»For at sige noget nyt,
må man kæmpe med sproget
mod sproget.«

Piet Hein (1984) *PROSA-GRUK*.
København: Borgens Billigbøger: 39

I. Borgerlønsideens fødsel i forskellige politiske miljøer i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne

Opbrud i fire forskellige ideologiske miljøer

For de fleste mennesker er borgerløns-tanken blevet tæt knyttet til bogen »Oprør fra midten«, der kom i februar 1978 og var skrevet af Niels I. Meyer, Kristen Helveg Petersen og Villy Sørensen. De var imidlertid ikke de eneste, der skrev om borgerløn i 1970'erne.

Det interessante ved 1970'ernes idépolitiske debatmiljø var, at man i fire forskellige ideologiske miljøer (det social-liberale, det socialdemokratiske, det marxistiske og det liberale) relativt uafhængigt af hinanden arbejdede med parallelle forestillinger om at skabe en ny samfundsmekanisme, der gjorde det muligt at leve uden at have traditionelt lønarbejde.

Allerede i 1977 havde den dansk fungerende (på RUC) svenske økonomiprofessor Gunnar Adler-Karlsson udgivet et par bøger, hvori han ud fra en socialdemokratisk forståelseshorisont var gået ind for en »garanteret mindsteindkomst«.

Desuden introducerede en række oversatte bøger af den franske socialistiske forfatter André Gorz i slutningen af 1970'erne og i begyndelsen af 1980'erne idéer om »en samfundsindkomst« i socialistiske kredse.

Endelig blev en idé om »borgerstipendie« fremført i det liberale debatmiljø af den forhenværende brugsforeningsdirektør Niels Hoff i 1983.

Umiddelbart forekommer det mærkeligt, at det kunne lade sig gøre at ud-tænke nogle tanker som lignede hinanden ud fra så vidt forskellige ideologiske positioner. Men netop dét var tegn på det opbrud, der skete på det idépolitiske avantgardeplan flere steder. Hos enkelte personer – »kættere« – brød det industrielle vækstsamfunds store ideologiske fortællinger sammen, og en endnu vag uformuleret fælles ny fortælling (en forestilling om en

bæredygtig udvikling) kunne svagt skimtes.

Jeg har valgt at lave en række tekstanalyser af »Oprør fra midten« og Gunnar Adler-Karlssons, André Gorz' og Niels Hoffs bøger om borgerløn for at forstå de teoretiske opbrud i de forskellige ideologiske miljøer og se på, hvorledes nye idéer opstår og udvikles. Målet er at forstå og forklare deres borgerlønstanker i forhold til deres generelle idémæssige forståelsesramme. Det sker ved en kortlægning af teksternes fortællestruktur, metaforer og binære sproglige betydningsstrukturer.

Disse analyser danner derefter grundlag for en tværgående sammenligning af deres forskellige opfattelser af borgerløn med anvendelse af det udviklede begrebsapparat for at vurdere idé- og paradigmeskiftets karakter, dvs. konkret at se på, hvorledes borgerlønstanken begrundes værdimæssigt og ses i forhold til samfundets forskellige sfærer.

Det er min tese, at der i alle de fire tilfælde, jeg vil analysere, er tale om et skift i den idémæssige forståelsesramme, og at man i alle de fire eksempler, ganske vist lidt vekslende, kan spore en række af de ændringer og forskydninger, der også er typiske for videnskabelige paradigmeskift.

Rent sprogligt består både idémæssige, videnskabelige og politiske forståelsesrammer af et helt system og hierarki af metaforer. Derfor vil jeg forsøge at vise, hvorledes ændringerne i de idémæssige forståelsesrammer giver sig udtryk i ændringer af de metaforer, de fire »kættere« bruger.

Normalt kan mennesker, der befinder sig inden for forskellige ideologiske lejre, kun i begrænset omfang forstå hinanden, hvis de ikke har en høj bevidsthed om deres egen referenceramme og relativiteten i denne. Det er min tese, at de ændringer, der skete i de fire miljøer, betød, at der tilbageskuende kan skimtes en ny fælles referenceramme, en forståelsesramme, som jeg senere vil betegne som en bred forestilling om en bæredygtig udvikling.

1. En fortælling om et socialdemokratisk selvopgør med den økonomiske vækst og forbrugerismen

En analyse af Gunnar Adler-Karlssons idé om en garanteret grundindkomst

Idéen om en minimums- og en maksimumsindkomst

Den svenske økonom Gunnar Adler-Karlsson (f. 1933), elev af Gunnar Myrdal, blev i 1973 professor i samfundsvidenskab på RUC. I 1975 udgav han en bog på svensk, der året efter blev oversat til dansk: »Lærebog for 80'erne. Et antikonsumistisk manifest«, som havde karakter af et opgør med nogle centrale elementer i den hidtidige socialdemokratiske økonomiske vækstmodel.

Undertitlen: »Et antikonsumistisk manifest« spillede elegant på en dobbelt modsætning. Det var for det første vendt imod Karl Marx's kommunistiske manifest (1848), for det andet vendt imod den berømte amerikanske økonom W.W. Rostows bog: »Den økonomiske udviklings faser« (1963), der havde undertitlen: »Et anti-kommunistisk manifest.« Rostows bog blev paradigmatiske for forståelsen af hele den økonomiske udviklingshjælpsideologi i efterkrigstiden. Adler-Karlsson skrev altså et manifest, der både vendte sig imod marxismen og liberalismen – og introducerede det nye begreb, anti-konsumistisk (opgøret med forbrugs- og vækstsamfundet).

Adler-Karlsson mente, der manglede et »helhedsbillede« af samfundet, hvorfor han forsøgte at give »et samfundsfilosofisk helhedsbillede«. Vi får ifølge Adler-Karlsson stadig mere viden om detaljer om samfundet, uden at de bliver »sat i system«, hvilket gør, at de ikke giver en »virkelig forståelse«.

Derfor optrådte Adler-Karlsson både som: 1. Filosof ved at komme med en ny politisk filosofi – »omvendt utilitarisme«, som 2. Samfundsforsker ved at fremlægge et nyt paradigme, en ny samfundsmodel, en model for en global bæredygtig udvikling, selvom han dog ikke brugte det begreb, og som 3. Politiker ved at skabe elementerne til en ny politisk diskurs, en ny politisk strategi, hvor materiel grundtryghed eller borgerløn var et element.

I bogen opstiller han som konsekvens af den nye politiske filosofi tre generelle retningslinier for politisk handlen (ibid: 232-33):

1. At man skal udrydde absolut fattigdom med samme intensitet, som vi har forsøgt at udrydde malaria. Det medfører, at man skal stræbe efter at sikre en minimumsindkomst for alle mennesker på jorden.

2. At ingen skal øge sin overflod, før alle har fået deres grundbehov tilfredsstillet. Det udmøntes i forslag om en maksimumsindkomst, som ses som den anden side af tanken om en minimumsindkomst.
3. At man skal skabe kanaler, hvorigennem de riges opsparing kan forvandles til indkomst for fattige. Her gør Adler-Karlsson sig tanker om udformning af et internationalt beskatningssystem til gavn for u-landene.

For Adler-Karlsson hænger tanken om mini- og maksi-indkomster sammen. Afskaffelse af den absolutte fattigdom hænger på verdensplan sammen med udviklingen af et internationalt beskatningssystem. Men for at et sådant internationalt ressource-overførselssystem kan etableres, må der først ske en udvikling af en national solidaritet mellem rig og fattig både i i-landene og i u-landene. »Hvis vi indførte en mini-og maksiindkomst og en international beskatning, ville vi kunne sænke takten i befolkningseksplosionen i u-landene og takten i standardeksplosionen i i-landene.« (Ibid:267).

Adler-Karlsson gør opmærksom på, at tanken om en mini-indkomst ikke var ny, men dukkede op både i England og Tyskland omkring århundredeskiftet. (Ibid: 233-34 og Adler-Karlsson 1977:73). Han henviser således både til den tyske professor Karl Ballod og den nobelprisbelønnede hollandske økonom Jan Tinbergens lærer T. Ehrenfest-Afanassjewa, der havde tanker om at forene »socialismens retfærdighedsideer med liberalismens frihed«.

A. Adler-Karlssons politiske paradigmeskift

At skifte grundmetaforer både i sin samfundsfilosofi, -analyse og politiske strategi er forbundet med et mere omfattende paradigmeskift. Og det var faktisk det, Gunnar Adler-Karlsson foretog i begyndelsen af 1970'erne.

I 1967 havde han på svensk udgivet bogen: »Funktionssocialism. Ett alternativ till kommunism og kapitalism«. Den var et originalt forsøg på en forklaring af og forsvar for den socialdemokratiske svenske velfærdsstat, der blev betragtet som en tredje vej mellem kapitalisme og kommunisme.

Bogen blev skrevet med den hensigt at skabe en ny forståelsesramme i forhold til den dominerende dualistiske, hvor man kun opererede med en kapitalistisk og en kommunistisk samfundsidealtype. Til dette formål brugte og videreudviklede Adler-Karlsson et gammelt teoretisk begreb eller metafor, »funktionssocialisme«.

Begrebet »funktionssocialisme« stammer fra den svenske socialdemokra-

tiske udenrigsminister Östen Undén (1886-1974) ejendomsteorier før 2. Verdenskrig. Undén havde med begrebet »funktionssocialisme« vist, at ejendomsretsbegrebet ikke var udeleligt, men rummede flere forskellige ejerfunktioner (Adler-Karlsson 1973: 38-41). I sine betragtninger omkring ejendomsforhold var Undén bl.a. inspireret af den kristne socialist og økonomiske historiker R.H. Tawney (1880-1962) i England, der også i 1920'erne havde set på ejendomsspørgsmålet i en funktionssammenhæng.

Nye metaforer betyder, at man ser verden på en ny måde. Med dette nye begreb så Adler-Karlsson nu, at det svenske socialdemokrati med velfærdsstaten havde foretaget en selektiv socialisering af visse af de mest betydningsfulde funktioner inden for den totalitet af funktioner, som man kalder ejendomsret. Adler-Karlsson mente, at socialdemokratiet, omend ikke bevidst, så i praksis havde handlet, »som om dets ledere havde tænkt på denne måde«. I Sverige havde staten ligesom i de øvrige nordiske lande kun i ringe udstrækning »grebet til formel socialisering«, men havde reelt stor indflydelse igennem skatte-, penge- og arbejdsmarkedspolitik.

Opgøret med den socialdemokratiske vækstmodel og efterkrigsfortælling

I de følgende år kom Adler-Karlsson imidlertid i tvivl om den socialdemokratiske velfærdsstats funktionsmåde. Det viste sig i et efterskrift til den danske udgave (s. *ibid*:126-138), der kom i 1973. Han mente nu, at »den svenske funktionssocialisme havde lidt nederlag på flere væsentlige punkter« (*ibid*:138), nemlig:

1. De nordiske socialdemokratiske velfærdsstater havde kun i begrænset omfang skabt lighed.
2. De havde vanskeligheder med at tackle de voksende miljøproblemer.
3. Deres manglende evne til at skabe international solidaritet og udligning blev stadig mere synlige.
4. Endelig var kulturpolitikken blevet stadig mere kommerciel og vulgær.

Alligevel kaldte Adler-Karlsson »funktionssocialismen det mindst dårlige system« (*ibid*:138).

Det var baggrunden for hans »anti-konsumistiske manifest« hvor hans perspektiv og mål var skabelse af en global retfærdig verden i økologisk balance:

»En forandring af vort samfund bort fra den nuværende kortsynede og egoistiske vækstmodel og i retning af en langsigtet politik for fremme af global retfærdighed og total økologisk balance. Men det kræver også, at hvert enkelt individ bliver sig sit ansvar bevidst og klar over, at det er nødvendigt at skære ned på kravet om en stadig forøgelse af vort forbrugsniveau.« (*Ibid*: 249).

En ny politisk filosofi: Minimere lidelsen i stedet for at maksimere lykken

Filosofisk lagde Adler-Karlsson også op til et opgør med vækstfilosofien. Industrialismens periode har været præget af en »utilitarisme«, at målet var at skabe den størst mulige lykke for det størst mulige antal mennesker. Lykke kan ikke måles, men er i praksis blevet forvandlet til »nytte« og er blevet oversat til et ønske om vækst i BNP. Det økonomiske system har betydet, at Homo Oeconomicus (det økonomiske menneske) har kvalt Homo Ludens (det legende menneske). Grænsen mellem naturlige og unaturlige behov er blevet forskubbet, hvilket har skabt den meget destruktive og udbredte »klatrementalitet« i hele samfundet. Vækst er derfor blevet hele samfundets grundideal: »Virksomheder, presse, partier, lønmodtagerorganisationer indgår altså i en skøn forening, hvor alle hylder kapitalismens grundideal« (ibid: 80).

Adler-Karlsson mente, at man med det globale perspektiv i tankerne er nødt til at vende problemstillingen helt om og skabe det, han kalder en »inverteret« utilitarisme (»lykkemaksimering vendt på hovedet«). Inspirationen til denne omvendning havde han fra den amerikanske sociolog Barington Moore Jr., som har fremført det synspunkt, »at mens lykke ikke lader sig definere, er lidelsen noget i højeste grad reelt« (ibid:229). Det gælder ikke om at maksimere lykken, men om at minimere lidelsen. Det vil i praksis sige at prioritere at udrydde hunger, sygdomme, arbejdsløshed, fattigdom.

Idéen i omvendningen af den politiske filosofi er, at det vil kunne dæmpe og måske ændre klatrementaliteten. Hvor klatrementaliteten består i at vende sine øjne opad og hele tiden vælge normgrupper på et højere niveau, vil en politisk filosofi, der går ud på at minimere lidelse, kunne være med til »at vende vore øjne fra højderne og i stedet for med sympati og medfølelse se på dem, der befinder sig lavere end os i den materielle pyramide«. (Ibid:276). Hele det nuværende samfunds struktur og tænkemåde får os til at se vores situation med den »relative fattigdoms« briller. Adler-Karlsson vil have os til at se os med den »relative rigdoms« briller.

B. Adler-Karlssons samfundsbilleder (grundmetaforer) for et krisepreget samfund

Adler-Karlssons kreativitet som samfundsteoretiker og idémaker viser sig i hans evne til at tegne nye billeder af samfundet, byggende på nogle grundmetaforer, der viser nogle af det nuværende samfunds farlige grundmekanis-

mer, og hans evne til at pege på, hvorledes et nyt samfund må bygge på andre metaforer, bl.a. den nye forestilling om en garanteret grundindkomst. Den økologiske problematik med forestillingerne om »grænser for vækst« dannede baggrunden for Adler-Karlssons grundlæggende samfundsbilleder.

»Billard-modellen«

Adler-Karlsson præsenterer for det første sit verdensbillede som et billardbord med syv vigtige kugler: 1. Befolkningen, 2. Levestandarden, 3. Ressourcerne, 4. Teknikken, 5. Institutionerne, 6. Vurderingerne og 7. Volden. (Ibid: 87-89 og 214-23).

Det er sampillet mellem disse kugler, der afgør menneskehedens fremtid. Kuglerne snurrer rundt mellem hinanden, støder ind i hinanden og tager derved en ny retning og ligger nogle gange i hvile. Adler-Karlsson kan se, at nogle kuglers fart og retning (specielt væksten i befolkningen og levestandarden) gør, at spillet i fremtiden er i fare for at ødelægges. For at undgå ødelæggelse og standsning af spillet foreslår Adler-Karlsson, at der skal stødes en række nye kugler ind i spillet (forskellige reformer), der kan dæmpe nogle kuglers hastighed og give dem en anden retning.

Hidtil har der været to dominerende aktører (spillere). Den ene spiller har især været optaget af at kunne udskyde ødelæggelsen af spillet ved at få teknik-kuglen til at kompensere for den stigende hastighed i befolknings- og levestandards-kuglen (liberalismen). Den anden spiller har derimod været interesseret i, hvorledes institutions-kuglen (ændrede ejendomsforhold) kunne stabilisere spillet (kommunismen). Heroverfor kommer Adler-Karlssons forslag til en ny løsning med indførelse af en ny kugle (ændrede vurderinger), der vil kunne påvirke de andre kuglers fart, så spillet kan fortsætte.

»Vippe-modellen«

Et andet af Adler-Karlssons billeder for udviklingsdynamikken i verdenssamfundet er en vippe, bygget ud fra de samme grundelementer som i »billard-modellen«. I den ene ende sidder verdens-befolkningen, i den anden ende sidder den materielle standard. Bukken, som vippebrættet hviler på, er de materielle ressourcer i verden. Jo højere og mere stabil bukken er, des højere kan vippen svinge. Hvis både befolkningen vokser og levestandarden bliver for høj, vil presset på bukken blive stort og bukken vil kunne blive ødelagt. Ligeledes vil vippefunktionen blive ødelagt, hvis den ene side vokser sig så stor, at den vipper den anden side op.

Der må findes en balance mellem befolkningstilvækst, materiel standardtilvækst og ressourcerne, hvis der skal skabes en balance på vippen. Som Ad-

ler-Karlsson ser det, er det væksten i den materielle standard i de rige lande, der er på vej til at ødelægge vippen. En nedsættelse af denne tyngde vil styrke bukken og forhindre, at vippen knækker.

»Klatrepyramiden«

Som et tredje billede på verdenssamfundets og det enkelte samfunds fundamentale funktionsmåde tegner Adler-Karlsson billedet af en klatrepyramide. Samfundet kan ses som en fint opdelt indkomstpyramide, hvor de store masser med lave indkomster befinder sig i bunden og de få mennesker med meget høje indkomster befinder sig i toppen. Den generelle lovmæssighed er, at mennesker, der befinder sig på et lavere niveau i pyramiden, stræber efter at klatre i det mindste et eller et par trin opad. Det hænger sammen med, at mennesker ikke finder tilfredsstillelse med deres indkomsts absolutte niveau, men mere i indkomstens relative niveau i forhold til de grupper han/hun sammenligner sig med. Adler-Karlsson betegner denne indstilling »klatrementaliteten«. Den viser sig blandt andet i »den lille retfærdighed som den stores fjende« (ibid:251). Man er meget optaget af at skabe lighed og retfærdighed i forhold til de nærmeste grupper (en meget væsentlig del af fagforeningsvirksomheden), og glemmer herigennem fuldstændig de store uligheder nationalt og internationalt.

Denne klatrementalitet, som Adler-Karlsson siger »findes i os alle, selv om ingen af os vil erkende det« (ibid:161), betyder, at pyramidens størrelse stadig ekspanderer opad. Men på et eller andet tidspunkt ramler vi hovedet ind i en eller anden form for ressourceloft. Derfor er det ifølge Adler-Karlsson bydende nødvendigt at bryde med denne klatrementalitet. Den er i virkeligheden »en gigantisk trædemølle, hvor vi med spildt ulejlighed, forsøger at løbe fra hinanden« (ibid:162).

Metaforenes betydning: »At se bjælken i sit eget øje«

Værdien af Adler-Karlssons grundmetaforer er, at de på en enkel og fængende måde tegner billedet af tre ustabile systemer, som vil blive ødelagt, hvis der ikke sker en ændring af flere elementers adfærd. For Adler-Karlsson må verdenssystemet forsøges bevidst politisk styret, hvis der skal skabes en bæredygtig balance.

Billardmodellen opstilles af Adler-Karlsson som en åben systemmodel, hvor alle syv faktorer påvirker hinanden, uden at han analytisk vil udpege et af elementerne som vigtigere end andre. Vippe-modellen er også en analytisk åben model. Her må han dog ud fra foreløbige vurderinger af ressourcerne, forbrugsmønstret samt befolkningstilvæksten konstatere, at

»standardekspllosionen er omtrent fem til seks gange så truende som u-landenes befolkningsekspllosion« (ibid:153). »Befolkningsekspllosionen er splinten i vores nabos øje. Standardekspllosionen er bjælken i vort eget, som vi ikke ser eller ikke vil se!« (Ibid:155-56), som Adler-Karlsson bibelsk udtrykker det. Derfor udpeger han ændrede vurderinger med hensyn til klating i den materielle standardpyramide som en faktor, der måske kan ændre de truende billeder: 1. forhindre billardspillet ophør. 2. sammenbruddet af vippen og 3. pyramidens ødelæggelse.

Alle faktorer kan principielt ændres. I forhold til tidligere historiske erfaringer har det ifølge Adler-Karlsson været uheldigt, at de to store ideologier og politiske systemer har udpeget enkelte faktorer som teknik eller institutioner som de vigtigste. De kan på kort sigt være alternativer til hinanden, men på længere sigt er de komplementære og må bringes i en indbyrdes balance. For at skabe økologisk balance må både teknik og institutioner ændres, og institutionerne må tilstræbes ændret igennem ændring af værdierne. Det er ifølge Adler-Karlsson igennem »en kombination af vold og vurderinger at samfundets institutioner forandres« (ibid: 200), og hvis man skal minimere voldens rolle, må menneskets retfærdigheds- og lighedsideer bringes til at afbalancere magt- og rigdomskoncentrationen i verden.

»Have-modellen«: »Naturens bærekraft« = »Samfundenes tærekraft«
Adler-Karlssons modbillede eller grundmetafor for en alternativ udvikling er jorden opfattet som have. »Vi kan betragte vores jord som en have, hvis frugter skal føde os. Jorden i en have har en vis bærekraft, som bestemmer, hvor stor frugthøsten bliver.« (Ibid:149).

»Bærekraften« må svare til det Adler-Karlsson kalder »tærekraften«, et udtryk han henter fra den svenske sociologi-professor Ulf Himmelstrand. Den består af menneskenes antal og deres gennemsnitsforbrug. Fremtidens globale mål er at »finde en balance mellem befolkningstilvækst, materiel standardtilvækst og jordens ressourcer« (ibid:88). Det svarer helt til det, man i vore dage kalder bæredygtig udvikling. Man kan sige, at Adler-Karlsson på sin vis var meget forudseende og visionær på dette område. Hans korte og klare definition af en bæredygtig udvikling som en udvikling, hvor samfundenes »tærekraft« ikke overskrider naturens »bærekraft«, er på sin vis mere rammende end mange nye forsøg på at definere en bæredygtig udvikling.

C. Adler-Karlssons nye politiske fortælling om en materiel grundtryghed

Nej til fuld beskæftigelse – ja til materiel grundtryghed

To år efter udgivelsen af »Lærebog for 1980'erne« udfoldede Adler-Karlsson sine tanker om en minimumsindkomst ved at opstille en mere konkret utopi for et nyt og reformeret velfærdssamfund i den lille bog: »Nej til fuld beskæftigelse – ja til materiel grundtryghed.« (1977).

Med denne provokerende titel videreudviklede Adler-Karlsson sine tanker om en mini-indkomst. Fuld beskæftigelse har altid været og er stadig en grundpræmis i hele den socialdemokratiske bevægelses politikforståelse. Når Adler-Karlsson sagde nej til fuld beskæftigelse, var det, fordi han mente, at den socialdemokratiske opfattelse af fuld beskæftigelse hang tæt sammen med målet om økonomisk vækst – var to sider af samme sag.

Adler-Karlsson stillede derfor det enkle og fundamentale spørgsmål, om fuld beskæftigelse er et mål eller et middel? Oprindeligt var det begge dele. Ved velfærdssamfundets start var det overordnede mål afskaffelsen af den materielle nød og skabelsen af en materiel grundtryghed. I dag med de internationale ulighedsproblemer og de stigende økologiske problemer er økonomisk vækst blevet et dårligt mål, fordi det er blevet bundet sammen med en række negative koblinger og bieffekter, som sammen har vokset sig store: Miljøforurening, manglende solidaritet, stor magtkoncentration, ulighed. Man skal ifølge Adler-Karlsson fastholde skabelsen af materiel grundtryghed som det overordnede mål. Fuld beskæftigelse, der både var et godt mål og et velegnet middel i et materielt knaphedssamfund, er nu hverken et godt mål eller et godt middel, så i stedet for at kræve fuld beskæftigelse og dermed vækst i antallet af lønarbejdspladser, skal man i stedet fastholde det overordnede mål, kræve materiel grundtryghed, dvs. sikring af et indkomstgrundlag.

Lever vi for at arbejde, eller arbejder vi for at leve?

Adler-Karlssons analyse af ideologien om fuld beskæftigelse skal ses i forlængelse af hans kritiske analyse af frihedsbegrebet på forbrugsområdet. Ligesom forbrugsfrihed har udviklet sig til at dække over købetvang på varemarkedet, således har arbejdsfrihed udviklet sig til arbejdstvang på arbejdsmarkedet. På arbejdsmarkedet er der kun yderst begrænset valgfrihed med hensyn til arbejdstid. Adler-Karlsson taler derfor om, at den moderne kapitalistiske industrialisme har forvredet vores naturlige behov for arbejde og forbrug. Han stiller spørgsmålet »Lever vi for at arbejde, eller arbejder vi

for at leve?«. (Ibid:9). Vi har indrettet et system, hvor der ligger en unødigt tvang til lønarbejde og tilfredsstillelse af materielle luksusbehov. Den økonomiske vækst bygger på en indbygget forbrugs- og arbejdstvang. I stedet for at manipulere de materielle behov til at være uendelige og bruge dem til at udfylde »et eksistentielt tomrum, som må fyldes på en eller anden måde«, foreslår han et samfund, der opvurderer »kunsten, kulturen, litteraturen, legen, kærligheden, som kan byde på et udtømmeligt livsindhold« (ibid:12).

Adler-Karlsson sondrer, med inspiration fra samfundsfilosoffen Hannah Arendts (1906-75) skelnen mellem »labour«, »work« og »action«, mellem tre former for arbejde: 1. Slid (arbejde som er ubehageligt). 2. Nødvendighedsarbejde (arbejde vi accepterer med modvilje). 3. Aktivitet (det interessante arbejde). Ifølge Adler-Karlsson er det moderne velfærdssamfund blevet meget usmidigt indrettet, idet »nogle mennesker næsten kun får slid i livet, og andre har mulighed for næsten udelukkende at hengive sig til aktiviteter, mens den store masse sandsynligvis ligger på grænsen mellem slid og nødvendighedsarbejde« (ibid:29).

En retfærdig og fremtidsorienteret beskæftigelsespolitik burde både sikre 1. arbejde til alle, og 2. at alle de tre slags beskæftigelser – sliddet, nødvendighedsarbejdet og aktiviteterne – blev mere retfærdigt fordelt.

En ny politisk utopi: Et samfund med fire sektorer

I forlængelse heraf mener Adler-Karlsson, at man burde indrette samfundet sådan, at man klarere kunne skelne mellem fire sektorer i samfundet med hver deres grundlæggende funktion, hvor man i højere grad var i stand til at fordele de forskellige typer af arbejde: 1. En nødvendighedssektor, der skal tage sig af de nødvendige materielle behov, og som skal være statslig. 2. En overflodssektor, som er helt privat, og hvor luksusbehovene tilfredsstilles. 3. En magtsektor svarende til det politiske system som ejer produktionsmidlerne i nødvendighedssektoren. 4. En frihedssektor, der svarer til kultur- og fritidssektoren.

Adler-Karlssons meget enkle samfundsmodel kan ses som en videreudvikling af hans tidligere tanker om funktionsocialisme, hvor man netop må kombinere elementer fra de to samfundssystemer: »socialisme og planlægning for at dække de materielle grundbehov, kapitalisme og frie markeds kræfter for at dække overflodsbehovene.« (Ibid:69).

I nødvendighedssektoren (ibid:66) »fordeles den nødvendige arbejdsmængde ligeligt som både en ret og en pligt for borgerne«. Adler-Karlsson forestiller sig »betalingen for det udførte arbejde ydet i form af et indkøbskort, der hverken kan sælges eller pantsættes, og som garanterer individets

materielle grundtryghed, så længe det lever«.

Alle individer er derved garanteret en materiel grundtryghed, der dækker deres basisbehov. Men det modsvares af en arbejdspligt. Adler-Karlsson forestiller sig det nuværende skattesystem erstattet af en klart defineret arbejdspligt for alle. Ingen skal kunne købe sig fri af denne arbejdspligt. For Adler-Karlsson må rettigheder og pligter hænge tæt sammen. »Rettigheder og pligter må i ethvert samfund gå hånd i hånd, hvis den politiske misfor nøjelse ikke skal vokse sig alt for stor. Den må nødvendigvis afbalanceres af en pligt for individerne til at gøre deres del af det nødvendige arbejde.« (Ibid:85). Og han ser ikke noget særligt odiøst i en arbejdspligt. Den har vi allerede i dag som en tvang til lønarbejde. Han vil have den reduceret således, at den nødvendige arbejdsindsats bliver mere synligt og retfærdigt fordelt over hele befolkningen. Hvad Adler-Karlsson først og fremmest er interesseret i er »at sikre arbejderen større psykisk frihed i forhold til arbejdskøberen«. (Ibid:95). Alle er sikret en materiel grundtryghed mod at tage ligeligt del i det nødvendige arbejde i nødvendighedssektoren. Ingen er tvunget til at tage lønarbejde i overflodssektoren. Han ser det som »at have taget et langt skridt fra lønslaveriet og ind i den højere friheds rige«, og betegner det dermed som afskaffelse af den udbytning, som den marxistiske udbytningsmodel forudsætter (ibid:96). Man kan sige, at Adler-Karlsson har skabt en ny model for funktionsocialisme. Hvor den gamle model var optaget af ejendomsfunktionerne, er det centrale element i den nye model den garanterede grundtryghed.

2. En fortælling om et »humant ligevægtssamfund«

En analyse af »Oprør fra midtens« borgerlønsidé

Borgerløn som element i en ny fortælling.

I februar 1978 udgav naturvidenskabsmanden, professor i fysik, Niels I. Meyer (f. 1930), den radikale politiker og tidligere minister Kristen Helveg Petersen (1909-97) og filosofen Villy Sørensen (f. 1929) bogen: »Oprør fra midten« (Meyer m.fl. 1978), der indeholdt en dybtgående kritisk samfundsanalyse samt en utopi om, hvorledes man kunne indrette det danske samfund i begyndelsen af det 21. århundrede. Borgerløn var et element i et »humant ligevægtssamfund«. Dette var et blandt flere nye begreber, som de tre forfattere skabte, og som siden er blevet stående i det politiske ordforråd.

Konkret er målet for det humane ligevægtssamfund at skabe rammerne for et samfund med ligeløn, meningsfuldt arbejde og nærdemokrati.

Man forestiller sig, at det danske samfund engang i det 21. århundrede består af fællesvirksomheder, hvor alle ansatte har medindflydelse. De ejes af samfundet, men forvaltes af de ansatte, og alle ansatte i en fællesvirksomhed har samme timeløn. Hvert år fastsættes af folketinget den såkaldte maksimalløn, der svarer til lønnen for en 40 timers arbejdsuge i en fællesvirksomhed. Alle er »garanteret arbejde, men har ingen krav på det samme arbejde igennem hele livet« (ibid:118).

I den sammenhæng er alle samtidig sikret en borgerløn, der dækker de minimale leveomkostninger, så ingen er tvunget til at påtage sig lønnet arbejde.

I det humane ligevægtssamfund er lokalsamfundet samtidig den grundlæggende sociale enhed, hvor idéen er, at samfundet ikke er større, end at alle dets medlemmer har mulighed for at kende hinanden. Og for at styrke det formelle demokrati tænkes folketinget omorganiseret således, at hvert kommunalting vælger en repræsentant til folketinget, og at der ved siden af folketinget oprettes et fagting med repræsentanter for foreninger, uddannelser, kulturen, som er rådgivende for folketinget. Endelig foreslår man, at alle vigtige nationale beslutninger sker på grundlag af en folkeafstemning.

I diskussionen af midler til at nå dette mål er det interessant, at »økonomisk udligning«, hvor man foreslår, at der i de kommende 25 år sker en udligning af økonomiske forskelle i indtægter og formuer, anses som et vigtigt og nødvendigt middel for at nå målet. Derudover anbefaler man en igangsætning af eksperimenter både lokalt og nationalt i forhold til EU.

Borgerlønnen som et langsigtet mål i det humane ligevægtssamfund

I bogens diskussioner af mål og midler i forhold til det humane ligevægtssamfund fremgår det, at borgerlønstanken ses som et langsigtet mål. Borgerlønsideen udspringer af et generelt ønske om en større grad af økonomisk lighed og en mere retfærdig fordeling af arbejdet i samfundet. Man opererer med en minimumsløn, som er borgerlønnen, der gives ubetinget til alle, og en maksimumsløn, som svarer til 40 timers arbejde, hvor indtægter over maksimumslønnen er pålagt en stærkt progressiv statsskat.

Begrundelsen for borgerlønnen er flersidet.

1. Hovedbegrundelsen er, at »ingen skal være tvunget til at påtage sig lønnet arbejde« (ibid:117), da enhver har ret til at bestemme over sig selv. Den personlige frihed bruges altså som et væsentligt argument for borgerlønnen.

2. Herudover ses borgerløn i sammenhæng med »fleksibel arbejdstid og ligestilling af arbejde i og uden for hjemmet« (ibid:118). Man forestiller sig netop fremtidens samfund organiseret således, at der »er ingen skarp adskillelse mellem arbejde, uddannelse og fritid«.

3. Det er interessant at notere, at et andet væsentligt argument er ligestilling af de to køn. Man udtrykker det således: »Dermed er der ikke længere noget grundlag for den »ejendomsret« til medmennesket, som den gamle kønsmoral værnedede om – samlivet kan udelukkende bygge på sympati og fælles interesser.« (Ibid:131).

Borgerlønnens teknik: Social værnepligt for alle mellem 15 og 25 år

Omkring de nærmere betingelser for borgerlønnens tildeling forestiller man sig, at den »tildeles enhver dansk statsborger fra fødslen. For børn under 15 år skal borgerlønnen dække minimumsudgifterne for et barn, der lever som almindeligt familiemedlem. Alle på 15 år og derover får en borgerløn svarende til de minimale leveomkostninger for en person i en selvstændig husholdning.« (Ibid:131).

Samfundsmæssigt arbejde, som det er nødvendigt at få løst, men som ingen er særlig interesseret i, klares i et system med borgerløn ved »højere timeløn« eller en »solidarisk værnepligtsordning« (ibid:118). Generelt opererer man også med en »social værnepligt for alle mellem 15 og 25 år, der har pligt til at arbejde en vis periode. Det administreres af lokalsamfundene og kommunerne, hvor der så vidt muligt tages hensyn til den enkeltes interesse,

fysiske styrke, familieforhold og arbejdsplaner ved fordelingen af den sociale værnepligt (ibid:127).

To nye samfundsmetaforer som grundlag for borgerlønstrategien

Nøglen til forståelsen af samfundsanalyserne i »Oprør fra midten« er modstillingen af to samfundsbilleder: 1. Et billede af det nuværende samfund: Et modsigelsesfuldt, lammet vækst-samfund sat over for 2. Et forestillet billede af det humane ligevægtssamfund.

To grundmetaforer lå bag de to samfundsbilleder: 1. Samfundet set som en modsigelsesfyldt, kriseplaget organisme og 2. Samfundet set som en organisme i balance og ligevægt.

Fortællingen om det modsætningsfyldte vækstsamfund

Samfundsanalysen i »Oprør fra midten« gør meget ud af at beskrive de »dræbende modsigelser«, der ligger i det nuværende samfund: Miljøproblemet, arbejdsløshedsproblemet, ulighedsproblemet og demokratiproblemet. Problemerne benævnes også som værende »overforbrug«, »gruppeegoisme« og »manglende solidaritet« (ibid:22)

Væksten har ført til miljøproblemer, forurening og udpining af ressourcer. Og den officielle medicin er, at der skal mere vækst til for at kunne betale miljøomkostningerne. Væksten har også ført til øget udstødning og arbejdsløshed. Også her fortsætter den konventionelle visdom med at mene, at man må have mere vækst for at klare arbejdsløshedsproblemet. Desuden har den samfundsmæssige udvikling ikke udjævnet, men snarere uddybet forskellen mellem rig og fattig, og mellem styrende og styret både på nationalt og internationalt plan. Endelig synes den eneste løsning på problemerne, skabelsen af et effektivt demokrati, at svigte, fordi »jo mere kritisk tilstanden bliver, jo mindre effektivt bliver demokratiet« (ibid:11).

Samfundet synes på flere punkter at blive mere og mere paradoksalt, hvilket beskrives levende. Det »overflodssamfund«, vi har skabt, antager »truende skikkelse af mangelsamfund« (ibid:9). Økonomisk vækst, der oprindeligt var motiveret ud fra en knaphedsbetragtning, fører til stadig nye og skærpede knaphedsproblemer og bieffekter.

I »Oprør fra midten« ses samfundet som stadig mere lammet og »kørt fast«, fordi man ikke er i stand til at løse problemerne på nye og konstruktive måder. »Det moderne samfunds problemer øges, og styringsapparatet vokser, uden at problemløsningen og styringen bliver mere effektiv« (ibid:74).

Samfundet synes at være havnet i en række onde cirkler, hvilket også af-

spejles på det socialpsykologiske plan, hvor man kan se en udbredt »mistil- lid, egoisme og misundelse«, der synes at have en selvforstærkende karakter, og »som ikke er noget godt social-psykologisk grundlag for en forandring til det bedre« (ibid:69).

I den efterfølgende debatbog: »Røret om oprøret. Mere om midten« (Meyer m.fl. 1982), hvor de tre midteroprørere svarede deres kritikere og uddybede deres synspunkter, gives en meget præcis karakteristik af den lammede traditionelle problemløsning, som samfundet befinder sig i. Her tales der om, at den krise vores samfund er kommet i »efter alt at dømmes kun for- stærkes af at den søges »løst« med traditionelle midler.« (Ibid:7). Og senere tales om, at »det voksende styringsapparat synes at øge styringsproble- merne.« (Ibid:15). Man er havnet i den situation, at løsninger på proble- merne er blevet et problem eller er med til at forstærke problemerne i stedet for at løse dem!

Denne beskrivelse svarer præcis til den karakteristik som problem- løsningsfilosoffer (Watzlawick 1974) har kaldt forskellen på første ordens ændringer og anden ordens ændringer i et system. Et system, der er kørt fast i sin problemløsning, er karakteriseret ved at blive ved med at løse sine pro- blemer på samme måde, således at løsningen efterhånden bliver problemet. En sådan tilstand kan kun løses ved at skifte referenceramme eller para- digme, ved at placere problemet i en ny sammenhæng, (»reframing«). Og det er jo netop det »Oprør fra midten« gør ved at præsentere en ny idémæs- sig forståelsesramme.

Fortællingen om heling:

»Midten« som den flydende, forløsende og flertydige metafor

Hvad menes med »midten« i »Oprør fra midten«? Noget vagt, noget fly- dende, noget »ufærdigt« og noget meget flertydigt. Et af bogens geniale træk var netop, at det lykkedes at udpege et nyt punkt, en ny idé og en ny ak- tør, hvorfra en fornyelse og forandring synes mulig, og at dette punkt samti- dig forblev meget flertydigt. Mange personer placeret i helt forskellige posi- tioner blev ramt, følte sig tiltalt eller lod sig tiltale af den nye politiske dis- kurs.

Midten defineres først som et sted mellem et politisk højre og et politisk venstre. Man havde i det forudgående tiår oplevet både et oprør fra venstre (ungdomsoprøret) og et oprør fra højre (Glistrups liberalistiske-populistiske oprørsbevægelse). Men flertallet følte angst både ved udsigten til venstrera- dikale og højreradikale løsninger. Men samtidig syntes midterpartierne, som egentlig skulle stå for et midteroprør »kørt fast i et forsvar for det be-

stående« (ibid:14). Midteroprørerne mente derfor, der var behov for et oprør fra midten, »et opgør fra stivnede positioner«.

Dernæst defineres »midten« som et opgør med de to dominerende »økonomiske ideologier« (liberalismen og marxismen-leninismen) og de produktionsmåder, de er forbundet med: »en profitstyret produktionsmåde og en bureaukratisk styringsmåde: begge dele uforeneligt med kompromisløst demokrati.« (Ibid:14).

Både marxismen og liberalismen er økonomiske vækstideologier med et reduceret menneskebillede. Derfor argumenterer »Oprør fra midten« for behovet for en »demokratisk ideologi« (Meyer m.fl. 1978:21), der tager udgangspunkt i menneskets »naturlige behov« (ibid:22).

Selvom der ligger et skarpt opgør med liberalismen som overordnet ideologi, betød det ikke, at »Oprør fra midten« gik imod markedsmekanismen. Den ses som et enkelt og ubureaukratisk fordelingsprincip. En uhæmmet markedsmekanisme skaber imidlertid ulighed og begrænser friheden. Derfor fungerer markedsmekanismen kun retfærdigt, hvis den økonomiske frihed begrænses, og der realiseres en vis økonomisk lighed. Markedet skal afbalanceres af politisk styring for at fungere. Midteroprørerne gør ikke direkte opmærksom på det, men man kan sige, at borgerlønstanken er et glimrende udtryk for midterbegrebet på det økonomiske område. Skabelsen af en politisk bestemt økonomisk lighed betyder, at markedsmekanismen kan fungere mere retfærdigt og mindre hæmmet.

I den efterfølgende debatbog blev midterbegrebet yderligere uddybet og nuanceret, fordi mange ikke kunne forstå, hvad »midten« egentlig betød. Her forbindes midten også med »det demokratiske flertal« og »mellemlagene«, og paradokset at tale om »oprør«, når det store flertal og mellemlagene ikke umiddelbart synes at være interesseret i og motiveret for forandring, fremhæves. »Det store flertal er ikke revolutionært, og uden om det store flertal er ingen radikal samfundsforandring mulig« (Meyer m.fl. 1982:23). Derfor er et »oprør fra midten« også udtryk for »at vi ikke blot er i splid med hinanden, men også med os selv«.

Her fremhæves det også, at »oprør fra midten« adskiller sig fra historiens oprør fra neden eller venstre ved »ikke at være overvejende egoistisk-økonomisk motiveret«. Det skal ses som et brud med den »herskende materialisme og den traditionelle vestlige herskerholdning« (ibid:23).

Yderligere forbindes midterbegrebet her med ophævelsen af en række af de fundamentale dualismer i vor kultur og samfund. Inspireret af forfatteren Arthur Koestlers begreber om »Yogien og kommissæren« (1946) peges der på, at den europæiske åndshistorie har været præget af ulykkelige dualismer

og pendulsvingninger mellem romantiske retninger, der har lagt vægt på individet, det indadvendte og det ikke-materielle, og realistiske retninger, der har lagt vægt på fællesskabet, det materielle og udadvendte. »Midten« i disse sammenhænge forstås som »et opgør med ensidigheden, for så vidt et opgør fra den psykiske midte« (Meyer m.fl. 1982:30). Midter-begrebet forbindes også med en ophævelse af »enten-eller-blokeringen« (ibid:31).

Derfor argumenteres der også for at afværge en psykisk polarisering mellem dem, der (kun) tror på en holdningsændring som vejen frem, og dem der (kun) tror på en samfundsændring. De to processer bør hænge intimt sammen. »Uden en holdningsændring er en dybtgående samfundsændring ikke mulig«. »En demokratisk proces må netop have karakter af begge dele.« (Ibid:25-26).

Midten drejer sig om »at fastholde en frugtbar spænding« (ibid:31), og det konkluderes, at midten skal forstås som »et brud med traditionelle ensidigheder, et forsøg på at etablere balance mellem synsmåder, der ellers udelukker hinanden og i deres ensidighed forfejler den sammensatte virkelighed.« (Ibid:32).

Den store fortælling om det humane ligevægtssamfund

Selvom det er en grundlæggende tankegang, at der må ske en afbalancering af en række forhold i forhold til nutidens ensidigheder, argumenteres der samtidig for »en radikal forandring«, et »systemskifte«, et »brud« med de hidtidige principper og løsninger. Der tales ligefrem om en »omvendelse fra herskende anskuelse« (Meyer m.fl. 1978:24).

Udgangspunktet er en antagelse om, at »der er grænser for hvad mennesket ustraffet kan udnytte den ydre natur til«, og at der samtidig er »grænser for hvad mennesket kan udnyttes og tilpasses til« (ibid:74). Der findes nogle »centrale værdier i tilværelsen, som ikke er menneskeskabte, men naturligt givne« (ibid:24).

Det betyder, at den økonomiske vækst globalt og nationalt ikke kan fortsætte. »Menneskehedens fælles forråd af livsfornødenheder trues med at blive opbrugt.« (Ibid:24). »Et (verdens)samfund i ligevægt med naturen må bygge på vedvarende energikilder og ikke på begrænsede energilag« (ibid:25). Derfor opstilles som et fremtidsmål skabelsen af et »ligevægtssamfund«, et nyt fordansket begreb hentet fra den internationale økologiske debat, (»stationary state« og »steady state«). I »Grænser for vækst« (Meadows m.fl. 1972:168-81) havde man viet et helt kapitel til diskussion af den nye grundmetafor eller nøglebegreb »ligevægtstilstanden«.

Der synes at være en grundlæggende konflikt mellem »selve samfundssy-

stemets behov og menneskets behov« (Meyer m.fl. 1978:74). Men det er ikke menneskene, der er noget i vejen med. Mennesket har nogle naturlige behov og rettigheder, som man bør indrette samfundet efter, i stedet for at forsøge at indrette mennesket efter det nuværende samfund. »Der er grænser for hvad mennesket kan udnyttes og tilpasses til uden at tage skade på sin sjæl og på sin krop.« (Ibid.). Det er nemlig en fejltagelse udelukkende at se mennesket som et samfundsprodukt. Hvis man gør det, får »mennesket ingen anden ret end samfundet giver det« (ibid:77), og så er vejen åben for en fuldstændig teknologisk styring af mennesket.

I bogen sammenfattes det humane ligevægtssamfunds filosofiske grundlag således: (Ibid:115): 1. Enhver har ret til at bestemme over sig selv. 2. Samfundet må bygge på småenheder med reel selvbestemmelse. 3. Ledere må vælges ud fra personligt kendskab. Magt på grundlag af arv, ejendomsret, økonomiske privilegier bør ikke forekomme. 4. Jorden og dens ressourcer bør være fælleseje. Det er et humant ligevægtssamfund, hvor der er personlig frihed, demokratisk medansvar, økologisk ligevægt, økonomisk lighed og solidaritet med andre grupper (nationalt og internationalt).

3. En fortælling om et marxistisk selvopgør med arbejderbevægelsens dyrkelse af lønarbejdet

En analyse af André Gorz' idé om en garanteret samfundsindkomst

En ny fortælling om en post-industriel socialisme med en samfundsindkomst

Den franske socialistiske forfatter André Gorz (f. 1924), der i mange år var journalist på *Le Nouvel Observateur* og *Les Temps Modernes*, blev især kendt i Danmark fra en række bøger, der i slutningen af 1970'erne og i begyndelsen af 1980'erne hurtigt blev oversat til dansk, »Økologi og frihed« (1979), »Farvel til proletariatet – hinsides socialismen« (1981) og »Paradisets veje – kapitalens døds kamp« (1983).

Gorz gjorde her op med væsentlige dele af sin tidligere opfattelse af marxismen, arbejderbevægelsens rolle og socialismen. Samtidig skitserede han omridsene af en økologisk post-industriel socialismemodell, hvor tanker om »samfundsindkomst« indgik. I dag regnes André Gorz som en af den nye franske øko-socialismes grundlæggere (Whiteside 1997).

En samfundsutopi om en udvidelse af autonomiens sfære

I Gorz' samfundsmæssige vision ses det samfundsmæssige arbejde på tre niveauer (Gorz 1983:99): 1. Det makrosociale, heteronome arbejde, som er organiseret på hele samfundets niveau og som sikrer dets funktion, tillige med dækningen af de grundlæggende behov. 2. De mikrosociale aktiviteter på andels-, kollektiv- eller foreningsniveau, som er selvorganiseret lokalt og som har valgfrihedens og frivillighedens karakter, bortset fra de tilfælde, hvor de erstatter det makrosociale arbejde for at dække grundlæggende behov lokalt. 3. De autonome aktiviteter, der svarer til individernes, familiernes eller smågruppernes projekter og personlige ønsker. Det mellemste niveau danner det sociale grundlag for det civile samfund. Gorz gør opmærksom på, at det er niveauet for konfrontation, for valg af forskellige muligheder for konflikt. De forskellige lokalsamfund kan vælge forskellige muligheder for at lægge produktion på de forskellige niveauer. Der vil være en stor variation, kompleksitet, overlappning og ubestemthed. (Ibid:100).

Gorz' samfundsutopi er et dualistisk samfund med både en heteronom og en autonom sfære, hvor der eksisterer et synergetisk forhold mellem den heteronome og den autonome produktionsmåde med en maksimal udbredelse af autonomien for øje. Det heteronome arbejde kan ikke afskaffes af selvfor-

valtning og heller ikke af en rekvalificering. Der kan ske en vis frigørelse inden for arbejdsforholdene, men det indebærer ikke arbejdets autonomi og heller ikke arbejdernes selvbestemmelse. Man kan indskrænke det heteronome arbejde, men ikke afskaffe det. Det skal derimod tjene til at udvide autonomiens sfære.

En idé om livsindkomst og samfundsnyttigt arbejde

Et element i Gorz' vision og forestilling om afskaffelsen af det lønnede, heteronome arbejde som hovedbeskæftigelse er en »garanti for en samfundsmæssig indkomst for enhver gennem hele hans liv til gengæld for tyve tusinde samfundsmæssige nyttige arbejdstimer, som han kan levere opdelt i så mange dele han ønsker, i et stræk eller i småbidder, i een eller i flere aktivitetssektorer.« (Ibid:164).

For Gorz er det imidlertid centralt, at denne ret til en samfundsindkomst suppleres med en ret til egenproduktion af brugsværdier, ellers kan den blot »forlænge individernes afmagt og underordning i forhold til centralmagten« (ibid:15).

Gorz mener nemlig, at det i forhold til det almindelige slogan: »Retten til arbejde« er vigtigt analytisk at skelne mellem: 1. Ret til lønarbejde. 2. Ret til indkomst. 3. Ret til at skabe brugsværdier og 4. Ret til at have adgang til værktøj, som gør det muligt at skabe brugsværdier. Retten til indkomst er i sig selv heller ikke frigørende. Afgørende for Gorz er retten til at skabe brugsværdier og retten til adgang til værktøj, som gør det muligt at skabe brugsværdier »retten til selv at producere en del af de varer og tjenesteydelser, man forbruger«. (Ibid:15).

Gorz ser »socialindkomsten« (Gorz 1983:72-78) i sammenhæng med lønarbejdets afskaffelse og definerer den som »Den samfundsmæssige form indkomsten antager, når automatiseringen har afskaffet den permanente arbejdstvang og dermed både værdiloven og selve lønarbejdet«. Gorz mener teoretisk, at den garanterede samfundsindkomst bygger på »arbejdets værdi«. Det er hverken en kompensation, hjælp eller statens forsørgelse af individet. Det er ikke »udsat løn« eller »forskud på fremtidig løn«. Gorz mener, i modsætning til bl.a. Gunnar Adler Karlsson, at »det er ikke længere arbejdet og arbejderne, men livet og samfundsborgerne, der viser sig at skulle aflønnes.« (Ibid:75). »Lønarbejdets, markedsmekanismernes og arbejdsværdilørens bortfald er det nødvendige resultat af produktionens automatisering, og det er implicit indeholdt i tankerne om livsarbejdstid forbundet med garanteret livsindkomst«. Det skal begrundes som »borgernes ret til en livsindkomst, der repræsenterer deres andel af de samfundsmæssigt

skabte rigdomme« – og på den anden side »en adgangsret til midlerne til at producere og skabe de ikke samfundsmæssigt programmerbare goder man ønsker at bruge, forbruge og udveksle uden om markedet.« Det han kalder »de autonome aktiviteters område«.

A. Gorz' personlige og politiske paradigmeskift

Gorz' idé om en livsindkomst skal forstås som resultat af et personligt og politisk paradigmeskift, et skift i baggrundsantagelser i lighed med det Gouddner taler om som er karakteristisk for radikale paradigmeskift.

I 1960'erne forsøgte Gorz at skitsere en slags tredje vej til socialismen, som både adskilte sig fra en traditionel socialdemokratisk og en traditionel kommunistisk vej, en ny mere radikal reformisme, hvor man talte om strukturreformer. Det var budskabet i hans bog »Arbejderbevægelse og nykapitalisme«, der blev oversat til dansk (1967). Heri argumenterede han for, at arbejderbevægelsen (fagbevægelsen og de socialistiske partier) skulle bryde med en snæver økonomistisk politikopfattelse og stræbe efter at erobre autonome beføjelser på fabriksplan samt politisk skabe strukturreformer i kapitalismen for på længere sigt at skabe et moderne socialistisk samfund. Derfor blev han også betragtet som en væsentlig socialistisk teoretiker af flere danske og nordiske socialister (bl.a. folkene omkring det nordiske socialistisk-teoretiske tidsskrift Zenith og SF-folketingspolitikeren Kai Moltke).

Gorz' opgør med den socialistiske fortælling om arbejderbevægelsen

I begyndelsen af 1970'erne ændrede Gorz radikalt sit politiske verdensbillede under indtryk af den økologiske problematik og den mikro-teknologiske revolution, hvilket viste sig i udskiftning af grundmetaforer og fortællinger.

Betingelsen for at en venstrefløj kan være med til at tegne et realistisk fremtidsbillede og dermed præge udformningen af et post-industrielt samfund, er for Gorz, at den er i stand til gøre op med en række grundlæggende forestillinger i den traditionelle marxisme. En vigtig forudsætning for at tænke nyt er, at man bevidst gør op med gamle tanker. Gorz' program er en revision af marxismen på en måde, hvor han fastholder væsentlige dele som et »uundværligt analyseinstrument«. (Gorz 1979:7). Det sker især i bogen »Farvel til proletariatet« (Gorz 1981).

I arbejderbevægelsen har der efter Gorz' opfattelse (bl.a. begrundet med henvisninger til Marx' teori) eksisteret en grundlæggende forestilling om, at kapitalismen skabte en arbejderklasse, der havde den historiske mission at

omstyrte kapitalismen. Målet for bevægelsen var at gøre sig til herre over produktionen (arbejdermagt) og staten (proletariatets diktatur), hvilket blev anset for socialismens mål. Det har givet anledning til en næsten religiøs dyrkelse af proletariatet. Derfor siger Gorz farvel til proletariatet.

I virkeligheden har kapitalismen frembragt en arbejderklasse, som har vist sig ude af stand til at gøre sig til herre over produktionen, og hvis formulerede interesser ikke har stemt overens med en socialistisk rationalitet. I arbejderbevægelsen havde man forestillingen om, at proletariatet blot kunne blive magtens subjekt, der skulle bemægtige sig det beherskelsesapparat, som kapitalen havde indført. Efter Gorz' opfattelse kan en klasse imidlertid ikke blot fortrænge en anden ved blot at tage dennes plads i beherskelsesapparatet. For Gorz repræsenterer staten og produktionen byggende på lønarbejde en »funktionel magt«, der skal begrænses på anden måde.

I det meste af arbejderbevægelsens historie har man ikke skelnet mellem frigørelsen i og frigørelsen fra lønarbejdet. Det har betydet, at man heller ikke har skelnet mellem retten til arbejdet (lønarbejdet) og retten til indkomst. Med erfaringerne fra arbejderbevægelsens historie når Gorz frem til den konklusion, at det for arbejderen ikke længere hverken er et spørgsmål om at frigøre sig i lønarbejdet, gøre sig til herre over lønarbejdet eller erobre magten inden for lønarbejdets rammer. Nej! Gorz er radikal og provokatorisk. Hvad det gælder om er at befri sig for lønarbejdet ved at fornægte dets natur, indhold, dets nødvendighed og dets fremtrædelsesformer. »Ved at sige nej til lønarbejdet siger man også nej til arbejderbevægelsens traditionelle strategi og dets organisationsformer«. »Det drejer sig ikke længere om at erobre magten som arbejder, men om at erobre magten til ikke længere at fungere som arbejder.« (Ibid:96-97).

Muligheden for arbejdsamfundets afskaffelse

Centralt i hele Gorz' analyse er hans opfattelse af lønarbejdet. Gorz taler mest om arbejde som lønarbejde: »En aktivitet, som man udfører 1. for en tredjemand; 2. til gengæld for en løn; 3. under former og tidsplaner, som er fastsat af den, der betaler én; 4. med formål for øje, som man ikke selv har valgt.« (Ibid:11). Det er en unaturlig, fremmedbestemt aktivitet, et middel til at tjene penge, »ikke en aktivitet, der bærer sit formål i sig selv«, og er derfor »ikke frihed«. I arbejderbevægelsens »heroiske tidsalder« har frigørelsen i og frigørelse fra arbejdet været synonyme.

Heroverfor opstiller Gorz »selv-bestemte aktiviteter«, hvis primære mål ikke er at bytte min tid for de andres tid. Den er helt sit eget formål, når det drejer sig om æstetiske aktiviteter eller kunstneriske aktiviteter. Forholdet

mellem lønarbejde og selvbestemt aktivitet er den samme som forskellen mellem bytteværdi og brugsværdi.

Gorz opstiller derfor et nyt slogan: »Afskaf arbejdet og frigør tiden«. Det skal dog forstås således, at han ikke regner med, at man kan afskaffe lønarbejdet totalt. Men man kan gradvis fjerne det, samtidig med, at man giver mulighed for at udfolde det, han kalder autonome aktiviteter.

Gorz mener, at den mikroelektroniske revolution indvarsler en æra, hvor arbejdet afskaffes, hvorfor han taler om »arbejdssamfundets endeligt«. Det skal forstås i den betydning, at mængden af nødvendigt arbejde falder hastigt, og ligegyldigheden over for arbejdets bestemte indhold er stigende. Gorz mener, man kan registrere et holdningsmæssigt skred i forbindelse med lønarbejdet: Færre mener, at arbejdet er »den vigtigste dimension i deres liv«. »Denne modvilje mod arbejdet er den vigtigste af de socio-kulturelle forandringer, der er i gang. Den undergraver industrialismens ideologiske og etiske fundament« (Gorz 1983:59). Det betyder, at der ikke kan blive fuldtidslønarbejde for alle, og lønarbejdet ikke kan forblive tyngdepunktet eller blot den fremherskende aktivitet i den enkeltes liv. Men alligevel fastholdes normen om fuld beskæftigelse og dermed »retten til arbejde«.

Ved at opretholde normen om fuld tid straffer og marginaliserer man de arbejdsløse. Hvis arbejdet kun tog 30 timer om ugen eller mindre, ville det kun være en aktivitet blandt andre mulige, som var lige så vigtige. »Det eksistentielle underkastelsesforhold til arbejdsgiveren ville være forandret.« Gorz konkluderer derfor, at »opretholdelsen af normen om fuld tid tenderer grundlæggende mod at bevare dominansforhold, der bygger på præstationsetik« (ibid:60).

Muligheden for frigørelse eller yderligere kontrol

Gorz ser imidlertid ikke kun muligheden for en frigørende udgang »til venstre« i den igangværende post-industrielle revolution med en afskaffelse af arbejdssamfundet. En anden, repressiv udgangsmulighed »til højre« er skabelsen af et samfund, hvor »produktions- og kontrolapparatet smelter sammen« (ibid:9). Det vil også være en afvikling af kapitalismen, men på en helt anden måde. Målet er nu ikke længere at akkumulere kapital og øge dens værdi, men at »kontrollere samfundet og dominere det« (ibid:66). Det er billedet på et totalitært samfund eller et helt programmeret samfund (fra den franske sociologiprofessor Alain Touraine), hvor »forbrugermennesket bliver selv en produceret eller selvproduceret vare, som sælges med profit« (ibid:49).

Gorz har også betegnet denne totalitære tendens som »teknofascistisk re-

guling« (Gorz 1979:51). Det er den ekstreme form for »fremmedregulering« i modsætning til »selvregulering«. Det er et samfund, hvor institutionerne overtager stadig mere ansvar for menneskene igennem professionalisering, specialisering og opsplitting og fremskynder det civile samfunds forfald. Og borgeren ender med at være forbruger af en politik, der udarbejdes og udføres af en elite.

Et sådant system kan opretholdes, hvis en arbejdselite kan opretholde et overherredømme i samfundet over for den ikke-arbejdende gruppe ved mere eller mindre autoritære midler, og hvor denne nye klassedeling afskaffer de lige rettigheder for alle. Gorz ser allerede tendenser i den retning i alle kapitalistiske samfund med en todeling af arbejdsstyrken: »På den ene side en elite af beskyttede og stabile arbejdere, der er fuldtidsansatte bærere af industrialismens traditionelle værdier, knyttet til deres arbejde og deres sociale status, på den anden side en masse af arbejdsløse og arbejdere uden kvalifikationer eller status, som bliver ansat på utrygge, midlertidige vilkår til uspecificerede småjobs.« (Gorz 1983:60-61).

Gorz udpeger »klassen af stabile arbejdere som spillende en konservativ rolle som forsvarere af den gamle orden«. Heroverfor står det han kalder det »post-industrielle neo-proletariat af status- og klasseløse personer« (Gorz 1981:98). De defineres ikke længere ved deres arbejde. Til forskel fra den traditionelle arbejderklasse er denne »ikke-klasse« frigjort subjektivitet. Gorz taler også om »det post-industrielle proletariat«, hvis mål er at »unddrage sig den produktivistiske og bytteværdiorienterede rationalitet« (ibid:105). For den drejer sig om »at erobre stadig større autonomt rum som er unddraget samfundets logik«.

Gorz tegner her billedet af en ny klassekamp mellem helt forskellige værdier inden i den gamle arbejderklasse, hvor en del er blevet stadig tættere knyttet til lønarbejdet mod en anden del, som er tættere knyttet til det civile samfund.

Gorz' dualistiske utopi

Det helt centrale i Gorz' vision er at skabe et så stort rum som muligt for en autonomi, der er unddraget den økonomiske rationalitets dominans. Derfor gør han ikke alene op med marxismens naturopfattelse, men også med dens menneskeopfattelse. I marxismen og arbejderbevægelsen har man betragtet »individuel autonomi« som udtryk for »småborgerlig individualisme«. Men Gorz taler heroverfor om »en eksistentiel erfaring om mulig autonomi« (Gorz 1981:55-56), og taler om eksistentielle behov (æstetiske, erotiske, relationelle og affektive behov) og et behov for autonomi. Disse behov har en

relativ autonomi og kan ikke underlægges politiske imperativer, som man har set mange eksempler på. Kapitalismen tilintetgør arbejderens autonome evner.

Gorz fremhæver, at menneskets samfundsmæssige væren aldrig kan integrere alle dimensioner af den individuelle eksistens. Mennesket er ikke »socialiserbart i hele sin udstrækning« (ibid:122). Derfor har alle socialistiske teorier og utopier, der har forsøgt at gøre alt til samfundsmæssig væren, været repressive.

Gorz mål er et opgør med »den økonomiske rationalitet«. »De ikke-økonomiske aktiviteter er selve livets stof. De omfatter alt der bliver gjort ikke for penge, men af venskab, kærlighed, medfølelse eller hjælpsomhed; eller gjort for den tilfredsstillelse, fornøjelse og glæde man får ud af selve aktiviteten – både dens udførelse og dens resultat.« (Gorz 1983:80).

For at den tid, i hvilken det er enhver pligt at udføre heteronomt arbejde, kan reduceres til et minimum, er det nødvendigt at alle arbejder (Gorz 1981:134). Til den nødvendige sfære regner Gorz også staten – og her gælder, at indskrænkning af heteronomiens sfære må betyde »decentralisering og en vis grad af lokal selvforsyning«. I hele Gorz' tankegang ligger, at det er muligt klart at adskille disse sfærer, således at autonomien er unddraget heteronomiens imperativer. Det, man skal løse, er ikke at ophæve staten, men at ophæve dominansen af staten over samfundet. Der må ske en omdannelse af staten, for at der kan ske en omdannelse af samfundet.

B. De nye grundmetaforer og skift i fortællinger bag Gorz' nye idé om en samfundsindkomst

Fortællingen om skiftet fra industrialisme til post-industrialisme

Det var den økologiske problematik og den mikro-teknologiske revolution, der fik Gorz til grundlæggende at revidere eller udvikle sine nøglemetaforer om samfundet. Hvor han tidligere udelukkende havde forstået samfundene ud fra den grundlæggende forståelsesfigur: kapitalisme – socialisme, begyndte han nu også at forstå samfundet ud fra en anden akse eller figur: industrialisme (vækst) – post-industrialisme. Han mente, at man både havde set en industrialisme, der har været kapitalistisk, og en der havde været socialistisk. Gorz regnede med, at en post-industrialisme kunne tage forskellige former. Derfor brugte han både begreberne post-kapitalisme og post-socialisme. Den gamle begrebsakse blev ikke kasseret, men relativet og suppleret med en ny, der skabte en helt ny dimension i hans politiske verdensopfattelse.

Industrialismebegrebet og metaforen henter Gorz hos Alvin Tofflers »Den tredje bølge« (1981) (Gorz 1983:119-129). Industrialismen bygger ifølge Toffler på arbejdets, magtens, varens og standardiseringens religion. Begrebsparret industrialisme/post-industrialisme giver Gorz et helt nyt ståsted med et nyt udsyn og verdensbillede. Nu opfatter han sig ikke alene placeret i kampen mellem kapitalisme og socialisme. Men han ser sig nu også stående midt i overgangsprocessen – krisen – mellem industrialisme og post-industrialisme. Det er hans opfattelse, at industrialismen er nået til et stadium, »hvor dens udvikling ikke længere kan fortsætte. Den er blokeret af forhindringer, den selv har skabt« (ibid:13). Og han mener ikke, at blokeringerne kan overvindes ved punktvisse initiativer, men kun ved en »omsmeltning og forandring af helheden«. Dette er et billede på et paradigmeskift.

Tilbagekuende ser han nu klart, hvordan industrialismen har fungeret og hvilken rolle marxismen og arbejderbevægelsen har haft og gør derfor op med en række elementer i arbejderbevægelsens forståelseshorisont. Fremad »skimter han en anden orden«, (ibid:9), »baseret på en anden logik, andre værdier, andre forhold mellem mennesker og et anderledes liv« (ibid:15). Men endnu er »ingen anden orden klar til at fødes« (ibid:13). Han sammenligner situationen med den, man stod i ved den første industrielle revolutions start med en spirende arbejderbevægelse. Det er både en svaghed og styrke, at der endnu ikke findes nogen »helhedskonception« af, hvordan det kommende samfund skal se ud.

Men kriser og overgangsperioder er tidspunkter, hvor mulighederne for at påvirke fremtiden er særligt store. Retningen for forandringen er ikke givet på forhånd. Derfor skal hans bøger ses som forsøg på at skabe en »venstrefløj, som bærer fremtiden, og ikke nostalgien i sig« (Gorz 1981:11). Hvor det store flertal og højrefløjen regner med »at fremtiden giver os fortiden tilbage«, må en ny venstrefløj bryde med »inertien i vores mentale kategorier« og »forestille sig, foregribe og påbegynde de fundamentale ændringer« vi står overfor. Gorz føler sig som stående i opgøret med nogle snærende metaforer og søger nye frigørende samfundsbilleder.

Fortællingen om »økologismen«, som overskrider den økonomiske rationalitet

På tilsvarende måde som industrialisme/post-industrialismebegreberne er med til at give Gorz et nyt ståsted og udsyn, er erkendelsen af økologiens samfundsmæssige betydning, at alle samfund uanset type er forankrede i en natur, som har visse grænser. Det er det andet væsentlige element bag ændringen i hans politiske verdensbillede.

Gorz beskriver selv erkendelsen af utilstrækkeligheden ved at beskrive den nuværende krise som en kapitalistisk overakkumulationskrise således: »For samtidig med at den aktuelle krise udviser alle den klassiske overakkumulationskrisens kendetegn, så udviser den også nye dimensioner, som marxister på nær nogle få undtagelser ikke forudså, og som det, man indtil nu har forstået som »socialisme«, ikke har noget svar på: Krisen mellem individerne og økonomien selv, krisen i vores forhold til naturen, til vore kroppe, til det andet køn, til samfundet, til vores oprindelse, til historien; krisen i livet i byerne, i vort boligmiljø, medicinsk krise, skolekrise, videnskabskrise.« (Gorz 1979:8). Gorz tager her det hele med. Her erkendes og udstilles marxismens mange begrænsninger. Der findes utrolig mange væsentlige dimensioner, som de marxistiske »briller« og begrebsapparat ikke »ser« og »forstår«. Den kapitalistiske virkelighed må forstås i et nyt koordinatsystem med nye metaforer, der relativiserer de gamle.

Gorz beskriver erkendelsen af naturens og økologiens fundamentale betydning for en samfundsanalyse således: »Men videnskaben og teknologien er endt med at gøre denne centrale opdagelse: Al produktiv aktivitet fremkommer ved, at vi låner af planetens begrænsede ressourcer og ved vekselvirkninger, som finder sted inden for et system af mangfoldige ligevægtstilstande. Det drejer sig ikke om at gøre naturen guddommelig eller at »vende tilbage« til den, men at tage den vigtige kendsgerning med i betragtning, at den menneskelige aktivitet finder sin ydre begrænsning i naturen.« (Ibid:9).

Det er en gammel og grundlæggende erkendelse i marxismen, at væksten ligger indlejret i kapitalismen. »Kapitalens logik er at forsøge at vokse« (ibid:24). Men den socialisme, man har set, har ikke været bedre end kapitalismen. Gorz kalder den derfor »vækstsocialismen« og ser den som »en bror« til vækstkapitalismen. Det skyldes, at den hidtidige tænkning om socialisme har været helt utilstrækkelig.

En ny forståelse af socialismen må ifølge Gorz bygge på en økologisk realisme, der gør op med troen på, »at vi blot kan videreføre den borgerlige levevis og forbrugsmodel« (ibid:10). Gorz mener, at vi står over for en kapitalistisk overakkumulationskrise, der forværres af en økologisk krise. Vi må i stigende grad have en voksende mængde produkter for at sikre den samme grad af behovstilfredsstillelse, hvor ødelæggelsen af produkterne er planlagt, når de skabes, og nedslidningen er programmeret. Samfundet har været karakteriseret ved en stadig eskalation i kravene om forbrug, i utilfredsstillelse og social konkurrence. Gorz kalder det en »flugt fremad«, som ikke er en varig løsning.

Løsningen ligger ikke i økonomisk vækst, fordi »forbindelsen mellem

»mere« og »bedre« er brudt. »Bedre« kan være »mindre« – skabe et minimum af behov, tilfredsstille dem med det mindst mulige forbrug af råstoffer, energi og arbejde og skabe de færrest mulige ulemper.« (Ibid:31-32). Krisen må overvindes ved hjælp af en ny produktionsmåde, der bryder med den økonomiske rationalitet og bygger på sparsommelighed med de fornybare ressourcer og et nedsat energi- og råstofforbrug.

I økologien, i naturen ser man en anderledes rationalitet end i økonomien, hvorfor han bruger økologien som løftestang for en kritik af samfundet. Gorz mener ikke, det er muligt at uddrage en moral af økologien. Derfor skelner han mellem det, han kalder økologi og økologisme. Økologien i sig selv »er en anderledes rationalitet« (ibid:14). Økologismen er en politisk ideologi byggende på en økologisk indsigt. Det betyder, at økologien ikke i sig selv indebærer »en afvisning af autoritære eller teknofascistiske løsninger«. Den kan bruges til at »forøge opfindsomheden med henblik på de bestående systemer«. Men »økologismen bruger økologien som løftestang for en radikal kritik« (ibid:16), hvorfor Gorz også betegner økologismen som »udtryk for det civile samfunds oprør og genopbygning« (ibid:50). Og et andet sted siger han, at »det økologiske valg er klart uforeneligt med den kapitalistiske rationalitet«. Det er et valg for decentraliseret selvregulering – »at foretrække naturlige systemer og deres selvregulerende ligevægt«. Det er også uforeneligt med den autoritære socialisme, men ikke med en »fri socialisme«. Fremtidens socialisme må for Gorz nødvendigvis blive økologisk. Fyndigt formulerer han det på følgende måde: »Enten bliver fremtidens socialisme post-industrielt og anti-produktivistisk. Eller også bliver der ikke nogen socialisme.« (Gorz 1983:16).

Gorz siger, at en stabilisering af forbrugsniveauet først vil kunne opnås, når: 1. Alt samfundsnødvendigt arbejde kan nyde godt af samme samfundsmæssige anerkendelse (og løn). 2. Alle får mulighed for at virkeliggøre den uendelige mangfoldighed af evner, ønsker og personlig smag takket være nogle frie aktiviteter.

Alle kunne arbejde meget mindre, hvis alle arbejdede. Nedsættelsen af arbejdstiden må ske i sammenhæng med udvidelsen af den selvstyrende aktivitet og den fri aktivitet. Gorz taler i den forbindelse om en udvidelse af det civile samfund, som under industrisamfundet er sygnet hen på grund af en professionalisering, en specialisering og en opsplitning i samfundet.

4. En fortælling om et fornyet liberalt velfærdssamfund

En analyse af Niels Hoffs idé om et borgerstipendie

Borgerstipendie i stedet for borgerløn

I 1983 udgav den tidligere generalsekretær for forbrugerorganisationernes internationale samarbejdsorganisation »Inter-Coop«, cand. polit Niels Hoff (1911-87) en lille bemærkelsesværdig bog på Forlaget i Haarby: »Borgerstipendiet – den liberale velfærdsmodel«. (Hoff 1983). Den var en teoretisk og praktisk-politisk begrundelse for borgerløn som liberal samfundsmodel. Hoff havde tidligere været leder af Nordisk Andelsforbunds økonomiske sekretariat og var organiseret i partiet Venstre.

Hoff ser borgerløn i forlængelse af den centrale liberale tanke om det frie valg. Han vil dog ikke selv bruge begrebet »borgerløn«, fordi ordet løn forudsætter en ydet præstation, en konkret indsats, for hvilken man belønnes. Han foretrækker i stedet begrebet stipendium, som defineres som en »pengeydelse, der ydes over længere tid, og som forudsættes brugt til at dække det nødvendige livsophold, bl.a. for en person, som uddanner sig« (ibid:13). Hoff siger, at stipendie er godt – fordi det »leder tanken hen på den ideelle tilstand, hvor modtageren netop bruger tiden til uddannelse.« (Ibid:13).

Idéen i borgerstipendiet er, at enhver borger skal have muligheden for at »fravælge lønbeskæftigelse både i fuld og i mere begrænset omfang« (ibid:13), og at det skal ske i et samfund med liberale og markedsøkonomiske principper.

A. Det værdimæssige grundlag for borgerstipendiet

En fortælling om udvidelse og »fuldstændiggørelse« af den liberale valgfriheds-idé

For liberale økonomer er det frie forbrugsvalg og det frie beskæftigelsesvalg centralt. Hoffs idé med et borgerstipendie er at udvide denne valgfrihed. Hvis man skal gøre valgfriheden med hensyn til beskæftigelse reel, må man også have mulighed for at fravælge »det lønnede arbejde« og »dog oprettholde en levestandard, der er tålelig set i forhold til den, der er normal i samfundet som helhed.« (Ibid:6). Det social-liberale system skal gives en ny dimension: »Friheden til at vælge udvides til at omfatte valget af andre former for livsudfoldelse end dem, der er knyttet til det indtægtsgivende arbejde« (ibid:43). Det betyder, at velfærdssystemet vil blive forbedret. Personkontrol og formynderi vil blive reduceret (ibid:43). Hoff vil legitimere

»den arbejdsfri tilværelse«, skabe en »betalt arbejdsfrihed«, en aflønning af borgerne uanset om de har arbejde eller ej.

Uretfærdigt at nogle få har »betalt arbejdsfrihed«, mens de mange har »arbejdstvang«

Hoff er klar over, at et borgerstipendie for mange liberale er »at overskride grænsen for virkeliggørelse af den liberale samfundside« (ibid:6), fordi de fleste går ind for en sammenhæng mellem løn og præstation, at man skal »arbejde for føden«. Men Hoff vil med sit forslag netop rykke det liberale normalitetsbegreb ved at udvide valgfriheden, og derved gøre den liberale ideologi mere konsistent og modsigelsesfri. Mange liberale går ind for, at enhver voksen samfundsborger skal »arbejde for føden«, men ser på den anden side let på, at der findes nogle få, som har penge nok, som faktisk ikke behøver at arbejde (»det falder ikke den liberale så tungt for brystet«). Nogle få har en indkomst fra formue uden at arbejde. Nogle er altså i stand til at erhverve en indkomst, uden at der er knyttet en arbejdspligt til denne. Man kan godt acceptere, at nogle få heldige får en »betalt arbejdsfrihed«, hvorimod en generel »betalt arbejdsfrihed« er stødende. Man går ind for en moralsk norm om arbejdspligt, men det virker stødende på alle liberale med en generel arbejdspligt.

Disse modsigelser vil Hoff løse op med sit forslag om en generel ret til »betalt arbejdsfrihed« uden en arbejdspligt. Det er det eneste, der kan sikre frihed for kontrol og formynderi for alle og ikke blot for nogle få, tilfældigt udvalgte.

En fortælling om kapitalismen, der har skabt muligheden for en realisering af kommunismens ideal i dagens samfund:

»At nyde efter behov og yde efter evne«

Hoff viser også på andre felter at have et skarpt øje for virkelighedens modsigelser og paradokser. Han mener, at mange liberale har vendt sig imod »betalt arbejdsfrihed«, fordi de opfatter »ideen om en arbejdsfri tilværelse« som en nærmest kommunistisk idé, hvor man skulle »nyde efter behov og yde efter evne«. Det er også rigtigt, at denne opfattelse findes hos både Marx og de utopiske socialister. Men sådan som kommunismen faktisk er blevet praktiseret, har man ikke værdsat arbejdsfriheden, men modsat dyrket arbejdet og haft en generel arbejdspligt. Og der har langt hen været en lighed i dyrkelsen af arbejdet hos kommunister og borgerligt indstillede i ikke-socialistiske lande. Det paradoksale og historisk ironiske for Hoff er, at det ser ud til, at »kommunismens idealbillede af kårene for mennesket i frem-

tidssamfundet – produktion efter evne, konsumtion efter behov – vil realiseres – eller i hvert fald nærme sig sin virkeliggørelse – inden for en samfundsordning, der repræsenterer det absolutte modstykke til den kommunistiske – det liberal-kapitalistiske samfund«. (Ibid:7). For Hoff at se er vi faktisk nået et udviklingsstade, hvor vi har råd til at indrette samfundet efter maksimen: »Nyde efter behov og yde efter evne«, hvis vi vil!

Sprogets centrale betydning for opfattelsen af det normale

Uden at gøre sig teoretiske overvejelser om sprogets samfundsmæssige betydning, viser Hoff konkret, hvorledes vores sprog på én gang er med til at fastholde os i uhensigtsmæssige sociale strukturer og samtidig med nydannelser kan være med til at frigøre, forløse og skabe nye sociale strukturer. Med sin idé om »borgerstipendie« vil han være med til at gøre »arbejdsløshed« til »arbejdsfrihed«, at »udrydde begrebet sociale klienter« og afskaffe begrebet »sociale almisser«. Til indvendingen, om »et borgerstipendie« ikke vil skabe et A- og et B-hold, bemærker han, at »den fornemmelse af at være socialt diskrimineret, som stemplet »arbejdsløs« i dag fremkalder hos mange, vil forsvinde« med indførelsen af et generelt »borgerstipendie«, og »et vigtigt kriterium for, om man hører til A-eller B-holdet, vil dermed være udvisket« (ibid:36).

At ændre sproget er med til at ændre opfattelsen af det normale. At være bekymret for det unormale med et ønske om at ændre det uden at ville problematisere og ændre sit normalitetsbegreb fører til en tvangsmæssig normalisering. Hoff vil problematisere og ændre normalitetsbegrebet ved at slette en af forskellene mellem de to grupper, hvilket er til gavn for både de såkaldte »normale« og de såkaldte »afvigere«.

B. Inspirationskilder til den nye liberale idé

Hoff henter en del af sin idé og argumentation for »borgerstipendiet« hos den danske økonom og filosof V.J. Madsen-Mygdal (bror til den senere statsminister Th. Madsen-Mygdal (1876-1943)), som i 1891 skrev en lille bog: »Frihed – En Belysning af Socialpolitikken Veie og Maal«, der foreslog, at man til enhver borger udbetalte et årligt stipendium på 200 kr. svarende til ca. 25% af en københavnsk arbejders løn, hvor pengene skulle skaffes ved rentebeskatning af jord, faste anlæg og inventar i alle virksomheder.

Det er interessant at se, at et af hans argumenter for indførelsen af stipendiet var en forbedring af kvindernes stilling i samfundet. Det kunne ske, fordi stipendiet skulle udbetales ikke til familierne, men til alle personer

over 21 år. Det ville betyde, at kvinder personligt ville råde over midler til et nødtørftigt underhold, så de kunne frigøres for alene at »søge sit erhverv gennem manden«, hvilket atter betyder et kønssalg«, som det blev udtrykt (Hoff 1983:31-32). Omkring stipendiets økonomiske virkninger forestillede Madsen-Mygdal sig, at der ville ske en ligevægtsdannelse mellem arbejdsudbud og kapitalafkast: Hvis arbejdslønnen steg som følge af et fald i arbejdsudbuddet, ville kapitalafkastet falde og en ny ligevægt dannes.

En anden historisk idé, Hoff nævner som inspirationskilde for sine tanker, er den liberale engelske politiker Lady Rhys-Williams plan i 1943, »Credit Income Taxation«, som forsøgte at tænke en sammenkædning af det sociale bistandssystem og indkomstskattesystemet. Idéen var, at alle borgere – uanset indtægt og formue – skulle have udbetalt en »social dividende«, et »borgerstipendie«, men dets størrelse skulle dog variere med alder og køn.« (Hoff 1983:9). Det ville garantere »et nødtørftigt livsunderhold uden betingelser«.

Mere aktuelt henviser Hoff til tankerne om negativ indkomstskat, som blandt andet er blevet fremført af den amerikanske økonom Milton Friedman. Idéen er her, at der ikke opkræves skat hos personer med meget lave indkomster. Der skal laves en skattefri bundgrænse. Hvis man ligger under denne grænse, får man med et negativt indkomstskattesystem udbetalt kontanter uden betingelser. Idéen har også haft nogle tilhængere blandt danske liberale politikere, nemlig Bertel Haarder, som i bogen »Danskerne år 2002« (1977) talte for »en medborgerløn til afløsning af de forskellige former for subsidier til boligforbruget«. Endelig kom Anders Fogh Rasmussen i en bog »Kampen om boligen«, (1977), med et konkret forslag om negativ indkomstskat.

Hovedformålet med tanker om negativ indkomstskat er at forenkle og afbureaukratisere skatte- og bistandssystemer. Derfor kalder Hoff det en ønskelig og nødvendig »sidevirkning«, at det samtidig »instituerer en livsvarig basisindkomst for de borgere, der ikke ønsker at engagere sig i samfundsproduktionen.« (Ibid:10). Men det er næppe den primære målsætning for tilhængerne af en negativ indkomstskat.

C. En ny politisk fortælling og dens vanskeligheder

Borgerstipendiets teknik

I modsætning til Gunnar Adler-Karlssons og »Oprør fra midtens« forestillinger om samfundsindkomst og borgerløn som fremtidsutopier, betragter Hoff borgerstipendiet som et meget konkret realistisk reformprojekt for

1980'erne. Det kræver ikke »nogen yderligere, mere vidtløftig og omvæltende udbygning af den bestående samfundsordning, men nok en respekt for en række igangværende udviklingstendenser« (ibid:13).

På den baggrund opstiller Hoff en konkret model for hvem, der skal have borgerstipendiet med angivelse af hvilket niveau for stipendiet, der vil være hensigtsmæssigt.

Med hensyn til tildelingskriterium skønnes det naturligt, »at lade hver enkelt borger stå som modtageberettiget, men således at de mulige støttebeløbs maxima gradueres efter modtagerens alder« (ibid:14). Køn og stilling i husstanden bliver uden betydning.

Med hensyn til udmålingskriterium, foreslås, at »den lavest mulige størrelse af borgerstipendiet ved fuld udbetaling må være et beløb, der svarer til de minimale leveomkostninger for en enkelt person – eksistensminimumet«. (Ibid:15). Hoff diskuterer, hvor det skal ligge, og taler om, at hvis en ordning med »garanteret minimalindkomst skulle gennemføres de nærmeste år, måtte det begynde på et niveau som lå nærmere »folkepensionsniveauet« end »garantilønniveauet« (ibid.).

Konkret tegnes en model, hvor man får et fuldt stipendiebeløb for hver enkelt person i aldersgruppen 25-64 år på 40.000 kr. årligt, som skulle være skattefrie, og som samtidig repræsenterer den skattefrie bundgrænse. Det foreslås, at ethvert stipendie bortfalder ved en bruttoindkomst på 100.000 kr. pr. år. (»den trivielle indkomst«). Konkret foreslås, at man betaler det løbende forud. Hoff opstiller tre muligheder for graduering af stipendieydelsen – en der svækker indkomsten på de lavere trin, og en der forøger indkomsten på disse trin.

Der opstilles et regnestykke, hvor en væsentlig forudsætning er, at »systemets indførelse ikke i væsentlig grad ville ændre det bestående arbejds/fritidsmønster« (ibid:21). For »ungborgere« sættes det fulde stipendiebeløb til 24.000 kr. med et loft på årsindtægt på 60.000 kr. og for »oldborgere« fastsættes det til 30.000 kr. Hoff kommer frem til, at staten ville få en udgift på i alt 49 mia. kr., og heroverfor beregner han, at indkomstoverførsler i 1980 er på 51 mia kr., så der er næsten balance i regnskabet. Hoff mener med sikkerhed at slå fast, at »ordningen ikke ville medføre drastiske nedskæringer på hovedområder« (ibid:25), selvom nogle enkeltpersoner vil komme ud for kraftige forbedringer og andre vil opleve forringelser, men her mener han, at man måtte lave »passende overgangsordninger«. Det vigtigste er »frihed for kontrol og formyndere« (ibid:25).

En frihed uden kontrol og formynderi: Nej til social værnepligt

Hoff nævner både Gunnar Adler-Karlssons idéer om garanteret mindsteindkomst og »Oprør fra midten«s borgerlønstanker som parallelle idéer, der ligner hans tanker om »borgerstipendie«. På et punkt ser han dog en væsentlig forskel, nemlig i accepten af »et element af tvang og dermed af bureaukrati« (ibid:13) omkring en arbejdspligt eller »social værnepligt« med hensyn til udførelsen af det nødvendige, ubehagelige og kedsommelige arbejde. Denne tvang tager han som liberal kraftigt afstand fra og betegner det som et »dirigistisk islæt« i en ellers god idé. Han mener, at man dermed fjerner sig »et langt skridt fra en samfundsordning, der bygger på det liberale grundprincip: friheden til at vælge, og som i videst mulig omfang vil fritage borgerne for dirigering og formynderi fra myndighedernes side.« (Ibid:12).

En frivillig ændring af livsstil

Hoff berører også kort, at tanken om borgerstipendie også har »et globalt perspektiv« (ibid:41-42). Han stiller spørgsmålet »Er det økonomisk vækst i gængs forstand i de rige lande, der først og fremmest skal hjælpe de fattige?« Og han giver selv svaret: »Måske får vi bedre mulighed for at hjælpe den tredje verden, hvis vi i forbindelse med en frivillig indskrænkning af lønarbejdets omfang modererer væksten i materielt forbrug hos os selv, og accepterer en livsstil, der lægger mindre beslag på de materielle ressourcer, som bør stå til rådighed for alle verdens indbyggere.« (Ibid:42). Det er interessant at notere, hvor forudseende Hoff har været set i forhold til 1990'ernes diskussion af bæredygtig udvikling og borgerløn.

»Idémæssige træghedsfaktorer« for borgerstipendiet

For Hoff var det vigtigt som liberal økonom først og fremmest at vise borgerstipendiets økonomiske realisme i 1980'ernes Danmark. Men han er desuden klar over, at der er væsentlige kræfter i samfundet, »ideer, fordomme, økonomiske og politiske magtfaktorer, strukturer og adfærdsmønstre« (ibid:27), der kunne virke hæmmende på idéens udbredelse.

Han nævner en række »moralske hæmninger«, eller »idemæssige træghedsfaktorer«, som væsentlige faktorer. Det kaldes også en »vaneforestilling«, »normalindholdet i en legitim tilværelse«. Byggende på de luthersk-calvinske læresætninger hedder det, at »man skal bidrage til eget og andres ophold«, og »i dit ansigts sved skal du æde dit brød«. Han ser dog en »nedbrydning« af denne indgroede samfundsmoral hos den yngre generation – bl.a. udtrykt i brugen af »ungdomsydelsen«. Han ser også tanker om »sabbatår«, forkortelse af arbejdsdagen og flekstid som tegn på en nedbrydning

af de »traditionelle forestillinger«. Endelig byder han »de fremvoksende grønne bevægelser som står for en omprioritering af livsværdier« (ibid:30), velkommen.

»Tvivlernes magtfulde brigade«

Hoff regner også arbejdsmarkedsorganisationerne til »tvivlernes brigade«. Deres argumenter er, at borgerstipendiet vil svække de kollektive organisationers overenskomsters »generalitet og gennemslagskraft«, men det kan også føre til »en udjævning af indkomsterne«, og blandt arbejdsgiverne kan det svække produktivitet fremmende lønsystemer. Deltidsarbejde kan imidlertid også opfattes som fremmende for produktiviteten. Endvidere forudser han en »stærk modstand fra kvindeorganisationerne«, fordi det efter den traditionelle opfattelse hos fagorganisationerne vil stille de kvindelige lønmodtagere svagere i lønforhandlingerne end mændene. Hoff mener, at den moderne kvindebevægelse uberettiget vil afvise forslaget om borgerstipendiet, fordi det indebærer »det vederstyggelige perspektiv: Kvinderne tilbage til kødgryderne« (ibid:32).

Bekymringerne om, at borgerstipendiet skulle være en trussel mod samfundsøkonomien, fordi det begrænser udbuddet af arbejdskraft, anser Hoff for overdrevne. Han mener ikke, at vi alene skal producere os ud af krisen. Vi kan også spare os ud. (»arbejde noget mindre og leve mere spartansk«). Endelig forholder Hoff sig også til bekymringen om, at borgerstipendiet kan føre til en ny klassesdeling. Han forudser tværtimod, at »ordningen snarere end at splitte befolkningen vil udløse en tendens til udjævning af indkomstforskellene.« (Ibid:36).

En omfattende, men realisabel velfærdsreform med visioner

Hoff udtrykker klart, at han ikke opfatter borgerstipendiet »som en patentløsning på samfundsproblemerne« (ibid:43). Det er ikke en revolution, men det er »en særdeles omfattende reform«. Det er et opgør med »skattejunglen« og »socialjunglen«. Derfor kalder han det også »en vision om de lange linier«. Hans håb er, at »tilstrækkelig mange liberalt tænkende kan vindes for idéen.« (Ibid:44).

5. En sammenlignende analyse af idéfornyelsen i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne

Idéfornyere var outsiders

Hvem var idéfornyere i de forskellige ideologiske miljøer i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne? Det var forskellige typer af forfattere (intellektuelle), der på en gang var knyttet til et bestemt ideologisk miljø, men samtidig indtog en outsiderposition i forhold hertil.

Både Adler-Karlsson, Gorz og Hoff optræder som typiske kættere, idéfornyere og provokatører, der »vender tingene på hovedet« set fra et konventionelt synspunkt, og fornærmer derved deres venner ved at angribe det mest »hellige« i deres ideologiske forståelsesrammer. Det sker med provokerende slogans, der skal åbne folks øjne for at se virkeligheden på en ny måde.

Adler-Karlsson taler om »Nej til fuld beskæftigelse – ja til materiel grundtryghed«, Gorz taler om »Farvel til proletariatet« og »Afskaf arbejdet«, og Hoff om »Betalt arbejdsfrihed« ikke alene for kapitalisterne, men for alle. En sådan adfærd og leg med sproget betød naturligvis, at de blev forsøgt ignoreret og fortiet i de traditionelle socialdemokratiske, marxistiske og liberale politiske miljøer.

Selvom »Oprør fra midten« i sin forståelseshorisont udsprang fra en social-liberal tankegang, henvendte det sig i sin analyse bredt til alle. Og det indeholdt både en kritik af liberalismen og marxismen som ideologiske og styringsmæssige systemer. Dette gav et stort publikum.

De andre analyser var derimod især henvendt til de ideologiske miljøer, de var udsprunget af. Det gjorde dem på forhånd mindre interessante og kendte, og er sikkert også forklaringen på, at de hurtigt blev glemt af de fleste. Adler-Karlsson henvendte sig med sin bog i første omgang til den socialdemokratiske bevægelse. Gorz skrev sine bøger som et opråb og udkast til strategi for en ny venstrefløj. Og Hoff forsøgte med sit skrift i første omgang at henvende sig til mennesker, der i forvejen havde et liberalt grundsynspunkt.

Konkluderende kan man sige, at det bekræfter Kuhns formodning om, at fornyelser som regel kommer fra personer, som har en relativt selvstændig position i forhold til etablerede systemer og intellektuelle miljøer. Og det viser frugtbarheden i Bourdieus feltbetragtninger, hvor nye idéer forstås i en permanent kamp mellem ortodoksi og kætteri.

A. Pionerernes sprogfornyelser: At se nye ting med nye begreber

Fælles for pionerernes samfundsmæssige diagnoser er, at man her ser, hvorledes kreative idéfornyere arbejder. De dekonstruerer en række dominerende begreber og skaber nye begreber og metaforer, bl. a. ved at bruge teori- og idéhistorien som en håndværksmæssig kasse for konstruktionen af nye redskaber til at se og analysere en ændret situation.

Således er Adler-Karlsson i stand til smidigt at kombinere Hannah Arendts begreber om arbejde med Aristoteles' skelnen mellem brugs- og bytteværdi, og at integrere »Grænser for vækst« problematikken i sit politiske univers.

Han opfinder også en række begreber, der retter blikket mod »de rige«, »os selv« som ansvarlige aktører i verdenssamfundet. Det sker for at gennemhulle den konventionelle visdom.

Over for ordet befolkningsekspllosionen, der er et begreb, der normalt forbindes med forhold, der sker i u-landene, skaber han det nye ord »standardeksplosionen«, der peger på vores egen adfærd som en større trussel.

Tilsvarende bliver bekymringen for »naturens bærekraft« drejet ved skabelsen af et begreb om »samfundenes tærekraft« som årsagen til problemerne med bærekraften.

Det neutrale eller positive konkurrencebegreb, der signalerer fairness og lighed, bliver begrebsliggjort som »klatrementalitet« for at få konkurrencens »skyggesider« frem. Og ønsket om frihed til at lade være med at forbruge bliver benævnt som »købefred«.

Meyer, Helveg Petersen og Sørensen er sprogligt kreative ved bl.a. at skabe et nyt begreb om en ny samfundstype med en ny overordnet målsætning, »det humane ligevægtssamfund«, et begreb, som er blevet hængende i det politiske sprogbrug.

Gorz viser også stor sproglig bevidsthed i sit paradigmeskift. Det lykkes ham at indarbejde Alvin Toffler, Nicholas Georgescu-Roegen og Ivan Illich i sin marxisme og får derved givet den nye dimensioner.

Han er med til at erstatte begrebet arbejdsløshed med begrebet »arbejdsfrihed« og foreslår, at man erstatter arbejderbevægelsens gamle slogan om »retten til arbejde« med »retten til indkomst«. I forslag til betegnelse for den nye gruppe af mennesker, der falder uden for den traditionelle klasseinddeling i det fremtidige samfund, er han dog ikke så kreativ. Her nøjes han med at tale om »ikke-klassen« eller bruge betegnelsen »neo-proletariat«. Her synes han at mangle Adler-Karlssons sproglige kreativitet.

Men Gorz er også en af pionererne i genopdagelsen af begrebet »det civile samfund« som betegnelse for den samfundsmæssige sfære uden for

markedet og staten, som havde været overset i den traditionelle marxistiske teori, og som for alvor blev et nyt modeord i den samfundsvidenskabelige verden fra midt i 1980'erne.

Ændringer i synet på arbejdet

Det er også værd at fremhæve, at alle analyser er optaget af ændringen i arbejdsbegrebet, hvor de gør sig til talsmænd for en udvidelse af begrebet og en nedtoning af det traditionelle lønarbejde.

Borgerlønstankegangen er nødvendigvis forbundet med en ændring i arbejdsbegrebet.

Adler-Karlsson skelner mellem tre typer af arbejde: »slid«, »nødvendighedsarbejde« og »aktivitet«, og vil have det mere ligeligt delt. Gorz skelner skarpt mellem lønarbejde og autonome aktiviteter. »Oprør fra midten« taler om ligestilling af lønarbejde, husarbejde og uddannelse. Og Hoff fremhæver betydningen af »andre former for livsudfoldelse« end arbejdsaktiviteten. I en senere artikel betegner Hoff sin borgerstipendieidé som »modgift mod arbejdsnarkomani« (Hoff 1984:8-9).

Men der ses også en forskellig vægtlægning. Gorz er den, der kraftigst vil bekæmpe og reducere lønarbejdet. Adler-Karlsson vil også reducere det, mens »Oprør fra midten« og Hoff slet ikke er negative over for lønarbejde, men blot vil have reduceret dets dominerende stilling og forøget de individuelle valgmuligheder.

Opgør med de dualistiske klassifikationer

Pionerernes sproglige kreativitet kan ses som et systematisk forsøg på at sprænge den herskende institutionelle og sproglige dualisme igennem skabelsen af en hel række nye begreber. Som tidligere fremhævet er »Oprør fra midten« karakteriseret ved på en lang række områder at forsøge at finde »midterpositioner« i forhold til en række uheldige dualistiske fastlåsnings. Men det gælder også de andre.

Alle har pionererne et skarpt øje for det bestående samfunds binære sproglige betydningsstrukturer. Derfor bryder de med en dualistisk samfundsopfattelse: kapitalisme – kommunisme (Adler-Karlsson), liberalisme – marxisme (»Oprør fra midten«), vækst-kapitalisme – vækst-socialisme (Gorz), kapitalisme – kommunisme (Hoff), og foreslår nye begreber, der forener, afbalancerer eller opløser dualismen. Alle søger efter begreber for en ny type »tredje-vejs samfund«, hvor en borgerløns-mekanisme er et element.

For Adler-Karlsson er det en ny form for »funktions-socialisme«, for

»Oprør fra midten« er det »et humant ligevægtssamfund«, for Gorz er det et økologisk post-industrielt samfund, og for Hoff er det et ægte liberalt velfærdssamfund.

Ingen af dem accepterer den dualistiske modsætning mellem marked og stat. Adler-Karlsson opløser markedet i en nødvendigheds- og en overflodssektor, og tilføjer en frihedssektor, der er adskilt fra både marked og stat (magtsektoren). »Oprør fra midten« taler for en indskrænkning af markedet og en fremme af lokalsamfund, som er delvis uafhængige af markedet. Gorz foreslår også et opgør med dualismen ved at skitsere tre sektorer, et rum for et civilt samfund mellem den heteronome og den autonome sektor.

Sproglig famlen og åbenhed

En vis sproglig famlen og åbenhed afspejles i de begreber, som pionererne forsøger at give den nye mekanisme. Det er sikkert ikke nogen tilfældighed, at det er Adler-Karlsson som socialdemokrat, der bruger begreberne »garanteret mindsteindkomst« eller »materiel grundtryghed«. De er tænkt ud fra en socialdemokratisk lønarbejders tryghedsbehov i forhold til arbejdsmarkedets usikkerhed og eventuelle arbejdsgiveres magt og vilkårlighed. Derfor tænkes mindsteindkomsten også konsekvent opfyldt i en ren statslig sektor, hvor spørgsmål om arbejdspligt opfattes som noget helt naturligt. Rettigheder og pligter hænger sammen for socialdemokraten Adler-Karlsson.

Gorz taler om »en samfundsindkomst«, »socialindkomst« eller »livsindkomst«. Forslaget er tænkt som en radikal afskaffelse af lønarbejdet på langt sigt, hvor det kun er nødvendigt at arbejde 20.000 timer i løbet af livet. Arbejdet er blevet forkortet for alle og fordelt ligeligt. Målsætningen er ikke længere maksimering af produktionen, men maksimering af tiden. Det ses i en radikal ophævelse af kapitalismen som en retmæssig del af den samfundsmæssige rigdom, hvor der også er en ret til produktionsmidler. Det kan siges at overskride det snævre borgerlønsperpektiv. I modsætning til Adler-Karlsson er det ikke en aflønning for et stykke arbejde.

Endelig taler »Oprør fra midten« om »borgerløn«. Borgerløn modtages ikke for udførelsen af et stykke arbejde, men er en indkomst, man har ret til for at få dækket sine leveomkostninger. I den forstand kan dette siges at bryde med den snævre opfattelse af lønbegrebet som en ydelse for et bestemt stykke arbejde. En del af borgerlønnen »kan betragtes som aflønning af det huslige arbejde«, hvilket kan være med til at signalere, at det er lige så vigtigt og produktivt, men det understreges, at borgerlønnen ikke i snæver forstand må forveksles med en aflønning af dette arbejde. (Meyer m.fl.

1982:126-27). Borgerløn kan for bestemte aldersgrupper kædes sammen med en »social værnepligt«.

Heroverfor står så Hoff, som bruger begrebet »borgerstipendie« netop for at signalere, at det ikke er en ydelse for et arbejde, men en ydelse, der er beregnet til frit at kunne bruges af modtageren, og måske især til uddannelsesformål, som stipendiebegrebet leksikalt antyder. Men Hoff vender sig kraftigt imod, at samfundet skulle kræve nogen modydelse, eller at borgerne skulle have nogle særlige pligter.

B. Opgør med gamle fortællinger og forsøg på at skrive nye

Set i forhold til den tidligere udviklede betragtning om at se borgerlønsmetaforen i forskellige rammefortællinger, kan alle idéfornyernes tekster ses som opgør med en række gamle fortællinger og forsøg på at fortælle en række nye, hvori borgerlønsmetaforen eller de andre nye begreber »passer«.

Adler-Karlsson, »Oprør fra midten« og Gorz er fælles om at gøre op med den store fortælling om vækst og fremskridt og i stedet sætte en ny stor fortælling om bæredygtighed. Herindenfor er de også fælles om at fortælle en ny historie om et tredjevejssamfund, som de ganske vist benævner forskelligt: »Funktions-socialisme« (Adler-Karlsson), »Det humane ligevægtssamfund« (»Oprør fra midten«) og »Økologisk post-industriel socialisme« (Gorz). Og endelig kan man også se fællestræk i deres mere konkrete fortællinger om en autonomi i forhold til både staten og arbejdsmarkedet.

I forhold hertil befinder Hoff's fortællinger sig på et mere konkret niveau. Han gør ganske vist også op med fortællingerne om de gamle ideologier, men hans fokus er en videreudvikling af det liberale velfærdssamfund, og ender med at komme med en konkret teknisk fortælling.

Figur 15. Oversigt over de gamle og nye fortællinger hos borgerlønstankens ideologiske og videnskabelige pionerer i 1970'erne og 1980'erne

	Gamle		Nye	
	Fortællinger	Kernebegreber, metaforer, værdier	Fortællinger	Kernebegreber, metaforer, værdier
Gunnar Adler-Karlsson	1. En fortælling om den socialdemokratiske models succes 2. En fortælling om økonomisk vækst og fremskridt	Vækst, lønarbejde, forbrug, fuld beskæftigelse, »Standard løsninger«. Mekaniske metaforer: »Vippe«/»klatræ«/»billard«, »Homo Economicus«	1. En fortælling om den socialdemokratiske models krise 2. En fortælling om »grænser for vækst« 3. En fortælling om bæredygtig udvikling og skabelsen af en ny »funktions-socialisme«	»Anti-konsumistisk«, »omvendt utilitarisme«, bæredygtighed, grundtryghed, frihed for forbrug (»købefred«), ret/pligt til nødv. arbejde, organiske metaforer: Have, »Homo Ludens«
»Oprør fra midten«	1. En fortælling om et modsætningsfyldt, kriseplaget vækst-samfund 2. En fortælling om de store samfundssystemers og ideologiers utilstrækkelighed	Vækst, materialisme, egoisme, magt. Dualisme, enten-eller-tænkning	1. En fortælling om skabelsen af et humant ligevægtssamfund 2. En fortælling om skabelsen af »Den gyldne middevej«	Ligevægt, personlig frihed, fælleseje, lokalsamfund, solidaritet, økonomisk lighed. Metaforer: »Midten«, »Den gyldne middevej«, Både-og-tænkning

	Gamle		Nye	
	Fortællinger	Kernebegreber, metaforer, værdier	Fortællinger	Kernebegreber, metaforer, værdier
André Gorz	<p>1. En fortælling om arbejderbevægelsens omstyrtelse af det kapitalistiske samfund og skabelsen af et frit socialistisk samfund</p> <p>2. En fortælling om industrisamfundets rationalitet</p>	<p>Klassekamp, »Arbejdermagt«, »Proletariatets diktatur«</p> <p>Ret til lønarbejde</p> <p>Økonomisk vækst, standardisering</p> <p>»Økonomisk rationalitet«</p>	<p>1. En fortælling om industrialismens/arbejds-samfundets krise</p> <p>2. En fortælling om en økologisk post-industriell socialisme</p>	<p>»Kontraproduktivitet«, »Ikkeklassen«, »Funktionel magt«</p> <p>1. Heteronom sfære, 2. Det civile samfund, 3. Autonom sfære</p> <p>»Økologisme«, »Selvbestemt aktivitet«</p> <p>Ret til indkomst og produktionsmidler</p> <p>»Samfundsindkomst«</p>
Niels Hoff	<p>1. En fortælling om modsætningen mellem de gamle ideologiers idealer</p>	<p>Modsætning mellem:</p> <p>Liberale: »Valgfrihed«</p> <p>Socialister: »Nyde efter behov, yde efter evne«, »De fås betalte arbejdsfrihed og de manges »arbejdstvang««</p>	<p>1. En fortælling om en videreudvikling af velfærdssamfundet, der forener de gamle ideologiers idealer</p> <p>2. En teknisk fortælling om »borgerstipendiet«</p>	<p>Forening af liberale og socialistiske værdier.</p> <p>Udvidelse af den liberale valgfrihed: Frihed til fravalg af lønarbejde.</p> <p>»Betalt arbejdsfrihed for alle«, »Borgerstipendiet«</p>

Nye natur- og menneskeopfattelser: På vej imod en bæredygtig udvikling

Fælles for de nye fortællinger er, at de med Gouldners udtryk bygger på nogle ændrede »baggrundsantagelser«, nogle nye billeder af mennesket og naturen.

Alle bevæger sig væk fra en dominerende økonomisk opfattelse af mennesket. Ligeledes synes alle at være optaget af en erkendelse af grænser for menneskets udnyttelse af naturen som en ny faktor i deres politiske verdensbillede. Den økologiske problematik gennembrud i den politiske offentlighed med debatten om »Grænser for vækst« først i 1970'erne synes at være en af de væsentligste baggrundsfaktorer for idéfornyelserne i alle lejre.

I forhold til den senere forestilling om en bæredygtig udvikling kan man opfatte tilstanden i slutningen af 1970'erne som før-paradigmatisk, forstået således, at den viser, at der på det tidspunkt i fire uafhængige ideologiske miljøer skete et opbrud og famlende bevægelse i retning af både at formulere en ny fælles ideologi, en bæredygtig udvikling, og herindenfor en forestilling om en eller anden form for borgerløn.

For Adler-Karlsson betød det et radikalt opgør med den hidtidige socialdemokratiske vækstpolitik. Tidligere havde han relativt uproblematisk tilsluttet sig det synspunkt, at »den vigtigste opgave i det økonomiske liv var at gøre den fælles kage større« (Adler-Karlsson 1973:37). Her kom vækst før fordeling. Med den nye erkendelse om økologiske grænser blev det omvendt. Nu kom grundprincippet til at hedde, at »ingen skal øge sin overflod, før alle har fået deres grundbehov tilfredsstillet«. (Adler-Karlsson 1976:233). Nu kom fordeling før vækst.

For Gorz betød det et opgør med troen på »menneskets totale herredømme over naturen« og en ny »økologisk realisme« med reduceret vækst over for en urealistisk utopi om, at »produktionsvækst stadigvæk kan give os en bedre tilværelse og at den er materiel mulig« (Gorz 1979:11).

»Oprør fra midten« lagde op til den samme mere ydmyge naturopfattelse med erkendelsen af grænser for naturen og talte om en respekt for »værdier, som ikke er menneskeskabte, men naturligt givne«. (Meyer m.fl. 1978:24).

Adler-Karlsson udskifter hele sin politiske filosofi og gør bevidst op med »Homo Economicus« modellen og stiller heroverfor »Homo Ludens«, der ikke kun arbejder i en økonomisk forstand.

For Gorz er det centralt at bryde med »den økonomiske rationalitet«, og han anerkender som noget nyt, at mennesket ikke blot er bestemt af samfundet, men har et autonomt rum.

Og hele »Oprør fra midten« bygger på et opgør med de økonomiske-

egoistiske menneskebilleder. Mennesket har nogle naturlige behov, rettigheder og evner til at skabe et bedre samfund.

Endelig berører Hoff også kort og mere perifert menneskeopfattelsens betydning for sit forslag om »borgerstipendie«. Han taler om tendenser til opløsning af »overleverede normer« og mener ikke, menneskets identitet behøver at være knyttet til arbejdet. Mennesket skal have muligheder for »valget mellem forskellige livsformer.«

C. Vækstsamfundets behov for radikale problemløsninger

Fælles for de fires diagnoser er en klar bevidsthed om, at de samfundsmæssige problemløsninger, man hidtil havde brugt, ikke slår til, at væksten nu er ved at skabe flere problemer, end den løser. Den har så store bieffekter, at omkostninger opvejer fordele, og man må prøve at finde problemløsninger af en anden art, en anden type, på et andet plan eller af »en anden orden«, som Paul Watzlawick m.fl. (1974) taler om.

Det er i sådanne situationer, at der er behov for skift i forståelsesramme, for paradigmeskift eller for nye læreprocesser (»double-loop learning«). Ingen af de fire analyser bruger de analytiske begreber forståelsesramme, paradigmeskift eller »double-loop learning«, men er meget bevidste om problematikken og bruger deres egne begreber.

Standardløsningernes fallit

Adler-Karlsson beskriver det, han kalder »standardløsninger«, »patentløsninger« eller »patentlægemidler«, som den type løsninger, man i vækst- og miljødebatten har tyet til i henholdsvis det kapitalistiske vest – og det kommunistiske øst.

I vest har man troet, at ændring af teknikken ville løse problemerne (det andre har kaldt »det tekniske fix«). Heroverfor har de kommunistiske lande været grebet af en ligeså ensidig tro på institutionernes betydning eller snarere ejendomsrets-institutionerne. Sloganet har været: Ændre ejendomsretsforholdene, lad staten overtage ansvaret (nationalisere produktionsmidlerne!), så vil man kunne løse problemerne.

Begge synspunkter er efter Adler-Karlssons mening ensidige og fejlagtige. Teknik og institutioner er komplementære. Problemerne opstår ved en ensidig satsning på disse patentløsninger. Det har i mange tilfælde forværret problemerne og skabt nye problemer. »Disse løsninger – skaber i sig selv helt nye problemer« (Adler-Karlsson 1976:168). For Adler-Karlsson har de to store ideologiske systemers løsningsmekanismer spillet fallit. Derfor skal

man finde løsningsmekanismer i en anden referenceramme: »Hver for sig er både kapitalismen og socialismen mislykkedes. Vi må nu se at få dem til at gå op i en højere enhed, og vejen over den udefinerede blandingsøkonomi er ikke den eneste mulige.« (Adler-Karlsson 1977:72).

Erkendelse af »kontraproduktivitet«

Gorz beskriver præcis det samme sammenbrud i traditionel problemløsning ved at bruge ordet »modproduktivitet« (Gorz 1979:14-15), et begreb han egentlig låner fra Ivan Illich, der talte om »kontraproduktivitet« (Illich 1973).

Kontraproduktivitet opstår, når et økonomisk system, der selv fremkalder visse relative skævheder (biefekter) og normalt har været i stand til at genoprette disse skævheder, når en vis tærskel, hvor skævhederne bliver absolute og uovervindelige. Hvis det økonomiske system da fortsætter, bliver »afkastet negativt og produktionen ødelægger mere end den frembringer« (Gorz 1979:14-15). Den første »normale« reaktion, når det ikke lykkes at rette skævhederne, er at skrue produktionen yderligere op, f. eks. ved at sætte væksten op for at få råd til at klare de miljøproblemer, væksten tidligere havde skabt. Det er en eskalationsproces, der blot forværrer skævhederne, og man er fanget i en ond cirkel.

Illich har i en række eksemplariske analyser beskrevet disse onde cirkler i forskellige typer institutioner og organisationer, der kun kan løses ved et paradigme-skift: Et sundhedssystem, som skulle skabe helbredelse, bliver sygdomsfremkaldende (Illich 1977). Et transportsystem, som skulle skabe tidsbesparelse, bliver tidsforbrugende (Illich 1974). Et uddannelsessystem, som skulle stimulere lærdom, bliver til fordummende uddannelse (Illich 1972). Det er alle eksempler på, at institutioner, der vokser ud over et bestemt punkt, modarbejder det mål, som oprindeligt var sat for deres aktivitet.

Skift i opfattelse af sammenhæng mellem problem/løsning.

Også i »Oprør fra midten« bruges samme forståelsesfigur blot med andre formuleringer. Her taler man om »problemer som ikke synes at være til at løse inden for det gældende økonomiske system« (Meyer m.fl. 1978:116), og problemer, der forstærkes af at blive løst på de traditionelle måder, eller når selve styringsapparatet, som skulle klare styringsproblemerne, synes at øge styringsproblemerne. Derfor foreslår de også et praktisk paradigmeskift. I stedet for at opbygge store styringsapparater skal »problemerne angribes, hvor de opstår« (Meyer m.fl. 1982:58). Man forebygger ved at ændre målsætning.

Hoff er – omend ikke så eksplicit – inde på samme problematik, hvor han beskriver det nuværende arbejdsmarkedssystem som en »skatte- og socialjungle«. Det er et system, som har mistet sin indre logik og mangler en overordnet målsætning, hvilket netop en »borgerstipendieordning« kunne skabe.

Skiftet i synet på problem/løsning ses måske tydeligst hos Adler-Karlsson, der demonstrativt siger nej til fuld beskæftigelse og ja til materiel grundtryghed. Det er både udtryk for omvendning af problem/løsning og synet på mål/middel. Hvad der før blev anset for løsningen bliver nu set som et problem, og hvad der før blev anset som et middel bliver nu ophøjet til et højere mål. Der sker en forskydning i målhierarkiet. Nu er bæredygtig udvikling, materiel grundtryghed og retfærdig fordeling blevet sat over vækst og fuld beskæftigelse.

Fælles for de fire analyser er altså, at de alle kan registrere systemer, som er kommet i krise med deres problemløsning og er nået til et punkt, hvor der er sat onde cirkler i gang. De løsninger, man traditionelt har brugt, bliver selv et problem. Derfor er der behov for skabelsen af nye systemer med nye målsætninger.

D. Det globale perspektiv

Sammenhængende med det nye økologiske perspektivs nærvær i alle fire analyser er det værd at bemærke, at de alle derfor også indeholder et globalt perspektiv. I modsætning til 1990'ernes borgerlønsidee, som har et nationalt velfærdsstatsperspektiv, har alle fire analyser et globalt perspektiv, hvor netop de globale ligheds- og fordelingsproblemer optræder. Den økonomiske vækst skaber ikke alene indre problemer i de rige lande, men også øget ulighed mellem i- og u-lande. Derfor kæder Adler-Karlsson som en lighedsorienteret socialdemokrat sit forslag om mini-indkomst sammen med ikke alene en national maksiindkomst, men også med tanker om et internationalt mini- og maksiindkomssystem.

Foregangslandsideen og borgerlønstanken

I tider, hvor der tales om Danmark som »foregangsland«, er det interessant, at denne tanke også ligger hos Adler-Karlsson og »Oprør fra midten«. Fordi Sverige og det øvrige Skandinavien befinder sig i toppen af den internationale klatrepyramide, påhviler der os et særligt ansvar, og vi kunne netop blive et eksempel til efterfølgelse ved at bryde ud af denne klatrepyramide.

På samme måde tales der i »Oprør fra midten« om, »at de rige lande må

være foregangslande med hensyn til at skabe ligevægtssamfund (Meyer m.fl. 1978:26). Man bruger også begrebet »det danske eksperiment« (Ibid:145), hvor de »små rige lande har en særlig forpligtelse til at spille en rolle i ændringen af den skæve verdensorden.« (ibid:187).

*»Ny løsning af problemer handicappes af,
at vi stiller problemerne i for snævre scenerier
bestemt af hidtil eksisterende løsninger.«*

Piet Hein (1984) *PROSA-GRUK*
København: Borgens Billigbøger 175:20

II. En ny græsrodsbevægelses skabelse af en politisk diskurs om borgerløn i 1980'erne

Midteroprøret – en ny social bevægelses mediegnembrud

»Oprør fra midten« fik en overraskende succes og gennemslagskraft i den offentlige debat og blev et helt unikt eksempel på, at en enkelt bog i en periode var i stand til at dominere den idépolitiske dagsorden. Efter en intens foromtale med adskillige interviews i større dagblade og indslag i TV-avisen to dage før udgivelsen, blev bogen søsat i et førsteoplæg på ikke mindre end 8.000 eksemplarer. Det blev efter sigende udsolgt på en eftermiddag. (»14 år efter: Det fortrængte oprør.«, Press nr. 78. 1992).

I løbet af tre måneder blev bogen solgt i 50.000 eksemplarer, og den udkom i et oplæg på 100.000 i løbet af et år. Der kom i hastigt følge fire debatbøger i tilknytning til bogen. Bogens forfattere deltog i mere end 300 debatmøder i de følgende 3 år. I 1982 var bogen solgt i 120.000 eksemplarer og oversat til 5 sprog: norsk (1978), islandsk, svensk og tysk (1979) og engelsk og amerikansk (1982) (På vej, nr. 4. 1982).

Det særlige ved »Oprør fra midten« i forhold til traditionelle politiske debatbøger var, at den på en gang leverede en omfattende kritisk analyse af det nuværende samfunds problemer og samtidig opstillede et filosofisk grundlag for en samfundsutopi (et menneske- og samfundssyn), hvorfra der blev udstukket nogle mere konkrete mål for samfundsudviklingen og angivet en række midler til opnåelsen af disse mål. Den kritiske analyse, værdigrundlaget og de politiske målsætninger samt midler til opnåelse heraf havde en sjældent set indre sammenhæng. Det lykkedes at skabe et nyt meningsfuldt politisk helhedsbillede bestående af en række nye politiske metaforer og at fortælle en ny politisk historie, hvilket uden tvivl var en af de væsentligste årsager til bogens store udbredelse.

Gunnar Adler-Karlssons, Andre Gorz' og Niels Hoffs næsten tilsvarende idéer blev derimod hurtigt glemt af de fleste, fordi de ikke blev omsat i en social bevægelse. Det betød, at »midteroprøret« så at sige tog »patent« eller fik »monopol« på borgerlønsproblemet. Når det blev »Oprør fra midten«, der slog igennem i en større kreds, havde det sikkert flere årsager:

Kombinationen af en fremtrædende videnskabsmand (Niels I. Meyer), der var blevet kendt som fortaler for vedvarende energiteknologier, en kendt og respekteret politiker med sans for idépolitikens betydning (Kristen Helveg Petersen) samt en kendt litterær filosof (Villy Sørensen) viste sig enormt slagkraftig. Dette kombineret med et stort mediebevindt forlag (Gyldendal) gjorde, at bogen lynhurtigt blev en kæmpesucces både her i landet og udenlands.

Medvirkende til bogens succes var, at det var et meget velskrevet og velargumenteret opgør med både liberalismen og marxismen kombineret med opstillingen af et nyt grønt paradigme for opfattelsen af menneske, natur og samfund delvist byggende på den internationale miljøbevægelses teoretiske tanker: Inspirationen kom især fra den norske filosof Arne Næss (1976), den engelske alternative økonom E.F. Schumacher (1975) og den revolutionære polyhistor og industrisamfundskritiker Ivan Illich (1973). Men disse tanker fik en selvstændig dansk filosofisk fortolkning af Villy Sørensen.

Men bogen kom også på et tidspunkt, hvor der blandt nogle intellektuelle og i mellemlagene var oparbejdet en træthed og modvilje mod en steril universitetsmarxisme. Ligeledes følte en ensidig arbejderklasse- og fagforeningssynsvinkel af nogle som værende både politisk og teoretisk ufrugtbar. Det gjaldt f.eks. dele af den nye miljø- og kvindebevægelse, der stødte ind i marxismens teoretiske og praktiske begrænsninger i bestræbelserne på udvikling af en ny forståelse af køn og natur.

Den store interesse betød, at der hurtigt blev startet et lille blad »På vej – mod et humant ligevægtssamfund«. Det udkom første gang i efteråret 1978 i et oplag på 5000, der dog i løbet af 3 år sank til 2000. Succesen bevirkede, at det blev besluttet at danne en egentlig politisk bevægelse, som første gang holdt et stiftende møde i efteråret 1979. Bladet »På Vej« fortsatte helt frem til og med 1993 og gik ind i forbindelse med dannelsen af det nye græsrodsparti Solidarisk Alternativ (SOL), hvor Niels I. Meyer var en ledende kraft.

Med til at styrke den nye bevægelse var, at forlaget Gyldendal i 1979 startede »Skriftrækken Krise og Utopi«, som i de følgende år kom med en række temahefter om en række af de emner »Oprør fra midten« havde rejst, om »Vækst« (april 1979), »Arbejde/arbejdsløshed« (juni 1979), »Energi« (oktober 1979), »Demokrati« (1980), »Krig og fred« (1980) og »Grøn Øko-

nomi. Markedsøkonomiens fallit?» (1984). Bøgerne blev redigeret af den ene af midteroprørerne Niels I. Meyer i samarbejde med filosofen Ole Thyssen og forfatteren Inger Christensen.

Midteroprørers Informationscenter udsendte i løbet af 1980'erne foruden bladet »På vej« en række debatbøger: »Fællesvirksomheder/Produktionskollektiver« (1982), »Borgerløn og beskæftigelse« (1983), »Solidarisk arbejdsdeling og beskæftigelse« (1985), »Virksomhedsdemokrati« (1987) og »Sundhed, samfund, selvudvikling« (1987).

1. Borgerløn som teknisk fortælling: Nogle konkrete borgerlønsmodeller

Borgerløn som »realistisk« element i nationalregnskabet i år 2020

I 1982 kom de tre midteroprørere med en ny bog: »Røret om oprøret. Mere om midten« (Meyer m.fl. 1982), der indeholdt referencer til over 1000 debatindlæg om den første bog, og hvori de tre forfattere videreudviklede deres tanker og svarede en lang række af deres kritikere. Heri kom de også med en række nye bemærkninger om borgerlønsforslaget.

De gjorde her opmærksom på, at borgerløn var en af de »utopiske tanker«, der fik størst tilslutning (ibid:179). Mange havde udtrykt sig positivt over for denne tanke, men nogle havde dog været bekymret for, hvor økonomien til en sådan foranstaltning skulle komme fra, og herunder udtrykte nogle skepsis over for den automatiske tildeling, fordi den ville fratage borgerne incitament til at arbejde (ibid:117). Om der ville opstå et incitamentproblem var svært at udtale sig om. Midteroprørerne henviste til amerikanske erfaringer med negativ indkomstskat, hvor en negativ effekt på arbejdslysten havde været lille. Og da borgerløn i »Oprør fra midten« forslag ikke blev aftrappet under hensyn til øvrige indkomster, forventede de, at den negative effekt på arbejdslysten fra borgerløn ville blive endnu mindre.

Det fremgik tydeligt, at de tre midteroprørere ikke opfattede borgerløn som en aktuel politik, men så den som led i en langsigtet politik, der på »lidt længere sigt vil give arbejdet en anden status i samfundet ud over at føre til administrative forenklinger«. (Ibid:179).

Mange fagøkonomer havde indvendinger imod flere ting i »Oprør fra midten« især på grund af synet på vækst, ligeløn, borgerløn og ejendomsretten. Blandt andet derfor ansås det for væsentligt, »at det kan dokumenteres, at der er sammenhæng i det økonomiske system, der foreslås i OfM«. (Ibid:120). Derfor opstillede de et nationalregnskab for et humant lige-

vægtssamfund i 2020 med hjælp fra økonomen Jesper Jespersen, der på daværende tidspunkt arbejdede i Det Økonomiske Sekretariat.

Man forudsatte her, at BNP ville være 10% højere end i 1981, og at 40% af produktivitetsvæksten blev benyttet til at nedsætte den gennemsnitlige arbejdstid til 27 timer om ugen. Man forudsatte her, at man havde indført en borgerløn, således at personer på 18 år og derudover hver fik 30.000 i borgerløn om året (i faste 1981 kroner), mens børn og unge under 18 år fik det halve. Endvidere antog man, at 20 % af den potentielle arbejdsstyrke valgte at leve af borgerlønnen. Og man forsøgte herudfra idealtypisk at opstille 3 familietyper: 1. En gennemsnitsfamilie, hvor to voksne hver arbejdede 27 timer om ugen. 2. En borgerlønsfamilie, hvor alle levede af deres borgerløn alene og 3. En puklefamilie, hvor to voksne hver arbejdede 40 timer om ugen. I denne model var der ligeledes sket en ændring af skattesystemet, således at de personlige skatter var erstattet ved, at hovedparten af de offentlige udgifter blev dækket ved direkte bidrag fra landets fælles virksomheder. Det skete som en sum af selskabsskat på overskuddet, selektive produktionsafgifter samt renter.

Midteroprørets forslag om gradvis indførelse af borgerløn

I foråret 1982 besluttede den nye politiske bevægelse »Midteroprøret« at arbejde med borgerløn som tema, fordi man mente, at det var nødvendigt at arbejde meget målrettet med et bestemt emne, hvis man skulle gøre sig håb om at ændre udviklingen. Man sagde samtidig, at målet ikke var »her og nu at få indført generel borgerløn«, men at undersøge mulighederne for en »gradvis indførelse af borgerlønnen« f.eks. ved at fordele indkomstoverførslerne på en anden måde. (Midteroprørets Informationscenter 1983:5). Man indkaldte en række eksperter og holdt nogle offentlige debatmøder i 4 byer (Kolding, København, Silkeborg og Århus). I 1983 samlede man så denne række af indlæg om borgerløn i en bog: »Borgerlønsgruppen: Tema: Borgerløn og beskæftigelse. Udveje. En debatserie om Oprør fra Midten-visioner.« (Ibid.)

Her kom man frem til, at man ikke kunne gennemføre borgerløn så længe tusinder af mennesker var tvunget arbejdsløse. Niels I. Meyer understregede kraftigt, at man ikke måtte blande borgerlønsbegrebet sammen med arbejdsløshedsunderstøttelsen. Det ville nemlig være ødelæggende for hele borgerlønsidéen, hvis den blev misbrugt til en nedsættelse af arbejdsløshedsunderstøttelsen. En generel borgerløn kunne først indføres, når solidaritetsprincipperne fra det humane ligevægtssamfund for alvor var slået igennem.

Ungdoms- og sabbatsborgerløn

Der blev derfor foreslået (af Jesper Jespersen, Klavs Krause og Niels I. Meyer) en gradvis indførelse af borgerløn, »hvor borgerlønnen i overgangsperioden aftrappes med stigende ekstraindtægter og helt forsvinder ved et beløb svarende til den maksimale arbejdsløshedsunderstøttelse, et princip, der svarer til den negative indkomstskat. Konkret præsenteres forslag og beregninger for indførelse af borgerløn for nogle udvalgte grupper: 1. En ungdomsborgerløn. Alle unge mellem 18 og 23 år fik en borgerløn på 30.000 kr. og fik samtidig med en ungdomsgaranti, hvor man var sikret ret til uddannelse eller job. Den forsvandt med en samlet indtægt på 60.000 kr. 2. En sabbatsborgerløn til alle over 23 år, som frivilligt forlod arbejdsmarkedet for en kortere eller længere periode. Den skulle være på 50.000 kr. med bortfald ved en nettoindtægt på 70.000 kr. 3. En generel borgerløn svarende til det skattemæssige personfradrag.

Jesper Jespersen præsenterede i 1984 (Jespersen 1984) disse tanker i en artikel for Venstresocialisternes medlemmer i deres medlemsblad (VS Bulletin) og bruger i den forbindelse begrebet »samfundsløn« i stedet for »borgerløn«. Han har uden tvivl brugt begrebet »samfundsløn« for bedre at komme igennem med sit budskab, fordi nogle i denne gruppe ville reagere negativt på begrebet »borgerløn«. Han kalder det en »semantisk tilfældighed« (ibid:15) om man kalder det det ene eller andet. Så vidt jeg kan se bruger Jesper Jespersen ikke selv senere begrebet »samfundsløn«.

Niels I. Meyer (1986) (På vej, nr.7 1986) deltog senere i stiftelsen af BIEN (Basic Income European Network) og i afholdelsen af den første internationale konference om basic income i Louvain-la-Neuve i Belgien i 1986, hvor han præsenterede tankerne om en gradvis indførelse af borgerløn i Danmark igennem en ungdomsborgerløn og en sabbatborgerløn.

2. Borgerløn som idé i en utopisk samfundsfilosofisk fortælling

En af de personer, der ud over de tre midteroprørsforfattere fik størst betydning for borgerlønsidéens udbredelse i 1980'erne på den idépolitiske scene, var filosofen Ole Thyssen (f.1944).

Sammen med forfatteren Jørgen Knudsen skrev han allerede i sommeren 1978 en studiehåndbog til »Oprør fra midten« (»Oprør på vej?« 1978). Det var en slags studievejledning og uddybning af bogens synspunkter. Bogens synspunkt var, at utopier var gode og velegnede til at sætte gang i sociale

eksperimenter, hvis de havde et solidt fodfæste i virkeligheden, og det mente de, at »Oprør fra midten« havde.

Når Ole Thyssen specielt var interesseret i forholdet mellem utopi og politik, hang det sammen med, at han i 1976 havde skrevet en disputats »Utopisk dialektik«, hvor han filosofisk havde forsøgt at indkredse utopibegrebets betydning. Her havde han blandt andet anklaget den politiske venstrefløj for at have opgivet at arbejde utopisk.

Siden blev Ole Thyssen, som allerede nævnt, medredaktør af Gyldendals skriftserie om »Krise og utopi« sammen med Niels I. Meyer, hvor han var med til at stimulere kulturdebatten om en række af de centrale temaer, der var taget op i »Oprør fra midten«.

I løbet af 1980'erne skrev han en række filosofiske afhandlinger. Han skrev om naturbegrebet, »Den anden natur« (1982), menneskeret, »Menneskeret« (1983), arbejdsbegrebet, »Arbejdsfri-Arbejdsløs« (1984), teknologispørgsmålet, »Teknokosmos« (1985), og om velfærdssamfundets fremtid, »Hvad kommer efter velfærdssamfundet?« (1991), hvor han satte borgerlønsidéen ind i en bredere samfundsmæssig filosofisk ramme. Thyssen koblete økologi-, demokrati- og arbejdsdiskurserne sammen i borgerlønsidéen, hvilket gav den en central strategisk symbolsk betydning i spørgsmålet om valget af fremtid.

Frihed eller forbandelse

Thyssens udgangspunkt var en forestilling om et »radikalt demokrati« byggede på menneskerettighederne. Men for at realisere dette demokrati måtte vores forestillinger om demokrati og rigdom revideres radikalt. Der måtte udvikles økonomiske rettigheder for at underbygge de politiske rettigheder. Og i sin forståelse af opgøret med rigdomsopfattelsen henviste han til de steder hos Marx, hvor denne havde opgivet at lade menneskene udvikle sig i lønarbejdet og i stedet mente, at de måtte frigøres fra arbejdet (Thyssen 1979:20). »Besparelse i arbejdstid er lig med forøgelse af den arbejdsfri tid, dvs. tid til individets fulde udvikling.« (Marx: Grundrids 3:757).

I de rige lande har vi løst produktionens problem, dvs. at skabe tilstrækkelig materiel rigdom for alle. Men vi har ikke løst fordelingsproblemet og anerkendelsesproblemet. Et af de helt store grundlæggende paradokser er den samfundsmæssige forståelse og behandling af arbejdsløshedsproblemet. Samfundsmæssigt kan arbejdsløsheden forstås som udtryk for skabelsen af øget fri tid, som kunne fordeles til alle. Det kunne gøres til en befrielse, men det bliver gjort til en forbandelse.

Når arbejdsløshed bliver opfattet og gjort til et stort individuelt problem

hænger det sammen med: 1. at man går ned i forbrug. 2. mister status. 3. let mister kontakt med fællesskaber. 4. bliver udsat for mistænkeliggørelse. Når samfundets værdier er knyttet til lønarbejdet, er det svært at forvandle arbejdsløshed til arbejdsfrihed. Lønarbejdet bliver det væsentligste element i den samfundsmæssige normalitet.

Lønarbejdets politisk-kulturelle kontrolfunktion

Det grundlæggende problem i det kapitalistiske industrisamfund er, at lønarbejdet har fået den meget dominerende funktion i hele samfundet. Thyssen ser, at lønarbejdet ikke alene har en økonomisk, men også en central social, politisk og kulturel funktion. Det bliver brugt som bevidst/ubevist fordelingsredskab i mange sfærer. Men det er ikke alene et økonomisk fordelingsredskab, det er også en social livsform, en politisk kontrolform og en kulturform.

Med den stigende teknologiske arbejdsløshed, hvor der opstår et stigende misforhold mellem mængden af produkter og mængden af arbejdskraft, bliver sammenhængen mellem arbejde og forbrug og arbejde og penge skåret over. Hvordan afsætte den stigende produktion, der kan produceres med stadig mindre arbejde? Hvordan skal de ledige beskæftiges? Og hvordan skal varerne afsættes? Normalt kan man kun forbruge, hvis man arbejder. Men hvordan skabe øget forbrug, når der er behov for mindre arbejde. Forbrugerne må betales for at aftage produkterne. De arbejdsløse må betales for at leve og forbruge. I kapitalismen ligger altså en indbygget tendens til at overskære den gamle navlestreng mellem arbejde og forbrug.

Thyssen skitserer i lighed med den franske samfundsteoretiker André Gorz to fremtidsmuligheder (fortællinger): 1. Enten forsøger man fortsat at bevare lønarbejdets centrale samfundsmæssige rolle ved at skabe stadig mere »kunstigt« lønarbejde. 2. Eller også fordeler og begrænser man det nødvendige lønarbejde, således at man kan få forøget den fri tid for det størst mulige antal mennesker bedst muligt.

Fortællingen om et kontrolsamfund med en kunstig kapitalisme

Thyssen ser mange tegn på, at det første af de to samfund allerede er på vej: en kunstig kapitalisme med stadig mere kunstigt lønarbejde og kunstige nye arbejdsmarkeder. Kapitalismen bliver krampagtigt opretholdt under stadigt nye politiske former som et politisk kontrolsystem. Politisk er man angst for, hvad der kan ske, hvis samfundet ikke bliver holdt sammen af en stadig vækst i lønarbejde og forbrug. »Hvis ikke vi arbejder og forbruger, er vi uden for kontrol«. Man forsøger på stadig nye måder at tvinge mennesker til »at udanne de arbejdsløse til arbejde, der ikke findes, at tvinge virksomheder til at

ansætte folk, de ikke har brug for, eller at motivere mennesker, som ikke er motiveret.« (Thyssen 1995:89).

Fortællingen om det frie borgerlønsamfund

Det andet samfund bygger på et opgør med lønarbejdet som samfundets centrale omdrejningspunkt og en genoplivning af idéen om det civile samfund, hvor det er muligt at opretholde en rimelig levestandard med nogle få timers lønnet arbejde. Det kræver et opgør med en række dogmer: »Dogmet om, at det er muligt og ønskeligt at skabe fuldtidsbeskæftigelse. 2. Dogmet om at rigdom består i forbrug. 3. Og endelig det bærende dogme: at økonomisk vækst er nødvendig, ønskelig og uomgængelig« (Thyssen 1991:73). Thyssen forestiller sig, at samfundet sikrer, at lønarbejdstiden skæres drastisk ned, og arbejdet fordeles. Man kunne nøjes med »10 arbejdsår på fuld tid«. I den lønarbejdsfordelingsmodel er borgerløn central. I stedet for at tale om understøttelse som kompensation for tabt arbejde, skulle man indføre en ret til en garanteret levestandard.

Thyssen lægger sig ikke fast på en bestemt model for borgerløn. Man kunne tænke sig, at man definerede et arbejdsliv som et vist antal arbejdstimer og så pålagde alle at udføre disse timer og derudover altid sikrede en garanteret levestandard. Den kunne også have form af »en borgerløn som en lige ret til at leve for og samtidig mulighed for at supplere borgerlønnen med lønarbejde« (Thyssen 1984:41). Thyssen mener dog, at man i forbindelse med en borgerløn bør pålægges en »vis pligt til modydelse i form af arbejde eller uddannelse i et vist tidsrum«. (Thyssen 1991:66)

Thyssen forestiller sig, at hvis lønarbejdet mistede sin centrale samfundsmæssige funktion »vil dogmer falde som dominobrikker: at kun den som yder har ret til at nyde, at arbejde kun er det som foregår på en arbejdsplads, at identitet og lønarbejde hænger sammen. Den religiøse kult omkring arbejdet, som fagbevægelsen engang var et oprør mod og som den siden overtog, begynder at blive forvandlet til hul overtro.« (Thyssen 1995:90).

3. Ambivalente reaktioner i offentligheden

Forfattere: For borgerløn – men ikke øverst på deres prioriteringsliste
Midteroprøret inviterede en række forfattere (Jørgen Knudsen, Per Højholt, Vagn Steen og Poul Bjerre) til at forholde sig til borgerlønsidéen. De støttede den alle. Men det var bemærkelsesværdigt, at nogle af dem samtidig gav udtryk for, at borgerlønnen ikke kunne sættes øverst på den politi-

ske prioriteringsliste.

Forfatteren Jørgen Knudsen mente således, at man først måtte have en arbejdstidsnedsættelse og en skatteomlægning (ibid:28). Først derefter kunne man tage et tredje skridt (borgerlønnen) »som vil styrke og befæste virkningen af de to foregående«. Økonomen Jesper Jespersen talte også for, at man prioriterede en »generel arbejdstidsnedsættelse«, »hvorefter borgerlønnen kunne være næste trin i en reformkæde« (ibid:41).

Filosoffen Poul Bjerre mente, at der var to forudsætninger som skulle være opfyldt, før man kunne få en borgerløn: 1. Man måtte have en holdningsændring, hvor man har opgivet troen på den økonomiske vækst og klatsystemets velsignelser. 2. Desuden måtte der være »velfungerende lokalsamfund, som både fattige og rige kan aflevere sig selv til. Det er den vigtigste forudsætning. Og sådanne lokalsamfund har vi endnu ikke udviklet. Jeg kan ikke se anden mulighed end at sende små samfundseksperimenter i forvejen til at udvikle dem.« (Ibid:60). Derfor mente Bjerre, det var udelukket at indføre borgerlønnen uden en forudgående ændring af befolkningens holdninger og en tilsvarende ændring af organisationsformerne. »Borgerlønnen fremtræder så bare som en selvfølgelig detalje«.

Med sit værditeoretiske udgangspunkt var Bjerre som nævnt også kritisk over for den organisationsmodel, som »Oprør fra midten« havde opstillet (Bjerre 1994:57-61). Han kaldte det også en »overgangsmodel«. Fejlen var ikke, at de havde opstillet en sådan. Det var nødvendigt i en utopisk bestræbelse. Men OFM's fejl var at give udtryk for, at den repræsenterede utopien, at der ikke fandtes andre modeller, samt ikke tilstrækkeligt tydeligt at præcisere at alle overgangsmodeller måtte være behæftet med indre modsigelser og modsætninger i forhold til den langsigtede utopi.

Bjerre brød sig ud fra sin værdianalyse ikke om den specielle udformning af dele af »Oprør fra midten«s overgangsmodel. Den byggede efter hans opfattelse på et falsk lighedsideal, der gav sig udtryk i en forestilling om ligeløn og en statslig borgerløn. Heroverfor fremholdt Bjerre, at ændringerne måtte ske som holdningsændringer igennem lokalsamfundseksperimenter. Men nogen egentlig alternativ overgangsmodel for udviklingen på et landspolitisk plan opstillede han ikke. Bjerre havde kun øje for de meget store værditeoretiske linier og så ikke en aktuel mulighed for et politisk gennembrud omkring borgerlønsidéen.

Fagbevægelsen: Imod borgerløn – angst for ændring af A-kasserne

Midteroprørerne havde til debatmøderne også inviteret en række politikere og repræsentanter fra fagbevægelsen for at høre deres holdning til borger-

lønsspørgsmålet. Forbundsformand Hardy Hansen fra SID deltog i en af debatweekenderne og udtrykte også en skepsis over for borgerlønsidéen. Han var specielt betænkelig ved, at »A-kasserne kunne overgå til det offentlige«, hvilket fagbevægelsen var imod, fordi fagbevægelsen derved ville miste et rekrutteringsgrundlag. Endvidere stillede han sig skeptisk over for tanken om, at borgerløn skulle muliggøre »at folk kunne »stå af ræset« og være med til at standse den teknologiske udvikling.« Konsulent Magnus Demsitz fra SID forudså en »meget kraftig teknologisk udvikling med stor reduktion i den traditionelle industriarbejdsstyrke med mange ubemandede og delvist bemandede fabrikker«, hvor det var »naivt at tro, at man via en borgerløn kan løse de væsentligste økonomiske, beskæftigelsesmæssige og strukturelle problemer« (ibid:93).

SIDs utraditionelle åbenhed

På trods af SID's skepsis lykkedes det Niels I. Meyer at få borgerlønsidéen indføjet i en debatbog, som SID udgav i 1983 »Ud af krisen – fordeling af arbejdet«, som Meyer var medredaktør af. Her tilsluttede man sig muligheden for, at samfundet i en periode med stor arbejdsløshed kunne »tilbyde enhver som for en kortere eller længere periode gav plads for en arbejdsløs at få en borgerløn, som var lavere end arbejdsløshedsunderstøttelsen.« Man påpegede i forlængelse af midteroprørernes skrifter »det vanskelige i at indføre en generel borgerløn, så længe samfundet har stor arbejdsløshed.« (Ibid:19-20).

De politiske partiers første reaktioner: Overvejende skepsis og modstand

Jes Lunde fra SF var en af de politikere, der deltog i midteroprørernes borgerlønsarrangementer. Han gav på en gang udtryk for en velvillig indstilling og en skepsis. Han mente, at det formentlig godt kunne lade sig gøre økonomisk, men at det mere var et spørgsmål, om det kunne lade sig gøre politisk. Konkret mente han, at »det ikke bliver let at gennemføre borgerlønsprincippet«, fordi det krævede en »mentalitetsændring«. Derfor talte han mere for rotationsordninger og sabbatmuligheder. I den velvillige afvisning lå også en henvisning til, at det ikke var det højst prioriterede emne for en socialist. Man måtte også ændre produktionen.

Afvisningen fra den socialdemokratiske arbejderbevægelses repræsentanter var mere direkte. Ole Stavad satte direkte spørgsmål ved, om en borgerløn var til gavn for de svagest stillede. Man ville skabe frihed til personlig udfoldelse, men han mente, at det ville indebære det stik modsatte for de svageste grupper: 1. Ydelsen ville være beskeden og ligge under det nu-

værende folkepensionsniveau og for mange uden mulighed for supplerende ydelser. 2. Store grupper ville ikke have mulighed for at supplere deres indtægt med lønarbejde. 3. De svageste blandt de arbejdsløse ville ikke kunne skaffe sig lønarbejde. 4. I mange familier ville man vælge at lade kvinden gå hjemme, hvilket ville skade ligestillingen.

Generelt troede Stavad ikke på mulighederne for at realisere den generelle betingelsesløse borgerløn for alle, dels af økonomiske grunde, dels fordi den ville skabe større ulighed. Derimod forholdt han sig positivt til at videreudbygge de mange forskellige »borgerløns-lignende ordninger«. Det gjaldt nedsættelse af arbejdstiden, frihed til uddannelse, uddannelsesløn samt forskellige frivillige sabbatordninger. Han understregede meget kraftigt, at det var vigtigt at lave reformer på »et realistisk grundlag«. Man måtte tage sit udgangspunkt i »det bestående samfund«, og han mente ikke, vi stod for at »starte et nyt samfund uden gamle bindinger, indgroede normer og skrevne og uskrevne regler«. Han anså derfor ikke borgerløn for realistisk og aktuel politik.

Den politiker, der umiddelbart var mest positiv over for borgerlønsidéen var den radikale Tage Dræbye, der mente, at borgerlønsbegrebet ikke alene hørte til i en uforpligtende fremtid, men også var »en konkret inspiration i den politiske dagligdag«. Han så især det positive i, at man kunne reducere en række »forbud, tvang, formynderi og bureaukrati.« Han mente, at det afgørende problem i den skitse, som midteroprøret havde lavet, var »marginalskatteproblemet«, hvor man kunne komme op på marginalskatter på 75%. Spørgsmålet var, om det ville blive accepteret politisk. Men han foreslog, at man arbejdede videre med udformning af konkrete forslag.

4. Senere partipolitiske reaktioner

Efter at midteroprøret havde valgt specielt at arbejde med borgerlønsidéen i 1982/83, valgte man de følgende år at arbejde med andre temaideer. Men borgerløns-spørgsmålet blev ikke glemt. I de følgende år blev debatten blandt andet holdt i gang af en række dybtgående interviews i »På Vej« (lavet af Nis Bech, Grete Rützou og Jesper Morville), hvor man blandt andet spurgte en række toppolitikere fra de forskellige partier om deres holdning til borgerløns-tanken, og i 1987 bad man udvalgte politikere i de politiske partier om en kort redegørelse for deres holdning til spørgsmålet.

Socialdemokratisk modstand

De socialdemokrater, der blev interviewet, var gennemgående modstandere. Anker Jørgensen gav i 1987 udtryk for, at tanken jo lød meget godt, men han troede idéen ville have »præcis de samme svagheder som det nuværende system«. (»Harmonisering: Løfte dem op der ligger lavt, men ikke trykke dem der ligger højt.« På Vej, nr. 6. 1987). »I realiteten har vi jo en borgerløn i Danmark«. Nogen tro på og begejstring for idéen udtrykte han ikke. Selv en sabbatborgerløn blev betegnet således: »Det er jo bare en udvidet ferie«.

Svend Auken hørte også til modstanderne. (På Vej, nr. 8 1983). Han sagde, at »vi endnu ikke er modtagelige over for denne idé«, og at han ikke følte sig overbevist om, at det i det hele taget var en god idé. På samme linie var Ivar Nørgaard (»Borgerløn«. På Vej, nr. 6. 1987), der mente, at borgerlønsidéen var »urealistisk i vor tid«, fordi der hos socialister var en »psykisk modstand« mod at acceptere princippet om løn uden modydelse«. Desuden havde borgerlønnen den ulempe, at den »ikke gav modtageren en identitet som et arbejde giver«. Derfor så han den socialdemokratiske aktive arbejdsmarkedspolitik som et bedre alternativ.

Den socialdemokrat, som var mest positiv, var Mogens Lykketoft. (På Vej, nr. 1 1983). Han ville ikke afvise sabbatborgerlønnen. Fordi »der er meget i det, der tiltaler mig, og vi arbejder os jo i virkeligheden i den retning«. Han kunne se nogle fremtidige rationaliseringer. Han forestillede sig, at man kunne slå førtidspension og efterløn sammen, »at man fjerner de mærkelige båsopdelinger, og indfører et socialt kriterium – så har vi ikke indført borgerløn, men vi har i hvert fald malet nogle grupper op, som notorisk ikke kan bevare tilknytningen til arbejdsmarkedet.«

Folkesocialistisk skepsis

Blandt SF'ere kunne både spores ambivalens og modstand. Ingelise Kofoed var en af dem, som var mest positiv. (På Vej, nr. 2. 1983) Hun fremhævede dog, at borgerlønnen skulle være frivillig, og at der måske samtidig skulle være en pligt til bestride det ubehagelige arbejde. Holger K. Nielsen (På Vej, nr. 6. 1986) troede ikke på »den totale borgerlønsmodel«, men var positiv over for overgangsordninger, der skabte øget fleksibilitet.

Ebba Strange var den, som udtrykte størst modstand og betænkelighed (På Vej, nr. 3. 1983 og »Borgerløn« nr. 6. 1987). Hun mente, at sådanne tanker måtte vente til samfundet så helt anderledes ud. Hun var bange for, at systemet ville skabe et proletariat specielt af unge. Rent sprogligt var hun også betænkelig ved at nedbryde alle båsene for de forskellige ydelser, »så ville vi samtidig have lagt et slør over de samfundsmæssige problemer, der ligger

som baggrund for den situation, de er i. I stedet for en sådan tilsløring, fortrækker jeg, at problemerne synliggøres, og at der sættes kræfter ind på at løse dem«.

Radikal begejstring

Der, hvor borgerlønsidéen ubetinget vandt størst tilslutning blandt de etablerede partier, var hos Det Radikale Venstre. Niels Helveg Petersen holdt sig ikke tilbage for at sige, at borgerlønsidéen, »spiller som idé en meget stor rolle for, hvorledes vi skal indrette samfundet«. (»Visioner er vigtige, men ord er taknemmelige.« På Vej, nr. 6 1987). Han indrømmede, at der ikke var »økonomi til at gennemføre det i færdig form«, men mente, at: »som sigtelinie synes jeg det er vigtigt at have med«.

Niels Helveg Petersens begejstring for faderens idépolitiske tanker fandt også udtryk i en af Det Radikale Venstres politiske pjecer: Niels Helveg Petersen: »Holdninger på tværs« (1. udg. 1987. 2. udg. 1995), hvor han skrev: »Borgerløn i den rene udgave, dvs. som ensartet ydelse til alle til erstatning for andre offentlige ydelser er en stor og rigtig idé. Den lader sig i sin rene form ikke realisere inden for de næste årtier. Det forudsætter en voldsom forøgelse af de samlede overførselsindkomster – og det er der ikke økonomisk grundlag for. Men det rigtige sigte i idéen skal bruges som styringsredskab i de kommende år, for at man kan komme målet nærmere, og målet er at indrette samfundet, så offentlige ydelser til dem, der har behov, mister almissekarakter, bliver rettigheder, som man modtager med sin menneskelige værdighed og integritet i behold. Ganske som det allerede nu – heldigvis – er tilfældet med folkepensionen til alle.«

Aase Olesen var også meget positiv i slutningen af 1980'erne. Hun så en »selektiv borgerløn« som et skridt på vejen og påpegede specielt behovet for at »gøre det acceptabelt ikke at have lønarbejde« (»Selektiv borgerløn – et skridt på vejen«. På Vej, nr. 6. 1987).

Kristelig velvilje

Endelig udtrykte Flemming Kofod-Svendsen fra Kristeligt Folkeparti også sympati for borgerlønsidéen, for den var en »oplagt idé med udsigt til fritidssamfundet«. (»Borgerløn – en spændende idé«. På Vej, nr. 1. 1988). Der var en række problemer i gennemførelsen af idéen, men han så børnefamilieydelsen som et første skridt i den retning.

5. Vanskeligheder fra idé til politisk diskurs

Mange nye idéer glemmes hurtigt, hvis de ikke passer med de dominerende forståelsesrammer, og fordi de ikke bliver knyttet til sociale bevægelser, netværk eller bestemte institutioner. Borgerlønsideen overlevede, fordi den fik en første materiel forankring i et nyt socialt netværks forståelsesverden. Den blev en del af en ny social bevægelses forståelsesform.

Det var rigtigt set af midteroprørerne, at hvis man skulle gennemføre noget af den utopi, som var opstillet, måtte man videreudvikle nogle af de idéer, som var centrale i utopien. De måtte gøres til et »politisk issue« og indgå i den almindelige politiske dagsorden blandt de politiske partier.

For at en idé kan få effekt politisk, skal der dels være nogle aktører i den politiske proces, som så at sige adopterer idéen, udmønter den og fremfører den – dvs. laver en policy. John Kingdon (1984) kalder dem politiske entreprenører, dvs. grupper af mennesker, der omsætter og forsøger at sælge politiske idéer.

Set i forhold til, hvad der skete først i 1980'erne med dannelsen af midteroprørsbevægelsen, kan man sige, at der her blev skabt et »policy community«, en ny gruppe politiske entreprenører, der udformede en ny policy, som blev forsøgt »solgt til« de politiske partier og fagbevægelsen.

I policy litteraturen taler man om skabelsen af koalitioner, som fremmer et specielt spørgsmål (»advocacy coalition framework«). Man forsøgte at danne alliancer og få aktører til at fremme tanker for at ændre regeringsorganernes politik. »Coalitions seek to alter the behaviour of governmental institutions in order to achieve policy objectives in their respective policy cores« (Parsons 1995:198).

Men der ligger mange problemer i »oversættelsen« eller »implementeringen« af en politisk idé til den praktiske politik. Det er et spørgsmål om at bevæge sig fra et idéplan med en bestemt logik til et politisk procesplan med en anden logik. Denne proces indeholder en række indbyggede problemer og paradokser.

For det første ligger der mange problemer i, hvorledes man skal oversætte eller udmønte en politisk idé til det politiske procesplan, hvor man løser konkrete politiske problemer. Større idéer spiller kun i begrænset omfang en rolle i den politiske proces. Hvis idéer skal slå igennem i den politiske proces, skal de knyttes til løsningen af en række politiske problemer som opleves som relevante at løse. Og problemet bliver specielt stort for en ny idé som borgerløn, der står i modsætning til de dominerende idéer om lønarbejde, og som først rigtig får mening i forhold til andre idéer.

Skal en sådan ny idé præsenteres som et principspørgsmål (»issue of principle«) eller skal man i stedet forsøge at præsentere det som et almindeligt fordelingsspørgsmål (»distributive or redistributive issue«), som et hovedsagelig politisk spørgsmål (»political issue«) eller især et teknisk-videnskabeligt spørgsmål (»technical/scientific issue«) (Parsons 1995:132-34).

Sammenfattende kan man sige, at betingelserne for at skabe en ny succesfuld politisk diskurs er, at man dels får succes i policy-processen ved at argumentere for en policy, der overbevisende kobler en ny løsning til en række relevante problemer, dels ved at være med til at skabe og være del i en koalition, der på det rette tidspunkt kan være med til at sætte den politiske dagsorden.

Den hegemoniske diskurs' in- og ekskluderingsforsøg i forhold til borgerlønsdiskursen

En politisk diskurs' funktion er, som jeg tidligere har berørt, at skabe identitet og tilslutning til politiske idéer. For at slå igennem i forhold til den herskende diskurs, må en ny diskurs modstå den udgrænsning igennem inkludering og ekskludering, som altid sker fra den hegemoniske diskurs. En ny diskurs må altså konkurrere med andre diskurser og bryde igennem den herskende diskurs' inkluderings- og ekskluderingsforsøg.

»Oprør fra midten« blev i starten (på overfladen) mødt af velvilje fra flere politikere. Statsminister Anker Jørgensen holdt et møde med forfatterne og kaldte mange af idéerne for socialdemokratiske. Partiformand Gert Petersen, SF, roste også bogen, og flere radikale toppolitikere var begejstrede for flere af idéerne.

Reaktionerne hang uden tvivl sammen med politikernes overraskelse over den store interesse for bogen, og at det kunne lykkes at skabe en ny bevægelse. Det skabte respekt, og måske samtidig en vis bekymring for, at de ville danne et nyt parti og blive konkurrenter. Derfor var det en måde at tage »vinden ud af deres sejl« at signalere, at politikerne i virkeligheden også gik ind for en række af de synspunkter, som »Oprør fra midten« havde fremført.

En måde at svække en ny politisk diskurs på er at forsøge forskellige retoriske in- og ekskluderingsforsøg, at få det til at se ud som om, den ikke er noget særligt, men blot afspejler de synspunkter man selv går ind for, eller at forsøge at støde den nye diskurs ud af det gode, seriøse politiske selskab ved at få den til at se ud som værende utopisk, urealistisk eller useriøs. Som man kan se af de forskellige politiske partiers reaktioner, kunne man finde former for begge reaktionsmønstre.

Socialdemokraten Ole Stavads understregning af, hvor vigtigt det er at tage udgangspunkt i det bestående samfund og bevæge sig på et realistisk

grundlag, er et typisk inkluderingsforsøg. Hans samtidige påpegning af at borgerløn er uansvarlig, fordi det vil ramme de svage og svække ligestillingen, er et eksempel på ekskluderingsforsøg. Samtidig erklærer han sig som tilhænger af at videreudbygge de mange forskellige borgerlønsnignende ordninger. Stavad synes at have begået det almindelige professionelle kunststykke både at have signaleret, at han egentlig er modstander af borgerløn og samtidig antyde, at han selv arbejder i den retning.

Det er også et gennemgående træk, at flere politikere kraftigt understreger, at realismen hænger sammen med en kortsigtet tidshorizont. Man siger, at man principielt kan have sympati for idéen, men at man må arbejde for de kortsigtede reformer (Flemming Kofoed-Svendsen – børnefamilieydelsen) (Holger K. Nielsen – mere fleksibilitet) og (Mogens Lykketoft – rationaliseringer af førtidspension og efterløn).

På den ene side er det interessant at notere, at borgerløn forsøges ekskluderet ved at blive skubbet ud af politikernes ansvarlige tidshorizont og gjort til noget langsigtet, utopisk og uforpligtende. Man undgår seriøs stillingtagen ved at opretholde et dualistisk billede af kort og lang sigt, politik og utopi. Det ses tydeligt hos socialdemokraterne Ivar Nørgaard, der kalder idéen urealistisk, og Magnus Demsitz, der bruger ordet »naiv«.

På den anden side forsøger man også at feje borgerløn af det politiske bord ved inkludering, ved at bagatellisere det. Således forsøger Anker Jørgensen at gøre borgerlønsstanken uinteressant og inkludere den ved at spørge om »vi egentlig ikke allerede har borgerløn?« Hvorfor indføre noget vi har? Eller han taler om at »sabbat-borgerløn« jo bare er »en udvidet ferie«.

Flere af de partipolitiske reaktionsmønstre har også karakter af »reaktionære« retoriske forsøg på udgrænsning af den nye borgerlønsdiskurs. Ole Stavad bruger således påstanden om, at en borgerlønsreform vil få de modsatte effekter for de svage grupper, end hvad borgerlønsstilhængerne tror. Det vil ikke føre til frihed og personlig udfoldelse, men til svækkelse af mulighederne for udfoldelse, bl.a. fordi de ikke vil have mulighed for at supplere deres indtægt med lønarbejde. Argumentationen viser samtidig, at han ikke regner med, at en borgerlønsordning er universel og bygger på friheden til at have lønarbejde oven i borgerlønnen.

Et andet »reaktionært« udgrænsningsforsøg er at advare imod en borgerlønsreform ved at pege på dens fare for nogle vigtige værdier i det bestående system. Det benytter Hardy Hansen sig af ved at udtale, at borgerløn vil ændre A-kasse-systemet, Magnus Demsitz mener, at borgerløn vil standse den teknologiske udvikling, og Ebba Strange mener, at borgerlønnen vil skabe et proletariat af unge.

Borgerløndiskursen som udtryk for »det ufærdige«

Til en vis grad lykkedes det midteroprørsbevægelsen at bryde igennem den hegemoniske diskurs og undgå både ind- og uddefineringens fare. Det blev vist i praksis, at borgerløndiskursen med Thomas Mathiesens udtryk kunne ses som udtryk for »det ufærdige«.

Ved at starte en social bevægelse, der skabte en ny alternativ offentlighed med blad og afholdelse af konferencer, demonstrerede man en politisk styrke, som de etablerede politiske partier og dele af fagbevægelsen fandt det nødvendigt at forholde sig til.

For at en diskurs kan vinde tilslutning må den konkurrere med de andre diskurser om »at være realistisk« og »ansvarlig«, hvilket kan ske ved at problematisere de andre diskursers opfattelse af realisme og ansvarlighed og finde tilslutning til en ny opfattelse eller vise, at man i højere grad lever op til disse forestillinger inden for en fælles uproblematisk opfattelse.

Ved at opstille egne regnestykker over samfundsøkonomien og få anerkendte økonomiske eksperter til at stå inde for disse regnestykker lykkedes det igennem egen »præmislevering«, som Mathiesen udtrykker det, at bryde igennem med et nyt standpunkt, en ny diskurs. Man viste, at man på en gang ikke var helt urealistiske, utopiske eller accepterede den traditionelle nationaløkonomiske realisme, men var i stand til at producere »et tredje standpunkt«, en ny form for realisme, som nedbrød den bestående dualisme.

Ligeledes lykkedes det med afholdelsen af borgerlønskonferencerne at skabe nogle »arenaudbrud« og at vise, at borgerlønsideen på en gang havde sammenhæng med det nuværende system og ikke lod sig afvise som en helt utopisk tanke. Man viste, at der ikke var nogen modsætning i at arbejde for kortsigtede reformer (overgangs-borgerlønnsordninger) og langsigtede perspektiver (et borgerlønssamfund). Man demonstrerede, at man kunne arbejde praktisk og realistisk ved at opstille et nationalregnskab og ved at komme med konkrete gennemregnede eksempler på forskellige overgangsmodeller.

Bestræbelsen hos de ledende i midteroprørsbevægelsen gik tydeligvis i retning af for alt i verden at undgå at blive uddefineret, at fremtræde så realistisk som muligt for at komme i debat og dialog med de politiske partier og fagbevægelsen. Spørgsmålet var, om man ikke derved næsten kom til at bevæge sig for langt i retning af en »teknokratisering« af spørgsmålet, om man ikke derved faktisk tilpassede sig de bestående forståelsesformer. Det gjaldt f.eks. forholdet til arbejdsløshedsspørgsmålet, som fik en stigende opmærksomhed i 1980'erne og af mange blev betragtet som et af de væsentligste problemer.

6. Borgerlønsdiskursens svagheder

Svagheden ved den måde, som midteroprøret lavede sin borgerlønstrategi på midt i 1980'erne, var måske, at de ikke mere bevidst og klart fik knyttet den nye løsning (borgerløn) sammen med flere konkrete samfundsproblemer. Hvis nye løsninger skal vinde tilslutning i den politiske proces, skal de kobles tydeligt sammen med nogle væsentlige problemer.

Man gjorde meget ud af ikke direkte at koble borgerlønsproblemet sammen med arbejdsløshedsproblemet. Først når det var løst, kunne man fremføre borgerløn som løsning. Hovedsynspunktet, som blev kraftigt fremført af Niels I. Meyer var, at man først skulle have afskaffet arbejdsløsheden, før en generel borgerløn kunne indføres. Man var meget bange for, at borgerløn blev opfattet som en simpel erstatning for arbejdsløshedsunderstøttelsen, fordi den så måske kunne misbruges til at reducere denne understøttelse.

Derfor endte man med at udpege en række strukturelle, praktiske og holdningsmæssige ændringer eller forudsætninger, som skulle være til stede, før man kunne tænke sig en borgerløn indført: »Afskaffelse af den tvungne arbejdsløshed, udstrakt økonomisk lighed og tolerance for menneskers forskellige indstilling til lønarbejde« (»Borgerløn i vor tid?«. På Vej, nr. 6. 1987). Før disse ting var til stede, var det »urealistisk at tale om indførelsen af en generel borgerløn i vor tid.« Man måtte derfor »øve sig på forskellige overgangsformer«.

Men hvad er årsag og virkning? Kan man ikke også se borgerløn som et moment, der er med til at skabe disse forudsætninger? Og hvad mente man med »vor tid«?

Når man indrømmede, at »borgerløn var urealistisk i vor tid«, blev man fanget af den hegemoniske diskurs' placering af borgerløn som noget meget langsigtet. Man lod sig ekskludere. Et effektivt modtræk imod den dualistiske opfattelse af kort/lang sigt ville være argumentationen for en tredje kategori, det mellemlange sigt, der indeholdt både elementer af realisme og utopi, hvor arbejdsløshedsproblemet blev koblet sammen med en borgerlønsordning.

Formuleringen om, at borgerlønnen måtte vente til afskaffelsen af arbejdsløsheden, var en meget uheldig formulering af problemerne. Hvordan så afskaffe arbejdsløshedsproblemet? Er borgerløn netop ikke en del af en ny løsning af arbejdsløshedsproblemet? En sådan klar tidsprioritering kunne lægge op til en fortsat traditionel fuld beskæftigelsespolitik (vækstpolitik), før man kunne tage fat på borgerlønsproblemet. I forhold hertil var Gunnar Adler-Karlsson på sin vis meget mere provokatorisk og bevidstgørende

med sit slogan om »Nej til fuld beskæftigelse«. Det ville på den anden side sikkert skabe problemer i forhold til fagbevægelsen. Og den var »midteroprørsbevægelsen« interesseret i at samarbejde med.

Formodningen om, at arbejdsløshedsproblemet først skulle løses, viste sig jo også forkert set i forhold til udviklingen først i 1990'erne. Borgerløns-spørgsmålet blev af de fleste mennesker opfattet som mere aktuel, jo mere arbejdsløshedsproblemet viste sig umulig at løse på den traditionelle måde.

En anden svaghed ved »midteroprørs« borgerlønsdiskurs var, at man ikke kom med konkrete forslag, der viste, hvorledes en borgerlønsordning kunne tænkes i sammenhæng med en ændring af a-kasse-systemet, således at man i fremtiden fik en grundydelse (borgerlønnen) og en tillægsydelse i form af et A-kassesystem som en overbygning

Hvilke problemer blev borgerløn set som løsning på?

Hvilke konkrete problemer skulle borgerlønnen så løse? Man sagde blot, at målet var »at give det enkelte menneske en frihed til at tilrettelægge sit eget liv«. Men hvor var denne frihed generelt truet? Var det arbejdsløshedsproblemet? Var det de arbejdendes behov for orlov? Var det bistandsklienternes klientgørelse? Var det førtidspensionisternes mangel på frihed? Var det de studerendes frihed?

Det blev ikke klargjort af borgerlønstilhængerne i 1980'erne, at borgerløn var en mange-formålsstrategi og samtidig udsprang af et idésystem, der satte spørgsmålstejn ved den dominerende vækstideologi.

Man fremsatte to konkrete forslag – et forslag til en ungdomsborgerløn og et forslag til en sabbatborgerløn. Sabbatborgerlønnen var klart for lønarbejderen, der ikke havde frihed til at realisere andre interesser, men det var mere uklart, hvor det frihedsskabende var i ungdomsborgerlønnen, ud over at den blev kædet sammen med en ungdomsgaranti, hvor man var sikret ret til uddannelse og job.

Med den valgte strategi problematiserede man ikke de arbejdsløses problemer eller bistandsklienternes frihedsproblemer eller efterløns- og førtidspensionisternes frihedsproblemer med hensyn til muligheder for at tage lønarbejde og dermed ikke være bundet af snærende regler.

Spaltning mellem idé og politisk diskurs:

Manglen på en overordnet fortælling

Som påpeget kunne der ses en klar tendens til en udspaltning af borgerlønsdebatten i en abstrakt idépolitisk del og en mere praktisk konkret strategidel. Niels I. Meyer og Jesper Jespersen forsøgte at opstille realistiske regne-

stykker, at omsætte borgerlønsidéen til en teknisk fortælling. Heroverfor fortalte Ole Thyssen i forlængelse af André Gorz en stor fremtidsfortælling om et borgerlønsamfund. Ole Thyssen og Poul Bjerre var på hver deres måde med til at videreudvikle og fastholde »Oprør fra midtens« værdimæssige og idépolitiske visioner. Men de befandt sig begge i utkanten af »midteroprøret«, og der opstod ikke et bredere tværideologisk idémæssigt forum for en borgerlønsdebat mellem socialdemokrater, liberale og marxister, skønt 70'ernes opbrud netop lagde op til at opfatte spørgsmålet som mere tvær-ideologisk. Det ville måske have videreført noget af den dynamik, som bevægelsen opstod på.

Som tidligere påpeget styrker en fortælling sin fortællekraft og mening, jo mere den bakkes op og ses i sammenhæng med en større rammefortælling. Som Hajer (1995) har understreget, skal en teknisk politisk diskurs være båret af en overordnet politisk fortælling for at kunne være med til at skabe grundlaget for dannelsen af politiske koalitioner.

Den mere snævre politiske borgerlønsdiskurs havde forudsætningerne for at blive koblet sammen med en sådan større fortælling, idet tanken var født som element i en ny stor fortælling om bæredygtig udvikling i forhold til en gammel fortælling om fremskridt og økonomisk vækst. Koblingen mellem den store og lille (tekniske) fortælling blev nedtonet, måske for at »sælge« borgerlønsidéen til de etablerede politiske aktører.

Det var endvidere karakteristisk, at borgerlønsproblemet i begyndelsen af 1980'erne ikke rigtig slog igennem i de samfundsvidenskabelige miljøer på universiteterne og de højere læreanstalter. Borgerlønstanken slog kun i begrænset omfang igennem som element i et samfundsvidenskabeligt paradigme. Det kunne også have været med til at styrke idéen som politisk diskurs og være med til at skabe sammenhæng mellem den lille og store fortælling.

To økonomer, Jesper Jespersen (»»Oprør fra Midten« og den økonomiske debat.« På Vej, nr. 1. 1988) og Hans Aage (»Der skal flyttes piloteringspæle«. På Vej, nr. 8. 1983), forholdt sig positivt til idéen, men ikke ud fra en særlig klar samfundsteoretisk og politisk synsvinkel. Hans Aage gjorde dog opmærksom på, at den fremtrædende polske økonom Oscar Lange i 1938 havde lanceret en slags borgerlønsforslag.

Den nye svage politiske diskurs om borgerløn manglede altså i 1980'erne – set i bagklogskabens lys – en mere idémæssig fortælling og rød tråd, en kobling mellem idé og politisk teknik samt en samfundsteoretisk konkretisering.

Det lykkedes ikke for midteroprørsbevægelsen at få nogle af de gamle politiske partier til at tage borgerlønsproblemet på deres politiske program

endsige fremsætte konkret forslag herom. Men af »midteroprørsbevægelsen« udkrystalliserede der sig i 1983 et nyt politisk parti, De Grønne, der straks satte det på sit program som et centralt punkt. Partiet opnåede i første omgang et vist lokalpolitisk gennembrud ved amts- og kommunalvalget i 1985, men landspolitisk opnåede det ikke at komme over spærregrænsen.

Selvom det ikke direkte lykkedes at sætte borgerlønsspørgsmålet på den politiske dagsorden i første omgang, er der ingen tvivl om, at midteroprørsbevægelsens tanker om en sabbatsborgerløn alligevel fik betydning for orlovsidens gennembrud sidst i 1980'erne og i begyndelsen af 1990'erne.

En bagvedliggende konjunkturmæssig forklaring af borgerlønsskiftets manglende gennemslag var det politiske og mentalitetsmæssige konjunkturskifte, der skete i 1980'erne i Danmark. I 1982 fik man en borgerlig regering, arbejdsløsheden steg, og der skete en opstramning i arbejdsmarkedspolitikken. 1970'ernes utopiske idépolitiske klima forandrede sig. Nyliberalismen trængte frem og socialdemokratiet og fagbevægelsen var optaget af at finde fodfæste i forhold til den borgerlige regering. Interessen for samfundskritik og en principiel borgerlønssdebate i bredere kredse fortonede sig.

Det mest overraskende i begyndelsen af 1990'erne var imidlertid, at idéen på trods af disse svagheder viste sig at have meget større folkelig tilslutning end ventet. Uden 1980'ernes græsrodsarbejde med at holde debatten i gang både praktisk og idémæssigt, var denne tilslutning i begyndelsen af 90'erne sikkert ikke fremkommet i det omfang, den gjorde.

»En teori kan leve længere end berettiget ved at fingere,
at den slet ikke er en teori men en selvfølgelighed.«

Piet Hein (1984) *PROSA-GRUK*.
København: Borgens Billigbøger:175:16

III. 1990'ernes kamp om borgerløn som et element i den politiske dagsorden om velfærdssamfundets fornyelse

Når borgerløn kom på den officielle politiske dagsorden især i perioden 1992-94, skyldes det udviklingen af en bestemt politisk kontekst: sammenfaldet af en række økonomiske, institutionelle og politiske forhold, der virkede befordrende for diskussion af en ny idé som borgerløn.

1. Kim til legitimitetskrise for den hegemoniske vækstdiskurs

I begyndelsen af 1990'erne fik arbejdsløsheds- og overførselsindkomstproblemerne en voksende offentlig opmærksomhed. Det betød, at man fra politisk hold på forskellige måder forsøgte at få kortlagt og løst problemerne igennem kommissionsarbejde og nye reformer. I den situation opstod nye politiske aktører, netværk, grupper og enkeltpersoner, der forsøgte at overbevise de politiske partier og offentligheden om, at borgerlønsidéen var et seriøst alternativ på den politiske dagsorden om velfærdssamfundets fornyelse. De fik i en kort periode så stor genklang i offentligheden, at flere af ekspertgrupperne, de ledende politikere samt de politiske partier blev tvunget til at forholde sig til borgerlønsidéen.

Arbejdsløsheds- og overførselsindkomstproblemerne

I slutningen af 1980'erne steg arbejdsløsheden støt og nåede frem til 1994 hidtil uanede højder (12,1% af arbejdsstyrken). Det betød, at det blev stadig sværere for en større gruppe at få et sikkert, normalt lønarbejde.

Allerede fra slutningen af 1970'erne og frem udbyggedes en række velfærdsskemaer, der gjorde det muligt at leve uden for arbejdsmarkedet på dagpenge, efterløn, førtidspension, orlov og sygebarselspenge. Det betød en stigning i antallet af overførselsindkomstmodtagere fra ca. 300.000 til

ca. 960.000 i perioden 1970 til 1994.

Den voldsomme stigning i arbejdsløsheden og overførselsindkomsterne betød, at der i slutningen af 1980'erne og i begyndelsen af 1990'erne blev talt om en institutionel krise i hele arbejdsmarkeds- og socialsystemet og dermed om behovet for større reformer af systemerne.

Overførselsindkomstsyste­met var opbygget i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne og indrettet efter en normaltilstand med fuld beskæftigelse i en vækstøkonomi. Efter mere end 10 år med stigende arbejdsløshed var både dagpenge- og bistandssystem overbelastet og ved at miste deres klare indbyrdes afgrænsning. På grund af den store arbejdsløshed fik man i begge systemer et voksende antal mennesker, for hvem de midlertidige ydelser (som både dagpenge og kontanthjælp var tænkt) fik en stadig mere varig karakter. Samtidig blev arbejdsmarkeds- og socialsystemet stadig mere indviklet og modsætningsfyldt, fordi stadig nye regler kom til for at løse de mange nye problemer.

Det blev demonstreret på flere områder. Man fandt ud af, at en række af de beskæftigelsesforanstaltninger, der var sat i værk, ikke havde skabt flere job, men havde fået den uheldige effekt at fortrænge almindelige job. Det blev set i flere kommuner, hvor arbejdsløse på jobtilbud i plejesektoren fortrængte almindelige job. Der kunne ligeledes ses en konkurrence og kasse­­tænkning mellem bistands- og a-kassesystem. Kommunerne forsøgte med forskellige beskæftigelses- og aktiveringsforanstaltninger at sende bistandsklienter over i dagpengesystemet for at reducere de sociale udgifter i kommunen. Og man kunne flere steder registrere en konkurrence mellem A-kasser og kommuner om at finde jobs til de ledige.

Kommissioner: Rationalisering eller reformer?

Fra centralt politisk hold var udviklet en stigende bevidsthed om, at der var noget galt med systemerne, og at reformer var påkrævet. Derfor nedsatte Schlüter-regeringen i 1991 hele to kommissioner til at behandle problemerne: 1. En socialkommission (Aase Olesen-udvalget) og 2. Et udredningsarbejde om arbejdsmarkedets strukturproblemer (Zeuthen-udvalget). Socialkommissionen blev bl.a. bedt om at »skabe et fremtidssikret, mere sammenhængende og forenklet system af overførsler med henblik på at anvende midlerne mere aktivt«, og Zeuthen-udvalget blev bedt om at komme med »forslag til en bedre udnyttelse af de nuværende offentlige midler i arbejdsmarkeds- og uddannelsespolitikken og en forenkling af det samlede regelsæt«.

Man ønskede besparelser og forenkling, men uden en klar angivelse af,

om det skulle ske ud fra nogle nye overordnede principper. Når det ikke blev nævnt, måtte man antage, at disse principper skulle man ikke røre.

Rapporterne fra de to udvalg viste klart, at man holdt sig til den normale og traditionelle problemløsningsmodel, nemlig at fastholde grundprincipperne og forsøge at finde nye midler til opnåelse af de samme mål. Det interessante var imidlertid, at man følte sig presset til at argumentere imod nye og mere radikale problemløsninger. Således tog Socialkommissionen borgerlønsidéen op til principiel diskussion og advarede imod en sådan idé, fordi den netop ville bryde med det hidtidige forsørgelsessystems grundprincipper.

En ny regerings reformstart

Den nye socialdemokratiske regering, der fulgte Schlüter-regeringens fald i januar 1993, fulgte straks nogle af de to kommissioners tanker op ved at fremlægge en arbejdsmarkedsreform, der blev vedtaget i sommeren 1993 og trådte i kraft 1. januar 1994. Man ville styrke de lediges og de beskæftigedes kvalifikationer igennem en forøgelse af indsatsen for uddannelse og give de ledige flere valgmuligheder og klare rettigheder og pligter, samtidig med at aktiveringsindsatsen blev mere decentraliseret og behovsorienteret.

På den ene side åbnede den nye reform op for muligheden for at fravælge lønarbejdet i en periode (orlovsordninger til uddannelse, børnepasning, sabbat). På den anden side blev der i tilknytning til arbejdsmarkedslovgivningen igennem en ny lov om kommunal aktivering af bistanusklienter åbnet op for en mere systematisk tvang til arbejde og uddannelse.

Man fik nu en mere klar tvedeling af arbejdsmarkedet: Det »rigtige« (private og offentlige) arbejdsmarked og et kommunalt aktiveringssystem, hvorimellem overgangen blev svækket, idet »støttet arbejde« her ikke længere gav adgang til dagpengesystemet.

Med den nye socialdemokratiske regerings arbejdsmarkedsreform var nok sket en vis rationalisering, men ikke nogen ændring af grundprincipperne endsig skabelse af et mere enstrenget system, som Socialkommissionen på nogle områder havde lagt op til.

Gammel eller ny problemløsning?

Man syntes at være kommet i en situation, hvor det var vanskeligt at reformere systemet uden at ændre principperne i systemet. Ved blot at ændre nogle enkelte regler for at løse et delproblem, blev der skabt andre modsigelser og utilsigtede konsekvenser.

I en situation med udsigt til fortsat permanent høj arbejdsløshed og en

markant ændring i forsørgelsesbyrderne fra familien til det offentlige var det naturligt, at stadig flere begyndte at stille spørgsmål ved det hidtidige velfærdssamfunds grundprincipper:

1. Hvorfor ikke lette, ændre eller helt ophæve den generelle rådighedspligt over for arbejdsmarkedet, når udsigterne til fuld beskæftigelse er svindende?
2. Hvorfor krampagtigt fastholde et gammeldags, rent liberalistisk selvforsørgelsesprincip, når en stor del af befolkningen faktisk bliver offentligt forsørget?
3. Hvis næsten alle modtager statslige indkomstoverførsler af en eller anden art, skulle man så ikke til at se på principperne for at modtage sådanne ydelser?
4. Nogle begyndte at tale om, at vi faktisk havde indført en slags borgerløn »ad bagdøren«, uden at vi egentlig havde diskuteret det politisk. Hvorfor ikke fuldføre denne proces og indføre borgerløn konsekvent »ad fordøren«?

Når institutionelle systemer kommer i krise, fordi de hidtidige grundprincipper har nogle utilsigtede effekter, kan man reagere på to måder. Man kan fastholde grundprincipperne og søge at finde nye og mere effektive midler til at realisere sine mål, dvs. arbejde videre inden for den samme problemløsningshorisont. Det er den normale reaktionsmåde (jf. Watzlawicks (1974) sondringer mellem første og anden ordens problemløsninger). Den anden måde er mere radikal. Her forsøger man at definere problemer og løsninger anderledes, således at de forværrede problemer bliver set som elementer i nye løsninger, hvilket kan ske, hvis man samtidig ændrer grundprincipper og mål.

En »borgerlønsvendig« opinion

Men borgerlønsideén blev i begyndelsen af 1990'erne ikke kun diskuteret af nye idémagere, aktivister i flere politiske partier og blandt samfundsforskere. Den havde bred klangbund i den offentlige opinion.

Politologen Jørgen Goul Andersen gennemførte i den periode en større analyse af vælgernes syn på arbejdsmarkedspolitikken (Goul Andersen 1995A:1-71). Heri afdækkede han en række overraskende store forskelle

mellem befolkningen og policy-eliterne i opfattelsen af specielt arbejdsløshedsproblemet.

Der blev i undersøgelsen skelnet mellem fem forskellige politiske strategier i bekæmpelsen af arbejdsløsheden: 1. Efterspørgselsstrategien (igennem eksport og/eller privatforbrug og velfærd). 2. Deles-om-arbejdetstrategien (kortere arbejdstid, og/eller begrænsning af arbejdsstyrken, begrænsning af overarbejde og bijobs, borgerløn). 3. Opkvalificeringsstrategien. 4. Markeds-incidentstrategien og 5. Kontrol- og strammingsstrategien.

Undersøgelsen viste, at de ordninger, som størstedelen af den økonomiske ekspertise og de fleste politikere var enige om at afvise, »deles-om-arbejdet-strategien«, specielt i form af »skraldemandsmodellen« og »forældreorlovs-ordningen«, men også i form af en »borgerlønstrategi«, havde stor tilslutning, mens markedsincidentstrategien og opkvalificeringsstrategien, som politikere og eksperter især anbefaler, havde ringe folkelig forståelse. Derimod var der større tilslutning til en række kontrol- og strammingsstrategier, hvor et flertal gik ind for en stramning af rådighedsreglerne og tilslutning til, at de ledige skal arbejde for understøttelsen/bistandshjælpen.

Men borgerlønstrategien viste sig også at have en overraskende stor tilslutning.

Således udtrykte hele 40% af befolkningen, at de syntes, at det var en god idé i forbindelse med bekæmpelse af arbejdsløsheden, over for 46%, som mente, det var en dårlig idé. Idéen blev støttet af et flertal af kvinder, midaldrende, ufaglærte og af et flertal af både Socialdemokratiets, SFs og Enhedslistens vælgere. (Goul Andersen 1995B).

Kvinder, arbejdere, de arbejdsløse og efterlønnere var de mest positive over for »deles-om-arbejdet-strategien«, mens de dominerende grupper i samfundet, mænd, de bedreuddannede, højere funktionærer og selvstændige især bakkede op om en vækst-eksportstrategi.

Goul Andersen konkluderer, »at der ligger grundlæggende solidariske holdninger og et element af offervilje bag befolkningens store opslutning om deles-om-arbejdet-strategien«, og at der er »noget nær den største tænkelige afstand mellem policy-eliterne og borgerne i opfattelsen af, hvad der kan hjælpe på arbejdsløsheden«. (Ibid:14).

Set i forhold til befolkningens holdninger til arbejdsmarkedspolitikken »er der noget naivt over en del af de økonomiske analyser af interesser og incitamenter«, og »mange af de tanker, der er populære blandt økonomer, ligger meget fjernt fra vælgernes forestillingsverden, der er langt mere præget af normer om retfærdighed, lighed og tryghed.« (Ibid:64)

At borgerlønsidéen havde tilslutning i brede arbejderkredse tydede den store APL-undersøgelse (»Arbejdsliv og Politik i et Lønmodtagerperspektiv«), der blev gennemført i denne periode, også på. Her gav to ud af fem af »velfærdsarbejderne« i den kvalitative interviewundersøgelse spontant (uden at blive spurgt specielt om borgerløn af interviewerne) udtryk for deres tilslutning til borgerlønstanken. Det var en kvindelig sildefilerer (»Jeg er ved at have det sådan, at jeg synes, at vi skal have borgerløn alle sammen. Og så skal dem, der vil arbejde, de kan bare arbejde, og så bliver der jo ingen arbejdsløse.«) (Bild m.fl. 1993:76) og en arbejdsløs bryggeriarbejder (»varm tilhænger af borgerløn«. (Ibid:68).

Et andet eksempel var Teknologinævnets Tema-arbejde om »Det hele liv. Nye perspektiver på teknologi, arbejde og hverdag.« i 1994. Her bad man 60 danskere om at arbejde med spørgsmålet i tre forskellige lokalsamfund (Farum Midtpunkt, en skole i Jelling og Rønbjerg feriecenter). Disse meget forskellige deltagere fremlagde tre visionsforløb om fremtidens arbejdsmarked og samfund på en konference, hvor et specielt indbudt ekspertpanel og andre var blevet bedt om at kommentere og videreudvikle visionerne. Ekspertgruppen bestod af konsulenter fra fagbevægelsen, repræsentanter fra erhvervslivet og forskere fra de højere læreanstalter. (Jensen 1994:21-25).

Et fællestræk i de tre visioner var ønsket om et nyt arbejdsbegreb og indførelsen af borgerløn. »Visionsmagerens formål med at indføre borgerløn er at sikre, at alle kan leve et anstændigt liv, uanset om de har lønarbejde, og uanset hvor lang arbejdstid de har. Borgerløn skal være en grundlovssikret rettighed, der erstatter alle andre overførselsindkomster – uden nogen former for kontrol. Og idéen bygger på den grundlæggende tanke, at alt arbejde bør have samme værdi – uanset om det er husarbejde, lønarbejde eller omsorgsarbejde.« Disse tanker vakte stor debat på konferencen, og det interessante var, at den ekspertgruppe, der var bedt om at kommentere visionerne og komme med konkrete anvisninger på, hvordan man kunne udmønte visionerne, vendte sig imod de almindelige menneskers borgerlønsidéer – »i ekspertgruppen var modstanden mod borgerløn helt entydig. De mente, at det skal være en pligt at arbejde, hvis man er i stand til det.« Visionsmagerne var skuffede over, at deres forslag ikke vakte genklang. De understregede, at tankerne om borgerløn netop er et forsøg på at undgå, at store grupper bliver udstødte af samfundet, og undgå, at mennesker på dagpenge eller kontanthjælp mister selvrespekten. »Vi forestiller os, at det er frivilligt at gå på borgerløn. Samtidig med borgerlønnen skal alle have ret til mindst 10 timers arbejde om ugen, sagde Olga Porotnikoff fra Farum Midtpunkt.«

Her kunne man som i Goul Andersens undersøgelse se en klar forskel mellem »elitens« og den brede befolknings syn på fremtidens arbejdsmarked. Normalt fremstilles befolkningen som »konservativ« og eliten som »åben« over for forandringer. I debatten omkring borgerløn i begyndelsen af 1990'erne så man flere eksempler på det modsatte mønster.

Debatten om »skraldemandmodellen«:

Et tegn på et »oprør fra neden« omkring vækst og fordeling

I efteråret 1993 præsenterede skraldemændene i Århus den såkaldte »skraldemandmodel« for fordeling af deres arbejde. Det satte en hidtil uset offentlig diskussion af arbejdsløshed og velfærd i gang i meget brede kredse, der viste, at der var et opinionsskred i gang i holdningerne til arbejde, vækst, velfærd og fordeling. (Christensen 1994A).

Forslaget gik konkret ud på, at der ansattes en ekstra medarbejder for hver tredje skraldemand. Herefter holder alle medarbejdere fri en fjerdedel af tiden, hvor de kan gå på dagpenge. Det skaber arbejdspladser, det koster ikke arbejdsgiverne eller staten en øre, og skraldemændene får ved en lille indtægtsnedgang meget mere fritid. Orlovsreformen, som skulle træde i kraft 1. januar 1994, gav vide og fleksible rammer for etablering af sådanne ordninger.

Det var overraskende, at hele 48% af de adspurgte i en opinionsundersøgelse personligt erklærede sig for at »være interesseret i at holde fri med dagpenge f.eks. hver fjerde uge, hvis det skaffer ledige i arbejde.«, mens kun 10% direkte svarede nej (Jyllands-Posten 13.12.93).

Den offentlige debat om »skraldemandmodellen« var interessant, fordi den afslørede nogle karakteristiske træk ved sammenstødet mellem to helt forskellige politiske diskurser.

Formændene for de to hovedorganisationer på arbejdsmarkedet var tydeligvis enige om at forsøge at afvise og standse debatten. Arbejdsgiverformanden var sjældent åben i sin argumentation: »Når arbejdsløsheden er høj, lægger det en dæmper på lønstigningerne. Det vil forbedre konkurrenceevnen og øge beskæftigelsen. Denne tilpasningsmekanisme sættes ud af funktion, når man gemmer de ledige væk i orlovsordninger eller ved at nedsætte arbejdstiden« (Børsen 24.11.93).

LO-formanden fulgte hurtigt efter. Han kaldte »skraldemandmodellen« for »usolidarisk og passiv« (Børsen 13.12.93). Passiv fordi »den ikke skabte fremgang i produktion, beskæftigelse og uddannelse,« og usolidarisk, fordi den var »i strid med arbejdsløshedsforsikringsystemet, hvorefter man forsikrer sig mod ledighed og står til rådighed for arbejdsmarkedet«, og fordi

det var »usolidarisk over for de, der frivilligt arbejder på nedsat arbejdstid uden supplerende dagpenge«.

Arbejdsministeren gav dog i første omgang sin støtte til tanken, men forlangte, at den blev udformet således, at man kun fik 80% dækning, som regeringens nye sabbatorlov giver. Hendes argument var, at man skulle betale for at blive frigjort fra »rådighedsreglen«.

De to formænd blev fulgt op af flere økonomiske eksperter fra universiteter og faglige organisationer. Alle fleksibilitetsargumenter fra de økonomiske lærebøger blev bragt på bane. Jobstrukturen kunne »fryse fast«. Der kunne hurtigt »skabes flaskehalse«. Der vil udvikle sig »velerhvervede rettigheder«, som det kunne være svært at afskaffe igen. Alt sammen set i sammenhæng med, at alle eksperter mente, at man stod over for et stort opsving.

At »skraldemandsmodellen« var en »billig« måde at vedligeholde arbejdskraften, sikre tilknytning til arbejdsmarkedet og styrke solidariteten og selvforvaltningen hos arbejderne, var der næsten ingen arbejdsmarkedseksperter, der fremførte. En abstrakt økonomisk lærebogsdiskurs stod over for en praktisk social hverdagslivsdiskurs.

Samtidig med og på trods af alle advarslerne »fra oven« bredte debatten sig til andre arbejdspladser. HT-chaufførerne blev således de første, der indgik en aftale efter den nye idé, hvor der som regeringen krævede blev 80% dagpengedækning efter sabbatorlovsreglerne. Siden fik idéen nye udformninger. Nogle metalarbejdere lancerede en »smede-model«, hvor idéen var at bruge de nye regler om uddannelsesorlov til at skabe jobrotation på virksomhederne, hvor man kunne få 100% dækning (Information 14.1.94). Der viste sig også at eksistere en »præste-model«, som bestod af en studieorlovsordning med fuld løn, hvor lokallønmidler indgik, og som havde skaffet hver tredje ledige i Dansk Præsteforening i arbejde (Magisterbladet nr. 1. 94). Hundrede blomster syntes at blomstre i denne periode. Fantasien og solidariteten syntes ikke at fejle noget mange steder på »gulvet«. Det er i det miljø, borgerlønsidéen breder sig.

I Det fri Aktuells nytårstillæg ved årsskiftet 1993-94 blev offentliggjort en bemærkelsesværdig opinionsundersøgelse, der på en række punkter viste, at debatten om »skraldemandsmodellen« og borgerlønsdebatten i efteråret 1993 afspejlede et holdningsskred i befolkningen og en stor modsætning mellem politikere, organisationsledere og befolkning omkring arbejdsløshed, vækst og fordeling.

Mens det store flertal af politikere stadig troede på fuld beskæftigelse og på det kommende opsving, viste undersøgelsen, at der herskede helt andre holdninger i den brede befolkning. Hele 68 % mente, at vi måtte indstille os

på, at den fulde beskæftigelse ikke kom igen, og 43% mente, at vi kun kunne løse arbejdsløshedsproblemet ved at fordele de eksisterende jobs. Skraldemandsmodellen blev støttet af hele 75% som en god måde at bekæmpe arbejdsløsheden på.

Blandt politikerne var og er det en udbredt antagelse, at lønarbejde aldrig har været mere populært end i dag. Derfor var det overraskende, at hele 43% sagde, at et arbejde ikke i sig selv er afgørende for et godt liv, mens 48% mente, at et arbejde er en forudsætning for et godt liv. Blandt unge og kvinder op til 40-årsalderen var det endda et flertal, der gav udtryk for, at et arbejde ikke i sig selv var afgørende for et godt liv.

Det har tydeligvis påvirket fagbevægelsens top, at den var i modstrid med sine medlemmer på disse punkter. Derfor erklærede LO-formanden også straks, at man støttede tanken om arbejdsdeling (Det fri Aktuelt 12.1.94). Men han erklærede i samme åndedrag, at »vi må aldrig svigte troen på, at det kan lade sig gøre at skabe yderligere beskæftigelse«. Troen på vækst og nødvendigheden af at skabe mere lønarbejde ligger dybt i den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Derfor proklamerede finansminister Mogens Lykketoft også i sit nytårsbudskab (Det fri Aktuelt 31.12.93) »Ingen velfærd uden vækst«. Først vækst, derefter fordeling.

Heroverfor syntes et flertal i befolkningen på det tidspunkt pragmatisk at have affundet sig med den store arbejdsløshed, og at der var grænser for den økonomiske vækst, hvorfor de krævede, at man tænkte nyt og eksperimenterede med forskellige fordelingsmodeller (skraldemandsmodel, nedsat arbejdstid, borgerløn).

Den hegemoniske vækstdiskurs befandt sig tydeligvis i en folkelig legitimitetskrise først i 1990'erne, hvilket var baggrunden for den nye borgerlønsdiskurs' gennemslag i den politiske offentlighed. De politiske rammebetingelser havde skabt betingelserne for, at borgerløn kunne komme på den politiske dagsorden. Hvorledes blev de muligheder udnyttet af forskellige politiske aktører?

I. Skabelsen af en ny borgerlønsdiskurs: Nye aktører er med til at sætte borgerløn på den politiske dagsorden

Et af de nye træk i begyndelsen af 1990'erne var, at borgerlønsproblemet blev taget op i andre sammenhænge end i midten af 1980'erne. Fra at have været et særligt programpunkt for en ny social bevægelse i en outsiderposi-

tion, blev begrebet og tankegangen nu taget op i meget bredere kredse. Tanken blev nu lanceret af de udstødte selv, af »outsidere« i det arbejdsmarkedspolitiske system (både i fagbevægelsen og blandt arbejdsgiverne), samt af en bredere kreds af opinionsdannere i erhvervslivet og offentligheden.

Og hvor de politiske partier i 1980'erne kun havde forholdt sig til borgerløsspørgsmålet ved at blive opfordret til det af »midteroprørerne«, blev spørgsmålet nu taget op til intern partipolitisk behandling.

Debatten blev specielt rejst »nedefra« af medlemmer i Det Radikale Venstre, Socialistisk Folkeparti, Kristeligt Folkeparti og det nye parti Enhedslisten, men også i partiet Venstre opstod der en debat blandt græsrodder. I Venstre startede en debat om spørgsmålet i forbindelse med, at partiet fik nyt principprogram, hvor det endte med, at man vendte sig imod idéen. I Socialdemokratiet blev spørgsmålet taget op »ovenfra« i forbindelse med udarbejdelse af centrale debatoplæg og et nyt handlingsprogram for partiet.

Og i modsætning til situationen i 1970'erne og i 1980'erne opstod der også mere tværpolitiske fora, hvor de forskellige strømninger i borgerløndebatten blev bragt sammen. Her spillede det nye tidsskrift SALT en katalyserende rolle igennem en række møder og artikler. Endelig var det af en vis betydning for idéens politiske udbredelse, at den blev taget op til diskussion i forskellige dele af den samfundsvidenskabelige verden.

Borgerlønstilhængere forsøgte at politisere spørgsmålet og kæde det sammen med en række konkrete problemer i den offentlige velfærdsdebat og gøre borgerlønsidéen til et element i en ny bredere politisk diskurs, der stod i modsætning til den dominerende vækstdiskurs.

Dette forsøg på politisering medførte som nævnt, at spørgsmålet også blev taget op »fra oven« i samfundet. Over for borgerlønstilhængerne stod en række politiske eliter (ledende politikere og kommissioner), som på forskellig måde søgte at nedtone, aflede eller standse borgerløndebatten ved både at inddefinere spørgsmålet ved f.eks. at sige, at »vi allerede har borgerløn« eller uddefinere det ved at fremstille det som et urealistisk og uønsket alternativ.

1. De marginaliseredes erfaringer med og visioner om arbejdsmarkedet

Schlüter-regeringen havde som nævnt i august 1991 nedsat en Socialkommission. Det blev en lille ekspertkommission med et flertal af økonomiske og socialpolitiske eksperter og med tidligere socialminister Aase Olesen (RV) som forkvinde.

Brugernes Alternative Socialkommission

I socialkommisionen var ikke afsat pladser til repræsentation af brugernes meninger og ønsker. Derfor tog Socialpolitisk Forening i sommeren 1992 initiativ til nedsættelse af en »rigtig« socialkommission bestående af »brugere af overførselsindkomster« ud fra den betragtning, at »det er os, der har skoene på, som ved hvor de trykker«. Den alternative kommission bestod af 12 personer (tre bistanndsmodtagere, fire dagpengemodtagere, to førtidspensionister, to lønmodtagere og en på iværksætterydelse). Den udgav i foråret 1993 en lille betænkning »Det nuancerede arbejdsmarked«, som blev udgivet af Socialpolitisk Forening.

Andre udtryk for, at der blandt »de marginaliserede«, »fra neden«, først i 1990'erne i takt med væksten i arbejdsløsheden opstod en radikal mod-diskurs til den dominerende, var dannelsen af »Arbejdsløshedspartiet« i 1992, genoplivningen af dele af SABAE (»Sammenslutningen af bevidst arbejdssky elementer«) og udgivelsen af et nyt blad »Neo-proletaren« (Blad for arbejdsløse). De fremførte alle en radikal lønarbejdskritik i lighed med André Gorz' og Ole Thyssens analyser og vendte sig imod »den omsiggribende tvangsaktivering«. (René Lynard m.fl. 1995: 43-51.).

Brugernes Socialkommission gav en beskrivelse af, hvorledes arbejdsmarkedet opleves af en række overførselsindkomstmotagere. En folkelig erfaringsbaseret forståelsesform af arbejdsmarkedet blev her præsenteret, som stod i modsætning til den politisk-økonomiske ekspertforståelsesform, som de fleste politikere bevægede sig inden for.

Fremtidens arbejdsmarked: Samfundsplejefond med borgerløn

Brugernes forslag repræsenterer et opgør med A-kasse- og bistanssystemet og etablering af et helt nyt offentligt enstrenget system. Deres forslag kan derfor siges at indeholde en opfordring til politikerne om at igangsætte radikale problemløsninger, idet det hidtidige system er kørt fast.

Brugerne forestiller sig, at fremtidens arbejdsmarked har fire elementer: 1. Et enstrenget system. 2. Udviklingshus. 3. Handling i uddannelsen. 4. Forslag til meningsfuld frihed.

De foreslår, at indsatsen for alle ledige skal samordnes til et enstrenget system. Sådan som systemet er nu, »kan de mange love, cirkulærer og bekendtgørelser have så mange følgevirkninger, at de rent faktisk modvirker aktiv jobsøgning«. Der findes så mange forskellige regler for, hvor meget man må tjene. De foreslår derfor, at alle overførselsindkomstmotagere gives mulighed for at tjene ekstra.

Tanken om et udviklingshus hænger sammen med ønsket om at gøre »de

lediges arbejde og initiativlyst synlig i lokalsamfundet«. Man forestiller sig, at det er etableret af kommunen, men ikke styret af den. Her ønsker man at forene behovet for at gøre et nødvendigt arbejde i lokalsamfundet med de lediges lyst til at udrette noget. Det kan minde om »kommunal servicefunktion«, men er meget mere selvforvaltende. Man gives en overenskomstmæssig løn eller den højeste dagpengesats.

Konkret foreslås også en samfundsplejefond med borgerløn. Det sker ved, at alle får hævet den skattefri bundgrænse med f.eks. 5.000 kr. og pålægges derefter at opspare en vis procentdel af bruttolønnen i en samfundsplejefond. Man forestiller sig så, at man udfører lønarbejde i 4 år og samfundspleje i 1 år dvs. hvert femte år, hvor man et vist antal timer om ugen kan lave alt muligt samfundsrelevant, således at de penge, som er sparet op de forudgående 4 år, udbetales fra fonden sammen med samfundsplejelønnen fra det offentlige. Alt arbejde i samfundsplejeåret er valgfrit, men ikke pligtfrit.

Der skitseres flere forskellige modeller, hvor forskellige former for borgerløn indgår. Men karakteristisk er, at man lægger op til opgør med »vanetænkningen« og mener kniven skal svinges over »mange hellige køer«. Man skal bruge de ca. 80 mia. på passive overførselsindkomster til en række eksperimenter.

En folkelig arbejdsmarkedspolitisk moddiskurs

Brugernes Socialkommission repræsenterer en folkelig forståelse af arbejdsmarkedets funktionsmåde vedrørende arbejde, arbejdsløshed, vækst, rådighed og aktivering, hvor man ikke anerkender de konventionelle økonomiske definitioner og løsninger af problemerne.

De rokker ved de officielle økonomiske begreber (arbejde, aktiv/passiv, frihed/tvang) ved at give dem en udvidet og flerdimensional betydning i forhold til en økonomisk reduktionisme eller give dem deres oprindelige betydning. Men de skaber også nogle helt nye ord og begreber ved f.eks. at tale om »samfundspleje«, »frihedskonto« og »social bæredygtighed«.

Fuld beskæftigelse?

Logisk set kan arbejdsløshed både beskrives som en for lille efterspørgsel efter arbejdskraft og et for stort udbud af arbejdskraft. Normalt ansues problemet kun som et spørgsmål om at øge efterspørgslen, mens udbuddet betragtes som en given størrelse. Brugerne bryder med denne normale synsvinkel: »Ledigheden kommer ikke af et fald i beskæftigelsen, men en øget tilgang til arbejdsmarkedet«. »Derfor tror vi ikke på fuld beskæftigelse i gammeldags forstand«.

Fortsat økonomisk vækst?

Hvis man kun fokuserer på efterspørgslen, er økonomisk vækst den naturlige løsning på arbejdsløshedsproblemet. Men det er det ikke for brugerne. Som rigt land, har »vi opbrugt vores kvote for traditionel vækst«, som de meget karakteristisk udtrykker det. Derfor taler de om at erstatte det med en målsætning om »et socialt bæredygtigt samfund«.

Passivitet?

Generelt vender brugerne sig mod hele grundforståelsen i arbejdsmarkeds-systemet. Problemet er ikke, at der ikke er arbejde, der trænger til at gøres: »Der er utrolig mange behov at dække«. Men nu sikrer man med bistandshjælp og dagpenge, at folk »forholder sig passive«. Derfor siger de: »Hjælp samfundet, slip de ledige fri«.

Rådighed for hvem?

Man siger, at de ledige skal stå til rådighed for arbejdsmarkedet, men »arbejdsmarkedet står ikke til rådighed for de ledige«. Derfor foreslår man »afskaffelsen af rådighedsvurderingerne«.

Overarbejde?

Samtidig med at der eksisterer arbejdsløshed, har man et udbredt overarbejde og dobbeltjob. Det kalder man »bevidst arbejdstyveri«. Og over for det foreslår man en »frihedskonto«, hvor »overarbejdstimerne indsættes med en månedlig tilskrivning af renter på 100%. Når der så er opsparet et års frihed, skal den afholdes«.

Aktivering?

Brugerne vender sig også imod den stigende tvang til arbejde og uddannelse, der er kommet ind i systemet. »Vi hader ordet aktivering. Man kan ikke aktivieres, det at blive aktiv kommer fra en selv – under de rette omstændigheder«. De foreslår derfor, at »lovens element af tvang afløses af rettigheder: Den ledige skal have ret til et ubegrænset antal jobtilbud« (til overenskomstmæssig løn), samt en ret til at afslå jobtilbud samt sige sit jobtilbud op. Når man kræver jobtilbud med overenskomstmæssig løn, er det fordi man mener, at jobtilbud er »normalt arbejde, som takseres unormalt«, og at der gemmer sig »tusinder af ledige fuldtidsstillinger inden for det offentlige her«.

Arbejdsløshed – problem/løsning?

Det er normalt fra politikeres synsvinkel at fremstille arbejdsløsheden som noget unormalt og en katastrofe. Det gør disse brugere ikke. De har et mere nuanceret syn. »Samfundsmæssigt behøver ledigheden ikke være et problem, men en mulighed for et nyt livsgrundlag«. Og der er for dem ikke nogen traditionel facon at producere sig ud af krisen på. Deres vision om fremtiden beskrives således: »Med de ubrugte kræfter og det uddannelsesniveau, vi har i Danmark, må problemerne med arbejdslivet fremover betragtes som udfordringer, vi målrettet skal gå igang med at løse. Arbejdet vil veksle med tid til uddannelse, fordybelse og eksperiment. Tidsbegrænset projektarbejde vil blive arbejdsvilkårene for en voksende del af arbejdsstyrken. Det vil blive pionerkvalifikationer som kreativitet, hittepåsomhed, engagement, årvågenhed og omstillingsevne, der kommer til at tegne fremtidens nuancerede arbejdsmarked.«

Arbejdsløshed er ikke i sig selv et problem, men kan også tages som udgangspunkt for løsning af problemerne. Problemet er ikke arbejdsløsheden, men det overbeskæftigede menneske. Problemet er ikke manglen på beskæftigelse, men fordelingen af beskæftigelse. Problemet er ikke manglen på vækst, men væksten.

Venlige og advarende ministerrøster

Socialpolitisk Forening forelagde betænkningen »Det nuancerede arbejdsmarked« for arbejdsministeren (Jytte Andersen), socialministeren (Karen Jespersen) samt formanden for den officielle Socialkommission (tidl. socialminister Aase Olesen) (Social Politik, nr. 2. 1993). Deres bemærkninger er interessante udtryk for et sammenstød mellem forskellige politiske diskurser, og viser, hvorledes inddefinering og uddefinering (jf. Thomas Mathiesens begreber for hvorledes en hegemonisk diskurs fastholdes) foregår i den politiske debat. Enten bliver man gjort afmægtig ved at blive fremstillet som værende helt enig med systemet (inddefinering), eller også bliver man gjort afmægtig ved at blive fremstillet som værende urealistisk og i fundamental uoverensstemmelse med systemet (uddefinering).

På den ene side roste de tre ministre initiativet. De var glade for, at netop denne gruppe af brugere deltog i debatten. De så alle paralleller mellem brugernes tanker og dem, de selv gjorde sig og arbejdede for i de to ministerier og Socialkommissionen. Jytte Andersen kaldte det »et frisk pust« og kaldte specielt idéen om et udviklingshus for en god idé. Aase Olesen så en »fin samklang« mellem socialkommissionens tanker og mange af brugernes, og Karen Jespersen fandt »mange gode idéer« i rapporten. Disse reaktionsmåder er typiske inddefiningsforsøg.

Mest plads brugte ministrene dog til at tage afstand fra de centrale tanker i rapporten og advare imod urealistiske tanker.

Aase Olesen optrådte mest uforstående over for brugerne. Hun syntes det var »ærgerligt«, at »rapporten krænger over i helt andre toner: Ubegrænset jobtilbud, rettigheder uden pligter, ret til frivillig ledighed, borgerløn og mere af den skuffe.« Hun og socialkommissionen »vil advare imod« disse tendenser. Hendes argumenter imod disse forslag var: 1. Den frivillige ledighed vil ikke blive solidarisk fordelt. 2. Hovedparten af de ledige ønsker ikke et arbejdsfrit liv med nye livsværdier, men et almindeligt arbejde. 3. Brugernes forslag »hænger ikke sammen økonomisk«. 4. Brugerne »fokuserer alene på den lediges behov og ikke på arbejdsmarkedets behov for en velkvalificeret arbejdsstyrke«. For Socialkommissionen havde det vigtigste været »at standse polariseringen«. Hun var »lidt overrasket« over, at brugerne »ikke i højere grad har satset på at hjælpe de svageste grupper og standse polariseringen«.

Jytte Andersen vendte sig specielt imod brugernes forslag, fordi »så ville dagpengene reelt få karakter af borgerløn, og ordninger af den karakter er jeg imod«. Hendes argumenter var: 1. »At så har man opgivet tanken om at få de arbejdsløse i arbejde«. 2. At »så ville man fjerne en del af incitamentet for de ledige til selv at finde et job«. 3. Derfor må rådighedskravet opretholdes. Som arbejdsminister tog hun også afstand fra tanken om et enstrengt system, idet hun mente, det fortsat ville være vigtigt at skelne mellem arbejdsmarkedspolitiske og socialpolitiske initiativer. Problemet var blot, at »nogle ledige er havnet i det forkerte system«, hvilket man måtte se at få rettet op på.

Karen Jespersen fulgte afvisningen af brugernes hovedideer op. Hun vendte sig specielt imod brugernes kritiske holdning til aktiveringen. Hun mente, at »rapportens forfattere hører til dem, der kan selv«. Men »når polariseringen i samfundet skal modvirkes, kan man ikke tage sit udgangspunkt i de ledige, som kan selv«. Brugerne tager »udgangspunkt i de stærkeste blandt de ledige«. Karen Jespersen mente, at man skulle tage udgangspunkt i dem, der ikke kan klare sig selv. Aktiveringsindsatsen skal »først og fremmest rette sig mod dem, der behøver et skub for at komme i gang«. Desuden mente hun ikke, at brugernes forslag er »i overensstemmelse med en meget stor del af brugerne«, og at de fleste mener, at »det er positivt, at der er pligt til aktivering. Næsten ingen mener det er en dårlig idé.«

En repræsentant for Brugernes Socialkommission (Birgitte Andersen) gav politikerne svar. Hun forstod ikke, at Aase Olesen kunne påstå, at »vores forslag ikke skulle sigte på at stoppe polariseringen«. Hun mente omvendt,

at Socialkommissionen med deres »skelnen mellem dem uden og dem med arbejdsmarkedstilknytning« var med til at »cementere udstødelsen«. Hun så en generel tendens hos politikerne til »ombytning af årsag og virkning«. Når ledighed ikke er de lediges skyld, hvorfor skal vi så stadig rådighedsvurderes? Det er arbejdsmarkedet, der skal vurderes. »Vi er ikke problemet, det er manglen på arbejde, der er problemet«. Typisk for politikernes reaktion var efter Birgitte Andersens mening: »Nej, nu går I altså for vidt«. Men »Ja, vi går vidt« – for de ønskede jo netop et »opgør med vanetænkning og slagting af adskillige hellige køer«.

Diskussionen mellem brugerne og politikerne er interessant, fordi den eksemplarisk viser vanskelighederne ved at kommunikere, når man har forskellige forståelsesrammer. Samtidig demonstrerer den hvilke argumentationsteknikker, der bruges af politikerne for at opretholde en hegemonisk diskurs. Brugere synes samtidig at være meget bevidste om de sproglige stemplingsteknikker, de bliver udsat for, og insisterede på, at der måtte ske skift i forståelsesramme for at løse problemerne. Politikerne kunne tydeligvis ikke lide, at de marginaliserede ikke uden videre lod sig placere i de »offer-roller«, som svarer til de almindelige stereotype forståelser af marginaliserede. Derfor måtte de uddefineres.

De tre politikeres argumentation indeholder typiske uddefinierungsstrategier. Man kalder forslagene urealistiske og farlige og er skuffet over, at man kan finde på at komme med sådanne forslag. Og politikerne forsøgte at fremstille brugergruppen som en mindretalsgruppe, der ikke er repræsentativ, og som har ekstreme synspunkter.

Samtidig gav politikerne udtryk for, at det var dem, der repræsenterer befolkningsflertallet, og ved, hvad det ønsker: 1. Flertallet ønsker ikke mere arbejdsfrihed – men almindeligt lønarbejde. 2. Flertallet af ledige kan ikke klare sig selv og har »brug for et skub«. 3. Flertallet er positivt stemt over for aktivering.

2. Borgerløn set som en ny mulighed af »outsidere« i den offentlige debat

1993 var det år, hvor arbejdsløsheden toppede og der stadig mere intenst i mange kredse blev diskuteret nye løsninger af arbejdsløshedsproblemet. I dagspressen blev borgerlønsspørgsmålet diskuteret. Det var specielt bemærkelsesværdigt, at en række virksomhedskonsulenter og erhvervsledere på forskellig måde anbefalede borgerlønsidéen. Det afspejlede sig f.eks. i en idé-debatserie i dagbladet Jyllands-Posten i efteråret 1993.

Idédebat i erhvervslivet

Her blev fremført synspunkter som f.eks. at industrialismens epoke var ved at være slut, og at fremtidens vækst nødvendigvis måtte være i kvalitet og ikke i kvantitet, hvorfor »alles ret til en minimal anstændig overlevelse i form af en »personydelse« og en »arbejdsfrihed« var nødvendig (Boye J. Haure 8.10.93 »Den store samfundsreform«).

Andre mente, at den danske kultur indeholdt store potentialer for idéudviklere og henviste til kaospilot-eksemplet. Derfor blev det foreslået, at jobformidlinger blev omdannet til idéformidlinger, hvorved information og kontrol blev omdannet til kommunikation og kreativitet. Det krævede, at »understøttelsen nødvendigvis afløses af en motiverende borgerløn« (Henning Rasmussen 9.10.93 »Den tredje vej: Kreativitetens.«).

Endelig blev det synspunkt fremført, at »vi må slå hul i illusionen om den knækkede arbejdsløshedskurve«. (Ole Wagner den 3.11.93 »De der har lyst skal arbejde«). Derfor skal kun dem, der har lyst, arbejde. Han foreslog, at man afskaffede dagpengesystemet, og hvis man ikke havde arbejde, »så får man uanset årsagen udbetalt en »friløn« på f.eks. 5000 kr. pr. måned skattefrit fra »frilønskassen som styres af staten«. Alle kontrolforanstaltninger nedlægges og frilønnen ophører, når man ansættes i en virksomhed.

En af de flittigste borgerlønsdebattører i erhvervslivet var direktør i Lego koncernen, Per Sørensen. Han gav i kronikker (f.eks. Politiken 13.4.92 »Arbejdets forbandelse«) og debatindlæg (f.eks. Jyllands-Posten 6.11.92 (Arbejde for at leve, eller..«) og 10.11.93 (»Kuren forværrer lidelsen«)) udtryk for, at han syntes, det var grotesk at betragte arbejdsløsheden som det største problem, i stedet for at betragte det som en gave, som et fremskridt. Vi havde nu muligheder for at holde fri, hvis vi blot fordelte lønarbejdet noget bedre. Han mente, det var helt forkert kun at forsøge at påvirke efterspørgslen efter arbejdskraft og betragte udbuddet som en given størrelse. Borgerløn kunne netop være en ny mekanisme, som kunne balancere udbud og efterspørgsel.

Per Sørensen var præget af Watslawicks (1974) problemløsningsfilosofi. Vi er kommet ind i en ond cirkel, »når kuren synes at forværre sygdommen, når arbejdsløsheden vokser, uanset hvad vi bruger af ressourcer til at fremme beskæftigelsen«. Derfor mente han, at vi »havde brug for at redefinere problemerne, at gøre op med etablerede forestillinger om årsags- virkningssammenhæng«. Det krævede anden ordens forandringer eller paradigmeskift. Borgerløn kunne være et skridt i denne retning og symbolsk markere, »at det ikke længere er umoralsk og socialt degraderende at stå uden for arbejdsmarkedet«. Det drejede sig for ham om, »at fjerne de psykologiske og sociale stigma ved lediggang«.

Debat i fagbevægelsen

Generelt var man meget skeptisk over for borgerlønstanken i fagbevægelsens top. Det kom bl.a. frem ved borgerlønskonferencen i København arrangeret af Tidsskriftet SALT i samarbejde med Det Fri Aktuelt. (Det Fri Aktuelt 22.11.93). Her gik Finn Larsen fra LO's arbejdsmarkedspolitiske afdeling klart imod borgerlønsidéen. Han mente ikke, det var aktuel politik, men ville på den anden side ikke afvise, at det måske kunne blive det om 20 år. Borgerløn stred imod målsætningen om fuld beskæftigelse og ville gøre arbejdsløsheden til et individuelt problem. Endelig mente han, at det ville være et »katastrofalt tilbageslag for ligestillingen«.

Arbejderbevægelsens argumentation blev uddybet af arbejdsmarkedsforsker Flemming Ibsen fra Aalborg Universitet, som så borgerløn som et markant brud med de politiske traditioner i arbejderbevægelsen i hele efterkrigstiden. Han mente ikke, at lønarbejdet var på retur, og mente, at borgerlønnen kunne komme til at svække fagbevægelsens magtposition og undergrave væsentlige elementer i hele overenskomstsystemet.

Ikke alle i arbejderbevægelsen var lige kritiske over for borgerlønstanken. Det gjaldt Teknisk Landsforbund (TL), som også var repræsenteret på konferencen. De (Teknisk Landsforbund 1993) præsenterede i sommeren 1993 et arbejdsmarkedspolitisk udspil. De gik ikke direkte ind for borgerløn, idet de mente, den var for dyr. Men de mente på den anden side, at det nuværende system havde nogle væsentlige skavanker. De foreslog derfor at indføre en statsfinansieret basisydelse til alle personer uden arbejdsindkomst. Den skulle erstatte de hidtidige overførselsindkomster, og herovenpå kunne man lave et A-kassesystem med tillægssydelse. De mente, det var muligt at undvære rådighedskravet for denne basisydelse, fordi man var imod, at »samfundet stiller overflødige krav og optræder formynderisk og kontrollerende«. Heroverfor foreslog de de hidtidige ordninger med arbejdstilbud afskaffet og erstattet af frivillige tilbud til de arbejdsløse.

Et konsulentråd til arbejdsministeren: Behov for ændring af arbejdsbegrebet

Opgavebesvarelserne til arbejdsministeriets prisopgave 1993 viste, at der i konsulentverdenen fandtes utraditionelle synsvinkler på arbejdsløshedsproblemerne. Ministeriet ønskede en vurdering af »Arbejde, arbejdsmarked og arbejdsmarkedspolitik i 2010«. Ingen opnåede at få første prisen. Men der blev uddelt en andenpræmie, der blev offentliggjort af ministeriet, forfattet af sociologen, konsulent Grete Korremann (»Alle i arbejde for et helt liv Danmark år 2010«, 1993).

Centralt i Korremanns forestilling om fremtidens arbejdsmarked er en politisk ændring af arbejdsbegrebet, således at man kan opnå frihed fra det traditionelle lønarbejde.

Hun forestiller sig, at der på fremtidens arbejdsmarked vil være to hovedformer for arbejde, der er ligestillet: 1. Almindeligt lønarbejde vil stadig være udbredt, men være mindsket, idet en del af dette er flyttet til 2. Lokalsamfundsarbejde, som vil bestå i borgerarbejde, politisk arbejde og familierarbejde. Det aflønnes med en gennemsnitsløn af det offentlige.

Ret til borgerløn og ret til 20 timers lønarbejde/lokalsamfundsarbejde

Begge typer af arbejde er lønnet, lokalsamfundsarbejdet kaldes også »lønnet arbejde for fællesskabet«. Ligestillingen af disse to typer af arbejde kan kun ske ved, at »den enkelte fra det fyldte 15 år får en grundydelse, der dækker de minimale leveomkostninger, således at ingen er tvunget til at påtage sig lønarbejde« (dvs. en borgerløn). Det betyder en afskaffelse af det nuværende overførselsindkomstsistem.

Man tildeles derudover »et rettighedsbevis på 20 timers lønarbejde«. Men man kan også forøge sin indkomst over borgerlønnen ved lokalsamfundsarbejde, hvor man dog højst kan blive aflønnet for 20 timers arbejde ugentlig. Og lokalsamfundsarbejde kan enten erstatte lønarbejde eller udføres ud over de 20 timers lønarbejde.

Lokalsamfundsarbejdet er en ny konstruktion, der kommer ind mellem det almindelige lønarbejde og en borgerløn. Der er ingen pligt til at påtage sig lokalsamfundsarbejde. Men det, at det bliver lønnet, gør, at denne type arbejde får en mere forpligtende karakter. Samtidig giver det større fleksibilitet i kombinationen af lønarbejde og lokalsamfundsarbejde, idet man altid har en ret til 20 timers almindelig lønarbejde.

Korremann behandler ikke rigtigt, hvorledes et skattesystem skal indrettes, men antyder kort nogle principper for skat med de nye typer af arbejde: Grundydelsen er ikke skattepligtig. Og for både at stimulere til noget lønarbejde og samtidig forhindre, at lønarbejdet vokser, betales der 25% i skat for de første 20 timer og 100% for timerne over 35 timer.

Sammenhængen mellem arbejdsløshed, miljø og demokrati:

Skabelsen af en bæredygtig udvikling

Korremanns vision bygger på den antagelse, at man i det politiske system i slutningen af 1990'erne »tager en række principbeslutninger« med det formål at løse de tre store samfundsproblemer, »arbejdsløsheden, ressourceknapheden og den lave deltagelse i det lokalpolitiske liv«, at man med andre

ord bliver enige om opstilling af en prioriteret målformulering, der hedder:

1. En bæredygtig udvikling.
2. Afskaffelse af arbejdsløshed.
3. Et udviklende arbejde for alle.
4. Et demokratisk samfund, hvor borgerne er aktive både i arbejdsliv og folkestyre.

Korremann mener, der er behov for et fremtidigt samfund, hvor stadig flere lever i selvforvaltende lokalområder, hvor arbejde, produktion og fritid i større omfang sker lokalt.

Hun ser en sammenhæng både i årsagen og i løsningen af de tre hovedproblemer. Den økonomiske vækst »løste ikke arbejdsløshedsproblemet«, har ført til forværring af miljøproblemerne og har styrket en centraliserings-tendens, og har derved vanskeliggjort mulighederne for demokratisk deltagelse.

Hvis derimod den økonomiske vækst bliver udskiftet som overordnet målsætning i samfundet med bæredygtig udvikling og der sker en ændring i arbejdsbegrebet ved indførelse af borgerløn og lokalsamfundsarbejde, vil man ifølge Korremann kunne få et positivt samspil i løsningerne af de tre hovedproblemer.

Med en ny overordnet ændring af målsætning fra økonomisk vækst til en bæredygtig udvikling og ændring af arbejdsbegrebet vil målsætningerne om at løse arbejdsløshedsproblemet, miljøproblemet og det lokale demokrati-problem gå op i en højere enhed. Der er skabt tid til demokrati, lokalsamfundsarbejde og familieliv. Lønarbejde og hverdagsliv har større muligheder for at blive forenet. Man accepterer at forsørgelse på et minimumsniveau er et samfundsansvar. Derudover vil lønarbejdet kunne udvikles, så det bliver mere personligt udviklende.

Korremann er helt klar over, at der er mange barrierer for en sådan ændring. Der skal »rokkes ved velerhvervede rettigheder og magtpositioner hos systemer og individer«. Men »vi kan, hvis vi tør og vil«. Hun opregnede en række forudsætninger. Det kræver 1. Et opgør med væksttænkningen. 2. At arbejdstagere og arbejdsgivere accepterer en politisk regulering af arbejdets fordeling. 3. At de store organisationer afgiver magt til den enkelte arbejdsplads. 4. At kommuner afgiver magt til lokalråd. 5. At sektoropdelingen minimeres.

Borgerløn som element i »retrætens projekt«

I efteråret 1993 udgav daghøjskolelærer og cand. mag. i samfundsfag og filosofi Peter Johannes Schjødt en debatbog: »Velfærd eller ufærd?«, som vakte genklang i vide kredse.

Hans hovedsynspunkt var, at vi stod over for at finde en ny model for velfærdsstaten, fordi der er »ved at opstå problemer med den tætte kobling mellem vækst, udnyttelsen af naturen, lønarbejde og velfærd som vores samfund bygger på.« (Ibid:15).

Han mente ikke, det hjalp blot at vente på et økonomisk opsving, fornyet vækst eller at igangsætte forskellige former for beskæftigelses- og aktiveringsordninger. Der måtte allerede nu skabes betingelser for »et meningsfuldt liv uden for arbejdsmarkedet« (ibid:7).

Mere konkret foreslog han, at »rådighedsreglen blev slettet« (ibid:136), således at der »blev skabt bedre vilkår for alternativer til lønarbejde« og en »bedre fordeling af det eksisterende arbejde« (ibid:141). »Et yderligere middel til at sikre både de arbejdende og de arbejdsløse bedre vilkår kunne i forlængelse heraf være indførelsen af borgerløn«. Borgerløn blev set som en »strategi, som passer til retrætens epoke, fordi den motiverer til en række nødvendige holdningsændringer.« (Ibid:145).

Hovedproblemet var ikke de dårligst stillede, men en omstilling af dem med arbejde. De måtte til »at yde en indsats, f.eks. ved at gå ned i løn og levestandard, ved at gå ned i arbejdstid og med jævne mellemrum at tage et sabbat- eller orlovsår« (ibid:8).

Det nuværende system byggede for ham at se på en »pagt mellem politikerne og de velstillede« (ibid:130), hvor der med et udtryk fra John Kenneth Galbraith herskede et »tilfredshedens« eller »ligeGYldighedens tyranni«.

Schjødt gjorde sig til talsmand for »et retrætens projekt«, der kunne »bane vej for en ny form for fremskridt«. »Retræte skulle føre til en erkendelse af, at der findes andre værdier end dem, der knytter an til øget forbrug, materiel velstand og lønarbejde.« (Ibid:126). Retræte betyder »besindelse« og »omvurdering«.

Schjødt brugte ikke direkte begrebet »bæredygtig udvikling« som målsætning for det fremtidige samfund, men taler om »fire solidariteter« som dette samfunds grundlag. Det dækker imidlertid præcist hovedindholdet i forestillingen om en bæredygtig udvikling: »solidariteten med naturen, solidaritet med de kommende generationer, solidaritet med de fattige lande og solidaritet med de udsatte mennesker i vores eget land.« (Ibid:146). På den måde lykkedes det (omend ikke så eksplicit) Schjødt i lighed med Korre-mann at knytte borgerlønsidéen sammen med forestillingen om en bære-

dygtig udvikling, at koble borgerlønsdiskursen sammen med økologidiskursen.

3. Borgerløn som element i et nyt kritisk samfundsvidenskabeligt paradigme

Politologen lektor Jørn Loftager fra Institut for Statskundskab ved Aarhus Universitet fremlagde i perioden 1992-94 flere teoretiske skitser til en forståelse af borgerløn som en ny strategi til styrkelse af det civile samfund byggede på en kritisk analyse af industrialismen (Loftager 1992B, 1994) og deltog i den offentlige debat som fortaler for borgerlønsidéen.

Han tog emnet op i sin undervisning, hvilket lagde grunden for produktion af en række studentspecialer (Panduro 1995A og Damsgaard-Madsen 1996A). Desuden deltog han i det internationale forskningsnetværk omkring borgerløn »The Basic Income European Network« (BIEN).

Loftagers videnskabelige paradigme

Loftagers synsvinkel på borgerlønsproblemet var, at industrialismen og mere konkret velfærdsstaten befandt sig i en krise (blindgyde) på grund af markedets og statens ekspansion og indskrænkningen af det civile samfund. Det traditionelle velfærdsparadigme har udtømt sine udviklingsmuligheder, og der er behov for helt nye problemløsningsmekanismer. Det måtte være en anden problemløsningsmodel end den traditionelle, hvor man tror »more of the same medicine will cure the patient« (Loftager 1992B:17). I lighed med Bill Jordan ser Loftager borgerlønsidéen som en sådan ny problemløsningsmodel, der er udtryk for en fuldendelse af det sociale medborgerskab.

Loftager ser en dobbelthed i borgerlønsidéen. Værdimæssigt og idémæssigt kan den ses som en nærmest revolutionær idé: »Historically a basic income would mean a break with »the logic of subsistence« of industrialism and capitalism. In that sense it is a reform with a revolutionary character and perspective«. Men det kan også ses som en mindre modifikation af det bestående: »a basic income can be conceived of.... as a minor, incremental modification of business as usual.« (Ibid:16).

Den industrialistiske problemløsningsstrategis problemer

Bag Loftagers borgerlønsopfattelse lå en bestemt opfattelse af problemerne i industrialismen. (Loftager 1985).

Industrialismens karakteristika har mange elementer. Han ser følgende som de centrale:

1. Virkelighedsopfattelsen: problemer løses ved opdeling af virkeligheden i stadig mindre dele, som behandles/manipuleres autonomt ud fra den præmis, at helheden er lig summen af delene (fr. den analytisk-syntetiske metode).
2. Arbejdsdelingen, specialiseringen, professionaliseringen.
3. Vækstimperativet: kun én hastighed er tilfredsstillende: hurtigere; kun én størrelsesorden er acceptabel: større; kun ét mål er værdigt: mere.
4. Naturen som modstander: ved hjælp af kunstigt mobiliseret energi antages naturen at kunne splittes op og formes ad libitum.
5. Kunstighedssyndromet: biologisk materiale erstattes af ikke-biologisk, det menneskelige miljø syntetiseres og steriliseres, standardiseres og konformiseres.
6. Rigdomsbegrebet: rigdom som produceret rigdom i den formelle økonomi – nationalproduktet som velfærdsmålestok.

Selvom begrebet industrialisme er meget bredt, mener Loftager, det med fordel kan gøres til centralbegreb i en samfundsteori, fordi man har kunnet se en »industrialistisk problemløsningsstrategi«, der har udmøntet sig ved en stadig mere kraftig ekspansion af henholdsvis stat og marked og med en indsnævring af det civile samfund. Problemerne i industrialismen giver sig til kende i form af en tendentiell »kontraproduktivitet«. Med henvisning til den samfundskritiske filosof Ivan Illichs analyser (Illich 1973), mener han, at når forskellige systemer vokser ud over en vis grænse, får de modsatte effekter af det tilsigtede. Udviklingen i transportsystemet betyder, at transporttiden forlænges, væksten i hospitalssektoren gør folk syge, uddannelsessystemets vækst virker fordummende osv.

Det er alle eksempler på fastlåste problemløsningsmekanismer, som kun kan ændres igennem problemløsninger af anden orden eller paradigmeskift, hvor man skifter forståelsesramme.

Idéen er altså at se den historiske udvikling som udfoldelse af en industrialistisk udviklingsmodel og problemløsningsstrategi, der har spillet en stadig større rolle og er kommet til et punkt, hvor der mere radikalt må skiftes spor.

Loftager gør selv opmærksom på, at industrialismebegrebet ligger tæt op ad Habermas' modernitetsbegreb, men påpeger, at han til moderniteten også regner »prioritering af tidsligheden, fremadrettetheden, individualiseringen, frisættelsen fra fællesskabet, sækulariseringen og »aftranscendaliseringen« af de menneskelige forhold« (Loftager 1985:96).

Styrkelse af det civile samfund

Loftager henter støtte for synspunktet om at styrke det civile samfund ud fra tre forskellige analysevinkler i den kritiske samfundsvidenskab.

Amerikaneren Alan Wolfe (Wolfe 1989) har lavet en analyse af, hvorledes stat og marked i stigende grad har udhulet og erstattet det civile samfunds moralske forpligtelser og ansvarlighed, men samtidig fremhævet, at stat og marked alligevel aldrig helt vil kunne erstatte dem.

Loftagers anden vinkel til styrkelsen af det civile samfund er henvisningen til Claus Offes tidligere nævnte analyser af velfærdsstaten og udviklingen på det moderne arbejdsmarked (Offe 1984 og 1985). Herudfra konkluderer han, at den spontane dualisering, der sker på det moderne arbejdsmarked, vil kunne erstattes med en bevidst, fleksibel og frivillig dualisering, hvis man indfører en borgerløn. Hvis man med en borgerløn samtidig sikrer, at alle fastholder muligheden for tilknytning til arbejdsmarkedet, vil man på en gang styrke den uformelle sektor og gøre arbejdsmarkedet mere fleksibelt.

Den tredje begrundelse for styrkelse af det civile samfund finder Loftager hos den italienske økonom Oriò Giarini (Giarini 1980) analyser af industrialismens politiske økonomi. Ifølge Giarini er sammenhængen mellem »mere og bedre« blevet brudt i det industrielle samfund, hvorfor det i stigende grad tenderer til at blive uøkonomisk, skabe knaphed i stedet for at overvinde knaphed og skabe eksternaliteter og en række utilsigtede bieffekter, som opvejer fordelene ved væksten, hvorfor man også kan tale om stigende »kontra-produktivitet«.

Borgerløn som ny institutionel mekanisme

Det er i det perspektiv, at Loftager udpeger borgerløn som en ny alternativ institutionel mekanisme, der går ud over det traditionelle markeds-statskompromis, som velfærdsstaten bygger på.

Krisen for den nuværende velfærdsstat består i, at den afstedkommer nogle konsekvenser, som undergraver dens egen normative basis. I stedet for at fostre ansvarlighed, solidaritet og fællesskabsfølelse synes den at skabe en strategisk klientadfærd, der går ud på at maksimere udbyttet af indkomstoverførsler for den enkelte. En indbygget svaghed ved velfærdsstatens selektive indtægtbestemte ydelser er bl.a., at de skaber fattigdomsfælder, hvor det ikke kan betale sig at arbejde, fordi man så mister sine ydelser.

Det nytter ikke at ordinere mere medicin af den traditionelle slags, styrke markedet eller beskære velfærdsydelserne specifikt. Der må ske en universalisering af ydelserne, og nye grænser mellem stat, marked og civil samfund må trækkes, hvilket borgerløn netop er udtryk for.

Netop fordi tildeling af borgerløn er ubetinget, modvirker borgerlønnen den mere og mere udbredte strategisk-instrumentelle adfærd i forhold til brug af velfærdssamfundets ydelser, samtidig med, at den bekræfter den enkelte borgers rolle som tilhørende et politisk fællesskab.

Borgerlønnen vil heller ikke have de samme fattigdomsfælder og mangel på incitamenter til arbejde som ligger i det bestående system. Den vil desuden være et redskab imod fattigdom blandt mennesker i lavt betalte job.

Et samfund af individuelle indkomstmodtagere

Loftager fremhæver, at noget, der kunne tale for, at Danmark var specielt egnet for indførelse af borgerløn, er, at man har et hovedsagelig skattebetalt velfærdssystem med stor grad af universalitet, og at den danske arbejdsstyrke omfatter næsten hele befolkningen. Danmark er i højere grad end andre lande blevet et samfund af »individuelle indkomstmodtagere« (Loftager 1996). I 1994 var således kun mindre end tre procent ikke beskæftiget i arbejdsstyrken eller offentligt forsørgede. Det betød, at der i samfundet kun var omkring 50.000, der ikke havde deres egen indkomst. I aldersgruppen mellem 18-59 år modtog omkring 40% en eller anden offentlig overførselsindkomst. Disse tal peger i retning af, at borgerløn på et tidspunkt kan ses som en simpel rationalisering af det bestående system for at skabe en elementær lighed, retfærdighed og gennemskuelighed.

For Loftager at se vil en borgerlønsmekanisme på en gang styrke det civile samfund, fremme den uformelle sektor og gøre arbejdsmarkedet mere fleksibelt. Derudover kan det ses som en videreudvikling af det sociale medborgerskab.

Opgør med den »reaktionære« borgerlønsretorik

Jørn Loftager begrænsede sig ikke alene til at præsentere og udvikle borgerlønsidéen som videnskabeligt paradigme, men var også aktiv deltager i den politiske debat om borgerløn via avis-kronikker (Information 14.1.94, 28.12.95, 13.2.97, Politiken 23.10.95 og Jyllands-Posten 4.1.94) og tidskriftartikler, hvor han på nogle centrale punkter kritiserede borgerlønsmodstandernes grundbegreber og retorik: 1. Borgerløn strider imod normen om at »forsørge og klare sig selv«. 2. Borgerløn er »passiviserende«. 3. Borgerløn er udtryk for en uheldig »overførselsstat«.

Loftager gik blandt andet ud i en debat med forkvinden for Socialkommissionen Aase Olesen, der udtrykte den dominerende diskurs' billede af borgerløn. Den fremstilles her som en indkomst for at holde sig væk fra arbejdsmarkedet, og som værende i modstrid med princippet om at »forsørge

og klare sig selv«. Heroverfor fremholdt Loftager det på engang banale og ideologisk uklare i parolen om »at forsørge og klare sig selv«: »Naturligvis er det både rigtigt og godt at klare og sørge for sig selv. Problemet er blot, at det på den anden side er lige så banalt sandt, at ingen i realiteten kan gøre det. Ingen kan i bogstavelig forstand klare sig selv. Vi står alle i stadig og dyb afhængighed af andre mennesker og af samfundet som sådan. Men hvis samfundet ikke skal forstås bogstaveligt, hvordan skal det da forstås?«

Det problematiske i Aase Olesens opfattelse er, at man »identificerer det at klare sig selv med at påtage sig lønarbejdets vilkår«. Man opstiller en bestemt og snæver form for normalitet, hvorved der sker det, at »tvangen og disciplineringen til lønarbejdet bliver en del af autonomi-idealet«. Lønarbejdet bliver sat lig med frihed og uafhængighed, og derved skjules og retfærdiggøres den tvang, der også ligger i lønarbejdet. Man tvinger mennesker i et godt formåls tjeneste til at blive frie.

Modsat Aase Olesen og andre borgerlønsmodstandere mener Loftager, at man tværtimod kan sige, at en borgerlønsordning vil gøre det muligt for flere at klare sig selv. Den vil ganske vist skabe en »afhængighed af staten«, »men den type af afhængighed er der ikke noget nyt i, og den er ikke krænkende for individet og dets myndighed, fordi der netop er tale om universelle rettigheder vedtaget ved demokratiske beslutninger.«

På samme måde som borgerlønsmodstanderne forsøger at vende tingene på hovedet med hensyn til normen om at klare sig selv, forsøger de også at give det udseende af, at borgerløn er »passiviserende« og vil styrke en uheldig »overførselsstat« (»..og hvad er problemet?« Politiken 23.10.95 og »Overførselsstaten er god nok« Information 13.2.97). Her mener Loftager også, at man med rette kan argumentere for en sproglig omvendning, at det forholder sig præcis modsat af, hvad man siger i den hegemoniske diskurs.

I arbejdsmarkeds- og socialpolitikken foretager man hele tiden opstramninger. Man vil gå fra en »passiv« til en »aktiv« politik. Men det skaber præcist de problemer (passivitet), man siger man vil bekæmpe. Man siger, man vil bekæmpe marginaliseringen, men det betyder reelt blot, at man institutionaliserer, uddyber og retfærdiggør den på nye måder. I den hegemoniske diskurs siges, at »overførsler skaber afhængighed af staten«, men det glemmes, at »denne afhængighed ikke er klient- og umyndiggørende for de generelle overførselsordninger« (Information 13.2.97). Og her skal borgerløn ses som en videreudvikling af idéen om generelle overførsler.

4. De politiske partiers reaktion på borgerlønstanken

På grund af den udbredte interesse for borgerlønsspørgsmålet i offentligheden først i 1990'erne rejste medlemmer i flere politiske partier debatten om borgerløn. Det medførte, at spørgsmålet blev behandlet i de politiske partiers partiudvalg og kompetente forsamlinger. Hvorledes reagerede de politiske partier på en ny idé?

Hvilke faktorer er bestemmende for et politisk partis stillingtagen til en sådan idé?: 1. Stemmer borgerlønsidéen med partiets værdier? 2. Kan borgerlønsidéen ses som løsning på nogle af de problemer, som partiet prioriterer højt? 3. Kan idéen gives en udførelse som er økonomisk realistisk? 4. Hvorledes påvirker dens realisering partiets medlemmer og vælgeres økonomi? 5. Skaber debatten intern uenighed? 6. Kan partiet profilere sig og udvikle sig ved at debattere og indoptage den nye idé? 7. Er den gavnlig for partiets samarbejde med andre politiske partier?

I det følgende vil jeg forsøge at beskrive og delvis forklare, hvorledes partierne reagerede på borgerlønsidéen. Det vil vise noget om forholdet mellem medlemmer og ledelse og dermed det interne partidemokratis vilkår i de forskellige politiske partier.

Socialdemokratiet:

En potentielt socialdemokratisk idé, som man tager afstand fra

I debatten om borgerløn, som blussede op i perioden 1992-94, gik alle ledende socialdemokrater kraftigt imod borgerlønsidéen. Det skete som tidligere beskrevet også på SALT's borgerlønskonference i november 1993 og i SALT's særnummer om borgerløn (nr. 2. 1994) (Gunvor Auken og Flemming Ibsen).

1977: Borgerløn som en fremtidig mulighed

Det er interessant at notere, at Socialdemokratiet på en måde var forud for »Oprør fra midten« (Meyer m.fl. 1978) med lancering af borgerlønsidéen i Danmark, fordi man i partiets principprogram fra 1977 (»Solidaritet, lighed og trivsel«) forudså et samfund, hvor man måtte fordele det samfundsmæssige arbejde efter nye måder igennem en rationalisering af de offentlige indkomstoverførsler.

I programmet hed det: »Den demokratiske socialisme har som mål et samfund, hvor arbejdet ikke er en nødvendig byrde, men en rettighed og en mulighed for udfoldelse. Arbejdsindsatsen skal derfor ikke drives fremad ved

store lønforskel. Skellet mellem arbejde og fritid vil for de fleste blive udvisket. Sociale pensioner, sygedagpenge, uddannelsesstøtte m.v. kan tænkes erstattet af et tilbud til alle om en minimalindtægt fra samfundet – kombineret med pligt til, for dem, der er i stand dertil, at udføre begrænsede arbejdsopgaver for fællesskabet.«

Man kan tolke programmet som en åbenhed over for engang i fremtiden at indføre noget, der kunne minde om en borgerlønsordning. Man forudser en ændring i arbejdsbegrebet, og der antydes en mulighed for rationalisering af indkomstoverførslerne til en eller anden form for borgerløn, samt en ret og pligt til arbejde for fællesskabet, der dog ikke præciseres.

1992: Ret til arbejde og uddannelse

Men disse formuleringer blev fjernet i Socialdemokratiets principprogram i 1992 (»Det ny Århundrede.«). Her opstillede man et krav og mål om »arbejde til alle«, hvor man har en »ret til uddannelse og arbejde«. Men man taler også om, »at alle uden arbejde skal gives en tryk og værdig tilværelse«. Der skal »være plads til alle og brug for alle«. Det dårlige samfund, skræmmebilledet, som man skal forsøge at undgå, beskrives som »et samfund, hvor et betydeligt mindretal varigt holdes ude og er afhængig af overførselsindkomster fra dem, der er i arbejde.«

I programmet fremhæves, at princippet »ingen rettigheder uden pligter og ingen pligter uden rettigheder« er et godt udtryk for Socialdemokratiets holdning. Det betyder, at »rettighederne giver frihed, men også kræver, at man tager et ansvar.«

1995: »Velfærd med vilje«

I efteråret 1995 udsendte en arbejdsgruppe i Socialdemokratiet et debatoplæg om velfærdssamfundets fornyelse (»Velfærd med vilje. Debatoplæg om Fremtidens velfærdssamfund«). Det tog fat på en karakteristik og analyse af velfærdssamfundets grundpiller og udviklingen i og finansieringen af serviceydelser og indkomstoverførsler og forsøgte at formulere nogle principper for rettigheder og pligter.

Borgerløn: »Rettigheder uden pligter«

Her blev borgerlønstanken berørt med nogle få bemærkninger, uden at man gjorde rede for, hvad man forstod ved borgerløn: »Borgerlønstanken har betydelig medvind i disse år. Der er åbenbart sket et holdningsskred, så flere mener, at man med erhvervsevne i behold har krav på en passiv offentlig ydelse uden at yde noget til gengæld. Har vi gennem vores måde at tænke på

opbygget en arbejdsløshedskultur? Vi har i Socialdemokratiet aldrig tilsluttet os borgerlønstanken. En filosofi med rettigheder uden pligter strider imod det fundament, vores politik bygger på.«

Borgerløn: »Passiv og uværdig«

Et andet sted i debatoplægget blev borgerløn også perifert berørt. Det skete i forbindelse med omtalen af behandlingen af den gruppe af mennesker, der har nedsat erhvervsevne: »Mindst 50-100.000 i den erhvervsaktive alder har meget svært ved at opnå en fastere tilknytning til arbejdsmarkedet. Allerlettest ville det være at bevilge dem en eller anden form for rimelig borgerløn. Men det er en menneskeligt uværdig løsning.« Senere forklares, at det uværdige består i, at de i dag ikke »har mulighed for at deltage i fællesskabet – også på arbejdsmarkedet – selv om de måske ikke kan yde 100 %«.

En skjult borgerlønstankegang alligevel?

Men bortset fra denne eksplicite afstandtagen fra borgerlønstanken blev der samtidig givet udtryk for ønsket om en rationalisering og større gennemskuelighed samt retssikkerhed, som også ligger i borgerlønstanken. Man mente, at det nuværende indkomstoverførselssystem var »et system som administrativt er mere besværligt end det kunne være, og som det kan være svært for almindelige dødelige at overskue og forstå logikken i«. Derfor rejstes spørgsmålet om »det hensigtsmæssige i at have to vidt forskellige systemer og principper for ydelser til mennesket, som ikke har egentlige sociale problemer, men blot mangler arbejde – eller har brug for uddannelse for at kunne få arbejde?«. Og i forlængelse heraf blev stillet spørgsmålet: »Burde vi under et ministerium samle ansvaret for alle de indkomstoverførsler, som er retsbestemt, og som reelt sammen med skattesystemet er et led i den samlede fordelingspolitik?« Her blev lagt op til at tænke nyt, men arbejdsgruppen kom ikke selv med nogle bud på nye løsninger.

Arbejde er lønarbejde og vækst er nødvendig

I oplægget blev der ikke lagt op til at diskutere de fremtidige muligheder for fuld beskæftigelse. Oplæggets hovedforfatter Verner Sand Kirk tilsluttede sig i et interview (Information 13.9.95) stadig tanken om fuld beskæftigelse, og afviste borgerlønsidéen med, at »i det samfund vi har og vil have i de næste mange år, vil et arbejdsbegreb stadig være vigtig for folk. Arbejde er, at du foretager dig noget, som andre folk sætter pris på.«

»De afmægtiges borgerlønstat«

I debatoplægget blev der ikke lagt op til diskussion af, hvordan borgerløn kunne forstås og hvad den kunne indebære, men blot slået fast, at det var et negativt begreb. Borgerløn var noget passivt og uværdigt, en rettighed uden pligt, som man advarede imod. Det Fri Aktuelt (24.8.95) roste oplægget, fordi det var lykkedes at tegne et socialdemokratisk velfærdssamfund både i forhold til en »liberal minimalstat« til højre og »de afmægtiges borgerlønstat« til venstre.

1996: »Husk lige fremtiden«

Afvisningen af borgerlønsidéen fortsatte i udkastet til et arbejdsprogram, som kom i januar 1996 (»Husk lige fremtiden«. Udkast til Socialdemokratiets arbejdsprogram 1996-2000.). Her hed det meget kort uden nærmere argumentation: »Borgerløn er heller ikke løsningen. Den er passiviserende og menneskeligt uværdig. Samfundet skal ikke kunne fralægge sig ansvaret for at skabe job og uddannelsesmuligheder.«

Videre hed det, at det er et socialdemokratisk hovedmål »at opnå fuld beskæftigelse« og »at oprette nye arbejdspladser og bekæmpe arbejdsløsheden er det mål, som bringer os tættest på løsningen af de fleste problemer på samme tid.« Her blev dette hovedmål set som løsning på de fleste problemer indbefattet miljøproblemet, idet man kan skabe »en grøn vækst«, hvor man »kombinerer fremgang i økonomi og beskæftigelse med forbedringer i miljøet«.

Venstre: En potentielt liberal idé, som man tager afstand fra

På tilsvarende vis som der i 1970'erne kunne spores potentielle borgerløns-tanker i Socialdemokratiet, kunne der også findes borgerløns-tanker i partiet Venstre, omend i en lidt anden udformning.

Negativ indkomstskat

I slutningen af 1970'erne foreslog den nuværende formand i Venstre, Anders Fogh Rasmussen (»Kampen om boligen« 1977) et skatte- og tilskudssystem i form af en negativ indkomstskat med en garanteret minimumsindkomst. Det var bl.a. inspireret af de amerikanske tanker om negativ indkomstskat. Samtidig gjorde tidligere undervisningsminister Bertel Haarder sig til talsmand for, at boligtilskuddet med tiden blev afløst af »et persontilskud, medborgerløn, tryghedsydelse, eller hvad man nu vil kalde det« (»Danskerne år 2002« 1977). Disse forslag kan ses som en form for liberal borgerlønsmodel.

Men Venstre deltog ellers ikke som parti i debatten om borgerløn i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne.

Græsrodder i Venstre

I begyndelsen af 1990'erne da borgerlønsdebatten bredte sig til flere kredse, dukkede der også græsrodder op i Venstre, som gjorde sig til talsmænd for borgerløn. På SALTs borgerlønskonference i november 1993 optrådte formanden for Venstres Rødding kreds, Henning Jakobsen, og bidrog siden med et indlæg i SALTs særnummer: »Borgerløn og arbejdsløshed« (SALT nr. 2. 94).

Han mente, man havde fået et uheldigt samfund med en fastlåsning mellem et A-og et B-hold. Hvis man gav hver eneste borger 50.000 kr skattefrit pr. år. med mulighed for frit fravalg og tilvalg af arbejde, blev situationen løst op. Lønnen skulle sættes tilsvarende ned for folk i arbejde. Der skulle indføres en fast skatteprocent på 50%, og der skulle skabes fri konkurrence om lønningerne.

Efter hans opfattelse ville det betyde, at samfundsproduktionen ville stige. Man ville have bedre reelle valgmuligheder for at arbejde – og specielt de små selvstændige virksomheder ville få et tiltrængt tilskud.

Venstre-outsider i pressen

Sådanne synspunkter vandt en vis genklang i nogle Venstre-kredse.

I perioden fremkom enkelte fremtrædende Venstre-folk med utraditionelle borgerlønsidéer, der dog sjældent var helt klare. Således gik direktør Torben Nielsen, der var et fremtrædende hovedbestyrelsesmedlem fra erhvervslivet, i 1993 i en kronik i Berlingske Tidende (»Arbejdsløsheden kræver systemændringer.« 29.8.93) ind for en borgerlønsordning. For at skabe en mere fri løndannelse gik han ind for, at man indførte en borgerløn, der skulle udbetales til alle på folkepensionsniveau. Hvorledes man ellers nærmere skulle indrette arbejdsmarkeds- og socialsystemet, sagde han ikke noget om.

På linie hermed lå Venstre-borgmesteren i Struer, Niels Bergholt (Jyllands-Posten 22.3.93). Han mente også, at arbejdsløshedspolitikken var slået fejl, hvilket man lige så godt kunne erkende: »Lad os derfor indføre en form for borgerløn, så de, der gerne vil arbejde, kan komme til det, mens de, der ikke kan eller vil arbejde, kan få lov til det.« Han mente, at man var nødt til at slagte nogle hellige køer.

Principprogram imod borgerløn

Op til Venstres landsmøde i september 1995 havde der været en debat om borgerløn i partiet. LOF (Liberal Oplysnings Forbund) havde kørt en oplysningskampagne om »Det arbejdsfrie menneske«. Partiledelsen ønskede i udkastet til principprogram, som skulle vedtages på landsmødet, at man gik imod borgerlønstanken. Det blev foreslået nedstemt af formanden for LOF (Gunnar Glindvad Kristensen) og Venstre i Sønderjyllands amt. Partiledelsen sejrede og i principprogrammet blev vedtaget en negativ holdning til borgerløn (»Mennesket frem for systemet«):

»Udgangspunktet er, at det enkelte menneske har et personligt ansvar for at forsørge sig og sine. Venstre er derfor imod en borgerløn, hvor den enkelte får en ret til en ydelse fra staten uden et modsvarende krav om at stå til rådighed for arbejdsmarkedet.« I programmet gik man endvidere ind for at »udvide den enkeltes pligt til at deltage i aktive tilbud som betingelse for offentlig forsørgelse/arbejdsløshedsdagpenge.«

»Straks-aktivering«

Synspunktet blev uddybet året efter i et debatoplæg fra Venstres folketingsgruppe (»Velfærd og valgfrihed«, 1996). Her er en af hovedtankerne en forenkling af overførselsindkomsterne ved skabelsen af et offentligt skattefinansieret sikkerhedsnet med en grundydelse både for mennesker med og uden tilknytning til arbejdsmarkedet, der svarer til folkepensionen for en enlig (ca. 7.600 skattepligtige kr. pr. måned).

Venstre var, som allerede omtalt, positivt stemt over for idéen om aktivering og pligten til at yde en arbejdsindsats som modydelse for kontanthjælpen. »For alle modtagere af kontanthjælp, der har arbejdsløshed som problem, indføres en ret og pligt til at udføre arbejde til gengæld for udbetaling af bistand«. Man ville indføre det, man nu kaldte en »straks-aktivering« for alle modtagere af grundydelsen, og skærpe sanktionerne for at sige nej til aktivering. Formålet med aktiveringen var at bringe disse mennesker tilbage til »det normale arbejdsmarked« hurtigst mulig. Man foreslog samtidig, at ansvaret for aktiveringen, arbejdsformidlingen og overholdelsen af rådighedsreglerne blev samlet hos kommunerne.

»Frihed er frihed til at bruge egne penge, ikke frihed til at bruge andres«

At et liberalt parti som Venstre kunne acceptere en arbejdspligt forklarede Anders Fogh Rasmussen i et interview således: (Information den 22.9.95) »Du kan så spørge, hvor er friheden henne. Men for os er frihed, frihed til at

bruge egne penge, ikke til at bruge andres. Derfor har samfundet lov til at sige: Vi vil gerne have noget til gengæld for de penge, vi giver ud... Ikke at stille krav til et menneske er det samme som ikke at vise dette menneske respekt. Omvendt viser man et menneske respekt ved at stille krav og sige: Vi forventer faktisk noget af dig. Frihed uden krav er frihed i tomhed.«

Fra institutionstilskud til persontilskud

Et af Venstres hovedsynspunkter i velfærdsoplægget var ellers at skabe »større valgfrihed for borgerne«, hvor et hovedmiddel var at »omdanne institutionstilskud til persontilskud«, således at borgerne frit kunne bruge persontilskuddet til »at vælge mellem offentlige og private løsninger«. Det ville man specielt indføre på følgende områder: Børnepasning, plejehjem, hjemmehjælp og voksen- og efteruddannelse.

Socialistisk Folkeparti:

En idé der er værd at diskutere, men bliver skrinlagt på grund af stor uenighed

Det første spørgsmål: Kan det betale sig?

I sommeren 1992 udarbejdede SFs cheføkonom, Nis Graulund Hansen, på opfordring af nogle medlemmer et lille notat om de økonomiske konsekvenser af at indføre borgerløn. Hovedindholdet af notatet blev offentliggjort i SFs partiblade (Folkesocialisten, august 1992). Notatet skulle give ledelsen i SF en vurdering af realismen i at indføre borgerløn. Konklusionen var klar. En traditionel økonomisk vurdering af konsekvenserne ved en indførelse af borgerløn sagde, at det ville blive dyrt og indebære væsentlige skatteforhøjelser. En sabbatsordning var billigere og bedre.

Spørgsmålet tages op under modstand

Spørgsmålet blev siden taget op under den generelle politiske debat på SFs landsmøde i maj 1993 af repræsentanter fra Aalborg partiforening, der foreslog, at SF støttede borgerlønsidéen i den politiske hovedudtalelse. Umiddelbart mødte forslaget om at udarbejde et borgerlønsforslag stor modstand både hos partiets arbejdsmarkedspolitiske ordfører (Lilli Gyldenkilde) og partiets ledende socialpolitiske medlemmer (bl.a. Asbjørn Agerskov). De ledende politikere forsøgte umiddelbart at skyde forslaget ned med argumenter om, at man ikke ønskede borgerløn , »men arbejde«, at »man ikke kunne leve af en borgerløn«, eller at det bare blev en »ny form for førtidspension« (Aalborg Stiftstidende 8.5.93). Det lykkedes ikke at få et forslag om borger-

løn indarbejdet i landsmødets udtalelser, men formanden Holger K. Nielsen lovede i sin afsluttende tale, at man ville tage spørgsmålet op til en nærmere undersøgelse.

Partiets hovedbestyrelse nedsatte kort efter landsmødet et udvalg, der fik til opgave at »lægge op til en mere overordnet diskussion af borgerlønsgrebet samt nogle modeller for, hvordan det evt. kan gennemføres i Danmark«. Udvalget skulle lave et debatoplæg, som skulle udsendes i partiets avis, »Folkesocialisten«, hvorefter man skulle arrangere en partikonference.

Modstanderne på forhånd sikret flertal

Hovedbestyrelsen bestemte samtidig sammensætningen af udvalget således, at partiets arbejdsmarkedspolitiske, socialpolitiske og økonomiske nøglepersoner, (Carsten Andersen, Lilli Gyldenkilde, Nis Graulund Hansen), der på forhånd havde udtrykt skepsis over for tanken, blev repræsenteret. Derudover kom en række centrale personer fra partiets faglige og kvindepolitiske synspunkter (Anders Laubjerg, Bent Graversen, Birgit Smedegaard Olsen) ind i udvalget. Som formand blev udpeget en person, som var modstander (Henrik Severin Hansen). Den eneste erklærede tilhænger var forslagsstilleren på landsmødet (Erik Christensen). Samtidig blev der dog åbnet mulighed for, at almindelige partimedlemmer kunne tilmelde sig gruppen. Her meldte sig to medlemmer (Morten Damsgaard-Madsen og Bente Bastrup), der stillede sig positive over for idéen.

Arbejdet i udvalget strakte sig over et år frem til juni 1994, hvor gruppen udgav debatoplægget: »Borgerløn & Solidaritet for alle«. Det konkrete kommissorium bestod i at undersøge muligheden for en borgerløn til alle på omkring 5.000 kr skattefrit pr. måned. I den udformning tog et stort flertal af arbejdsgruppen (10 imod, 3 for) afstand fra borgerlønstanken.

Tilhængerne: En fornyelse af velfærdssamfundet

Borgerlønstillhængerne så borgerløn som en vidtgående strukturreform i lighed med Steinckes socialreform i 1933. De mente, at hvis SF gik foran i borgerlønsspørgsmålet, kunne partiet blive en ledende kraft i fornyelsen af velfærdssamfundet, som Socialdemokratiet tidligere havde været. Muligheden var at forene sociale, liberale og grønne hensyn på en ny måde. Borgerløn blev set som en videreudvikling af SFs orlovspolitik. Borgerløn ville være den mere generelle strukturreform, der ville have en række positive effekter både i forhold til markedet, staten og det civile samfund:

- »1. Reduktion af arbejdsløsheden og skabelsen af et mere fleksibelt arbejde:
Borgerløn vil være med til at reducere arbejdsløsheden, fordi den vil stimulere dem, der har arbejde, til at reducere deres lønarbejde, og dem, der mister lønarbejdet, vil ikke på samme måde være tvunget til at tage et fuldtidslønarbejde. Borgerløn vil desuden være med til at skabe et mere fleksibelt arbejdsmarked.
2. Mindre offentligt bureaukrati – mere gennemskuelig – bedre grundlag for politisk debat og styring:
Da borgerløn er en generel personydelse uden betingelser, skal der kun opretholdes en minimal offentlig kontrol og vurdering. Det medfører en stor besparelse i administration, idet en individuel skønsvurdering er meget arbejdskraftintensiv. Borgerløn vil skabe en stor gennemskuelig i tildelingen af offentlige ydelser. Derved vil den kunne være med til at fremme en bredere politisk debat om fordelingen af samfundets ressourcer og dermed en mere rationel politisk styring af samfundet.
3. Flere rettigheder til de svage – flere pligter til de privilegerede:
I det bestående system er der en klar tendens til, at rettigheder især tildeles de fuldtidsbeskæftigede og arbejdsløshedsforsikrede (pension, uddannelse, orlov, klagemuligheder), mens bistandsklienterne underlægges stærkere pligter (aktivering) og færre rettigheder. Jo dybere og længere væk man »synker ned« fra det normale arbejdsmarked, desto større tvang (pligter) bliver man underlagt til at påtage sig offentlig defineret arbejde og uddannelse, og jo færre rettigheder har man (klageret, orlov, uddannelse). Borgerløn ses som et centralt instrument til ændring af denne tendens. I borgerlønnen ligger hverken en aktivitets tvang eller et aktivitetsforbud. Hvis borgerløn er en universel ydelse, og der til den knyttes en universel social og miljømæssig værnepligt, vil borgerlønnen samlet give alle samfundsborgere mere ligelige rettigheder og pligter til både formelt og uformelt arbejde.
4. Skabe mere helhed i hverdagslivet ved at styrke det lokale fællesskab:
En borgerløn vil give alle et indkomstmæssigt grundlag for at eksperimentere sig frem til nye organisationsformer, der kan genetablere lokalsamfundene.

5. Styrkelse af den erhvervsmæssige og kulturelle fornyelse:

I stedet for de bestående iværksætterstøtteordninger på det erhvervsmæssige og kulturelle område, vil en generel borgerløn fungere meget mere smidigt og kunne ses som en generel iværksætterstøtte, et sikkerhedsnet for alle mennesker, der vil kaste sig ud i alle typer af iværksætterprojekter. Fordelen vil være, at der ikke vil være knyttet særlige betingelser og kontrolforanstaltninger til, som der er til alle de bestående ordninger.

6. Skabe mere lighed og større individuel uafhængighed:

Borgerløn vil betyde en styrkelse af mange kvinders økonomiske situation, idet ingen voksen længere tvinges til at være afhængig af en forsørger (ægtefælle), samtidig med at borgerløn kan ses som en løn for husarbejde og børnepasning. Derfor vil borgerløn sikre, at alle (uanset køn) i højere grad end i dag får et grundlag for et mere frit valg af livsform.«

Ved siden af retten til borgerløn påpegede tilhængerne, at det var vigtigt, at borgerløn blev kædet sammen med, at alle voksne i løbet af et arbejdslivsforløb blev garanteret muligheden for en vis mængde lønarbejde samt ret til uddannelse. Derudover mente man, at en borgerløn måtte kædes sammen med en pligt til en vis arbejdsmæssig modydelse i form af en social- og miljømæssig værnepligt, der skulle udformes så smidigt, at man i vidt omfang kunne vælge, hvornår dette arbejde skulle udføres.

Modstanderne:

Fortsat tro på den fulde beskæftigelse og det almindelige lønarbejde

Flertallets argumentation imod borgerløn byggede på en grundlæggende tilslutning til og accept af det moderne lønarbejde og en tro på, at der fortsat kan skabes fuld beskæftigelse.

»Det er først og fremmest gennem lønarbejdet, at værdierne skabes og dermed grundlaget for velfærdsstaten. Det er også i vidt omfang gennem lønarbejde, der opstår fællesskaber, skabes politisk bevidsthed og den enkelte får sin »identitet««. Man mente endvidere, at »arbejdsløsheden kan afskaffes i løbet af en overskuelig årrække ved at gennemføre SFs beskæftigelsespolitik«.

Borgerlønsmodstanderne mente også, at borgerløn brød med det grundlæggende princip i arbejderbevægelsen om en sammenhæng mellem rettigheder og pligter: »Ingen pligter uden rettigheder, og ingen rettigheder uden pligter«. Borgerløn blev set som en rettighed uden pligter.

Centralt for modstanderne var endvidere en vurdering af, »at mange indkomstoverførselsmodtagere ville miste penge« ved en reform, samt at »der er en alvorlig risiko for, at borgerløn i stort omfang vil få kvinderne »hjem til kødgryderne««. Borgerlønsmodstanderne mente, at borgerlønnen gennemført i et hug »kræver en gigantisk omfordeling«, og man mente det ville være bedre at bruge pengene til en udbygning af orlovsydelse.

Borgerlønsmodstanderne udmalede ligeledes nogle pessimistiske fremtidsscenerier. Man troede ikke på nye politiske alliancemuligheder bl.a. med Det Radikale Venstre, De Grønne og liberale borgerlønstilhængere. Man advarede imod »højre-liberale politikere, der flirter med borgerløn«. De så det som et nedskæringsinstrument. De forventede, at det reelt ville blive en meget lav ydelse, som ikke var universel, og det kunne starte et politisk pres for afskaffelse af A-kasser, tillægssydelse og de arbejdsmarkeds- og uddannelsesmæssige foranstaltninger, der skal hjælpe de svage.

Hvad var flertallets alternativ? Man erkendte, at der er behov for samordning. Derfor prøvede man at skitsere et system, der forhindrede kassetænkning og rationaliserede ydelserne både i ungdomsperioden og i tilbagetrækningsperioden. Idéen var her i forlængelse af de bestående ordninger at skabe: 1. Flere jobs. 2. Mere uddannelse. 3. Fordeling af arbejdet. 4. Forbedring af orlovsordningerne.

Borgerlønsbetænkningen blev offentliggjort som tillæg til »Folkesocialisten« (nr.6. 1994), »Borgerløn og Solidaritet for alle. Et debatoplæg«, og hovedbestyrelsen tog den til efterretning uden at tage egentlig stilling til den. Man støttede flertallets argumentation, men planerne om at sætte en mere organiseret partidebat i gang med konferencer blev skrinlagt. Partiledelsen ønskede spørgsmålet taget af den politiske dagsorden.

Formandens nuancerede stillingtagen

SFs formand Holger K. Nielsen udsendte i foråret 1994 en idépolitisk bog: »Frihed i fællesskab. Moderne socialisme«, hvor han ret indgående diskuterede muligheden for indførelse af en borgerløn. Her kaldte han idéen for »værd at diskutere«, men at den kunne udformes på »forskellige måder«, og at den ikke ville være »uden problemer«. Under bestemte betingelser, hvor man ikke ændrede i den økonomiske politik og magtstrukturerne på arbejdsmarkedet, kunne den være farlig. Derfor konkluderede han: »I stedet for en generel borgerlønsordning, som både er dyr og socialt problematisk, ville der være mere perspektiv i forskellige borgerløns-lignende ordninger, hvor sigtet er at styrke mulighederne for at være frivilligt arbejdsfri. Samtidig med at det eksisterende arbejde fordeles bedre.« (s. 140).

Det Radikale Venstre: Konflikt mellem medlemmer og ministre

Forskellige visioner blandt radikale græsrodder

Idéen med borgerløn i begyndelsen af 1990'erne opstod oprindeligt i partiets arbejdsmarkedsudvalg, hvor formanden Torben Larsen (Nordjysk Radikalt Nyt nr. 2. Sept. 1993) især var interesseret i en rationalisering af de forskellige former for overførselsindkomster, så man kunne forhindre kasse-tænkning, bureaukrati og uigennemsigthed. Et andet væsentligt argument var også at gøre »den svagere stillede del af arbejdskraften mere konkurrencedygtig«. Han brugte udtryk som at give »en personydelse«, »et generelt løntilskud« eller »et indtægtstilskud« og undlod bevidst brugen af begrebet »borgerløn«, fordi han anså det for »belastet«, »fordi det forstås som arbejdsfri indkomst hidrørende fra et samfundsskabt perpetuum mobile«.

Blandt nogle radikale græsrodder så man imidlertid også borgerløn i et videre perspektiv. Det gjaldt en arbejdsgruppe i Aalborg (to radikale folketingskandidater og en grøn tillidskvinde), der i 1991/92 havde udarbejdet en lille pjece, hvori man argumenterede for borgerlønsidéen (ibid.). De så borgerlønnen som element i en større samfundsændring: Større personlig frihed, forenklet administration, mindre materialistisk forbrug, mindre forurening, større sundhed og mere energi til at være aktiv samfundsborger og et menneske i psykisk balance.

Borgerløn vedtaget imod partiledelsen

Debatten i Det radikale Venstre kom for alvor i gang på partiets landsmøde i september 1993 omkring en udtalelse om »Arbejde og ledighed« (Landsmødeudtalelse 11-12.9.93). Heri hed det, at »eksisterende overførselsindkomster og løntilskudsordninger skulle afløses af et system, hvis hovedhjørnesten er et generelt indkomstilskud til alle – en borgerløn«.

Økonomiminister Marianne Jelved talte kraftigt imod en sådan udtalelse og forlangte skriftlig afstemning. Den blev dog vedtaget imod partiledelsens advarsler. Det vakte berettiget opsigt, at et nyt regeringsparti vedtog en sådan udtalelse. Men Marianne Jelved var hurtigt ude at berolige pressen om, at vi ikke havde råd til borgerløn, og at »det ikke betyder, at forslaget vil blive fremsat af folketingsgruppen« (Det fri Aktuelt 13.9.93).

Borgerlønsudvalg med forskellige holdninger

Men vedtagelsen betød, at partiets hovedbestyrelse besluttede, at der skulle gennemføres et udredningsarbejde, der nærmere ville beskrive partiets holdning. Arbejdet blev overladt til en borgerlønstemagruppe, der bestod af ca.

25 interesserede medlemmer med tidligere landsformand Thorkild Møller som formand. Det var i første omgang meningen, at udvalget skulle afklare partiets holdning og producere noget materiale til valgkampen i 1994, hvis det blev et tema i valgkampen, hvilket det imidlertid kun i begrænset omfang blev. (Telefonsamtale med Thorkild Møller den 30.8.96 samt udvalgs-papirer.)

I maj 1994 lavede borgerløn-temaudvalgets formand Thorkild Møller en disposition for udvalgets arbejde (ibid.). Heraf fremgik det, at han tænkte noget anderledes end arbejdsmarkedsudvalgets formand Torben Larsen omkring borgerløn. For ham var borgerløn en ydelse »uden noget krav om en modydelse«. Der kunne kun blive tale om en meget lav ydelse, der skal tilskynde til supplerende indtægter. Han gav udtryk for, at »i realiteten eksisterer borgerlønnen i Danmark«. For ham var det vigtigt, at det blev »et instrument for øget frihed for den enkelte til at forme sin tilværelse«. Og han havde ingen betænkeligheder omkring ret/pligt og med hensyn til selvforsørgelsen. Han taler om en generel borgerlønsordning, og forestillede sig, at for fuldtidsbeskæftigede »indgår borgerlønnen som et personfradrag ved skatteberegningen«.

Skrinlæggelse af idéen

Efter halvandet års arbejde sammenskrev udvalget imidlertid et fællesnotat, hvor man opgiver at gå videre med idéen (ibid.). Holdningerne var meget delte. Der fandtes en gruppe af stærke tilhængere, en gruppe af stærke modstandere og en midtergruppe, som især var interesseret i at udrede en række praktiske problemer. Til landsmødet i efteråret 1995 kom arbejdsmarkeds- og socialudvalget i forening med et resultatpapir (ibid.). Her fastholdt man idéen om en rationalisering af offentlige ydelser til »en fælles kommunalt finansieret grundydelse«, hvor A-kasser ses som et supplerende forsikrings-system. Samtidig gik man væk fra idéen om et generelt indtægtstilskud eller persontilskud og sagde, at »offentlige ydelser skal gøres afhængige af modtagerens indkomst bortset fra alderspensionens grundbeløb.« Og dertil fastslog man, at enhver mellem 16 og 66 år »skal have ret og pligt til arbejde eller anden aktivitet efter evne og kvalifikationer«. Man mente, at rådighedspligten skulle håndhæves, og at den »hænger sammen med pengene«. »Passiv forsørgelse kommer kun på tale, når det er en social nødvendighed«.

Forud for landsmødet besluttede landspolitisk udvalg at nedlægge gruppen og undlade at tage spørgsmålet op på landsmødet. Modstanderne var umiddelbart tilfredse med, at spørgsmålet blev taget af dagsordenen, og tilhængerne undlod at bringe spørgsmålet op igen ud fra overvejelser om, at

man denne gang kunne få et flertal imod sig på landsmødet. De havde stadig resolutionen fra 1993 at holde sig til, selvom den blev mindre værd (ibid.).

Kristeligt Folkeparti: Balance mellem regeringsansvar og oprørske ungdomsorganisation

I Kristeligt Folkeparti var der i denne periode også en begyndende borgerlønsdebat. Den drivende kraft i formuleringen af borgerlønsproblematikken inden for den kristelige bevægelse var Kristeligt Folkepartis Ungdom (KFU), der i 1993-94 formulerede et meget konkret handlingsprogram, der behandlede borgerlønsproblemet, »Det nære Fællesskab« (1993).

De kaldte det en »borgerydelse«, som et skridt på vejen mod en generel borgerløn. Det er en ydelse på størrelse med SU, som alle over 18 år, der står uden for arbejdsmarkedet, modtager. Der er ikke et rådighedskrav. Denne ydelse kan så suppleres, hvis man står til rådighed for arbejdsmarkedet. Arbejdere og arbejdsgivere supplerer op i et A-kassesystem til en aftalt dagpengesats. Det skal være muligt at supplere ydelserne med egen indtægt, men man forestiller sig dog, at ydelserne aftrappes, hvis man har en indtægt ud over en vis grænse.

KFU's mål med en borgerydelse var rationaliseringen af hele overførselsindkomssystemet, men også at give mulighed for »fuldtids ulønnede aktiviteter som foreningsarbejde, musik, kultur og miljøarbejde«. Derved kunne sikres den størst mulige grad af livskvalitet og gives mulighed for at vælge egen beskæftigelse.

Etik i økonomien

KFU satte også sit præg på moderpartiets politik. Kristeligt Folkeparti vedtog i 1994 et arbejdsprogram »Etik i økonomien«, hvor man gik ind for, at arbejdsbegrebet blev omdefinert ved at »samfundsnyttigt ulønnet arbejde anses som lige så værdifuldt som traditionelt lønarbejde«. Målet var, at samfundet blev indrettet således, »at den enkelte borger har mulighed for at vælge sin egen beskæftigelse, lønnet eller ulønnet, på eller uden for det traditionelle arbejdsmarked«. Man gik derfor ind for, »at sikre alle et eksistensminimum uanset tilknytning til det traditionelle arbejdsmarked«. Man mente, at det nuværende system af overførselsindkomster skulle underkastes en grundlæggende reform og erstattes af et »nyt skatte-, afgifts- og tilskudssystem« med »et bundfradrag – eller en borgerydelse«.

Men hos KF forbliver det uklart, om der tænkes på en generel ydelse eller en, der kun omfatter dem uden for arbejdsmarkedet og hvilke rådighedsforpligtelser, der evt. er knyttet til den.

Lav profil i borgerlønsspørgsmålet

Mens KF var regeringsparti 1993-94 var partiet tilbageholdende med at bringe spørgsmålet op i den politiske offentlighed. Det skyldes uden tvivl uenighed i partiet, men også, at partiet stod i samme situation som Det Radikale Venstre, bundet af regeringssamarbejdet, hvor det kunne skabe problemer at sætte spørgsmål ved hele indretningen af overførselsindkomstsyste-
met kort tid efter, at de havde taget medansvar for hele arbejdsmarkedsreformen.

Men folketingsmedlem Ole M. Nielsen, der var arbejdsmarkedspolitisk ordfører, luftede tanken om ændring af rådighedsreglerne og indførelse af borgerløn. Uden direkte at gå ind for det, sagde han: »Politikerne har ikke indført borgerløn, men måske indrettet samfundet, så borgerløn er en nødvendighed, og borgerne har indrettet sig, som om vi har borgerløn« (Jyllands-Posten 11.7.94). Han mente, at dagpengesystemet var blevet et »tag-selv-bord«, hvor man manglede nogle klarere rådighedsregler, således at man kunne skelne mellem dem, der virkelig ønskede job og dem, som ikke ønskede det. Dem, der så ikke ønskede det, havde krav på en rimelig offentlig forsørgelse, men han gik ikke så langt som KFU at foreslå en borgerydelse uden rådighedspligt.

Ungt oprør fra midten

KFU fremlagde i 1996 et større manifest: »Ungt oprør fra midten – et kristendemokratisk manifest«. Heri gav de et bud på en sammenhængende samfundsvision, hvor »borgerydelse« indtog en central plads. Borgerydelsen blev set som et konkret instrument til ændring af samfundsstrukturen ved at »genskabe civilsamfundet«, »udvide arbejdsbegrebet« og sige »farvel til drømmen om fuld beskæftigelse«.

Alle over 18 år uden for det traditionelle arbejdsmarked modtager en borgerydelse på niveau med den nuværende SU. De nuværende overførselsindkomstmottagere skal oven i borgerydelsen have forskellige former for til-lægsydelse, og alle skal gives mulighed for at vælge at stå uden for det traditionelle arbejdsmarked uden nogen rådighedspligt. Men man ønsker samtidig at skærpe rådighedspligten på arbejdsmarkedet.

Enhedslisten:

Samfundsløn som en videreudvikling af A-kassesystemet

I Enhedslisten foregik der i perioden 1992-94 en intens debat om borgerløn, hvor man forsøgte at finde ud af hvilket ben, man skulle stå på. (Enhedsli-

stens nyhedsbrev nr. 17 og 18, 1992 og nr. 21, 22 og 23, 1993). Generelt forsøgte man at distancere sig fra den brede borgerlønsdebat, som man anså for et »social-liberalt« projekt. Derfor tog man afstand fra selve begrebet »borgerløn«, og talte i stedet for om »samfundsløn« eller »samfundssikret indkomst«.

Enhedslistens kritik af borgerlønnen lignede på mange punkter den socialdemokratiske kritik: Borgerløn skjuler arbejdsløshedsproblemet og legitimerer opsplitningen mellem lønmodtagere. Den vil ikke ændre livsindholdet for de marginaliserede og ikke røkke ved de kræfter, der skaber marginaliseringen. Der kunne spores en karakteristisk dobbelthed i partiets kritik. På den ene side ses borgerløn som en helt overfladisk symptombehandling i det kapitalistiske samfund. På den anden side ses den som et meget radikalt skridt, som først kan realiseres under socialismen.

Enhedslisten så »samfundssikret indkomst« som et led i en videreudvikling af det bestående A-kasse-system. Alle skal tvinges til at være medlemmer af en A-kasse, og man skelner mellem et normalt og et udvidet arbejdsmarked. Hvis man ikke har arbejde på det normale arbejdsmarked, sikres man ret til at »deltage i selvorganiserede arbejdspladser og offentlig deltagerstyret produktion« (Kronik i Information 18.2.1994). Og her oppebærer man en overenskomstmæssig løn for dette samfundsnyttige arbejde. Hvis man hverken har arbejde på det normale eller det udvidede arbejdsmarked, har man ret til »en samfundssikret indkomst«, der mindst svarer til den maksimale dagpengesats. I hvilket omfang, der til denne svarer en rådighedspligt, er derimod uklart.

Enhedslisten ønskede, at fagforeningerne og A-kasserne skulle spille en central rolle i skabelsen af »en samfundssikret indkomst«. Man tænkte sig en universalisering af A-kassesystemet. Flere af Enhedslistens debattører vendte sig også imod tanker om borgerløn, fordi den er tænkt for »passiv«. Man ønskede, at der skulle være en modydelse i form af en rådighedspligt til samfundsnyttigt arbejde for modtagelse af »en samfundssikret indkomst«. Samtidig var der også nogle, der vendte sig imod tanken om, at man skulle opgive den fulde beskæftigelse som målsætning. Endelig udtrykte nogle tvivl om, at en sådan reform kunne virke mobiliserende.

Fordi der i Enhedslisten var væsentlig uenighed omkring spørgsmålet, og man samtidig befandt sig i en partiopbygningsfase, hvor man generelt skulle markere sig som nyt politisk parti, prioriterede man ikke debatten særlig højt, hvorfor man også var relativt passive i den offentlige avis-debat om borgerløn. Generelt betragtede man hele projektet som et »småborgerligt projekt«, der kunne være farligt, fordi det problematiserede forholdet til

fagbevægelsen. Det medførte, at man forsøgte at skitsere sit eget projekt, der netop byggede på en videreudvikling af det bestående A-kasse-system.

Retsforbundet:

Et gammelt parti øjner en ny sag at markere sig på

Danmarks Retsforbund (DR), der er et gammelt parti (stiftet 1919), var regeringspartner i den berømte trekantsregering fra 1957 til 1960 og opnåede igen repræsentation i folketinget 1975, men gled ud ved valget i 1981.

Partiet nedsatte i 1993 et borgerlønsudvalg, som fik til opgave at lave et oplæg, som skulle behandles på partiets landsmøde i september 1994.

I de meldinger, som udvalgets formand gav til tidsskriftet SALT i 1994 (nr. 2), blev borgerløn set i sammenhæng med en støtte til husmødre, selvstændige og muligheder for deltidsarbejde. Med en borgerløn på ca. 5000 kr. pr. måned mente man, at timelønninger ville falde og derfor stimulere erhvervslivet. For DR blev borgerlønsproblemet set som et spørgsmål om at få en øget valgfrihed for den enkelte, hvorfor de også på liberal vis afviste en tale om værnepligtsarbejde som en modydelse i forhold til borgerlønnen. Endelig var det karakteristisk, at man knyttede borgerlønnen sammen med en samtidig bevægelse i retning af en ændring af skattesystemet, således at grundskyld ville få øget betydning.

I foråret 1994 afholdt udvalget en række åbne debatmøder rundt om i Jylland med repræsentanter for forskellige politiske grupperinger om borgerlønsproblemet. (Ret og Frihed nr. 4 og 5 og 9/10 1994).

I DR var der også stor uenighed om spørgsmålet. Nogle i partiet reagerede meget imod at kalde det en borgerløn eller borgerydelse. Lønbegrebet kunne skabe associationer i retning af »tvangsarbejde«, hvis det blev kædet sammen med en værnepligt, og ydelsesbegrebet kunne opfattes som »en almisse«. Det blev i stedet foreslået at bruge begrebet »et udbytte« eller en »medborgerbonus« for at understrege, at det var noget, man modtog i kraft af medejerskab af samfundet eller jorden. (Ret og Frihed nr. 4 og 7 1994).

Da spørgsmålet blev taget op på landsmødet i 1994 var holdningerne meget delte, »spændende fra stor begejstring over en vis interesse til total afvisning.« (Ret og Frihed nov. 1994). Det endte med, at udvalget aldrig afsluttede sit arbejde. Udvalgets formand forlod senere partiet blandt andet i utilfredshed med den måde, hvorpå partiet havde fungeret omkring borgerlønsproblemet (Telefonsamtale med Kai Deigaard den 31.8.96).

De Grønne: Et nyt parti med borgerløn som centralt programpunkt

Partiet De Grønne blev oprettet i oktober 1983 og godkendt som opstillingsberettiget til folketinget i december 1984. Partiet deltog for første gang i et valg ved amts- og kommunalvalget i 1985, hvor det fik hele 6 amtsrådsmedlemmer og 11 kommunalbestyrelsesmedlemmer. Ved folketingsvalget i 1987 fik De grønne 1,3% af stemmerne.

De Grønne havde som det første danske politiske parti borgerløn som et centralt programpunkt. I partiets idéprogram, der blev vedtaget ved stiftelsen, talte man imidlertid ikke om borgerløn, men kaldte det en »skattefri basisløn«. (De Grønne. Idéprogram. 1983.) Men idéen var ikke særlig udfoldet. Basislønnen blev begrundet med behovet for en rationalisering af hele det sociale system, og man forestillede sig kun, »at enhver, som af en hvilken som helst grund er uden erhvervsarbejde, får en skattefri basisløn«. Man forestillede sig så i øvrigt, at denne basisløn i øvrigt så vidt mulig skulle »tildeles enhver borger«. Det skulle være muligt at leve af denne basisløn, men samtidig skulle der være mulighed for, at enhver kunne forøge sin levestandard ved at påtage sig erhvervsarbejde. Idéen med basislønnen blev set i sammenhæng med ønsket om opgør med den materielle vækst og skabelse af en lokalsamfundsmæssig decentralisering.

I 1987 fik De Grønne et egentligt politisk program, hvori borgerløn var et element. Her definerede man borgerløn således, »at alle voksne borger tildeles et ensartet beløb af en størrelse, der i det mindste dækker de minimale leveomkostninger. Børn tildeles et mindre beløb.« Men da spørgsmålet om gennemførelsen af en så omfattende reform krævede en politisk vilje og holdningsmæssig baggrund, som man ikke mente aktuelt var til stede, ville man arbejde på to fronter: 1. Virke for, at den holdningsmæssige/etiske baggrund ændres i retning af tilslutning til idéen. 2. Virke for ordninger, der gradvist og direkte fører til borgerløn. (De Grønne. Program. 1987).

På partiets landsmøde i 1990 blev programmet for indførelsen af en borgerløn konkretiseret af partiet af Jens Wamsler (»De Grønne går ind for borgerløn.« Pjece). Borgerløn blev nu defineret som »et skattefrit grundbeløb, der udbetales til alle uafhængigt af anden indkomst, og som med tiden skal erstatte alle andre former for indkomstoverførsler fra det offentlige«. Man sagde, at det ikke var noget som radikalt ville lave om på samfundet fra den ene dag til den anden, men som på lidt længere sigt ville skabe grobund for, at nye livsformer kunne udvikle sig. Konkret foreslog man, at man startede med en borgerløn på 50.000 kr. skattefrit om året og beskattede al an-

den indkomst med 70%. Man forestillede sig en overgangsordning, hvor de, der ikke havde nogen indkomst af betydning, måtte begynde med en noget lavere borgerløn, men at det over en 10-årig periode ville kunne lade sig gøre at hæve borgerlønnen til 60.000 kr. Ifølge det regnestykke ville der med denne model være tale om en beskeden omfordeling til fordel for de lavest-lønnede.

Solidarisk alternativ (SOL):

Et nyt græsrodsparti med borgerløn som programpunkt

Bevægelserne imod EU-unionen i forbindelse med folkeafstemningerne i 1992 og 1993 udkrystalliserede sig også i nye partidannelser. I efteråret dannedes et græsrodsparti Solidarisk Alternativ (SOL), som bestod af tidligere midteroprørsfolk, folk fra Junibevægelsen samt en gruppe tidligere VS'ere. Niels I. Meyer fra »Oprør fra midten« og tidligere VS-byplanborgmester Villo Sigurdsson var blandt stifterne. I september 1993 blev vedtaget et minimumsprogram, hvor borgerløn var et blandt flere elementer i »afskaffelsen af den tvungne arbejdsløshed«.

SOLs borgerløns politik var tydeligt præget af at være formuleret af Niels I. Meyer. SOL mente ikke, at man kunne producere sig ud af arbejdsløsheden, hvorfor man foreslog en »solidarisk deling af lønarbejdet og en generel borgerløn«. Der skulle både være mulighed for at »tilvælge« og »fravælge« lønarbejde. Men hvis man indførte en borgerløn uden at sikre frit tilvalg til lønarbejde, risikerede man, at det blev misbrugt til at opretholde den store arbejdsløshed og blot sætte dagpengene ned.

Selvom borgerløn indgik som et væsentlig element i det nye partis politik formuleret af en af borgerlønsidéens »founding fathers« i Danmark, markerede SOL sig ikke meget i borgerlønsdebatten. Energien blev viet til EU-debatten. Ligeledes fornemmede man klart, at andre af partiets centrale personer (som f.eks. Ole Thorbek) var mere optaget af at komme med forslag til, hvorledes man afskaffede arbejdsløsheden igennem en udvidelse af den offentlige velfærdssektor, deling af arbejdet og støtte til ny miljøvenlig produktion. Borgerløn blev ikke set som element i den aktuelle arbejdsløshedsbekæmpelse (»Sådan afskaffer vi arbejdsløsheden« 1994).

5. Tværpoltiske fora for borgerlønsdebatten

SALT – et nyt tidsskrift

Tidsskriftet SALT startede efteråret 1991. Det var et nyt partiafhængigt

venstreorienteret tidsskrift, som udsprang af DKPs tidligere partitidsskrift »Tiden« og SFs partitidsskrift »Praksis«. De fleste fra »Tidens« gamle redaktion havde forladt DKP, og SF følte, at tiden var løbet fra et snævert teoretisk partitidsskrift. Man lavede derfor en bred tværpolitisk støtteforening, hvor en række politisk engagerede, men partiløse, blev indbudt.

Tidsskriftet fik en vigtig politisk entreprenørfunktion i 1993-95 i borgerlønsdebatten ved at koble debatterne på den partipolitiske scene sammen med den videnskabelige og den bevægelsesmæssige scene. Igennem artikler og afholdelse af konferencer lykkedes det på en gang at gøre debatten meget konkret og økonomisk realistisk og samtidig at trække de principielle værdimæssige dimensioner i spørgsmålet op.

Allerede i den første årgang (1992 nr. 6) lavede man et temanummer om borgerløn. Det lykkedes her at knytte en række tråde sammen og få igangsat en ny debat mellem en række nye aktører set i forhold til debatten om borgerløn i 1980'erne.

Det lykkedes SALT i 1993 at få skabt en ny dynamik i den offentlige debat om borgerløn ved at bringe en række nye parter sammen i en diskussion. Man stimulerede processerne i de politiske partier bl.a. ved argumentationsmæssigt at styrke de minoriteter i en række partier, der gik ind for borgerløn. Betydningsfuld i den sammenhæng var afholdelsen af to borgerlønskonferencer i København (den 21. nov. med 125 deltagere) og i Aalborg (den 27. nov med 25 deltagere), hvor man bragte en række fremtrædende tilhængere og modstandere sammen. (Det fri Aktuelt den 22.11.93). Målet var at udbrede kendskabet til borgerlønsidéen og få afprøvet i hvilket omfang og på hvilket grundlag, enighed om borgerløn kunne skabes.

Nye synsvinkler og genopdagelse af nogle gamle

Hvor 80'ernes debat næsten helt havde været præget af »Oprør fra midten«, knyttede SALT også an til Gunnar Adler-Karlssons tanker om grundtryghed med hans skitse til et utopisk samfund med fire sektorer og André Gorz' tanker om livsindkomst. Derudover blev borgerlønsidéen givet et internationalt perspektiv af den finske økonom Jan Otto Andersson, der var med til at starte det europæiske netværk for borgerløn i 1984 (»Basic Income European Network« (BIEN)), (»Behovet for nye kontakter«). I forlængelse heraf præsenterede politologen Jørn Loftager lidt af den internationale samfundsvidenskabelige debat om borgerlønnen (»Borgerløn som en mulig vej ud af blindgyden?«)

Herudover formulerede en af SALT-redaktørerne, Ellen Brun, et nyt bevægelsesperspektiv »fra nedenu«, bl.a. inspireret af André Gorz' og Adler-

Karlssons tanker om »en ny form for blandingsøkonomi, hvor produktionen af det nødvendige var en fælles pligt« (»Om borgerløn nedefra«). Borgerløn blev i den forståelse set som forsøg »nedefra« på at skabe et socialt sikkerhedsnet og frirum uafhængigt af pengeøkonomien. For hende var det vigtigt, at borgerløn ikke blot bliver en »erstatning for de hidtidige sociale ydelser med et universelt grundbeløb finansieret over skatten«. Dette kunne skabe grundlag for sociale nedskæringer. Borgerløn skulle ses som et frigørelsesprojekt, der »skaber en materiel grundtryghed uafhængigt af lønarbejdet til gengæld for en universel pligt til at yde det, der skal til for at skabe den«. For Ellen Brun var borgerløn derfor kun et blandt flere midler i en proces på vej imod en ny form for blandingsøkonomi med en subsistenssektor, der blev gjort uafhængig af stat og marked.

Borgerløn som aktuel grøn politik

SALTs introduktion af borgerlønsdagsordenen gav partiet De Grønne en kærkommen lejlighed til at profilere sig og komme ind i debatten med nogle nye synsvinkler omkring reformens aktualitet, sammenhæng med væksttandkegangen og spørgsmålet om arbejdspligt. (Jens Wamsler: »Borgerløn er ikke utopi« SALT nr. 1. 1993).

Jens Wamsler fra De Grønne mente i modsætning til bl.a. midterop-rørerne ikke, at man skal se på borgerløn som en blot og bar langsigtet utopi. Det skulle ses som en aktuel politik, der kunne låse op for mange af de fastlåste situationer, som samfundet aktuelt befandt sig i. Derfor er det vigtigt at komme med forslag, der viser, at det økonomisk kan lade sig gøre. Det kan det efter De Grønnes model, hvor Wamsler ikke ser »nogen grund til at afvente yderligere undersøgelser«.

Wamsler så borgerløn som et opgør med erstatningsprincippet i socialpolitikken, som er den grundlæggende regel for indkomstoverførslerne i dag. Selvforsørgelsen betyder, at man først selv skal prøve at skaffe sig en indkomst. Hvis man ikke er i stand til det, får man udbetalt en erstatning. Det skaber en tendens eller tvang til at skabe arbejdspladser eller jobs, der kan give indkomst. Men i dag befinder vi os i en situation med store miljømæssige problemer, hvilket gør en fortsat økonomisk vækst problematisk. Det betyder, at et borgerlønsprincip i sig selv vil være med til at dæmpe tvangen til vækst.

Wamsler argumenterede endvidere for det uhensigtsmæssige i, at man forbinder borgerlønstanken med en tanke om værnepligtsarbejde, fordi det let ville blive for bureaukratisk. I modsætning til venstrefløjens tale om tvungen arbejdsdeling og værnepligtsarbejde, foretrak han borgerløn som en

smidig og frivillig fordeling af arbejdet.

En forening for borgerløn, der ikke bliver til noget

I november 1994 blev der under en vis pressebevågenhed stiftet en forening for borgerløn i København. Pressetalsmand og en af initiativtagerne var den daværende programdirektør for DR/TV Ingolf Gabold (Det fri Aktuelt 20.10.94). Herudover bestod initiativtagerne af to konsulenter, en sognepræst, en højskoleforstander og en skoleleder. Foreningens formål var »at virke upartipolitisk for indførelse af borgerløn og højnelse af livskvaliteten i Danmark«. Man foreslog, »at der indføres en fast livsvarig ydelse til alle over 18 år på kr. 60.000 årligt, og at denne borgerløn ikke beskattes samt afløser det uoverskuelige system af ydelser og understøttelser.« Man kaldte det en forening »der vil samfundets tyveri af folks tid til livs«. Man havde tanker om at få produceret og udsendt TV-spots, der kunne øge den enkeltes opmærksomhed på forhold, der stimulerer indførelsen af borgerløn og højner livskvaliteten.

Foreningen nåede i efteråret 1994 at holde tre offentlige møder bl.a. om mulighederne for finansiering af borgerlønnen (med økonomen Jesper Jespersen), og den fik ca. 50 betalende medlemmer. Siden har den ligget stille. De mennesker, der mødte op til møderne ville også diskutere andre ting end borgerløn (bl.a. EU), hvilket initiativtagerne følte ødelæggende. Men de fandt også selv ud af, at det var svært at lave en forening blot omkring et enkelt spørgsmål. Derfor arbejdede de også med tanker om at lave en »Samfunds Humanistisk Forening«, der skulle være et upartipolitisk og ikke religiøst »talerør« for idéer og muligheder, der fremkommer i samfundet. (Telefonsamtale med konsulent Bent Willerslev 31.8.96 samt materiale fra ham omkring foreningens oprettelse).

6. 1990'ernes forskellige politiske borgerlønsdiskurser (fortællinger)

Et nyt træk ved 1990'ernes borgerlønsdebat var, at den sprang frem fra meget forskellige dele af samfundet og ikke længere var båret af en social bevægelse. Det var tegn på en styrke, at tankerne faktisk havde bredt sig og vandt genklang mange steder. Derved fik borgerlønstanken også nye facetter og sproglige udtryk. Men det betød også en vis svaghed, fordi det viste sig meget svært at samle og fokusere debatten, at få skabt en samlet borgerlønsdiskurs. Selvom der tilsyneladende var stor tilslutning til tankerne i opinionen betød det ikke, at folk tilsluttede sig de få organisationer, som havde

klare borgerlønsynspunkter på programmet, som f.eks partiet De Grønne. De mennesker, der gik ind for borgerløn, synes at have valgt at arbejde for at få deres parti, fagforening eller andet til at tilslutte sig idéen.

I 1990'ernes brogede billede af borgerlønsynspunkter finder man tre typer af holdninger, der kan ses som tre forskellige diskurser eller fortællinger.

En politisk-teknisk borgerlønsdiskurs:

En lille fortælling om en teknisk rationalisering af velfærdsstaten

Nogle så borgerløn i et ret snævert arbejdsmarkedspolitisk og socialpolitisk perspektiv i forbindelse med en ændring og rationalisering af de bestående systemer. Argumenterne for at indføre borgerløn var ret snævre og især økonomisk effektivitetsmæssige. Der var behov for en rationalisering af de forskellige overførselsindkomstsystemer. Dette var begrundet i besparelseshensyn, i et ønske om at fremme gennemskuelighed og undgå fattigdomsfælder og i at fremme beskæftigelsen for de svage grupper på arbejdsmarkedet.

Det er den argumentation, man mest klart finder hos de reform- og fornyelsesorienterede dele af fagbevægelsen i Teknisk Landsforbund, i Det Radikale Venstres arbejdsmarkedspolitiske udvalg og hos de fornyelsesorienterede dele af erhvervslivet. Og det er også den opfattelse af borgerløn, som ligger til grund for debatten i de fleste politiske partier.

Her havde man tanker om skabelsen af et nyt arbejdsmarkeds- og socialpolitisk system, hvor man samtidig lempede på rådighedsreglerne, og hvor man vendte sig imod den klientgørelse, der lå i det arbejdsmarkeds- og socialpolitiske system, og hvor man i højere grad gik ind for frivillige tilbud. Men det er også typisk, at man vendte sig imod en konsekvent gennemført borgerlønsmodel, fordi den ville være for dyr. I det synspunkt lå en skepsis over for, om man ville kunne skabe en fuld beskæftigelse i gammeldags forstand. I tankerne lå en borgerlønsignende reformorientering af systemet. Tankerne var meget naturligt ikke formuleret som et egentlig paradigmeskift og brud på de bestående principper, men som en realistisk reform af det bestående system. Set i forhold til 1980'erne var det et fremskridt, at dele af fagbevægelsen signalerede, at man havde tanker, der gik i en borgerlønsignende retning, og at en reformering af A-kasse-systemet ikke var umulig, og at et nyt basis-ydelses-system kunne bygges sammen med en bevarelse af et A-kassesystem som en slags overbygning.

Inden for denne opfattelse tænkes samfundet ud fra arbejdsmarkedet. Man anlagde ikke et videre samfundsmæssigt perspektiv.

En politisk-visionær borgerlønsdiskurs:

En stor fortælling om en politisk videreudvikling af velfærdssamfundet

Andre borgerlønsdebattører så imidlertid borgerlønstanken i et videre perspektiv. For dem drejede borgerløn sig ikke alene om arbejdsmarkeds- og socialpolitik, men skulle ses i forhold til alle samfundets sektorer. Borgerløn sprængte for dem sektortænkningen og var begrundet i et andet syn på samfundet. Det betød, at de var nødt til at sprænge de sproglige kategoriseringer, som ligger i det nuværende samfund. Denne opfattelse bygger på en borgerlønsopfattelse, hvor samfundet er mere end et marked,

Det synspunkt kom måske mest klart til udtryk i Brugernes Socialkommission og i Grete Korremanns prisopgave. For dem drejede borgerløn sig netop om at sprænge sektoropdelingen, at foretage et paradigmeskift og se de væsentlige samfundsproblemer i sammenhæng. Korremann kobler arbejdsløsheds-, miljø- og demokratiproblemerne sammen og finder den sammenhængende løsning i det nye begreb bæredygtig udvikling, hvor borgerlønsmekanismen ses som et element i denne løsning.

Brugernes Socialkommission ser også en sammenhæng mellem arbejde, miljø og lokalsamfund og foreslår et enhedssystem med en samfundsplejefond, hvor borgerløn optræder som en betaling for en slags pligtmæssig orlov for alle hvert 5. år, hvor man har en valgfrihed med hensyn til, på hvilken måde man arbejdsmæssigt vil bidrage til samfundet.

Men synsvinklen genfindes også hos nogle borgerlønstilhængere i SF, Det Radikale Venstre og Kristeligt Folkeparti. Her lægges klart op til en ændring af arbejdsbegrebet, og borgerlønsproblemet kædes sammen med et ønske om at udvide det civile samfund og skabe en bæredygtig udvikling.

Bag dette videre perspektiv på borgerløn ligger et klart opgør med hele vækstideologien, hvor borgerløn placeres ind i en fortælling om vækstsamfundets krise med muligheder for opgør med forsteningen og skabelse af nye frigørende muligheder ud fra en ny opfattelse af samfundets mål: bæredygtig udvikling.

En politisk-utopisk borgerlønsdiskurs:

En større fortælling om skabelsen af et nyt samfund:

»Det gode samfund«

Endelig kan man tale om en tredje og mere langsigtet opfattelse af borgerløn, hvor begrebet sættes ind i og forbindes med en langsigtet samfundsmæssig vision om skabelsen af et nyt samfund. Det ses hos Korremann, der taler om at skabe et nyt bæredygtigt samfund, og hos samfundsforskeren Jørn Loftager, der ser borgerløn som led i skabelsen af et nyt post-industrielt

samfund, hvor det traditionelle stat-markeds-kompromis er erstattet af et nyt kompromis, der sikrer rum for det civile samfund og en bæredygtig udvikling. Det er en opfattelse, som ligger hos partiet De Grønne og i SALTs »frigørelsesprojekt«, hvor man taler om skabelse af et nyt samfund med en ny type af økonomi.

Manglen på sammenhæng mellem fortællingerne

En politisk diskurs skaber identitet og alliancer omkring et politisk spørgsmål. Som man kan se af den foregående analyse, kan man stille spørgsmål ved, om der egentlig blev skabt en fælles borgerlønsdiskurs i begyndelsen af 1990'erne. Der udviklede sig meget forskellige opfattelser af borgerlønstanken. Fortælleanalytisk havde de et forskelligt tidsperspektiv med forskellige aktører og forskellige problemer: For nogle blev borgerlønstanken set meget snævert i forhold til konkrete problemer i det arbejdsmarkeds- og socialpolitiske system, for andre var den element i et nyt paradigme for samfundet, og endelig blev den for nogle få set som udtryk for en vision om et helt nyt fremtidigt samfund. En diskussion af eventuelle sammenhænge i disse perspektiver kom ikke rigtig i gang.

Desuden fremgik det også klart, at der blandt borgerlønstilhængerne fandtes meget forskellige ideologiske orienteringer. Der var både liberalister, socialister og grønne, der hver især lagde vægt på forskellige aspekter. For de økonomiske liberalister var markedsfleksibiliteten vigtig, for de politiske liberalister opgøret med statstvangen, for socialdemokraterne skabelsen af en ubetinget social tryghed og for socialisterne især friheden fra lønarbejdet og klientgørelsen, mens især de grønne så muligheden for skabelsen af en ny produktionsektor frigjort fra stat og marked.

Realistiske tekniske fortællinger som modtræk imod ekskluderingen

En måde for borgerlønstilhængerne at imødegå den ekskludering, som udspringer af den herskende diskurs' krav om »realisme«, var at komme med konkrete modeller og regnestykker på, hvorledes man konkret kunne forestille sig en borgerløn udformet. I alle partierne fremkom tilhængerne med mere eller mindre gennemarbejdede teknisk økonomiske modeller for en borgerløn.

I Det Radikale Venstre lavede græsrodde et modelregnskab med en borgerløn på 50.000 kr. skattefrit årligt til alle voksne over 18 år set i forhold til de nuværende pensions- og arbejdsløshedskasseydelse fra det offentlige samt en del kontantydelse tillige med børnepenge, kommunale tilskud til børnepasning, døgnpleje, SU og boligstøtte. Det ville kræve en stigning af de direkte skatter til ca. 72%. De rige ville komme til at bære de største byr-

der, de laveste indtægter ville have den største fordel, og de unge ville blive bedre stillet end i dag. (Nordjysk Radikalt nyt nr. 2 1993).

SFs cheføkonom Nis Graulund Hansen viste også i det udvalgsarbejde SF lavede, at en skattefri borgerløn på 5.000 kr. pr. måned ville kunne finansieres med en generel skatteprocent på 70% på al indkomst. Det ville ifølge ham også især være til fordel for de laveste indtægter, hvorimod de nuværende overførselsindkomstmottagere ville miste noget. Graulund Hansens beregninger svarede stort set til de beregninger, som man også foretog i partiet De Grønne, og som tidligere er nævnt.

Tilhængerne i Venstre og Retsforbundet opstillede også regnestykker, der viste, at en borgerløn på 50.000 kr. skattefrit pr. år var mulig. Men det var for dem forbundet med en totalliberalisering af arbejdsmarkedet og indførelse af en fast skatteprocent på 50.

Borgerlønstilhængerne i de forskellige partier stod i en vis forstand i en gunstig situation. Man havde vist konkret, at det ikke var urealistisk og utopisk at forestille sig en universel borgerlønsordning. Det ville ganske vist kræve lidt højere generelle skatteprocenter, end man havde, men ville på ingen måde være urealistisk.

Kim til modmagtsskabelse

I forhold til 1980'erne så man med SALTs borgerlønskonferencer spæde initiativer til skabelsen af en alliance på tværs af ideologiske skel. Men noget mere fast samarbejde, som 80'ernes midteroprørsbevægelse havde, fik man ikke skabt.

Men alligevel viste SALT-redaktionens arbejde omkring borgerløns-spørgsmålet, at det på et enkelt punkt kunne lykkes at bryde den hegemoniske diskurs' enten/eller logik igennem »arenaudbrud« og »magtdannelse« og »sagsorientering«, som Thomas Mathiesen har beskrevet dem.

»Arenaudbrud« betyder, som tidligere nævnt, at man viser, at man arbejder på den etablerede arena og samtidig bryder ud af denne arena til en videre offentlighed. Igennem borgerlønskonferencerne lykkedes det med et vist held at koble debatterne i systemet og de politiske partier sammen med debatterne udenfor.

»Magtdannelse« består i at afvise valget mellem at arbejde for kortsigtede krav og reformer og for langsigtede perspektiver. Igennem produktionen af et særligt temanummer om borgerløn kom man ud af ind- og uddefineringsklemmen ved at vise, at man både arbejdede praktisk for at påvirke debatten i de politiske partier og generelt det politiske system og samtidig havde et mere langsigtet mål.

»Sagsorientering« betyder, at man på en gang betoner uenighed og konflikt med det etablerede system uden at tage uenigheden op på alle områder. Det viste sig ved, at man forsøgte at samle forskellige borgerlønstanker og koncentrerede sig om at finde fællestræk i modsætning til et fokus på uenigheden mellem de forskellige borgerlønsidéer.

II. Den hegemoniske diskurs' retoriske udgrænsning af borgerløns-diskursen

1. Den partipolitiske udgrænsning af borgerlønsdiskursen

De fleste politiske partier er i mere eller mindre grad præget af og forbundet med industrisamfundets ideologier og organisationsformer. Borgerlønsdiskursen anfægter potentielt den traditionelle målsætning om økonomisk vækst og fuld beskæftigelse og lægger op til en ny målsætning om bæredygtig udvikling, og op til større organisationsændringer af arbejdsmarkedssystemet. Derfor har de politiske partier vanskeligt ved at forholde sig til og acceptere denne nye idé.

De partier, der mest klart går ind for en entydig vækstmålsætning, går derfor også imod borgerløn (Socialdemokratiet og Venstre), mens de partier, som er halvt vækstkritiske (SF og Det Radikale Venstre, Kristeligt Folkeparti), har en ambivalent og uklar holdning til borgerløn. Fordi de ikke har en klar vækstkritisk holdning, kan borgerlønsidéen ikke komme til at indtage en central og nødvendig plads i deres politiske idéverden.

Usikkerheden i sprogbrugen viser sig tydeligt. Grupper i Det Radikale Venstre havde vanskeligheder med at acceptere begrebet borgerløn, måske fordi det i for høj grad blev forbundet med »Oprør fra midten«, og dets hovedpersoner. Derfor famlede man sig frem og talte om »personydelse« og »generelt løntilskud«. I Enhedslisten og dele af SF ville nogle slet ikke høre tale om begrebet »borgerløn«, måske også fordi det blev forbundet med »Oprør fra midten«, eller fordi det blev forbundet med et borgerligt politisk projekt. Enhedslisten ville derfor bruge ordet »samfundsløn«. I Kristeligt Folkeparti ville man også gerne delvist distancere sig fra begrebet borgerløn ved i stedet at foreslå begrebet »borgerydelse«.

Den grundlæggende konsensus om en vækst- og aktiveringsdiskurs mellem Socialdemokratiet og Venstre

Socialdemokratiet og Venstre, der i offentligheden tilsyneladende repræsenterer to meget forskellige politiske-økonomiske strategier, var enige om at afvise borgerløn. De havde i begyndelsen af 1990'erne fået en ny fælles modstander, et »skræmmebillede«, som hed borgerløn. De syntes at være forbavsede enige om fastholdelse af den økonomiske vækst som samfundets målsætning og en øget brug af tvangsmæssigt arbejde og uddannelse for at nå det mål.

Det er bemærkelsesværdigt, at det var Socialdemokratiet og Venstre som de partier, der ikke havde gennemført en organiseret partidebat om borgerløsspørgsmålet, der begge i 1995 fik indføjet en afstandtagen imod borgerlønsidéen i deres programmer.

Hvis spørgsmålet var betydningsløst, ville man næppe ofre det plads i sine arbejds- og principprogrammer. Man kan formode, at man ved at tage afstand fra idéen har haft en interesse i en ideologisk normering af begrebet, der kunne være med til at forhindre, at debatten dukkede op påny i egne rækker.

Aktiveringsdiskursens brud på grundlæggende socialdemokratiske og liberale principper

Hvis man forsøger at vurdere aktiveringsdiskursen med traditionelle socialdemokratiske og liberale ideologiske briller, synes den at stride imod centrale værdier i begge de to store partiers ideologier.

1. Socialdemokratiet har normalt bekymret sig meget for lige kollektive solidariske rettigheder.

Aktivering betyder set i forhold til fagbevægelsens funktionsmåde en undergravning af fagbevægelsens grundprincipper, idet der nu er skabt en ny type offentligt tvangsmæssigt lønarbejde med en lavere og ufri aflønning.

2. Venstre har normalt bekymret sig meget for den personlige økonomiske valgfrihed.

Aktivering betyder set i forhold til spørgsmålet om personlig økonomisk valgfrihed en diskrimination og krænkelse af den personlige frihed for nogle af samfundets svagest stillede borgere.

Socialdemokratiet: »Gør din pligt, kræve din ret!«

Forvanskningen af et politisk frigørelseslogan

Socialdemokratiet har som beskrevet forsvaret aktiveringsprojektet med, at i det hang rettigheder og pligter sammen, hvorimod borgerløn var dårlig og »uværdig«, fordi det var en rettighed uden en pligt. Det er sket med henvisning til, at man altid i arbejderbevægelsens historie har haft sloganet: »Gør din pligt, kræve din ret«. Filosofien i aktiveringsdiskursen skulle være den samme som den filosofi, som arbejderbevægelsen blev startet på.

Men intet kan være mere forkert! For hvad mente man egentlig med sloganet: »Gør din pligt, kræve din ret«? i arbejderbevægelsens barndom?

I de frie fagforeningers politiske manifest fra 1874 (Callesen og Lahme 1978) hed det:

»I Betragtning af, at Kampen for den arbejdende Klasses Befrielse ikke er nogen Kamp for Klasse-privilegier og Forrettigheder, men for lige store Rettigheder og lige store Pligter, og for Afskaffelsen af ethvert Klasseherredømme, at Arbejderklassens politiske og økonomiske Befrielse kun er mulig, naar Kampen føres i Fællesskab og med Enhed, vil vi ved alle de lovlige Midler, der staar til vores Raadighed, virke hen til, at det social-demokratiske Arbejderparti i Danmark faar en ensartet Organisation, og de frie Fagforeningers Centralbestyrelse i Kjøbenhavn anses for den øverste Ledelse i partiets sociale og politiske Anliggender, og Dagbladet »Social-Demokraten« for vort Organ i Pressen.« (Ibid.32-33).

Og i IAAs generalstatutter og reglementariske bestemmelser fra 1871 hed det. (Ibid:11):

»Kongressen anser det for en Pligt at forlange de borgerlige og menneskelige Rettigheder ikke alene for sit eget Parti, men for Enhver, der opfylder sine Pligter.

»Ingen Rettigheder uden Pligter,
Ingen Pligter uden Rettigheder.«

Sloganet var vendt imod overklassens privilegier (»ophævelse af alle Forrettigheder, der hidrører fra Stand eller Fødsel«). Overklassen havde rettigheder uden pligter, mens den fremvoksende arbejderklasse havde pligter uden rettigheder.

Derfor krævede arbejderbevægelsen skattepligt for alle (»indførelse af direkte Indkomstskat med stigende Skala, samt en større Skat på Arv«), og

værnepligt (»Oprettelse af et Folkeværn i stedet for en staaende Hær«) (hvilket var vendt imod overklassen) og en række lige rettigheder (bl.a. lige og almindelig valgret, ret til undervisning, religionsfrihed og ytrings-, forenings- og forsamlingsfrihed).

De civile, politiske og sociale rettigheders sammenhæng med pligter over for samfundet blev dengang opfattet på en helt anden måde, end Socialdemokratiet nu forsøger at fremstille sammenhængen mellem rettigheder og pligter.

Dengang havde man en politisk-juridisk opfattelse af forholdet mellem rettigheder og pligter. At kræve en rettighed, betød at staten (samfundet) var forpligtet til at gøre disse rettigheder mulige. At kræve stemmeret betød ikke, at man samtidig fik stemmepligt, men at staten fik pligt til at gøre denne stemmeret mulig.

Idag har Socialdemokratiet forladt den politisk-juridiske opfattelse af forholdet mellem rettigheder og pligter og anlægger en rent økonomisk betragtning: »Fra arbejderbevægelsens start var pligter og rettigheder to sider af samme sag. Alle måtte yde for at kunne nyde.« (Socialdemokratiet 1995:8). At yde for at kunne nyde er en økonomisk maksime og logik, at have rettigheder og pligter er en politisk-juridisk diskurs.

At bistandsklienter har fået både en ret og pligt til aktivering er politisk-juridisk en meningsløs konstruktion. Man har normalt ikke pligt til det, man har en rettighed til. Man har som sagt stemmeret, ret til at forsamles, ret til at ytre sig, men man har ikke pligt til at stemme, at forsamles, at ytre sig. Det er rigtigt, at der til rettigheder hører pligter, men det er ikke den samme person, der normalt både har en rettighed og en pligt. Det er en anden part, staten, der har pligt til at sikre, at stemmeretten, forsamlingsretten, ytringsretten for borgerne er sikret.

Hvor sloganet »gør din pligt, kræve din ret« i arbejderbevægelsens barndom blev forstået politisk-juridisk som et kamp-slogan for nye rettigheder og vendt mod overklassens privilegier (manglende pligter), bliver dette slogan i dag af Socialdemokratiet forstået snævert markeds-mæssigt og brugt til at retfærdiggøre overklassens (de fuldtidsarbejdendes) fastholdelse af de marginaliserede (arbejdsløse og bistandsklienter) som en andenrangs arbejdskraft (i aktivering) ved at pålægge dem en særlig pligt til at arbejde for deres overførselsindkomst.

De, der ikke på markedet kan få et normalt lønarbejde, har fået ret og pligt til aktivering. Hvor man i arbejderbevægelsens barndom kæmpede for lige politiske rettigheder og pligter omfattende alle statsborgere, forsøger man i dag at retfærdiggøre ulige rettigheder og pligter. Et politisk frigørelses-slo-

gan er blevet vendt til et politisk undertrykkelsesslogan. Overklassen (blandt lønarbejderne) skal fortsat have ret til lønarbejde (men ikke politisk-juridisk sikret) og ikke pålægges nogen arbejdspligt. Underklassen (de arbejdsløse og bistandsklienterne) har både fået en ret og en pligt til aktivering.

Venstre: Mere valgfrihed – men ikke på arbejdsmarkedet!

Et af Venstres mål er som nævnt at omdanne institutionstilskud til persontilskud for at skabe større valgfrihed for borgerne. Men partiet undlader at gå ind for dette princip på arbejdsmarkedet? Hvorfor?

På børnepasningsområdet er Venstre meget optaget af at bryde det offentlige monopol på børnepasning og at give borgerne muligheder for at vælge mellem offentlige og private løsninger.

Hvorfor vil man ikke bryde monopolet på arbejdsmarkedet? Hvorfor skal kontanthjælpsmodtagerne bindes til at levere et arbejde til et offentligt monopol (det kommunale beskæftigelsessekretariat) og ikke gives nogle valgmuligheder for private løsninger? Hvorfor kunne kontanthjælpsmodtagerne ikke vælge mellem at stå til rådighed for det kommunale (aktiverings)arbejdsmarked eller at stå til rådighed for familierne eller lokalsamfundet i stedet?

Venstre ser gerne, at »opgaver løses på privat initiativ af den enkelte, familien, private virksomheder og private organisationer«. Det forekommer ikke indlysende og konsekvent ud fra Venstres egne idéer, at kontanthjælpsmodtagerne ikke får mulighed for at stå til rådighed for netop disse opgaver. Det ville skabe flere valgmuligheder for de svageste på arbejdsmarkedet og skabe debat om, hvad aktivering egentlig er for noget.

Anders Fogh Rasmussen begrundet som tidligere nævnt aktiveringspligten med, at man kun skal have »frihed til at bruge egne penge og ikke andres penge.« Bistandshjælpen er en overførselsindkomst (andres penge), hvorfor man kan kræve en arbejdspligt. Men et persontilskud til børnepasning er også skattepenge (andres penge), og her bør man efter Venstres opfattelse hæve valgmuligheden mellem offentlig pasning og privat pasning. Det forekommer inkonsekvent, at Venstre kun vil give valgmuligheder på nogle områder og ikke på andre, der f.eks. kan være betydningsfuld specielt for de svageste?

SF: »Mindre stat og mere samfund« – men ikke på arbejdsmarkeds- og socialområdet!

Borgerlønsdebatten i SF viste, at partiet var splittet i sin holdning til vækst og lønarbejdet, og modsætningerne kan tolkes som udtryk for en mere grundlæggende ambivalens i hele partiets politiske forståelsesramme. Det viser sig på flere områder:

1. Man giver udtryk for en vis kapitalismekritik og er samtidig bundet til kapitalismen ved især at tænke igennem almindelige lønarbejdskampbriller.
2. Man stiller sig kritisk til lønarbejdet, men er samtidig med til at udvide det med alle dets kontrolforanstaltninger.
3. Man taler om det vigtige i at skabe fuld beskæftigelse, flere lønarbejdspladser. Men man går også ind for en bedre fordeling af lønarbejdet igennem nedsat arbejdstid og skabelse af »skraldemands-modeller«. Samtidig taler man om muligheden for udvidelse af arbejdsbegrebet f.eks. ved at give mulighed for aktivitetsorlov, at arbejde i selvvalgte sociale fællesskaber i en periode, mod at få suppleret en orlovsydelse over dagpengeniveau.
4. Man vil lempe kontrollen over for arbejdsløse og bistanndsklienter, men samtidig fastholde en rådighedspligt og aktiveringstvang.
5. Overordnet vil man have »mindre stat og mere samfund«, og samtidig udvide det offentlige arbejdsmarkedssystem med nye orlovsordninger.

SFs lammelse i forhold til borgerlønsproblemet kan også forstås i sammenhæng med, at partiet er politisk strategisk-alliancemæssigt bundet til socialdemokratisk arbejderbevægelse (skabelse af et arbejderflertal eller reformflertal) og medlemsmæssigt og forståelsesmæssigt bundet til velfærdsstatens social- og arbejdsmarkedssektors problemløsningshorisont. (Christensen, 1991).

En forklaring på SFs ambivalente holdning til borgerlønsidéen kunne være, at mange af SFs medlemmer og vælgere lever af den måde, den nuværende velfærdsstat løser sine problemer på. En borgerlønsreform ville stille spørgsmål ved rationalet i mange SF'eres arbejde og kræve omstruktureringer. Man kunne formode, at en sådan modernisering af den offentlige sektor ikke ville være lige populær hos alle offentlige ansatte og deres fagforeninger, som SF i nogen grad henter sin støtte hos.

Overordnet kan SFs reaktioner på borgerlønsidéen ses som udtryk for, at partiet har svært ved at sætte grænser for en fortsat økonomisk vækst, grænser for udvidelse af lønarbejdet og den dermed forbundne klientgørelse og bureaukratisering af social- og arbejdsmarkedssektoren. Fordi partiet er uafklaret om en langsigtet strategi, nøjes man med at formulere teknokrati-

ske rationaliseringsforslag, der kan regne med at opnå realpolitisk støtte hos Socialdemokratiet, uden at partiet selv synes at have nogle overordnede idéer at rationalisere efter.

Det radikale Venstre: Hvordan man standser en debat før den bliver spændende

At arbejdet med borgerlønsidéen ikke blev til noget i Det Radikale Venstre skyldtes sikkert flere faktorer. Der var usikkerhed og uenighed både i udvalget og blandt mange medlemmer, samtidig med at modstanden i partiets ledelse var stor. Dertil kom at beskæftigelsessituationen ændrede sig, mens udvalget arbejdede, og den politiske debat derved ændrede fokus. Det har sikkert også betydet noget, at partiet i perioden var regeringsparti, hvor en for kraftig borgerlønsmarkering kunne skabe problemer i forholdet til Socialdemokratiet.

Da økonomiministeriet på Marianne Jelveds foranledning i dec. 1993 fremlagde en rapport om borgerløn, konkluderede hun, at borgerløn var en økonomisk urealistisk utopi. Borgerlønsudvalgets formand, den tidligere landsformand Thorkild Møller, vendte sig imidlertid imod Marianne Jelveds hastige konklusion: »Fremfor at bruge kræfterne på at bevise borgerlønstankens økonomiske umulighed, burde fremsynede politikere og partier drøfte samfundsudviklingen og de midler, der skal til for at bevare et humanistisk og demokratisk samfund... lad os turde tænke frit og nyt i stedet for at lege »Spielverderber«, næsten inden debatten er begyndt.« (Radikal Politik 28. dec. 1993). Dette synspunkt blev også støttet af andre partimedlemmer med den begrundelse, »at visionære tanker hverken kan eller bør stoppes med henvisning til økonomi alene.« (Hans-Jørgen Jagd, Radikal Politik 22. marts 1994). På trods af disse protester var denne rapport med til at lukke den interne partidebat.

Marianne Jelved havde bragt sig i en strategisk gunstig position over for sit eget bagland. På den måde kunne hun over for borgerlønstilhængere henvise til, at spørgsmålet på hendes foranledning var taget op det sted, hvor hun havde indflydelse. Samtidig kunne hun dæmpe debatten i sit politiske bagland med henvisning til eksperternes afvisning af idéen.

Det interne partidemokratis vanskeligheder

Den politiske proces i både SF og Det Radikale Venstre viser, at principielle idédebatter om grundprincipper i vores samfund er svære at føre frem i de politiske partier. Partiledelserne og partiapparaterne forsøgte at kontrollere og standse debatten blandt medlemmerne. De politiske partier er principielt

vendt imod hinanden i en indbyrdes konkurrence- og propagandakrig. Det gør det svært at give nye idéer en ordentlig behandling, fordi de på en uberegnelig måde kan ændre den politiske dagsorden, loyalitet og alliance-mønster. Derfor kan nye idéer være skadelige set fra partiledelsernes synsvinkel, med mindre de kan bruges som element i et aktuelt offentligt positionsspil. Alle politiske ledere vil gerne være med til at styrke deres partis stilling i det aktuelle parlamentariske spil. Derfor forsøger de at styre og kontrollere den interne politiske debat, så den ikke skader det åbne parlamentariske positionsspil.

Processen i de to partier viser, at nye standpunkter har svært ved at overleve selv i de mest åbne partier, fordi partiledelsen sætter dagsordenen. Partiledelserne er kun interesseret i principielle politiske debatter, i det omfang de selv har kontrol med, i hvilken retning den løber. Hvad man først og fremmest er interesseret i, er at få støtte og opbakning til de dagsordener, man selv forsøger at sætte i forhold til de andre partiers arbejde og synspunkter.

Aktive minoriteter i politiske partier har svært ved at holde ud og fortsætte i organisationer, hvor der hersker et stort konformitetspres i forhold til partiets forståelseshorisont.

2. Ministrenes politiske retorik i borgerlønsdebatten

I perioden fra efteråret 1993 frem til 1995 gav flere ministre ved forskellige lejligheder i dagspressen udtryk for deres holdning til borgerlønsidéen. Ingen af ministrene lagde op til en egentlig debat om, hvad borgerløn er og eventuelt kunne være. De var derimod interesseret i at udsende nogle symbolske signaler om, at de opfattede borgerløn som noget, der ikke løste problemerne, og som stod i modsætning til regeringens politiske strategi.

Hvilke argumentationsfigurer brugte ministrene i afvisningen af borgerløn?

»Mennesker vil have et arbejde med krop og ikke en check med tal på«

Et grundlæggende argumentationstræk imod borgerløn gik på, at borgerløn står i modsætning til lønarbejde, og at flertallet i befolkningen betragter lønarbejdet som det centrale i tilværelsen. Borgerløn ændrer arbejdsbegrebet, og det er kun en meget lille minoritet interesseret i. Og som politikere ville de ikke være med til at ændre befolkningens holdning til arbejdet.

Arbejdsminister Jytte Andersen advarede i efteråret 1993 flere gange i debatindlæg i dagspressen imod at indføre borgerløn. Befolkningen ville ikke

have borgerløn. De ville ifølge arbejdsministeren have et arbejde, »et arbejde med krop og ikke en check med tal på«. Hun sagde, at »arbejdet er en vigtig del af livet. At arbejde er en vigtig del af vores selvforståelse. Det giver identitet og mulighed for at indgå i et forpligtende fællesskab på en arbejdsplads. Kun en meget lille del af befolkningen vil i virkeligheden igennem et langt liv kunne skabe sig social status og selvrealisering ved alternativ vej« (»Borgerløn er ikke vejen til fremtiden«. Politiken 1.9.93).

»Jeg tror ikke på livslykke gennem hobbybetonet fritidsaktivitet«

Økonomiminister Marianne Jelved havde samme arbejdsbegreb som Jytte Andersen. Hos hende blev borgerløn også sat i modsætning til lønarbejde og som havende noget med fritid at gøre. »Jeg vil ikke afvise diskussionen om et ændret arbejdsbegreb, men så længe hvert eneste menneske oplever, at du skaber din identitet ved at lave et arbejde, er forslaget om borgerløn en håbløs idé«. For hende fandtes der arbejde og fritid, og arbejdet synes at være det vigtigste i samfundet og livet. »Jeg tror, det er et dybt menneskeligt instinkt at ønske en identitet gennem et arbejde. Med andre ord. Jeg tror ikke på livslykke gennem hobbybetonet fritidsaktivitet.« (Børsen 5.1.94). Hun mente i øvrigt, at borgerlønss Diskussionen drejede sig om holdningsændringer »og det kan man ikke lovgive for i Folketinget«. (Information den 14-15.8. 93).

»Arbejdet knytter os mennesker sammen til et samfundsfællesskab«

Erhvervsminister Mimi Jakobsen gav udtryk for en lignende holdning (»Borgerløn – nej tak«. Det fri Aktuelt 10.11.94): »Uanset hvor store bestræbelser vi gør os for at omdefinere arbejdsbegrebet ved at omdøbe den arbejdsløse til »arbejdsfri«, så ændrer det ikke ved, at det i høj grad er arbejdet, der knytter os mennesker sammen til et samfundsfællesskab. Derfor skal vi ikke først og fremmest satse på at give den udstødte en borgerløn – men derimod gøre alt for at give ham eller hende mulighed for at komme i kontakt med arbejdsmarkedet.«

»Borgerløn er at give op over for problemerne«

Synet på lønarbejdet som det centrale er tæt koblet sammen med synet på det vigtige i at fastholde målet om fuld beskæftigelse. For en minister er det vigtigt at konstruere et billede i offentligheden af, at man tager problemerne alvorligt, er ansvarlig, og at man ikke giver op i sine bestræbelser på at løse problemerne. Det sker blandt andet igennem forsøg på at tegne et billede af sine politiske modstandere som nogle, der ikke er lige så gode problemlø-

sere som en selv, eller direkte svigter på disse områder.

Arbejdsminister Jytte Andersen understregede kraftigt, at målet for regeringen stadig var »på længere sigt at skabe fuld beskæftigelse og dermed sikre et arbejdsmarked for alle«. Borgerløn er at »give op over for problemet«, det er uansvarligt og »for let«.

Økonomiminister Marianne Jelved gav udtryk for en lignende holdning. »Jeg hører ikke til dem, der giver op. Og det mener jeg, man gør, hvis man siger, at vi aldrig får fuld beskæftigelse. At vi lige så godt kan indføre borgerløn. Det går jeg ikke med til.« (Information den 11-12.9.93).

»Borgerløn er et dårligt ord..

men se på hvad vi har i dag, hvad er det så?»

At der imidlertid ikke var helt enighed i regeringen viste udtalelser fra Mimi Jakobsens partifælle socialminister Yvonne Herløv Andersen, der i maj 1994 i Det Fri Aktuelt (den 31.5.94) udtalte noget helt andet.

Hun sagde, at hun ikke troede på fuld beskæftigelse: »Snakken om arbejde til alle er et mantra fra 80'erne, som går igen på Christiansborg. Ingen tror, at samtlige 350.000 arbejdsløse vil komme i arbejde selvom arbejdsministeren gør, hvad hun kan.«

Yvonne Herløv Andersen mente derfor, man fremover var »nødt til at adskille begreberne arbejde og forsørgelse.« Hun ønskede at tage hul på diskussionen om, hvad man skal sætte i stedet for arbejde. Direkte sagde hun, at en stor gruppe af danskere måtte acceptere ikke at blive forsørget af sig selv i fremtiden, men hun vægrede sig dog ved at kalde den permanente offentlige forsørgelse borgerløn. »Det er et dårligt ord.. men se på, hvad vi har i dag, hvad er det så?»

Hun mente, at man skulle fjerne det unormale ved arbejdsløshedsbegrebet. »For med mindre man fjerner skyld, skam og skændsel fra begrebet arbejdsløs, vil de ledige blive ved med at have det dårligt«.

»Borgerlønsmodellen er passiv og perspektivløs«

Med den nye socialdemokratiske regerings arbejdsmarkedsreform blev begrebet aktivering et nyt nøgleord i bekæmpelsen af ledigheden. Begreberne aktiv og passiv fik en ny betydning. At være passiv betød nu at modtage en overførselsindkomst uden noget krav om modydelse. At være aktiv betød, at man fik en skærpet ret og pligt til at deltage i de arbejdsmarkedspolitiske foranstaltninger.

Jytte Andersen kaldte derfor »borgerlønsmodellen en passiv og perspektivløs måde at angribe ledighedsproblemet på« (Politiken 27.9.93), og hun

talte om, at borgerløn »bortdefinerer ledighedsproblemet« (Politiken 1.9.93).

»Borgerløn skaber en tabergruppe«

En anden argumentationsmåde, som ministrene brugte imod borgerlønsidéen var, at den ville få nogle uønskede effekter. Som Jytte Andersen sagde: (»Borgerløn løser ikke ledighedsproblemet.« Politiken 27.9.93) »Den gavner måske nogle få, men det vil helt sikkert også skabe en tabergruppe, der er utrolig svær at få ind på arbejdsmarkedet, den dag beskæftigelsen stiger, eller de selv måtte have lyst til at vende tilbage«.

Denne argumentationsform blev gentaget af andre ministre. Marianne Jelved kaldte det, »at samfundet betaler folk ud på et sidespor«, og sagde også, at »i realiteten bruges det til at skubbe folk ud af arbejdsmarkedet mod deres vilje«. (Børsen 5.1.94). Mimi Jakobsen (»Borgerløn – nej tak«. Det fri Aktuelt den 10.11.94) sagde, »jeg mener, at en borgerløn vil være en legitimering af, at der i det danske samfund er hundredetusindevis af mennesker, som er udstødt fra samfundsfællesskabet«.

»Borgerløn er en rettighed uden pligter«

En af hoveddancerne imod borgerlønnen var, som tidligere berørt, at den opfattes som en rettighed uden pligter. Jytte Andersen gav udmærket udtryk for det (»Borgerløn løser ikke ledighedsproblemet« (Politiken 27.9.93.)): »Et samfund overlever ikke på rettigheder alene – der må også være nogle pligter, der giver den enkelte et ansvar i.f.t. samfundet... og bør hver enkelt ikke have en forpligtelse til at være parat til at tage del i det samfundsmæssige arbejde?«

Marianne Jelved sagde det samme: »Selv er jeg tilhænger af rettigheder og pligter, og jeg kan ikke lide perspektivet: Et samfund hvor man nøjes med rettighederne.« (»Borgerløn – en utopi«. Politiken 9.12.93.).

»Social værnepligt« – »den ultimative statsliggørelse af individet«?

Både Jytte Andersen og Marianne Jelved mente, at der i et ordentligt samfund skulle skabes en parallelitet mellem rettigheder og pligter. Hvilke pligter tænkte de på? De synes især at være interesseret i at opretholde rådighedspligten og aktiveringspligten for bestemte modtagere af overførselsindkomster.

Det fremgik klart af arbejdsministerens reaktionsmåde over for borgerlønstilhængernes forslag om en eventuel »social værnepligt« som en modydelse i forhold til borgerlønnen. Det var et forslag om at indføre en ny pligt for alle samfundsborgere.

Da dette forslag blev fremsat af midteroprøreren Niels I. Meyer (Berlingske Tidende den 9.1.94), blev han af Jytte Andersen mødt med følgende reaktion: »Meyers verden minder om Maos kulturrevolution«.... »men hvor er vi henne med et sådant forslag? I Kina under kulturrevolutionen? Eller i kommunistiske arbejdslejre?« Social værnepligt blev af arbejdsministeren kaldt den »ultimate statsliggørelse af samfundet.« (Berlingske Tidende 25.1.94).

Politisk double-bindkommunikation

Jytte Andersens reaktionsmåde er et interessant eksempel på double-bindkommunikation. Det består af to modsatrettede budskaber, hvor modtageren ikke kan undgå at reagere forkert. Borgerlønstilhængerne bliver først bebrejdet, at borgerløn er en rettighed uden pligter. Da så borgerlønstilhængerne ønsker at diskutere pligter knyttet til en borgerløn (»social værnepligt«) bliver det taget som udtryk for »kommunistiske arbejdslejre«. Det er også galt. Ligemeget hvad man siger om borgerløn, er det forkert!

Skift i den politiske retorik imod borgerløn

I efteråret 1993 da arbejdsløsheden var på sit højeste og borgerlønsdebatten kulminerede, var ministrenes argumentation imod borgerløn, at flertallet af befolkningen i virkeligheden ville have lønarbejde og ikke var interesseret i borgerløn.

Da arbejdsløsheden i 1994-95 så småt begyndte at falde, arbejdsmarkedsreformen begyndte at virke bl.a. med orlovsordningerne, og flere opinionsundersøgelser faktisk viste, at borgerlønsidéen havde relativt stor tilslutning i opinionen, skete et interessant skift i ministrenes argumentation imod borgerlønsidéen. Borgerløn blev nu gjort til noget, som allerede eksisterede som en farlig tendens i systemet, som skulle bekæmpes. Store dele af befolkningen blev nu af politikerne fremstillet som præget af »en borgerlønsmentalitet«, der skulle bekæmpes, hvorfor der var behov for opstramninger i arbejdsmarkedsystemet.

»Borgerløn er lukket ind ad bagdøren«

I slutningen af 1994 kom denne nye argumentationsform ind i den politiske debat. Det synes at være direktør Hans Skov Christensen fra Dansk Industri, der stod som skaber af tankegangen. I Berlingske Tidende (20.9.94) lancerede han udtrykket »Borgerlønnen er lukket ind ad bagdøren«. Med det mente han, at en ny type overførselsindkomster (orlov, efterløn og overgangsydelser) kunne betragtes som en slags borgerløn. »Der er indført bor-

gerløn ad bagdøren for personer i den erhvervsaktive alder, der ikke er beskæftiget eller arbejdsløse«. Det mente han var noget, der undergravede velfærden og kaldte det derfor for en farlig »udvikling mod forsørger- og borgerlønstaten«.

Tankegangen blev fulgt op af professor Anders Ølgaard, der i Børsen (den 2.2.95) talte om, at vi har fået »borgerløn ad bagdøren«, fordi »antallet af voksne danskere, der ikke modtager indkomstoverførsler fra det offentlige, er faldet meget. Det har givet »borgerløn ad bagdøren«, uden at nogen har mærket det«.

»Vi må erkende, at vi er ved at etablere en borgerlønstat«

Ugbrevet »Mandag Morgen« (Leder: »Fra fuld beskæftigelse til fuld forsørgelse.« Nr. 1. 2. jan. 1995) var ikke sen til at tage debatten op. De sagde meget rammende: »I stedet for fuld beskæftigelse kan vi prale af at have opnået næsten fuld forsørgelse. Vi nærmer os – uden at have besluttet det – indførelse af borgerløn.« Økonomisk konsulent i Dansk Industri, Henrik Friis, så to løsninger på situationen: »Løsningen er derfor enten kraftigt at nedprioritere andre velfærdsopgaver eller afvikle – eventuelt kraftigt reducere – eksisterende ordninger. Alternativt må vi erkende, at vi er ved at etablere en borgerlønstat. Det er bedre end at skyde problemerne foran sig. Så må vi i stedet forholde os til, hvordan vi skal finansiere borgerlønnen.«

»Borgerlønsmentaliteten har fået lov til at brede sig i dagpengesystemet«

Mandag Morgen havde derved stillet en dagsorden om den truende »borgerlønstat«, som de fleste politikere villigt fulgte.

Arbejdsministeren lagde ud med at kræve »en kulturrevolution i dagpengesystemet« (»Arbejdsministeren ønsker en kulturrevolution i dagpengesystemet«. Mandag Morgen nr. 33. 25. sept. 1995). »Frem for alt har vi brug for en kulturrevolution i store dele af dagpengesystemet. Under lavkonjunkturen har vi udviklet nogle normer og holdninger, der ikke længere er basis for. Der var jo reelt ingen rigtig debat om rådigheden i 80'erne«. Arbejdsministeren sagde, at man havde betragtet dagpengesystemet som en »borgerlønsnignende ydelse«, og hun vedkendte sig et ansvar for »at borgerlønsmentaliteten har fået lov til at brede sig i dagpengesystemet«. Det skal understreges, at aktiveringen er en pligt.

Det er interessant at se, hvorledes begrebet »kulturrevolution« skifter værlør i Jytte Andersens sprogbrug. I begyndelsen af 1994 beskyldte hun borgerlønsstilhængerne for at gå ind for »kulturrevolution« og »kommunistiske

arbejdslejligheder«, fordi Niels I. Meyer havde foreslået en »social værnepligt.« I 1995 vil Jytte Andersen standse »borgerlønsmentaliteten« med en »kulturrevolution«.

»Opgør med forsørgerkulturen«

Helt på linie hermed lagde økonomiminister Marianne Jelved op til et »opgør med forsørgerkulturen« (»Økonomiministeren: Al lovgivning skal tilpasses ny kultur.« Mandag Morgen nr. 43. 4. dec. 1995). Hun mente nu, at forsørgerkulturen har bredt sig gennem 25 år, og at den er dybt rodfæstet i danskernes holdninger. »Det er blevet legalt at læne sig tilbage og sige, at det her kan jeg ikke finde ud af, og så vente på at blive samlet op.« Hun mente, at den store veluddannede middelklasse har sat sig på utrolig mange ressourcer. I et avisinterview (Jyllands-Posten 19.11.95) forklarede hun udviklingen med, at »vores lovgivning har sendt forkerte signaler som har bidraget til at skabe nogle holdninger, der underminerer vores samfund«.

Konjunkturbestemte argumentationsmønstre

Ministrenes argumentationsmåde er interessant, fordi den viser, at deres argumentation synes at skifte med den økonomisk-politiske konjunktur. Da arbejdsløsheden var stor og stigende havde man én type argumentation imod borgerløn, da arbejdsløsheden begyndte at falde, benyttede man sig af en anden type argumentation.

Først vendte man sig imod borgerløn ad »fordøren« med argumentet om, at flertallet ikke var interesseret i det, og at det kun blev ønsket af et mindretal. Tanken kunne måske være god nok, men den krævede holdningsændringer, og det var ikke lovgivningens opgave at gå ind og påvirke den.

Da det så viste sig, at idéen havde en betydelig opbakning, vendte man sig også imod borgerløn ad »bagdøren«. Industrien var bekymret for omkostningsniveauet, og politikerne fulgte trop og krævede opstramninger og besparelser. Befolkningen blev nu af politikerne bebrejdet, at den gik ind for »borgerløns-lignende« ordninger.

Tidligere fremstillede politikerne befolkningen som nogle, der gik ind for lønarbejde, og de mente ikke, det var lovgivningens opgave at skabe holdningsændringer i retning af en ændring af arbejdsbegrebet. Da det viste sig, at grupper i befolkningen faktisk havde ændret arbejdsbegreb, råbte de vagt i gevær. Nu mente man nok, at lovgivningen skulle forsøge at skabe holdningsændringer, og talte om behovet for en »kulturrevolution« og om vigtigheden af at »sende de rigtige signaler« i lovgivningen.

»Mistænkeliggørelsen af de ledige er skudt langt over målet«

En indikator på holdningskiftet var Jytte Andersens markant ændrede signaler vedrørende rådighedsreglerne fra 1993 til 1995. Kort tid efter at hun var tiltrådt som arbejdsminister i 1993, udtalte hun i et interview: »Dagpengereglerne og dagpengesystemet er en meget præcis afspejling af den tidligere regerings helt udprægede mistillid til de ledige. Man har lavet regler, som skal kontrollere de ledige forfra og bagfra, ud fra den holdning, at de nok i virkeligheden ikke står til rådighed for arbejdsmarkedet, når alt kommer til alt. Den mistænkeliggørelse er skudt langt over målet, og den vil vi distancere os klart fra.« (Årsberetning 1992. Direktoratet for Arbejdsløshedsforsikring:10).

Da man lavede den nye arbejdsmarkedsreform i 1993 blev det netop lanceret med, at »A-kassernes rolle som serviceyder blev styrket, mens rollen som kontrollant blev svækket« (Politikens kronik den 25.10.93), og Jytte Andersen bebudede i sommeren 1993 en lempelse af rådighedsreglerne: »Det kan ikke være meningen at en arbejdsløs, der har aftalt et forløb med uddannelse og jobtræning med arbejdsformidlingen, skal til rådighedssamtale i sin A-kasse« (Information 10-11.7.93).

»Giv dig lov til orlov«

Man kan se helt tilsvarende holdningskift hos Jytte Andersen i forhold til orlovsordningerne. I efteråret 1993, da de var vedtaget og før de kom til at fungere, udtalte hun flere gange sin begejstring for den nye reform. Det skete f.eks. i et forord til forfatteren og ligestillingskonsulenten Bente Schwartz' bog: »Det gode liv.« (1993). »Vi har frihed til at gøre forskellige ting til forskellige tider. Vi kan tage et sabbatår og rejse ud i verden for at lære andre landes kulturer og historie at kende...Det kræver nemlig en række meget personlige overvejelser hos den enkelte og i familien at turde kikke til siderne og turde erkende, at der også findes andre vigtige sider i tilværelsen end et arbejdsliv... Bente Schwartz hjælper os i sin bog til at blive opmærksomme og åbne over disse andre sider af tilværelsen og til at diskutere det meget snævre arbejdsbegreb vi ofte benytter os af i det danske samfund...Der skal folkelige kræfter bag, før vi får gennemført et samfund, der bygger på fleksibilitet og nærhed til fordel for mennesket. DET GODE LIV skal – om jeg så må sige – på dagsordenen sammen med GIV DIG LOV TIL ORLOV – tanker som jeg håber vil blive læst, diskuteret og anvendt i praksis.« (Ibid:9-10).

Her er en klar erkendelse af, at vi politisk har et snævert arbejdsbegreb, og der gives et klart signal om at benytte orlovsordningerne (selv sabbatorloven

som endda fremhæves) i så stor udstrækning som mulig. Jytte Andersen startede i 1993 med at ville distancere sig fra den borgerlige regerings politik og opfordrede nærmest til skabelse af en social bevægelse for udnyttelsen af de nye orlovsordninger. I 1995 indledte hun så en omvendt kulturrevolution imod de lempelser, hun selv havde lovet og gennemført i 1993.

Borgerløn som metonymi

Ministrenes brug af borgerlønsbegrebet viser klart, at de ikke ønskede at diskutere, hvad det nye ord borgerløn kunne være, dvs. at give begrebet en neutral kernebetydning, men forsøgte at give begrebet både en negativ kernebetydning og en negativ medbetydning.

Borgerløn blev forbundet med en række kendte negative enkelttræk ved det bestående system, bl.a. den tvungne passivitet, udstødelsen fra arbejdsmarkedet og den skarpe og tvungne deling mellem arbejde og fritid. Ministrene gav herudfra indtryk af, at et borgerlønsystem betød en generalisering af disse træk. Borgerlønsbegrebet blev derved brugt metonymisk. Man forsøgte at få folk til at slutte fra de udvalgte negative dele til forestillingen om en ny negativ helhed.

Ministrenes »reaktionære« retorik

Set i forhold til Hirschmans tre grundtyper af »reaktionær« retorik, kan argumentet om at »Borgerløn skaber en tabergruppe« ses som udtryk både for forvrængnings-tesen, nytteløs-tesen og fare-tesen. Man kan forstå disse udtalelser således, at der ligger en påstand om:

1. At borgerløn vil få de modsatte effekter af, hvad borgerlønstilhængerne tror. Den er måske velment fra reformtilhængerens side, men den skaber en tabergruppe. Man kan politisk så tvivl omkring en reform ved at påstå, at reformen fører til det modsatte af det, reformtilhængerne tror.
2. Eller at en borgerløn ikke vil få nogen synderlig effekt, men lade den nuværende marginalisering fortsætte. Det er den anden måde at imødegå reformtilhængere på, nemlig at påstå, at den reform, tilhængerne tror er så vigtig og afgørende, i virkeligheden ikke vil ændre noget som helst. Verden vil være den samme.
3. Endelig kan man også forstå udtalelsen således, at med borgerløn vil de nuværende problemer blive forstærket, og ulighedssamfundet blive legitimeret endnu mere, hvilket er farligt. Hvis man er imod en reform,

kan man for det tredje argumentere med, at den måske nok kan løse en række problemer, men at den alligevel er betænkelig, fordi den vil skabe en fremtidig farlig tilstand for hele systemet, der er værre end den nuværende situation.

Ministrenes uddefinering af borgerlønsspørgsmålet

Ministrenes agumentationstyper kan også ses som udtryk for ind- og uddefineringsforsøg. Ved så kraftigt at understrege, at »arbejde er en væsentlig del af livet«, at »arbejde er afgørende for identiteten« og at »arbejdsmarkedet er samfundsfællesskabet«, forsøger man at styrke bestemte metaforer og et bestemt normalitetsbegreb: Lønarbejde er det normale. Samfundet er først og fremmest arbejdsmarkedet. Samfundet er et marked og markedsmekanismen ses som samfundets væsentligste netværk. Samfundet forstået som nogle sociale, kulturelle og politiske normer og netværk er noget sekundært, der kommer i anden række. Borgerløn er unormalt, fordi det er noget, som kun ønskes af en lille minoritet uden for arbejdsmarkedet. Det er en typisk uddefinerings-argumentationsform.

Men argumenterne om, at »Borgerløn er en rettighed uden pligter« og »Borgerløn er uværdig og passiviserende« er også typiske uddefineringsforsøg. Med disse argumenter, forsøger man at stemple borgerløn som værende noget, der strider imod det normale samfund og dets grundlæggende normer.

I det officielle arbejdsmarkedssprog findes der kun to begreber, »aktiv« og »passiv«, enten er man aktiv eller også er man passiv. Der findes ingen tredje mulighed. Begge er forbundet med tvang. Som »aktiv« er man tvunget til lønarbejde. Som »passiv« er man tvunget til ikke at arbejde, at forholde sig uden for arbejdsmarkedet – eller man bliver tvunget til »aktivering«, hvor man ikke er sikret at kunne blive »aktiv«.

En generel borgerløn adskiller sig herfra ved hverken at være forbundet med et aktivitetsforbud eller en aktivitetstvang. Den er passiv i den forstand, at der ikke ligger en aktivitetspligt, men den er ikke passiv, som de nuværende passive overførselsindkomster, fordi den ikke er forbundet med et aktivitetsforbud. Det nuværende dualistiske arbejdsmarkedssprog kan derfor ikke forstå borgerlønsidéen. Derfor kaldes borgerlønnen af ministrene »passiv«. Men den er hverken »passiv eller »aktiv«. Den nedbryder det dualistiske tvangsprægede sprogmonter og indfører en tredje mulighed. Borgerløn er neutral over for de enkelte menneskers ønsker om at være aktive eller passive. Derfor kan den ses som værende frigørende.

**»Samfundet som en familie«
med uenighed om lommepengeprincipperne (borgerløn)**

George Lakoff (1996) har som tidligere refereret lavet en tankevækkende analyse af de amerikanske politikeres dybdemetaforer, og kommer frem til, at både liberale og konservative på det grundlæggende sproglige plan er enige om at se samfundet ud fra familien, at argumentere politisk ud fra grundlæggende moralske metaforer, der har deres grundlag i familien. Forskellen mellem de to ideologiske strømninger hænger sammen med, at de hylder forskellige idealtyper af familier, hvilket afspejler sig i de sproglige metaforer.

De konservatives idealfamilie er en traditionel kernefamilie med faderen som den primært ansvarlige, der autoritativt udstikker regler og kontrollerer, at de overholdes, og hvor moderen tager sig af hjemmet (»Strict father morality«). Heroverfor står den liberale idealfamilie med to ligestillede forældre, hvor begge både har ude- og hjemmearbejde, og hvor opdragelsen i højere grad foregår som en gensidig lære- og kommunikations- og omsorgsproces (»Nurturant Parent Morality«).

Borgerløn er af nogle venstrepolitikere metaforisk blevet benævnt som lommepenge, og de har i den forbindelse advaret imod, at velfærdssamfundet udvikler sig til et »lommepengesamfund«. Tidligere skatteminister Peter Brixtofte (1995) har advaret imod »lommepenge-samfundet«, der for ham var en skrækvision, hvor man i fremtiden af staten fik et beskedent beløb, og hvor resten så ville gå til dækning af de stigende offentlige udgifter.

I valgkampen i foråret 1998 brugte Venstres daværende næstformand Anders Fogh Rasmussen også udtrykket i en dialog med Mogens Lykketoft (Jyllands-Posten 22.2.98). Han anklagede her Socialdemokratiet for at »have bygget en socialstat«, som han også kaldte et »lommepengesamfund«. »Vi har opbygget et lommepengesamfund. Kravet om frihed er umærkeligt bid for bid blevet underlagt trygleriet om materiel tryghed. Ikke fordi borgerne har ønsket det, men fordi systemet har lagt op til det.« Det var en anklage om, at Socialdemokratiet i virkeligheden havde skabt et borgerlønsamfund.

Og hvad svarer Mogens Lykketoft til det? Han ved godt, at der heri ligger en anklage om borgerløn. Han benægter det: »Vi skal ikke have et borgerlønsamfund, hvor den sociale samvittighed klares ved at sende folk en check. De mennesker, der ikke kan bestille noget, fordi de har et handicap eller er slået ud på en eller anden måde, skal naturligvis have en ordentlig levestandard. Men vi skal ikke fjerne hverken den enkeltes eller samfundets ansvar for, at de, der kan, skal arbejde.«

Her ses, at selvom de driller hinanden, er de grundlæggende enige om lommepengefilosofien i familien Danmark. Ifølge Fogh Rasmussens og Lykketofts udtalelser at dømme har markedsfilosofien sejret både i samfundet som sådan og i mange familier. Efter den bør lommepenge (indkomstoverførsler) kun gives for et konkret stykke arbejde, der bliver udført.

Heroverfor står en (måske gammeldags) borgerløn- og familielommepengefilosofi, hvor alle børn i familien (borgere i samfundet) gives et grundbeløb i lommepenge uanset, hvad de yder. Man forventer så, at de af sig selv påtager sig almindelige familie- og samfundspligter. For større opgaver aflønnes man derimod særskilt.

Samfundet som en familie, hvor forældrene (politikere) er bange for at miste kontrol over de krævende børn (borgerne)

Familie-metaforen kan føres videre. Mange kommunikationsrelationer mellem politikere og borgere ligner i deres grundtræk forholdet mellem børn og forældre.

Når vores forældre (politikere) ikke ønsker, vi skal have ensartede lommepenge med klart gennemskuelige regler for tildeling, hænger det måske sammen med, at de ønsker at kontrollere os, spille os ud mod hinanden og er bange for os.

Et tankevækkende interview med økonomiminister Marianne Jelved i tidsskriftet Mandag Morgen (Nr. 43. dec. 1995) pegede i den retning. Her blev hun spurgt om sin holdning til et forslag om medborgerkonto, som Den alternative Velfærdskommission havde foreslået.

Det er ikke borgerløn, men kunne minde om det. Idéen er, at alle skal have en konto, hvor man skulle kunne trække, når der var brug for overførselsindkomster, og at man så ville kunne se, hvor meget hver enkelt samfundsborger ydede til samfundet og trak på samfundet. Folk som før pensionsalderen indbetaler mere på medborgerkontoen end de løbende trækker ud til offentlig forsørgelse, får overskuddet udbetalt som pensionsopsparing.

Jelveds reaktion på forslaget var interessant, og dækker givetvis hendes holdning til et ægte borgerlønsforslag. Hun frygtede for hvilken mægtig koalition, der ville opstå, hvis alle danskere i den arbejdsføre alder fik en medborgerkonto.

»Allerede i dag er folkepensionisterne så stærk en gruppe, at folketinget kun kan vedtage »mere af det samme«. De unge kan også lægge pres på at få højere SU, de arbejdsløse kan kræve højere dagpenge osv. Indtil nu har vi den lykke at have dem skilt ud. Hvis alle fik en medborgerkonto, hvor de kunne trække, så ville jeg godt se, hvor mange år, der går, før vi har hele

Danmark stående på Slotspladsen for at få flere midler på medborgerkontoen. Nu er de pludselig »fælles om den««.

Her oprulles »forældres« mareridt om, at »børnene« ville »rotte sig sammen« og kræve ensartede »lommepenge« og »lommepengeforhøjelse«. Så er det meget nemmere at individualisere og splitte »børnene«. Hvad der måske kan undre er, at Marianne Jelved ikke samtidig har øje for, at man netop kunne tænke sig, at ensartede »lommepenge« samtidig kunne være med til at øge gennemskueligheden og ansvarligheden hos »børnene«. Når »forældrenes« indtægt går ned, er det nemmere at forklare og få accepteret en fælles nedgang, hvis der er lighed og klar gennemskuelighed, end når der skal føres komplicerede lønforhandlinger med hvert »barn«, hvor der let opstår misundelse, forskelsbehandling og nepotisme.

Det er ikke rart at være medlem af en »familie«, hvor »forældrene« mangler en grundlæggende tillid til »børnenes« ansvarlighed, og hvor »forældrene« diskriminerer »børnene« og ønsker at spille dem ud mod hinanden. Vi har behov for fremsynede »forældre«, der vil lægge op til et »familieråd«, hvor der skabes klare og gennemskuelige »lommepengeregler«, der på en gang skaber lighed, gennemskuelighed, stimulerer til ansvarlighed, og ikke skaber skel mellem »børnene«, ved at enkelte »børn« altid tvinges til at tage opvasken til en lav betaling, mens andre »børn« hele tiden får tilbud om loppe-tjanser med store, let tjente penge.

At politikernes ubevidste forældre-kontrolreaktioner kan være et sandsynligt grundlæggende moralsk forklaringsmønster på deres adfærd, bekræftes af nogle udtalelser fra den socialdemokratiske borgerrepræsentant i København, Hamid El Mousti. Han har en i årrække været ansat i arbejdsformidlingen som sagsbehandler. Han mener, at »folk sagtens kan finde ud af at beskæftige sig selv«, selvom de er arbejdsløse. (Ekstra Bladet 12.11.94).

Hans forklaring på, hvorfor det er så svært at få borgerløn, svarer helt til de psykologiske mekanismer, som Marianne Jelved også gav udtryk for: Politikerne er interesseret i at fastholde borgerne i et kontrol- og afhængighedsforhold (Politiken 22.11.94).

»Der er kun en ting, der forhindrer, at vi får borgerløn i Danmark, og det er, at beslutningstagerne gerne vil blive ved at kontrollere os... det passer de danske beslutningstagere – regering, opposition, arbejdsgivere, fagbevægelsen meget godt! De vil helst gøre folk afhængige af deres beslutninger.«

Mousti mener, at flere centrale socialdemokratiske politikere godt kan se fordelene ved borgerlønstanken. »Man må bare ikke nævne ordet borgerløn, selvom det har været i det socialdemokratiske parti-program i 1977.« (Ekstra Bladet 12.11.94.). Borgerløn synes at være politisk ukorrekt i Socialdemokratiet.

Den svenske sociolog Lasse Ekstrand (Ekstrand 1996), der har beskæftiget sig med »medborgarlön«, ser »den svenska socialdemokratien som ett allvarligt psykologisk hinder för skapandet av något nytt och annorlunda.« (ibid:19), og taler om, at socialdemokratiets rolle i det svenske samfund er koblet til en »lydighedskultur«: »Socialdemokratiets roll är också kopplad til vidmakthållandet av det svenska samhället som en lydnadskultur.«.»Lydnadskulturen, och den däri inneslutna lönarbetarkulturen, är en passionsbefriad kultur.« (Ibid:20-21). Fænomenet er sikkert mere udbredt i Sverige, men traditionen med en disciplinering til lønarbejde er også stærk i dansk arbejderbevægelse.

III. Den hegemoniske diskurs' institutionelle udgrænsning af borgerløns-diskursen

Udgrænsningen af borgerlønsdiskursen skete imidlertid ikke kun på den retoriske plan i den politiske offentlighed og i de politiske partier. Spørgsmålet blev også taget op i den statslige institutionelle struktur, hvor den også blev udgrænset.

Hvordan man får problemer til at passe til institutioner i stedet for at få institutioner til at passe til problemer

Etablerede diskurser og specielt den hegemoniske har både en retorisk og institutionel side. Hidtil er blevet fokuseret på den hegemoniske diskurs' politisk-retoriske udgrænsning af borgerlønsdiskursen.

Politiske diskurser er forståelsesrammer, hvis funktion det er at skabe identitet, tilslutning og koalitioner om bestemte politiske løsninger. Og politiske diskurser, specielt den hegemoniske diskurs, forsøger altid at udgrænse andre, alternative diskurser. Det ligger i deres grundfunktion. De forsøger at organisere bestemte spørgsmål og problemløsninger ind i politik og organisere andre ud af den politiske dagsorden.

Den hollandske miljøforsker Maarten A. Hajer taler om, at der i kampen mellem forskellige politiske diskurser, hvor der sker en hegemoniskabelse, sker en »lukning« af diskursen (»discursive closure«) og »problemlukning« (»problem closure«) (Hajer 1995:22).

Den hegemoniske diskurs' opgave er at opretholde en holdbar fælles identitet og politisk koalition bag de eksisterende institutionelle problemløsninger. Dens opgave kan også siges at være at sørge for, at de samfundsmæssige problemer opfattes på en sådan måde, at de passer til den institu-

tionelle struktur. Principielt kan de fleste samfundsproblemer opfattes på mange måder, som også Hajer gør opmærksom på:

»Problems can be conceptualized in such a way that they pose an institutional challenge, they can be scaled down so as to become manageable incidents, or they can be seen as processes of structural change that are beyond human intervention.« (Ibid:40-41).

I den hegemoniske diskurs vil man som regel altid forsøge at tilpasse problemerne institutionerne, hvorimod borgerlønsdiskursen kan ses som eksempel på et forslag om nyudvikling af institutionerne på grundlag af en ny problemopfattelse.

Kommissioners arbejde har ofte en helt afgørende betydning for den måde samfundet kategoriserer sine problemer på. Det er igennem kommissioner, at en række organisationer og institutioner sørger for, at opfattelsen af samfundsproblemerne bliver tilpasset og tilknyttet disse organisationers arbejdsmåde og problemhorisont.

Den franske sociolog Pierre Bourdieu taler (1997:123-33) om »den statslige konstruktion af folks måder at tænke på« (ibid:123). Staten er med til at konstruere en symbolsk orden, der opfattes som naturlig (»doxa«), »hvor spørgsmålet om statens legitimitet og den orden, den instituerer, ikke bliver stillet, undtagen i krisesituationer.« (Ibid:128). Det »symbolske konstruktionsarbejde« (ibid:131), som Bourdieu taler om, sker ofte i kommissioner, hvor »en samling af personer er blevet tildelt den opgave at varetage en almen interesse, og som er blevet anmodet om at overskride deres særegne interesse for at producere nogle universelle forslag.« (Ibid:132). Det er en af de centrale steder for produktionen af den hegemoniske diskurs og udgrænsning af alternative diskurser.

Den institutionelle udgrænsning af alternative diskurser er beskrevet på en lidt anden måde og med et andet begrebsapparat af den amerikanske politolog Joseph R. Gusfield (1981). Men dette kan også være med til at kaste lys over grundmekanismerne i udgrænsningsprocesserne i politik.

Han beskriver den politiske proces som en kamp om definitionen af offentlige problemer og taler om, at dem der har magten til at definere problemerne, får et »ejerskab« til dem: »The ability to create and influence the public definition of a problem is what I refer to as »ownership««. (Ibid:10).

»The structure of public problems is then an arena of conflict in which a set of groups and institutions, often including governmental agencies, compete and struggle over ownership and disownership, the acceptance of causal theories, and the fixation of responsibility« (ibid:15).

Den politiske kamp er ifølge Gusfield en bestandig kamp om defineringen af samfundsproblemerne, hvilket altid har tre dimensioner: 1. Hvem definerer problemerne? (»ownership«). 2. Hvordan er de opstået? (»causal responsibility«). 3. Hvad skal vi gøre? (»political responsibility and obligation«).

I kommissioner sker der en mere formel og autoritativ afgørelse af disse spørgsmål, hvor det netop sikres, at problemerne bliver løst inden for den hegemoniske diskurs' horisont, og at alternative diskurser bliver udgrænset.

Skabelsen af den hegemoniske diskurs i kommissioner sker bl.a. igennem: 1. Fastlæggelsen af kommissoriet. 2. Bemandingen af kommissionen og 3. Fastlæggelsen af kommissionens »professionelle«, »faglige« eller »videnskabelige« diskurs.

Den statslige problemdefinition

Den institutionelle udgrænsning af borgerlønsdiskursen skete i to kommissioner og i en embedsmandsrapport.

Socialkommissionen blev nedsat i august 1991 under Schlüter-regeringen og afsluttede sit arbejde i november 1993 under Nyrup-regeringen. Den tog borgerløns spørgsmålet op i sin første rapport i 1992 (»Uden arbejde«), hvor man var kommet med en første afvisning af tanken. I april 1993 fulgte så den endelige og totale afvisning med kommissionens samlede forslag (»Arbejde og velfærd«). Afvisningen var social- og arbejdsmarkedspolitisk begrundet. Men der blev her også antydnet, at borgerløn ville betyde et øget udgifts- og skattetryk, uden at det nærmere blev dokumenteret.

En af mine teser er, at bestemte videnskabelige forståelsesrammer kan virke støttende og måske endda styrende for bestemte politiske strategier. I begyndelsen af 1990'erne hentede borgerlønstilhængerne, som allerede vist, (eksempelvis Jørn Loftager), således støtte i de nye videnskabelige borgerlønsparadigmer. Omvendt støttede borgerlønsmodstanderne sig på de dominerende økonomisk videnskabelige paradigmer. Det så man meget tydeligt i Socialkommissionernes arbejde. Her var den økonomiske professor Jørn Henrik Petersen med til at producere den politiske diskurs imod borgerlønsidéen. Samtidig fremlagde han et økonomisk paradigme for analyse af velfærdsstaten, der indeholdt en videnskabelig fortælling med en advarsel om farerne ved en borgerlønsfortælling. Derfor vil analysen af Socialkommissionens borgerløns-diskurs blive fulgt op af en analyse af Jørn Henrik Petersens videnskabelige paradigme for at vise sammenhængen mellem videnskabelige paradigmer og politiske diskurser.

Efter at det radikale landsmøde i september 1993 havde vedtaget at gå ind for borgerløn, bad den radikale økonomiminister Marianne Jelved det øko-

nomiske sekretariat (DØS) om at give en økonomisk vurdering af forskellige former for borgerløn. Resultatet blev fremlagt i sekretariatets rapport i december 1993 (Økonomisk oversigt 1993). Her blev givet en klar politisk afvisning, der blev ikklædt en saglig, analytisk ekspertagtig form. Men overfladisk set fremtrådte DØS' analyse set i forhold til Socialkommissionens betragtninger om borgerløn langt mere saglig og neutral.

Regeringen nedsatte i dec. 1993 en kommission om »fremtidens beskæftigelses- og erhvervs muligheder« (Velfærdskommission) med den opgave at undersøge fremtidens beskæftigelses- og erhvervs muligheder. Arbejdet blev henlagt under erhvervsminister Mimi Jakobsen og sekretariatsleder blev departementchef Jørgen Rosted. Kommissionen kom i maj 1995 med 11 rapporter foruden en analysesammenfatning plus en anbefalingsrapport. Her blev borgerlønspektivet behændigt bortdefineret.

1. Socialkommissionens politiske opgør med borgerlønsfortællingen og præcisering af den hegemoniske vækstdiskurs

Socialkommissionens opgave: »Et forenklet system af overførsler«

Formålet med Socialkommissionens arbejde var at komme med forslag til »et mere fremtidssikret, mere sammenhængende og forenklet system af overførsler med henblik på at anvende midlerne mere aktivt«. Regeringen var bekymret over stigningen i ledigheden og den deraf afledte stigning i overførselsindkomsterne, samt for at aktiveringen ikke var effektiv nok. Derfor var kommissionens opgave at komme med forslag til en effektivisering og rationalisering af det bestående socialsystem: 1. Igennem en reducere af overførslerne og dermed få flere ind på arbejdsmarkedet. 2. Og ved at styrke den aktive linie mest muligt via det sociale system.

Men herudover fik kommissionen bl.a. også som opgave at »belyse samspillet mellem det offentlige sociale system og private organisationers arbejde.«

Den økonomiske ekspertdominans:

Tre professorer i nationaløkonomi

Det særlige ved Socialkommissionen i forhold til mange andre kommissioner (f.eks. Zeuthen-udvalget) var, at den kun bestod af 7 personer, heraf to politikere (den tidligere radikale socialminister Aase Olesen og den socialdemokratiske borgmester Ib Juul), en amtskommunal socialdirektør (Anne Astrup), en forskningsdirektør for Socialforskningsinstituttet (Jan Plovsing,

der er sociolog), samt 3 nationaløkonomiske professorer (Peder J. Pedersen, (Aarhus Universitet) Jørn Henrik Petersen (Odense Universitet) og Nina Smith (Aarhus Universitet)). En sådan sammensætning kan tolkes som et ønske om dels at holde alle store interesseorganisationer ude, dels at udelukke andre faglige og professionelle synsvinkler (end økonomiske) på socialpolitikken.

En så ensidig økonomisk dominans forekommer umiddelbart mærkelig i betragtning af, at socialpolitik har sociologiske, psykologiske, juridiske og politiske dimensioner. Men valget afspejlede sikkert meget godt regeringens snævre økonomiske tænkning omkring socialpolitikken og politik generelt. Man kan tolke det som et ønske om især at få forslag til en økonomisk rationalisering og en økonomisk ideologisk opstramning af socialsystemets funktionsmåde i forhold til arbejdsmarkedssystemet. Man synes at ville undgå bredere diskussioner af det sociale systems indretning og funktion.

Mål: »At forhindre at overførselsindkomstsystemet udvikler sig til et borgerlønsnende system«

Socialkommissionens forslag er både indirekte og direkte et stort forsøg på at fastholde den hidtidige velfærdsmodels grundlæggende principper og en argumentation imod en borgerlønstankegang.

Ved at fastholde en vækstmålsætning med fuld beskæftigelse og grundprincipperne om selvforsørgelse og rådighedspligten samt udvide aktivitetspligten, kan man »forhindre, at overførselsindkomstsystemet udvikler sig til et borgerlønsnende system, hvor den enkelte frit kan vælge at lade sig forsørge af det offentlige« (Reformer:33).

Borgerlønstanken er det alternative skræmmebillede, man skulle undgå, fordi den sætter spørgsmålstegn ved den traditionelle opfattelse af fuld beskæftigelse, forsørgelsesbegrebet samt rådigheds- og aktivitetspligt.

»Det centrale udgangspunkt«: »Fuld beskæftigelse«

Det interessante ved Socialkommissionens arbejde var, at den så eksplicit fremlagde vækstlogikken i hele arbejdsmarkeds- og socialsystemet. Hvis en økonomisk vækst ikke kunne realiseres i fremtidens samfund, mistede systemet sin logik, mening og legitimitet.

Socialkommissionen skriver selv i den afsluttende rapport (Reformer:81), at målsætningen om fuld beskæftigelse er »det centrale udgangspunkt« for hele arbejdet. Arbejdsløsheden er et af de alvorligste problemer i vort samfund, hvorfor man er bekymret ved »den pessimisme, der spores i synet på mulighederne for at gøre noget ved ledigheden«, og at »mange er ved at op-

give forestillingen om, at der igen kan blive fuld beskæftigelse«. (Arbejde og velfærd:9). Hvis sådanne synspunkter vandt udbredelse, brød hele logikken og legitimiteten i det bestående system sammen.

Sammenhængen mellem fuld beskæftigelse og pligten til selvforsørgelse

»Hvis målsætningen om fuld beskæftigelse blev opgivet, måtte pligten til selvforsørgelse ligeledes forlades.« (Reformer: 82). Man henviste i den forbindelse til Grundlovens § 75, hvor samfundets forpligtelse til at sikre fuld beskæftigelse er berørt: Stk 1. »Til fremme af almenvellet bør det tilstræbes, at enhver arbejdsduelig borger har mulighed for arbejde, der betrykker hans tilværelse«. Det modsvares af en individuel selvforsørgelsespligt: Stk. 2. »Den, der ikke kan ernære sig eller sine, og hvis forsørgelse ikke påhviler nogen anden, er berettiget til hjælp fra det offentlige, dog mod at underkaste sig de forpligtelser, som loven herom påbyder.«

Uden at være særlig præcis fremmanede man de helt uoverskuelige og måske farlige konsekvenser af at opgive en målsætning om fuld beskæftigelse: »Det må forventes at få vidtrækkende konsekvenser for samfundets politiske, økonomiske og sociale udvikling, hvis det mål opgives«. Det forudses, at »forudsætningerne smuldrer for, at fællesskabet kan og vil sikre forsørgelsen for alle dem, der ikke kan klare sig selv« (Arbejde og velfærd:12). Man forventer med andre ord, at de privilegerede ikke i længden vil forsørge de marginaliserede, hvis der bliver for mange af dem.

Mod deling af arbejdet: For lille efterspørgsel – ikke for stort udbud

Men ikke alene advarede man imod generelt at opgive målsætningen om fuld beskæftigelse, man vendte sig også imod nye forsøg på at opnå denne målsætning f.eks. igennem en deling af lønarbejdet. Den høje ledighed skyldtes ikke, at arbejdet var ulige fordelt, eller at arbejdsstyrken var for stor. Arbejdsløsheden skulle ikke forstås ud fra et for stort udbud af arbejdskraft, men som forårsaget af en for lille efterspørgsel efter arbejdskraft. Man skulle skabe en fuld beskæftigelse igennem skabelse af traditionel økonomisk vækst. Man mente, at en øget beskæftigelse skulle skabes ved »en øget efterspørgsel og vækst i den samlede beskæftigelse« (Arbejde og velfærd:14). Et væsentligt argument for den økonomiske vækst og fulde beskæftigelse var, at den især var til gavn for de svage: »En forøgelse af den samlede beskæftigelse vil ubetinget gavne de grupper, der er forholdsvis hårdest ramt af ledighed.«(Arbejde og velfærd:62).

»Farligt med frivillig ledighed«: Fastholdelse af rådighedspligten

Kommissionen argumenterede for, at selvforsørgelsespligten og fuld-beskæftigelsesmålsætningen logisk hang sammen med en rådigheds- og aktiveringspligt. Rådighedspligten er formuleret i arbejdsmarkeds- og sociallovgivningen som betingelse for at modtage dagpenge og bistandshjælp.

I kommissionen diskuterede man kort muligheden for at ændre fortolkningen af rådighedsforpligtelsen, men konkluderede med at »advare imod tanken om at gøre ledighed til noget frivilligt«, og sagde, at der er »stærke argumenter for at bevare rådighedspligten« (Reformer:85-86). Man definerede og beskrev rådighedspligten som »kravet til den enkelte om at yde noget til gavn for sig selv og samfundet«. Som argument for at bevare denne pligt anførte man:

1. At det er »en illusion, at det altid ville blive et frivilligt valg i et samfund med høj ledighed«.
2. At hvis man gør ledighed til et frivilligt valg, mindskes presset for, at samfundet skaber beskæftigelsesmuligheder til alle.
3. Endvidere ville det skabe en konflikt mellem dem, der arbejder, og dem, der ikke arbejder.

»Udvidelse af pligten til at acceptere aktive tilbud«

Samtidig med at kommissionen ønskede at fastholde målsætningen om fuld beskæftigelse og rådighedspligten, ønskede man også en styrkelse af aktivitetspligten: »en udvidelse af pligten til at acceptere aktive tilbud som betingelse for at oppebære offentlige ydelser ved langvarig ledighed« (Reformer:86). Man sagde direkte, at »aktivitetspligten understreger målet om selvforsørgelse«. »Formålet er at forbedre den enkeltes mulighed for at opnå beskæftigelse«.

Større pligter jo mere udstødningstruet man er

Men kommissionen mente, at der skulle være forskel i pligtens omfang alt efter, om man var udstødningstruet eller ikke. For dem, der ikke var udstødningstruede, skulle der være »vidtgående muligheder for selv at bestemme, om de ville deltage i aktive tilbud«, mens der for de udstødningstruede ikke ville være »samme ret til at undlade en aktiv indsats«.

Tvang eller eget ansvar?

Kommissionen stillede selv det spørgsmål, om en sådan udvidet aktiveringspligt ikke med rette kunne opfattes som »tvangsarbejde eller tvangsforan-

staltning.« (Reformer:86). Det afviste man. Hvis man i gruppen af udstødningstruede ikke tog imod et tilbud, var det helt naturligt, »at den offentlige ydelse i så fald ophører«, så den enkelte »selv påtager sig et ansvar for sit valg«. Her er skam ingen tvang, det er den enkeltes eget frie valg! Så elegant kan man sprogligt komme uden om at kalde det, at man får frataget sit eksistensgrundlag, hvis man afviser at deltage i aktive tilbud om tvang.

Frihed/tvang for »de beskæftigede« og »de udstødningstruede« bedømt forskelligt

Sprogligt er det interessant at se forskellen på kommissionens brug af begreberne frihed og tvang over for de udstødningstruede og over for de velbjærgede. Over for de udstødningstruede afviste man, at der kunne være tale om at se det som tvangsforanstaltninger.

Derimod ville man gerne tale om tvang i forhold til indgreb over for de velbjærgede. Her advarede man imod en arbejdsdeling, hvor de velbjærgede »tvinges« til fordeling af arbejde og ledighed. Sådanne forslag måtte der efter kommissionens opfattelse stilles spørgsmål ved, »fordi de forudsætter enten, at beskæftigede i dag arbejder mere, end de selv ønsker – at de ville foretrække mindre arbejde og en tilsvarende lavere indkomst, hvis de fik valget – eller omfattende tvangsforanstaltninger«. Og man holdt sig ikke tilbage for at fremsætte formodninger om, at »forsøg på at tvinge de beskæftigede til at arbejde mindre sandsynligvis vil være virkningsløse eller øge omfanget af »sort« arbejde, »gør-det-selv« arbejde o.l. til skade for andre beskæftigede.« (Reformer:88).

Når der er tale om at tvinge de beskæftigede til at dele deres arbejde med de arbejdsløse, benævnes det som »omfattende tvangsforanstaltninger«, som samtidig formodes at blive virkningsløse pga. sorte arbejde. Når man foreslår øget tvang over for de svage og marginaliserede benævnes det sådan, at den enkelte »selv påtager sig et ansvar for sit valg«, og at mange ligefrem ønsker den tvang. Men her advares der ikke imod denne tvangs konsekvenser, som måske også er en øgning af det sorte arbejde, måske en stigning i kriminaliteten. De beskæftigedes protestmuligheder mod lovgivningstvang tages nærmest som forventelige og legitime, mens de marginaliseredes er unævnelige.

I forhold til kommissionens argumentationsmåde kan orlovsordningernes succes midt i 90'erne tages som tegn på, at forudsætningerne for arbejdsdelingsstrategien er til stede: Der findes mange, som arbejder mere end de ønsker og frivilligt vil foretrække mindre arbejde og mindre indkomst.

Borgerlønnens fordele ikke vurderet

Kommissionen tog i forbindelse med en gennemgang af forskellige »Alternativer til offentlige indkomsterstattende overførsler« (Uden arbejde:338-340) også borgerløn op til en meget kort omtale.

Her blev opregnet en række fordele og ulemper ved borgerløn. Fordelene er bl.a.

1. At borgerne undgår vanskelighederne ved at orientere sig i det meget komplekse regelsæt for de mange forskellige tilskudsordninger.
2. Den offentlige administration kan reduceres.
3. Overførselsindkomstmottagerne får en større frihed.

Umiddelbart skulle man tro, at foranstaltninger, som på en gang skabte større gennemsigtighed, gav offentlige besparelser og større frihed, ville blive underkastet en nøjere og seriøs analyse af en offentlig kommission. Men det var ikke tilfældet.

Borgerlønnens ulemper

Man opregnede nemlig også en række ulemper: »En borgerløn for alle er meget omkostningskrævende, såfremt den enkelte skal kunne leve af borgerlønnen. Desuden mente man, at den vil kunne »tilskynde nogle unge til at undlade at kvalificere sig til det ordinære arbejdsmarked«. (Ibid.) Og endelig var man bange for, at borgerlønnen kunne reducere arbejdsudbuddet kraftigt. Det er det samme som at reducere arbejdsløsheden, men dette var man åbenbart bange for.

Umiddelbart forekommer det ikke indlysende, at de opregnede ulemper umiddelbart skulle opveje de helt åbenlyse fordele, specielt hvis man forsøgte at reducere betydningen af en eventuel borgerløns omkostningskrævende virkning ved samtidig at foreslå ændringer i det bestående skatte- og tilskudssystem.

Et borgerlønsnende element: »Garanteret mindsteindkomst«

Et væsentligt element i reformforslaget var »en fælles grundydelse«, der skulle klare samspilsproblemerne, kassetænkningen og solidariteten. Den er ens for alle ordninger, som udgør »en fast bund« i alle indkomsterstattende ydelser, uanset årsagen til indkomstbortfaldet. Den er »indkomstuafhængig og i princippet uden varighedsbegrænsning, med mindre der gives et aktivt tilbud.« (Reformer:37). Den blev også kaldt en »garanteret mindsteindkomst« (Arbejde og velfærd:16), og et sted talte man om, at »kommissionen

finder, at det er hensigtsmæssigt, at det offentlige har ansvaret for det basale økonomiske sikkerhedsnet, men således at ansvaret for den supplerende sikring i vid udstrækning hviler på de beskæftigede selv og disses organisationer.« (Arbejde og velfærd:25).

Strukturen og argumentationen for denne grundydelse minder om borgerlønsidéen. Det blev også sagt direkte: »Socialkommissionens forslag har én ting til fælles med tankerne om borgerløn, nemlig at personer med arbejdsmarkedstilknytning ikke ufrivilligt skal kunne miste grundydelsen ved sygdom eller ledighed.« (Arbejde og velfærd:58). Forskellen bestod i, som allerede vist, at man ikke ønskede at røre ved hverken selvforsørgelsesprincippet eller rådighedspligten.

Et andet borgerlønsignende element:

»Beskæftigelse på særlige vilkår«

En anden del af Socialkommissionens forslag minder også om borgerløn. Det er forslaget om beskæftigelse på særlige vilkår. Sigtet var at give personer med nedsat funktionsevne i forhold til kravene på arbejdsmarkedet mulighed for selv at finde beskæftigelse med et offentlig tilskud. Konkret foreslog man, at sådanne personer fik en »basisløn« fra det offentlige på 5.000 kr. pr. måned med ret til at arbejde for 25-50 kr. pr. time eller drive selvstændig virksomhed. Disse personer skulle visiteres hvert 3. år. Og for dem eksisterede ingen rådigheds- eller aktivitetspligt i forhold til basislønnen. De kunne »frit udbyde den mængde arbejde, de ønsker, og har ikke pligt til at tage anvist arbejde.« (Arbejde og velfærd:174).

Idéen i borgerløns tanken er den samme. Man skal frigøres fra både rådigheds- og aktivitetspligt og samtidig stimuleres til at have lønarbejde. Men forskellen til en universel borgerløn er også klar. Socialkommissionen tænkte sig kun ordningen gennemført for en begrænset målgruppe af en størrelsesorden på ca. 70-90.000 personer.

Den økonomiske forståelsesrammes dominans

Hvorledes skal man forstå og forklare Socialkommissionens analyse og løsningsforslag? Når regeringen valgte kun at lade økonomiske eksperter komme med forslag til løsning af social- og arbejdsmarkedsområdets store problemer og ikke hente anden samfundsvidenskabelig ekspertise, hang det uden tvivl sammen med, at den økonomiske forståelse og paradigme passer til vort samfunds økonomiske vækstmålsætning.

Andre synsvinkler ville have relativiseret denne målsætning. Man ønskede at fastholde en entydig sammenhæng mellem lønarbejde og velfærd. Derfor

vendte man sig f.eks. også imod behovet for at udvide arbejdsbegrebet. Socialkommissionen vendte sig direkte imod en sådan udvidelse (Arbejde og velfærd:170). De fastholdt det traditionelle arbejdsbegreb: »arbejde er en ydelse, som andre vil betale for.«

Den snævre økonomiske problemanalyse blev naturligvis også helt bestemmende for deres løsningsforslag. Hovedproblemerne var: 1. Den stigende ledighed. 2. Overførselsindkomsternes stigning. Da man afviser eksistensen af en teknologisk arbejdsløshed og dermed også en fordeling af arbejdet, har man tre hovedstrategier til løsning af problemerne. 1. Der skal skabes en generel vækst. 2. Fastlåsningen i offentlig forsørgelse skal løses. 3. Der skal ske en effektivisering af aktiveringen.

Det korporative systems konservatisme

Umiddelbart skulle man tro, at Socialkommissionens forslag ville blive modtaget velvilligt af de fleste af samfundets etablerede organisationer, fordi det netop foretager en moralsk oprustning omkring bevarelse af grundprincipperne i systemet. Fastholdelse af selvforsørgelsesprincippet med en skærpet rådigheds- og aktivitetspligt.

Når begge arbejdsmarkedets parter imidlertid stillede sig skeptisk over for forslagene, skyldtes det, 1. at de indebar en ændring af A-kasse og bi-standssystemet ved skabelsen af et enstrengt system med en grundydelse, hvad især fagbevægelsen var modstandere af, 2. at amter og kommuner blev tillagt hovedansvaret for aktiveringen og 3. en udbredt anvendelse af betydelige løntilskud (med rotationsordninger) til specielt de langtidsledige for at få dem ind på arbejdsmarkedet.

2. En videnskabelig fortælling bag Socialkommissionens politiske fortælling

Jørn Henrik Petersens opgør med den potentielle borgerlønsfortælling i den danske model

Jørn Henrik Petersen, der var regeringsudpeget medlem i Socialkommissionen, optrådte imidlertid også som en ivrig og flittig politisk debattør af velfærdsstatens krise i kronikker, tidsskriftsartikler og bøger både på det overordnede værdimæssige og videnskabelige plan samt på det mere politisk strategiske og dagsaktuelle område. (Jørn Henrik Petersen 1996 A og 1996 B).

Hvilken teoretisk økonomisk-politisk forståelsesramme lå bag hans optræden som regeringsrådgiver og afvisningen af borgerlønstanken? I det følgende vil jeg foretage en tekstanalyse af hans økonomisk videnskabelige velfærdsstatsanalyse for at finde dens grundmetaforer og fortællestruktur.

Bekymring for den potentielle borgerlønsfortællings styrke i den danske model

Jørn Henrik Petersen ser den danske model som en skattetransfereringsmodel der følger princippet: »Fra alle – til alle. Formidlet igennem den offentlige sektor«. Det særlige ved den danske model er, at man har inddraget middelstanden og de bedre stillede i velfærdsstaten for at sikre dens legitimitet.

Samtidig med at den danske model er en universel velfærdsmodel baseret på statsborgerskab, der startede med alderdomsforsørgelsen i 1891, har den også et andet aspekt, nemlig den frivillige syge- og arbejdsløshedsforsikring, der startede i 1892 og 1907.

Derfor taler Jørn Henrik Petersen om, at der i den danske velfærdsstat altid har ligget en »spænding« (1996A:28) eller balance mellem denne generelle skattefinansiering, hvor nydelse går forud for ydelse, og forsikringsprincippet, hvor der spares op, før goder og glæder fordeles. Det er billedet af en universel skattemodel, der er afbalanceret af en forsikringsmodel.

Man kan i Jørn Henrik Petersens beskrivelse se en grundmetafor omkring medborgerskab stå over for en markedsmæssig grundmetafor. Historien om den danske velfærdsstat ses som bestående af to fortællinger, der er vævet ind i hinanden, en potentiel borgerlønsfortælling og en fortælling om en forsikringsmodel byggende på markedet.

Jørn Henrik Petersens hovedbekymring i forhold til den danske velfærdsstats struktur går på, at der er sket og måske i fremtiden yderligere vil kunne

ske en uheldig forskydning i balancen mellem kerneydelserne (»fra alle til alle«) i forhold til forsikringselementet (»noget for noget«) ved nedtoning af forsikringselementet.

Mere konkret mener Jørn Henrik Petersen, at den danske skattetransferringsmodel har en række svagheder. Den bygger ikke klart på en »noget for noget« relation eller, som han siger, en »reciprok relation«. Det betyder efter Jørn Henrik Petersens mening, at der i den danske model ikke er »nogen synlig kobling mellem omkostning og ydelse«. Og det giver anledning til legitimitetsproblemer.

Det uheldige ved den danske model indtraf ifølge Jørn Henrik Petersen, da man fik folkepensionen i 1956 og siden den fulde folkepension i 1964, og forsikringen i form af sygesikring og arbejdsløshedsforsikring afgik ved døden og genopstod i »socialsikringens skikkelse«. Det betød efter Jørn Henrik Petersens mening, at den danske velfærdsstat mistede sin balance og »ikke længere gik på to ben«. Man havde fået det, han kalder »den sociale sikringsstat«. Velfærdsstaten er dermed endt med at sikre »noget for ingenting«, og det bryder med gensidigheden, som er grundlaget for den sociale sammenhængskraft. Hermed lagde man grunden til de indre strukturelle ubalancer og uligevægte, som først rigtig kom til udtryk i 1990'erne med blandt andet skatteunddragelse og ydelsesmisbrug.

Forslag til styrkelse af den markedsmæssige forsikringsfortælling i forhold til den potentielle borgerlønsfortælling

Overordnet mener Jørn Henrik Petersen, at »fraværet af en kobling mellem den store roman om velfærdsstatens projekt og de mange små noveller om enkeltmenneskers dagligdag truer med at underminere velfærdsstaten.« (Ibid:12). For at skabe den kobling vil Jørn Henrik Petersen grundlæggende ind og rokke ved de to særtræk ved den danske velfærdsmodel, der peger i retning af en borgerløn, og som han mener har fået en for stor vægt (ibid:11).

1. Den universelle dækning qua statsborgerskab har anonymiseret de menneskelige relationer og fremmet »de små klogskabsregler«.
2. Skattefinansieringen af velfærdsstaten har skjult sammenhængen mellem velfærdsstatens udgifter og finansiering.

Med støtte fra den tyske økonom Winfred Schmähls argumentation (ibid:51) mener Jørn Henrik Petersen, at: 1. Bidragsbetaling ved pensioner er udtryk for en mere ægte reciprocitet til forskel fra skattebetaling, hvilket

gør denne form mere legitim, også fordi den er mere beskyttet over for diskretionær politisk indgriben. 2. En kobling mellem velfærdsydelser og -bidrag indebærer en højere grad af acceptabilitet og legitimitet.

Kobling mellem ydelser og bidragsbetaling bidrager til at styrke »noget for noget«-holdningen, så det kommer til at ligne de øvrige transaktioner i et markedsdirigeret samfund. (Ibid:45). Og derfor hilser han de nye arbejdsmarkedspensioner velkomne, fordi de bevæger sig væk fra skattefinansieringen og fra de ensartede grundydelse hen imod ydelser bestemt af de førtidige indkomster.

Et spørgsmål er imidlertid, hvorledes Jørn Henrik Petersens idéer om fornyelse lever op til at kunne skabe en ny kobling og et nyt projekt for velfærdsstaten?

Det »egentlige« og »naturlige« marked over for det »uegentlige« og »konstruerede« demokrati

For økonomen Jørn Henrik Petersen er samfundet især karakteriseret ved at være et markedssamfund. Velfærdssamfundet ses og forstås igennem en markedsmetafor. For Jørn Henrik Petersen har samfundet selvfølgelig også politiske og sociale dimensioner, men markedet, dets logik og mekanismer er og bør være de mest fundamentale mekanismer. Normer om arbejde og samfundets dyder (f.eks. om selvforsørgelse) skal tilpasses markedssamfundet. Mennesket som samfundsvæsen er først og fremmest en »Economic Man«, der forfølger sine rationelle egeninteresser. Markedet er »naturligt«, hvorimod politik er noget »kunstigt«, noget »konstrueret«.

En helt afgørende tanke hos Jørn Henrik Petersen er, at socialt samliv skal bestå af en gensidig reciprok relation. Gensidigheden er grundlaget for den sociale sammenhængskraft (ibid:12). Jørn Henrik Petersen henviser til den tyske sociolog Georg Simmel (ibid:35), »at social ligevægt og sammenhængskraft ikke kan eksistere uden reciprocitet mellem ydelse og modydelse, og at alle relationer mellem mennesker hviler på skemaet at give og modtage ækvivalent.« Han taler om »den implicitte sociale kontrakt som er skrøbelig«.

Det problematiske ved Jørn Henrik Petersens brug af gensidighedsbegrebet er imidlertid, at det ikke rigtig klargøres med en skelnen mellem forskellige grundformer for gensidighed, men hans praktiske brug af gensidighedsbegrebet bliver ensbetydende med markedets gensidighed (bytte eller på engelsk »exchange«).

Hvor Simmel var interesseret i de generelle træk ved alle slags sociale relationer, gør Jørn Henrik Petersen markedets økonomiske gensidighed til

den sociale gensidigheds egentlige og væsentligste kerne. Den økonomiske pengemæssige gensidighed er mere ægte end den politiske gensidighed.

Jørn Henrik Petersen taler f.eks. om, at »med arbejdsmarkedspensionerne har et nyt syn holdt sit indtog. Et genuint reciprocitetens. Byttets kerne.« (Ibid:28). Her bliver bytte og reciprocitet lig hinanden! Og i en karakteristik af opsparingsbaserede pensionsordninger taler han om »en egentlig »noget for noget« betragtning med ækvivalens mellem bidrag og ydelse. Et reelt retsprincip«. (Ibid:26).

Hvorfor bruger han udtrykkene »egentlig« og »reelt«? Det må være, fordi den politiske ret og gensidighed er uegentlig. Det fremgår af hans analyse af folkepensionen. Den ses som værende baseret på en moralsk ret, der er indbygget i »den implicitte sociale kontrakt mellem generationer« (ibid:23), »Hvis overholdelse er en funktion af politiske beslutninger« (ibid:27), men anses for at være svagere end den byttemæssige gensidighed. Det uheldige ved den universelle folkepensions indførelse var ifølge Jørn Henrik Petersen, at de store sikringsordningers krav om en egentlig gensidighed, »noget for noget«, blev til »den sociale kontrakt som intellektuel legitimering« (ibid:27).

Jørn Henrik Petersen skelner mellem to former for ret, en økonomisk og en politisk. »En ret afledt af betaling er for mange fortsat i højere grad en ret, end en ret afledt af statsborgerskabet. En ret baseret på ækvivalens, hvor pligt og ret tæller for det samme, er for de fleste mere acceptabelt, end en ret, der umiddelbart fremtræder som en modtaget ret,« (ibid:25). Den politiske ret kan »til enhver tid ændres af et folketingsflertal« (ibid:23), hvorfor den anses for svagere. Jørn Henrik Petersen siger klart, at det økonomiske bytte betyder mere end sociologisk eller politisk gensidighed, at den økonomiske rationalitet er overordnet den politiske og sociale rationalitet.

Generelt ses politik af Jørn Henrik Petersen som nogle kunstige konstruktioner, der står over for en mere naturlig og virkelig økonomi. Han synes ikke at betragte markedet og forsikringsystemer som sociale konstruktioner, hvorimod folkepensionsordningen betegnes som en teoretisk konstruktion og en »ny institutionstyndning« (ibid:25) (»autentiske fordringer begrundet i vor borgerstatus er i højere grad en teoretisk konstruktion«) (ibid:24). Det uheldige og farlige ved folkepensionen var, at med den blev »en ny virkelighedstolkning hjulpet på vej«, der stred mod det økonomiske reciprocitetsprincip, som Jørn Henrik Petersen hylder.

Selvom man har en velfærdsstat, er det for Jørn Henrik Petersen vigtigt at slå fast, at vi samtidig lever i et markedssamfund og indretter os naturligt efter det. »I de industrialiserede samfund er sociale velfærdsmål underordnet

markedets imperativer.« (Ibid:24). Det indebærer også, at det i et markedsfund er »arbejdets og selvhjælpens dyd som centrale led i vort verdensbillede. Det er det verdensbillede, der sikrer, at samfundet opfattes meningsfuldt og acceptabelt.« (Ibid:24). Det er disse dyder og værdier, som Jørn Henrik Petersen mener, det politisk er farligt at røkke ved.

En ny stor (markedsforsikrings-?) fortælling for velfærdsstaten?

Jørn Henrik Petersen rammer uden tvivl et centralt punkt i diagnosen af velfærdsstatens krise ved at efterlyse en ny kobling mellem den store roman om velfærdsstatens projekt og de mange små noveller om enkelte menneskers dagligdag, en sammenhæng mellem mikro- og makroniveauet.

Men samtidig forekommer det lidt paradoksalt, at netop han udtrykker et behov for en stor fortælling for velfærdsstaten og taler om et projekt. Hvem skulle skabe det? Politikerne? Hvis man ser på den velfærdsstatshistorie, som han selv fortæller, synes han heller ikke at tro på et nyt projekt. Han siger, at »velfærdsstaten er et konglomerat af særinteresser uden generelt mål« (ibid:29), og »frembragt ved et tilfælde som led i noget andet« (ibid:31). Og endnu mere paradoksalt bliver hans ønske om et projekt, når han netop afviser eller tager afstand fra hele folkepensionsprojektet. Det kalder han netop »en intellektuel konstruktion. Et forsøg på en ny virkelighedstydning« (ibid:33). Politik er for ham »symbolik og retorik«. Men det gælder måske ikke en politik, der skaber forsikringsmæssige ordninger og styrker forholdet mellem bidrag og ydelse?

Andetsteds giver han også udtryk for en tro på de små reformer for at genoprette den balance, som han mener, er blevet forrykket. Han nævner her en række elementer i et forsøg på at skabe den efterlyste kobling (ibid:54): bidragsfinansiering, eksistensen af en delvis selvforsørgende gruppe, vægtlægning på små grupper og udvikling af politiske og sociale normer, og lån fra andre velfærdsstatstraditioner. Det ligner ikke noget projekt eller stor roman, der kan skabe den klare kobling, han andetsteds ønsker sig.

Hvilken fortælling kan skabe en kobling mellem mikro (individ) og makro (samfund)?

En tættere kobling mellem bidrag og velfærdsydelser på enkeltområder antages af Jørn Henrik Petersen at skabe en kobling mellem mikro og makroniveau. En sådan antagelse kan imidlertid problematiseres. En øget kobling af bidrag og ydelse på enkeltområder er et redskab til at ændre mikroadfærden. Den vil med Jørn Henrik Petersens egne udtryk »styrke den private

maksime«, der stadig vil stå i modsætning til »den moralske lov«. Det vil netop ikke skabe en kobling til det store samfund. Man kan formode, at relationen mellem mikro og makro måske tværtimod vil blive mindre gennemskuelig, hvorfor det kan øge afkoblingen mellem mikro- og makroniveauet, mellem den enkelte og samfundet. Det vil sige, at de forslag, Jørn Henrik Petersen kommer med, måske får de modsatte effekter af, hvad han forventer.

Jørn Henrik Petersen forsøger at styrke sin markedsforsikringfortælling ved at problematisere de to kernebegreber i den potentielle borgerlønsfortælling: statsborgerskabet og skattefinansieringen.

Statsborgerskabet: Skaber det anonymitet eller fælles identitet?

Ifølge Jørn Henrik Petersen placerer »den universelle dækning af alle kvart borgerskab« os i »den store gruppe«. Hermed »anonymiseres vi i vore medmenneskelige relationer.« (s. 11).

Er den lige ret til folkepension med til at fremme anonymiseringen mellem mennesker, som Jørn Henrik Petersen påstår? Eller er det ikke helt omvendt? Er statsborgerskabet og dermed retten til folkepension tværtimod med til at ophæve anonymiseringen, skabe en fælles politisk identitet, en sammenhæng mellem individ og samfund?

Jørn Henrik Petersen får det fremstillet således, at fordi vi alle i Danmark har ret til en folkepension, bliver vi placeret i en stor anonym gruppe. Man kan sige, at alle danskere befinder sig i en stor anonym gruppe. Men det, at alle har ret til en social ydelse fra en bestemt alder, giver denne gruppe et mindre anonymt skær. Vi har nu nogle rettigheder og forpligtelser fælles, altså er vi blevet mindre anonyme. Det er jo ikke det, at vi får en folkepension, der placerer os i den store gruppe. Vi ville også være i »den store gruppe« uden folkepension. Medlemskab af en tvungen social forsikring placerer os også i en anonym gruppe, og denne gruppe vil være mere anonym, fordi rettigheder og pligter ikke vil være helt de samme, men afhængige af bidrag på arbejdsmarkedet.

Det afgørende er, hvilke grundmetaforer man har for samfundet. Er samfundet et politisk statsborgerfællesskab, eller er det et økonomisk forsikringsselskab? Jørn Henrik Petersen foretrækker tydeligt forsikringsselskabet. Borgerlønstilhængerne statsborgerfællesskabet.

Jørn Henrik Petersen antager videre, at denne anonymisering, som altså antages at være skabt af den universelle folkepension, betyder, »at det er individuelt rationelt at følge »de små klogskabsregler« på bekostning af »den moralske lov«, der kan generaliseres.« (Ibid:11).

Den universelle folkepension gøres til »synder for«, at mennesker i deres mikroadfærd er rationelle økonomiske egoister. Hvad vil Jørn Henrik Petersen gøre ved det? Han vil afskaffe den universelle folkepension og indføre mere forsikringsprægede ordninger, hvor den enkelte klart kan se en sammenhæng mellem bidrag og ydelse. Men vil det ikke tværtimod styrke udbredelsen af »de små klogskabsregler«, en individuel adfærd, der er rationelt egoistisk? Vil hans medicin ikke fremskynde og forværre sygdommen?

For mig at se er det mere naturligt at ræsonnere helt omvendt, at se den universelle folkepension som udtryk for »den moralske lov«, som den »velfærdsstatsnorm«, Jørn Henrik Petersen et andet sted taler om (ibid:62), der kunne lægge bindinger på de småsmarte klogskabsregler, en samfundsnorm, som kunne dominere de økonomiske tilskyndelser. Eller se den universelle folkepension som udtryk for »velfærdsstatens kerneydelser«, der afspejler befolkningens etiske præferencer?

Skatter: Tilsløring eller synliggørelse af velfærdsstatens omkostninger?

Man kan på tilsvarende vis problematisere Jørn Henrik Petersens anden grundpræmis: »En finansiering af velfærdsstaten over den generelle beskatning for det enkelte individ skjuler den sammenhæng mellem udgifter og finansiering, der overordnet gør sig gældende. Det tenderer i retning af en individuel skizofren adfærd, hvor vi på en og samme tid opfører os i to adskilte kapaciteter med usammenhængende mål: Som nydere og ydere. På en og samme tid bjergsomme og betalingsu villige.« (Ibid:11).

Her må man igen spørge, om Jørn Henrik Petersen ikke bytter om på årsag og virkning. Er sandheden ikke lige det omvendte af, hvad Jørn Henrik Petersen siger, nemlig at en generel skattefinansiering overordnet klart fremhæver, hvad velfærdsstaten koster for den enkelte? I det danske velfærdssystem kan den enkelte skatteborger på makroplan klart se, hvad systemet koster, og hvad han bidrager med. Dette i modsætning til det tyske system, hvor der på mikroplan er større kobling mellem bidrag og ydelse på enkelte områder, men hvor sammenhængen mellem udgifter og finansiering på makroplan er helt uigennemskuelig.

Her ser Jørn Henrik Petersen også et problem i, at vi som statsborgere »på en og samme tid opfører os i to adskilte kapaciteter med usammenhængende mål: Som nydere og ydere«. Men hvis vi netop ikke havde en overordnet statsborgerrolle, som forsøgte at holde sammen på andre modsætningsfyldte roller, ville der for alvor blive et problem, nemlig den uforsonlige modsætning mellem forskellige økonomiske roller.

Igen må man sige, at det synes som om, at den medicin, som Jørn Henrik

Petersen vil bruge for at redde velfærdsstaten, kan komme til at forværre sygdommen. Han vil synliggøre sammenhængen mellem udgifter og finansiering på makroplan, men vil med sine forslag om mere forsikringsprægede ordninger højst sandsynlig komme til yderligere at skjule denne sammenhæng.

Borgerløn som velfærdsstatens kerneydelse

På det grundlæggende værdimæssige og teoretiske plan synes Jørn Henrik Petersens forestillinger om velfærdsstaten at være præget af nogle helt uafklarede modsætninger.

Velfærdsstaten er ifølge Jørn Henrik Petersen placeret »i et spændingsfelt mellem en legitimt omfordelende aktivitet, der er funderet i grundlæggende værdier, og en omfordelende indsats, som udspringer af det moderne demokratis interessebaserede politik.« (Jørn Henrik Petersen 1996 B:440). Der findes et værdi-lag og et interesse-lag i velfærdsstaten, hvorimellem der findes en spænding og modsætning.

I værdilaget mener han, at de grundlæggende værdier kan tolkes på tre forskellige måder. En tolkning er den kristne fortælling om »den barmhjertige samaritaner«. Den fortæller, at livet leves i »udsathed og indbyrdes afhængighed«, og at »vi er hinandens verden og hinandens skæbne«. En anden tolkning er rent humanistisk, og bygger på en empati-teori, hvor mennesket ses som et empatisk væsen, der ejer evnen til indlevelse i andres verden, hvoraf lyst og forpligtelse til omsorg for andre udspringer. Endelig opstiller han en tredje tolkning inspireret af moralfilosoffen John Rawls (f. 1921), der siger, at vi i en hypotetisk situation, hvor ingen kender sin egen placering i samfundsstrukturen (i et uvidenhedens slør), rationelt vil vælge en lige ret til »velfærdsstatens kerne«.

Men Jørn Henrik Petersen går ikke ind i en nærmere diskussion af forskellen mellem de tre tolkninger, og hvorledes de mere konkret kan udmøntes, men nøjes med at konstatere, at »velfærdsstaten har et solidt etisk fundament«, uden nærmere at forklare, hvad han egentlig mener med det.

Svagheden ved Jørn Henrik Petersens analyse er, at han ikke går ind i en nærmere analyse af forholdet mellem disse lag. Man kunne f.eks. tænke sig historiske overvejelser omkring, hvornår spørgsmål bliver placeret i værdilaget. Man kan netop argumentere for, at borgerlønsspørgsmålet hører hjemme i værdilaget, altså er et spørgsmål om en omfordelende aktivitet, der er funderet i grundlæggende værdier.

På interesselagets område anlægger Jørn Henrik Petersen derimod en public choice-betragtning, dvs. anvender den økonomiske metode på politi-

ske fænomener, hvor velfærdsstaten fremstår som biprodukt af andre foranstaltninger, som en justering af marginalvælgerinteressen eller som organiserede grupper sætten deres interesser igennem.

Jørn Henrik Petersen erkender, at der findes nogle kerneydelser, hvor der gælder andre regler end for den øvrige velfærdsstat, fordi vi er afhængige af hinanden og livet er risikofyldt, samt at vi alle har krav på et anstændigt liv og lige vilkår. Men det er karakteristisk, at han ikke inddrager en diskussion af dette grundlæggende niveau i sin mere konkrete diskussion af en reformering af velfærdsstaten. Hans reformforslag udspringer udelukkende af public choice-analysen af den politiske proces.

Borgerlønsideen kan netop siges at passe glimrende til Jørn Henrik Petersens generelle forståelsesfigur, hvis denne idé ses som udtryk for velfærdsstatens kerneydelse. Den bygger netop på statsborgerskabet og en skatteoverføringsmodel. Man kunne tænke sig, at man genoplivede »folkepensionsbidraget«, således at man fik et »borgerlønsbidrag«, og at der på den måde via den enkeltes skattebillet kom en klar sammenhæng mellem bidrag og ydelse.

I stedet for at se den universelle folkepension som kimen til forfaldet i den danske velfærdsstat, kunne man netop se den som kimen til nyudviklingen, til forløberen for en borgerlønsbetragtning.

Modsat Jørn Henrik Petersen kan man sige, at der er behov for styrkelse af den universelle skatte-model (den potentielle borgerlønsfortælling) i forhold til forsikringsmodellen, ikke for at ødelægge spændingen mellem de to ben, men for at sikre klare regler og en prioritering mellem benene.

Folkepensionen var, som Jørn Henrik Petersen rigtigt siger, udtryk for »et forsøg på en ny virkelighedstydning«. Det ville en borgerlønsmodel også være. Og den tydning og fortælling er han klart modstander af, både værdimæssigt, videnskabeligt og politisk.

3. Det Økonomiske Sekretariats (DØS) »nedskydning« af borgerlønstanken

DØS' modbetragtninger og deres forudsætninger

Det økonomiske Sekretariats borgerlønsanalyse bestod af en forholdsvis dybtgående diskussion af forskellige tekniske definitioner og begrundelser for borgerløn, opstilling af forskellige modelvarianter samt en skitsering af målkonflikter i forbindelse med borgerlønnen.

Man opstillede 7 borgerlønsmodeller (ud fra de 3 grundsætser 60, 90 og

130 tusinde kroner om året), i forhold til, om der skete en aftrapning ved øvrig indkomst og i forhold til, om der var tale om en enhedsydelse eller behovsbetingede ydelser. For hver variant foretog man beregninger byggede på en modelkørsel efter den såkaldte lovmodel.

For hver variant fik man tal på: 1. Hvor stor nettoudgiften ville blive (mia kr.) 2. Hvor mange tabere, i antal familier, man skønnede, der ville blive. 3. Nødvendig skatteforhøjelse i %, samt laveste og højeste marginalprocenter.

Den variant, der forekom mest realistisk, indeholdt en bruttoborgerløn på 90.000 kr. (netto ca. 60.000 kr.) uden aftrapning ved supplerende indkomst, men den blev suppleret med behovsafhængige sociale ydelser. Her ville man med en finansiering via indkomstskatten få marginale skatteprocenter mellem 74% (laveste) og 90% (højeste). Ved en bruttoborgerløn på 130.000 kr. fik man ved alle modeller marginalskatteprocenter mellem 85 % (laveste) og over 100% (højeste).

»Borgerløn fører til økonomisk sammenbrud«

På det grundlag konkluderede man: »Samfundsøkonomisk er det imidlertid ikke muligt at indføre et borgerlønssystem i dagens Danmark, dertil er kravet til de offentlige udgifter og beskatningen af arbejdsindkomst alt for stort, viser lovmodelbaserede beregninger. Forklaringen er dels, at der skal udbetales borgerløn til alle, dels at finansieringen må skaffes ved højere (marginal)skatter på indkomst ud over borgerlønnen. Et holdbart system med rendyrket borgerløn ville derfor kræve en urealistisk lille borgerløn eller en betydelig reduktion af den nuværende offentlige sektor.« (Økonomiministeriet 1993:159).

Andre steder var man lige så klar og direkte i sine påstande. »Analysen viser, at en sådan rendyrket borgerløn er umulig at gennemføre« (ibid:179). Borgerløn var »ikke økonomisk gennemførlig« (ibid:165) og »Byrden er så tung, at det økonomiske system ville bryde sammen.« (Ibid:181).

De bagvedliggende politiske præmisser

Var borgerløn økonomisk umuligt? Politisk umuligt? Eller begge dele? Og hvordan blev økonomisk/politisk umulighed defineret? Blev der forsøgt skelnet mellem økonomiske og politiske præmisser?

»Der er en grænse for den mulige indkomstfordeling«

En næranalyse af rapportens sprog og ræsonnementer viser, at den er fuld af rene politiske præmisser, der i de fleste tilfælde pakkes ind i et økonomisk »nødvendighedsprog«. Det sker f.eks. i spørgsmålene om størrelsen af de

offentlige udgifter og skatter, der er rent politiske spørgsmål.

Det hedder således, at de »meget høje marginalskatte på almindelig arbejdsindkomst«... »vil være et klart brud på de senere års reformer« (ibid:160). Et andet sted bliver der sagt, at »indførelsen af borgerløn reducerer efter-skatværdien af almindelig arbejdsindkomst markant. Der er imidlertid grænse for den mulige indkomstfordeling i et åbent samfund« (ibid:170).

I det første tilfælde er der tale om en klar politisk præmis i afvisningen af et borgerlønsforslag. I det andet tilfælde gives der indtryk af, at der findes en »objektiv« økonomisk grænse for indkomstfordeling, at det ikke er et politisk spørgsmål.

Andre skattemuligheder afvist: Det vil »forringe konkurrenceevnen« DØS overvejede imidlertid kortfattet andre muligheder; »at dække de offentlige udgifter til borgerløn gennem andre skatter end indkomstskatten« f.eks. indirekte skatter eller produktionsskatter. Men her var vurderingen også negativ. Ved indirekte skatter vil det være »skatteyderne i form af forbrugerne, som beskattes«, og desuden mente man, at »den europæiske integration udelukker at de indirekte skatter øges mærkbart«. Og tanken om særlige produktionsskatter blev heller ikke anset for farbar. Hvis de »ikke overvælttes på de almindelige skatteydere, vil det forringe konkurrenceevnen, og det kan sætte en længere og pinefuld tilpasning i gang, hvor reduceret vækst, herunder eksporten og lavere beskæftigelse presser lønudviklingen ned« (ibid:178).

»Økonomisk vækst er en forudsætning for borgerløn«, men borgerløn vil være en hæmsko for vækst, derfor er borgerløn problematisk

DØS behandlede også spørgsmålet om en gradvis indførelse af borgerløn, hvor man kunne tænke sig, »at stigning i produktivitet og beskæftigelse reserveres til borgerløn«. Det blev imidlertid også anset for problematisk, fordi det ville kræve »meget høje skatter«, og høje skatter er »en hæmsko for øget produktion og produktivitet«, og »denne nødvendige produktions- og produktivitetstigning«. »er en forudsætning for borgerlønnen« (ibid:178-79). DØS' grundforståelse synes at være, at vækst er en forudsætning for borgerløn, men borgerløn vil hæmme væksten, altså er borgerløn også på længere sigt problematisk.

»Et fundamentalt skift i principper«

Finansierings- og skatte-problemet var imidlertid ikke den eneste og måske

vigtigste begrundelse for DØS' afvisning af borgerlønstanken. DØS havde også øje for, at borgerløn indebar »et fundamentalt skifte i principper« (ibid:179): »Borgerløn indebærer en omdefinering af både arbejds- og forsørgelsesbegrebet« (ibid:168), og »at man fjerner sammenhængen mellem arbejdsmarkedstilknytning for forsørgelse«, »ændrer forholdet mellem aflønning af aktiv deltagelse på arbejdsmarkedet og af egen produktion i hjemmet«, samt »stiller betydelige krav til ændringer på arbejdsmarkedet«. Alt det betød, at der med borgerløn blev lagt op til omfattende ændringer, der var uforudsigelige og måske kunne skabe forskellige problemer. Disse forhold var måske de reelle grunde til, at man var betænkelig ved at give sig i kast med projektet.

»Det europæiske samarbejde sætter snævre grænser for borgerløn«

Det internationale perspektiv var også en årsag til, at DØS var tilbageholdende med at gå ind for borgerløn. På det punkt fremlagde de økonomiske eksperter nogle klare politiske præmisser for en afvisning, idet de åbent sagde, at »deltagelsen i ikke mindst det europæiske samarbejde, sætter snævre grænser for mulighederne for at indføre borgerløn,« og man henviste her til en formodning om, at den højtbeskattede arbejdskraft ville søge mod mindre hårdt beskattede markeder, mens der ville være en »tilstrømningseffekt for lavindkomstgrupper«. (Ibid:170).

Borgerlønnens fordele undersøges ikke og forsøges ikke kvantificeret

DØS var langt fra blind for, at et borgerløssystem kunne siges at have en række fordele. Derfor opregnede man også indledningsvis disse: »et stærkt forenklet socialt overførselssystem, bedre beskæftigelse for marginalgrupper på arbejdsmarkedet og fjernelse af høje marginalprocenter for lavindkomst forårsaget af aftrapning af indkomstafhængige sociale ydelser.« (Ibid:159).

Når man kunne bedre beskæftigelsen, hang det sammen med, at det blev økonomisk muligt at tage arbejde, som kun kunne bære en lav aflønning, hvis arbejdsmarkedets parter accepterede beskæftigelse under de gældende minimumslønninger.

Senere blev argumenterne for indførelsen af en borgerløn uddybet: (Ibid:161-162).

1. »Det offentlige har gennem en række ydelsesordninger under alle omstændigheder påtaget sig et ansvar for det enkelte individs økonomiske eksistensgrundlag«. Argumentet var, at der rent faktisk eksisterer en form for borgerløn.

2. »For det andet kan overførselsområdet forenkles«.
3. Borgerløn gav endvidere »mulighed for at opnå et eksistensgrundlag uden at stå til rådighed for arbejdsmarkedet... og giver borgere med denne indstilling reel mulighed for en anden form for tilværelse«.
4. »Bedre beskæftigelsesmuligheder for de marginale grupper på arbejdsmarkedet.«
5. »Reducerede »fattigdomsfælde-problemer.««

Men ligesom det var tilfældet med Socialkommissionen, forsøgte embedsmændene ikke at komme med nogle kvantitative skøn over en borgerlønns positive økonomiske effekter og sammenholde dem med eventuelle negative effekter. Man gjorde meget rigtigt opmærksom på, at alle borgerlønsmodelerne er præget af »målkonflikter«, forskellige mål støder sammen og skal afvejes. Det er en politisk opgave at gøre det. Man kan sige, at embedsmændene svigtede deres tekniske rådgivningsopgave ved ikke klart at være kommet med nogle forskellige skitser til en sådan afvejning. Det ville i højere grad have gjort det klart, hvilken politisk målprioritering, der lå bag afvisning af borgerlønstanken.

I strid med den nødvendige økonomiske vækstpolitik

Samlet kan man sige, at DØS fokuserede ensidigt på finansieringsproblemet i forhold til det nuværende skattesystem, antydede eksistensen af nogle »grænser« for den offentlige sektors størrelse, indkomstfordeling og national handlefrihed i forhold til EU.

Hermed tegnede man indirekte billedet af det, nogle har kaldt »den nødvendige økonomiske vækstpolitik«, som er en klar politisk konstrueret målsætning, men som af DØS blev fremstillet som en økonomisk nødvendighed. Det er den måde, den hegemoniske økonomiske vækstdiskurs produceres på.

Nogle alvorlige tekniske indvendinger imod DØS' beregninger

Beregningsteknisk kan der rettes flere alvorlige indvendinger imod DØS' beregninger: (SALT nr. 2. 1994). Tre meget væsentlige tekniske modelmæssige indvendinger forblev skjulte for den almindelige læser af rapporten.

1. DØS behandler borgerløn som noget, der lægges oven på den eksisterende struktur på det sociale og skattemæssige område, hvilket man ikke klart gør opmærksom på. Det betyder, at de nuværende fradrag i personlig indkomst ikke afskaffes, hvilket naturligvis øger den nødvendige skatteprocent betragteligt.

2. Desuden antages at modtagere af dagpenge vil få borgerlønnen oven i dagpengene, hvilket også kræver en højere beskatning.
3. Endelig har man valgt det smallest mulige beskatningsgrundlag, nemlig den skattepligtige indkomst, som er indkomsten efter fradrag i personlig indkomst. DØS's beregninger bygger på det skattesystem man havde i 1993, og ikke det nye skattesystem efter 93, hvor man har en mindre progression og et noget bredere skattegrundlag.

Det betød, at DØS i sine beregninger fik for høje skatteprocenter og formentlig ville ende på en skatteprocent på ca. 70% (ibid:Nis Graulund Hansen), hvis man havde opstillet regnestykket lidt anderledes. En skatteprocent på ca. 70% svarer helt til de beregninger, som er foretaget både hos SF og partiet De Grønne.

DØS begik med hele sin beregningsanalyse en elementær analysefejl. Borgerløn vil betyde et helt andet og nyt system for indkomstoverførsler og skatter. Hvad DØS gjorde var, »at smække borgerløn oven i et system af skatter og sociale ydelser, som er opbygget på et helt andet grundlag.« (Ibid:Jens Wamsler). Det siger sig selv, at det ikke uden videre kan lade sig gøre at indføre borgerløn, hvis man ikke tilpasser det øvrige ydelses- og skattesystem til borgerlønnen.

Den politiske symbolske effekt af marginalskatteprocenter på over 100%: Det er umuligt!

I offentligheden blev DØS' beregnede marginalskatteprocenter på omkring 100% et symbolsk meget vigtigt argument imod borgerlønnen. Det gjorde den indlysende økonomisk og politisk umulig. Et lille eksempel på, hvorledes man effektivt kan forvanske virkeligheden. Som en nøgtern borgerlønsmodstander (ibid:Nis Graulund Hansen, SF) udtrykte det: »Det kan virke som om, at økonomiministeriet har valgt at »overdræbe« borgerlønnen«. Det er normalt embedsmænds opgave at lave politik ved at nedskyde politiske idéer, som ministre ikke ønsker fremmet. Det skete effektivt her.

Borgerløn taget af den politiske dagsorden

DØS havde løst sin opgave på en »saglig« måde og med lidt repressiv tolerance erklæret borgerlønstanken for økonomisk umulig og død. Og borgerlønsmodstanderne åndede lettet op efter et års mere og mere intens og irriterende borgerlønsdebat.

I alle de store avisers ledere drog man et lettelsens suk: Nu havde man fra

den højeste sagkundskab fået beviset for, at borgerløn var en helt umulig tanke: »Hun fortjener tak for effektivt at gennemhulle dette stykke utopi« (Jyllands-Posten 12.12.93). »Meget overbevisende økonomiske argumenter, der burde få enhver tale om borgerløn til at forstumme« (Det fri Aktuelt 10.12.93). »Et luftnummer er punkteret« (Berlingske Tidende 10.12.93). »Redegørelsen skyder nemlig enhver tanke om borgerløn i sæk« (Aalborg Stiftstidende 14.12.93).

Samtidig bedyrede økonomiminister Marianne Jelved, at »det skam ikke skal ses som et forsøg på at slå debatten ihjel«. Hun ville gerne have en politisk debat om borgerløn i fremtiden (Information den 10.12.93).

Da nogle borgerlønstilhængere (Jens Wamsler i Det fri Aktuelt den 15.12.93 og Niels I. Meyer i Politiken den 11.12.93) kritiserede DØS' forudsætninger og beregninger, afviste økonomiminister Marianne Jelved (Det fri Aktuelt den 18-19.12.93 og i Politiken den 26.12.93) det som relevant at foretage beregninger ud fra andre forudsætninger. »Der kunne selvsagt have været belyst endnu flere varianter«, og hun afviste ligeledes, at embedsmændene i økonomiministeriet skulle have været »for pessimistiske, snarere tværtimod«. Hun beskyldte kritikerne for »øjensynlig ikke at have læst rapporten«.

Forløbet viste, at det næsten er umuligt at korrigere et forkert billede i offentligheden, når det først er dannet, med mindre man har betydningsfulde interessegrupper bag sig, der forfølger sagen og har stor anerkendt analysekapacitet. Og det havde de spredte borgerlønstilhængere ikke.

Politisk misbrug af økonomiske modeller

Man havde nu fået en officiel rapport, som sagde, at borgerløn kan synes at være en sympatisk tanke, som ser ud til at løse nogle problemer. Men finansieringsmæssigt er den umulig, både fordi den medfører beskatningsprocenter, som er uacceptabelt høje, og fordi den kan være skadelig for konkurrenceevnen og den økonomiske vækst og derudover kan virke forstyrrende og ødelæggende på den igangværende danske økonomiske integrationsproces i EU.

Borgerløn var nu taget af den politiske dagsorden i den brede politiske offentlighed ved at blive erklæret økonomisk umulig, selvom det byggede på et fordrejet billede af borgerlønnens realisme. Ingen etablerede økonomer (ud over Jesper Jespersen, Nis Graulund Hansen og Jens Wamsler) eller modelkørsperter protesterede imod den helt åbenlyse misbrug af denne modelkørsel. På trods af en stigende bevidsthed i begyndelsen af 1990'erne omkring modelleres magtmæssige brug og misbrug (Samfundsøkonomen nr 2. 1996.

tema: Magt og modeller) var der tavshed.

Arne Gaardmand (1996) advarede i modeldebatten imod faren for at »modeller kan afspore debatten«. Og det var DØS' borgerlønssanalyse et klart eksempel på. Man opstillede nogle vanskeligt gennemskuelige og urimelige forudsætninger for et tilsyneladende indviklet regnestykke for herigennem at nå et resultat, der var politisk ønskeligt: At gøre borgerlønnen økonomisk umulig.

DØS' analyse var også behændig for politikerne. Den kunne bruges til en generel påstand om, at borgerløn var samfundsøkonomisk umulig. Problemet var gjort til et økonomisk ekspertspørgsmål. Derved undgik politikerne at tage stilling til og diskutere de politiske præmisser, der lå bag de økonomiske eksperters analyser. De havde fået lavet en konklusion, så de undgik at komme ud i en klar politisk prioriteringsdiskussion.

4. Velfærdskommissionen, der uddefinerede borgerlønstanken og ikke ønskede at diskutere forskellige fortællinger for velfærdssamfundets fremtid

Bekymring for erhvervsudvikling og marginalisering

Målsætningen for Velfærdskommissionens arbejde var at komme med forslag, der ville skabe gode beskæftigelses- og erhvervsmuligheder under følgende forudsætninger: 1. At det danske samfund fortsat kunne kendetegnes som et velfærdssamfund. 2. At komme med forslag, der begrænser marginalisering på arbejdsmarkedet. 3. At målsætningen ikke opfyldes på bekostning af miljøet og den globale ulighed. (Kommissionen. Anbefalinger 1995:9-11).

Økonomernes kommissionsmonopol

Velfærdskommissionens sammensætning var helt anderledes end Socialkommissionens. Denne gang havde man alle betydningsfulde interesseorganisationer med. Men igen var den videnskabelige, ekspertmæssige dækning meget ensidig økonomisk, 4 økonomer (2 professorer (Niels Thygesen, KU og Peter Maskell, Handelshøjskolen i København)), en forskningsleder (Gunnar Viby Mogensen) og en lektor (Flemming Ibsen, AUC). Siden blev en sociolog (forkvinden, docent Karen Siune, AaU) udnævnt, men med den klare opgave at holde kommissionen sammen. Som håndplukkede »outsidere« blev udpeget to kritiske forfattere (Chr. Bundegaard og Peter Johannes Schjødt) med borgerlønsympatier. I modsætning til Socialkommissionen, der havde et selvstændigt sekretariat, blev Velfærdskommissionens ana-

lysearbejde foretaget af et større sekretariat med repræsentanter fra 5 ministerier og med medarbejdere fra de tre økonomiske ministerier.

Dagsorden: »Velfærdssamfundet er ikke til debat – men hvordan vi får råd til at bevare og udbygge det«

Da kommissionen blev nedsat, kaldte ministeren den for velfærdskommissionen, et navn, der siden blev hængende ved kommissionen.

Da kommissionen var ved at have afsluttet sit arbejde (»Velfærdskommission kommer ikke med kriseløsning.« Mandag Morgen nr. 2. 1995), sagde forkvinden Karen Siune, at navnet velfærdskommission havde skabt nogle urealistiske forventninger om, at kommissionen skulle gå ind og vurdere velfærdssamfundets måde at fungere på. Det var ikke kommissionens opgave efter hendes mening.

Kommissionen skulle ikke »sætte velfærdssamfundet under debat«. Hun mente ikke, »velfærdssamfundet var i krise«. Derfor ville man ikke »skitsere fremtidens velfærdssamfund«. Man tog velfærdssamfundet som en udiskuteret forudsætning og stillede i stedet spørgsmålet »hvordan får vi råd til at bevare og udbygge velfærdssamfundet.«

Siune beskrev kommissionens problemformulering således: »Medierne har sat velfærdssamfundet på den politiske dagsorden, og der er opstået diskussion om, hvorvidt velfærdssamfundet er i krise. Men det er ikke vort udgangspunkt i Velfærdskommissionen. Vi ved imidlertid, at der er et beskæftigelsesproblem, at der er et stort antal arbejdsdygtige uden for arbejdsmarkedet og et marginaliseringsproblem af en betragtelig størrelsesorden.«

Man ville altså bevidst undlade at problematisere det bestående velfærdssamfund og diskutere principielle alternativer. Man ville med Watzlawicks (Watzlawick 1974) begreber kun diskutere problemløsninger af første orden. Hvordan vi kan gøre tingene bedre inden for de politiske rammer vi har, og ikke undersøge om de problemer, vi har, har sammenhæng med den politiske ramme.

»Inden for rammerne af reformerne på skatteområdet og arbejdsmarkedet«: Borgerløn udelukket af debatten

At man ønskede at udelukke og bortdefinere en diskussion af borgerlønsproblemet, fremgik klart af kommissoriet: »Kommissionens overvejelser skal ske inden for rammerne af de netop vedtagne reformer for skatteområdet og arbejdsmarkedet.« (Kommissionen. Analysesammenfatning 1995 :10). Med denne lille bemærkning kunne man effektivt lukke munden på enkeltpersoner eller et eventuelt mindretal, der havde ønsker om at få belyst borgerlønsproblemet.

Alligevel forslag om: »Opstramninger i dagpengesystemet«

Kommissionens overvejelser skulle ske inden for skatte- og arbejdsmarkedsreformens rammer. Alligevel kom et mindretal med anbefalinger af »opstramninger i dagpengesystemet« (Kommissionen. Anbefalinger 1995:82-84), og den samlede kommission anbefalede en revision af orlovs- og tilbagetrækningsordninger, hvor sabbatorlov blev afskaffet og børnepasningsorlov i højere grad blev aftalebaseret.

Det viste, at det alligevel var tilladt at komme med forslag om en opstramning af arbejdsmarkedsreformen, men ikke tilladt at komme med forslag om en videreudvikling af orlovsordningerne i retning af en borgerlønsordning.

Den økonomiske væksts centrale betydning

Det samlede perspektiv og mål for kommissionen var at sikre den økonomiske vækst. Det lå i kommissoriet og som før nævnt også i navnet: »Kommissionen om fremtidens vækst- og beskæftigelsesmuligheder« (Kommissionen. Analyzesammenfatning 1995:8). Man skulle analysere barrierer, der havde hæmmet »vækst i beskæftigelsen«, og man skulle undersøge mulighederne for »at øge beskæftigelsen i velfærds- og forbrugsservice«.

Kommissionens anbefalinger til styrkelse af væksten havde tre hovedspor: 1. Styrkelse af velstands- og erhvervsudviklingen. 2. Forbedring af arbejdsmarkedets funktionsmåde. 3. Flere jobs til kortuddannede. Det var set ud fra et helhedssyn, hvor stimuleringen i væksten var det centrale. Man anbefalede i fremtiden, at politiske initiativer fra traditionelt adskilte ministerier i højere grad blev integreret ud fra et væksthelhedssyn.

»Jo rigere samfundet er – jo mindre miljøbelastende produktion«

Der var ingen tegn på, at fremgangen i velstand og væksten ikke kunne fortsætte og ikke ville være ønskelig. (Ibid:37-38). Måske kunne stigningen i det materielle forbrug dog blive mindre, hvis der skulle ske forbedringer i miljøet og støtte til Østeuropa og den 3. verden.

Men selvom væksten bliver brugt til andre ting end forbrug af varer og tjenester, mistede den økonomiske vækst ikke sin betydning efter kommissionens opfattelse: »Økonomisk vækst indgår således i stigende grad som et middel til at opnå andre politisk-økonomiske mål. Målsætninger om f.eks. bedre miljø, mindre social ulighed samt større globalt engagement kan godt forenes med høj økonomisk vækst – især på det lidt længere sigt« (ibid:51-52).

Påstanden om, at den fortsatte økonomiske vækst glimrende gik i spænd

med et bedre miljø, blev forklaret således: »Udviklingen har dog vist, at virksomheder – jo rigere samfundet er – i stigende grad går over til mindre miljøbelastende produktion. Det skyldes en kombination af forbrugernes ønske om »grønne varer«, en stadig større udbredelse af skatter og afgifter på virksomheders og forbrugeres nedslidning af miljøet, og endelig fremkomst af ny teknologi, som mindsker miljøbelastningen pr. produceret og forbrugt enhed. Teknologiske fremskridt mindsker miljøbelastningen, dels fordi energiforbruget pr. produceret enhed falder, dels i form af mere effektive rensinstrumenter (bedre filtre i skorstenene mv.)« (Ibid:45).

»Lønarbejdet som det centrale velfærds-kriterium«

At økonomisk vækst var nødvendig, ønskelig og mulig gjorde, at alle kommissionens konklusioner pegede i retning af »velfærdsproblemer, som gør lønarbejdet til et centralt velfærds-kriterium. Derfor er det bydende nødvendigt både at bevare målsætningen om fuld beskæftigelse og samtidig understrege den enkeltes pligt til at stræbe efter at forsørge sig selv i størst mulig udstrækning.« (Ibid:38).

Dog ingen entydig sammenhæng mellem lønarbejde og livskvalitet

Man kom dog ind på problemet, at arbejdsbegrebet i dag faktisk ikke er entydigt. (Ibid:60-61). For den enkelte er arbejde bredere end blot lønarbejde. Man er klar over, at mange former for ikke-lønarbejde, som arbejde i hjemmet, deltagelse i frivilligt arbejde, græsrodsbevægelser, organisationer og foreninger, fordeler samme livskvaliteter som lønarbejde, hvorfor der ikke er nogen entydig sammenhæng mellem lønarbejde og livskvalitet. Man talte endda om, at hvis man så på livet som opdelt i arbejdsliv, familieliv, fritidsliv og samfundsliv er »ikke kun arbejdslivet afgørende – de andre liv betyder mindst lige så meget for livskvaliteten« (ibid:61).

Bekymrende »forsørgelseskultur« og »arbejds-løshedskultur«

I analysen af sammenhængen mellem lønarbejde og livskvalitet lagde kommissionen op til en mere nuanceret og systematisk diskussion.

Figur 16. Forholdet mellem arbejde og livskvalitet

	Høj livskvalitet	Lav livskvalitet
Har lønarbejde	Intet problem	Individuelt og samfundsmæssigt velfærdsproblem
Har ikke lønarbejde	En relativt stor gruppe udgør ikke individuelt velfærdsproblem Men: Muligt samfundsmæssigt velfærdsproblem	Individuelt og samfundsmæssigt velfærdsproblem

På grundlag af skema i Analysesammenfatning:62

Det største individuelle og samfundsmæssige velfærdsproblem eksisterede for dem, der ikke har lønarbejde og har en lav livskvalitet. Disse mennesker ønskede kommissionen at integrere i samfundet til arbejdsmarkedet igennem uddannelses- og aktiveringsordninger.

Derudover fandtes imidlertid en gruppe af mennesker, som havde lønarbejde og alligevel havde en lav livskvalitet. Det var et velfærdsproblem, som man måtte finde samfundsmæssige løsninger på. Det var blandt andet en gruppe, som har for meget lønarbejde, og som ønsker en anden prioritering mellem arbejdslivet og de andre liv. Her kunne orlovsordningerne være velgørende. Det var denne gruppe, der gav anledning til en tidlig tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet.

Endelig viste undersøgelser (Danmarks Statistiks arbejdskraftundersøgelse fra januar 1995), at der var en gruppe af arbejdsløse, som havde høj livskvalitet. En undersøgelse, som bliver refereret, viste faktisk, at over halvdelen havde det uændret eller vurderede deres forhold som bedre (25%) end før de var ledige (Budgetredegørelse 95). I forhold til denne gruppe udgjorde arbejdsløsheden ikke i sig selv et livskvalitetsproblem, men udgjorde derimod et »samfundsmæssigt legitimitetsproblem«, fordi de pålagde samfundet en unødigt stor forsørgelsesbyrde og det »rejser problemer med hensyn til det samfundsmæssige fællesskab og sammenhold«. Man talte om, at der hermed er opstået en »forsørgelseskultur«, hvor det at blive forsørget opleves som en mere eller mindre permanent mulighed.

Bekymrende arbejdsløshedskultur

Man mente, det i takt med den stigende arbejdsløshed var udtryk for udvikling af en »arbejdsløshedskultur«, »hvor selve det at være arbejdsløs ikke i samme grad som tidligere falder uden for de samfundsmæssige normer« (ibid:70).

Disse overraskende resultater kunne måske få kommissionen til at ændre problemopfattelse. Men det gjorde de ikke. Man understregede blot endnu kraftigere, at det var vigtigt at skabe så høj beskæftigelse som muligt, og sluttede af med en næsten patetisk replik: »Derfor må lønarbejde placeres centralt i samfundet og den enkeltes liv – både nu og i fremtiden.« (Ibid:71).

En socialdemokratisk-borgerlig konsensus om den hegemoniske vækst-strategi

Velfærdskommissionens analyse og anbefalinger kan forstås som et forsøg på at lave et kompromis mellem en mere borgerlig markeds-vækst-strategi og en socialdemokratisk stats-velfærds-vækststrategi.

Man var enige om at bortdefinere den radikale borgerlønstrategi som det tredje alternativ. Herefter var der så plads til at give udtryk for forskellige nuancer og delstrategier inden for en fælles hegemonisk vækststrategi. Civilsamfundsstrategien var uddefineret.

Et led i afvisningen af borgerlønsidéen var en generel afstandtagen fra en arbejdsfordelingsstrategi. Man »advarer imod, at en generel nedsættelse af arbejdstiden for lønmodtagere tages i anvendelse som middel til at nedbringe arbejdsløsheden« (Kommissionen. Anbefalinger 1995:29), fordi det kunne skabe flaskehalse og hæmme vækstmulighederne.

Derimod var man mere delte omkring synet på orlovsordningerne. Dele af kommissionen var positive over for orlovsordninger, især hvis de blev udnyttet til at forbedre og vedligeholde arbejdskraftens kvalifikationer, mens andre dele af kommissionen var modstandere af orlovsordninger, fordi det ville være svært at afskaffe dem igen, når konjunktursituationen krævede det. Alle var dog modstandere af sabbatordningen (den mest borgerlønsliggende).

Ellers indeholdt kommissionens anbefalinger en blanding af en opkvalificeringsstrategi, en servicestrategi og en markedsincitamentstrategi med lidt forskellig vægtlægning.

En del af kommissionen »ønsker at understrege, at den danske strategi i alt væsentligt er at satse på en opkvalificering af arbejdskraften. Andre strategier skulle udelukkende ses som supplement til denne strategi.« (Ibid:21). De foreslog derfor en reform af voksen- og efteruddannelsen (ibid:83).

Dele af kommissionen havde indvendinger imod servicestrategien, idet de »finder at beskæftigelsesperspektivet heri er begrænset, og at der må lægges vægt på, at der ikke laves generelle ordninger, der kan belaste de offentlige finanser.« (Ibid:60).

Endelig mente dele af kommissionen, »at det vil være nødvendigt med en revision af dagpengesystemet og andre overførselsindkomstsystemer, således at der altid er økonomiske incitamentter til at søge arbejde eller uddannelse.« (Ibid:82-83).

5. Kommissionernes ind- og uddefinering af borgerlønsspørgsmålet

I begge kommissioner var opgaven indadtil at skabe en vis enighed mellem de to dominerende under-diskurser, en liberal markeds-diskurs og en mere socialdemokratisk velfærdsstatsdiskurs, dvs. sikre en bred politisk koalition bag den hegemoniske diskurs. Udadtil var opgaven at udgrænse andre tilløb til alternative problemopfattelser herunder især »arbejdsfordelings-diskursen« og tendenserne til udvikling af »orlovsdiskursen« i retning af en egentlig borgerløn-diskurs.

De to kommissioners rapporter og DØS-rapporten viser, hvor gennemsyret den hegemoniske diskurs er af en økonomisk forståelsesform, og hvorledes den hegemoniske diskurs etableres og udgrænser alternative diskurser.

På trods af, at både Social- og Velfærdskommissionen på enkelte punkter lagde op til en lidt bredere behandling af sociale og velfærdsmæssige problemer, var begge kommissioners fokus klart økonomisk, og man kunne i velfærdskommissionen se en klar udgrænsning af borgerlønsspørgsmålet i kommissoriet.

Det er endvidere karakteristisk, at man sikrede sig en bemanding af personer, som alle befandt sig inden for den hegemoniske diskurs' forståelsesform på nær to outsiders i Velfærdskommissionen med en helt anden baggrund.

Det betød, at kun de professionelle økonomiske forståelsesformer, der befandt sig inden for den hegemoniske vækstdiskurs blev repræsenteret.

Den økonomiske rådgivning af politikerne ses ikke som konstruktionen af en politisk diskurs

I Danmark er der en lang tradition for et intimt samarbejde og samvirke mellem den økonomiske videnskab og økonomisk rådgivning. Det anses for

helt naturligt, at videnskabelige diskurser støtter og legitimerer politiske handlinger og planer.

Den økonomiske vismand Niels Kærgård (1997:199-210) har for nylig udtrykt samvirket mellem den økonomiske videnskab og politik på den måde, at han synes, det klart er »samfundsvidenskabens endemål at forbedre beslutningsgrundlaget for de relevante myndigheder. Hvis samfundsvidenskab ikke kan hjælpe beslutningstageren, er den irrelevant.« (Ibid:208). Men samtidig påpeger han, at »ingen videnskab kan give køb på objektivitet og vederhæftighed.«

Synspunktet falder i forbindelse med en analyse af den danske socialpolitiske tradition og af, hvorledes socialpolitik som videnskabeligt fag skal opfattes. Her siger han, at det videnskabelige økonomiske arbejde med »socialpolitik skal arbejde for lighed og retfærdig indkomstfordeling, men den skal ikke baseres på politiske holdninger og følelser.« (Ibid:208).

Først fremstilles økonomers opgave som en neutral og objektiv hjælpeopgave, som de er naturligt forpligtet til. Så anbefales de at arbejde for lighed og retfærdighed. Men det arbejde må ikke baseres på politiske holdninger og følelser.

Umiddelbart spørger man sig selv om arbejdet for lighed og retfærdighed ikke er politik og nødvendigvis må være båret af politiske holdninger? Er det ikke et element i en »politisk diskurs«?

Der findes, som vist i denne afhandling, forskellige syn på lighed og retfærdighed alt efter prioritering af disse grundværdier, og disse prioriteringer viser sig også i de forskellige økonomisk videnskabelige paradigmer, hvor borgerlønstanken ikke blot er udtryk for en »politisk holdning«, men kan ses som en ny værdimæssig forståelse af forholdet mellem lighed og retfærdighed.

Kærgårds bemærkninger viser, at nogle økonomer opfatter deres deltagelse i kommissionsarbejde som værende af en objektiv neutral karakter, og at de ikke ser deres arbejde som led i produktionen af en hegemonisk politisk diskurs, der politisk udgrænser andre diskurser.

Kommissionernes »reaktionære retorik«

Ser man på kommissionernes grundlæggende argumentationsmønstre imod borgerlønstanken, genfindes elementer af både Mathiesens typer af udgrænsning samt af Hirschmans typologi for »reaktionær retorik«.

Både Socialkommissionen og DØS uddefinerer borgerlønstanken ved på flere måder at komme med direkte advarsler og fremstille idéen som værende farlig.

Fare-argumenterne lød således: 1. Borgerløstanken fører til et brud med Grundlovens principper 2. Den fører til økonomisk sammenbrud 3. Den svækker konkurrenceevnen og væksten og 4. Den fører til en konfrontation med EU-integrationen.

Det er klare politiske præmisser og helt hypotetiske formodninger, men fremstilles som ekspertmæssige kendsgerninger. Alt sammen noget, der, hvis de tages for pålydende, klart udgrænser borgerløstanken og gør den urealistisk at beskæftige sig nærmere med.

De er som tidligere omtalt eksempler på en politisk retorisk argumentationsform, der ikke er logisk gyldig og tvingende, men hvor man forsøger at vinde tilslutning til sin afstandtagen fra et argument ved at henvise til, hvilke farlige konsekvenser en tilslutning til argumentet vil få.

En sådan politisk retorik kan som før beskrevet imødegås med en modsatrettet »progressiv retorik«, hvor man omvendt fremhæver nogle hypotetiske positive konsekvenser. Men argumentationen kan også neutraliseres ved at påpege, at påstandene, som de blev fremført, sagligt set var ret løst underbyggede.

De ubelyste muligheds udgrænsning

Det er nemlig værd samtidig at fremhæve, at både Socialkommissionen og DØS trods alt var så redelige, at de samtidig nævnte en række argumenter for, at borgerløstanken også kunne få en hel række positive effekter. Når de ikke blev undersøgt, skyldes det antagelig, at det har politikerne ikke ønsket (udtalt eller udtalt) en nærmere belysning af.

Den forsørgelsesretslige uoverenstemmelse mellem Grundloven og den moderne virkelighed

Det er interessant at se, hvorledes Socialkommissionen bruger Grundlovens forsørgelsesparagraf (§75) som argument i den aktuelle politiske debat om reformeringen af velfærdssamfundet. Man konstruerer en sammenhæng mellem vækst og selvforsørgelse og siger: »Socialkommissionens udgangspunkt er, at de normer og den balance mellem pligt og muligheder, der er i grundloven, bør bevares.« (Socialkommissionen. Arbejde og velfærd 1993:12). Her synes man at forudsætte, at grundlovens ord er klare, og at der slet ikke er sket noget siden 1849, da paragraffen blev formuleret.

Som skarp kontrast til Socialkommissionens syn på § 75 står den tidligere departementchef Erik Ib Schmidts syn på den samme paragraf i hans seneste bog om velfærdsstatens problemer (Schmidt 1997). Heri skriver han om den: »Denne gummiparagraf har i uændret formulering overlevet samtlige

grundlovsrevisioner til trods for, at den samfundsmæssige og politiske virkelighed er ændret fuldstændigt.« (Ibid:107). Hermed mener Schmidt, at »udviklingen for længst er løbet fra den gamle brede forståelse af familiens og den enkeltes pligter og rettigheder...Til gengæld er krav om offentlig forsørgelse øget kolossalt.« (Ibid:108). Uden at nogen politisk har bestemt det direkte, er der sket en »gradvis indsnævring af de private forsørgelsesforpligtelser«, og der er kommet »voksende offentlige forpligtelser«.

Ændringer i den faktiske forsørgelse er i de sidste 40 år blevet forskudt så drastisk, at det juridiske sprog og regelsæt ikke længere svarer til virkeligheden. Det har professor i socialret Kirsten Ketscher gjort opmærksom på omkring børneopdragningen.

Retsligt er det socialretslige grundprincip selvforsørgelse, og statens forsørgelsespligt er subsidiær, således som der har stået i grundloven siden 1849. Men samfundet har ændret sig så meget, at det i dag »er en normal foreteelse, at danske børn opdrages i kommunale institutioner og dagpleje.« (Ketscher 1991B:279). Den offentlige børneomsorg er i dag ikke en undtagelse i forhold til den private, men er blevet reglen. Derfor karakteriserer hun det nuværende system som grundlæggende modsætningsfyldt: »I et samfund, hvor den offentlige omsorg efterhånden ikke mere er et supplement til den private forsørgelse, men konstituerende for eksistensen af et omsorgssystem, er den faktiske tilstand i modstrid med den forsørgelsesretlige hovedregel.« (Ibid:285). Hun antyder hermed, at vi faktisk bryder grundlovens forsørgelsesregel.

Både Ketscher og Schmidt kan se en diskrepans mellem grundlovens regler om selvforsørgelse og offentlig forsørgelse og den sociale virkelighed. Men Schmidt er forsigtig med at drage den konsekvens, at man så må ændre Grundloven. Og han ender alligevel med at være enig med Socialkommissionen ved at afvise tanker om borgerløn og foreslå en begrænsning af antallet af indkomstoverførsler.

Han taler om behovet for at etablere en stærk forenkling af indkomstoverførslerne efter »klare og enkle velfærdsprincipper«, men kommer ikke selv med et bud på, efter hvilke principper det skulle kunne lade sig gøre.

Ketscher foreslår en synliggørelse af omsorgen, så den »værd sættes som noget vigtigt i samfundet, som noget i sig selv«. (Ketscher 1995A:302). Det kunne ske ved, at »barselspenge, forældreorlov og orlovsfrihed og egentlig også de offentlige børneopdragningsordninger samles i det samlede retslige kompleks«. (Ibid:302). Hun kalder det en »omsorgsreform«, der kunne skabe en ny sammenhæng, der bliver »fortolkningsbærende og bærende for den retspolitiske diskussion og udvikling.«

Det er tanker, der ligger meget tæt på en reform, der fører direkte til borgerløn. Derfor var det også helt naturligt, at Kirsten Ketscher, da hun præsenterede disse tanker ved sin tiltrædelsesforelæsning som nyudnævnt professor i socialret i marts 1994, blev spurgt, om det ikke var et skridt mod borgerlønnen. (Politiken den 23.4.94). Hertil svarede hun imidlertid: »Det håber jeg ikke. Selvforsørgelsesprincippet, der er nedfældet i grundloven, er meget vigtig for opbakning til velfærdsstaten. Kan man alligevel ikke forsørge sig selv, får man under visse betingelser en offentlig ydelse. Borgerlønnen hviler på den modsatte grundopfattelse: At man ikke kan forsørge sig selv – det vil sige, at man skal have penge, indtil det modsatte er bevist. Det er farligt, at den enkelte vokser op med den opfattelse, at samfundet skylder et liv og et levebrød. Næ, det skylder man sig selv.«

Det forekommer ejendommeligt, at netop Ketscher begrundet sin modstand imod borgerlønsidéen ud fra, at det strider imod Grundlovens selvforsørgelsespligt i betragtning af, at hun selv har vist, at selvforsørgelsen på børnepasningsområdet er blevet subsidiær. Grundlovsargumentet bliver brugt imod borgerlønsidéen, men ikke imod det offentlige danske børnepasningsystem.

IV. Borgerlønsdiskursens vanskeligheder i den kritiske politiske og videnskabelige offentlighed

Konkurrence mellem alternative diskurser

Hidtil er fokuseret på eksistensen af én hegemonisk diskurs og dennes »naturlige« tendens til udgrænsning af borgerlønsdiskursen. Men det var ikke den eneste grund til borgerlønsdiskursens manglende evne til at fastholde en position i den politiske offentlighed midt i 1990'erne. En anden grund var, at borgerlønsdiskursen ikke var og ikke blev opfattet som den eneste alternative diskurs i forhold til den hegemoniske strategi.

Idealtypisk har jeg set borgerlønsdiskursen som et udtryk for en mere generel civilsamfunds-diskurs, der står i modsætning til både en liberal markedsstrategi og en socialdemokratisk velfærdsstrategi, og hvor den hegemoniske vækstdiskurs ses som en konsensus mellem disse to hoveddiskurser.

Men dette billede af de forskellige diskurser kan siges at være forenklet. Både i den liberale markedsdiskurs og i den socialdemokratiske velfærdsdiskurs fandtes deldiskurser, der ikke uden videre passede ind i den hegemoniske diskurs. Det vil sige, at der var andre alternative diskurser end borgerlønsdiskursen. Det var tilfældet med både »arbejdsfordelingsstrategien« i

den socialdemokratiske diskurs, og i det, der er blevet kaldt »service-strategien«, som kan ses som et element i den liberale markedsdiskurs.

Som tidligere bemærket tog både Socialkommissionen og Velfærdskommissionen direkte afstand fra »arbejdsfordelingsstrategien«, og var heller ikke direkte positive over for en »servicestrategi«.

Disse to strategier eller diskurser blev imidlertid fremført af andre politisk mere uafhængige og kritiske aktører, der også forsøgte at distancere sig fra den hegemoniske vækstdiskurs og de traditionelle liberale og socialdemokratiske strategier. Arbejdsfordelingsdiskursen er især blevet forfægtet af dele af arbejderbevægelsen og kvindebevægelsen og blev i begyndelsen af 1990'erne i analyserapporter specielt fremført af konsulent-firmaet CASA, mens servicediskursen i offentligheden blev fremført af en ad-hoc debatgruppe, der præsenterede deres forslag i en debatbog: (Debatmagerne: »Forslag til arbejdets genindførelse« 1994).

Som tidligere påpeget ligger det i politiske diskursers natur at »lukke sig af« i forhold til andre diskurser, at udgrænse andre diskurser, fordi deres funktion er en fælles identitet, et fokus og et alliancemønster om en bestemt problemløsning. Det er forklaringen på den hegemoniske vækst-diskurs' udgrænsning af borgerløn-diskursen, men det er også med til at forklare borgerløn-diskursens udgrænsning i forhold til andre alternative diskurser. Som det vil fremgå af det følgende, kan man se forholdet mellem de forskellige alternative diskurser som en indbyrdes konkurrence, hvor borgerløn-diskursen blev udgrænset igennem en usynliggørelse (CASA og Ligestillingsrådet) og en latterliggørelse (debatgruppen omkring servicestrategien).

1. CASAs plan for fuld beskæftigelse med et halvt opgør med vækstsamfundet

CASA som venstrefløjens policycenter

Center for Alternativ Samfund Analyse (CASA) er et kollektivt ejet og styret tværvideenskabeligt analysecenter, der blev oprettet i 1986. Det udfører forsknings- og konsulentopgaver med det særlige formål at stille ressourcer og viden til rådighed for alternativ idéudvikling, organisering og aktivitet. Det er tænkt som et alternativ til privatejede konsulentfirmaer og samarbejder især med græsrodsorganisationer, lokalgrupper og fagbevægelsen.

Siden slutningen af 1980'erne har CASA været et centralt sted for den politiske venstrefløjs politikudformning, specielt på arbejdsmarkeds- og socialområdet. Det er sket ved udgivelsen af en lang række rapporter, der analyse-

rer konkrete samfundsproblemer, og mere helhedsprægede alternative udspil til diverse offentlige kommissionsudspil. Herudover har man på specielt det sociale område udsendt »Social Rapport« siden 1989, hvor man er kommet med en række aktuelle analyser af den sociale tilstand i Danmark og løbende har kommenteret udviklingen i arbejdsmarkeds- og socialpolitikken.

Kritik af Socialkommissionens økonomisme

Allerede ved Socialkommissionens nedsættelse formulerede CASA en kritik af kommissionens kommissorium og sammensætning (Social Rapport nr. 4. 1992). De var skuffede over at se, at kommissionen hovedsagelig skulle se på indkomstoverførslerne og var domineret af økonomer. Socialpolitik var efter CASAs opfattelse andet end økonomi.

Da socialkommissionen havde fremlagt sine rapporter, fulgte CASA kritikken op med flere kritiske analyser og kommentarer (Social Rapport nr. 7. 1993). Generelt mente man, at kommissionens forslag i for høj grad bar præg af »økonomers traditionelle løsningsforslag, hvor de økonomiske incitamentter var hovedmidlet til at løse sociale problemer«. Over for de borgerlige økonomers traditionelle tankegang mente man, at der var brug for solidaritet og omfordeling i stedet for økonomiske incitamentter og vækst.

Kritik af markeds- og statsstrategierne

I 1994 blev der på opfordring af en række andelshavere i CASA udarbejdet en mere omfattende analyse af den samfundsmæssige situation. Den blev beskrevet som »En bæredygtig strategi for en fuld beskæftigelse.« (CASA, april 1994). Forfattergruppen bestod blandt andre af sociologerne Jørgen Elm Larsen, John Andersen og Peter Abrahamson. Det blev en rapport, der gav et billede af CASAs politiske diskurs.

I rapporten forsøgte man at formulere sin egen politiske platform. Den blev sat i relief af to politiske vækststrategier, som man kritisk distancerede sig fra: 1. Den borgerlige markedsvejsstrategi og 2. Den socialdemokratiske offensive statslige vækststrategi.

Markedsvejsstrategien ville fjerne de institutionelle og politiske barrierer for markeds kræfternes skabelse af vækst ved at ændre overførselsindkomstsystemerne, så: 1. Adgang til ydelserne blev indskrænket, så »incitamentet styrkes« 2. Ydelseernes niveau blev sænket, og 3. Ydelserne blev gjort mere forsikringsprægede.

I den offensive vækststrategi ville man lempe finans- og pengepolitikken for at styrke væksten samtidig med, at man ville styrke arbejdsmarkeds- og uddannelsespolitikken.

Markedsstrategien ville efter CASAs mening skabe et polariseret præstationsamfund til skade for de svageste, og problemet med den offentlige vækststrategi var, at den alt for ukritisk gik ind for vækst. Økonomisk vækst skabte ikke uden videre flere arbejdspladser, men kunne skade miljøet. Desuden satsede den ikke imod en nedbrydning af A-, B- og C-holdene.

Strategien for det solidariske bæredygtige samfund

Derfor formulerede CASA en tredje bæredygtig strategi for en fuld beskæftigelse. I modsætning til de to andre strategier mente CASA ikke, at arbejdsløsheden var et samfundsøkonomisk problem, men derimod et politisk og etisk problem, hvor det gjaldt om at standse den stigende polarisering, som de to andre strategier ikke gjorde noget ved. »Vi har råd til at betale folk for at gå ledige.« (Ibid:9). »I en etisk/politisk dimension er det et ressourceproblem, at store dele af samfundets borgere udelukkes fra de livssammenhænge. Der er masser af opgaver, der skriger på en løsning« (ibid:10).

Strategien for det solidarisk bæredygtige samfund var treleddet:

1. Samfundet skulle aktivt opspore og udforske de områder, hvor der af sociale eller miljømæssige årsager var behov for at sætte flere ressourcer ind. Det betød skabelse af almindelige lønarbejdspladser især inden for det offentlige. Her blev regnet med en nettoforøgelse af beskæftigelsen på mellem 80.000 og 120.000 arbejdspladser frem til år 2000. Denne forholdsvis beskedne beskæftigelsesfremgang skyldtes, at der inden for de øvrige og mere traditionelle produktionsområder blev regnet med en faldende beskæftigelse.
2. En betydelig, men gradvis nedsættelse af den generelle arbejdstid. Konkret blev foreslået en nedsættelse til 33 timer om ugen inden år 2000. Det ville kunne skabe ca. 150.000 arbejdspladser til år 2000.
3. Endelig foreslog man en række initiativer, som lettede mulighederne for, på en velfærdsskabende måde, at fordele fritid og sabbatperioder over hele arbejdslivsforløbet igennem forbedrede orlovs- og rotationsordninger. Man forudsatte, at orlovsordningerne op mod år 2000 havde et omfang, således at omkring 5-8% af arbejdsstyrken deltog, hvilket gav plads til ca. 150.000 fuldtidsbeskæftigede.

Interessemæssigt byggede denne tre-leddede strategi på en formodning om at kunne skabe en alliance mellem dele af A-holdet, de udstødte (C-holdet)

og udstødningstruede (B-holdet). A-holdet blev tilbudt bedre velfærd i form af nedsat arbejdstid, orlov og uddannelse, mens B- og C-holdet blev givet reelle muligheder for integration på arbejdsmarkedet. Det såkaldte »bløde A-hold« antoges at være interesseret i en ny balance mellem arbejdsliv og familieliv, en forbedret ligestillingsproces mellem kønnene og en udvikling, hvor individuelt forbrug blev erstattet af bedre investeringer i social sammenhængskraft. Heroverfor stod A-holdets »hard-liners«, der satte de materielle forbrugsinteresser højest og ikke havde ønske om en fordelings- og udligningsstrategi.

Et halvt opgør med vækststrategien

CASAs strategi var et halvt opgør med den økonomiske vækststrategi. Teorien om jobløs vækst blev accepteret ved en antagelse om, at den økonomiske vækst ikke længere er en garanti for merbeskæftigelse. Desuden blev det erkendt, at økonomisk vækst skaber miljøproblemer, hvorfor en vækst ikke er ønskelig i sig selv. Vækst var kun ønskelig, hvis den samtidig dækkede reelle sociale behov og foregik på en bæredygtig måde. Ud fra disse grundantagelser blev forestillingen om fuld beskæftigelse omdefineret.

At der ikke var tale om et forslag om hverken negativ vækst eller nulvækst fremgik klart. Alternative teoretiske forestillinger om ligevægtsøkonomi (»steady state economy«) lå heller ikke bag CASAs nye vækstbegreb. I CASA-analysen blev forudsat en forøgelse af produktionen og dermed en velstandsforøgelse. Man tog kun afstand fra en »blind kvantitativ produktionsforøgelse«, hvorfor der kun kunne blive plads til en forøgelse af det private forbrug på ca. 1% (ibid:100).

Fuld beskæftigelse igennem en udvidelse af lønarbejdet

Det er værd at bemærke, at der i CASAs strategi ikke lå nogen kritisk holdning til lønarbejdet som sådan. Målet var det samme som i vækststrategierne, »fuld lønarbejdsbeskæftigelse«, blot opnået anderledes: igennem en mere vækststimulerende og omfordelende politik. Arbejdsløsheden blev set som det største problem.

I rapporten blev fuld beskæftigelse defineret som (ibid:12) »en situation, hvor alle voksne har ret og pligt til enten lønnet/indkomstskabende arbejde eller uddannelse«. De overordnede krav til fuld beskæftigelse var, at arbejdet 1. blev tilpasset den enkeltes behov, 2. gav en løn til at leve af, 3. gav et loft over arbejdstiden, 4. havde et godt arbejdsmiljø, 5. byggede på en produktion der var bæredygtig, samt 6. en produktion, der var baseret på kvalitative krav.

Man ønskede ikke at ændre arbejdsbegrebet eller reducere lønarbejdet, snarere ville man have det mere udbredt og fordelt ligeligt. »Vi har brug for at være aktivt med i samfundet. Det er en ældgammel samfundsnorm, at enhver der kan, også skal være med til at producere de fælles goder« (ibid:1).

Aktivitet defineres især som aktivitet i lønarbejdet, og produktion er produktion i forbindelse med lønarbejde. Man har samme begreb om »aktiv« og »aktivering« som i markedsstrategien og den offensive vækststrategi.

Ingen diskussion af lønarbejdets sociale- og arbejdsmarkedsmæssige grundprincipper

Fordi man antog at kunne løse arbejdsløshedsproblemet igennem selektive indgreb, fordeling af lønarbejdet igennem arbejdstidsnedsættelse samt forbedrede rotations- og orlovsordninger, stillede CASA-analysen ikke spørgsmål ved overførselsindkomstsystets struktur og de grundprincipper, det bygger på: Princippet om selvforsørgelse og rådigheds- og aktivitetspligt i forhold til arbejdsmarkedet.

I CASA-analysen henviste man ligesom Socialkommissionen til grundlovens § 75 (ibid:10-11) og tilsluttede sig den: »Heri ligger en ret til arbejde for alle, samt en pligt til, som udgangspunkt, at forsørge sig selv via dette arbejde.« CASA forsøgte ikke at komme med nogen nyfortolkning af forholdet mellem selvforsørgelse og offentlig forsørgelse, der kunne åbne op for en borgerlønsbetragtning.

Man mente heller ikke, det kunne være hensigtsmæssigt at skelne mellem flere arbejdsmarkeder. Der var kun behov for ét arbejdsmarked, både med en ret og en pligt for alle til at være en del af dette arbejdsmarked. Uden for arbejdsmarkedet befandt sig dem, der ikke kunne arbejde, men blev forsørgt via offentlige indkomstoverførsler, og dem, der ikke ønskede indkomstskabende arbejde, og som blev forsørgt på »anden vis ved egen eller andres hjælp«.

En generel ret og pligt til lønarbejde?

Det nærmeste, man kom en principiel diskussion af borgerlønsproblemet, var følgende formulering (ibid:11): »Et andet spørgsmål er, om det alene er en ret, eller også en samfundsmæssig pligt til at arbejde, hvis man kan. Er det acceptabelt at fravælge arbejdet (helt eller delvis i perioder af livet eller hele livet) og således stå uden for arbejdsstyrken uden at være arbejdsløs? Spørgsmålet hænger i høj grad sammen med ansvaret for forsørgelse. Har den enkelte lov til at fravælge arbejdet for egen regning? Ud fra en samfundsmæssig betragtning er det formentlig betænkeligt.« Formentlig har man skrevet

forkert i rapporten. Der skulle nok have stået »for samfundets regning« og ikke for »egen regning«. Man kan vel ikke forestille sig, at CASA ville forbyde fravalg af lønarbejde, hvis man selv kunne skaffe alternativ forsørgelse?

Men måske gik CASA ind for en egentlig lønarbejdspligt for alle borgere? Var det deres opfattelse af et fremtidigt (socialistisk?) samfund? Et samfund med både ret og pligt til lønarbejde, ligesom de aktiverede i dag har ret og pligt til aktivering?

Fra familie- til offentlig forsørgelse

CASA fulgte sin strategianalyse af det solidariske bæredygtige samfund op året efter med en lille rapport om forsørgelsesproblemet som bidrag til den hidsige debat om væksten i indkomstoverførslerne og skræmmende billeder af vejen imod en »borgerlønstat« (begrebet brugt i Mandag Morgen nr. 1. 1995 »Opsvinget knækker ikke væksten i forsørgerbyrden«). (»Velfærd eller forsørgelse – fra familie til offentlig forsørgelse.« CASA. April 1995B).

CASA mente, at det er overdrevet at se forsørgelsesproblemet som et stort økonomisk problem, som det blev gjort i medierne. Det var væsentligt at inddrage et historisk perspektiv på problemet. »Fuld beskæftigelse« havde så at sige aldrig været en realitet, og i takt med, at der er kommet flere i beskæftigelse, var der også blevet flere arbejdsløse.

I rapporten blev det fremhævet, at »for 30-35 år siden blev den manglende beskæftigelse ikke betragtet som noget samfundsmæssigt problem, fordi de herskende normer omkring erhvervsdeltagelse og selvforsørgelse var helt anderledes, end de er i dag. Hvis man ikke havde beskæftigelse, blev man typisk forsørget af sin familie« (ibid:16-17). »I dag er den herskende norm, at alle voksne bør have erhvervmæssigt arbejde og bidrage både til egen og evt. families forsørgelse. Hvis man ikke kan det, lever man ikke op til de herskende normer og ligger samfundet økonomisk til byrde. Man udfylder ikke sin samfundsmæssige rolle.« (Ibid:17).

For 35 år siden var store dele af de ikke-selvforsørgende fortrinsvis hjemmearbejdende husmødre, og de blev forsørget inden for familien. Nu er »familien ikke længere den naturlige forsørgelsesenhed«. Nu har »samfundet overtaget store dele af familiens sociale funktion« igennem arbejdsmarkedet og de offentlige overførselssystemer. Der er, som man udtrykker det, ikke tale om »et enten-eller, men derimod om grader af offentlig forsørgelse/selvforsørgelse« (ibid:25). »Man er ved vejs ende i denne omstillingsproces« fra familie til offentlig forsørgelse.

CASA-analysen viste, at det er beskæftigelsesforholdene, som er det afgørende for bestemmelsen af forsørgerbyrden, hvilket gør det vigtigt at

skabe fuld beskæftigelse. Da alle prognoser for fremtiden viste en større stigning i beskæftigelsen end i arbejdsudbuddet, anså CASA det ikke for sandsynligt, at indkomstoverførslerne ville eksplodere i fremtiden. Konklusionen var altså, at antallet af offentligt forsørgede er et mindre samfundøkonomisk problem, hvorimod det må betragtes som et større politisk og etisk/moralsk problem.

CASA nøjes med at forsvare det bestående system

Det er bemærkelsesværdigt, at CASA kun gjorde forsørgelsesproblemet til et arbejdsløshedsproblem og fordelingsproblem og slet ikke problematiserede forholdet mellem den primære »pligt til selvforsørgelse« og den sekundære mulighed »offentlig forsørgelse« og problematiserede familiens og det civile samfunds udtynding. Det historiske perspektiv med bevægelsen fra familie til offentlig forsørgelse, som betragtes som »irreversibel«, var interessant. Man registrerede, at der, uden at man politisk havde besluttet noget, var sket en normændring omkring erhvervsdeltagelse og selvforsørgelse, som havde muliggjort en udvikling fra familie- til offentlig forsørgelse, og man mente endda, at det ikke var spørgsmål om enten selvforsørgelse eller offentlig forsørgelse, men grader af selvforsørgelse/offentlig forsørgelse.

Udtrykket at »vi er ved vejs ende i en omstillingsproces« er interessant. Hvilken proces? Hvorimod? Det totale lønarbejdssamfund? Hvad er det næste skridt? Her var man helt tavs.

Man sagde, at der var sket en normændring fra 1960'erne til 1990'erne. Men ejendommeligt nok ville CASA ikke være med i den igangværende og fortsatte normændring, hvor forholdet mellem selvforsørgelse og offentlig forsørgelse var ved at blive forskudt.

CASA syntes uden videre at tilslutte sig det, man kalder den herskende norm, »at alle voksne mennesker bør have erhvervmæssigt arbejde«, men stillede sig ikke det spørgsmål, om der ikke allerede i dag i befolkningen er en normændring i gang, hvor man netop ville være åben over for en borgerlønsordning, der ville være udtryk for en sikret offentlig forsørgelse for alle kombineret med grader af selvforsørgelse herovenpå.

2. Hvorfor kunne CASA ikke komme med en ny frigørende borgerlønsfortælling?

I betragtning af, at CASA i sit udspring og sin formålsformulering er forpligtet på at udvikle alternative samfundsanalyser og alternative samfunds-

mæssige forståelser (Wad, 1990), kunne man have forventet, at de var blevet et af centrene for 1990'ernes borgerlønnsdebat og havde valgt at bruge noget af deres analysekapacitet på at kvalificere forskellige borgerlønnsforslag. Hvorfor skete det ikke?

Man kan formode, at det hang sammen med, at borgerlønsidéen ikke passede med CASAs værdimæssige, videnskabelige og politiske forståelseshorisonter, og at CASAs placering som organisation mellem forskellige interessenter også kan have haft betydning for spørgsmålet.

Det skal siges, at når CASA ikke selv lancerede borgerlønnsstrategien, var det ikke ensbetydende med, at man så polemiserede imod borgerlønstilhængerne. Enkelte medarbejdere på CASA udtrykte sympati for borgerlønsmuligheden (Henning Hansen, 1992), og da CASA i efteråret 1994 afholdt et par konferencer angående nytænkning omkring fuld beskæftigelse, blev borgerlønsalternativet også præsenteret som en mulighed (»Fuld beskæftigelse eller totredjedelssamfund. Knæk kurven eller afskaf arbejdsløsheden.« CASA, januar 1995A).

Det sociologisk videnskabelige paradigme bag CASA

Hvis man skal prøve at forklare CASAs blindhed over for borgerlønsalternativet, er den teoretiske forståelsesramme en central faktor. Teoretisk er flere centrale CASA-medarbejdere udsprunget af en marxistisk forståelseshorisonter, hvilket har betydet, at deres samfundsvidenskabelige paradigme har været knyttet til arbejderbevægelsens forståelse af lønarbejdet. Man har nok været kritisk over for lønarbejdet, men manglen på lønarbejde er blevet anset for endnu mere kritisabelt. Det er med til at forklare fokusering på arbejdsløshedsproblemet som det centrale samfundsmæssige problem og skabelsen af fuld beskæftigelse som løsningen.

Nogle af de sociologer (Jørgen Elm Larsen og John Andersen), der var medforfattere til CASA-rapporten om »En bæredygtig strategi for fuld beskæftigelse«, havde i 1980'erne lavet et stort fattigdomsprojekt, hvor de havde givet udtryk for en meget ambivalent og kritisk holdning til borgerlønsproblemet. En anden af medforfatterne, sociologen Peter Abrahamson, var mere positiv, men havde nogle uklare tanker om borgerlønsidéens funktion og udformning.

Uklare tanker omkring en garanteret minimumsindkomst

Jørgen Elm Larsen og John Andersen berørte borgerlønsproblemet i forbindelse med deres store empiriske undersøgelse af »Arbejdsløshed og offentlig forsørgelse i Danmark« (Andersen og Elm Larsen 1993).

Undersøgelsen tog udgangspunkt i de to engelske sociologer John Keane og John Owens (1986) forslag om en »samfundsmæssig garanteret minimumsindkomst« som et element i en politik mod arbejdsmarkedsmarginalisering og fattigdom.

Elm Larsen og Andersen mente, det var helt centralt, at en minimumsstrategi blev koblet sammen med en tilknytning til arbejdsmarkedet. De talte derfor om »en form for samfundsmæssig beskæftigelsesgaranti kombineret med en humanisering af arbejdslivet og udvidelse af arbejdsbegrebet... som gør adgangen til arbejdsmarkedet lettere og modvirker nedslidnings- og udstødningsmekanismer – koblet sammen med en garanteret minimumsocialløn vil præstere en udfordring til markedsmekanismerne og det dominerende hegemoniprojekt.« (Andersen og Elm Larsen 1993 :204).

Konsekvent gennemført ville »det sociale og politiske medborgerskab«, som de her kalder en slags garanteret minimumsindkomst, udgøre en tredje vej, et samfundsmæssigt alternativ til både de traditionelle kapitalistiske markedøkonomier og de tidligere østeuropæiske planøkonomier.

Det var dog uklart, hvorledes de tænkte sig idéen udformet, idet de mente, at det forudsatte, »at omfanget af personer, der er offentligt forsørgede, bliver reduceret betydeligt« (ibid:203). Det tyder på, at de tænkte sig en garanteret minimumsindkomst uden, at der blev ændret i opfattelse af forsørgelsesbegrebet og rådighedsbegrebet.

Senere forlod de imidlertid denne forestilling i forbindelse med deres tanker om en velfærdsfornyende strategi.

Integration på arbejdsmarkedet som det centrale:

Lønarbejdet som det normale

En nøgle til forståelse af Elm Larsens og Andersens ambivalens og uklarhed over for borgerlønstanken gav de selv delvist i indledningen til deres bog, hvor de tog afstand fra Gorz' radikale kritik af kapitalismen og lønarbejdet (skabelsen af arbejdsfrihedens rige) og opfattelse af borgerløn.

De mente, man skulle være forsigtig med at se på marginalisering og arbejdsløshed som »frihedspotentialer«. Marginalisering var for de fleste ikke blot et spørgsmål om »arbejdsfrihed«, men om konkrete trusler om at blive frataget en økonomisk forsørgelse og politisk og social myndighed og magt. Derfor mente de, at integration og ikke marginalisering var fundamentet, på hvilket et socialt og politisk medborgerskab skulle bygge. Lønarbejdet er det normale, hvor Gorz vil ændre normalitetsopfattelsen.

Marginalisering og udstødning er først og fremmest spørgsmål om udelukkelse fra det lønnede arbejdsmarked. Det medfører, at arbejdsmarkedet

og det lønnede arbejde bliver omdrejningspunktet for deres integrationsopfattelse, og det ulønnede arbejde og det civile samfund bliver mindre interessant.

Orlov og/eller borgerløn?

Senere har Elm Larsen og Andersen diskuteret borgerlønstanken i forbindelse med en kommentar til debatten om orlovsordningernes fremtid. (Andersen og Elm Larsen 1995A:83-89).

Her ses orlovsordningerne som »nye velfærdsrettigheder til legitimt ikke-arbejde« i perioder af en arbejds- og familielivscyklus«. De forstår orlovsordningerne som »et normativt kompromis eller en syntese mellem arbejdsetikens normsæt og borgerlønstilhængernes argument om, at retten til »ikke-arbejde« er fornuft i et samfund med et strukturelt overskud af arbejdskraft.« (Ibid:86). Sabbatsorloven kan ses som »en tidsbegrænset borgerløn«, og »kan derfor betragtes som en historisk milepæl i lønarbejdets historie«. (Ibid:83). Generelt betegnes orlovstanken som »genial« og »nyskabende« som »nyt velfærdspolitisk instrument«, fordi den »på en gang er et arbejdsmarkedspolitisk, familiepolitisk og tidspolitisk instrument« (ibid:87) og derved »slår flere fluer med et smæk« (ibid:86).

Men samtidig stilles orlovsordningerne op som modsætninger til borgerlønstanken. Den rene borgerløn betegnes som »urealistisk« og mindre legitim end orlovsordningerne. Det skyldes, at borgerløn ses som »passive og tidsbegrænsede ydelser« og byggende på »en totalt urealistisk afvisning af arbejdsetikken«. Derfor »har de nye orlovsordningers legitimitet været mere bæredygtig end de rene borgerlønsmodeller«. Endelig mener de, at det er et afgørende argument imod borgerlønstanken i en tid med høj arbejdsløshed, »at den vil tendere til at forstærke polariseringen mellem insidere og outsiders«. De mener derfor, at borgerlønskritikerne har ret i at se borgerløn som »en de facto førtidspensionering af outsiders«.

I lighed med Den Alternative Velfærdskommission foreslår de orlovsordningerne udvidet i fremtiden med en »krise-orlov« til at kunne bearbejde alvorlige eksistentielle problemer, og en »demokrati-orlov«, der skal muliggøre varetagelsen af tillidsmands- og ildsjæls-igang-sætterfunktioner.

Begrebsmæssigt sprogligt opstiller de en dualistisk værdimæssig modsætning mellem orlovsordningerne og borgerløn. Orlovsbegrebet forbindes med en række positive adjektiver, mens borgerlønsbegrebet forbindes med tilsvarende negative stereotyper, bruges som metonym. (»passiverende«, »førtidspensionering«). Borgerløn kan imidlertid også bruges som metafor og derved forbindes med de samme »geniale« og »nyskabende« træk som

Elm Larsen og Andersen ser i orlovsbegrebet.

I stedet for at opfatte forholdet mellem orlov og borgerløn som et enten/eller kunne man også se de nuværende orlovsordninger som en bevægelse imod en universel borgerløn, som et både/og. Det synes Elm Larsen og Andersen imidlertid også at have øje for ved deres tilslutning til en række nye orlovsformer.

Borgerløn som residual i et hverdags-solidarisk fremtidssamfund

Sociologen Peter Abrahamson fremlagde i begyndelsen af 1990'erne flere analyser af den moderne socialpolitik (Abrahamson 1991A), hvor han brugte Jürgen Habermas' og Claus Offes velfærdsstatsanalyser som baggrundsforsståelse. Det betød blandt andet, at han brugte Habermas' sondringer mellem forskellige politiske strategier i synet på velfærdsstatens fremtid, hvor borgerløn blev set som en ny utopisk mulighed for udvikling af velfærdsstaten. Men hans fremstilling af borgerlønsidéen havde et ejendommeligt amputeret og uafklaret præg.

Abrahamson tegnede tre scenarier for en fremtidig socialpolitik, alt efter hvilken sfære, der vægtes, om hovedvægten lægges på markedet, staten eller det civile samfund, og hvordan de konkret kombineres: 1. En liberal socialpolitik (med hovedvægt på markedet). 2. En socialliberal (socialdemokratisk) socialpolitik (med hovedvægt på staten). 3. En hverdagssolidarisk rød-grøn socialpolitik (med hovedvægt på det civile samfund).

I det sidste scenarie, som ikke i samme grad som de to andre er en idealtypisk fremstilling af et samfund, som allerede eksisterer, ligger »hovedvægten i socialpolitikken på mellem menneskelig solidaritet inden for det civile samfunds rammer« (ibid:16-18). Her har man ændret det nuværende a-kassesystem og skønsbaserede bistanssystem til fordel for en retsmæssig borgerlønsordning. Hvorledes denne fungerer er imidlertid uklart. »Arbejdsløshed accepteres ikke i det hverdagssolidariske samfund«, fordi »alle individer er forpligtede til at arbejde eller uddanne sig i seks timer, fem dage om ugen 46 uger om året hele livet«, og det offentlige har pligt til at finde beskæftigelse til dem, der ikke kan finde det på markedet. Ligeledes kan virksomhederne tvinges til at ansætte arbejdere »med et tilskud svarende til borgerlønnen«. Derfor antages borgerløn kun at blive brugt i få tilfælde (»i tilfælde af kortere jobskift og lignende. I disse få tilfælde vil den antage form af en borgerløn, altså en ret«).

Her fremgår det, at borgerløn kun kommer til at fungerer som et residual, fordi hele tankegangen bygger på en skærpet pligt til arbejde og uddannelse, samtidig med at det offentlige og virksomhederne tildeles en skærpet for-

pligtelse til at sikre fuld beskæftigelse. På den ene side fremstilles dette samfund som især båret af mellem menneskelig solidaritet i det civile samfund, på den anden side har det mere lighed med et næsten totalt planlagt lønarbejdssamfund. Ret og pligt til lønarbejde er fuldstændig gennemført og accepteret, hvorfor der egentlig slet ikke er behov for en borgerløn.

Som det fremgår af ovenstående, mangler Abrahamson, skønt inspireret af Habermas og Offe, en mere præcis teoretisk og værdimæssig forståelse af borgerlønsidéen som svar på dekommodificerings-/og commodificeringstendenserne i velfærdsstaten og skabelse af autonomi og retfærdighed, således som Habermas og Offe faktisk fremlægger dem.

Borgerløn opfattet som en liberal markedsvej-fortælling

Som tidligere nævnt har nogle socialister altid set borgerlønsidéen som udtryk for en borgerlig tænkning og strategi til løsning af fattigdoms- og arbejdsløshedsproblemet. At nogle af de ledende CASA-folk også har tænkt sådan ses i en artikel af Finn Kenneth Hansen (1986), hvor han skitserede forskellige politiske strategier til bekæmpelse af fattigdommen. Han skelnede her mellem to hovedstrategier, en markedsvejsstrategi og en socialkontraktstrategi.

I markedsvejsstrategien er der en tendens til at lade sociale foranstaltninger alene være rettet mod »de fattige«, mens der i en socialkontraktstrategi er tale om, at alle skal bruge sociale foranstaltninger ud fra et solidarisk princip. Inden for disse tegnede han tre mere konkrete strategier.

Den første kaldte han den negative indkomstskat, som han mente lå inden for markedsvejsstrategien. Her blev henvist til Milton Friedmans tanker og de amerikanske forsøg i 1960'erne. Her blev også nævnt borgerlønstanken, som blev set som en variant af den negative indkomsts skattestrategi.

Den næste strategi forsøgte at skabe stigende selektivitet i de eksisterende sociale ordninger (indkomstgraduering af ydelser, større egenbetaling, opgivelse af gratisprincippet, samt nye ydelser, rettet mod bestemte grupper). Det var en opfattelse, som alene så fattigdom som økonomisk bestemt.

Endelig fandtes en tredje strategi, som også kaldtes selektiv, men på en anden måde. Her skulle »de kontante ydelser (indkomstoverførslerne) til frit brug i første række komme grupper med særligt behov for økonomisk støtte til gode, mens andre ydelser og foranstaltninger bliver gratis og får karakter af bundne ydelser, særligt indrettet på de behov, som de dårligt stillede har«.

Her blev skitseret en velfærdsmodel, hvor både indkomstoverførsler og serviceydelser blev forsøgt selektivt drejet ind især til fordel for »de dårligt stillede«. Finn Kenneth Hansen sagde selv, at det betød, »at indkomstover-

førslernes universelle præg mindskes. Til gengæld bevares det universelle præg i de mere målrettede serviceydelser«.

Det interessante i denne sammenhæng er, at borgerlønnen næsten forbigås og uden videre placeres som en borgerlig markedsvejsstrategi. At den også kan ses som en socialkontrakt-variant, der netop fastholder og nyformulerer den universelle velfærdsstat, havde Finn Kenneth Hansen ikke øje for.

At borgerlønstanken slås sammen med en liberal markedsstrategi var som tidligere nævnt også et argumentationsmønster, man fandt blandt borgerlønsmodstandere i SF og Enhedslisten. Og man så det samme mønster i USA i 1960'erne. Robert Theobald, der stod som repræsentant for »social dividend«-forståelsen i den amerikanske debat, gør opmærksom på, at det retoriske argumentations-mønster, hvor man slår borgerlønstanken sammen med en liberal tankegang, var med til at vende den amerikanske opinion imod tanken: »It has been increasingly argued that if Milton Friedman is in favor of the measure, all those concerned with the welfare of the individual should automatically reject the idea. Such »ad hominem« arguments should, of course, have no place in the debate on this subject.« (Best 1973: 132-33).

Ved et ad hominem-argument forstås et argument, hvor der sluttes fra en egenskab ved den person, der har fremsat en påstand, til at denne påstand må være forkert. Fordi Milton Friedman går ind for negativ indkomstskat og er »ultra-liberal« og borgerløn ligner negativ indkomstskat, må borgerløn være betænkelig. Denne form for politisk argumentation kunne findes blandt nogle venstreorienterede i 1990'ernes borgerlønsdebat. Finn Kenneth Hansen bruger den ikke direkte, men fremlægger en forståelsesform, inden for hvilken en sådan argumentation er naturlig.

Som nævnt i indledningen var det interessante ved 1960'ernes amerikanske borgerlønsdebat imidlertid, at tankerne om negativ indkomstskat ikke kun blev støttet af ultraliberale, men også af fremtrædende keynesianske økonomer som Paul Samuelson og James Tobin (1966 og 1967).

Den politiske forståelseshorisont

Men ligeså betydningsfuld som den videnskabelige forståelsesramme har været for CASAs manglende behandling af borgerlønstanken, har den politiske forståelseshorisont antagelig været. CASA er også bundet til en traditionel lønarbejdsstrategitænkning igennem sin erhvervsmæssige tilknytning til forskellige dele af fagbevægelsen og arbejderpartierne.

Man kan formode, at fagbevægelsens og arbejderpartiernes vanskeligheder med at forny sig og tænke strukturelle ændringer af dagpenge- og bi-standssystem har betydet, at CASA har holdt sig væk fra det problemfelt. En

klar borgerlønsmarkering fra CASAs side kunne blive konfliktskabende og lægge op til opslidende debatter med venner og store kunder. Derfor har man antagelig også af disse grunde valgt at føre en lav profil.

En venstre-socialdemokratisk strategi

CASA gør meget ud af at sætte sin nye sociale bæredygtighedsstrategi i modsætning til både en markedsvejs- (den borgerlige) og den offensive velfærdsstrategi (den socialdemokratiske vækststrategi). CASAs strategi kan imidlertid også ses som en nuance til den socialdemokratiske strategi. Den tager lidt mere hensyn til miljøet og det civile samfund. Men den betyder også en yderligere udvidelse af lønarbejdet og den offentlige sektor. Gevinsten for det civile samfund er generel arbejdstidsnedsættelse og udvidede orlovsordninger.

Problemløsning inden for de etablerede rammer

Grundlæggende har strategien samme problemforståelse og løsningshorisont omkring forsørgelsesbyrde, overførselsindkomster, lønarbejde og aktivering som den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Den lægger ikke op til en selvstændig styrkelse af det civile samfund, der ville indebære en ændring af arbejdsbegrebet og en nydefinering af rettigheds- og pligtbegreberne i social- og arbejdsmarkedslovgivningen.

Derfor kritiserede CASA heller ikke Socialkommissionen for dens fastholdelse af de hidtidige grundprincipper og undlod også en kritik af hele aktiveringsprojektet. Det bød man endda velkomment: »Der er ikke et normalt tænkende menneske i Danmark, der kan være modstander af aktivering... Det er næsten flovt, at aktivering først er blevet rigtig in i de sidste 5-10 år.« (Social Rapport nr. 6. 1993). Man var nok kritisk på nogle mindre områder. Men den generelle tvangsmæssige lønarbejdsgørelse var man positiv over for. Man var på det område enig med den herskende ideologi og forsøgte ikke at komme ud af det herskende tvangssprog, aktiv/passiv.

Den uklare holdning til aktiveringsdiskursen:

Positiv og/eller negativ integration?

Jørgen Elm Larsen og John Andersen havde store vanskeligheder ved at finde et ben at stå på både teoretisk og politisk i forhold til aktiveringsdiskursen. Det fremgik klart af deres teoretiske forholden sig til marginaliserings- og integrationsbegreberne. Her forsøgte de at nuancere deres integrationsbegreb (Andersen og Elm Larsen 1995B) og (Andersen og Elm Larsen 1994), således at integration ikke blot ses som arbejdsmarkedsintegra-

tion, som deres første anvendelse af begrebet tydede på.

For det første forsøger de at skelne mellem: 1. Situationer, hvor det er realistisk at satse på en reintegration i et mere eller mindre »normalt« samfundsliv. 2. Situationer, hvor det ikke giver mening at satse på integration på »normale« betingelser. (Andersen 1994:12). De siger ikke klart, hvem der skal foretage disse vurderinger og afvejninger, om det er overladt til de sociale myndigheder eller til de involverede borgere.

For det andet forsøger de at skelne mellem integration og normalisering og en positiv og en negativ form for integration.

Andersen beskriver forskellen mellem integration og normalisering således: »Integration må ikke kun være normalisering, men indbefatte retten til en vis autonomi; som udvidelse af rettigheder og handlemuligheder i forhold til den/de udstødtes faktiske livssituation – naturligvis inden for rammerne af hvad det omgivende samfund finder acceptabelt.« (Ibid.).

Sammen præciserer de denne nye nuancerede integrationsopfattelse således: »it is important to underline the importance of avoiding interpreting the term integration one-dimensionally – i.e. to see it as only a reintegration into some normal condition, but as a topic with a multi-dimensional and pluralistic nature which involves the acceptance of so-called different or even competing ways of life. Integration should also include the right to a certain kind of autonomy – i.e. an extension of rights and possibilities of participation within the legal frames of society.« (Andersen og Elm Larsen 1995B:221).

»Positive forms of integration are based on – widely accepted and perhaps negotiated – needs and rights which give people the option to make priorities without the risk of being permanently excluded from mainstream social and economic life.« (Ibid:221).

Heroverfor står den negative integration, der defineres som:

»Negative forms of integration are based on fear; e.g. fear of being excluded from the labour market if one chooses to leave the labour market for a period to take care of children or sick relatives.« (Ibid.)

Om den nye aktiveringspolitik skal betragtes som en positiv eller negativ integration forekommer uklart med Elm Larsens og Andersens begreber. På den ene side indfører de et autonomibegreb, uden at det bliver klart, hvad det egentlig indeholder i forhold til de bestående rettigheder. Samtidig taler

de om en negativ integration, som bygger på frygt, men gør det ikke klart om den også dækker frygt for at blive tvunget til aktivering.

Deres konklusion er derfor også, at man ikke entydigt kan afgøre: »However, whether workfare and integration schemes are becoming mainly participative or punitive is still uncertain and subject to political conflict at both the national and local level.« (Ibid..208).

Aktiveringen kan »blive en solidarisk og demokratisk øvelse« eller »få karakter af en straffeekspedition« (Andersen 1994:12). Betingelsen for det sidste er imidlertid, at der er fleksibilitet og rum for eksperimenter. Derfor taler Andersen om en »bæredygtig udvidelse af arbejdsbegrebet for at sikre at der kommer et meningsfyldt og bæredygtigt indhold i aktiveringsprogrammerne« (ibid:12), men mener ikke, at den eksisterende mulighed inden for arbejdsløshedslovgivningen for at lave frivilligt socialt arbejde på dagpenge er nok, men at det må udvides med en »særlig demokrati- eller ildsjælsorlovsordning« (ibid:20).

I CASA-rapporterne kom disse nuancer og skepsis i forhold til hele aktiveringsprojektet imidlertid ikke til udtryk.

3. Et liberalt/socialdemokratisk/kommunitært forsøg på at lave en ny god fortælling om lønarbejdet ved at gøre borgerløn til et skræmmebillede og prygelknabe

Bekymring for »samfundets truende opløsning«

I 1994 kom en debatgruppe med et forslag til ændring af vores skatte- og afgiftssystem (servicereform), således at håndens arbejde kunne tillægges lige så stor betydning som den højproduktive vareproduktion. (Debatmagerne 1994). De var ikke bare bekymrede for den store arbejdsløshed, men også for »samfundets truende opløsning«. Det kunne modvirkes igennem skabelse af fuld beskæftigelse på en ny måde ved især at styrke de lokale arbejdsmarkeder og dermed den gensidige afhængighed og samhørighed i samfundet.

Liberales, kommunitarister og socialdemokrater

Holdningsmæssigt bestod debattørerne af tre undergrupper, der repræsenterede ret forskellige synsvinkler:

1. En liberalt orienteret gruppe repræsenteret ved departementschef Jørgen Rosted fra Industri- og Samordningsministeriet, direktør Peter

Wendt, det tidligere radikale medlem af folketinget, direktør Tage Dræby, og to økonomiske journalister Niels Enrum og Frank Stockholm.

2. En venstreorienteret civilsamfundskritik repræsenteret af kultursociologen Jean Fischer og journalisterne Ejvind Larsen og Klaus Birkholm, begge fra dagbladet Information.
3. En fagforeningssidé repræsenteret af socialrådgiver Gunvor Auken, SID og daværende uddannelsessekretær Harald Børsting, SID.

**Hvad debatgruppen er enige om:
servicereform og afstandtagen fra andre strategier**

Debatgruppens udgangspunkt var, at arbejdsløsheden var et hovedproblem i samfundet, hvorfor det var afgørende at skabe fuld beskæftigelse. Midlet var en omlægning af skatte- og afgiftssystemet, således at servicearbejde blev billigere, og miljøbelastende forbrug og produktion blev dyrere. Konkret foreslog man en tre-leddet reformstrategi: (Ibid:8)

I: En servicereform:

»A. En ultra-lav skattesats for indkomster svarende til en mindsteløn eller derunder. B. Ingen moms på arbejdsløn i husholdningsservice. C. Ingen arbejdsgiverafgifter på husholdningsservice. D. Teknisk sænkning af dagpenge mv. så nettobeløbet er uændret. E. Højere afgifter på miljøbelastende forbrug og produktion.«

II: En udbygning af orlovs- og deltidsordninger.

III: Et intensiveret samarbejde omkring offentlig service.

Bag servicekonceptet til at skabe fuld beskæftigelse lå en afstandtagen fra tre andre beskæftigelsesstrategier (ibid:25-28):

1. Den konjunkturstimulerende politik blev afvist, fordi »den bygger på den gale forudsætning, at vi stadig befinder os i industrisamfundet«. Der var intet, der tydede på, at arbejdsløsheden skulle kunne afskaffes ved en voldsom forøget vækst i de eksporterende og hjemmemarkedskonkurrerende virksomheder.
2. Aktiveringspolitikken med særlig løn- og arbejdstid. Selvom arbejdsløsheden faldt, var det »illusorisk at antage, at arbejdsløshedsproblemet

kan løses gennem en omfattende uddannelsesindsats, der kvalificerer en stadig større del af arbejdsstyrken til at indgå i de højproduktive virksomheder... der er ikke plads til, at vi alle bliver symbolanalytikere.« (Ibid:28)

3. Arbejdsdelingspolitikken. Deltidsordninger, orlovsaftaler, skralde-mandsmodeller og i yderste konsekvens borgerløn. Man antog, at arbejdskraften ikke kunne substitueres vilkårligt, og at det var en illusion, at jobbene i den højproduktive sektor kunne øges »gennem kortere arbejdstid eller lukrative, skatteyderfinansierede orlovsordninger« (ibid:28).

Lønarbejdets genindførelse og udvidelse

Bogen hed »Arbejdets genindførelse«, hvilket henviste til, at udviklingen i det moderne industrisamfund havde bortrationaliseret meget lønarbejde og i stigende grad ville gøre det. Gruppen tilsluttede sig den nye formodning om jobløs vækst. Når de ville have arbejdet genindført, betød det en genindførelse af lønarbejdet på en ny måde. For dem var arbejde lig lønarbejde.

»Håbløst at ville ændre arbejdsbegrebet«

Flere steder i bogen blev der direkte givet udtryk for, at det, der var behov for, var mere almindeligt lønarbejde. Auken udtrykte det således (ibid:119): »Almindeligt og rigtigt arbejde er sagen«. Lønarbejde er almindeligt og normalt. Hun vendte sig derfor også imod »det udvidede arbejdsbegreb«. (Ibid:119). At forsøge at ændre arbejdsbegrebet er ikke bogens opgave. Som Rosted udtrykte det: »I godt 200 år har arbejdet givet mennesker identitet i vor civilisation. Og det er et håbløst projekt at ville løse vores samfundsproblem ved at lave om på den holdning.« (Ibid:44).

»Gør-det-selv-arbejdet«:

»Ukvalificeret«, »ruinerende«, »overdrevent«

Derfor udtryktes der også utilfredshed med den stigende udbredelse og anerkendelse af det uformelle arbejde. Dette ville man i stedet gøre til normalt lønnet servicearbejde. Det uformelle arbejde blev af forfatterne kaldt »ukvalificeret«, »ruinerende«, »overdrevent«, og »omsiggribende«. Det er bemærkelsesværdigt, at alle disse negativt ladede sproglige tillægsord blev hæftet på det uformelle arbejde og ikke på lønarbejdet. Det blev derimod kaldt »rigtigt« og »almindeligt«.

»Et broget liv«

Samtidig med at bogen var et stort forsvar for en udvidelse af lønarbejdet, fandt man dog også en problematisering af lønarbejdet. Konkret igennem en argumentation for orlovsordninger. De er gode, fordi det skaber »et broget liv« og »genindsætter det civile samfunds betydning« (ibid:72) og giver »andre muligheder for identitet end den, der i alt for høj grad i dag opnås gennem det lønnede arbejde« (ibid:75). Der fandtes altså også en antydning af, at der for den enkelte kunne være for meget lønarbejde.

»Arbejdet som et eksistentielt vilkår for mennesker«

Men derudover kom Ejvind Larsen med en grundlæggende kritik af lønarbejdet. Markedsøkonomi var, når den var bedst: »Det vil sige kødelig«, »et dejligt bytte« (ibid:111). I modsætning til markedsøkonomi, når den var værst: »Det vil sige abstrakt: Bestemt af penge«. Her stod konkret brugsværdi over for abstrakt bytteværdi.

For Larsen var arbejdet en del af den nødvendige menneskelige tilværelse, der bandt mennesker sammen, og intet kunne i det moderne demokrati erstatte arbejdet. Arbejdets ontologiske betydning var det enkelte menneskes ære, begrundet i dets »evne til at skabe sig så udtryksfuldt, at andre må anerkende det som værdifuldt« (ibid:114). »Arbejdet bærer lønnen i sig selv«. I den moderne verden var meningen med arbejde at tjene penge, og det var den grundlæggende fejl. På samme måde talte Klaus Birkholm om »arbejdet som et eksistentielt vilkår for mennesker« (ibid:11).

Håbet om en ny usikker klasse-alliance

Et væsentligt element i bogens fælles forståelse var argumentationen for skabelsen af »et nyt interessefælleskab« mellem den nye klasse af symbolanalytikere og en ny gruppe af servicearbejdere.

Jørgen Rosted tog det som en uafvendelig kendsgerning, at vi var ved at bevæge os ind i et nyt informationssamfund, hvor »symbolanalytikerne er en ny overklasse« (ibid:36). Udviklingen »kan ikke standses, og forsøg på det vil mislykkes. Som samfund skal vi i stedet søge at forstå udviklingen og indrette os, så vi får de størst mulige fordele og begrænser ulemperne« (ibid:41).

Analysen af symbolanalytikerne som den ny overklasse var overtaget fra amerikaneren Robert Reichs bog (»The Work of Nations« 1991). Han frygtede, at samfundet mere og mere gik i opløsning. Fremtiden afhang af forholdet mellem personlig service og symbolanalyse. Fischer gjorde opmærksom på, at det »forhold er ulige. Sælgerne af personlige tjenesteydelser be-

høver symbolanalytikerne mere end omvendt« (ibid:90). Til forskel fra tidligere overklasser kunne den nye undvære sin underklasse, hvilket Birkholm gjorde opmærksom på (ibid:15). Hvis den havde brug for manuelle tjenesteydelser, var arbejdskraften til stede og villig overalt.

Ny herskende klasse og præsteskab

Hvor Rosted ukritisk tog symbolanalytikerne som den nye overklasse, der kunne få mere »fritid, fordi en del gør-det-selv-arbejde ophører« (ibid:56), kastede Fischer og Larsen også et kritisk blik på symbolanalytikerne. Symbolanalytikerne anså det grænseløse for noget godt og moderne. Deres »grænseløse salg og udbredelse« måtte modvirkes af andre holdninger, som styrkede »det lokale og ydmyge« (ibid:94). Symbolanalytikernes ensidighed måtte med andre ord modvirkes. Larsen var meget mere kritisk over for gruppen. Han kaldte dem »den herskende klasse af symbolanalytikere« og »beherskende præsteskab« (ibid:112-113).

Uenighed om den økonomiske væksts nødvendighed og ønskelighed

Mellem debattørerne eksisterede der som tidligere antydning på en række punkter. Det drejede sig om »fundamentale spørgsmål som økonomisk vækst, international konkurrence og produktivitetsudvikling. Vi er uenige om, hvor uomgængelige disse faktorer er.« (Ibid:7).

På den ene side beklagede man undergravningen af det civile samfund igennem den stigende kommercialisering og internationalisering. Som Fischer kort og præcist sagde: »individets og markedets frihed går godt sammen. Men de står også for samfundsopløsningen« (ibid:103). Man ønskede i stedet skabelse af »sociale strukturer, der styrker den gensidige afhængighed og samhørighed i samfundet« (ibid:7).

På den anden side ønskede især Rosted, Wendt og Dræby mere fleksibilitet, vækst og styrkelse af konkurrenceevnen. Væksttilhængerne var meget mere eksplicite i deres tilslutning til den økonomiske væksts nødvendighed, hvorimod vækstkritikerne (Auken, Larsen og Birkholm) i denne bog manglede en alternativ vision.

Vækstdiskussionen var mest konkret i det afsnit, hvor servicereformen blev set med grønne briller (Niels Enrum). Her blev antydning, at man godt kunne tænke sig en forening af vækst og miljø i en bæredygtig økonomisk vækst. »Kan man acceptere, at produktionen og forbruget får en tand til?« (ibid:154) »Det logiske svar må være ja, det kan man – men kun hvis det sker på en måde, der ikke øger miljøbelastningen. For det er nu engang den, der er problemet – ikke produktionen eller forbruget i sig selv«. Man holdt sig

til det logiske svar og forsøgte typisk ikke at give et fysisk-økologisk svar.

Man troede på en grønnere vækst, at man kunne dreje produktion og forbrug i en lidt grønnere retning. Hvad man ikke talte om, var den overproduktion og det overforbrug, vi allerede har etableret. Derfor talte man ikke om bæredygtig udvikling eller om nødvendigheden af at revidere hele vækstmodellen.

Borgerløn som noget med Jacob Haugaard

Kritikken af borgerlønstanken kom interessant nok ikke fra de liberale deltagere i bogen, men kun fra de kommunitaristiske civilsamfundskritikere og fra Gunvor Auken.

Birkholm mente, at »Borgerløn, frihed fra arbejde, frihed fra politik, frihed til mere underholdning er blevet de nye modeord« (ibid:18). Hermed antydede han, at borgerløn udelukkende var noget med frihed fra arbejdet. Han påstod også, at en skelnen mellem lønmodtager-slaveri og den mere menneskelige virksomhed (som findes hos André Gorz og Ivan Illich) var forsvundet i de senere års forestillinger om borgerløn – som »en problemfri pensionering af de arbejdsløse, som man ellers ikke ved, hvad man skal stille op med« (ibid:23). Og afslutningsvis henviste han med en slet skjult foragt til den århusianske entertainer Jacob Haugaards tidligere tilknytning til »De arbejdsskys manifest« og citerede herfra med følgende efterbemærkning: »Her er et program og en ideologi, der passer som fod i hose til de informationsfund, der deler sig i to klasser uden indbyrdes fællesskab« (ibid:24). Borgerløn ses og defineres ganske enkelt som »en passiv forsørgelse« – »det være sig i form af borgerløn, førtidspension eller bistandshjælp (forskellen er i denne forbindelse ubetydelig).« (Ibid:28).

Borgerløn som »skinløsning«

Jean Fischer talte om »borgerløn som skinløsninger« (ibid:96), fordi den i lighed med beskæftigelsesarbejde er en erstatning for »det rigtige arbejde«, der ikke blot har værdi på grund af pengene, men også på grund af den sociale anerkendelse. Her gøres lønarbejde til det normale. Fischer betragter også borgerløn som »bistandspenge«. Det er nedværdigende. »De penge, man får for rigtigt arbejde, er en anden slags penge end understøttelses- og bistandspenge« (ibid:96). De »gode« penge er dem, man tjener selv, de »dårlige« penge er dem, man får fra staten.

Borgerløn som erstatning for arbejdet og sproglig sminke

Mest kritisk polemisk vendt imod borgerløn var Ejvind Larsen. For Larsen var borgerløn værre end »pengeløn«. Det var symbol på, at »arbejdet ikke er

strengt nødvendigt for pengenes skyld«. Hvad man egentlig med Larsens udgangspunkt skulle tro var godt.

Men han vendte sig imod tanken om, »at pengeløn i form af borgerløn skulle erstatte selve arbejdet.« (Ibid:106). Forslag om borgerløn blev derfor set som »den åndsterroristiske forkvakling af arbejdets mening«.

I Larsens polemik imod borgerlønsidéen bliver man ikke klar over, om en tilstand med borgerløn faktisk allerede eksisterer, eller hans udfald var vendt imod en fremtidstilstand. Men man kan af Larsens udfald mod borgerlønsbegrebet læse, at han ikke opfattede borgerløn som en universel personydelse, men kun som en ydelse for dem, som ikke havde arbejde.

Endvidere kan man af hans begrebsanvendelse indirekte læse, at han antog: 1. At man ikke har ret til lønarbejde, hvis man får borgerløn, 2. At man forbydes at have lønarbejde, hvis man samtidig får borgerløn. Derfor har borgerløn hos Larsen en vis lighed med de nuværende dagpenge og bi-standshjælpen. Man viderefører det nuværende systems grundregler, men kalder det blot noget nyt.

Borgerløn som »førtidspension«

Endelig havde Gunvor Auken nogle barske udfald imod borgerlønsidéen. Hun sagde meget direkte, at for hende var der egentlig ikke tale om at analysere og diskutere borgerlønsidéen.

Ligemeget hvordan man tænker sig denne idé udformet, er hun imod: »Holdningen i denne bog er, at borgerløn under alle forhold i praksis vil blive anvendt som en udstødningsmekanisme evt. til alternative arbejdsmarkeder for samfundets sårbare grupper« (ibid:121). Hun kaldte den også »en abstrakt borgerløn, der kan føre til hvad som helst« (ibid:121). For hende var det »en løn man udstødes på« eller »førtidspension med glasur«. Hun sagde dog, at der ligger »en positiv tanke« bag borgerlønsforslaget, men at den snarere kan realiseres gennem principperne for »det brogede liv«.

Aukens argumentation har form af en typisk »double bind«-kommunikation eller »reaktionær retorik«, hvor man forsøger at vinde tilslutning til sine synspunkter ved at fremholde de farer, der vil være ved at gå ind for borgerløn.

Ligemeget hvilke gode argumenter man kan fremføre for borgerløn, er de forkerte. Hun giver udtryk for, at hun med sikkerhed ved, hvordan en borgerløn vil komme til at fungere, og blokerer derved for en reel dialog.

Borgerløn som skræmmebillede og prügelnabe

Gruppen brugte borgerlønsbegrebet metonymisk. Ud fra nogle negative dele i det bestående system konstrueres en ny negativ helhed, dvs. man for-

vansker borgerlønstanken fuldstændig ved at kanalisere nogle negative følelser og værdiladninger, der er knyttet til træk i det nuværende system, over på det nye begreb. De, der havde skabt begrebet, tænkte metaforisk frigørende, modstanderne forsøgte at bruge det metonymisk, undertrykkende.

Umiddelbart kan man godt undre sig over, hvorfor denne gruppe af mennesker reagerede så følelsesmæssigt stærkt imod borgerlønsidéen og slet ikke var i stand til mere analytisk og rationelt at forholde sig til den.

Larsen hader pengene og egentlig også lønarbejdet, hvorfor det egentlig er lidt af en gåde, at han deltog i en bog, der prædiker en udvidelse af lønarbejdet. Borgerløn var for ham universaliseringen af lønarbejdet ud i den sidste konsekvens, »en logisk konsekvens af Fremskridtet«. Han kunne ikke se, at ved at gøre borgerlønnen universel og ikke blot selektiv, som han tænker den, ville den sætte en grænse for det lønarbejde, han hader.

Birkholm og Fischer som de mest klare kommunitarister så borgerløn i forlængelse af velfærdsstatens rettigheds- og frihedstænkning. Borgerløn blev set som endnu et skridt i den retning. Hvad de overså var, at borgerløn ved både at skabe en grænse for lønarbejdet (markedet) og for klientgørelsen i forhold til staten samtidig kunne åbne op for udvikling af de pligter og dyder (det civile samfund), som de efterlyste.

Mangel på diskussion af det overordnede mål

Projektet med at bringe forskellige miljøer og synsvinkler sammen for at diskutere velfærdssamfundets fremtid var demokratisk set vigtigt og interessant. Herved kunne modsætningerne, uenighederne og paradokserne i velfærdsdebatten tydeligere træde frem og en reel samtale komme i gang. Det skete imidlertid ikke, fordi man var så optaget af at distancere sig fra sine modstandere og i så ringe grad i stand til at indleve sig i deres forståelseshorisont.

Den største svaghed ved projektet var, at de forskellige grupper i virkeligheden kun var enige om ét middel (servicereform) til styrkelse af velfærdssamfundet, og ikke kom til at føre en grundlæggende debat om det overordnede mål, fortsat økonomisk vækst eller bæredygtig udvikling. Det betød, at det i høj grad blev de liberale væksttilhængere, der kom til at tegne projektet. Da ydermere væstkritikerne brugte meget plads på at kritisere borgerlønsidéen, kom det til at fortone sig, hvad de kritiske civilsamfundsteoretikere egentlig var ude på.

Ville de blot give et nyt liberalt vækstprojekt lidt venstreorienteret og kommunitær støtte? Hvorfor var tidligere venstreorienterede lønarbejdskritikere nu så ivrige efter at udvide og normalisere lønarbejdet? Og hvorfor

var man så afvisende over for en alternativ borgerlønstankegang, som var tænkt frigørende i forhold til den fastlåste problemløsningssituation, man stod i?

4. Feministisk fastlåsning i et stift lønarbejds- og ligestillingsparadigme

Mens borgerløndebatten i perioden 1992-95 rigtig foldede sig ud i den brede offentlighed, var det bemærkelsesværdigt, at borgerlønsidéen ikke blev støttet af nogle fremtrædende kvindepolitikere (som politisk diskurs) og kvindeforskere (som videnskabeligt paradigme). Set i forhold til de få undersøgelser der findes for den periode om tilslutningen til borgerlønsidéen, der som tidligere omtalt viser, at idéen især blev støttet af kvinder, kunne man umiddelbart have forventet en større interesse fra denne side.

Fra feministisk side foregik ikke en udgrænsning af borgerlønsdiskursen via en latterliggørelse og polemik, som det skete fra debatgruppen omkring servicestrategien, men nærmere i en form for usynliggørelse, som man kunne se fra CASA. I det følgende vil jeg forsøge en beskrivelse og en fortolkning af nogle tendenser i kvindebevægelsen i denne periode for at finde forklaringer på det fraværende engagement i borgerlønsidéen blandt ledende feministiske.

Generelt synes store dele af kvindebevægelsen at være »lammet« og fastlåst i et lidt stift lønarbejds- og ligestillingsparadigme. På den ene side kunne man spore en klar afstandtagen fra tanken om, at man skal betale kvinder for at passe deres børn svarende til den herskende tradition i dansk socialret. På den anden side ville man heller ikke tage afstand fra den nye forældreorlovsordning, der blev indført 1. januar 1994.

Der fandtes blandt feministiske forskere en klar bevidsthed om, at ligestillingsprincippet på arbejdsmarkedet fungerede på mændenes (de stærkes) præmisser og ikke skabte ligestilling mellem arbejde og omsorg, og samtidig kunne registreres en stigende bekymring for, at de nye orlovsmuligheder kunne skade ligestillingen på arbejdsmarkedet.

Mange i kvindebevægelsen befandt sig i klassiske fastlåsningsituationer eller dobbelt-bindsituationer, hvor man manglede en ny forståelsesramme, der kunne løse op for afmagten. Som beskrevet af Nancy Fraser befandt man sig i dilemmaet mellem en lønarbejdsmodel og en omsorgsmodel, hvor man ikke kunne finde en ny forståelse, der kunne overskride begge, hvorfor mange endte med at prioritere og vælge lønarbejdsmodellen.

Blandt kvindeforskere kunne man, ligesom hos CASA, se forsøg på at udvikle lønarbejdsmodellen i form af en arbejdsfordelingsstrategi, men der kunne dog hos enkelte samtidig spores et begyndende opgør med lønarbejds- og ligestillingsparadigmet og en åbning over for borgerlønsidéen.

A. »Den svære balance« mellem arbejds- og familieliv

I 1993 udsendte Ligestillingsrådet en debat-antologi: »Den svære balance.« (Carlsen m.fl. 1993). Det var især børnefamilierne med to fuldtidsarbejdende forældre og børn i daginstitutioner, der var udgangspunkt for debatten. Normen på arbejdsmarkedet kræver i mange situationer en større orientering mod arbejdslivet end familielivet, hvilket er noget, som strider imod de fleste kvinders prioritering og betyder, at arbejdsmarkedet især frasortere kvinder. Målet var at »præsentere nye idéer og rejse nye diskussioner« omkring disse spørgsmål. Hvordan kunne man lette presset i hverdagen for denne gruppe og samtidig fremme ligestillingen på arbejdsmarkedet?

Hvilken balance og ligestilling?

I antologiens titel og forord blev anslået en dobbelt ligestillingsproblematik: 1. Spørgsmålet om skabelsen af en balance (ligestilling) mellem arbejds- og familieliv. 2. Skabelsen af en ligestilling (balance) mellem kønnene på arbejdsmarkedet. Ligestillingsrådets virksomhed er især fokuseret på den sidste form for ligestilling.

Når der blev lagt op til nytænkning og revurdering af hidtidige strategier, forblev det uklart, om der især blev tænkt på ligestillingen på arbejdsmarkedet eller ligestillingen mellem familie- og arbejdsliv. Men man fornemmede dog klart, at ligestillingen mellem kønnene på arbejdsmarkedet først og fremmest var i fokus.

Forholdet mellem balancen i familien og balancen på markedet

Man ønskede specielt at diskutere, om de hidtidige strategier til at skabe mere tid for de fuldtidsbeskæftigede forældre var tilstrækkelige: Deltid, fleksibel arbejdstid, forlænget barselsorlov. I den enkelte familie skabte de måske nok en bedre balance mellem familie- og arbejdsliv, men de syntes også at have ført til nye ligestillingsproblemer, en ubalance mellem kvinder og mænd i deres muligheder på arbejdsmarkedet. De hidtil benyttede metoder kunne, som antologiens hovedredaktører sagde, »true den form for ligestilling, der forudsætter kvinders selvforsørgelse gennem lønnet arbejde

uden for familien« (ibid:10-11). I det lå en skjult kritik af den forældreorlovsordning, som man netop havde indført.

Feministisk modstand imod aflønning af det uformelle arbejde

Den feministiske bekymring viste sig ved arbejdsmarkedsreformens gennemførelse i 1993-94, hvor orlovsordningerne blev gennemført. De blev støttet af kvindebevægelsen og ligestillingsrådet, men med kritiske kommentarer, hvor ledende kvindepolitikere klart udtrykte deres afstandtagen fra en aflønning af det uformelle arbejde.

Den daværende næstforkvinde i SF, Christine Antorini og SFs faglige sekretær, Margit Kjeldgaard udtrykte således betænkeligheder ved den nye forældreorlov forud for den nye arbejdsmarkedsreforms ikrafttræden (»Kvinderne hjem til kødgryderne«. Information den 21.12.93). De var specielt betænkelige ved, at forældreorloven var en ret, fordi det »forringer kvinders stilling på arbejdsmarkedet«. De mente, at det først og fremmest var ulighederne på arbejdsmarkedet, man skulle til livs, »dernæst vil vi gerne skubbe en lille smule til familiens arbejdsdeling.«

En generel afstandtagen fra en aflønning af husarbejdet og børnepasning i hjemmene blev i samme periode udtrykt af formanden for Dansk Kvinde-samfund, Britta Foged (Information den 7.10.93), der direkte sagde: »Det er mig inderligt imod at betale folk for at gå derhjemme«. Og hun blev støttet af formanden for Ligestillingsrådet Anne Grete Holmsgaard, der i samme anledning sagde: »Jeg kan ikke se logikken i, at man skal have penge for at gå og passe sine børn derhjemme.«

Disse meget klare udtalelser faldt i forbindelse med en afstandtagen fra et forslag fra Kristeligt Folkeparti om at yde en generel støtte til forældre, der selv passer deres børn. Interessant nok kaldte Foged Kristelig Folkepartis forslag en »statsliggørelse af et område, som staten ikke skal blande sig i«. Og Anne Grethe Holmsgaard »havde det dårligt med at gøre familiearbejde til produktivt arbejde«. Hun ville gerne »værdisætte husarbejdet«, hvilket krævede en »holdningsmæssig ændring«, men »Jeg kan ikke forstå at der skal penge på bordet af den grund«.

Selvom disse udtalelser faldt i forbindelse med en diskussion af en husmoder- og/eller speciel forældrebetaling, afspejler de givetvis også en generel modstand imod borgerlønstanken i den nye kvindebevægelse.

Det er interessant at se, at på samme tidspunkt udtalte en anden del af kvindebevægelsen, nemlig De Danske Husmoderforeninger, der repræsenterede 20.000 medlemmer, deres støtte til en borgerlønsordning. Landsforkvinden Anita Juncker-Jørgensen mente, at de forældre, der selv ønskede

at passe deres børn, skulle have lov til det i de første to-tre år, hvilket kunne gennemføres ved at indføre borgerløn. (Andersen 1991).

Borgerlønsideen blev forskelligt modtaget i den gamle og den nye kvindebevægelse. Desværre var der ikke nogle, der fik en debat i gang mellem de to dele, og ingen forsøgte at udarbejde fælles forslag.

B. En feministisk diagnose af ubalance mellem lønarbejdet og omsorgsarbejdet – mellem arbejdspligten og forsørgelsespligten

Selvom der i kvindebevægelsen fandtes en klar modstand imod aflønning af det uformelle arbejde og en tendens til prioritering af lønarbejdet, fandtes der samtidig også en klar bevidsthed om ligestillingens begrænsninger.

Professor i socialret Kirsten Ketscher, der er en fremtrædende ligestillingseksperter, var en af dem, som mest klart har beskrevet og analyseret, hvorledes reglerne i arbejdsmarkeds- og socialsystemet systematisk fokuserer på lønarbejdet og diskriminerer omsorgsarbejdet.

Ketschers konklusion omkring ligestillingspolitikken er skarp og tankevækkende: »Ligestillingsprincippet tenderer mod, at mænd bliver målestok for kvinder. Kvinder må ikke få mere eller andet end mændene. Det er en underliggende antagelse i retssystemet, at omsorg generer arbejdslivet.« (Ketscher 1995A.:301).

Hendes konklusion bygger på følgende argumentation: 1. Der findes en ubalance mellem penge- og omsorgsforsørgelsen i samfundet. 2. Det giver sig udtryk i, at den juridiske lønarbejdspligt, som er knyttet til pengeforsørgelsen, prioriteres højere end den juridiske omsorgspligt, som er knyttet til omsorgsforsørgelsen.

Penge- og omsorgsforsørgelsen

Kirsten Ketscher præsenterede sin teoretiske forståelse af forsørgelsesproblemet i velfærdsstaten i sin disputats. Det er »forsørgelsestrekanten« med stat, marked og familie, der er udviklet som juridisk forståelsesfigur af den norske kvindejurist Tove Stang Dahl (1985 I og II). Forsørgelse defineres som »tilvejebringelse af de midler, der er nødvendige for det enkelte menneskes opretholdelse og videreførelse af livet.« (Ketscher 1990:33), og hun skelner mellem en pengeforsørgelse og en omsorgsforsørgelse.

Ethvert menneske behøver såvel en omsorgsforsørgelse som en pengeforsørgelse. Omsorgsforsørgelse er »det arbejde der må præsteres i forbindelse med madlavning, rengøring, vask, indkøb etc. Med andre ord det, der nor-

malt opfattes som husmoderarbejde« (ibid:40). Pengeforsørgelsen er »den aktivitet, der sigter på at fremskaffe de nødvendige penge« (ibid:34). I begge former for forsørgelse indgår et tidsperspektiv. Tid er den nødvendige ressource i forbindelse med såvel omsorgsforsørgelse som pengeforsørgelse. Ligesom penge kan tid kun anvendes een gang. Den tid, der anvendes til pengeforsørgelse, kan ikke anvendes på omsorgsforsørgelse. Men man kan så købe omsorgsforsørgelse for penge. Omvendt er der en del omsorgsforsørgelse, der tager tid, men som man ikke får penge for.

Pengeforsørgelsen har tre hovedkilder: Løn (fra markedet), underhold igennem ægteskab (fra familien) og sociale ydelser (fra staten). Det samme har omsorgsforsørgelsen: 1. Familieforsørgelse. 2. Offentlig forsørgelse. 3. Markedsforsørgelse. Inden for pengeforsørgelsen er arbejdsmarkedet den centrale kilde, og inden for omsorgsforsørgelsen er familien den vigtigste kilde, men den offentlige forsørgelse tenderer imod at blive vigtigere i begge relationer. Det er imidlertid vigtigt at have for øje, at mænd og kvinder kombinerer disse forsørgelsessystemer på forskellig måde.

Tidligere tog mændene sig af pengeforsørgelsen via arbejdsmarkedet, mens kvinder tog sig af omsorgsforsørgelsen i hjemmet. I den moderne velfærdsstat er pengeforsørgelsen blevet væsentlig for begge køn, dog vil mange kvinder i en vis periode af deres liv være pengeforsørget af mænd. Omvendt vil mange mænd få varetaget store dele af deres omsorgsforsørgelse af kvinder.

Til pengeforsørgelsen er knyttet en juridisk rådigheds- og arbejdspligt, både i forhold til markedet og i forhold til staten, mens der til omsorgsforsørgelsen er knyttet en juridisk forsørgelsespligt i forhold til børn og for ægtefæller i forhold til hinanden. Men hvor pengeforsørgelsen kræver personlig tilstedeværelse, kan omsorgsforsørgelsen klares pr. stedfortræder (offentlige børneinstitutioner).

Princippet i Grundlovens § 75 og i den gamle bistandslovs § 6 er et hovedprincip om selvforsørgelse, og når den ikke er mulig, indtræder en ret til forsørgelse for staten. Denne selvforsørgelsespligt suppleres for ægtefolks vedkommende af den gensidige forsørgelsespligt mellem ægtefæller jf. bistandslovens § 6, og for forældres vedkommende af pligten til at forsørge børn under 18 år jf. børnelovens § 13 og bistandslovens § 6.

I familien med den hjemmegående husmoder havde man den kønsdualistiske arbejdsdeling, hvor kvinden opfyldte sin forsørgelsespligt over for børn og ægtefælle ved at tage sig af omsorgsforsørgelsen, mens den udearbejdende mand tog sig af pengeforsørgelsen. Med kvindernes stigende lønarbejde er der skabt et dobbeltarbejdsproblem ved, at de stadig har hovedansvaret for om-

sorgsforsørgelsen og samtidig bidrager til pengeforsørgelsen. Det har ifølge Ketscher betydet, at de er blevet tvunget til at vælge mellem to legale pligter: pligten i henhold til arbejdskontrakten (arbejdspligten) og omsorgspligten over for egne børn. Og forskellen mellem de to pligter ligger i, at arbejdspligten i modsætning til omsorgspligten kræver personlig tilstedeværelse. Og kvinder er i dag i den juridiske forståelsesramme underlagt en »lønindtjeningsformodning« i modsætning til tidligere tiders »husmoderformodning«.

Omsorgsarbejdets svage retslige stilling i forhold til lønarbejdet og forslag til en afbalancering

Pligten til at opfylde lønkontrakten og pligten til at opfylde forsørgelsespligten over for sine nærmeste er ikke ligestillet. I utallige tilfælde viser de nuværende regler, at »arbejdspligten« går forud for »forsørgelsespligten«. (Ketscher 1995A)

Hvis en kvinde er tilknyttet arbejdsmarkedet og er lønarbejder, får hun en ydelse (dagpenge) for sit omsorgsarbejde, når hun barsler. Ydelsen, hun får, er imidlertid ikke en ydelse for det omsorgsarbejde hun udfører under barselsperioden, men for det lønarbejde, der ikke udføres, mens hun barsler. Hvis en anden kvinde, der ikke er tilknyttet arbejdsmarkedet, men bliver forsørget af sin mand eller familie, også barsler, er hun derimod ikke berettiget til en ydelse for sit omsorgsarbejde.

Derfor diskrimineres den kvinde, der forsørges af sin familie. Hun udfører nemlig ikke noget lønarbejde, og er derfor ikke berettiget til nogen compensation. Det er et eksempel på diskrimination, som ligestillingsrådet ikke behandler. Det fokuserer kun på ligestilling på markedet. Endvidere er det et interessant eksempel på, at staten i en række tilfælde fremmer den offentlige forsørgelse i forhold til den private forsørgelse, som den ellers grundlovsmæssigt, ideologisk bygger på. Eksemplet viser, at der er en positiv sammenhæng mellem lønarbejde og offentlig forsørgelse. I takt med at lønarbejdet udbredes, udbredes den offentlige forsørgelse også.

Eksemplet viser klart, at barselsarbejde som en særlig type arbejde ikke bliver betragtet som en aktivitet eller arbejde i sig selv lovgivningsmæssigt. Det har kun værdi som compensation eller fravær fra lønarbejde. Det er også bemærkelsesværdigt, at barselsbestemmelserne er en del af ligestillingslovgivningen. Omsorgsarbejdet underordnes altså et ligestillingsprincip på arbejdsmarkedet.

Ketscher gør endvidere opmærksom på det helt groteske i, at regulering af gravides og barslendes dagpengerettigheder reguleres i samme lov som sygedagpenge, og barsel bliver derfor i praksis og i almindeligt sprogbrug

nærmest sidestillet med sygdom. Lovgivningsmæssigt er barselsarbejdet simpelthen ikke noget i sig selv. Derimod er militærtjeneste for mænd et arbejde, noget i sig selv. Mænds fravær fra arbejdsmarkedet er sikret ved værnepligtsloven. Rettigheder for frihed i forbindelse med graviditet og fødsel er derimod anbragt i ligebehandlingsloven. Det vil sige, at det arbejdsgiverne skal værdsætte, ikke er fødselsarbejdet, men dette at kvinder skal have samme muligheder som mænd på arbejdsmarkedet.

Hvad er så Ketschers forslag til ændring af den beskrevne ubalance? Som tidligere berørt kommer hun med et forslag til en omsorgsreform, men tager afstand fra en borgerlønsordning.

Retfærdighed i forsørgelsestrekanten: En skjult borgerlønsfortælling

Ketscher tilslutter sig i disputatsen det synspunkt, at retfærdigheden er »en grundværdi«, der »forsyner retssystemet med en moralsk forankring« (Ketscher 1990:29) uden at komme med en mere konkret idé om, hvorledes man ud fra forsørgelsestrekanten retfærdigt skal fordele tid, penge og omsorg mellem kønnene i den moderne velfærdsstat.

Hvor Ketscher undlader at redegøre for sin retfærdighedsidé i forhold til forsørgelsestrekanten og ikke tager borgerlønspektivet op i sin disputats, er Tore Stang Dahl, der er Ketschers paradigmatisk forbillede, klar i sine forestillinger om retfærdighed. (Dahl 1985 I:85-93). Hun skelner mellem en ligevægtsretfærdighed og en fordelingsretfærdighed. Ligevægtsretfærdighed vedrører gensidighed og ligevægt mellem nogle parter, hvor en ret og pligt til modydelse er det centrale. Heroverfor vedrører fordelingsretfærdigheden en fordeling af værdier ud fra et hele, en distributør (f.eks. staten), hvor modtagerne stilles så lige som muligt.

Dahl mener ikke, det er nok at styrke kvindernes markedsstilling ved at sikre en ligevægtsretfærdighed; der må også etableres en fordelingsretfærdighed med hensyn til penge fra staten, hvor hun foreslår, at der sker en opløsning af forholdet mellem bistand og lønarbejde for at sikre kvinder en direkte adgang til penge. Hun diskuterer tre veje: 1. Omsorgsløn. 2. Fjernelse af kvalifikationskrav for at modtage dagpenge og bistand. 3. Garanteret mindsteindtægt for alle voksne borgere.

Hun anser ingen af disse forslag for egentligt utopiske, men centrale for kvindebevægelsen at gå ind i en diskussion af. Måske kan borgerlønsidéen vise sig som den samlede idé: »Veien mot den garanterte minnsteinntekt for alle kan i dette perspektiv fortone sig som en samlede vei, og enklere å bygge, sett i forhold til de ganske kompliserte rettighetsspørsmål som hele nettverket av offentlige trygder og den offentlige sektor i det hel tatt, repre-

senterer.« (Dahl 1985 II:246)

Borgerlønspektivet udspringer altså som en logisk mulighed af paradigmet med forsørgelsestrekanten. Borgerløn ville ligestille og delvis ophæve modsætningen mellem pengeforsørgelsen og omsorgsforsørgelsen. Ved delvist (for borgerlønnsens vedkommende) at frakoble arbejdspligten i forhold til arbejdsmarkedet, ville denne nye del af pengeforsørgelsen (borgerlønnen) blive stillet fri til alle former for omsorg. Borgerløn vil derfor betyde en synliggørelse af det omsorgsarbejde, som Ketscher efterlyser, og give det værdi i sig selv.

Det uordentlige forsørgelsesbegreb

At borgerlønsidéen ikke tidligere har ligget fjernt fra Ketschers tankegang, fremgår af hendes analyse af »Socialrettens uordentlige forsørgelsesbegreb« (Ketscher 1985). Her mente hun at kunne konstatere en forskel mellem den retlige og den faktiske forsørgelse forstået således, at »det uordentlige forsørgelsesbegreb i socialretten opstår, fordi befolkningen i virkelighedens verden ikke indretter sig efter den norm, der ligger til grund for den private forsørgelsespligt.« (Ibid:29-30).

Nærmest ved hjælp af askepotprincippet »hug en hæl og klip en tå« fastholdes normerne som udgangspunkt dels i lovgivningen, dels i retsanvendelse. I en række tilfælde kunne man i 1980'erne se offentlige myndigheder alene bruge »en formodning om faktisk forsørgelse« som bestemmende for tildeling af sociale ydelser.

Ketscher vendte sig her imod en sådan vilkårlig udvidelse af den privatretlige forsørgelsespligt, og talte om, at der »trængte til at ryddes op i forsørgelseslovgivningen«. Og her antydede hun netop behovet for reformer i retning af et borgerlønsystem: »Når henses til det retlige rod og de mange urimeligheder den nuværende uordentlighed medfører, kan det snart ikke vare længe før konsekvensen må tages, og alle må sikres ved en dagpengeligende ydelse«. (Ibid:30). En borgerlønsignende ydelse ses her som lønningen på den praktiske og teoretiske uklarhed omkring forholdet mellem privat og offentlig forsørgelse.

Problemer med det primære selvforsørgelsesprincip:

Ændring af opfattelsen af princippet – eller ændring af virkeligheden? Hvor Ketscher midt i 80'erne var åben over for et borgerlønspektiv, var hun midt i 90'erne klart negativ. Her tilslutter hun sig Socialkommissionens afvisning af borgerlønsidéen med den begrundelse, »at det er borgerne, der konstituerer staten og ikke staten, der konstituerer borgerne« (Ketscher 1995 B:140 note).

At Ketscher så klart og ubetinget forsvare selvforsørgelsesprincippet, og

så firkantet kan karakterisere borgerløn som en ordning, hvor »staten konstituerer borgerne«, forekommer ejendommeligt i betragtning af hendes nuancerede analyse af den uklarhed mellem offentligt og privat, der netop kendetegner forsørgelsessystemet.

Da socialminister Karen Jespersen i 1996 fremlagde udkast til en ny bistandslov opdelt i to love: en kontantydelseslov og en servicelov til høring i efteråret 1996, var Kirsten Ketschers reaktion på udkastets forsøg på at tydeliggøre selvforsørgelsesprincippet positivt. (Ketscher 1996). Hun sagde her, »at det er godt at støve selvforsørgelsesprincippet af, hvis det er blevet for usynligt i en periode.« (Ibid:18)

En interessant bemærkning fra en, der har påvist modsætningen mellem principper og den faktiske virkelighed. Hendes politiske råd midt i 80'erne var at ændre principperne, så det kom i overensstemmelse med virkeligheden. Midt i 90'erne kan hun godt leve med modsætningen mellem princip og virkelighed på børnepasningsområdet, men på bistandsområdet vil hun have klarhed, og hendes råd er: Fasthold princippet og forsøg at få befolkningen til at leve efter det. Derfor efterlyser hun nu udvikling af et dannelsesideal specielt hos de »mere velbærgede«: »Det burde være fint at betale lidt mere i skat, end man behøver, og på den anden side tage lidt mindre, end man har ret til af de sociale ydelser.« (Ibid:18)..

Her er ingen retspolitiske visioner om at skabe klarhed i forsørgelsessystemet og opprioritering af omsorgsarbejdet.

C. En lønarbejdsfordelingsstrategi til sikring af rum for det nødvendige hus- og omsorgsarbejde

Selvom der som ovenfor antydtes måske synes at være et opbrud på vej i kvindebevægelsen og blandt kvindeforskere i deres syn på lønarbejdets normalitetskabende funktion, tyder meget på, at borgerlønstanken altid har været fjern og provokerende for en del feminister. De tænker hellere inden for en konsekvent arbejdsfordelingsstrategi end i en alternativ borgerlønsstrategi.

Et godt eksempel på det er historikeren Kirsten Geertsen (1993 og 1998), der både har fremlagt en teoretisk forståelse af husarbejdet og herudfra tænkt en konsekvent lønarbejderfordelingsstrategi. Ifølge hende må man teoretisk gøre op med myten om det ubetalte husarbejde og forestillingen om husmødrene som familieforsørgede, som CASA f.eks. gør.

Geertsen er inspireret af den marxistiske vareanalyse og ser, at husarbejdet i lønarbejderfamilien er med til at producere varen arbejdskraft. Husarbejdet ses derfor som en del af det samfundsnødvendige arbejde. Det bety-

der, at husarbejdet kan siges at udgøre en del af arbejdskraftens bytteværdi på markedet. Husarbejdet bliver i den forstand betalt, omend det ikke sker direkte og synligt. Man kan derfor ikke tale om, at husmødrene blev forsørget af deres mænd. De forsørgede sig selv ved husarbejde for en anden, og deres arbejde blev betalt over mandens løn.

I det perspektiv kan man sige, at der siden 1960 er nedlagt ca. 700.000 husarbejdspladser på grund af industrialiseringen af husarbejdet. Det er blevet normalt, at begge familiemedlemmer har fået fuldtidslønarbejde, men med den følge, at der er opstået et husoverarbejdsproblem og et børne-omsorgstidsproblem, samtidig med at vi har et udbredt lønarbejdsløshedsproblem og et miljøproblem. Hvorledes løse alle disse problemer i sammenhæng?

I den egentlige husmoderperiode frem til 1960 havde man gennemsnitlig 48 timers lønarbejde om ugen (manden) og 48 timers husarbejde (kvinden). Lønarbejdet og det samfunds nødvendige husarbejde kunne altså klares inden for »normalarbejdsdagen«. For Geertsen er idealet at fastholde dette mål, men på den nye måde, at begge deler både husarbejde og lønarbejde, og at begge parter holder sig inden for en samlet normalarbejdstid.

Derfor foreslår hun, at lønarbejdstiden nedsættes væsentligt uden lønkomensation, således at der bliver: 1. mere tid til det nødvendige husarbejde og omsorgsarbejde. 2. at arbejdsløsheden afskaffes. 3. samt at det sker uden en vækst i det samlede lønarbejde (p.g.a. miljøet).

I Geertsens forslag ligger ligesom hos CASA tanker om en universalisering af lønarbejdet, at lønarbejde bliver en ret og pligt for alle. Dog på en sådan måde at det samlet begrænses, således at der hele tiden er plads til det samfunds nødvendige husarbejde. Uden at hun direkte berører det, forudsætter hendes forslag antagelig, at arbejdstidsnedsættelsen sker via lovgivning.

Når Geertsen stillede sig afvisende over for borgerlønstanken, hænger det antagelig sammen med, at hun modsætter sig en direkte aflønning af det uformelle arbejde, som borgerlønnen kan ses som en form for. Der har hos mange danske feminister eksisteret en grundlæggende norm om at modsætte sig husmoderløn, og borgerløn minder for meget om det. Og ifølge hendes forståelsesform, hvorfor skal staten så betale for et arbejde, som er betalt? Man kan hertil sige, at borgerlønnen er med til at synliggøre ikke alene husarbejdet, men generelt det samfunds nødvendige uformelle arbejde i bred forstand, som Geertsen også er interesseret i.

Men man må sige, at Geertsens forslag er konsekvent logisk gennemtænkt på sine præmisser. I modsætning til borgerlønstankegangen, hvor man forsøger at skabe et rum uden for lønarbejdet igennem tildeling af en indkomstgaranti, forsøger man i hendes forslag at begrænse det igennem en regulering af tiden.

D. Et begyndende feministisk opgør med et lønarbejdsparadigme?

I Ligestillingsrådets debatantologi fandt man imidlertid også antydninger af et opgør med lønarbejdsparadigmet hos nogle af kvindeforskerne. Bogens to redaktører slog i den indledende artikel fast, »at der i det moderne velfærds-samfund er en grundlæggende ubalance mellem omsorgsbehov og produktionsbehov« (ibid:9). Denne grundlæggende ubalance blev specielt taget op i to teoretiske artikler om sammenhængen mellem arbejds- og familieliv af kultursociologen Lis Højgaard og juristen Hanne Petersen, der forsøger at bestemme denne modsætnings karakter i sammenhæng med spørgsmålet om ligestilling mellem kønnene på arbejdsmarkedet.

Opprioritering og synliggørelse af det reproduktive arbejde: En kulturel revolution?

Højgaard beskriver de nyere patriarkatsteoriens forklaring af uligheden i arbejdsdelingen mellem kønnene. De fremhæver sammenhængen mellem arbejdsmarked, familie og stat og kalder det en »patriarkalsk kapitalisme«, hvor mændene hovedsagelig arbejder inden for produktionen (økonomien), mens kvinderne stadig hovedsagelig arbejder i reproduktionen (uden for økonomien). Kapitalismen er samfundets grundstruktur og dynamik, som udfoldes i patriarkalske former, hvor produktion er overordnet reproduktion (ibid:21).

Perspektivet i den analyse måde er en opprioritering og synliggørelse af det reproduktive arbejde i familien. Ud fra denne betragtning konkluderede Højgaard, at »indtil det reproduktive arbejde tillægges samme samfundsmæssige værdi som det produktive, og magt og belønning afspejler dette, vil både klasseulighed og ulighed mellem kønnene bestå« (ibid:21).

Der er imidlertid sket nogle ændringer i det moderne samfund i kønnenes produktive/reproduktive arbejdsdeling, så der ikke er samme entydige sammenhæng mellem kvinders undertrykkelse i familien, på arbejdsmarkedet og i staten. Uligheden i hus- og omsorgsarbejdet eksisterer stadig, men kan ifølge Højgaard ikke udelukkende forklare uligheden på arbejdsmarkedet og uligheden i det politiske liv. En større lighed på arbejdsmarkedet har således både været med til at styrke den politiske rolle og sætte fokus på lighedsproblemer i omsorgsarbejdet.

En anden grundlæggende forklaring af den ulige arbejdsdeling mellem kønnene ser nogle kvindeteoretikere i den moderne velfærdsstats funktionsmåde. Den er med til at sikre patriarkalske relationer gennem sin fami-

lie-, arbejdsmarkeds- og velfærdspolitik. Højgaard knytter her an til den amerikanske politolog Carole Patemans tanker om, at et medborgerskab både må bygge på lønnet arbejde og »det gratis omsorgsarbejde, som kvinder yder«.

Ifølge dette perspektiv kan kvinder først opnå »fuldgyldigt medborgerskab«, hvis »adskillelsen af omsorgsarbejde og lønnet arbejde nedbrydes, og der skal skabes nye betydninger af uafhængighed, arbejde og velfærd. Et demokratisk borgerskab skal indbefatte både indholdet og værdien af kvinders bidrag, og det skal defineres, så borgerne er både autonome og gensidigt afhængige« (ibid:25). Hvad der mere præcis menes hermed, siges der ikke noget om.

Dette syn på velfærdsstaten er delvis blevet anfægtet af skandinaviske feminister, der også ser et partnerskab mellem staten og kvinderne, idet staten både har givet kvinderne større muligheder som mødre, som lønarbejdere og som medborgere. Det er Højgaard delvis enig i, men gør opmærksom på, at det også »må siges at være et partnerskab mellem mændene, markedet og staten al den stund, at den form, som statens deltagelse i den menneskelige reproduktion har fået, gør det muligt at fastholde den mandlige arbejdskraft som norm på arbejdsmarkedet« (ibid:26).

Derfor ser Højgaard hen til andre måder at løse den ulighedsskabende konflikt mellem arbejds- og familieliv. Hun håber på en mulig »kulturel revolution«, ved »at mændene deltager på lige fod i husarbejde og børnepasning og kæmper for retten til dette på arbejdsmarkedet«. Det kunne være begyndelsen på ændringen af prioriteringen af det produktive og det reproduktive arbejde. Hun beskriver en »skubbe«-proces. Orlovsordningerne har givet kvinderne en position i familien, hvorfra de »kan skubbe mændene til forandring på arbejdsmarkedet«, hvorfra mændene så igen lettet af den tunge forsørgerbyrde »kan tilkæmpe sig rettigheder i familien«. (Ibid:28)

Hinsides statusarbejde og lønarbejde?

Juristen Hanne Petersen bruger andre begreber til at beskrive den grundlæggende konflikt. Hun anlægger et historisk perspektiv på forholdet mellem den statusbetingede pligt, der regulerer omsorgsarbejdet i familielivet, og den kontraktret, der regulerer lønarbejdet. »Statuslivet (familielivet) er præget af ulighed og forskellighed og baseret på værdier som omsorg og balance i gensidig afhængighed. Dette er i strid med aftalelivets (arbejdsmarkedets) krav om lighed, ensartethed og standardisering og baseret på værdier som frihed, uafhængighed og vækst.« (Ibid:45). Historisk har lønarbejdet altid haft kvinders omsorgsarbejde (statusarbejde i familien) som forudsætning

og følgesvend. Der har aldrig været balance og ligestilling mellem lønarbejde og omsorgsarbejde.

Hanne Petersen er mere direkte og provokerende i sin analyse af, hvorledes man kommer videre i ligestillingsarbejdet, idet hun mener, at den moderne ligestillingspolitik på grund af arbejdsmarkedsfikseringen »privilegerer nogle få kvinder uden i praksis at tilgodese de mange kvinder.« Derfor stiller hun spørgsmålet, om vi ikke er nået til det punkt, »hvor der ikke mindst ud fra kvinders synsvinkel er behov for en undersøgelse og vurdering af nødvendigheden og vigtigheden af alt det arbejde, der udføres i et samfund uafhængigt af, hvem der udfører det og uafhængigt af, hvilken retlig form det udføres i.« Eller med andre ord: Hvor megen omsorg er der behov for i et samfund (og for hvem og hvad), og hvor megen produktion og andre materielle og immaterielle goder er der behov for? (ibid:51)

Men en sådan synsvinkel »kræver både et opgør med opfattelsen af lønarbejdet som middel til frigørelsen af kvinder (og måske en slags opgør med selve frigørelses- og ligestillingsidealet) og et opgør med forestillingen om, at omsorgsbehovet er et privat anliggende, som familierne, det vil sige kvinderne, må klare i samarbejde med en lavtlønnet og lavtvurderet offentlig sektor.« (s. 51).

Hun stiller derfor en række helt nye spørgsmål: 1. Om kontrakten som reguleringsform, herunder aftaleregulering af arbejdsmarkedet skal underkastes en omsorgs-, balance- eller bæredygtighedsrationalitet? 2. Hvordan kan retten bidrage til at afbøde polariseringen mellem familieliv og lønarbejdsliv? Hun kommer ikke selv med nogle forsøg på svar. Ikke et ord om borgerløn!

På vej imod en borgerlønsfortælling?

Når man har lavet en god og præcis problemformulering har man også halvvejs løst sit problem og kender delvist svaret. Det gælder Lis Højgaard og Hanne Petersen. De skitserer begge den problemformuleringshorisont, hvor borgerløn melder sig som det naturlige og logiske svar. Men de giver ikke svaret. Måske er de bare gode pædagoger, der ikke vil komme med løsninger på problemerne. Måske kan de alligevel ikke selv se svaret helt klart, eller de holder sig tilbage, fordi det er »upopulært« i ligestillingskredse.

I forhold til Højgaard vil en ny universel ret til borgerløn netop skabe et »fuldgyldigt medborgerskab«. Det reproduktive arbejde vil derved blive synligt og tillagt samme samfundsmæssige værdi som det produktive. Medborgerskabet vil få to ben at gå på, og der vil være skabt »nye betydninger af

uafhængighed, arbejde og velfærd«, som hun efterlyser.

Og i forhold til Hanne Petersens oplæg til fundamental revurdering af lønarbejdet som (eneste) middel til frigørelse, er borgerlønnen også det oplagte svar. Det vil netop skabe en ny institutionel balance mellem arbejde og familieliv ved at nyformulere arbejds- og forsørgelsesbegrebet.

5. Borgerløn som kættersk fortælling på den samfundsvidenskabelige scene

I det forudgående har jeg vist, at en række samfundsforskere deltog i debatten om velfærdsstatens krise og borgerlønsidéen i forskellige roller, både som samfundsforskere, som politiske rådgivere og som almindelige politiske kulturdebattører, for at vise og undersøge sammenhængen mellem deres videnskabelige paradigmer og deres støtte til bestemte politiske diskurser. Nogle optrådte klart i alle tre roller, andre især i deres forskerrolle.

Jørn Loftager er tidligere trukket frem som eksempel på en samfundsforsker, der i offentligheden klart fremtrådte som en samfundsforsker, der arbejdede med udvikling af et teoretisk paradigme, der indeholdt en borgerlønsstanke, samtidig med at han var med til at støtte og udvikle en borgerløns-diskurs i den politiske offentlighed.

På den anden side så man en Jørn Henrik Petersen, der som social-politisk forsker var med til at udvikle teoretiske forestillinger om den danske velfærdsmodel, der forholdt sig kritisk afvisende over for borgerlønsstanke. Han deltog også som flittig debattør i den politiske offentlighed og som regeringsudpeget medlem af Socialkommissionen, der producerede den hegemoniske arbejdsmarkeds- og socialpolitiske diskurs, der i sig indeholdt en afvisning af borgerlønsdiskursen.

Desuden har jeg fremdraget en sammenhæng mellem det venstreorienterede konsulentfirma CASAs manglende forholden sig til borgerlønsidéen og Jørgen Elm Larsens, John Andersens og Peter Abrahamsons sociologiske paradigme og forskning, hvor en af forklaringerne af CASAs holdning er disse sociologers ambivalente og uafklarede forhold til borgerlønsidéen. Endelig har jeg postuleret en mulig sammenhæng mellem en række kvindeforskeres lønarbejdsparadigme og kvindebevægelsens skepsis eller manglende forholden sig til borgerløns-spørgsmålet.

Derudover fandtes der imidlertid også samfundsforskere, der berørte borgerlønsproblematikken, som hverken optrådte i en klar rådgiverrolle i forhold til en bevægelse eller institution. Det gjaldt politologen Jørgen Goul

Andersen og arbejdsmarkedsforskerne Iver Hornemann Møller og Jens Lind. De viste en vis forståelse og sympati for tanken, men havde ikke øje for borgerlønsidéens værdimæssige og teoretiske konsekvenser, men forholdt sig kun til idéen på det politisk strategiske plan (Møller og Lind) og troede ikke på dens politiske aktualitet. Deres analyser viser, hvorledes deres grundlæggende samfunds- og menneskebilleder (metaforer) er styrende for deres teoriers forståelseshorizont og tænkning omkring problemløsninger.

Bourdieu tegner, som tidligere refereret, billedet af det videnskabelige felt som en permanent magtkamp mellem etablerede og nye positioner, mellem ortodokse og kætterske positioner. I den forståelsesramme repræsenterede borgerlønsidéen en kættersk position både i forhold til mere etableret samfundsvidenskab (Jørgen Goul Andersen) og en kritisk marxistisk orienteret samfundsvidenskab (Iver Hornemann Møller og Jens Lind). Deres ambivalente og teoretisk uafklarede holdning til borgerlønsidéen vil i det følgende blive taget som tegn på borgerlønsidéens svage stilling på den samfundsvidenskabelige scene. Hvis idéen på denne scene havde stået stærkere, ville det givetvis have styrket borgerlønstilhængerne i de politiske partier og måske betydet, at aktørerne i den kritiske offentlighed havde forholdt sig anderledes.

A. Goul Andersens borgerlønsagtige fortælling om den universelle danske velfærdsstat

Professor Jørgen Goul Andersen fra Aalborg Universitet, der har forsket i vælgeradfærd og velfærdsstatens politiske sociologi, har været interesseret i at sammenholde datamateriale om befolkningens faktiske adfærd og holdninger med en idealtypisk institutionel karakteristik af den danske velfærdsstat for at give et billede af den danske velfærdsmodel set ud fra en politologisk medborgerskabssynsvinkel.

Goul Andersens analyser af velfærdsstaten blev kendt i en bredere offentlighed, fordi han her har forsøgt at gøre op med forskellige myter om velfærdsstaten:

1. At den har været med til at marginalisere mennesker.
2. At den er i krise på grund af en polarisering mellem et A- og et B-hold.
3. At den befinder sig i en dybtgående økonomisk krise på grund af de store overførselsindkomster.
4. At den er politisk ustyrlig.

Hans grundlæggende påstand er, at fordi vi i Danmark har en universel velfærdsstat, så er det lykkedes at »forhindre, at marginaliseringen på arbejdsmarkedet forplanter sig til en udbredt social og politisk marginalise-

ring« (Goul Andersen 1996A.:22).

For Goul Andersen er samfundet især karakteriseret ved at være et demokrati. Velfærdssamfundet ses og forstås igennem en demokratimetafor. »Det er medborgerskabet og i sidste ende demokratiet, der er det mest grundlæggende hensyn bag den universelle model« (Goul Andersen 1997A:18). Velfærdsstatens indgreb har ikke og bør ikke kun have et økonomisk rationale, men også et demokratisk: At sikre alle borgere mulighed for deltagelse i det politiske liv og den størst mulige kontrol med egne livsbetingelser. Politik er vigtigere end økonomi. Mennesket er et politisk væsen (»political man«).

Men hvad ligger der i begrebet »universel«? Hvilken målestok bruger Goul Andersen, når han skal karakterisere forskellige velfærdsstater? Her synes han at bruge to forskellige idealtyper: 1. Som ren deskriptiv idealtipe. 2. Som en både beskrivende og normativ idealtipe, hvor borgerløn ses som den ultimative form for universalisme.

Den første begrebsanvendelse viser sig, når Goul Andersen ser den danske og generelt de skandinaviske velfærdsstater som »universelle medborgerskabsbaserede systemer« (Goul Andersen 1996B og 1996C) i modsætning til de forsikringsbaserede, mere familieorienterede kontinentaleuropæiske systemer.

Han fremhæver det universalistiske princip specielt i tildelingen af sociale serviceydelse, der bliver finansieret af generelle skatter, og at »sociale rettigheder kun i begrænset udstrækning er knyttet til arbejdsmarkedsplassering«. Det bygger på høje indkomstskatter, og individet er snarere end familien grundenheden. Det er karakteristisk, at der sker en betydelig omfordeling, så der bliver skabt en større lighed i samfundet, således at kvinder, familier med børn, studenter og lav-indkomstgrupper og arbejdsløse har betydelige fordele af systemet.

Men Goul Andersen opererer også med en idealtypemodell, hvor en universalistisk borgerlønsmodell repræsenterer den rene idealtipe, og hvor den danske modell optræder som en faktisk tilnærmelse til denne ideale borgerlønsmodell. Han taler om (1996C:3-52), at den danske modell kommer »very close to a universalist ideal type« (ibid:3), og i samme sammenhæng om, at intet eksisterende velfærdssystem har været så tæt på et borgerlønssystem som det danske i 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne (»probably no existing welfare system has come as close to a citizen income system as Denmark did in the 1980s and early 1990s« (Ibid:41). Derfor bruger han også betegnelsen »borgerlønslignende« om det danske system.

Hvor den første bestemmelse af den danske velfærdsstat (som universali-

stisk i forhold til den kontinentale forsikringsprægede model) er begrebsmæssig klar, er den anden bestemmelse (afvigelse i forhold til en borgerlønsidealtype) meget mere implicit og flydende. Goul Andersens argumentation er, at den danske model, specielt indtil 1995, har haft nogle positive kvaliteter, som benævnes som borgerlønslignende, som har betydet, at den har undgået en betydelig marginalisering. Fordi Goul Andersen aldrig helt klart gør rede for, hvad der ligger i en borgerlønsidealtype, og hvad han mener, der ligger i indholdet af det sociale medborgerskab i en medborgerskabssynsvinkel, kommer han i sin analyse til at sløre forskellen mellem den danske models faktiske indhold og en idealtypisk borgerlønmodel. Den danske model bliver gjort mere universel og borgerlønslignende, end der faktisk er grundlag for, og den idealtypiske borgerlønmodel bliver uklar og udflydende, så man ikke bliver klar over, hvad der faktisk ligger i borgerlønsbegrebet. Goul Andersen er på vej til at fortælle en rigtig borgerlønsfortælling om den danske model, men den mister klarhed og kraft, fordi borgerløn ikke bliver stillet op som et tydeligt normativt ideal.

Uklarheden viser sig på forskellig måde. Goul Andersen henviser til den engelske sociolog T. H. Marshalls beskrivelse af medborgerskabets udvikling, hvor indførelsen af de sociale rettigheder sættes lig velfærdsstaten, men hvor det i Goul Andersens fremstilling bliver uklart, om han mener, der findes et videre trin i medborgerskabsudviklingen. På den ene side ses udviklingen som »langt på vejen til at sikre det fulde medborgerskab«, men på den anden side fornemmer man ikke klart, om Goul Andersen mener, »at Marshalls sidste trin i udviklingen af medborgerskabet ikke er det sidste« (Goul Andersen 1996A:8). Synspunktet refereres uden, at Goul Andersen tydeligt tilkendegiver sin mening om det.

Indirekte tilkendegiver Goul Andersen imidlertid på flere punkter, at han faktisk opererer med en borgerlønsidealtype som et næste trin, som målestok og målsætning for velfærdsstaten.

I marginaliseringsanalysen kommer han således med flere bemærkninger om, hvad der er velfærdsstatens formål, hvor man må forstå det som formål, der er udledt af en idealtype (borgerlønmodel). Han taler således om, at »velfærdsstatens formål er netop på alle niveauer at forhindre eller afsvække disse sammenhænge« (ibid:9) mellem marginalisering på arbejdsmarkedet og social og politisk marginalisering. Og i en anden artikel siger han det endnu tydeligere: »Velfærdsstaten har ikke kun et socialt, men også et demokratisk sigte: At sikre alle borgeres mulighed for deltagelse i det politiske liv og den størst mulige kontrol over egne livsbetingelser.« Og videre » I sidste instans er velfærdsstatens hovedmål at sikre alles deltagelse i sam-

fundslivet og den størst mulige myndiggørelse – kontrol over egne livsbetingelser.« (Goul Andersen 1995B:7).

Af sammenhængen er det ikke klart, hvorledes formål her skal forstås: 1. Noget der fremgår af velfærdsinstitutionernes regler og formål. 2. Som en fælles-ideologi for alle politiske aktører, som målsætning for velfærdsstatsprojektet, da det blev skabt. 3. Eller er det målsætningen i »det fulde medborgerskab«, en idealtypisk borgerlønsmodel?

Det synes, som om Goul Andersen bruger en sådan sidste implicit argumentationsfigur. Det fremgår f.eks. af følgende bemærkning i en anden artikel (Goul Andersen 1996C:16): »like a citizens' wage system, the rationale of the universalist Scandinavian welfare systems is an »empowerment« strategy«.

Konkret (Goul Andersen 1996A) mener Goul Andersen, der er belæg for hans tanker om et særligt socialt, demokratisk og økonomisk rationale i et myndiggørelsesperspektiv i dagpengesystemets indretning (der kaldes borgerløns-lignende), i sammenhængen mellem a-kasser og fagforeninger i Danmark, der er med til at fastholde de arbejdsløse til arbejdsmarkedet og i det danske uddannelsessystem med dets »opdragelse til deltagelse og kritisk stillingtagen«. Alt i alt mener han, det giver »stærke institutionelle forudsætninger for, at de alligevel kan forblive en integreret del af samfundet.« (Ibid:13)

Spørgsmålet er imidlertid, om det ikke er en overfortolkning af den danske velfærdsstats faktiske målsætning, og om Goul Andersen ikke kommer til at indfortolke nogle ideelle formål knyttet til det fulde medborgerskab i den reelle målsætning, som den fremgår af de regler, der gælder for arbejdsmarkeds- og socialsystemet.

Det betyder, at Goul Andersen ikke alene forskønner den danske velfærdsstats målsætninger i retning af at være universalistisk og myndiggørende, men også på det konkrete område overfortolker træk i den danske velfærdsstat. Det sker f.eks., når han siger, at »sociale rettigheder kun i begrænset udstrækning er knyttet til arbejdsmarkedet« (ibid:11). Det er som generel påstand misvisende, idet man kun har folkepensionen, uddannelsess-tøtten og børnefamilieydelsen, som ikke er knyttet til arbejdsmarkedet, mens langt de fleste rettigheder og ydelser afhænger af arbejdsmarkedstil-knytningen. Det gælder dagpengesystemet, efterløn, orlovsordningerne og hele arbejdsmarkedspensionssystemet.

En effekt af Goul Andersens argumentationsstrategi med at fremtrække den danske models tilnærmning til en borgerlønsmodel er altså, at han både med hensyn til formål og institutionel praksis kommer til at overdrive både

de borgerlønsnignende formål og den faktiske praksis. En anden effekt er, at han ikke får tegnet et klart billede af, hvad borgerløn faktisk er.

Universalisme som nøglebegreb

Goul Andersen har siden forsøgt at præcisere universalismebegrebet, som han betegner som et »nøglebegreb« i analysen af velfærdsstaten. (Goul Andersen 1997A:5-42)). De vigtigste argumenter for universalismen, som Goul Andersen støtter, har været, at de universelle ydelser 1. ikke er stigmatiserende, 2. skaber og understøtter fællesskab og samhørighedsfølelse, samt 3. understøtter medborgernes ressourcer og dermed deres autonomi. Men kan vi fastholde universalismen, og har vi råd til det? Det er Goul Andersen interesseret i at afdække.

En sådan begrebsafklaring er nødvendig for at få en grundlagsdiskussion af »de principper«, velfærdsstaten bygger på, og for at få udviklet nogle mere præcise begreber til en sammenligning af forskellige velfærdsstater.

Overordnet skelner Goul Andersen mellem tre velfærdsmodeller: 1. En universel model, hvor man har ret til ydelser på grund af medborgerskab og ydelser gives til alle (målet er især at skabe lighed) 2. En forsikringsmodel, hvor man har ret til ydelser på grund af bidrag, men hvor ydelser også principielt gives til alle (målet er især at skabe tryghed) og 3. En residual model, der er målrettet til de svage (målet er især at sikre de svage).

Men herudover argumenterer han for en mere præcis brug af universalismebegrebet. Han foreslår, man skelner mellem tre hovedtyper: 1. Alle er i princippet omfattet af samme regler – de er generelle regler. 2. Alle har adgang til de samme generelle ydelser (ikke negativ selektivitet). 3. En multidimensional bestemmelse, som adækvate ydelser for alle.

Den første brede bestemmelse af universalisme er ikke tilstrækkelig til at skelne mellem de tre modelleres særtræk. Selv med den mere snævre definition af, at alle har adgang til de samme ydelser, har man vanskeligheder ved klart at gruppere alle velfærdsstatssystemer. Derfor ender Goul Andersen med at opstille en multidimensional definition af universalistiske velfærdssystemer.

Figur 17. En multidimensional definition af universalistiske velfærdsstatssystemer

Dimension	Residualt system	Institutionelt/ universelt system
Andel af BNP på sociale formål	Lille	Stor
Ydelsesniveauer	Minimale	Adækvate
Retsbestemte ydelser	Begrænsede	Omfattende
Målgruppe i befolkningen	Minoritet	Majoritet
Forebyggelse af behov	Ikke-eksisterende	Betydelige
Dominerende type af ydelse	Selektiv	Universel
Finansiering	Afgifter	Skatter
Betydning af privatorganisationer	Stor	Ringe
Syn på statslig styrelse	Minimal	Optimal
Vægt på fordeling efter behov	Marginal	Sekundær

Jørgen Goul Andersen: Den universelle velfærdsstat er under pres – men hvad er universalisme? AUC. 1997A:18.

Den multidimensionale brug af universalismebegrebet illustreres ved opstillingen af to idealtyper af velfærdssystemer, der bygger på svenskeren Bo Rothstein: 1. Et residualt og 2. Et institutionelt/universalistisk system, hvor dimensionerne er: 1. Andel af BNP til sociale formål (lille-stor) 2. Ydelsesniveau (minimale-adækvate) 3. Retsbestemte (begrænsede-omfattende) 4. Målgruppe i befolkningen (minoritet-majoritet) 5. Forebyggelse af behov (ikke-eksisterende-betydelige) 6. Dominerende type af ydelse (selektiv-universel) 7. Finansiering (afgifter-skatter) 8. Betydning af private organisationer (lille-stor) 9. Syn på statslig styring (minimal-optimal) 10. Vægt på fordeling efter behov (marginal-sekundær).

Men herudover kobler Goul Andersen universalismebegrebet sammen med velfærdsstaternes formål. Han opstiller her en næsten kumulativ skala

efter formål, rækkende fra:

1. At sikre de svageste – som den residuale velfærdsstat står for – til 2. skabelse af lige ret for alle – videre til 3. en lighed/udligning og – endelig til 4. en »empowerment«, som skulle være karakteristisk for den universelle velfærdsstat.

Den er karakteriseret ved: 1. At skabe »adækvate ressourcer«. 2. At styrke autonomien 3. Samt at være baseret på sociale rettigheder, der bygger på et medborgerskab, der danner rammen for socialt fællesskab.

Hans konklusion er, at den danske velfærdsstat ikke er fuldt universalistisk. Man har universelle ydelser på servicesiden (sundhed og uddannelse), og man lægger stor vægt på serviceydelser, hvorfor den anses for at være mere universel på grund af den offentlige sektors størrelse. På transfere-ringssiden har man et kompromis mellem alle typer af ordninger, men hvor rets- og medborgerskabsbaserede ordninger dominerer, og de arbejdsmar-kedsbaserede ordninger reelt kommer tæt på at være medborgerskabsbase-rede. Således mener han, at dagpenge og efterløn i stor udstrækning er »flate-rateydelser«. Samlet mener han, at den danske model frem til ca. 1995 entydigt er gået i en universalistisk retning. Men herefter ser man stramningerne i dagpengesystemet, ændring i pensionssystemet og en sti-gende målretning af de sociale ydelser.

Et grundlæggende spørgsmål til Goul Andersens universalisme-analyse er, om han ikke kommer til at lægge alt for meget i dette begreb. Det bliver både brugt til et beskrivende formål og som udtryk for velfærdsstatens gene-relle formål. I forhold til borgerlønsidéen siger han selv kort, at »man måske kan tale om borgerløn som den ultimative form for universalisme«. (Ibid:11).

Det er rigtigt, at borgerløn vil betyde en nyfortolkning af universalisme-begrebet, men Goul Andersen synes ikke rigtig at have øje for, at borgerløns-idéen bryder med det etablerede velfærdssamfunds lønarbejds- og klien-troller ved at sætte universelle grænser for tvangen til lønarbejde og tvangen til aktivering. Goul Andersen synes at se borgerløn som liggende i forlæn-gelse af det nuværende velfærdssamfunds universalisme, hvor det snarere må ses som et principielt brud. En styrkelse af civilsamfundsperspektivet, som er et væsentligt element i borgerlønsidéen, forsvinder i Goul Andersens multi-dimensionale universalismebegreb. Her synes den ideelle universelle velfærdsstat at være et samfund med en stor stat og et stort marked.

Er den universelle velfærdsstat klientgørende?

Goul Andersens manglende teoretiske stillingtagen til borgerlønstanken vi-

ser sig i hans mangel på et teoretisk begreb om klientgørelse. Et af hans væsentligste argumenter for at gå ind for universalisme er ganske vist, at universelle ydelser ikke er stigmatiserende. For Goul Andersen er demokratiet velfærdsstatens egentlige kerne, og han siger, »at der netop i denne model ligger et indbygget ønske om at undgå formynderi og klientgørelse. I hvilken grad det så er lykkedes, er et empirisk spørgsmål« (Goul Andersen 1997A:18). Det afgørende vil også være, hvilken teori man har om klientgørelse, idet det er bestemmende for, hvilken definition man anlægger. Og det mangler Goul Andersen. Fordi et flertal af vælgerne siger (51% over for 31%), at velfærdsstaten ikke skaber paternalisme (spørgsmålet: »Velfærdsstaten fører til paternalisme over for borgerne«), kan man ikke slutte, at så er velfærdsstaten ikke paternalistisk. (Goul Andersen 1996B:33-35). Det er Goul Andersen imidlertid tilbøjelig til at gøre. Hvorledes han definerer paternalisme, og hvorledes vælgerne opfatter det begreb, får vi ikke noget at vide om. Det interessante ved at stille et sådant uklart spørgsmål var også, at blandt de ældre (over 60 år) mente 49%, at velfærdsstaten førte til paternalisme, mens 35% ikke mente det, hvorimod det blandt de helt unge forholdt sig lige omvendt. Hvad viser besvarelsen af et sådant spørgsmål? Er det det samme, de to grupper forstår ved paternalisme? Man kan formode, at det ikke er!

At Goul Andersen er i tvivl om, hvorledes han skal forholde sig til tendensen til en »work-fare«-politik, fremgår af en bemærkning om denne nye politik i relation til universalismebegrebet. Han mener, »at der er en permanent latent fare ved velfærdsstaten, at den kan virke ensrettende og formynderisk.« (Goul Andersen 1997A:38). Men om »work-fare«-politikken »overhovedet skal ses som en universalistisk politik, er mere end tvivlsomt.« (Ibid.) Hvorledes »work-fare« forholder sig til en teoretisk forståelse af autonomi og »empowerment«-begreberne undlader han at komme ind på.

B. Borgerløn som urealistisk fortælling

– »et for radikalt og utopisk projekt«

Lektor Iver Hornemann Møller, der har været tilknyttet det sociologiske velfærdsstatsforskningsmiljø, har lavet en række studier af arbejdsmarkedet og socialpolitikken, der kritisk har behandlet borgerlønsproblemet.

Møllers synsvinkel er marxistisk, hvor samfundet ses som værende et kapitalistisk samfund præget af klasse modsætninger, hvor økonomien langt hen determinerer politikken. Samfundet bliver set og forstået igennem klassekamps-dualismemetaforer.

I sammenhæng med fattigdomsprojektet lavede Iver Hornemann Møller i 1989 en større analyse af samspillet mellem polariseringen på arbejdsmarkedet og dualiseringen af socialpolitikken som årsag til skabelsen af den moderne fattigdom. (»Fattigdommens baggrund. Polariserings af arbejdsmarkedet og dualiseringen af socialpolitikken.« Møller 1989). Her blev borgerløns-spørgsmålet også berørt.

Hornemann Møller mente ikke, at der med 80'ernes polarisering var skabt »et helt andet klassesamfund, snarere en væsentlig korrektion til det eksisterende« (ibid:77). Han beskrev udviklingen af »fem indbyrdes adskilte befolkningsgrupper bestemt af alder og en specifik arbejdsmarkedsposition og deraf følgende velfærdsmæssig stilling«, og interesserede sig specielt for væksten i »gruppen af langtidsunderstøttede i alderen 18-66 år« (C-gruppen).

Han fandt fem årsager til denne gruppes vækst: 1. Nedslidningen og udstødningen fra arbejdsmarkedet. 2. Kvindernes voksende erhvervsdeltagelse (flere har fået ret til at modtage sociale ydelser), 3. Det civile samfunds faldende betydning. 4. En generel øgning i antallet af arbejdsløshedsforsikrede arbejdere og funktionærer. 5. De yngre generationers mindre tilbageholdenhed med henvendelser til det offentlige om hjælp.

Til slut diskuterede han mulighederne for at standse polariseringen og specielt C-gruppens vækst. Han ventede ikke, at selv en højkonjunktur ville mindske væksten, »vækstraten ville blot aftage«.

Men en anden mulighed ville være en slags borgerlønsmodel. Her henviser han til en engelsk debat især foranlediget af sociologerne John Keane og John Owens (»After full employment« 1986), som argumenterede for en generel arbejdstidsforkortelse kombineret med en garanteret minimumsindkomst til alle (arbejdende og ikke arbejdende) som den eneste vej til formindskelse og omfordeling af arbejdet, formindskelse af fattigdommen og som et redskab imod en opsplitning af samfundet i et A-, B- og C- hold.

Niveauet for en sådan garanteret minimumsindkomst ville efter Hornemann Møllers vurdering være »på en gang idéens krumtap og akilleshæl« (ibid:93). Han kunne ikke forestille sig den under det nuværende dagpenge-niveau. Men så ville der ikke være meget, der kunne tvinge lønarbejderne i arbejde, og han forudså derfor flaskehalsproblemer på særlige områder. Og hvis niveauet for minimumsindkomsten blev lavere, anså han den ikke at være tilstrækkelig til at dæmme op for en vækst i C-gruppen. Desuden mente han, at det ville medføre en vækst i korporativismen (trepartforhandlinger ville blive hovedreglen).

Møllers konklusion var derfor, at det i en dansk sammenhæng var ureali-

stisk med »for megen utopisme«, fordi det var »et systemoverskridende krav«, der betød en »udfordring af hele den sociale orden«, hvorfor det måtte forventes »forbitret modstand fra arbejdskøberne og statslige topembedsmænd«. (Ibid:92).

Hornemann Møller var generelt meget pessimistisk med hensyn til at bringe den påbegyndte polarisering til ophør, idet han også anså en organisering af C-gruppen for usandsynlig. De repræsenterede ikke nogen klasse, men var snarere at betragte som »en serie« med Jean-Paul Sartres ord. Der kunne kun ske en samlet organisering, hvis arbejderbevægelsen tog initiativet. »Men det tyder hverken de historiske eller aktuelle erfaringer på.« Samfundet syntes for Møller at være låst fast.

Han havde i sin vurdering af en eventuel borgerløn ikke særligt øje for en borgerløns sammenhæng med en styrkelse af det civile samfund. En placering i det civile samfund blev i Hornemann Møllers forståelsesramme anset som en entydig marginalisering. Derfor havde han ingen forståelse for André Gorz' betragtninger omkring det civile samfund (»Gorz' uargumenterede og teoretisk invaliderede »ikke-klasse af ikke-arbejdere«« ibid:88). Han kunne ikke se »hvorfra de i produktionen overflødiggjorte skulle få magtressourcer til at skabe et alternativt samfund og det meningsfyldte liv«. De vigtige samfundsforandringer synes i hans marxistiske forståelseshorisont principielt kun at kunne komme fra fuldtidsbeskæftigede lønarbejdere på markedet. Og her var han som nævnt også pessimist.

Borgerløn som en diskurs, der udfordrer »samfundets moralske kerne«

Senere har Hornemann Møller sammen med arbejdsmarkedsforskeren, lektor Jens Lind også behandlet borgerlønstanken mere indgående i sammenhæng med en analyse af de sidste 20 års arbejdsløshedspolitik.

Her sættes borgerlønsdebatten i slutningen af 70'erne og begyndelsen af 80'erne og siden i 90'erne sammen med den generelle arbejdsmarkedspolitik for at afklare, om borgerløn er en god idé, og om den i det hele taget er realistisk. (Lind og Møller 1995). Deres konklusioner er overvejende negative.

For det første mener de ikke, at der ligger nogen klar sammenhæng mellem rettigheder og pligter i borgerlønstanken, hvilket gør, at den bryder med nogle grundlæggende normer: »It is too complicated and does not provide the citizens with an unambiguous incentive to work. In this way BIS (Basic Income System) challenges the core of any society.« (Ibid:29)

De synes ikke at have øje for, at der løbende sker ændringer og nyfortolkninger af de samfundsmæssige normer omkring arbejde og selvforsørgelse.

»It is a very burdensome and sometimes near to Sisyphus' task to argue against norms« (Ibid:30).

At selvforsørgelsesnormerne skulle være så fastforankrede, som Møller og Lind lader antyde, tyder normændringen omkring kvinders erhvervsdeltagelse og den udbredte offentlige forsørgelse i forhold til den tidligere familieforsørgelse imidlertid ikke på.

For det andet har Hornemann Møller og Lind også en række konkrete indvendinger imod borgerlønstanken: En borgerløn antages ikke at ville kunne standse den sociale udstødning. Forslaget om ca. 5000 kr. skattefrit om måneden (1993) vil ikke være »sufficient to establish a »normal« behaviour in the consumer-regime and thereby the aimed substantial reduction in stigmatization«. (Ibid:31)

Spørgsmålet hænger sammen med, hvad der opfattes som normalt. Hornemann Møller og Lind synes at operere med et normalitetsbegreb (gennemsnit?) i forhold til et kommercielt højforbrugssamfund, hvor borgerlønsideén netop af mange ses i sammenhæng med udvikling af en ny økologisk forbrugsstandard (inden for det økologiske råderum).

For det tredje ser de en fare for, at der udvikles en række dårlige små- og deltidsjob, som fagbevægelsen ingen indflydelse har på: »a deterioration of unionisation and union influence on wages and working conditions in those segments of the labour market, where the poorest and weakest parts of the labour force are employed might well be a most frightening nightmarish consequence of a BIS.« (Ibid:33)

Hornemann Møller og Lind har uden tvivl ret i, at fagforeningerne vil få en ny udfordring med en retmæssig sikret borgerløn for alle, men at det endeligt vil være en dårligere stilling er slet ikke givet. Der vil også kunne fremføres argumenter for en stærkere stilling. I den retning trækker Hornemann Møllers tidligere antagelse (Møller 1989), at borgerløn vil kunne skabe flaskehalse og problemer med at få udført det beskidte arbejde.

Endelig stiller de spørgsmål ved, om borgerløn vil skabe den rationalisering af arbejdsmarkedssystemet og det sociale system, som tilhængerne forventer, idet de forudser, at man bliver nødt til at give en række tillægsydelse.

Derimod finder man hos Hornemann Møller som konsekvens af hans mere traditionelle marxistiske lønarbejdskritiske holdning en klar holdning til aktiveringsprojektet. (Møller 1996). Han kalder det en »tvangsaktivering« og siger, at det, der er galt med aktivering er, at »1. den ikke er rigtigt arbejde – det må det ikke være. 2. ikke giver en rigtig løn. 3. ikke har en rigtig arbejdstid. 4. og heller ikke rigtig fører til noget.« (Ibid:11). Han vil ikke afvise, at aktivering i enkelte tilfælde kan hjælpe nogle, men det er undtagelsen.

Hvor sociologerne Elm Larsen og Andersen langt hen ser aktivering som noget med eksperimentelle udviklingsmuligheder bl.a. i sammenhæng med EU's fattigdomsprogram, er Hornemann Møller klar i sin afvisning af projektet: »Tvangsaktivering skaber sjældent social integration« (ibid:13).

Lind og Hornemann Møllers samlede konklusionen er : »The BIS advocates seem to promise more from the scheme than what is likely to be the end result.« (Ibid:34). Som diskurs mener de, borgerlønnen kan skabe frugtbare og udfordrende tanker og nye idéer, men som konkret reformforslag er den ikke meget værd.

Hornemann Møller og Lind har ret i, at der i borgerlønstilhængernes argumentation ligger en tendens til forventning om skabelse af en række positive effekter, mens man omvendt om deres egen argumentation kan sige, at der ligger en formodning om, at borgerløn slet ikke vil få de effekter, tilhængerne tror, eller at borgerløn vil skabe en række ikke-forventede negative effekter.

Borgerlønstilhængerne tror på en »god cirkel«, mens borgerløns skeptikerne tror på en »ond cirkel«. Man kan i Hornemann Møllers og Linds argumentationsstruktur genfinde den »reaktionære« retoriks grundmønstre over for borgerlønstilhængernes »progressive« retorik.

6. Lønarbejdets ideologiske dominans i den kritiske offentlighed

CASA, den uformelle debatgruppe omkring servicestrategien, ligestillingsrådet og en række kvinde- og samfundsforskere er her taget med som repræsentanter for alternative politiske diskurser både i forhold til den hegemoniske vækst-diskurs og til borgerlønsdiskursen i begyndelsen af 1990'erne.

En analyse af disse videnskabelige paradigmer og politiske diskurser er foretaget for at få en forståelse af, hvorfor borgerlønsdiskursen ikke kun blev udgrænset af den hegemoniske diskurs, men også havde svært ved at slå igennem i den kritiske offentlighed.

Fælles for dem er, at de lægger så stor vægt på lønarbejdet som det konstituerende og normalitetsskabende i det moderne samfund. Det ønsker ingen af dem at anfægte, men snarere at universalisere, med undtagelse af kvindeforskeren Hanne Petersen.

Derfor er de fleste enige om det vigtige i at skabe en fuld beskæftigelse ligesom den hegemoniske diskurs. Blot foreslår de andre midler taget i brug.

Både CASA og debatgruppen tror på en job-løs vækst i fremtiden og er bekymret for miljøet, hvorfor de gør op med den traditionelle vækststrategi og foreslår en udvidelse af lønarbejdet på anden måde. CASA satser især på arbejdsfordeling og skabelse af nye grønne offentlige jobs, mens debatgruppen tror på skabelse af en masse nye private servicejobs.

Selvom man fornemmer, at mange af dem ikke er begejstret for det aktiveringsprojekt, som blev sat i gang i begyndelsen af 1990'erne, foretager ingen af dem en problematisering af hele filosofien bag det. Aktivering synes man er naturlig (CASA), eller man ønsker at begrænse den (debatgruppen) igennem en udvidelse af lønarbejdet på nye måder. Og blandt flere samfundsforskere mangler en teoretisk afklaring af klientgørelsesbegrebet (Jørgen Elm Larsen og John Andersen samt Jørgen Goul Andersen). Derfor ses borgerløn inden for sådanne forståelseshorisonter heller ikke som en nødvendighed eller som den mest oplagte mulighed.

V. Konklusion om 1990'ernes borgerlønsdebat

I begyndelsen af 1990'erne – især i perioden 1992-94 – kom borgerlønsdebatten op på en ny måde. En ny borgerløns-diskurs blev skabt og fremtrådte som en moddiskurs til den dominerende arbejdsmarkeds- og socialpolitiske diskurs i debatten om velfærdssamfundets fornyelse.

Borgerlønstanken blev nyudviklet som politisk diskurs, fordi den bevægelsesmæssige, videnskabelige og politiske debat om borgerløn i en kort periode blev koblet sammen. Spørgsmålet blev taget op i en lang række partier. Der opstod nye tværpolitiske fora, og idéen blev behandlet i den samfundsvidenskabelige verden. Den ny borgerlønsdiskurs formåede derfor i en kort periode at artikulere nogle udbredte stemninger i befolkningen og skabe kim til et alliancemønster mellem grupper på tværs af en række politiske skel.

Det interessante ved 1990'ernes borgerlønsdebat var, at borgerlønsidéen blev bragt ind på den politiske dagsorden både »fra neden« og »fra oven«.

Fra »neden« blev idéen taget op af de marginaliserede selv, af »outsidere« i erhvervslivet og i fagbevægelsen, idémagere og enkelte samfundsforskere og -debattører, og et nyt tidsskrift (SALT) forsøgte at koble debatterne på den partipolitiske scene sammen med den videnskabelige og de sociale bevægelses scene.

»Fra oven« blev den nye borgerlønsdiskurs mødt med retoriske og institutionelle udgrænsningsforsøg fra toppen i de etablerede politiske partier,

en række ministre samt fra kommissioner og embedsmænd.

Når borgerløn kom på den officielle politiske dagsorden i perioden 1992-94 skyldtes det udviklingen af en bestemt politisk kontekst og sammenfaldet af en række økonomiske, institutionelle og politiske forhold.

Arbejdsløsheds- og overførselsindkomstproblemerne fik en voksende opmærksomhed, fordi ledigheden fortsatte med at stige frem til omkring årsskiftet 1994-95.

Regeringen nedsatte i begyndelsen af 1990'erne en række kommissioner, der skulle sikre et mere rationelt arbejdsmarkeds- og socialsystem. Man ønskede forenkling og besparelser. Desuden havde den nye socialdemokratiske regering vedtaget en arbejdsmarkedsreform i 1993. Den gav på den ene side øgede muligheder for at fravælge lønarbejdet i en periode. På den anden side blev der også åbnet for en betydelig større tvang til uddannelse og arbejde (»aktivering«).

I 1992-93 befandt den hegemoniske vækstdiskurs sig i en folkelig legitimitetskrise. Flertallet i befolkningen havde tabt troen på ideologien om fuld beskæftigelse. Opinionsundersøgelser viste, at der var en udbredt stemning for at tænke nyt og eksperimenterende i arbejdsmarkedspolitikken med forskellige fordelingsmodeller (»skraldemandsmodeller«, nedsat arbejdstid og borgerløn).

I den situation kom borgerlønsidéen til at fremtræde som et seriøst alternativ. Politikere og politiske partier blev tvunget til at forholde sig til borgerlønstanken og argumentere imod nye og mere radikale problemløsninger.

Når borgerlønsdiskursen forsvandt fra den officielle politiske offentlighed omkring årsskiftet 1994-95, skyldes det vendingen i den økonomisk-politiske konjunktur og den hegemoniske vækst-diskurs' udgrænsning af borgerlønsdiskursen.

Udgrænsning af borgerlønsdiskursen skete på det retoriske plan i den politiske offentlighed og i de politiske partier. Ligeledes kunne man se en institutionel udgrænsning af en arbejdsfordelings-, orlovs- og borgerlønsdiskurs i Social- og Velfærdskommissionen og fra Det Økonomiske Sekretariats side.

Den hegemoniske diskurs' opgave er at fastlægge den officielle definition af problemerne, og få problemerne til at passe til institutionerne. Målet er at opretholde en holdbar fælles identitet og en politisk koalition. Det fastlægges ofte af kommissioner og i embedsmandsrapporter. Konkret sker det både igennem fastlæggelsen af kommissoriet, bemandingen af kommissionerne og fastlæggelsen af kommissionernes »professionelle faglige« diskurs.

Når borgerlønstanken havde svært ved at slå igennem i de politiske partier, hang det sammen med, at de fleste partier i mere eller mindre grad var præget af og forbundet med industrisamfundets ideologier og organisationsformer, og at borgerlønsdiskursen udfordrede den hegemoniske diskurs. De partier, der mest klart gik ind for en vækstmålsætning, gik også stærkest imod borgerlønstanken, mens de halvt vækstkritiske partier som SF og RV havde en ambivalent og uklar holdning. Socialdemokratiet og Venstre fik en ny fælles modstander, som hed borgerløn. De var enige om at fastholde den økonomiske vækst som samfundets målsætning og øget brug af tvangsmæssigt arbejde og uddannelse. Og begge partier fik indføjet en afstandstagen imod borgerlønsidéen i deres programmer.

Når borgerlønsdiskursen ikke vandt fodfæste, hang det sammen med, at den blev udgrænset af den hegemoniske diskurs, men derudover havde den også svært ved at vinde opbakning fra centrale aktører i den kritiske offentlighed. Her var den enten for kontroversiel og blev derfor usynliggjort eller den blev latterliggjort.

Borgerlønstanken blev således mødt af en udtalt afvisning af de ledende kræfter i kvindebevægelsen. Og det venstreorienterede konsulentfirma Center for Alternativ Samfundsanalyse (CASA), der fungerede som ekspertorgan for venstrefløjen i fagbevægelsen og det politiske liv, gik imod den hegemoniske vækstdiskurs, men undlod at forholde sig til borgerlønstanken. I stedet gik CASA ind for en udvidelse af lønarbejdet gennem arbejdsfordeling og skabelse af nye grønne offentlige jobs. En uafhængig tværpolitisk debatgruppe distancerede sig også fra borgerlønsdiskursen og foreslog en udvidelse af lønarbejdet igennem nye private servicejob.

På den samfundsvidenskabelige scene kunne man først i 1990'erne se tre grupper af forskere, hvis holdning til borgerlønsidéen både var bestemt af deres samfundsvidenskabelige paradigmer og deres politiske holdninger (dvs. af deres position i felterne) samt af del-scenernes magtmæssige placering i forhold til »magtens felt«. Den økonomiske og juridiske scene har de tætteste bånd til magtens felt, mens det politologiske og sociologiske er mere perifert (jf. Bourdieus betragtninger 1997:71).

1. En gruppe af klare modstandere: Bestående af økonomen Jørn Henrik Petersen og juristen Kirsten Ketscher.
2. En gruppe af delvise sympatisører og skeptikere: Den består af politologen Jørgen Goul Andersen, sociologerne Peter Abrahamson, Jørgen Elm Larsen og John Andersen samt af arbejdsmarkedsforskerne Iver

Hornemann Møller og Jens Lind. De har en vis forståelse og sympati for tanken, men har ikke rigtig øje for borgerlønsidéens værdimæssige og teoretiske konsekvenser og tror ikke på dens politiske aktualitet.

3. Endelig er der politologen Jørn Loftager, der tilslutter sig tanken, begrundet den værdimæssigt teoretisk og ser dens aktuelle politiske betydning.

Det er karakteristisk, at de ambivalente borgerlønsympatisører ikke havde forståelse for borgerlønstankens værdi- og paradigmemæssige karakter. De så kun borgerløn som en del-diskurs og som teknik, og så den ikke som en idé og et delparadigme.

Når de havde et ambivalent og uafklaret forhold til borgerlønstanken, kan det bl. a. fortolkes som udtryk for deres eget uafklarede paradigme og binding til markedsparadigmet som central forståelsesform.

1. Borgerlønstilhængernes/modstandernes grundmetaforer

Et mål med den historiske analyse af den danske borgerlønsdebat har været at kortlægge de metaforiske systemer og grundopfattelser af samfundet, som både borgerlønstilhængere og borgerlønsmodstandere bevidst eller ubevidst bevægede sig i.

Analysen af 1990'ernes debat har påvist en tydelig forskel mellem borgerlønstilhængerne og borgerløns skeptikerne og -modstanderne i deres brug af metaforer.

Man kan som tidligere nævnt, skelne mellem nogle få grundmetaforer for et samfund. I det følgende vil jeg nævne dem, man kan finde i borgerlønsdebatten: 1. Samfundet opfattet som et marked. 2. Samfundet opfattet som et demokratisk fællesskab. 3. Samfundet opfattet som en familie. 4. Samfundet opfattet som socialt fællesskab (civilt samfund). 5. Samfundet opfattet som bestående af tre sfærer – stat, marked, civilt samfund. 6. Samfundet opfattet som et bæredygtigt samfund (bæredygtig udvikling).

Alle samfundsforskere er naturligvis enige om, at samfundet består af flere funktionssystemer (økonomisk, politisk eller socialt). Uenigheden mellem dem består altid i en vurdering af, hvilket funktionssystem, der faktisk er dominerende, og hvilket der bør være dominerende.

Af 1990'ernes borgerlønsdebat kan man se, at borgerløn som delmetafor

optræder i forståelsesrammer, hvor samfundet først og fremmest opfattes som et fællesskab, et demokrati, eller et civilt samfund, og hvor markedsmetaforen har sekundær betydning.

Heroverfor står de fleste borgerlønskeptikere eller -modstandere, der bevidst eller ubevidst ser samfundet som først og fremmest et marked, hvor markedsmetaforen altså ses som den grundlæggende.

Hvis man idealtypisk skal forsøge at lave en skitse over hierarkiet i grundmetaforene i de forskellige velfærdsstatsopfattelser, ser det således ud:

**Figur 18. Grundmetaforenes prioritering
i forskellige velfærdsstatsmodeller**

Den nuværende velfærdsstat: Liberal/socialdemokratisk	Fremtidsmodel 1: Traditionel socialistisk/feministisk ideal	Fremtidsmodel 2: Borgerlønsmodel
1. Markedet (selvforsørgelse på arbejdsmarkedet)	1. Demokratiet (ret og pligt til lønarbejde)	1. Demokratiet (ret til borgerløn)
2. Demokratiet (ret til forsørgelse og pligt til aktivering for dem, der ikke har lønarbejde eller kan forsørge sig selv)	2. Markedet	2. Det civile samfund
3. Det civile samfund	3. Det civile samfund	3. Arbejdsmarkedet (ret til begrænset lønarbejde)

Den nuværende velfærdsstat bygger, på trods af eksistensen af et delvist socialt medborgerskab, stadig på et grundlæggende liberalt selvforsørgelsesprincip, på markedsmetaforen som det dominerende princip.

Traditionelle socialister (f.eks. CASA, SF, Enhedslisten), nogle marxistisk orienterede samfundsforskere og nogle feminister går imod princippet i den nuværende velfærdsstat og ønsker samfundet organiseret som et demokratisk fællesskab, hvor alle skal have en ret og pligt til lønarbejde.

Man kan se, at Marx' og Engels' formulering fra Det kommunistiske Manifest, hvor de krævede »lige arbejdstvang for alle« (Marx/Engels 1970:52) i det socialistiske samfund efter en revolution, har sat sine dybe ideologiske spor i arbejderbevægelsen og blandt senere socialister. De forestillede sig, at selv i idealsamfundet var der »arbejds-tvang«, blot skulle den være lige. Det skal ses på baggrund af deres opfattelse af situationen i det kapitalistiske samfund. Her måtte nogle (de mange, proletariatet) arbejde, mens andre (de få, kapitalisterne) kunne undlade at arbejde: »de, der arbejder, tilegner sig ikke noget, og de der tilegner sig noget, arbejder ikke«. (Ibid:42). Med den »nye« vækstproblematik in mente, forekommer det naturligt at omformulere det gamle arbejderbevægelses-slogan »lige arbejdstvang for alle« til en »lige arbejdsfrihed for alle«.

Den konklusion drager mange borgerlønstilhængere. Derfor vender de sig mod en pligt til lønarbejde. De gør op med det liberale selvforsørgelsesprincip og mener, at fællesskabet skal sikre en grundlæggende fælles forsørgelse, ovenpå hvilken der stadig eksisterer et selvforsørgelsesprincip, således at der kan udvikles et civilt samfund og udvikles en frihed uden for arbejdsmarkedet. Derudover vil nogle være tilhængere af en sikring af en vis ret til lønarbejde.

2. Borgerløn som udtryk for et diskursskift i 1990'erne?

En af denne analyses grundlæggende perspektiver er at se borgerløn som udtryk for et politisk diskursskift fra en vækstdiskurs (enten i form af en liberal markedsdiskurs eller en socialdemokratisk velfærdsdiskurs) til en civilsamfundsdiskurs. I hvilket omfang kan denne forståelsesfigur, der indledningsvis blev opstillet, siges at have været frugtbar?

Set i forhold til den historiske analyse af 90'ernes borgerlønsdebat forløb modsætningerne mellem de forskellige politiske diskurser på flere punkter anderledes end antaget med det forenkede billede af kun tre idealtypiske politiske diskurser.

Som tidligere konkluderet om udviklingen af en borgerlønsdiskurs i 90'erne, kan man ikke sige, at der udviklede sig én diskurs, men tre forskellige diskurser (fortællinger): 1. En politisk-teknisk borgerlønsdiskurs, som jeg har betegnet som en lille fortælling om en teknisk rationalisering af velfærdsstaten. 2. En politisk-visionær borgerlønsdiskurs, som jeg har kaldt en stor fortælling om en politisk videreudvikling af velfærdssamfundet. Og 3. En politisk-utopisk borgerlønsdiskurs, der er kaldt en større fortælling

om skabelsen af et nyt samfund »Det gode samfund«.

Diskursers funktion er at skabe identitet og alliancer omkring politiske spørgsmål. Problemet i begyndelsen af 90'erne var, at de tre diskurser ikke blev forsøgt kædet sammen til én fælles borgerløns-diskurs, der betød at man bevarede de forskellige diskursers særpræg samtidig med, at man fandt fællestrækkene. Selvom der i 80'erne også var problemer med at kæde en teknisk fortælling om borgerløn sammen med en større utopisk fortælling, havde man dengang en fordel, nemlig et organisatorisk grundlag, en egentlig social bevægelse med et blad, der kunne stå for den løbende diskurs- og allianceskabelse.

Ligesom det er forenklet at tale om én borgerlønsdiskurs, er det også forenklet at se borgerløns-diskursen i forhold til den hegemoniske diskurs med to underdiskurser (en socialdemokratisk og en liberal). Som vist blev borgerlønsdiskursen udgrænset både retorisk og institutionelt af den hegemoniske diskurs. Men udgrænsningen skete ikke kun fra den hegemoniske diskurs' side. Andre alternative diskurser i forhold til den hegemoniske diskurs havde også del i udgrænsningen. Som ovenfor vist fandtes også en gruppe med et mere traditionelt socialistisk/feministisk samfundsbillede (en anden prioritering af samfundsmetaforerne).

Denne gruppe fremførte, hvad jeg vil kalde en venstresocialdemokratisk bæredygtigheds-diskurs, der både forsøgte at distancere sig i forhold til den hegemoniske vækstdiskurs og samtidig var med til at udgrænse borgerløns-diskursen. Det var en diskurs, der både havde opbakning blandt enkelte partier (SF, RV, Enhedslisten) og blandt fagforeninger, samfundsforskere og kvindeorganisationer.

Figur 19. Forskellige politiske diskursers prioriteringer af delpolitikker i 1990'erne

Liberal markedsdiskurs	Socialdemokratiske velfærdsdiskurs	Venstre – socialdemokratiske bæredygtighedsdiskurs	(En tænkt borgerlønsdiskurs)
1. Reduktion af overførselsindkomster	1. Aktivering	1. Arbejdsfordeling	1. (Borgerløn)
2. Kontrol og stramninger	2. Uddannelse	2. Orlov	2. (Maksimumindkomst)
3. Aktivering	3. Kontrol og stramning	3. Grøn beskæftigelse	3. (Fremme af uformel økonomi)
4. Uddannelse	4. Orlov	4. Uddannelse	4. (Støtte af lokalsamfund)
5. Hjemmeservice	5. Arbejdsfordeling	5. Aktivering	5. (Arbejdsfordeling)
6. Service	6. Service	6. (Borgerløn)	6. (Uddannelse)

Som det fremgår af ovenstående figur af fire forskellige politiske diskurser i 1990'erne, kan de fire diskurser alle ses som bestående af en række mere tekniske deldiskurser (placeret i et prioriteret hierarki). Prioriteringerne er alene udtryk for mine skøn på grundlag af min analyse af perioden og vil kunne diskuteres.

Den venstresocialdemokratiske diskurs bestod af en række delelementer, deldiskurser, bl.a. arbejdsdeling, orlov og grøn beskæftigelse. Borgerløn som teknisk deldiskurs kunne passes sammen med disse andre delstrategier i den venstresocialdemokratiske diskurs. Man kan således tolke SF's udvalgsarbejde som et forsøg på at tilføre denne venstresocialdemokratiske diskurs et teknisk borgerlønsэлемент. Her blev konklusionen dog, at det ikke passede ind.

Borgerløn blev som påpeget ikke fremført som en fjerde overordnet diskurs bestående af en række deldiskurser med forslag om maksimumsindkomst, støtte af uformel økonomi og arbejdsfordeling, som det her er skitseret. Når borgerlønsdiskursen og dens enkelte delelementer er sat i parentes

skyldes det, at disse elementer ikke blev foreslået af borgerlønstillhængerne. Tegningen står udelukkende for min skitse og prioritering til en tænkt fælles borgerlønsdiskurs, set i bagklogskabens lys.

Men man skal samtidig være opmærksom på, at hvis en sådan mere formaliseret diskurs var blevet udarbejdet, havde borgerlønstanken måske i for høj grad mistet sit præg af »det ufærdige«, var blevet gjort til noget færdigt, der uden videre kunne passe ind til de krav, som stilles til fuldtudviklede reformforslag.

Borgerlønstanken kan på den måde siges at afspejle det dilemma, det »ufærdige« altid befinder sig i. Forsøger man at ophæve det ufærdige ved at gøre det for færdigt, bliver det let ufarligt og inddefineret. Forsøger man omvendt slet ikke at få det til at konkurrere med det bestående, at opstille et realistisk alternativ til det bestående, bliver det helt utopisk og uddefineret.

3. 1990'ernes »reaktionære« og »progressive« borgerlønsretorik

Analysen af 1990'ernes borgerlønsdebat har vist, at man med fordel kan bruge den amerikanske samfundsforsker Albert O. Hirschmans typer af argumentationsmønstre hos henholdsvis »reaktionære« og »progressive« i demokratiets 200-årige historie.

Hvis man ser borgerløn som et videre reformskridt i demokratiets lange historie, hvordan forsøger man da at overbevise om, at borgerløn er et »rigtigt« eller et »forkert« skridt i den retning?

Borgerlønsmodstandernes argumentationsmønstre kan passes ind i Hirschmans tre typiske »reaktionære« argumentationsmønstre: 1. Reformen er forfejlede, dvs. fører til noget andet end reformtilhængerne tror. 2. Reformen er nyttesløse. Eller 3. Reformen er farlige, fordi de ødelægger noget væsentligt ved det bestående system.

Heroverfor kan man ifølge Hirschman finde tre parallelle argumentationsmønstre hos borgerlønstillhængere, »progressive« reformtilhængere:

1. En reform vil sætte en synergieffekt i gang, således at ikke kun et problem løses, men et helt problemkompleks vil løses.
2. En reform er udtryk for et »naturligt« fremskridt eller udtryk for udviklingens »nødvendighed«.
3. Hvis man ikke gennemfører en reform, vil systemet bryde sammen eller komme i en helt uacceptabel tilstand.

Som man kan se, ligger der nogle fællestræk i de to typer af retorik. I begge typer forsøger man at bevæge modtagerne af den politiske kommunikation ved at henvise til forskellige typer af effekter af, at man gennemfører

en reform hhv. ikke gennemfører den.

Modstanderne forsøger at få modtageren til at få en negativ holdning til reformen ved at påstå, at en reform enten slet ikke vil få nogle effekter, eller få nogle negative effekter, der er farlige. Heroverfor vil tilhængerne forsøge at få en positiv holdning til reformen frem ved at påstå, at en reform vil sætte en positiv cirkel i gang og løse en masse problemer eller henvise til at en reform er udtryk for en nødvendighed, fordi det er udtryk for fremskridtets retning eller er nødvendigt for at undgå nogle ulykker.

I begge typer af argumentationsmønstre kan ligge en mere eller mindre skjult manipulation, hvis det ikke klargøres, at hverken tilhængere eller modstandere kan udtale sig sikkert om fremtidige udviklingsmønstre.

Typer af »reaktionær« borgerlønsretorik

I nedenstående skema har jeg forsøgt at udvælge og sammenfatte eksempler på de tre typer af »reaktionære« argumentationsmønstre hos rækken af borgerlønsmodstandere, hos ministrene, i de forskellige kommissioners argumentationsmåder, hos nogle samfundsforskere samt hos de mere uafhængige aktører.

Figur 20. Typer af »reaktionær« borgerlønsretorik

I: »Perversity thesis«: Borgerløn er forfejlet: Reformen fører til det modsatte af, hvad reformtilhængerne tror

»Borgerløn skaber en tabergruppe.« Jytte Andersen. Politiken 27.09.1993

»Borgerløn fjerner incitamentet til selv at få et job.« Jytte Andersen. Social Politik nr. 2 1993

»Borgerløn er et nedskæringsinstrument.« Flertal i SFs borgerlønsudvalg »Borgerløn & Solidaritet for alle« 1994

»Borgerløn får kvinderne hjem til kødgrøderne.« Flertal i SFs borgerlønsudvalg »Borgerløn & Solidaritet for alle« 1994

»Borgerløn vil sløve folks motiver til at anstrenge sig i hverdagen.« Jørgen Elikofer, Dansk Metal. Politiken 03.12.1994

»Borgerløn vil tendere til at forstærke polariseringen mellem »insidere« og »outsidere«.« John Andersen og Jørgen Elm Larsen 1995A:83-89

»Borgerløn vil skabe dårlige og små deltidsjobs.« Jens Lind og Iver Hornemann Møller 1995:33

II: »Futility thesis«: Borgerløn er nyttesløs: Reformen ændrer alligevel ikke noget

»Borgerløn er førtidspension.« Lilli Gyldenkilde, SF. Aalborg Stiftstidende 08.05.1993

»Borgerløn er at give op over for problemerne.« Marianne Jelved, Information 11.12.1993

»Det nytter ikke noget at omdefinere arbejdsbegrebet.« Mimi Jakobsen, Det fri Aktuelt. 10.11.1994

»Borgerløn... har vi faktisk allerede i form af kontanthjælp og dagpenge m.v.« Mimi Jakobsen, Det fri Aktuelt. 10.11.1994

»Borgerløn vil ikke kunne standse den sociale udstødning.« Jens Lind og Iver Hornemann Møller 1995:31

III: »Jeopardy thesis«: Borgerløn er farlig: Reformen vil undergrave systemet

»Borgerløn er i strid med Grundloven.« Socialkommissionen. Reformen 1993:82

»Det er farligt med frivillig ledighed.« Socialkommissionen. Reformen 1993:85-86

»Fare for at systemet udvikler sig til et borgerlønslignende system.« Socialkommissionen. Reformen 1993:33

»Borgerløn fører til økonomisk sammenbrud.« Det økonomiske Sekretariat 1993:181

»Borgerløn svækker konkurrenceevnen.« Det økonomiske Sekretariat 1993:178
»Borgerløn skjuler arbejdsløshedsproblemet og legitimerer opsplitningen mellem lønmodtagerne.« Søren Kolstrup og Karl Vogt-Nielsen. Information 18.02.1994
»Vi er ved at indføre borgerløn ad bagdøren«. Hans Skov Christensen. Dansk Industri. Berlingske Tidende 20.09.1994
»Borgerløn er farlig, fordi højre-liberale flirter med ideen.« Flertal i SFs borgerlønssudvalg. »Borgerløn & Solidaritet for alle« 1994
»Borgerløn udfordrer den moralske kerne i ethvert samfund.« Jens Lind og Iver Hornemann Møller. 1995:29

Typer af »progressiv« borgerlønretorik

Central hos alle borgerlønstilhængere er forestillingen om, at borgerløn er et mange formåls-instrument, at man igennem borgerløn via en synergieffekt får løst flere problemer samtidig.

Det var karakteristisk, at alle borgerlønsideologerne og -teoretikerne i slutningen af 70'erne og begyndelsen af 80'erne ikke så på borgerløn som en isoleret reform, men i samspil med en række andre reformer. Gunnar Adler-Karlsson kædede således sine tanker om en garanteret grundindkomst sammen med forslag om købefred, opdeling af samfundet i forskellige sektorer, samt tanker om maksimumsindkomst. For »Oprør fra midten« gjaldt det også, at borgerløn kun var en detalje, der skulle virke sammen med forslag om decentralisering, fælleseje og social værnepligt, og André Gorz understregede kraftigt, at lige så vigtig som retten til indkomst, var retten til produktionsmidler, således at man kunne producere nogle brugsværdier.

Synergiperspektivet er også centralt hos de videnskabelige borgerlønsteoretikere. Således ser Claus Offe borgerlønstanken i sammenhæng med bestræbelser på at udvikle den uformelle sektor. Endelig er borgerløn for Herman E. Daly kun ét element i hans forestilling om skabelsen af en ny type ligevægtsøkonomi. For Daly er bæredygtig udvikling også forbundet med en ny ressourcekvoteinstitution, en befolkningspolitik samt en tanke om maksimumindkomster.

Derfor må man konkludere, at man hos borgerlønsteoretikerne nok kan finde et argumentationsmønster omkring en synergieffekt, men at der hos

ingen af dem ligger en påstand om automatik og nødvendighed, hvorfor man ikke kan betegne deres »progressive« retorik som manipulatorisk, fordi de åbent diskuterer de yderligere betingelser, de mener der skal være til stede, for at en borgerlønsordning kan få synergetiske effekter. Daly er nok den, der klartest udtrykker dialektikken mellem institutions- og holdningsændringer. Holdningsændringer er nødvendige for skabelse af en borgerlønsstruktur, og samtidig vil en borgerlønsstruktur være med til at befordre en holdningsændring.

I nedenstående skema har jeg valgt nogle eksempler på »progressive« argumentationsmønstre fra 90'ernes politiske debat blandt de forskellige grupper af borgerlønsstilhængere.

Figur 21. Typer af »progressiv« borgerlønsretorik

I: »Mutual support thesis«:

Forestillingen om en (måske problematisk) synergieffekt: Borgerløn som løsning på flere (de mange) problemer i sammenhæng

»Borgerløn er udtryk for et frigørelses-bevægelses-projekt »fra nedenu«.« Ellen Bruun SALT nr.6 1992

»Borgerløn vil fjerne de psykologiske og sociale stigma ved lediggang.« Per Sørensen. Jyllands-Posten 06.12.1992

»Arbejdsløsheds- miljø- og demokratiproblemerne kan løses i sammenhæng bl.a. ved en borgerlønsordning.« Grete Korremann 1993

»Hjælp samfundet. Slip de ledige fri.« Brugernes Alternative Socialkommission.1993

»Borgerløn motiverer til en række nødvendige holdningsændringer.« Peter Johannes Schjødt. 1993

»Borgerløn vil modvirke en strategisk-instrumental adfærd i forhold til overførselsindkomsterne.« Jørn Loftager 1994A

»Borgerløn vil medføre:1. En reduktion i arbejdsløsheden og skabelsen af et mere fleksibelt arbejdsmarked. 2. Mindre offentligt bureaukrati. 3. Flere rettigheder for de svage. 4. Helhed i hverdagslivet og styrkelse af de lokale fællesskaber. 5. Styrkelse af den erhvervsmæssige og kulturelle fornyelse. 6. Skabelse af større lighed og større uafhængighed.« Mindretal i SFs borgerlønssudvalg »Borgerløn og Solidaritet for alle« 1994

»Borgerløn lægger op til en nødvendig helhedstænkning mellem arbejdsmarkeds-, social-, erhvervs-, miljø- og familiepolitik.« Erik Christensen: »Borgerløn og helhedstænkning« Social Politik nr.1 1994

»Borgerløn er et konkret instrument til at ændre samfundsstrukturen ved at genskabe civilsamfundet«.Kristeligt Folkepartis Ungdom 1996

II: »History on our side thesis«: Borgerløn som udtryk for udviklingens »naturlige« retning eller »nødvendighed«

»Borgerløn betyder et brud med kapitalismens/industrialismens subsistenslogik«. Jørn Loftager 1992:16

»Arbejdsløsheden kræver systemændringer«.Torben Nielsen. Berlingske Tidende 29.08.1993

»Borgerløn vil være en vidtgående strukturreform i lighed med Steinckes socialreform i 1933«. Erik Christensen: »Borgerløn – på vej imod et paradigmeskift i arbejdsmarkeds- og socialpolitikken?« 1993 B

»Borgerløn er fuldendelsen af det sociale medborgerskab«. Jørn Loftager 1994C

III: »Imminent-danger thesis«: Borgerløn er nødvendig, ellers bryder systemet sammen eller bliver autoritært

»Enten får vi en kunstig kapitalisme med øget kontrol eller også får vi et frit borgerlønsamfund.«. Ole Thyssen 1991

»Borgerløn eller kaos?« Jens Wamsler. SALT nr. 2. 1994B

»Borgerløn eller barbari.« Ellen Brun. Aalborg Stiftstidende 21.08.1994

»Apartheid eller borgerløn.« Erik Christensen. Jyllands-Posten 22.12.1994 (læserbrev)

Selvom der principielt kan ses en parallelitet i det »reaktionære« og »progressive« argumentationsmønster med muligheder for manipulation fra begge grupper side, viser undersøgelsen, som påpeget ovenfor, at en del borgerlønsmodstandere i vid udstrækning forsøgte at definere borgerlønsbegrebet som metonymi og skabe en negativ stereotypi.

Borgerløn brugt som metonymi

I den politiske debat forsøgte borgerlønsilhængerne at give det nye borgerlønsbegreb en positiv kernebetydning og brugte begrebet metaforisk, mens modstanderne heroverfor forsøgte at give det en negativ kernebetydning og brugte det som metonymi. Som metonymi blev borgerløn reduceret til at være ensbetydende med nogle negative træk ved det bestående system.

Både i metaforen og metonymien skabes mening ved at henvise til noget andet. I metaforen associerer man fra en kontekst til en anden kontekst, hvorimod man i metonymien slutter fra en del af en kontekst til resten af konteksten. Derfor ligger der noget perspektiv- og visionsskabende i metaforen, hvorimod der ligger en tendens til reduktion af verden til noget snævert og kendt i metonymien. Metonymier bruges derfor typisk til at underbygge den etablerede orden, mens metaforer bruges til at pege på en alternativ orden.

I borgerlønsmodstandernes brug af borgerlønsbegrebet som metonymi ligger der et element af det, George Lakoff (1996:311) kalder patologisk stereotypisering: »A social stereotype is a model, widespread in culture, for making snap judgement – judgement without reflective thought – about an entire category, by virtue of suggesting that the stereotype is the typical case. A pathological stereotype is the use of a pathological variant of a central model to serve as a stereotype for the whole category, hence to suggest that the pathological variant is typical.« I nedenstående skema har jeg samlet nogle eksempler på sådanne forsøg på negativ stereotypisering af borgerlønsstanden.

Figur 22. Borgerløn brugt som metonymi og negativ stereotypi

Borgerløn gør »os alle til sociale klinger.«	Frank Dahlgaard. Berlingske Tidende 15.01.1994
»Borgerløn gør os til statens slaver.«	Henrik Gade Jensen. Berlingske Tidende 18.01.1994
»Borgerløn med »social værnepligt« er den ultimative statsliggørelse.«	Jytte Andersen. Berlingske Tidende 18.01.1994
»Den umoralske borgerløn.«	Kim Benhke. Information 24.03.1994
»Borgerløn vil trækkebinde en million eller flere til staten.«	Ekstra-Bladets leder 21.10.1994
»Men at ville fjerne alle krav fra folk og indføre borgerløn, mener jeg er en falliterklæring.«	Lotte Bundgaard, næstforkvinde i DSU, Det fri Aktuelt 24.10.1994
»Borgerløn er bistandspenge.«	Jean Fischer i »Forslag til arbejdets genindførelse« Debatmagerne 1994
»Borgerløn er »førtidspension«.	Gunvor Auken i »Forslag til arbejdets genindførelse« Debatmagerne 1994
»Borgerløn belønner de asociale.«	Jakob Tietge, DSU. Det fri Aktuelt 22.01.1995
»Borgerløn som en »passiv ydelse«.	Socialdemokratisk programudkast »Velfærd med vilje«. 1995
Borgerløn »som en uværdig tilstand.«	Socialdemokratisk programudkast »Velfærd med vilje«. 1995

Double-bindkommunikation

Som tidligere berørt fik dele af borgerlønsdebatten karakter af »double bind«-kommunikation, som er typisk for et retorisk kommunikations-

mønster i en politisk magtstruktur med en hegemonisk diskurs. Afmagtsskabelsen sker ved, at de domineredes valgmuligheder og identitet defineres således, at de typisk stilles over for »illusoriske valgmuligheder«, dvs. de får kun valget mellem to umulige, »ubehagelige« situationer. En sådan fastlåst situation kan kun opløses ved en dekonstruktion af den umulige dualistiske forståelsesramme og skabelse af en ny forståelsesramme (»reframing«).

Som vist nedenfor kan situationen på arbejdsmarkedet og i samfundet generelt i vid udstrækning ses som et tvangsvalg mellem at være »aktiv« og »passiv«, mellem »uafhængighed« og »afhængighed« eller mellem »lønarbejde« og »overførselsindkomst«. Det »gode« er det aktive, lønarbejdet og uafhængigheden, mens det »dårlige« er passiviteten, overførselsindkomsten og afhængigheden.

I det dominerende dualistiske sprogunivers defineres borgerløn metonymisk som værende passiv, til kun at være endnu en overførselsindkomst og til at skabe afhængighed. Borgerlønsmodstanderne er fastlåst i denne virkelighedsopfattelse og ønsker den bevaret. Men borgerløn kan også opfattes metaforisk, som den reelle frihed, der netop bryder ud af dobbelt-bindingerne og tvangsvalgene. Borgerløn er set i det perspektiv et skift i forståelsesramme (»reframing«), et oprør imod den sproglige og institutionelle dualisme i samfundet.

Figur 23. Samfundets dobbeltbindinger og borgerløn som opgør med disse

Dobbelte bindinger		»Reframing«
Aktiv	Passiv	Reel frihed
Lønarbejde	Arbejdsløshed	Selvvalgt aktivitet
Lønarbejde	Overførselsindkomst	Borgerløn
Lønarbejde	Fritid	Selvvalgt aktivitet
Uafhængighed	Afhængighed	Frivillig afhængighed

Konstrueret efter inspiration fra Watzlawick (1978): 108-125

*»I demokrati skal vi alle bidrage til at finde vejen.
Derfor: Demokrati beror på forskel.«*

*»Tyrannens ideal:
at få en hund til at bære sin egen pisk og være stolt af det.«*

*»Det virkelige modsætningsforhold i samfundet
er mellem regerende og regerede.«*

Piet Hein (1984) *PROSA-GRUK*.
København: Borgens Billigbøger 175:7&10

Konklusion

Fortællingen om borgerlønsidéens foreløbige nederlag og mulige fremtid

Videnskab består i rationelt at kunne diskutere og konstruere forskellige billeder af virkeligheden, at kunne argumentere for det hensigtsmæssige i at se ligheder og forskelle mellem forskellige perspektiver og begreber og herunder at udvikle nye begreber med henblik på at fremme den menneskelige kommunikation om virkelighedens beskaffenhed og løsningen af praktiske problemer.

I denne bog har jeg været optaget af at finde ligheder og forskelle i sprog, værdier og forståelsesrammer mellem forskellige forestillinger om en garanteret mindsteindtægt.

Analysens tre målsætninger

Jeg havde tre hovedmål: 1. At videreudvikle og præcisere borgerlønsbegrebet – at lave en teoretisk fortælling om borgerlønsidéen. 2. At lave en historisk analyse af den danske borgerlønsdebat – at konstruere en historisk fortælling, og 3. Endelig at komme med nogle overvejelser om en fremtidig borgerløns-strategi – at komme med et bud på en fremtidig politisk fortælling om borgerløn.

De tre mål hænger tæt sammen på den måde, at mit mål har været at se borgerlønstanken både som element i en større idé sammenhæng, i et paradigme og som en politisk diskurs. For at kunne give en historisk fortælling om den danske borgerlønsdebats forløb har jeg udviklet en teoretisk fortælling om borgerlønsidéen. En fremtidig politisk fortælling vil få mindre troværdighed, hvis den ikke har sammenhæng med en historisk fortælling.

Fortællingers generelle funktion er at skabe en forbindelse med fortiden, en identitet i nutiden og en forståelsehorisont for fremtiden. Derfor skal mine tre fortællinger ses i sammenhæng som elementer i en større borgerlønsfortælling.

1. En sproglig og teknisk afklaring

I det følgende vil jeg konkludere omkring mine tre målsætninger, men først komme med nogle bemærkninger om den sproglige forvirring og uenighed, som jeg allerede i indledningen opridsede.

Jeg valgte her at bruge borgerlønsbegrebet som fælles-begreb, skønt de forfattere, jeg har behandlet, bruger meget forskellige betegnelser for den nye mekanisme, de alle efterlyser. Afhandlingen skulle gerne have vist berettigelsen eller retfærdiggjort brugen af dette fællesbegreb, idet jeg på mange områder netop har fundet en lang række lighedstræk bag ved den »overfladiske« sproglige forskellighed. Men betyder det så, at jeg uden videre vil anbefale, og tror, at borgerlønsbegrebet bør og vil blive det anerkendte fællesbegreb i fremtiden?

Borgerløn og/eller negativ indkomstskat/ forbrugsskat?

Indledningsvis opregnede jeg forskellige typer af garanteret mindsteindkomst (GMI) og sagde her, at jeg ikke ville gøre meget ud af de forskellige formers hensigtsmæssighed og politiske gennemførlighed, fordi jeg i afhandlingen ikke ville gå ind i den teknisk-økonomiske side og selv komme med et konkret forslag, men koncentrere mig om borgerlønsbegrebets politiske, videnskabelige og værdimæssige side.

Jeg nævnte også, at nogle har forsøgt at opstille store principielle forskelle mellem en ubetinget borgerløn (»basic income«) og en negativ indkomstskat, mens andre har afvist sådanne principielle forskelle. Min gennemgang af de forskellige borgerlønsteoretikere har vist, at de, der har gjort sig mere konkrete tanker om, hvorledes en garanteret mindsteindkomst skulle gennemføres, er åbne over for benyttelsen af former for negativ indkomstskat. Herman E. Daly kalder sit skatteforslag for »a positive income tax«, ligesom Claus Offe også har fremført et forslag, der bygger på en negativ indkomstskat. I »midteroprørsbevægelsen« havde Jesper Jespersen, Klavs Krause og Niels I. Meyer (Midteroprørets Informationscenter 1983) også lavet en model for en gradvis indførelse af borgerløn, hvor man benyttede den negative indkomstskats princip, hvor »borgerlønnen i overgangsperioden aftrappes med stigende ekstraintægter og helt forsvinder ved beløb svarende til den maksimale arbejdsløshedsunderstøttelse.« (Ibid:19).

Jeg er enig med Jørn Loftager (Loftager1992B:15-16), der har sagt, at der ikke behøver at være forskelle mellem en borgerløn og negativ indkomstskat. Negativ indkomstskat kan ses som en konkret teknik, der må anses for hensigtsmæssig til at indføre en borgerløn.

Tanken og begrebet omkring negativ indkomstskat er økonomisk og kommer oprindelig fra Lady Juliet Rhys Williams (1943), der kom med det berømte forslag til en social dividende (Credit Income Taxation)

Siden blev tanken, som nævnt i indledningen, særlig udviklet i USA i 1960'erne af bl.a. Milton Friedman og James Tobin.

I den negative indkomstskat er man optaget af at finde en kombineret løsning af fattigdoms-problemet med et skattesystem, der samordner skat og sociale ydelser. I Danmark har økonomiprofessor Gunnar Thorlund Jepsen fra Aarhus Universitet anlagt et lignende perspektiv. Han gjorde dog allerede i 1971 opmærksom på, at den negative indkomstskat i en vis forstand måtte have mindre interesse i Danmark, da vi jo ikke havde samme fattigdomsproblem som USA og havde et udbygget socialt system. Alligevel mente han nok, at tanken kunne »blive et væsentligt instrument i forenklingen af vores efterhånden mere og mere komplicerede skattesystem«. (Thorlund Jepsen 1971:196).

I stedet for at have en indkomstskat har Thorlund Jepsen igennem de sidste 30 år foreslået en virksomhedsskat på forbrugsgrundlaget kombineret med indkomstuaafhængige tilskud, dvs. en slags borgerløn. Fordelen ved et sådant skattesystem er, at man får den endelige kildekat, man undgår at beskatte inflationen, man gør al opsparing skattefri, indtil den realiseres og forbruges, og at det, der investeres i produktion bliver skattefrit, indtil det igen sælges. Ifølge Thorlund Jepsen vil et sådant skattesystem være »ideelt i alle henseender. Skatten er inflationsneutral og real, ligesom den er upersonlig og proportional. Persontilskuddene gør den omfordelende og social.« (Thorlund Jepsen 1989:42).

Thorlund Jepsen (1994A) er klar over, at det er en særlig form for borgerløn. Han mener f.eks., at »det er umuligt at skaffe penge til at finansiere en borgerløn til alle, f.eks. på højde med arbejdsløshedsunderstøttelsen.«. Det må svare til eksistensniveauet, og det var efter hans opfattelse i 1994 på ca. 30.000 kr. Han mente ikke, at en sådan lav og indkomstuaafhængig borgerløn ville have uheldige konsekvenser ved at mindske arbejdslysten, som mange økonomer var bange for, og han var også parat til at gøre op med kravet om aktiveringspligt eller modydelser for en borgerløn. »De få, der vil undvære disse ting (luksus) og leve af borgerlønnen alene, er netop meget få. Men måske er det også værdifuldt, at sådanne »livskunstnere« vil kunne eksistere i et samfund som vores.« (Ibid:41).

Som universitetsøkonom har Thorlund Jepsen især været optaget af indretning af skattesystemet (en teknisk-økonomisk fortælling) og ikke kædet sine tanker sammen med en større politisk forståelsesramme (en politisk for-

tælling), selvom han i modsætning til de fleste andre økonomer har været åben over for brugen af borgerlønsbegrebet og et brud med den dominerende lønarbejdsideologi.

Jeg mener, det er væsentligt at borgerlønstilhængerne på det konkrete tekniske plan er åbne over for tankerne i den negative indkomstskat og de tanker, som Thorlund Jepsen er kommet med. Men jeg mener samtidig, det er vigtigt at sætte sådanne tekniske modeller ind i en større politisk forståelsesramme (fortælling). Til det er borgerlønsbegrebet specielt anvendeligt, da det netop sprogligt lægger op til en kobling af den markedsmæssige, den statslige og den civilsamfundsmæssige dimension

Borgerlønsbegrebets fremtid

1990'ernes danske debat viste, at der langt fra var enighed om at benytte begrebet borgerløn som begreb, selvom det klart var det mest anvendte begreb for forestillingerne om en garanteret mindsteindtægt. Man kunne tydeligt spore en uvilje imod uden videre at bruge borgerlønsbegrebet, hvilket for nogle sikkert var udtryk for, at man ville undgå at blive sat i bås med hele »Oprør fra midten«-filosofien. Derfor foreslog man i stedet »indtægtstilskud«, »basis-ydelse«, »persontilskud«, »borgerydelse«, »samfundsløn« eller »samfundsindkomst«. Men ingen af disse mere eller mindre »hjemmelavede« begreber har vundet tilslutning hos andre end forslagstillerne og er derfor ikke blevet hængende i hverdags sproget. Det synes borgerlønsbegrebet, trods denne diskurs' foreløbige nederlag, at være blevet. At begrebet stadig har livskraft og måske i dag vinder stigende anerkendelse, kunne begrebets anerkendelse i Enhedslisten i 1998 tages som tegn på. Hvor man netop i denne politiske gruppering i 1993-94 vendte sig imod brugen af borgerlønsbegrebet, fordi det var ideologisk belastet, synes man i 1998 i alle kredse både blandt tilhængere og modstandere at have accepteret begrebet.

Når borgerlønsbegrebet ikke kan siges at være en særlig dækkende betegnelse, hænger det jo sammen med, at løn etymologisk betyder (Politikens store nye NuDansk ordbog (1996)) »en fastsat betaling for udført arbejde«, og at man måske snarere burde bruge betegnelsen borgerindkomst, da indkomst blot dækker »et samlet beløb som en person har tjent.« Borgerindkomst-begrebet leder tanken hen på, at borgerløn er en ny form for indkomstoverførsel, »en overførsel af penge fra det offentlige til borgerne«.

Når jeg synes, man godt kan forsvare brugen af borgerlønsbegrebet, skyldes det, at der i borgerløns-ideen jo netop ligger en ændring af arbejdsbegrebet, så man kan sige, at der heri ligger en betaling for noget ubetalt samfundsnødvendigt arbejde, som alle mennesker yder deres usynlige bidrag til.

Ifølge Erik Ib Schmidt (Schmidt 1993:18), der har lavet studier over gennemsnitsdanskerens tidsforbrug på forskellige aktiviteter, er det stadig således (i 1988), at ca. 55% af kvindernes samlede arbejde er ubetalt, mens det for mændenes vedkommende kun er ca. 35%. Som indledningsvis nævnt kan man se borgerløn som betaling for det ubetalte samfunds nødvendige arbejde og som en foranstaltning, der netop er med til at udligne den kønsmæssige ubalance (uretfærdighed), som Schmidt har afdækket, hvorfor jeg mener, man kan forsvare brugen af lønbegrebet.

Ved at fastholde borgerlønsbegrebet lægger man op til en nødvendig problematisering og udvidelse af arbejds- og lønbegrebet. Det er kun med den dominerende opfattelse af arbejde som lønarbejde, at borgerlønsbegrebet forekommer forkert. Som Lakoff og Johnson (1980:236-37) siger, skjuler metaforen: »Labor is a resource« forskellen mellem det meningsfulde og det undertrykkende arbejde: » Most contemporary economic theories, whether capitalist or socialist, treat labor as a natural resource or commodity, on a par with raw materials, and speak in the same terms of its cost and supply. What is hidden by this metaphor is the nature of the labor. No distinction is made between meaningful labor and dehumanizing labor.« Borgerlønsmetaforen skal altså ses i sammenhæng med et nyt arbejds- og lønbegreb (metaforer), hvor alle borgeres del i det samfunds nødvendige arbejde trækkes frem i lyset.

Set i forhold til de andre begreber, der har været foreslået, har borgerlønsbegrebet den fordel, at det lægger op til en ændring i synsgestaltet (et »gestalt switch«) ved at forbinde to områder (økonomi og politik) på en ny måde. Borgerlønsbegrebet kan, som jeg har vist, siges at indeholde kimene til en ny rammefortælling. I modsætning til de fleste af de andre begreber. De bevæger sig inden for en forståelseshorisont, som netop ikke lægger op til en ny forståelse af sammenhængen mellem sfærerne i samfundet.

2. Konklusion vedrørende den teoretiske fortælling: Bæredygtig udvikling som overordnet rammefortælling for borgerlønsidéen

Bogen er skrevet ud fra et perspektiv, hvor samfundet ses som et hierarkisk fællesskab, hvor nogle dominerende klasser og grupper står over for nogle dominerede klasser og grupper, hvor der foregår en klassekamp. Samfundet holdes sammen af en hegemonisk diskurs, der i sit modsætningsfyldte samspil med andre diskurser er med til at reproducere og transformere samfundet.

I tilslutning til den bourdieuske felt-analyse har jeg vist det frugtbare i at se samfundet som bestående af en række relativt autonome felter, inden for hvilke der permanent foregår en kamp mellem ortodokse og kætterske diskurser.

Borgerløn som kættersk fortælling

Indledningsvis kaldte jeg borgerløn en kættersk diskurs, fordi den sætter spørgsmål ved lønarbejdsnormaliteten. I min analyse har jeg vist, hvorledes borgerlønstanken i de sidste 25 år er opstået som kættersk fortælling både på det idémæssige, det videnskabelige og det politiske felt. Hos alle borgerløns-teoretikerne ligger et opgør med nogle gamle dominerende fortællinger og forsøget på at fortælle nye. Borgerløn som kættersk fortælling giver et sammenfattende perspektiv på de tre typer af fortællinger, jeg behandler i denne afhandling.

Kætteri betyder egentlig vranglære i forhold til nogle dogmatiske fastlagte trossandheder i kirken, heterodoksi i forhold til ortodoksi. Men denne religiøse metafor overføres som tidligere nævnt af Bourdieu til en karakteristisk af magtkampen på alle samfundsfelter.

Dominerende forståelsesformer lever bedst ved slet ikke at blive betragtet som dominerende, men ved at blive set som naturlige og universelle, dvs. med Bourdieus udtryk blive set på som »doxa«, at blive »miskendt« (et udtryk Bourdieu bruger) som dominerende. Når kætterske forståelsesformer opstår, bliver de altid først ignoreret eller bevidst fortiet af de dominerende. Når det ikke længere er tilstrækkeligt, må doxa omskabes til en egentlig defensiv ortodoksi. Den hegemoniske diskurs må træde åbent frem og gives en ortodoks form i et aktivt modspil til kætteriet. Kætteriet må åbent og aktivt bekæmpes retorisk og institutionelt. Det var det, der skete i begyndelsen af 1990'erne, da man fra ministre, politiske partier og kommissioner måtte udgrænse den kætterske borgerlønsdiskurs. Det lykkedes efterhånden at usynliggøre borgerløns-diskursen i offentligheden.

Analysen har vist, at spørgsmålet om politisk og økonomisk magt har en sproglig symbolsk dimension, som er afgørende. Når en kættersk modmagt er svær at skabe, hænger det sammen med, at hvis den skal være en virkelig modmagt, må den pille ved det dominerende sprog, bevidst bygge på andre og nye værdier end de herskende, hente støtte i alternative videnskabelige paradigmer og skabe en ny politisk diskurs. Det er ikke noget, enkeltpersoner og enkeltorganisationer kan skabe, men det skabes kun igennem en længere historisk kollektiv læreproces. Den foreløbige nederlagshistorie viser så samtidig, at fragmenter til nye forståelsesformer, der kan danne grundlag for

fremtidige mere klare borgerlønsfortællinger faktisk er til stede, at sproget må og kan bruges meget mere bevidst i en mod-magtsstrategi, og at den hegemoniske diskurs trods sin midlertidige sejr under overfladen er fyldt med værdimæssige modsætninger, der kan danne grundlag for fremtidige kriser for denne diskurs og udvikling af nye moddiskurser.

Kætteri kan enten blive »nedkæmpet«, »gå under jorden« eller brede sig og siden sejre, som det skete med Luthers lære ved reformationen eller ved arbejderbevægelsens dannelse. Borgerlønsdiskursen har lidt et foreløbigt nederlag. Hvor vidt den alligevel lever uudtalt hos mange, er der ingen, der ved. Det, man kan se, er kun, at for tiden er den offentlige danske borgerlønsdebat indstillet undtagen i Enhedslisten, der i hele 1998 har haft en intensiv borgerlønsdebat (se litteraturlisten).

Men som påpeget indledningsvis er borgerlønsstanken dukket op i forskellige forklædninger både politisk og samfundsteoretisk i forskellige perioder. I det 20. århundrede typisk i krise- og reformperioder, hvor man mere principielt har diskuteret samfundets indretning, dvs. i mellemkrigstiden, lige efter 2. verdenskrig, hvor man stod over for at planlægge et efterkrigssamfund, og siden fra 1970, hvor man på forskellige måder har diskuteret en reformering og videreudvikling af velfærdssamfundene. Derfor må man forvente, at den igen dukker op i en ny form, hvorfor det kan være vigtigt at kende historien, så man bliver bedre »klædt på« til den næste borgerlønsdebat.

Borgerløn og bæredygtig udvikling

I indledningen blev også skitseret det andet perspektiv, som min analyse er skrevet ud fra. Borgerlønsstanken blev set som et element i en ny fortælling om en videreudvikling af velfærdssamfundet i retning af skabelsen af en bæredygtig udvikling. Det bygger på antagelsen om, at den gamle socialdemokratisk prægede vækstfortælling om velfærdssamfundet har mistet sin fortællekraft, fordi den mangler sammenhængende forestillinger om løsning af fem grundproblemer i velfærdssamfundet: 1. Arbejdsfordelings- og arbejdsløshedsproblemet, 2. Klientgørelsesproblemet, 3. Kønsarbejdsdelingsproblemet, 4. Demokratiproblemet og 5. Miljøproblemet.

Det nye ved forestillingen om en bæredygtig udvikling i Brundtland-rapporten er erkendelsen af problemernes og løsningernes sammenhæng. Problemernes fælles betingethed forsøges vendt, så de bliver hinandens løsninger, og det blev postuleret, at en borgerlønsordning kunne ses som et mangeformålsinstrument, fordi det på en gang ville kunne gå ind og bidrage til at genoprette alle de fem skitserede problemer i det moderne velfærdssamfund. Derfor kunne borgerløn ses som et element i skabelsen af en bæredygtig udvikling.

Har jeg kunnet vise den teoretiske og praktisk politiske frugtbarhed af dette grundperspektiv? Det vil jeg i det følgende argumentere for.

I den teoretiske del viste jeg, at borgerlønstanken er udviklet inden for fem forskellige samfundsvidenskabelige paradigmer: 1. Et økologisk-økonomisk paradigme. 2. Et kritisk teoretisk velfærdsdemokrati-paradigme. 3. Et medborgerskabsparadigme. 4. Et feministisk paradigme og 5. Et liberalt ejendomsparadigme.

Hvert af disse paradigmer har særligt fokus på enkelte eller nogle få dimensioner i borgerlønsidéen, men tilsammen er de med til at tegne et mere helhedsorienteret billede i forhold til velfærdssamfundets fem grundproblemer.

Jeg har vist teoretisk, at borgerløn kan få væsentlige funktioner i en ny grænsedragning mellem samfundets tre sfærer, stat, marked og civilt samfund, og mellem samfund og natur. I forhold til naturen kan borgerløn ses som et element i skabelsen af en grænse for naturudnyttelse. I forhold til staten betyder borgerløn en ny grundlæggende rettighed til indkomst (skaber en universel afhængighed af staten), samtidig med at den derved skaber en grænse for klientgørelsen i forhold til staten (skaber en uafhængighed i forhold til staten). I forhold til markedet betyder en borgerløn en grænse for varegørelsen af arbejdskraften (skaber en uafhængighed i forhold til markedet), samtidig med at det forbedrer muligheden for et mere smidigt salg af arbejdskraft (skaber en mere frivillig afhængighed af markedet). Og endelig i forhold til det civile samfund skaber borgerløn muligheden for en ny køns-mæssig balance (uafhængighed i forhold til ægteskab og samlever) og mulighed for at indgå i nye former for organiseringer (frivillige afhængigheder).

Samlet set betyder en borgerlønsordning ophævelse af væsentlige afhængigheder (varegørelse, klientgørelse og rester af patriarkat) og kan derfor siges at styrke individernes autonomi, samtidig med at det giver individerne større muligheder for frivilligt at sælge deres arbejdskraft og at indgå i mere frivillige afhængighedsforhold.

En af min analyses vigtigste teoretiske pointer (grundsynsvinkler) var, at man må skelne mellem forskellige niveauer i borgerlønstanken, og at der til disse niveauer knytter sig typiske metaforer og borgerlønsfortællinger. Den blev bekræftet af den historiske analyse, hvor man i 1990'erne kunne se tre forskellige borgerlønsfortællinger i spil:

1. Borgerløn blev defineret på et teknisk niveau som regler for indretning af skatte- og tilskudssystemet og derved knyttet til en lille fortælling om rationalisering af indkomstoverførslerne, og/eller 2. Borgerløn blev defineret som en udvidelse af det sociale medborgerskab og blev knyttet til en stor

fortælling om en politisk videreudvikling af velfærdsstaten og/eller 3. Borgerløn blev set som element i skabelsen af et nyt samfund, og blev knyttet til en endnu større fortælling om skabelsen af en bæredygtig udvikling.

Når jeg har skrevet »og/eller« skyldes det, at borgerløn af mange borgerlønstilhængere både er blevet set som en lille fortælling og en stor eller større fortælling. Det viser, at der ikke behøver at være nogen modsætning mellem den lille og den store fortælling, men at man snarere må sige, at den lille fortælling er blevet styrket ved at blive set som element i en større fortælling, og at den større fortælling også er blevet styrket ved konkret at blive udmøntet i en konkret lille fortælling.

Generelt er antagelsen om, at en fortælling styrker sin fortællekraft og mening, i det omfang den ses i sammenhæng med en større rammefortælling, blevet bekræftet. Indledningsvis opstillede jeg som mål for min analyse at udvikle et mere holistisk borgerlønsbegreb. I det lå netop et ønske om at finde en større fortælling om borgerlønsidéen, en rammefortælling, hvori de mindre fortællinger kunne ses og indpasses.

I præsentationen af det holistiske borgerlønsbegreb pegede jeg på, at de forskellige dimensioner, som blev synliggjort i de forskellige paradigmer, kunne sammenbindes i forestillingen om en bæredygtig udvikling, fordi der i det begreb ligger en forestilling om en sammenhæng mellem økologisk bæredygtighed, social retfærdighed, radikalt demokrati og kønsmæssig ligestilling (Christensen 1993A). Det stærke ved fortællingen om en bæredygtig udvikling er netop, at den kan virke som overordnet rammefortælling for de mindre borgerlønsfortællinger om en udvikling af det sociale medborgerskab, om større autonomi i forhold til stat, marked og civilt samfund og de tekniske fortællinger om rationalisering af indkomstoverførselssystemet, ophævelse af fattigdomsfælder og fremme af beskæftigelsen for svage grupper.

Bæredygtig udvikling og den danske borgerlønsdebat

Ser man på den historiske udvikling af den danske borgerlønsdebat, var det karakteristiske ved borgerlønsidéens gennembrud som politisk idé i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne, at tanken blev forbundet med paradigmeskift og ændring af de store fortællinger om ideologierne og industrisamfundets udvikling og en ny fortælling om skabelsen af et nyt mere økologisk samfund. Begrebet bæredygtig udvikling blev ikke brugt i slutningen af 1970'erne, men situationen kan med Kuhns udtryk tolkes som en »før-paradigmatisk tilstand«.

1980'ernes borgerlønsdebat var i modsætning til 1970'ernes præget af forsøg på at omsætte idéen og sætte den på den almindelige partipolitiske

dagsorden. Derfor koncentrerede »midteroprørsbevægelsen« sig hovedsagelig om at kunne fortælle en lille realistisk teknisk fortælling om borgerløn for at undgå at blive ekskluderet i forhold til den herskende politiske diskurs. Men det betød så også, at man i nogen grad kom til at svigte videreudviklingen af den store fortælling om skabelsen af en bæredygtig udvikling. Det hang selvfølgelig også sammen med, at det først var med Brundtland-rapportens fremkomst i 1987, at begrebet bæredygtig udvikling blev bredt kendt og benyttet.

I 1990'ernes debat kunne man se tendenser til samme mønster. Her fik den brede borgerlønsidebat hurtigt et forholdsvis snævert perspektiv omkring en rationalisering af velfærdsstaten. Borgerlønstilhængerne var en meget spredt og forskelligartet gruppe, og som ovenfor nævnt var der flere borgerlønsidebatter i spil. Da det viste sig svært at samordne perspektiverne og blive enige om en rammefortælling, mistede »bevægelsen« perspektiv og dynamik.

Bæredygtig udvikling – hvad er det egentlig?

Da en af mine hovedkonklusioner er at se forestillingen om en bæredygtig udvikling som en overordnet rammefortælling for borgerlønsideen, vil jeg i det følgende komme med nogle meget korte betragtninger omkring: 1. Hvorledes skal man forstå det nye begreb om en bæredygtig udvikling? 2. Hvorfor er det kun få, der har kædet borgerlønsideen sammen med forestillingen om en bæredygtig udvikling? 3. Hvorledes og hvem kan tænkes at forbinde borgerløn og bæredygtig udvikling i fremtiden?

Når fortællingen om en bæredygtig udvikling ikke kom til at danne en ny overordnet ramme for de forskellige borgerlønsideperspektiver og fortællinger i begyndelsen af 1990'erne, hang det bl.a. sammen med, at begrebet om bæredygtig udvikling, som det blev fremstillet i Brundtland-rapporten, er modsætningsfyldt. Og når en politisk diskurs om bæredygtig udvikling ikke fik en bredere samfundsmæssig udbredelse, skyldes det bl.a., at den delvis blev inkluderet i den hegemoniske vækstdiskurs og forvandlet til en diskurs om bæredygtig vækst. En kættersk diskurs om bæredygtig udvikling blev sammen med den kætterske borgerlønside-diskurs udgrænset.

Disse to forklaringer vil blive nærmere begrundet i det følgende.

To forskellige »miljø«- diskurser:

»bæredygtig udvikling« eller »bæredygtig vækst«

Med Brundtland-rapporten blev der skabt to nye diskurser, en radikal ny om bæredygtig udvikling, og en ny blandings-diskurs om »bæredygtig vækst«

eller »grøn vækst«, som var en forestilling om, at man ved at gøre den økonomiske vækst lidt »grønnere« kunne opnå en bæredygtig udvikling. (Christensen 1997).

På den ene side »lever vi over verdens økologiske evne«

På den ene side blev der i Brundtland-rapporten (Vor Fælles Fremtid 1991) peget på nye grænser for den økonomiske vækst og talt om bæredygtig udvikling som et nyt overordnet mål i stedet for økonomisk vækst. Det hedder f.eks.: »En levestandard, som ligger ud over det grundlæggende minimum kan kun opretholdes, hvis forbrugsniveauet overalt tager højde for bæredygtigheden på langt sigt.« (Ibid:53). Og i rapporten siger man direkte, at mange i-lande i dag lever »over verdens økologiske evne, samt at en bæredygtig udvikling kræver, at man »støtter værdier«, som fremmer en forbrugsstandard, som ligger inden for grænserne af, hvad der er økologisk muligt, og som alle med rimelighed kan gøre sig forhåbning om.« (Ibid:53). Indledningsvis siges det endda meget klart, at »industrilandene allerede har brugt en stor del af jordklodens økologiske kapital. Denne ulighed er jordens vigtigste »miljøproblem«. Det er også dens vigtigste »udviklingsproblem«. (Ibid:18). Heri ligger en antydning af i-landenes overforbrug og overrigdom, forestillinger om økologiske grænser for verdensøkonomien samt en forestilling om en global lighed mellem mennesker. Indirekte formuleres her den senere forestilling om det økologiske råderum.

På den anden side er der behov for »en ny æra med økonomisk vækst«

På den anden side blev der i Brundtland-rapporten signaleret, at en bæredygtig udvikling kunne forenes med en fortsat økonomisk vækst. Derfor tales der i rapporten mange steder om behovet for »en ny periode (æra) med økonomisk vækst« (ibid:10,14,20,37). Og man anbefaler mere konkret en vækst på 3-4% i i-landene ud fra den argumentation, at hvis u-landene skal have en økonomisk vækst, må en vækst i i-landene være med til at trække dem op. Der spores en vis betænkelighed, men argumentationen for det miljømæssigt forsvarlige var: »En sådan vækstrate af denne størrelsesorden kan godt være miljømæssig forsvarlig, hvis industrilandene kan fortsætte den nuværende udvikling i deres vækstmønster i retning af mindre råstof- og energikrævende aktiviteter og en forbedret effektivitet med hensyn til brugen af materialer og energi.« (Ibid:59).

Grøn vækstdiskurs som den hegemoniske diskurs

Siden Brundtland-rapportens fremkomst har der fra mange staters og inter-

nationale organisationers side været udfoldet ihærdige bestræbelser på at inkludere forestillingen om bæredygtig udvikling i den dominerende vækstdiskurs, at konstruere en grøn vækstdiskurs.

Den får i dag sit udtryk i den danske regerings officielle miljøpolitik og er specielt fremlagt i økonomi- og finansministeriet. En sådan forståelse blev første gang fremlagt i Det Økonomiske Sekretariats rapport fra dec. 93 (Økonomiministeriet 1993:191-218) og blev siden fulgt op i Finansredøgørelsen i 1996 (Finansministeriet 1996:349-377). Her fremlægges en forståelsesramme, der siger, at man kan ændre den økonomiske væksts karakter ved i stigende grad at gøre den bæredygtig eller grøn.

Grøn vækst-diskursen bygger på tre grundpostulater: 1. Vækstens kvalitet og sammensætning er vigtigere end vækstens størrelse. Hvis man i fremtiden drejer væksten, kan man få vækst og miljø til at gå op i en højere enhed. 2. Miljø er et luksus-gode. Jo rigere folk bliver, desto mere vil de prioritere miljøet. 3. Lav-vækst eller nul-vækst er mere skadelig for miljøet end højvækst. Teknologisk fornyelse og bedre uddannelse kræver økonomisk vækst.

Disse tre grund-aksiomer er imidlertid alle problematiske. (Christensen 1997). Det er rigtigt, at nogle miljøproblemer ikke er koblet med den økonomiske vækst. Men to af de væsentligste miljøproblemer i de højtudviklede lande er tæt koblet til den økonomiske vækst. Det gælder udviklingen i transporten (specielt bilismen) og drivhusproblemet.

Problemerne i den grønne vækstdiskurs

I øjeblikket forsøger alle lande at klare miljøproblemerne hovedsagelig igennem »tekniske fix«. Man forsøger at mindske presset fra »grænserne for væksten« ved hjælp af tekniske og økonomiske indgreb uden at gøre noget ved de bagvedliggende årsager til problemerne.

Fortalerne for den grønne vækststrategi mangler en målsætning for og vision om et bæredygtigt samfund. Man er i fuld gang med at effektivisere produktionen uden at revidere sin overordnede målsætning om en forsats økonomisk vækst. Men man kommer ingen vegne alene med en effektivitetsrevolution. Hvad man mangler er en vision om en »tilstrækkelighedsrevolution«. Som den tyske udviklingsforsker Wolfgang Sachs (Sachs 1995) har udtrykt det, kan man kun komme nærmere et bæredygtigt samfund på to ben, igennem en dobbeltstrategi. Gennem en intelligent rationalisering af midlerne og en klog indskrænkning af målene. Vækstmålsætningen må udskiftes med en ny målsætning om tilstrækkelighed, retfærdighed og bæredygtighed. Med en sådan målsætning vil marked og teknologi også være vigtige redskaber, der kan tjene en ny målsætning. I øjeblikket opfører vi os ir-

rationelt ved at være så optaget af at effektivisere, men bevæger os på trods af det i den forkerte retning med en stadig højere grad af effektivitet.

Bæredygtig udvikling som undertrykt moddiskurs

Selvom diskursen om grøn vækst er dominerende, har dansk miljøpolitik også elementer af den radikale diskurs om bæredygtig udvikling. Således spiller princippet om lokal deltagelsesorienteret miljøforvaltning en vis rolle. Det blev allerede fremhævet i den danske handlingsplan for miljø og udvikling fra dec. 1988, der repræsenterede den danske regerings opfølgning af anbefalingerne i Brundtland-rapporten. (Regeringens Handlingsplan 1988). Her fremhæver man, at »enhver basal kursændring i samfundsudviklingen forudsætter aktivt medspil fra de kommunale råd, borgerne og både landsdækkende og lokale organisationer.« (Ibid:20). Man gjorde altså opmærksom på, at skabelsen af en bæredygtig udvikling ikke alene kunne ske ved benyttelsen af mere traditionelle administrative og økonomiske styringsmidler, men at processen også havde demokratiske, lokalsamfundsmæssige og folkeoplysende aspekter.

Siden er udviklet en række »Lokal Agenda 21«-aktiviteter med henblik på at skabe lokale handlingsplaner for en bæredygtig udvikling i hver kommune. I 1994 præsenterede man fem bæredygtigheds-grundideer for det lokale Agenda 21-arbejde: 1. Helhedssyn og tværsektoriel tænkning. 2. Aktiv borgerinddragelse. 3. Fokusering på kredsløb. 4. Det globale perspektiv. 5. Langsigtet perspektiv.

Under den grønne vækstdiskurs befinder sig altså også en diskurs om bæredygtig udvikling, som bliver stimuleret og skabt af de forskellige miljøbevægelser og kommunale forvaltninger, hvor man forsøger at skabe et helt nyt helhedskoncept for miljøpolitikken i samvirke med andre sektorer.

En præcisering af »bæredygtig udvikling« som alternativt modparadigme og moddiskurs

Brundtland-rapporten indeholder som sagt også alle elementer til et alternativt paradigme og en alternativ politisk diskurs om bæredygtig udvikling. Et vigtigt mål for fremtiden er en præcisering af dette paradigme/denne diskurs (rammefortælling), hvor borgerlønsidéen kan ses som et element, hvorfor jeg i det følgende vil præcisere mine forestillinger om bæredygtighedsbegrebet og nævne nogle elementer i debatten om dette.

Som samfundsvidenskabeligt paradigme kan bæredygtig udvikling mere præcist defineres som en balance mellem det globale miljø og udviklingen, mellem naturens bæreevne og samfundenes belastning af naturen. (Chri-

stensen 1993A)

Naturens bæreevne bestemmes af: 1. Den biologiske mangfoldighed. 2. Eksistensen og opretholdelsen af en række livsnødvendige naturlige økosystemer (vand, jord, skove). 3. Økosystemernes biologiske produktivitet.

Heroverfor er samfundenes »udvikling« eller belastning af naturen bestemt af: 1. Befolkningens størrelse. 2. Forbruget af naturressourcer, både fornyelige og ikke-fornyelige. 3. Teknologien. 4. Samfundets økonomiske og politiske institutioner. 5. Menneskenes værdier og kulturer i samfundene.

Manglen på en bæredygtig udvikling kan derfor kort beskrives som en tilstand, hvor samfundenes belastning er for stor i forhold til naturens bæreevne. Derfor kan man ud fra Brundtland-rapporten udlede en række anbefalinger af, hvorledes en tilnærmelse til en bæredygtig udvikling kan ske:

1. Igennem en styrkelse og udvikling af naturens bæreevne, hvilket kan defineres som økologisk bæredygtighed i bred forstand. 2. Igennem en bæredygtig udnyttelse af ressourcerne, hvilket kan defineres som økologisk bæredygtighed i snæver forstand, og endelig 3. Igennem en reduktion af samfundenes belastning af miljøet, hvilket kan defineres som samfundsmæssig bæredygtighed.

Sammenfattende kan en bæredygtig udvikling derfor kort defineres som den samfundsmæssige udvikling, der udnytter ressourcerne bæredygtigt og finder sted inden for det omgivende økosystems (globale) bæreevne.

I min fortolkning af bæredygtig udvikling ligger både et økologisk og et samfundsmæssigt bæredygtighedsbegreb. Der vil naturligvis altid eksistere spændinger, dilemmaer og forskellige fortolkninger af, hvorledes man konkret skal forstå og afveje forholdet mellem den økologiske bæredygtighed, forestillingerne om den sociale retfærdighed, det radikale demokrati og en kønsmæssig ligestilling. Det betyder, at forestillingen om en bæredygtig udvikling altid bør opfattes som en åben utopi.

I den forstand adskiller mod-diskursen om en bæredygtig udvikling sig ikke fra den dominerende diskurs om en bæredygtig vækst. I den findes der også spændinger og modsætninger mellem forskellige aktørers interesser og fortolkninger. På samme måde eksisterer der allerede i dag forskellige fortolkninger af bæredygtig udvikling blandt de aktører, der åbent går imod den dominerende diskurs. Og de vil uden tvivl fortsætte med at eksistere, selv om diskursen om en bæredygtig udvikling med tiden vil få større betydning og alvorligt antaste den dominerende diskurs.

Præciseringen af bæredygtighedsbegrebet

I den internationale politisk teoretiske miljødebat er det i de senere år blevet

udbredt at skelne mellem forskellige grader og typer af bæredygtighed.

Den engelske miljøforsker Timothy O’Riordan (O’Riordan 1996) skelner således mellem fire grader af bæredygtighed, en meget svag, en svag, en stærk og en meget stærk bæredygtighed på følgende måde:

- »1. Very weak sustainability: Stock of natural and human-made capital constant over time, but freely substitutable.
2. Weak sustainability: Protection of critical natural capital, but with measures to allow room for ignorance over thresholds of tolerance.
3. Strong sustainability: Precautionary principle applies to safeguarding critical natural capital: all development follows the doctrine of public trust through planned measures of environmental improvement.
4. Very strong sustainability: Steady state economy; local social, economic and political self-reliance; global citizenship through educational entitlements; redistribution of property rights through burden sharing and paying off legacies of ecological damage.« (Ibid:146).

Kortfattet beskriver O’Riordan den samfundsmæssige bevægelse imod bæredygtighed således: »It suggests that the sustainability transition is a profound radical combination of ecological imperative, social redistribution and political empowerment« (ibid:140).

Her kobles det økologiske, økonomiske, sociale og politiske sammen i en stigende skala. Det kræver et radikalt paradigmeskift både på det økonomiske, sociale og politiske område og udvikling af en ny etik. O’Riordan giver, ligesom jeg har foreslået, bæredygtighedsbegrebet både en økologisk og en samfundsmæssig dimension, hvorfor han taler for en kombineret udvikling af en økologisk økonomi, udvikling af lokalsamfund og et nyt deltagelsesdemokrati i sammenhæng med en ny samfunds- og naturetik.

Økologisk råderum som præcisering af »bæredygtig udvikling«

Samtidig med den internationale bestræbelse på at skelne mellem forskellige typer af bæredygtighed er den økologiske dimension i bæredygtighedsbegrebet også blevet konkretiseret i begrebet økologisk råderum (NOAH 1995). Det er en betegnelse for et loft over ressourceforbruget og kan kvantificeres som den samlede mængde energi, ikke-fornybare ressourcer, landbrugsjord, tømmer og ferskvand, vi kan bruge uden at hindre fremtidige ge-

nerationer i at få adgang til de samme mængder.

Begrebet stammer fra Holland fra NOAHs søsterorganisation *Friends of the Earth-Netherlands*, som præsenterede det op til Rio-konferencen i 1992. Forestillingen bygger på den formodning, at miljøproblemer er knyttet til både fattigdom og rigdom. 1/5 del af verdens befolkning i det industrialiserede Nord forbruger 4/5 dele af verdens ressourcer. Derfor er der brug for en omfordeling af jordens ressourcer. Landene i syd og øst har principielt ret til samme forbrug. Men bruger de denne ret, vil det føre til økologisk katastrofe. Der findes derfor kun en løsning. Ressourceforbruget i de rige lande må reduceres, for at give plads til at resten kan forbruge mere og således, at der kan blive skabt en mere ligelig fordeling.

Det tyske Wuppertal Institut har for *Friends of the Earth* i en rapport (»Mod et bæredygtigt Europa« NOAH 1995) vurderet, at materialestrømmen pr. indbygger skal reduceres med ca. 90%, hvis i-landenes økonomier skal holdes inden for det økologiske råderum. Det gælder, hvis man har en økonomisk nul-vækst. Hvis man har en positiv vækstprocent, skal den nødvendige dematerialiseringsprocent være højere, hvilket gør det betydeligt vanskeligere at nå målet.

I regeringens Natur- og Miljøpolitisk Redegørelse fra august 1995 (Miljø- og energiministeriet 1995) er begrebet økologisk råderum blevet anerkendt som egnet begreb til at beskrive det økologiske bæredygtighedsbegreb, og regeringen har forpligtet sig til at konkretisere det nærmere i løbet af de næste 4 år samt i de kommende miljøhandlingsplaner at bygge på tankegangen om det økologiske råderum.

Set i forhold til O'Riordans skelnen mellem forskellige former for bæredygtighed betyder en målsætning om at holde sig inden for et økologisk råderum etablering af en meget stærk form for bæredygtighed, hvilket er ensbetydende med, at man potentielt politisk går ind for radikale samfundsændringer og et radikalt paradigmeskift.

I miljøbevægelsen er man så småt begyndt at kæde spørgsmålet om en bæredygtig udvikling sammen med borgerlønstanken. I *Friend of the Earths* bæredygtighedsrapport ses de sociale og beskæftigelsesmæssige problemer i sammenhæng med de miljømæssige problemer, og her anser man »en garanteret minimumsindtægt, der er uafhængig af beskæftigelsen« (ibid:192) som et af midlerne til at fremme en bæredygtig produktion og et bæredygtigt forbrug i fremtiden. Det er denne kobling, som Herman Daly formulerer på et teoretisk paradigmatisk plan, men som mangler at blive fulgt op på det politisk diskursive plan blandt andet af miljøbevægelserne både internationalt og nationalt.

3. Konklusion vedrørende den historiske fortælling: Borgerlønsfortællingerne mellem inkludering og ekskludering

Borgerløn som »det ufærdige«

I min analyse bruges en række begreber og en synsvinkel, der er udviklet af den norske rettssociolog Thomas Mathiesen (1982 og 1992). Han har analyseret, hvorledes en hegemonisk diskurs skabes ved på den ene side at udgrænse (ekskludere) alternative diskurser og på den anden side indsocialisere potentielle alliancemodstandere til en fællesopfattelse (inkludere) i den politiske offentlighed.

Den hegemoniske diskurs opretholdes ved at få den brede offentlighed til at opfatte og definere mod-diskurser som værende enten helt indenfor eller helt udenfor i forhold til systemet og få modstandskræfterne til selv at blive fanget af denne billeddannelse og faktisk opføre sig, som om de enten er indenfor eller udenfor.

Etablering af modmagt består derfor grundlæggende i at undgå at blive fanget af billeddannelsen i den dominerende diskurs ved på forskellig måde i teori og praksis at demonstrere, at enten/eller logikken er falsk og bør erstattes af en både/og logik.

Alternativet til både inklusion og eksklusion af alternative diskurser i forhold til den hegemoniske diskurs er for Mathiesen »det ufærdige«. Det »ufærdige« er karakteriseret ved både at stå i et modsigelsesforhold og i et konkurrenceforhold til det bestående system. Derfor kalder Mathiesen det en »konkurrerende modsigelse«. Det er ufærdigt, fordi det giver en skitse, en løsningshorisont og ikke et endeligt svar og løsning. Det er ufærdigt ved ikke at være prøvet og i den forstand, at dets konsekvenser ikke er klarlagt. Faren for »det ufærdige« er, at det enten gøres færdigt ved at blive inkluderet som en lille positiv reform inden for systemet eller blive ekskluderet som en fjern utopi uden for systemet.

Når det i kortere perioder i de sidste 25 år er lykkedes borgerlønsidéen at bryde igennem i en bredere offentlighed, skyldes det, at idéen har fungeret som »en konkurrerende modsigelse« i forhold til det bestående system. Men borgerlønsidéens historie er ellers præget af massive inkluderings- og ekskluderings-tendenser, som i de fleste tilfælde har været succesfulde.

Det er i mange tilfælde lykkedes borgerlønsmodstanderne og – skeptikere at sætte en dualistisk tidsmæssig forståelsesramme, inden for hvilken de i mange tilfælde med held har forsøgt at få borgerlønstilhængerne til at diskutere spørgsmålet. Det har betydet, at man har skubbet spørgsmålet ud af den

aktuelle politiske debat (ekskludering) og i mange tilfælde ledt den i mere traditionelle baner (inkludering) og væk fra en kreativ nytænkning. Følgende er eksempler:

1. Er det en kortsigtet, realistisk reform – eller en langsigtet utopisk reform? 2. Først må vi løse arbejdsløshedsproblemet – dernæst kan man tænke på andre reformer. 3. Først må man have en holdningsændring, så kan man begynde at tænke på strukturændringer. 4. Først må vi have nedsat arbejdstiden, så kan vi begynde at tænke anderledes. 5. Lad os snakke orlovsordninger, det er realistisk, borgerløn er urealistisk.

Borgerløn er både en kortsigtet og langsigtet reform – her tænkes på mellem-langt sigt. Borgerløn er også med til at løse arbejdsløshedsproblemet, men også mange andre problemer. Holdnings- og strukturændringer hænger sammen og kan ikke skilles i faser.

Mit mål har været en systematisk afdækning og dokumentation af denne retoriske fastlåsnings teknik. Borgerløn kan netop ses som et forsøg på at sprænge dualismen og enten/eller-tænkningen og erstatte den med en både/og-tænkning (et paradigmeskift).

I idéen om »det ufærdige« ligger, at en rigtig reform, hvis den skal sprænge grænser, på en gang skal være »realistisk« og »retfærdig«, forstået således, at den skal ændre nogle grundlæggende uretfærdigheder, samtidig med at det skal ske inden for en realistisk horisont og med realistiske omkostninger. Den skal både rokke ved, hvad der er »realistisk« og »retfærdigt«. Hvis den helt ignorerer det »realistiske« og kun interesserer sig for det »retfærdige«, bliver den rent utopisk. Hvis den omvendt kun vil være »realistisk« og ikke drives af og kan forklares som udtryk for ophævelse af nogle grundlæggende uretfærdigheder, mangler den en grundlæggende idémæssig motivation.

I det følgende vil jeg samle nogle tråde omkring disse spørgsmål: 1. Var og er borgerløn realistisk? 2. Er borgerløn egentlig retfærdig? 3. Hvad er retfærdighed og »reciprocitet«? 4. Og hvem bryder normerne for retfærdighed i vores samfund? 5. Kan man i fremtiden tænke sig andre modeller end borgerløn og aktivering?

Spændingen mellem borgerløn som teknisk-økonomisk fortælling (»realismen«) og politisk fortælling (»det retfærdige«)

At kunne argumentere for, at borgerlønstanken styrker friheden og reducerer uretfærdigheden, giver tanken værdimæssigt rygstød og underlag. Men borgerlønstanken skal også af nogle politiske aktører føles som realistisk i forhold til den nuværende uretfærdige situation. Det er det, Thomas Ma-

thiesen udtrykker med, at det ikke er nok, at det »ufærdige« modsiger systemet. Det skal også af nogle aktører føles som en konkurrerende modsigelse, dvs. det skal føles så aktuelt konkurrerende, at man stiller spørgsmål ved det bestående og er parat til politisk at støtte »det ufærdiges« udfordring af det bestående.

Det kan en teknisk skitse af, hvorledes borgerlønstanken konkret kan realiseres, være med til at skabe. Borgerløn som teknik kan altså i en bestemt situation være med til at styrke idéen som konkurrerende modsigelse. Det kan siges delvist at være tilfældet i 1980'erne og i begyndelsen af 1990'erne. Her var borgerløn som teknik med til at udbrede den politiske diskussion.

Men tekniske skitser synes at have en dobbeltfunktion. Faren for at idéer reduceres til ren teknik og derved mister deres større meningsmæssige sammenhæng er meget stor i vort samfund.

Det særlige ved 1970'ernes borgerlønsdebat, som den blev lagt an af de ideologiske pionerer, var, at borgerlønstanken var en lille del af en større helhed. Det var kun Niels Hoff, der kom med et teknisk forslag. Men alle havde nogle systematiske, værdimæssige, moralske begrundelser for tanken. Det teknisk-økonomisk realistiske kom i anden række. Idéen skulle præsenteres som led i en større samfundsmoralsk fortælling.

Det viste sig, at mange mennesker blev interesseret i den ny tanke, ikke fordi der kunne laves et regnestykke, der viste, at den er realistisk under bestemte præmisser, men fordi de følte, den var retfærdig, at den måske kunne rette op på nogle bestående uretfærdigheder.

I 1980'erne var man placeret i et dilemma. Hvordan få omsat nogle af de idéer, som havde vakt størst interesse, til praktisk politik? For at få politiske partier og interesseorganisationer i tale måtte man lade idéen indgå i et diskursivt spil, gøre den politisk teknisk instrumentel. Man lavede et nationalregnskab og forsøgte straks at lave forskellige tekniske modeller. Men spørgsmålet var, hvor meget disse regnestykker egentlig overbeviste i sig selv. De kunne måske styrke overbevisningen hos nogle, der allerede var overbevist om idéen og kunne måske få enkelte tvivlere til at fatte interesse. Men hvor mange borgere bevæges politisk moralsk af sådanne regnestykker? Vi ved det ikke.

Som tidligere påpeget kan man sige, at man i 1980'erne for hurtigt kom til at forsømme den værdimæssige begrundelse og sammenhæng. Debatten om borgerløn blev spaltet i en meget teknisk og en meget utopisk diskussion. Hvis man skulle ind i den almindelige politiske offentlighed, skulle man delvis tale denne offentligheds sprog, og samtidig ønskede man netop at præsentere nogle idéer, som ikke uden videre kunne udtrykkes i dette

sprog. Man kom til at mangle nogle aktører, som koblede tingene sammen og gav bevægelsen den overskridende dynamik, som ligger i det »ufærdiges« idé.

Det var afgjort en styrke for de forskellige borgerlønstilhængere først i 1990'erne, at de kunne fremvise regnestykker, der viste, at borgerlønstanken ikke var økonomisk urealistisk. Men når det lykkedes at udgrænse borgerlønstanken i 1990'erne, var en af årsagerne også, at man igen delvist blev fanget af den tekniske debat.

Partiet De Grønne kom med et regnestykke, der sagde, at man kunne få en »borgerløn på 50.000 kr. skattefrit årligt og en skatteprocent på 70 uden andre fradrag end rentefradrag for terminsydelser med samme skattemæssige værdi som i dag« (Wamsler 1993A:8). SFs cheføkonom Nis Graulund Hansen fremlagde en beregning, der lå tæt på det samme (Graulund 1994). Professor Gunnar Thorlund Jepsen lavde et andet regnestykke med en borgerløn på 30.000 kr (Jepsen 1994 A og 1994B). Endelig har Bo Panduro på grundlag af et speciale i statskundskab (Panduro 1995B) lavet et regnestykke med en borgerløn på 50.000 kr. skattefrit, der med en ændring af skattesystemet ville kunne fungere med en marginal indkomstskat på 56%.

Der manglede i og for sig ikke »beviser« for, at det uden de store ændringer ville kunne lade sig gøre rent økonomisk over en periode at indføre borgerløn. Beregninger som modsagde Det økonomiske Sekretariats (DØS) problematiske regnestykker.

Borgerlønstilhængerne havde i begyndelsen af 1990'erne ikke i tilstrækkelig grad en fælles værdimæssig forståelse, og det gjorde dem svage. Det var på den ene side en styrke, at netværket bag 1990'ernes borgerlønsdebat var bredere end »midteroprøret« i 1980'erne. Men netværket var svagere organisatorisk funderet end »midteroprøret«, der havde en mere fast og formaliseret karakter.

Borgerløn må være retfærdig – løse nogle uretfærdighedsproblemer

Hvis borgerløn er en god og rigtig idé, må det som allerede påpeget forklares, at den er i overensstemmelse med de højeste idealer for et demokratisk samfund. Derfor har et mål med min analyse været at klarlægge, hvorledes borgerlønsidéen forholder sig til de grundlæggende værdier for et demokratisk samfund.

Kun hvis borgerlønsidéen kan begrundes ud fra de helt overordnede værdier om frihed og retfærdighed, som må anses for de højeste værdier i et demokratisk samfund, er det en god idé. Det betyder, at kriteriet for, om borgerløn er en god idé, er, om man kan vise, at den er med til at øge friheden

og mindske uretfærdigheden i samfundet.

At borgerløn kan være en hensigtsmæssig forenkling af hele bureaukratiet er ikke en god nok grund til at gå ind for borgerlønstanken. Som den engelske sociolog Tony Walter (Walter 1989) har udtrykt det: »Simplicity is not nor should be, an over-riding aim of either taxation or social security....Basic income's simplicity is a strong point, but it is not the point. Basic income must meet other goals for it to have any credence.« (Ibid:61).

Hvem bryder med de grundlæggende retfærdigheds-normer:

Lige rettigheder og pligter for alle?

I indledningen fremførte jeg det argument, at borgerløn kunne ses som værende retfærdigt, fordi det var med til afhjælpe de grundlæggende ubalancer og dominansproblemer i velfærdssamfundet.

Her kom jeg samtidig med en første imødegåelse af den mest almindelig fremførte argumentation imod borgerløn, nemlig at den er uretfærdig, fordi den bryder med principperne om 1. »At for at nyde, må man yde« – for at få en pengeindkomst må man yde en arbejdsindsats. 2. »At til en rettighed hører pligter«. Borgerløn fremstilles som en rettighed uden en pligt, en ret til indkomst uden en pligt til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet. Borgerløn siges at være uretfærdig, hvorimod aktivering fremstilles som værende retfærdig, fordi her følges rettigheder og pligter ad. I det følgende vil jeg på grundlag af min analyse sammenfatte og videreudvikle denne argumentation.

Man må sige, at grundnormerne om: 1. At yde for at nyde og 2. At der til rettigheder hører pligter på det abstrakt sproglige plan kan siges at være indlysende rigtige, hvorfor de kan siges at være udtryk for nogle grundlæggende retfærdighedsnormer i alle samfund. Det er forståelsen af det nuværende samfunds funktionsmåde, og fortolkningen af borgerlønsidéen og aktiveringspolitikken i forhold til disse principper, en principiel uenighed kan ses.

Når borgerlønsmodstanderne anklager en ubetinget borgerløn for at bryde de to grundnormer, mener jeg, de vender tingene på hovedet. Problemet er ikke, at borgerløn krænker disse normer. Problemet er, at det nuværende samfund ikke lever op til disse normer, og løsningen på det problem kan være en ubetinget borgerløn, som netop kan være med til at sikre, at disse normer kommer til at fungere.

I det nuværende samfund eksisterer en række ubalancer, der findes et omfattende samfundsnødvendigt arbejde (i form af omsorgsarbejde, politisk arbejde samt kulturelt arbejde), der er med til at sikre reproduktionen af det

politiske fællesskab, som udføres af en gruppe mennesker, som ikke honoreres for dette arbejde (»de yder uden af nyde«). Heroverfor befinder sig en gruppe som nyder godt af dette arbejde, uden at de selv bidrager til det, fordi de er så optaget af økonomisk markedsmæssige aktiviteter (»de nyder uden at yde«). Med Nancy Frasers udtryk kan man sige, at der foregår en udbredt »free riding« på dette område, ikke kun i forhold til mange kvinders ubetalte husarbejde, men også i form af andet samfundsnødvendigt ubetalt arbejde, som den norske sociolog Cato Wadel (1984) har beskrevet det.

Som Niels Hoff beskrev det i sin bog om borgerstipendiet, kan der også siges at bestå en uretfærdighed i den forstand, at der i det nuværende samfund findes en tilstand med nogle »fås (der har formue) betalte arbejdsfrihed og de manges arbejdstvang«. Dem, der har formue, har ret til en indkomst, som er samfundsskabt, men har derudover ingen pligter (ud over skattepligt). Borgerløns-modstandere kan ikke acceptere, at man får en indkomst uden lønarbejde. Men det nuværende system bygger netop på dette princip (at nogle kan få indkomster uden at have lønarbejde), og en borgerlønsordning kan siges at ophæve denne uretfærdighed ved at gøre retten til en indkomst uden lønarbejde universel. Borgerlønsmodstanderne siger, de kæmper for retfærdighed ved at gå imod borgerløn, men faktisk kan man også tolke det som en kamp for at opretholde den nuværende uretfærdighed med nogle »fås betalte arbejdsfrihed«.

Det uretfærdige består altid i opretholdelsen af særprivilegier, mens retfærdighed er kendetegnet ved lige rettigheder for alle, at tidligere privilegier bliver udstukket til alle. Borgerløn kan i sin universelle udformning netop ikke beskyldes for at være uretfærdig, da det er en ret for alle.

Borgerlønsmodstanderne, der med et bevidst eller ubevidst markedsmæssigt udgangspunkt ser borgerløn som udtryk for »free riding« og uretfærdighed, står over for borgerlønsstilhængerne, der ud fra et demokratisk fællesskabs udgangspunkt ser det nuværende samfund som udtryk for uretfærdighed og markedsaktørernes »free riding« i forhold til fællesskabet.

Retfærdighedsforestillingens sammenhæng med forskellige metaforer og fortællinger

To forskellige retfærdighedsopfattelser støder sammen. I min analyse har jeg vist, at disse retfærdighedsforestillinger har sammenhæng med brugen af forskellige samfundsmæssige metaforer. Et af mine grundperspektiver er at se borgerlønsbegrebet som en række samfundsmæssige metaforer. I den betragtning ligger samtidig en påvisning af en sammenhæng mellem sprog og moral. I de samfundsmæssige begreber og metaforer omkring rettigheder og

pligter ligger indbygget bestemte retfærdighedsforestillinger, som ikke altid er bevidste for begrebs-brugerne.

Med udgangspunkt i den amerikanske sprogforsker George Lakoffs analyser har jeg vist, hvorledes ideologier og paradigmer kan ses som et hierarki af moralske metaforer med nogle dybde-metaforer i bunden. Og et andet af grundperspektiverne er, at det er igennem konstruktionen og fortællingen af historier, at man bliver bevidst om dette hierarki af metaforer, der styrer både ideologiske, videnskabelige og politisk diskursive forståelsesrammer.

Når man kan argumentere for, at borgerløn kan ses som værende udtryk for en anden (og efter min opfattelse højere) retfærdighed end det nuværende samfunds dominerende retfærdighedsforestilling, hænger det sammen med, at der i borgerlønstanken ligger nye og andre metaforer og fortællinger. En fortælling har en moralsk struktur og vil altid være udtryk for en bestemt retfærdighedsopfattelse. Og her viste min teoretiske analyse, at borgerlønsidéen kunne forstås som en række fortællinger, der gjorde op med gamle fortællinger med andre retfærdighedsbegreber.

De forskellige borgerlønsteoretikere gav det forskellige navne: Social retfærdighed, procedural retfærdighed, kønsmæssig retfærdighed, eller en retfærdig ejendomsfordeling. Men alle var enige om at knytte borgerlønstanken til en ny retfærdighedsforestilling, der stod i modsætning til træk ved det eksisterende velfærdssamfund, som de opfattede som uretfærdigt.

Borgerløn – brud på reciprocitetsnormen?

Internationalt har den amerikanske politolog Stuart White (White 1997) formuleret borgerlønsmodstandernes synspunkt som et brud med det, han kalder reciprocitetsprincippet, som han fortolker således: »Those who willingly enjoy the economic benefits of social cooperation have a corresponding obligation to make a productive contribution, if they are so able, to the cooperative community, which provide these benefits.« (Ibid:317).

Hvis man har en ubetinget borgerløn fører det ifølge White til »exploitation of productive, tax-paying citizens by those who, while capable of working, instead choose to live off their UBI (unconditional basic income)« (ibid:312).

White fremstiller det, som om en ubetinget borgerløn giver nogle få et særligt privilegie, hvorved der skulle ske en udbytning. Men retten til denne er netop universel. Hvad White ikke eksplicit tager stilling til er, om reciprocitetsprincippet faktisk er gældende i det nuværende samfund, dvs. om det nuværende samfund er frit for udbytning og free-riding. Man får ikke noget at vide om, hvad der ligger i »to make a productive contribution to

the cooperative community«. Er deltagelse i den formelle økonomi en betingelse for at leve op til reciprocitetsprincippet? Man må forstå ham således, at det nuværende samfunds grundprincipper egentlig er retfærdige, og at det er borgerlønstilhængerne, der truer med at bryde det bestående samfunds retfærdighed.

Reciprocitet og magt

Når den såkaldte reciprocitetsnorm har fået en vis betydning i den teoretiske og værdimæssige debat om borgerlønsidéen, hænger det sammen med, at denne norm i en eller anden form kendes i alle samfund som en fundamental norm mellem regerende og regerede. Den amerikanske historiske sociolog Barrington Moore Jr. (Moore 1978), der har været interesseret i at afdække, hvorledes normer for uretfærdighed ændres (især ved kollektiv ulydighed og revolter), beskriver reciprocitetsnormens indhold som bestående af gensidige forpligtelser mellem regerende og regerede:

»Obligations are accepted but should be reciprocal in nature: for the obligations of the subject there should be corresponding obligations for the ruler, and the whole should redound to the benefit of the community. This appears to be by far the more common and widespread form which the conception of reciprocity has taken.« (Ibid: 510).

Men brud på reciprocitetsnormen er historisk set ifølge Moore meget almindelig samtidig med, at mange magthavere altid har talt om reciprocitet og understreget deres bidrag til den. Derfor har man set mange eksempler på reciprocitetsnormen brugt som »a mystification, an ideological cover for exploitation.« (Ibid:508). Man bruger det grundlæggende gensidighedsideal til at skjule udbytning og mangel på gensidighed.

Denne historisk udledte iagttagelse hos Moore svarer helt til Bourdieus sociologiske teori om magt og undertrykkelse, som er brugt som forståelsesramme i denne afhandling. En central tanke hos Bourdieu er, at magt og dominans for at kunne opretholdes må iklæde sig »det universelles navn« (Bourdieu 1997:170). De regerende har, som Bourdieu udtrykker det, »udbytte af at underlægge sig det universelle.« Man fremstiller det, som stemmer overens med ens egne interesser, som universelt. Alle magthavere må bruge reciprocitetsnormen for at få deres dominerende position anerkendt som legitim af de dominerede. Derfor er den symbolske kamp om, hvorledes man skal forstå reciprociteten i alle samfund så central. Og regerende er kun undtagelsesvis interesseret i en sådan diskussion, fordi de netop har det

bedst ved, at deres position og magt bliver betragtet »som naturlig« og ikke noget, der er til debat.

Sammenhængen mellem rettigheder og pligter i den danske borgerlønsdebat

Både den teoretiske og den historiske analyse har vist, at ikke alle går ind for en ubetinget borgerløn, som der ovenfor er argumenteret for.

Blandt de internationale teoretikere havde forestillingen om den ubetingede borgerløn bred tilslutning. De mente alle, at en borgerlønsordning både skulle skabe en øget frihed i forhold til markedet, en øget frihed i forhold til staten, og en øget autonomi i forhold til familien.

Blandt idéfornyerne i den danske borgerlønsdebat i 1970'erne tænkte de fleste derimod den nye ordning med en eller anden form for garanteret mindsteindtægt i rettigheds- og pligtsammenhænge.

Således tænkte Gunnar Adler-Karlsson sin garanterede grundindkomst sammen med en universel arbejdspligt i nødvendighedssektoren, hvorimod ingen skulle være tvunget til at tage lønarbejde i overflodssektoren. For Adler-Karlsson eksisterede der ikke noget finansieringsproblem, idet den garanterede grundindkomst løbende blev tilvejebragt igennem en ligelig fordelt arbejdspligt for alle samfundsborgere. For ham var der intet odiøst i en arbejdspligt. Den ville synliggøre den nuværende ulighed i tvangen til lønarbejde og være udtryk for en højere grad af retfærdighed.

Og i »Oprør fra midten« opererede man med en social værnepligtsordning for alle mellem 15 og 25 år som en slags modydelse for en generel borgerløn, uden at det principielle reciprocitetsproblem blev diskuteret.

Endelig mente Gorz også, at der måtte være en sammenhæng mellem en ret til en »livsindkomst« og en pligt til 20.000 samfundsnyttige arbejdstimer. Gorz vendte sig bl.a. andet imod Bill Jordans syn på en ubetinget borgerløn, idet han i lighed med Adler-Karlsson mente, at der som modydelse for en livsindkomst måtte leveres et samfundsnyttigt arbejde på makro-niveau: »access to work in the public sphere is essential to economic citizenship« (Gorz 1992:182). Siden har Gorz imidlertid skiftet standpunkt og går nu ind for den ubetingede borgerløn i sin sidste bog (BIEN Newsletter 28 1997), hvor hans argumentation er følgende: »For it is only its being unconditional which can preserve the unconditionality of activities which only have their full meaning if they are accomplished for their own sake. I therefore rally – after having disputed it for a long time – the proposition of the supporters of a strongly unconditional sufficient (as opposed to minimal) basic income.« (Gorz:1997:143-144).

Det var kun Niels Hoff, der gik ind for den ubetingede borgerløn (borgerstipendie), fordi det kunne ophæve den nuværende uretfærdighed, hvor nogle få fik en indkomst uden at arbejde. Denne ret måtte udstrækkes til alle. Desuden var han bange for udviklingen af et bureaukrati og de tvangssystemer, der lå i Adler-Karlssons og »Oprør fra midtens« forestillinger om »arbejdspligt« og »social værnepligt«.

Når man må betegne både Adler-Karlssons, »Oprør fra midten«s og Gorz' tanker om en vis arbejdspligt som retfærdige i modsætning til de nuværende aktiveringsordninger, skyldes det, at de var tænkt som universelle pligter omfattende alle borgere.

1980'ernes og 90'ernes politiske og videnskabelige debat om borgerløn viste, at sammenhængen mellem rettigheder og pligter har været et centralt diskussionspunkt. Et af borgerlønsmodstandernes hyppigst fremførte argumenter imod borgerløn har været, at borgerløn er en rettighed uden pligter. Det er især blevet fremført med styrke af fagbevægelsen og socialdemokrater, bl.a. med en henvisning til det gamle slogan i arbejderbevægelsen: »Ingen rettigheder uden pligter. Ingen pligter uden rettigheder.« Men ikke alene socialdemokrater benyttede denne argumentation, også borgerlige politikere (bl.a. Marianne Jelved), og på venstrefløjen (i SF og Enhedslisten) var det et udbredt argument. 1980'ernes store borgerlønsidéolog Ole Thyssen mente også, at der til en borgerløn måtte være »en vis pligt til modydelse«. Og blandt samfundsforskere i 90'erne synes forståelsesformen om en problematisk sammenhæng mellem rettigheder og pligter i borgerlønstanken at være udbredt, hvilket viste sig i mange samfundsforskeres teoretisk uafklarede forhold til klientgørelse og aktivering. På venstrefløjen skyldes det, at socialisme for mange har været forstået som både en ret og pligt til lønarbejde.

Denne argumentationsform var uden tvivl medvirkende til, at spørgsmålet om rettigheder og pligter har været centralt i nogle borgerlønstilhængeres argumentation for en borgerløn. Man kan tolke det som et forsøg på at afkræfte modstandernes argumentation. Nogle tilhængere ville vise, at de også anerkendte en sammenhæng mellem rettigheder og pligter.

En sådan forståelsesform kunne ses i Den Alternative Socialkommission, hvor man som modydelse til en form for borgerløn opererede med en generel »pligt til samfundspleje« i et vist antal timer om året. Og hos borgerlønstilhænger-mindretallet i SF kædede man en borgerløn sammen med »en pligt til en vis arbejdsmæssig modydelse i form af en social- og miljømæssig værnepligt«, der skulle udføres så smidigt, at man kunne vælge, hvornår dette arbejde skulle udføres.

Udviklingen i den socialdemokratiske tænkning om rettigheder og pligter

Som understreget i min historiske analyse havde arbejderbevægelsen og Socialdemokratiet oprindeligt en politisk-juridisk opfattelse af forholdet mellem rettigheder og pligter, hvilket betød, at staten havde en forpligtelse til at gøre de tilkæmpede rettigheder mulige. Man kæmpede for lige politiske rettigheder og pligter (skatte- og værnepligt) omfattende alle statsborgere.

I indledningen blev det fremhævet, at der i dag er en dominerende tendens til en fortolkning af disse grundnormer (nyde/yde og ret/pligt) efter en snæver økonomisk markedsløgik. Man skal yde noget i den formelle økonomi for at få en overførselsindkomst. Det betyder, at man i dag forsøger at retfærdiggøre ulige politiske rettigheder og pligter. Det oprindelige frigørelsesslogan i arbejderbevægelsen: »Gør din pligt, kræv din ret« er blevet vendt til et disciplineringsredskab over for de udstødte, der pålægges en særlig aktiveringspligt.

Men Socialdemokratiets tale om rettigheder og pligter i begyndelsen af 1990'erne, der blev brugt imod borgerlønsidéen, betegner ikke alene et brud med de oprindelige idéer. Det er også en helt anden forståelse end den, der lå i de socialdemokratiske velfærdstanker i 1960'erne og 70'erne.

Den tidligere overvismand og socialminister Bent Rold Andersen har flere steder (1984 og 1996) fremhævet, at et af de vigtigste træk ved den danske velfærdsmodel i modsætning til andre netop var: »at båndet mellem bidrag og rettigheder er så godt som overklippet. Ydelserne er finansierede over skatterne og mange er gratis. Ordningen bygger på den bredest mulige solidaritet: hele samfundet.« (Andersen 1984:35). »Øremærkede skatter«, hvor provenuet fra en bestemt skat reserveres til et bestemt formål, bruges næsten ikke.« (Andersen 1996: 136). I den socialdemokratiske velfærdsstat, således som man tænkte den i 1960'erne og ind i 1980'erne, lå altså, at den enkelte borger opnåede rettigheder i sin egenskab af medborger, og ikke som bidragyder til en forsikringsordning ligesom man kendte det i det Bismarckske socialforsikringsystem. Den universelle ret til at modtage ydelser fra velfærdsstaten byggede på, at alle så havde pligt til at betale skat, således at de generelle rettigheder kunne realiseres. I den periode blev rettigheder forstået som lige rettigheder for alle borgere, og lige pligter forstået som en solidarisk skattepligt.

En sådan opfattelse var endda ikke specielt socialdemokratisk, men deltes også af keynesiansk inspirerede økonomer. James Tobin (1966) så således i 1960'erne sine tanker om en »income guarantee« i netop dette perspektiv: »It would be a right of national citizenship symmetrical to the obligation to

pay taxes.« (Tobin 1966:36).

Som Rold Andersen gør opmærksom på, er fordelene ved den danske model » at den offentlige sektor er den eneste, der kan garantere, at enhver borger kan få den nødvendige hjælp og service, uanset hans vilkår. Hvis man i stedet bygger på familien, kan den familieløse ikke få hjælp. Hvis man bygger på forsikringer, kan kun den forsikrede få hjælp. Hvis man bygger på lokalsamfundet og frivillige organisationer, kan den, der står udenfor, og den som tilfældigvis bor langt fra det frivillige hjælpearbejde, falde mellem stolene.« (Andersen 1996.:136).

I det omfang Socialdemokratiet i dag fortolker rettigheder og pligter i en mere snæver markedsrettet og forsikringsmæssig forstand, bryder de altså både med deres oprindelige ideologiske grundlag og med kernen i den forståelse, som lå bag efterkrigstidens velfærdsstat.

Aktivering som et brud både på en markeds- og en politisk rettighedslogik

Når jeg har hævdet, at der i aktiveringstankegangen ligger en markedslogik, er det egentlig forkert. Mere præcist er det med den ungarske socialpolitikteoretiker Zsuzsa Ferge (1998) at tale om en »pseudo-reciprocal pseudo-contract.« Man forsøger at give det en markedslogisk iklædning, men realiteten er en anden. Som Ferge siger:

»A typical example is the introduction of forced work or workfare in the guise of a genuine market contract. In reality, more often than not it is not a market contract, because it is not contracted between two free, formally equal agents – what the fight for the labour market was really about, and because even the illusion of being able to bargain is suppressed, replaced by an absolute constraint to accept the terms dictated by the stronger partner. And it is not reciprocity because it is not based on substantive equality; there cannot be any time gap between giving and taking; and the ethical or trust element is absent from it. In fact, it is a travesty of reciprocity because the relationships underlying it are hugely and openly asymmetrical and are meant to remain so. It is not much more than social assistance with unusually harsh behaviour test and intrusion in private life, uncharitable charity as it were. It involves also a paradox. Tremendous efforts are made to denounce the »enforced solidarity« of the all-encompassing social insurance schemes because they harm the freedom of the joiners. Meanwhile there is increasing support for »enforced reciprocity«, a far stronger abuse of freedom, but one that is reserved for the poor.« (Ibid:11).

Aktivering som en ret og pligt er desuden en politisk-juridisk meningsløshed. Man har normalt ikke pligt til det, man har en ret til. Politiske rettigheder er kun rigtige rettigheder, hvis de er universelle. Aktiverede personer er holdt uden for det normale arbejdsmarked, men bliver alligevel underkastet en særlig markeds-mæssig vurdering. Det er umoralsk og uretfærdigt at opstille moralprincipper (arbejds- og uddannelsespligt), som ikke gælder alle, men kun gælder for en særlig gruppe.

Reciprocitet og »fair workfare«

De amerikanske politologer Amy Gutmann og Dennis Thompson (Gutmann og Thompson 1997), der har lavet en analyse af det amerikanske workfare system og været nogle af talsmændene for et reciprocitetsprincip som grundnorm i et demokratisk samfund, tager på den ene side afstand fra en ubetinget borgerløn, men er på den anden side også imod en ubetinget workfare politik (»unconditionally workfare«). De mener, at der i reciprocitetsprincippet ligger en gensidig forpligtelse mellem borger og stat:

»The obligations of welfare should be mutual: citizens who need income support are obliged to work, but only if their fellow citizens fulfill their obligation to enact public policies that provide adequate employment and child support.« (Ibid:277)

De understreger, at forpligtelsen til at bidrage til samfundets produktion (»minimal obligation to contribute to society«) ikke alene gælder de fattige, men også de rige: »Notice that this obligation applies not only to those citizens at the bottom of the economic ladder but also to those at the top.« (Ibid:280). For de fattige støtter de en vis workfarepolitik, fordi »in our society having a job is a necessary condition of what has been called social dignity.« (Ibid:293). Men for de rige kommer de ikke med nogle politisk-juridiske retningslinier for, hvorledes deres forpligtelse skal udmøntes.

De mener ikke, at det amerikanske workfaresystem, således som det er blevet udformet i Wisconsin (»Work. Not Welfare« Act. Dec. 1993), lever op til deres krav, hvorfor de gør sig til talsmænd for »a fair Workfare«.

Rettigheder og pligter som del af »den tredje vej«?

Det er interessant at notere, at den fremtrædende engelske sociolog Anthony Giddens, som i de sidste år har optrådt som en af Tony Blairs støtter og talsmand for »en tredje vej«, også bruger sloganet »no rights without responsibilities« som udtryk for »third way values«. Men han har også en po-

litisk forståelse af begrebet, når han siger, at: »Government has a whole cluster of responsibilities for its citizens and others, including the protection of the vulnerable.« For ham er det vigtigt at understrege, at »As an ethical principle, »no rights without responsibilities« must apply not only to welfare recipients, but to everyone. It is highly important for social democrats to stress this because otherwise the precept can be held to apply only to the poor or to the needy – as tends to be the case with the political right.« (Giddens 1998: 65-66).

Skærpelse af rådighedspligten og udhulingen af de almindelige lønmodtagerrettigheder

Sådan som Socialdemokratiet har brugt deres slogan i 1990'erne, gør netop også »højrefløjen« det. Det ses i regeringsprogrammet efter valget i 1998, hvor der tales om, at »den aktive linie... skal videreføres efter de samme principper, hvor rettigheder og pligter går hånd i hånd.« (Aktuelt den 24.3.98: Fokus: Regeringsgrundlaget). I det ligger en skærpelse af aktiveringspligten. Med den sproglige formulering gives indtryk af, at pligterne ikke har fulgt med rettighederne. Men det er lige præcis det omvendte, som er tilfældet. Rettighederne har ikke fulgt med den skærpede aktiveringspligt. Under dække af, at rettigheder og pligter går ligeligt hånd i hånd, har man systematisk skærpet aktiveringspligten og udhulet de almindelige lønmodtagerrettigheder. Det ses bl.a. i oprettelse af fleksjob, der netop er uden disse rettigheder.

De senere års tendens har været, at man har skærpet underklassens juridiske pligter (aktivering). Når man taler om nye pligter for »overklassen«, f.eks. »virksomhedernes sociale ansvar«, er der kun tale om moralske, ikke juridiske pligter. Det er som at befinde sig i den omvendte verden af arbejderbevægelsens barndom. Dengang kæmpede man for nye rettigheder og universelle pligter. Nu kæmper man for den særlige aktiveringspligt og er med til at udhule rettighederne. Man har støvet sit gamle slogan af og vender det nu mod underklassen. De, der har behov for nye juridiske rettigheder, bliver pålagt juridiske pligter. De, som kunne bære og har behov for at blive pålagt nye juridiske pligter, får nye rettigheder (skattelettelser og øgede muligheder for mobilitet) og får ikke pålagt nye juridiske pligter, men kun moralske pligter, som man endda kan bruge i en PR-sammenhæng.

Nye forslag i den internationale debat

Den engelske økonom og socialpolitiske teoretiker A.B. Atkinson, mener, at tilhængerne af en ubetinget borgerlønsordning er nødt til at gå på kompro-

mis for at opnå politisk støtte: »not on the principle that there is no test of means, nor on the principle of independence, but on the conditional payment. In my proposal, the basic income would be paid conditional on participation. I should stress at once that this is not limited to labour market participation.« (Atkinson 1996: 68). Derfor foreslår han, man kalder den »a Participation Income«. Han indrømmer, at der selvfølgelig vil komme afgrænsningsproblemer for, hvad man kalder deltagelse, men han mener, et sådant krav er nødvendigt, hvis borgerlønsordninger skal opnå politisk tilslutning.

En noget lignende tankegang, men fra et andet udgangspunkt, har den tyske sociolog Ulrich Beck (1997) gjort sig til talsmand for. Han mener, lidt i lighed med Grete Korremann i Danmark (lokalsamfundsarbejde), at det er nødvendigt at definere noget, der hedder »Bürgerarbeit«, som adskiller sig fra det, vi i dag kalder aktivering: »Bürgerarbeit meint nicht Zwangsarbeit für Sozialhilfeempfänger (wie sie in Deutschland in der »guten alten« Verwechslung von Engagement mit staatlich erzwungenem Engagement jetzt wieder eingeführt wird); nicht den zweiten Arbeitsmarkt, Schwarzarbeit oder Zivildienst, sondern freiwilliges soziales Engagement. Bürgerarbeit ist eine selbstorganisierte Arbeitsform, sie wird projektgebunden und zeitlich begrenzt unter der Regie eines Gemeinwohlunternehmers von der Kommune autorisiert.«

Min egen tvivl og afklaring

Jeg har selv tidligere gjort mig til talsmand for en borgerlønsordning, som bestod af tre elementer (Christensen 1994B): 1. En generel personydelse, der gives til alle borgere over 18 år, som de kan leve af (5.000 kr. skattefrit pr. måned i nov. 1993), uden noget generelt modkrav om at stå til rådighed for arbejdsmarkedet. 2. En garanti for muligheden for en vis mængde lønarbejde og ret til uddannelse i løbet af et arbejdslivsforløb. 3. En pligt til en vis arbejdsmæssig modydelse i form af en social- og miljømæssig værnepligt.

Politisk-praktisk har jeg stadig ikke noget imod en social- og miljømæssig værnepligt som modydelse for en borgerløn, hvis det kan være med til pragmatisk at sikre idéens tilslutning i større kredse, og hvis den er universel. Men principielt teoretisk mener jeg i dag, det er vigtigt at begrunde en ubetinget ret til borgerløn uden nogen pligt til arbejdsmæssig modydelse. Mange borgerlønstilhængere blev i 90'ernes borgerlønsdebat (bl.a. mig selv) bragt i »defensiven« ved at argumentere for en særlig arbejdsmæssig modydelse for en ret til borgerløn og så ikke klart, at det i virkeligheden er borgerlønsmodstanderne, der har et forklaringproblem i forhold til normerne:

1. At man må yde for at nyde. 2. At der til rettigheder hører pligter, som jeg ovenfor har vist. Den ubetingede borgerløn krænker ikke disse normer, men er tværtimod en måde at sikre deres realisering.

Den fortsatte diskussion

På dansk grund har Anders Lundkvist (Lundkvist 1994) gjort sig til talsmand for en lignende tanke og en samfundstjeneste og kalder den en »socialistisk borgerløn«. Han mener, at »uden krav om modydelse har idéen ikke en jordisk chance«, og at den heller ikke »hænger sammen« moralsk. Han mener ganske vist, at det nuværende samfund bygger på »retten til at være asocial... men det gør det jo ikke bedre. Og det gør ikke princippet bedre, at mange trodser princippet og ønsker at give en modydelse.« Men Lundkvist mener ikke, at en borgerydelse og den dertil knyttede social og miljømæssige værnepligt kan være universel, som jeg tidligere har gjort mig til talsmand for. »Mener Erik Christensen virkelig, at det er realistisk... at tvangsudskrive alle danskere?« Vi har dog haft en universel værnepligt og en universel skattepligt, selvom disse pligter skrider i disse år.

Lundkvist er klar over, at reciprocitetsnormen ikke gælder i det nuværende samfund, og bebrejder borgerlønstilhængerne, at de ønsker det nuværende privilegie (en minimalindkost uden lønarbejde) universaliseret eventuelt med en universel pligt til samfundstjeneste. Han tror ikke man politisk kan ændre fortolkningen af den generelle reciprocitetsnorm i samfundet, men mener nok det er realistisk at få flertal i det politiske system for udvikling af en samfundstjenestevirksomhed i en del af samfundet, hvor en ideel reciprocitetsnorm efter Lundkvists opfattelse kan komme til udfoldelse.

Jeg mener politik handler om at opstille og få vedtaget generelle normer for det retfærdige og ikke lave subkulturer, hvor forskellige retfærdighedsnormer er gældende. Lundkvist synes at bygge på en antagelse om, at det er uretfærdigt at modtage en indkomst fra samfundet uden at yde noget i den formelle sektor. Han synes som så mange andre at overse og undervurdere det skjulte, nødvendige og ubetalte arbejde, som altid ligger bag ved det formaliserede arbejde.

Aktiveringsdiskursens sejr i 1990'erne

I konklusionen om 1990'ernes borgerlønsdebat blev givet et billede af den hegemoniske vækst-diskurs' sejr og udgrænsning af en alternativ borgerlønsdiskurs, hvor man kan få det indtryk, at den hegemoniske diskurs ikke har forandret sig i perioden. Det er forkert. Den hegemoniske diskurs' foreløbige sejr over borgerlønsdiskursen skete kun i sammenhæng med, at den

selv ændrede form, at aktiveringselementet i den hegemoniske diskurs fik en mere fremtrædende plads. Det, der skete først i 1990'erne var, at det, der var blevet kaldt »aktivlinien« i socialpolitikken og den »aktive« arbejdsmarkedspolitik, for alvor slog igennem og blev betydningsfuldt. (Ta' teten, LO, 1997) (Carstens 1998).

»Aktivlinien« i social- og arbejdsmarkedspolitikken kan kort defineres som sammenkædningen af offentlig forsørgelse i form af arbejdsløshedsdagpenge og kontanthjælp med pligten til at tage imod et aktivt tilbud. (Carstens 1998:11). Denne politik er langsomt og successivt blevet udviklet i løbet af 1990'erne. Det startede med ungdomsydelsesordningen fra 1990, hvor unge blev pålagt pligt til at arbejde for kontanthjælpen. Den ordning blev siden udvidet og i 1994 fik man en lov om kommunal aktivering, hvor kontanthjælpmottagere fra 25 år og opefter blev omfattet. Endelig har man senest fået loven om Aktiv Socialpolitik i 1998, hvorefter alle kontanthjælpsmottagere uanset alder og problemomfang er omfattet af aktiveringspligten.

Den internationale tendens til »workfare«

Internationalt har man set en udviklingsline, der ligner den danske, omend den danske på visse områder har været mere konsekvent. Denne linie er blevet fortolket som et generelt skift fra keynesiansk økonomisk velfærdspolitik til en schumpetersk strukturel work-fare-politik (Jessop 1993).

Guy Standing fra ILO (Standing 1990) har lavet en international oversigtsanalyse af tendenserne til »workfare«. Idéen om »workfare« har en lang historie, der kan føres helt tilbage til den engelske fattiglovgivning fra 1536. Det vandt udbredelse i nogle stater i USA i 1960'erne, og selve begrebet »workfare« synes at være konstrueret af Richard Nixon i 1969 (Casey 1986). I 1986 havde 29 delstater i USA forskellige former for »workfare« programmer.

Standing definerer det således: »Workfare can be defined as a government-administrated policy whereby those in need and without regular employment are obliged to undertake work-related activity in return for state income transfers.« (Standing 1990:680). Nogle skelner herudover mellem en »mandatory workfare«, hvor man er tvunget til at arbejde for velfærdsydelser, og en »new-style workfare«, hvor man er tvunget til at deltage i mere eller mindre beskæftigelsesrelaterede statslige programmer for uddannelse, jobsøgning eller lokalsamfundsarbejde. I relation til det sidste har nogle derfor også talt om »learnfare« eller »trainingfare« særligt for unge.

Standing opregner og analyserer kritisk alle argumenterne for »work-

fare«ideen: »1. As promoting functional citizenship. 2. As combating dependency. 3. As a means of poverty reduction. 4. As the answer to unemployment. 5. As moderating wage inflation. 6. For developing skills. 7. As a cost-reduction welfare policy. 8. As restoring the »workethic«. 9. As an answer to the black economy. 10 As restoring equity in welfare. 11. As legitimising social transfers. 12. As matching rights and duties.«

Han mener, at der på enkelte punkter kan fremføres vægtige argumenter både pro et contra, men hans samlede konklusioner er alligevel skarpe og tankevækkende: »Workfare stigmatises the poor by associating certain activities with prior failure and by eroding the universal right to income support even further than recent labour market developments have done.« (Ibid.689).

»Blaming the victim« eller »Blaming the system«

Standing påpeger, at den førende amerikanske forsker og ideolog omkring workfarepolitikken Lawrence M. Mead åbenhjertigt har gjort rede for den social-psykologiske filosofi bag hele work-farepolitikken. Den går ud på at få mennesker til at acceptere deres marginalisering og udstødning ved at bebrejde sig selv, lægge hele ansvaret for udstødning på dem selv. Mead forklarer filosofien således:

»As every political theorist – and policeman – knows, government can rarely control people if it merely blames or coerces them. Rather, citizens must accept its demands as legitimate, transmuting mere power into authority. Only then can compliance be widespread. Far from blaming people if they deviate, government must persuade them to blame themselves. This sense of responsibility, though it is individual, is not something individuals can produce alone. It rests ultimately on public norms and enforcements that are collective in character. It cannot last unless individuals finally get something out of compliance, unless they derive success and social acceptance from being good citizens. That again only society can assure.« (Mead 1986:10).

Mead skitserer her en på én gang gammel og avanceret magthaver- og status-quo- orienteret strategi. Hvis man kan udvikle en forståelsesramme med en »blame the victim« filosofi, hvor ofrene er underlagt denne forståelse, således at de »blame themselves«, kan man opnå en høj grad af tilslutning til et uretfærdigt politisk system og forhindre, at der udvikler sig en politisk forståelse af, at man må ændre systemet. Al energi går til at tilpasse ofrene til

systemet og ikke til at ændre de spilleregler i systemet, der har produceret ofrene.

»Blaming the Victim«, som det er beskrevet af amerikaneren William Ryan (1971), hvor man forstår sociale problemer som hovedsaglige individuelt forårsagede og mulige at løse ved at tilpasse individet til samfundet, kan langt hen siges at ligge bag social- og arbejdsmarkedspolitikens forvaltning:

»The stigma that marks the victim and accounts for his victimization is an acquired stigma, a stigma of social, rather than genetic, origin. But the stigma, the defect, the fatal difference – though derived in the past from environmental forces – is still located within the victim, inside his skin. With such an elegant formulation, the humanitarian can have it both ways. He can, all at the same time, concentrate his charitable interest on the defects of the victim, condemn the vague social and environmental stresses that produced the defect (some time ago), and ignore the continuing effect of victimizing social forces (right now). It is a brilliant ideology for justifying a perverse form of social action designed to change, not society, as one might expect, but rather society's victim.« (Ryan 1971:7).

Den alternative forståelsesform til »blame the victim« i forhold til forståelsen af sociale problemer er »blame the system«. Her ses ofrene ikke som problemet, men det sociale system, som har produceret ofrene. Som Ryan kort udtrykker det:

»Universalistic analysis will fasten on income distribution as the basic cause of poverty, on discrimination and segregation as the basic cause of racial inequality, on social stress as the major cause of the majority of emotional disturbances. It focus, not on problem families, but on family problems; not on motivation, but on opportunity; not on symptoms, but on causes; not on deficiencies, but on resources; not on adjustment, but on change.« (Ibid:248).

Anette Carstens har på tilsvarende måde som Standing lavet en analyse af begrundelserne bag den danske aktiveringspolitik. Og hun finder ikke 12 argumenter, men hele »22 gode grunde til aktivlinien« (Carstens 1998:63-71). Når der er så mange og ofte modstridende begrundelser for aktiveringsdiskursen, hænger det sammen med, at den skal have bred opbakning og tilslutning i det politiske spektrum. Aktiveringsdiskursen har ifølge Carstens

netop kunnet opnå hegemoni, fordi den har kunnet begrundes meget forskelligt og kunnet forene meget forskellige strømninger: »Venstreorienterede« lægger især vægt på den individuelle velfærd set fra den enkeltes perspektiv, liberalisterne på forbedring af markedets funktion, konservative på selvforsørgelsesprincippet og kommunitarister på sammenhængen mellem rettigheder og pligter. Endelig har socialdemokraterne stået for sammenkædningen af funktioner: at styrke den enkelte, det fælles moralske værdigrundlag, markedets funktion, konkurrenceevnen samt velfærdsstatens legitimitet på én gang.

4. Konklusion vedrørende en fortælling om fremtiden: Fortællingen om »den danske utopi«

Fortællinger binder fortid, nutid og fremtid sammen. I de senere år er manglen på nye videnskabelige og politiske fortællinger blevet synlig. 1970'ernes socialistisk prægede fortællinger blev i 1980erne og begyndelsen af 1990'erne hos nogle samfundsforskere erstattet af en vag demokratisk utopisk fortælling om et samfund bygget på lighed og retfærdighed. I den forbindelse blev medborgerskabsbegrebet (T.H. Marshalls tanker) genopdaget som et middel i kampen for nye rettigheder og nye former for deltagelse, myndiggørelse og magt. Medborgerskabsbegrebet er både et empirisk og normativt begreb og indeholder både en forestilling om, hvorledes medborgerskabet faktisk er, og hvorledes det bør være.

De fleste forskere blev optaget af at kortlægge, hvorledes medborgerskabet faktisk fungerede, hvorimod udviklingen af en eller flere fortællinger om medborgerskabets videre udvikling blev forsømt. Tabet af troen på de tidligere fortællinger synes for nogle nærmest at have ført til et generelt tab af tro på fortællingers grundlæggende politiske og videnskabelige betydning.

Politologen Lars Torpes overvejelser er i den henseende interessante. Han tager i sin behandling af medborgerskabsbegrebet afstand fra de gamle fortællinger, der var knyttet til klasser, kulturelle værdier og nationer: »De visioner, der tidligere var knyttet til fællesskaber baseret på enten sociale grupper/klasser, etiske og kulturelle værdier eller nationer, er alle på retur«. (Torpe 1994:11).

Ud fra dette konkluderer han normativt, at det eneste, der i fremtiden betyder noget, er det politisk demokratiske fællesskab: »Det er på den baggrund og som det kit, der kan få et samfund til at hænge sammen, at det politisk demokratiske fællesskab kan og bør få øget betydning. I modsætning til

andre fællesskaber omfatter et sådant fællesskab alle individer inden for et givet territorium. Det rummer ikke i sig selv et bestemt formål eller en bestemt idé om »det gode samfund«. Det, der binder individerne sammen, er i stedet på den ene side de rettigheder og pligter, der indeholdes i »statsborgerskabet«, og på den anden side en fælles orientering mod og engagement i offentlige anliggender samt en fælles bekendelse til nogle grundregler for offentligt samkvem.« (Ibid:11).

Her siges, at samfundet holdes sammen af en fortælling om et politisk demokratisk fællesskab, og at dette fællesskab bør udvikles og få øget betydning i fremtiden, men intet om hvorledes denne fortælling skal videreudvikles. Hvilke rettigheder og pligter et fremtidigt demokratisk fællesskab bør indeholde, får vi ikke noget bud på.

En lidt tilsvarende holdning finder man hos en anden af medborgerskabundersøgelsens forfattere, Birte Siim. (Siim 1998). Hun beskriver, hvorledes den klassiske medborgerskabsforståelse står over for en række udfordringer og dilemmaer, mellem et nationalt og et socialt medborgerskab, mellem medborgerskab og etnisk-kulturelle forskelle og mellem medborgerskab og køn, men man får ikke mere præcist at vide, hvad hun selv mener med et helt og lige medborgerskab og heller ingen opstilling af nogle fortællinger om, hvorledes man kunne løse disse udfordringer. Hun afdækker glimrende en række dilemmaer, man må inddrage i en normativ teori om medborgerskabet, men kommer ikke selv med et bud på en fortælling om medborgerskabets videre udvikling.

Disse holdninger svarer helt til den generelle tendens i den internationale sociologiske forskning omkring udviklingen i velfærdsstatsforskningen. I en oversigtsartikel over de sidste 10 års forskning konkluderer Christopher Pierson (1998) således: »there is (with honourable exceptions such as Van Parijs' »Real Freedom for All«) a notable absence of normative accounts of the sorts of social policies that are justified under changing circumstances. Above all what we lack, and desperately need, is an account of what can and should replace the traditional social democratic state.« (Ibid:794). Her indrømmes, at forskningen mangler teoretiske og politiske fortællinger om fremtiden. Borgerlønsfortællingen er en af de få, der findes.

Ikke bare blandt samfundsforskere ses manglen på fortællinger for fremtiden, der kan udvikle demokratiet. Arbejderbevægelseshistorikeren Claus Bryld konkluderer i en artikel om arbejderbevægelsen og velfærdsstaten (Bryld 1996), at arbejderbevægelsen har haft to store projekter (fortællinger), socialisme-projektet og velfærdsstatsprojektet: »Både socialisme og velfærdstatsprojektet var hver på deres måde på én gang realistiske og begejstrende.«

(Ibid:20). I dag er »store idéer« helt fraværende i bevægelsen efter ØD-tankens død. Han har heller ikke noget bud på en fremtidig fortælling for arbejderbevægelsen, men har på fornemmelsen at »nye tanker om det gode samfund« »må søges alle steder, ikke blot i arbejderbevægelsen«.

Det er imidlertid ikke kun Socialdemokratiet og fagbevægelsen, der står uden fortællinger. Det gør den overlevende marxistiske venstrefløj også. Litteraturkritikeren og historikeren Morten Things (Thing 1998) forsøger på refleksion over venstrefløjen og specielt venstresocialismens historie og fremtid er i den sammenhæng interessant. Han indrømmer, at venstrefløjen i 1970'erne har været for fascineret af arbejderbevægelsen. Derfor har den i fremtiden behov for at bygge på et andet historie- og utopibegreb end Marx gjorde, samtidig med, at han mener, »utopi er mere nødvendig end nogensinde, hvis samfundets og fremtidens krise skal løses.« Men længere, end at utopien må tænkes som en utopi om et radikalt demokrati og tage sit udgangspunkt i de sprækker som de radikalt nye behov, kapitalismen producerer, kommer Thing ikke. Hans diagnose viser, at man også på den fløj står uden en fremtidig fortælling, der kan skabe politisk identitet og motivation.

Borgerlønsfortællingen som et af de få bud på en fremtidig fortælling

Den teoretiske fortælling om borgerløn, som jeg har fundet eller rekonstrueret – fortællingen om bæredygtig udvikling som rammefortælling for borgerlønsidéen – er først og fremmest en fortælling om fremtiden. Det betyder, at jeg allerede har besvaret spørgsmålet om, hvilken fremtid jeg ser for borgerlønstanken. Borgerlønsidéen har en fremtid i det omfang en fortælling om bæredygtig udvikling får politisk fortællekraft for en videreudvikling af det danske velfærdssamfund.

Men fortællingen om skabelsen af en bæredygtig udvikling er en universel og global fortælling.

1. Hvorledes forholder denne fortælling sig til tidligere politiske fortællinger? 2. Giver det mening i fremtiden at tale om en dansk model for udformningen af denne fortælling? Historisk, politisk og symbolsk er der ingen tvivl om, at der findes en speciel dansk »utopi« eller identitet. 3. Ligger borgerlønsidéen og tankerne om skabelsen af en bæredygtig udvikling i forlængelse af disse tanker eller betegner de et brud med dem? 4. Og hvorledes skulle man tænke sig skabt en livskraftig mod-diskurs til den herskende aktiverings-diskurs? Det er de spørgsmål jeg vil tage op i diskussionen om borgerlønsidéens fremtid.

Borgerløn og de store historiske fortællinger

Flere borgerlønsteoretikere har set idéen om borgerløn i et langt historisk perspektiv og enkelte har også set den i sammenhæng med skabelsen af en bæredygtig udvikling.

Den belgiske borgerlønsteoretiker Philippe Van Parijs, der er en repræsentant for denne forståelsesform, har f.eks. sagt, at borgerløn ikke kun skal betragtes som en strukturel forbedring af velfærdsstaten, men som en grundlæggende reform, der rangerer på linie med slaveriets ophævelse og gennemførelsen af den generelle stemmeret. »For the introduction of a basic income is not just a feasible structural improvement in the functioning of the welfare state; it is a profound reform that belongs in the same league as the abolition of slavery or introduction of universal suffrage.« (Van Parijs 1992:7).

Den finske økonom Jan Otto Andersson (Andersson 1998) er en af de få, der har sat borgerlønsidéen ind i et langt historisk perspektiv, en fortælling om skabelsen af »det tredje venstre« (»the third left«). For ham kan historien siden den franske revolution beskrives som den store fortælling – først om skabelsen af »det første venstre«. Det var borgerskabet, der byggede på frihed, medborgerskab og demokrati. Siden blev skabt et »andet venstre«. Det var arbejderbevægelsen og de socialistiske og kommunistiske partier. Det byggede på kollektive organisationer, lighed, fællesje og statslig organisering. Siden slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne har man i mange lande set begyndelsen til skabelsen af »et tredje venstre«. Og det bygger ifølge Andersson på tre grundværdier: »They are »real freedom for all«, »democratic communities« and »sustainable development««. (Ibid:70). Udtrykket »Real freedom for all« står for en ubetinget borgerløn (»an unconditional individual basic income«) og er titlen på Philippe Van Parijs' bog om borgerlønsidéen. (Van Parijs 1995).

Det inspirerende ved Anderssons store historiske fortælling er, at den fungerer som en stor rammefortælling, hvor han i en næsten hegeliansk forstand kobler begrebet om »det tredje venstre« sammen med de to forudgående venstrebevægelser og indoptager de forudgående bevægelseres værdier. Det andet venstre var en antitese i forhold til det første venstres tese, og det tredje venstre optager på syntetisk vis elementer fra både det første og andet venstre:

«Real freedom for all« is a value formulated at the level of the individual, and can be interpreted to express the central values of the first Left. Today it is explicitly adopted by »real-libertarians«. »Democratic communities«

is a value pertaining to collectives and societies. It expresses the solidaritic values of the socialist Left. It is, of course, also the central value of the communitarian reaction to neo-liberal dominance. »Sustainable development« relates to the global and ecological system as a whole, and brings in the values of the Green Left.« (Ibid:70).

Men i modsætning til min opfattelse af bæredygtig udvikling fortolker Andersson begrebet snævert og ser det kun som et værdielement i det tredje venstres værdigrundlag. Det begrundes med, at der altid vil være dilemmaer, afvejning og modsætning mellem økologisk bæredygtighed, frihed og demokrati. Det er jeg helt enig i. Men det betyder ikke en afvisning af, at begrebet bæredygtig udvikling kan være det overordnede rammebegreb. Heri ligger ikke, at den økologiske bæredygtighed får en absolut værdi i forhold til frihed og demokrati, som Andersson synes at mene. Man kan godt have en overordnet idé, som består af elementer, hvorimellem der altid vil skulle foretages afvejsninger.

Anderssons store fortælling har samme struktur som T.H. Marshalls historie om demokratiets tre-fasede udvikling. Med forestillingen om en bæredygtig udvikling, bliver Marshalls fortælling udbygget. Det sociale medborgerskab bliver ikke alene udviklet fuldt ud, men demokratiet får tilføjet en økologisk dimension i en ny fase.

Den danske model og utopi

I det forudgående har man måske kunnet få den opfattelse, at man nærmest vilkårligt kunne vælge en fremtidig politisk fortælling. Muligheden for at en fortælling faktisk får fortællekraft, dvs. vinder tilslutning og tager form af en indflydelsesrig diskurs, er, at den i en vis udstrækning ligger i forlængelse af den faktiske historie, at den kan ses i forlængelse af en stor fortælling om det danske demokratiske fællesskab. Kan borgerlønsidéen og forestillingen om en bæredygtig udvikling det?

Ja, det mener jeg, den kan.

Ifølge nogle historikere findes der en stor historisk fortælling om »den virkelige danske model og utopi« (Bjørn 1998). Den har som element fortællingen om arbejderbevægelsen og udviklingen af det danske velfærdssamfund, men også fortællingen om bonde-, husmands- og andelsbevægelsen og startede med stavnsbåndets ophævelse i 1788.

Historikeren Claus Bjørn mener, at »det var i 1700-tallets sidste årtier, den danske utopi blev lanceret for ikke senere for alvor at blive taget af bordet. Den danske utopi rummede forestillingen om, at der ved statens hjælp

kunne skabes en bedre og mere menneskeværdig tilværelse for borgerne... Utopien havde i udpræget grad staten som et aktivt redskab – men den havde ikke staten som mål. Statens opgave var at fremme utopien i det fællesskab af danskere, der udgjorde det danske samfund. Og skabe et fællesskab af de samme danskere.« (Ibid:45). Bjørn taler meget karakteristisk både om en utopi, en model og en identitet, fordi det, der blev skabt var en politisk kultur, et specielt demokratisk institutionssystem og en speciel dansk identitet og mentalitet i tilknytning hertil.

Mange har i de sidste år provokatorisk forsøgt at gøre op med denne store fortælling, utopi, model og identitet, og sagt, at vi i fremtiden må til at blive rigtig moderne og føje os ind i en større identitet og model. Spørgsmålet er, om man sådan kan træde ud af eller afskrive den fortælling, man er blevet født ind i. Jeg mener, det gælder om at bevare tilknytningen til denne store fortælling og videreudvikle den, så den også i fremtiden bliver en levende realitet, hvilket ikke udelukker, at den bliver set i forhold til nye og større fortællinger. Men disse nye fortællinger får kun realitet, hvis de udspringer og forbindes med de gamle.

For mig at se føjer en fremtidig borgerlønsfortælling sig glimrende ind i den store danske fortælling og utopi, som et radikalt bud på, hvorledes den kan videreudvikles. I den danske utopi ligger som allerede berørt flere kim til en borgerlønsfortælling. Borgerlønsfortællingen ligger i kontinuerlig forlængelse af fortællingen om den universalistiske danske velfærdsstats udvikling, som den gav sig udtryk med folkepensionen (Kolstrup 1996) og siden med udviklingen af de forskellige orlovsordninger.

Forestillingen om en dansk utopi og model er naturligvis en meget vag størrelse, som hele tiden symbolsk bruges og konstrueres af de forskellige politiske diskurser. Claus Bjørn mener sikkert med rette, at kommunisternes problem i det danske politiske system altid har været, at »de forkastede den danske model og handlede sig selv ud af den danske identitet.« (Ibid.:109). Hvis borgerlønsidéen og forestillingen om en bæredygtig udvikling skal have en chance, må de netop formuleres i forlængelse af denne utopi og model.

Borgerlønstankens fremtidsmuligheder set på baggrund af den socialpolitiske historie.

En måde at vurdere borgerlønsidéens fremtidsmuligheder er at se på, hvorledes den danske model og utopi faktisk har udviklet sig på det socialpolitiske område ud fra den antagelse, at hvis der i fremtiden skulle komme et gennembrud for borgerlønsidéen, vil det antagelig ske på samme måde som

de store socialpolitiske gennembrud historisk er sket på.

Sociologen Iver Hornemann Møller (Møller 1992 og 1994) har lavet nogle interessante case-studier specielt af de politiske diskursers udvikling omkring den første sociallovgivning og socialreformens gennemførelse i 1930'erne. Disse kan være relevante i forbindelse med refleksioner over den danske velfærdsstats videre udvikling og borgerlønstankens fremtidige skæbne.

De viser, at både starten og videreudviklingen af den danske velfærdsstat ikke var forbundet med radikale politiske diskursskift. Begge reformer blev indført inden for den hegemoniske diskurs som led i en nyformulering af et klassekompromis mellem Højre og Venstre i slutningen af forrige århundrede og mellem Socialdemokratiet og de borgerlige politiske partier i 1930'erne.

Møllers tolkning går på, at Højre i 1890'erne havde et hegemoniprojekt, der bestod i at bevare magten for de dominerende klasser. Heroverfor havde Venstre et fremskridtsprojekt om parlamentarisme. Men herimellem havde de nogle fællesinteresser, der trak i retning af et forlig. (Møller 1992)

Igennem længere tid var et fattigdomsproblem opstået på landet. Det blev mellem 1870 og 1890 dokumenteret igennem flere kommissioner. Det vil sige, at der igennem længere tid havde eksisteret et såkaldt objektivt reformbehov. Det skulle imidlertid omsættes til subjektive, følte behov og interesser hos det politiske livs hovedaktører. Hvorledes skete det?

De to dominerende partier havde en fælles interesse i at fastholde arbejdskraften på landet. Desuden var begge partier blevet presset af en ny arbejderbevægelse, der politiserede fattigdomsproblemet. Socialpolitikken blev derfor ifølge Møller et led i optakten til forfatningskampens afslutning. Det betød, at sociallovgivningen i nogen grad kunne ses som et biprodukt, hvis videre betydning først rigtig viste sig siden.

Lidt tilsvarende ser Møller socialreformens gennemførelse i 1933. Her havde også længe eksisteret et objektivt reformbehov. Den socialdemokratiske socialreformer K.K. Steincke havde talt om behovet for en socialreform siden 1920, og allerede efter, at social- og arbejdsmarkedsspørgsmål var blevet udskilt i et særligt ministerium i 1924 med den første socialdemokratiske regering, havde Steincke arbejdet med mere konkrete reformtanker. Under den anden socialdemokratiske regering i 1929 var lovforslaget »fiks og færdig«, som Møller udtrykte det. »Nu manglede kun de politiske, ideologiske og økonomiske processer, som skulle sikre dets gennemførelse.« (Møller 1994:105).

Men tankerne om en socialreform blev i de følgende år kørt ud på et side-

spor på grund af fokuseringen på andre problemer. Den socialdemokratiske regering indgik en række kriseforlig for at afbøde den store økonomiske krise. Her kunne Socialdemokratiet enes med de borgerlige partier om landbrugsstøtte og beskyttelse mod udenlandsk konkurrence, samt omkring arbejdsløshedsunderstøttelse. Først ved det tredje kriseforlig i januar 1933 blev tankerne om en socialreform koblet på disse spørgsmål.

Her kunne man igen se, at de dominerende aktører havde forskellige projekter. Socialdemokratiets hovedudbytte af forhandlingerne var lockout-loven. For de borgerlige var hovedinteressen landbrugsstøtten, men det lykkedes her Socialdemokratiet at få socialreformen koblet på de øvrige forlig. Selvom om socialreformen i den konkrete sammenhæng var et biprodukt, blev den siden brugt som væsentligt element i at sælge forliget. »Den førtes i årene efter 1933 frem som et stort socialt fremskridt.« (Ibid:144).

Møllers samlede konklusion for velfærdsstatens udvikling er provokerende og tankevækkende: »Velfærdsstatens tilblivelse og udbygning er i vid udstrækning sket bag om ryggen på de vigtigste aktører.« (Ibid:160). Både Estrups socialreform 1891-92 og Steinckes socialreform i 1933 var kun biprodukter af en lovgivning som af de centrale og mest magtfulde aktører blev opfattet som langt mere væsentlig. Derfor betegner de ikke noget radikalt diskursskift, men blev gennemført som underordnede deldiskurser, der blev fortolket som værende i overensstemmelse med den hegemoniske diskurs.

Møllers tolkning af Steinckes socialreform som et biprodukt, der ikke anfægter den politisk hegemoniske diskurs, er korrekt, set med den forståelsesramme han opstiller. Alligevel mener jeg, man i en lidt anden forståelsesramme kan se socialreformen som et »administrativt og politisk paradigmeskift« (Christensen 1993B:3), fordi den administrativt og politisk symbolsk fik utrolig stor betydning.

Socialreformen var logisk gennemtænkt ud fra nogle overordnede principper og et helhedssyn. Den betød en uhyre forenkling og rationalisering af hele det sociale regelsystem. Tidligere havde der eksisteret over 30 love, der blev koncentreret til fire, der kom til at bygge på delvis ændrede og præciserede grundprincipper, nye administrative strukturer og økonomiske dækningsregler. Retsprincippet blev stadfæstet som overordnet princip, hvor tidligere skønprincippet havde hersket på en række områder. Administrationen blev forenklet ved oprettelsen af sociale udvalg i alle kommuner, samtidig med at staten overlod en større andel af de samlede sociale udgifter igennem etablering af en mellemkommunal refusionsordning.

I begyndelsen af 1990'erne stod man i en situation, der mindede om situa-

tionen før 1933: En uoverskuelig administration på både arbejdsmarkeds- og socialområdet med mange modstridende principper, der betød at behandlingen af de enkelte problemer ofte virkede tilfældig og uretfærdig, og hvor bevillende og finansierende myndigheder var forskellige. Den nye arbejdsmarkedsreform i 1993 og Socialkommissionen bragte imidlertid ikke samme rationalisering og klarhed i principper som socialreformen i 1933.

Hvis borgerlønstanken bliver en realitet i fremtiden, vil det i Møllers forståelsesramme antagelig tage form ligesom de tidligere socialpolitiske gennembrud. Det vil ske som et biprodukt i forbindelse med andre større forlig om andre emner, og det vil ikke umiddelbart blive formuleret som et paradigme- og diskursskift, men som værende i overensstemmelse med den hegemoniske diskurs.

Måske fortsætter velfærdsstaten som hidtil med at blive udviklet »bag om ryggen på de politiske aktører« i Møllers sprogbrug. Grunden til en borgerlønsordning vil blive lagt, uden at de politiske aktører rigtig taler om det. Man indfører »borgerløn ad bagdøren«. Og på et bestemt tidspunkt vil en eller flere aktører måske »pudse« ordningen til og udråbe det til en stor reform, ligesom det i høj grad ifølge Møllers tolkning blev tilfældet med Socialreformen i 1933.

Hvis man ser på, hvorledes orlovsordningerne langsomt er blevet indført som biomstændigheder i forbindelse med nogle større økonomiske forlig, synes de umiddelbart at bekræfte Møllers forståelsesramme.

Møllers forståelsesramme er provokerende og indsigtsgivende på nogle områder, men forekommer dog også forenklet og deterministisk. Når Steinkes socialreform lykkedes i 1933, er det misvisende at sige, at det skete bag om ryggen på politikerne. En gruppe af reformorienterede politikere havde i over 10 år arbejdet for sagen på mange planer. At den kun kunne gennemføres i sammenhæng med en række andre reformer, der »stjal billedet«, er normal politisk forligslogik, og herudfra kan man ikke slutte, at reformer ikke også er udtryk for idéers og politiske bevægelers betydning.

En af min analyses grundantagelser har været at se borgerlønstanken som udtryk for et idé-, paradigme- og diskursskift, at fremhæve tankens radikale forskellighed i forhold til de herskende værdier og de dominerende videnskabelige og politiske opfattelser. Denne opfattelses teoretiske frugtbarhed er på flere punkter blevet bekræftet.

På det personlige individuelle plan og i enkeltorganisationer kan læreprocesser i enkelttilfælde tage form af radikale idé- og paradigmeskift. Det sker også undtagelsesvist i det kollektive sociale liv ved revolutionære ændringer. Men spørgsmålet er, om det netop ikke er undtagelsen i det politiske liv, og

specielt i et så relativt åbent og demokratisk system som det danske. Problemet er allerede berørt i diskussionen af forholdet mellem de forskellige politiske diskurser i 1990'ernes borgerlønsdebat, hvor man ikke kunne se tendenser til klare politiske diskursskift, men i stedet kunne se, hvorledes den hegemoniske diskurs blev forandret bl.a. i konfrontationen med borgerlønsdiskursen.

Møllers historiske analyser peger på, at det normale eller karakteristiske i den danske model er, at udviklingen ikke sker igennem klare diskurs-skift, men snarere tager form af en stadig omformning af den hegemoniske diskurs under en stadig inkluderingsproces af alternative diskurser.

To forskellige fortællinger om »Danmark som foregangsland« med to forskellige internationale visioner.

Det er interessant at se, at den nuværende socialdemokratisk-radikale regering på det symbolske plan også forsøger at udnytte bevidstheden om eksistensen af en speciel dansk utopi og model ved lanceringen af et stort projekt: »Danmark som foregangsland« i foråret 1997 (Regeringen 1997). Ved en stort anlagt konference fremlagde man et omfattende materiale, der skulle belyse styrker og svagheder ved det danske samfund.

Når man læser dette materiale er det påfaldende så lidt visionære disse tanker er. Hovedbudskabet er, at der skal »flere i arbejde« og »færre på passiv forsørgelse« (ibid:3), og det skal ske ved en økonomisk vækstpolitik, der skaber fuld beskæftigelse (5% i år 2005), samt ved »at skærpe rådigheden« (ibid:23) i forhold til arbejdsmarkedet og ved en politik, der betyder, at »aktivering principielt kommer til at gælde alle« (ibid:19). Regeringens grundlæggende bekymring vedrører helt tydelig ikke miljøet, uligheden eller hvorledes det civile samfund udvikler sig, men drejer sig om, om man kan få arbejdsstyrken og erhvervsfrekvensen til at stige tilstrækkelig. I perioden fra 1989 til 1997 faldt den nemlig fra ca. 80,5 til 77%. (Ibid: Bilag). Det er i det lys, man skal forstå bestræbelserne på at angribe først overgangsydelsen, så orlovsordningerne og nu efterlønnen. Man vil med alle midler forsøge at udvide lønarbejde igennem en »mærkbar stigning i arbejdsstyrke og erhvervsfrekvens.«.

I én sætning fortæller man, hvad politik for det 21. århundrede kommer til at dreje sig om: »Og det 21. århundrede bliver det århundrede, hvor vi skal omstille vores samfund, så vi får en globalt bæredygtig udvikling.« (Ibid:15). Man kunne tro, at hele det materiale regeringen så fremlagde netop blev indrettet efter at lægge op til en debat om forskellige måder, denne omstilling af vores samfund kunne tænkes at komme til at foregå på.

Men det er ikke tilfældet. Man indsnævrer sit fokus og er alene interesseret i, hvorledes man kan fortsætte og intensivere den økonomiske vækst. Hvilke konsekvenser en intensiveret vækstpolitik har for det økologiske, sociale og politiske system har mindre interesse. Det danske politiske fællesskab er for de ledende politikere i dag først og fremmest en økonomisk forretning.

I 1995 havde miljø- og energiminister Svend Auken i forordet til den natur- og miljøpolitiske redegørelse (Natur- og miljøpolitisk redegørelse 1995) givet en helt anden fortolkning af »Danmark som foregangsland«. På kun tre sider lykkes det Auken på en original måde at fortælle historien om, hvorledes en bæredygtig udvikling kan realiseres i Danmark, idet han placerer den økologiske krise og løsningen af den ind som en kontinuerlig fortsættelse af den danske utopi og model, som Claus Bjørn har tegnet.

Auken mener modsat regeringen, at vi befinder os i en krisesituation (»verdenssamfundet står midt i en økologisk krise«). Hvorledes overvinder vi specielt den i Danmark? Her henviser han til nogle værdifulde historiske erfaringer og traditioner for reaktionsmønstre i krisesituationer i Danmarks-historien. Vi var også i en dyb og alvorlig krise i 1814, i 1880'erne og igen i 1930'erne. Her opførte vi os ikke defensivt »ved at dukke sig og vente«, men offensivt »ved vidtskuende reformer«. Og Aukens budskab er, at det kan vi gøre igen: »Hvorfor ikke møde den økologiske krise på samme måde.« »Vi skal gå i spidsen«, fordi vi har en række bedre forudsætninger for at eksperimentere med nye livsformer end andre lande har: Vi er et lille, meget homogent land med et højt uddannelsesniveau, udbygget erhvervsstruktur og organisationsformer samt tradition for folkeoplysning. En flot vision.

Ved at sammenligne den samlede regerings og Aukens fortællinger bliver man slået af kontrasten. Aukens fortælling har karakter af rigtig fortælling og er et politisk retorisk mesterværk. Den forbinder fortid, nutid og fremtid. Den udpeger en krise og nogle aktører, der er i gang med at løse disse problemer, og opstiller to valgmuligheder: 1. En passiv, »fej« og afventende. 2. En aktiv, »modig« initiativtagende. Og den ender med fortællingens selvindlysende handlingsanvisning. Det har vi gjort før. Det kan vi gøre igen. Se jer omkring. Vi er allerede i gang. Kom nu alle i gang med det selvindlysende rigtige.

Hvor Auken udpeger hele den økologiske krises grundlæggende problem til at være »hele den måde, den industrialiserede verden producerer på«, og desuden bygger på den grundlæggende moralske antagelse, at »den tredje verden har samme krav på velstand og velfærd som de, der blot kom først«, beskrives Danmarks økonomiske situation helt anderledes i regeringspro-

grammet. Her stilles den diagnose, at økonomien grundlæggende er sund og opgaven går ud på »at bevare og udbygge«. »Konkurrenceevne, fornyelse og omstillingsevne må være i top« for at skabe flere arbejdspladser i Danmark i konkurrence med andre lande. Her er det mere beskedne mål at bevare sin position i toppen af et internationalt globaliseringskapløb, hvor alle har samme snævre økonomiske mål. Og regeringsprogrammet, der er en videreførelse af den traditionelle økonomiske vækstfortælling, mister næsten sin karakter af fortælling med dens muligheder for identifikation, fordi borgerne især ses som passive objekter, der skal styres og stimuleres af regler og økonomiske tilskyndelser i de »nødvendige« retninger, som man ikke lægger op til en dialog om.

Det er interessant at se, at modsætningen mellem den hegemoniske vækstdiskurs og en alternativ diskurs om bæredygtig udvikling afspejler sig helt ind i regeringen.

Den økonomisk-teknokratiske fortælling har ikke plads til en borgerlønside, men er velegnet til en tilpasning til en generel EU-line, mens en borgerlønssordning i Aukens model ville være med til at give denne mere indhold. Hvis Aukens tanker om et »eksperimentarium for en ny livsstil, der forener moderne industriel produktion og velfærd med økologisk ansvarlighed«, hvor »nye organisationsformer« med »borgerdeltagelse og folkelig diskussion« skal have kød og blod, må der gøres op med den massive lønarbejdsfiksering. Aukens vil uden tvivl stadig være skeptisk over for borgerlønstanken. Hans utopi forekommer dybt betænkelig på det punkt, hvor han siger »at mulighederne for at aktivere de ledige inden for disse opgaver bør udnyttes«. Er det kun de aktiverede, der skal stå for videreførelsen af den danske utopi? Hvorfor må vi ikke alle få tilbuddet om en borgerløn for at være med?

Hvordan har Aukens model det med EU? Her bliver for øjeblikket afspillet første akt i dramaet, om EU skal blive et åbent samarbejde med plads til forskellige politisk-institutionelle strukturer eller en centralistisk økonomisk union, der langsomt kvæler den danske model på energi- og miljøområdet. Hvis det sidste bliver udgangen, vil Aukens fortælling være vanskeliggjort og tabe kraft, og det samme vil forestillinger om yderligere danske eksperimenter med orlovsordninger i retning af borgerløn. Udgangen vil antagelig igen blive, at den hegemoniske diskurs vil blive tvunget til videreudvikling under indoptagelse af elementer af den alternative diskurs.

Jeg er tilbøjelig til at give Claus Bjørn ret i, »at den danske utopi, model og identitet er en negation af utopien for EU.« (Bjørn 1998:118). Men EU er selvfølgelig under forandring. Hvis ikke EU i langt højere grad indrettes

således, at de enkelte landes nationale utopier og identiteter på en lang række politikområder respekteres, vil EU efter min vurdering komme ud i store kriser på grund af manglende folkelig legitimitet.

Jeg har i min analyse bevidst undladt at behandle EU-dimensionen i borgerløn-diskussionen. Der er ingen tvivl om, at diskussionen om borgerløn i fremtiden i langt højere grad også vil blive ført i EU i forbindelse med udviklingen af den økonomiske union. Nogle borgerlønstilhængere hælder derfor til den antagelse, at borgerlønprojektet i fremtiden først og fremmest vil blive et EU-projekt. Det mener jeg er en forhastet konklusion.

Borgerlønsdiskussionen har allerede længe kørt på EU-niveau. (Abrahamson 1991B). I de sidste 20 år er spørgsmålet dukket op i forskellige sammenhænge både i kommissionens ekspertgrupper, i parlamentet og på forskellige konferencer (se: www.econ.ucl.ac.b/etes/bien/bien.html). Det er i den forbindelse interessant at se, at den tidligere kommissionsformand Jacques Delors så tidligt som i 1977 var medlem af en ekspertgruppe (bl.a. sammen med den engelske politolog Peter Hall) under kommissionen, der udgav en meget visionær rapport (Commission. »A blueprint for Europe« 1977), hvori man bl.a. gik ind for en vidtgående decentralisering og selvforvaltning. På arbejdsmarkedsområdet skulle det udmøntes i »a greater variety of choices for individuals«, hvorfor gruppen bl.a. gik ind for »the principle and determination of a minimum social income guaranteed to each European citizen and measured in real terms (essential goods and services)« (ibid:17-24).

Jeg mener, det er vigtigt at følge og deltage i EU-diskussionen om borgerløn, men jeg mener et sådant projekt har meget lange udsigter. Jeg kan ikke forestille mig, at borgerlønsidéen har nogen fremtid i Europa uden nogle nationale eksperimenter f.eks i lande som Danmark og Holland, der har traditioner for sociale eksperimenter, og hvor diskussionen har været mest livlig.

Bæredygtig udvikling med borgerløn som element er fortællinger om at sætte grænser og en fortælling om at skabe nye samfundsmæssige kontrakter.

Afslutningsvis vil jeg formulere borgerlønstanken som et element i en række fortællinger om at sætte grænser. Borgerlønstanken er et element i fortællingen om at sætte grænser for naturudnyttelsen, et element i skabelsen af grænser for varegørelsen af arbejdskraften, et element i skabelsen af grænser for klientgørelsen i forhold til staten og endelig et element i skabelse af grænser for familieafhængigheden.

Disse grænsefortællinger kan danne udgangspunkt for en række diskursfortællinger om behovet for at skabe en række nye samfundsmæssige kontrakter (Andersson 1992). Til afløsning af velfærdssamfundets store sociale kontrakt mellem lønarbejde og kapital, er der behov for en flerdimensional kontrakt, der sætter nye grænser for udnyttelsen af mennesker og natur. Det kan formuleres som et behov for en ny kontrakt mellem arbejde og kapital, en kontrakt mellem stat og individ, en kontrakt mellem kønnene og en kontrakt mellem generationerne.

Hvem har især interesse i at få etableret disse nye kontrakter? Set i forhold til de forskellige ideologiske forståelsesrammers politiske prioriteringer skulle borgerlønsidéen principielt set kunne støttes bredt: Af de socialister, der især lægger vægt på en mere lige deling af det samfundsnødvendige arbejde, af de liberale, der især lægger vægt på en reduktion af klientgørelsen, af de feminister, der især lægger vægt på en mere retfærdig kønsarbejdsdeling og af de grønne, der især lægger vægt på en styrkelse af det civile samfund.

Politiske diskursers funktion er at skabe en forståelsesmæssig identitet og at skabe handlingsrammer for en koalition af politiske aktører. I begyndelsen af 1990'erne afspejlede den ny borgerlønsdiskurs nogle udbredte stemninger i befolkningen og var med til at skabe kimen til et nyt politisk alliancemønster på tværs af en række traditionelle politiske skel.

En ny borgerløns-diskurs, der forener socialister, liberale, feminister og grønne, som ovenfor antydnet, venter på at blive realiseret. Hvis borgerløns-tanken skal realiseres, kræver det, at de isolerede politiske subkulturer opløses, og at der dannes en bred bevægelse, der vil forsøge at forene disse grupper. Den brede bevægelse findes ikke i dag. Men historien har vist, at borgerlønsidéen er en livskraftig idé, der ofte er vendt tilbage på den politiske scene i nye former.

Litteratur og kilder

I. Bøger og artikler

*Den med * mærkede danske litteratur (bøger, tidsskrift- og avisartikler) om borgerløn er der ikke henvist til i afhandlingen, men den er medtaget i litteraturlisten for at gøre den så fuldstændig som mulig vedrørende den danske litteratur om borgerløn.*

- Abrahamson, Peter (1991A) Fremtidens socialpolitik. *Dansk Sociologi nr. 2*:5-20
- Abrahamson, Peter (1991B) EF og den sociale dimension: På vej mod en europæisk socialpolitik. *SUMma summarum – tidsskrift for social udvikling* 2. årg. Nr. 2. marts 1991.
- Abrahamson, Peter (1993) Socialpolitik – Social Politik? 11 teser om det moderne samfunds socialpolitik. *Grus nr. 41*:84-103.
- Adler-Karlsson, G. (1967) *Funktionssocialism. Ett alternativ til kommunism och kapitalism*. Oskarshamn: Bokförlaget Prisma.
- Adler-Karlsson, G. (1973) *Funktionssocialisme. Alternativet mellem kommunisme og kapitalisme*. København: Fremads Fokusbøger.
- Adler-Karlsson, G. (1976) *Lærebog for 80'erne. Et antikønsumentisk manifest*. København: Fremads Fokusbøger.
- Adler-Karlsson, G. (1977) *Nej til fuld beskæftigelse – ja til materiel grundtrygbed*. København: Erling Olsens Forlag.
- Adolphsen, Jes (1995A) *Problemer i videnskab. En erkendelsesteoretisk begrundelse for problemorientering*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Adolphsen, Jes (1995B) *Problemer og livsopfattelser. Om nogle klassikers opfattelser af mennesker og samfund og hvorfor de har dem*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Agyris, Chris and Donald A. Schön (1996) *Organizational Learning II. Theory, Method, and Practice*. New York: Addison-Wesley Publishing Company.
- Albertsen, Niels (1993) Byen, det sociale og retorikken. En retorisk rundtur i byens sociale rum IN Christa Lykke Christensen og Carsten Thau (red.) *Omgang med tingene. Ti essays om tingenes tilstand*. Århus: Aarhus Universitetsforlag:181-202.
- *Andersen, Bent Rold (1981) Kan indkomstgarantiordninger erstatte eksisterende sociale kontantydelse. IN Else Øyen (red.) *GMI. Garanteret minsteinntekt i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget
- Andersen, Bent Rold (1984) *Kan vi bevare velferdsstaten?* København: AKF's Forlag.

- Andersen, Bent Rold (1996) Samfundsøkonomi, beskæftigelse og socialpolitik. IN Esben Dalgaard m.fl. (red.) *Velfærdsstatens fremtid*. København: Handelshøjskolens Forlag.
- Andersen, Eva (1991) Borgerløn til småbørnsfamilierne (interview) med Anita Juncker-Jørgensen, (De Danske Husmoderforeninger) *Børn & Trivsel i Tiden* årg. 86, nr. 12:4-5.
- Andersen, John (1994) Erfaringer med EU's tredje fattigdomsprogram i Danmark. *Social Kritik nr. 34*:9-21.
- Andersen, John og Jørgen Elm Larsen (1993) *Arbejdsløshed og offentlig forsørgelse i Danmark*. København: Forlaget Sociologi 2. udg.
- Andersen, John og Jørgen Elm Larsen (1994) Velfærdsstaten IN Heine Andersen (red.) *Sociologi – en grundbog til et fag*. København: Hans Reitzels Forlag:148-168.
- Andersen, John og Jørgen Elm Larsen (1995A) Legitimt ikke-arbejde – en del af den post-industrielle velfærdsmodel? *Dansk Sociologi nr. 1*:82-89.
- Andersen, John og Jørgen Elm Larsen (1995B) Post-Industrial Solidarity – Future Challenge and Poverty III-Lessons IN Nils Mortensen (ed.) *Social Integration and Marginalization*. Gylling: Samfundslitteratur:206-225.
- Andersen, Jørgen Goul (1995A) *Hvordan skal arbejdsløsheden bekæmpes. Vælgernes syn på arbejdsmarkedspolitikken*. Arbejdsrapport nr. 5. fra Det danske valgprojekt:1-71.
- Andersen, Jørgen Goul (1995B) Arbejdsløshed, polarisering og solidaritet. *Social Politik nr. 4*:5- 15.
- Andersen, Jørgen Goul (1996A) Velfærdssystem, marginalisering og medborgerskab. *Dansk Sociologi nr. 1. 7. årg*:7-39.
- Andersen, Jørgen Goul (1996B) *Politik og samfund i forandring*. København: Columbus.
- Andersen, Jørgen Goul (1996C) *Marginalization, Citizenship and the Economy: The Capacities of the Universalist Welfare State in Denmark*. Arbejdsrapport fra Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning. Aalborg Universitet:1-52.
- Andersen, Jørgen Goul (1997A) *Den universelle velfærdsstat er under pres – men hvad er universalisme?* Arbejdsrapport fra Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning. Aalborg Universitet. 1997:6:5-42.
- Andersen, Jørgen Goul (1997B) The Scandinavian Welfare Model in Crisis? – Achievements and Problems of the Danish Welfare State in an Age of Unemployment and Low Growth. *Scandinavian Political Studies vol. 20 no. 1*:1-31.
- Andersson, Jan Otto (1992) Behovet for nye kontrakter. *SALT 1.årg. nr. 6*:19-20.
- Andersson, Jan Otto (1996) Fundamental Values for a Third Left. *New Left Review nr. 216*:66- 78.
- Andersson, Jan Otto (1998) Indkomst utan arbete? Debatten om medborgarlön i Finland och Sverige. *Historisk Tidskrift för Finland nr. 2*:356-377.
- *Andrup, Henrik (1983) *Lærebog for en eventuel næste generation*. Viborg: Hekla.
- *Auken, Gunvor (1994) En velment abstraktion. *SALT årg. 3. Nr. 2*:24-25.
- Basic Income European Network (BIEN):<http://www.econ.ucl.ac.be/etes/bien/bien.html>

- Bateson, G. (1978) *Steps to an Ecology of Mind*. London: Paladin.
- Beck, Ulrich (1997) »Die Seele der Demokratie. Wie wir Bürgerarbeit statt Arbeitslosigkeit finanzieren können.« DIE ZEIT nr. 49. 28. November.
- *Beck, Ulrich (1999) *Schöne Arbeitswelt. Vision:Weltbürgergesellschaft*. Campus Verlag. Frankfurt/New York.
- *Beck, Ulrich (1999) Goodbye to all that wage slavery. *New Statesman*. Mar. 5 1999.
- Behrendt, Flemming (1978) *Debatten om Oprøret fra Midten*. København: Berlingske Forlag.
- Best, Fred (ed.) (1973) *The Future of Work*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, Inc.
- Bild, Tage m.fl. (1993) *Sikke nogen typer...Rapport over en interviewundersøgelse blandt medlemmer af LO-forbundene*. AUC: CARMA.
- Bjerg, Svend (1984) *Den kristne grundfortælling. Studier over fortælling og teologi*. 2. opl. Århus: Forlaget Aros.
- Bjerre, Poul (1994) *Ud af industrikulturen*. Haslev: Gyldendal.
- Bjørn, Claus (1998) *Dengang Danmark blev moderne – eller historien om den virkelige danske utopi*. København: Fremads debatbøger.
- Borgnakke, Karen (1996) *Procesanalytisk teori og metode. Bd. I-II*. Thesis. København: Dansk Universitetsforlag.
- Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1995) *Distinktionen. En sociologisk kritik af dømmekraften*. Norsk oversættelse. Drammen: Det lille Forlag.
- Bourdieu, Pierre og Loïc J.D. Wacquant (1996) *Refleksiv sociologi – mål og midler*. Gylling: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1997) *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen*. Gylling: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1997B) *Men hvem skabte skaberne? – interviews og forelæsninger*. København: Akademisk forlag.
- Brittan, S. (1975) *Participation without Politics*. Cambridge, Kent: Institute of Economic Affairs.
- Brittan S. (1988) *A Restatement of Economic Liberalism*. Second Ed. London: The Macmillan Press.
- Brittan, S. and S. Webb (1990) *Beyond the Welfare State. An examination of Basic Incomes in a Market Economy*. Edinburgh: Aberdeen University Press.
- Brittan, S. (1995) *Capitalism with a Human Face*. Aldershot: Edward Elgar.
- Brixtofte, Peter (1995) *Forandring kræver mod*. Haslev: Gyldendal
- Brown, R. H. (1977) *A Poetic for Sociology*. New York: Cambridge University Press.
- Brown, R.H. (1987) *Society as Text. Essays on Rhetoric, Reason, and Reality*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Brugernes Socialkommission (1993) *Det nuancerede arbejdsmarked*. Socialpolitisk Forening & Forlag.
- Brun, Ellen (1992) Om borgerløn nedefra. *SALT 1. årg. nr. 6:27-30*.
- *Brun, Ellen (1994A) Borgerløn til forhandling ved næste overenskomst. *SALT 3. årg. Nr. 2:26-28*.
- *Brun, Ellen (1994B) En ny social konstruktion...? *SALT 3. årg. Nr. 2:1*.
- *Brun, Ellen (1994C) Borgerlønsideen. *SALT 3. årg. Nr. 2:18*.
- *Brun, Ellen (1994D) Hvordan finansieres borgerlønnen? *SALT 3. årg. Nr. 2:34*.
- *Brun, Ellen (1994E) Kan man indføre borgerløn gratis? *SALT årg. 3. Nr. 7:9-10*.
- *Brun, Ellen (1994F) *The new social contract: sustainability from below*. Aalborg. Paper 18p
- Buchanan, J. M. (1986) *Liberty, Market and State: Political Economy in the 1980s*. Brighton: Harvester Wheatsheaf.
- Bryld, Claus (1996) Arbejderbevægelsen og de politisk-historiske forudsætninger for velfærdsstaten. *Arbejderhistorie. Tidsskrift for Historie, Kultur og Politik. Tema: Velfærdsstaten*. Dec. 1996:5-21.
- Callesen, Gerd og Hans Norbert Lahme (1978) *Den danske arbejderbevægelses programmatisk dokumenter og love (1871 til 1913)*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Carlsen, Søren og Jørgen Elm Larsen (Red.) (1993) *Den svære balance. Om sammenhængen mellem arbejdsliv og familieliv set i et ligestillingsperspektiv*. Viborg: Ligestillingsrådet.
- Carstens, Anette (1998) *Aktivering – klientsamtaler og socialpolitik*. Gylling: Hans Reitzels Forlag.
- CASA (1994) *Et delt samfund. Et samfund, der deler. En bæredygtig strategi for fuld beskæftigelse*. CASA rapport.
- CASA (1995A) *Fuld beskæftigelse eller totredjedelssamfund. Knæk kurven eller afskaf arbejdsløsheden*. CASA rapport.
- CASA (1995B) *Velfærd eller forsørgelse – fra familie- til offentlig forsørgelse*. CASA rapport.
- Casey, Bernard (1986) Back to the Poor Law? The Emergence of »Workfare« in Britain, Germany and the USA. *POLICY STUDIES, vol. 7, Part 1 July:52-63*.
- Christensen, Erik (1990) *Nye værdier i politik og samfund. Paradigmeskift og kulturbrydninger*. Gylling: Hovedland.
- Christensen, Erik (1991) SF og fremtidens arbejderbevægelse. Fra arbejderflertal til det rød-grønne reformflertal. IN *Årbog for Arbejderbevægelsens Historie 1989*.SFAH:63-95
- *Christensen, Erik (1992) Borgerløn – »en urealistisk idé«, der trænger sig på. *SALT 1. årg. Nr. 6:18*.
- *Christensen, Erik (1992) Borgerløn – fascination og frygt. (Interview med Nis Graulund Hansen og Jesper Jespersen). *SALT 1. årg. Nr.6:22-23*.
- Christensen, Erik (1993A) Bære-hvad'for noget? Om Brundtland-rapportens forståelse af begrebet bæredygtig udvikling og begrebets anvendelse i dansk miljøpolitik. *Arbejdstekst. AUC: Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning*.

- Christensen, Erik (1993B) Borgerløn – på vej imod et paradigmeskift i arbejdsmarkeds- og socialpolitikken? *Arbejdstekst. AUC: Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning.*
- Christensen, Erik (1994A) Et begyndende »stille« »oprør fra neden« omkring vækst og fordeling. *SALT 3. årg. nr. 1:16-17*
- Christensen, Erik (1994B) Et konkret bud fra borgerlønskonferencen nov. 93. *SALT årg. 3 nr. 2.*
- *Christensen, Erik (1994C) Den politisk-ideologiske modstand mod borgerløn. *SALT 3. årg. Nr.2:4-6.*
- *Christensen, Erik (1994D) Forskelle i samfundsvisioner. *SALT 3.årg. Nr. 2:19.*
- *Christensen, Erik (1994D) Argumenter for borgerløn – nogle debatindlæg 1993-94. *Arbejdstekst. AUC: Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning.*
- *Christensen, Erik (1994E) Ingen må tage patent på idéen. *SALT 3. årg. Nr. 2:29.*
- *Christensen, Erik (1996) Venstre og borgerløn. *SALT 5. årg. Nr. 4:12-13.*
- Christensen, Erik (1997) Grøn vækst eller bæredygtig udvikling? *Arbejdstekst. AAU: Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning.*
- *Christensen, Erik (1998) Citizen's income as a heretical, political discourse: the Danish debate about citizen's income. IN Jens Lind and Iver Hornemann Møller (eds.) *Work and Social Integration: Perspectives on Unemployment and Non-standard Employment.* Aldershot: Ashgate.
- *Christensen, Torben (1994) B-holdet ser på borgerløn. *SALT 3. årg. Nr.5:34-35.*
- Commission of the European Communities (1977) *Report of the Study Group on the New Characteristics of Socio-economic Development »A blueprint for Europe«.* Brussels. December 1977.
- Coşgel, Metin M. (1996) Metaphors, Stories, and the Entrepreneur in Economics. *History of Political Economy no. 1:58-76.*
- Cramer, Jens m.fl. (1996) *699 Varme Termer. Leksikon til sprogkundskab.* Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Dahl, Tove Stang (red.) (1985) *Kvinnerett I og II,* Oslo: Universitetsforlaget AS.
- *Dalberg-Larsen, Jørgen (1994) Rettigheder og velfærdsstat. *SALT årg. 3. Nr. 2:15-18.*
- Daly, H.E. (1968) On Economics as a Life Science. *Journal of Political Economy. vol. 76: 392- 406.*
- Daly, H.E. (ed.) (1973) *Steady-State Economy.* San Francisco: W.E. Freeman and Company.
- Daly, H.E. (1977) *Steady-State Economics. The Economics of Biophysical Equilibrium and Moral Growth.* San Francisco: W.H.Freeman and Company.
- Daly, H.E. & J.B. Cobb, Jr. (1990) *For The Common Good. Redirecting the Economy towards Community, the Environment and a Sustainable Future.* London: Green print.
- Daly, H.E. & J. B. Cobb, Jr. (1991) *Det fælles bedste. En økologisk økonomi for fællesskab og fremtid.* Gylling: Hovedland.

- Daly, H. E. (1992) Allocation, distribution, and scale: towards an economics that is efficient, just and sustainable. IN *Ecological Economics*, 6: 185-193.
- Daly H.E. (1997) *Efter væksten. Den bæredygtige udviklings økonomi*. Gylling: Hovedland.
- Damsgaard-Madsen, Morten (1996A) *Borgerløn, Velfærdsstat og Demokrati*. Institut for Statskundskab. Aarhus Universitet. Speciale
- *Damsgaard-Madsen, Morten (1996B) Borgerløn og demokrati. *SALT 5. årg. Nr. 6:9-10*.
- Dansk sprogbrug* (1995) En stil- og konstruktionsordbog. Gyldendal 2. udg.
- Debatmagerne. Gunvor Auken m.fl. (1994) *Forslag til arbejdets genindførelse*. Viborg: Munksgaard/Rosinante.
- Den Store Danske Encyclopædi. (1994-) Danmarks Nationalleksikon. København: Gyldendal.
- Direktoratet for Arbejdsløshedsforsikring (1993) *Årsberetning 1992*. Interview med arbejdsminister Jytte Andersen: Konturerne af en ny arbejdsmarkedsreform:8-11.
- Douglas, C.H. (1920) *Economic Democracy*. Sudbury, Suffolk: Bloomfield Books (5 th. ed. 1974)
- *Duelund, Peter (1995) Den danske kulturmodel. En idépolitisk redegørelse. Klim: Århus
Kapitlerne »Behovet for nyt arbejdsbegreb« og »Orlovsordningernes fremtid« : 367-382.
- Edmondson, Ricca (1984) *Rhetoric in Sociology*. London: The Macmillan Press LTD.
- Ekstrand, Lasse (1995) *Den befriade Tiden. Om arbete och medborgarlön*. Uddevalla: Bokförlaget Korpen.
- Ekstrand, Lasse (1996) *Arbetets död och medborgarlön. En essä om det goda livet*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- *Enhedslisten (1994) Arbejdsfordeling, nye jobs og nye rettigheder. *SALT 3. årg. Nr.2:31*.
- *Eriksen, Peter (1994) Et reformforslag fra fagbevægelsen. *SALT 3.årg. Nr. 2:20-21*.
- Fairclough, Norman (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity press.
- *Faklen nr. 7. 1998 med Interview med Per Sørensen om arbejdsbegrebet og borgerløn og Rune Engelbreth Larsen: Borgerløn.
- Ferge, Zsuzsa (1998) *Basic Income for the poorer part of Europe*. Paper prepared for the 7th BIEN International Congress 10-12 September 1998. Amsterdam.
- Finansministeriet (1996) *Budget 96 Redegørelse. Velfærdssamfundets veje*. København: Finansministeriet.
- Finansministeriet (1996) *Finans 96 Redegørelse*. December 1996. København: Finansministeriet.
- Fogh Rasmussen, A. (1977) *Kampen om boligen*. Forlaget Liberal.
- Fraser, N. (1989) *Unruly Practices: Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Fraser, N. & L. Gordon (1992) Contract versus Charity. Why is there no Social Citizenship in The United States? *Socialist Review vol. 22. no. 3: 45-68*.

- Fraser, N. (1993) Clintonism, Welfare, and Antisocial Wage: The Emergence of a Neoliberal Political Imaginary. *Rethinking Marxism vol. 6. no. 1 (Spring)*:10-23.
- Fraser, N. (1994) After the Family Wage. Gender Equity and the Welfare State. *Political Theory, vol. 22. no.4*: 591-618.
- Fraser, N. & L. Gordon (1994) »Dependency« Demystified: Inscriptions of Power in a Keyword of the Welfare State. *Social Policy. Spring*: 4-30.
- Fraser, N. (1995A) Recognition or Redistribution? A Critical Reading of Iris Young's Justice and the Politics of Difference. *The Journal of Political Philosophy, vol. 3. no. 2*: 166-180.
- Fraser, N. (1995B) From Redistribution to Recognition? Dilemmaes of Justice in a »Post-Socialist« Age. *New Left Review no. 212*: 68-93.
- Fraser, N. (1997) *Justice Interruptus. Critical Reflections on the »Postsocialist« Condition*. New York & London: Routledge.
- Friedman, M. (1962) *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Frost, Pernille J. (1997) *En strid om ord. Det politisk korrekte sprog*. Århus: Fremad.
- Geertsen, Kirsten (1993) Opgør med myten om det ubetalte husarbejde. *SALT nr.6*:37-39.
- Geertsen, Kirsten (1998) Forslag til fornyelse af velfærdssamfundet. Paper.
- *Gemynthe, Finn (1998) *Rigdom uden arbejde. Dovenskabens politik og godmodige styrke*. København: Christian Ejlers' Forlag.
- Giarini, O. (1980) *Dialogue on Wealth and Welfare*. Oxford: Pergamon Press.
- Giddens, Anthony (1998) *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Oxford: Polity Press.
- Gorz, André (1967) *Arbejderbevægelse og nykapitalisme*. København: Gyldendals uglebøger.
- Gorz, André (1979) *Økologi og frihed*. Viborg: Politisk Revy.
- Gorz, André (1981) *Farvel til Proletariatet – hinsides socialismen*. Viborg: Politisk Revy.
- Gorz, André (1983) *Paradisets veje – kapitalens dødskamp*. Viborg: Politisk Revy.
- Gorz, André (1997) *Misères du présent, richesse du possible*. Paris: Galilée.
- Gouldner, Alvin W. (1970 og 1977 Repr.) *The Coming Crisis of Western Sociology*. London: Heinemann.
- *Graversen, Gert (1992) *Arbejdets betydning, kvalitet og udformning*. København: Akademisk Forlag.
- Graulund, Nis (1994) Skatteøkonomien er et problem. *SALT årg. 3. Nr. 2*:36-37.
- *Graulund, Nis (1994) Borgerløn som led i et skattesystem. *SALT årg. 3. Nr. 7*:7-8.
- *Gregersen, Thomas (1994) Er borgerløn retfærdig. *SALT årg., 3. Nr. 2*:7-8.
- Gundelach, Peter, Nils Mortensen og Jens Chr. Tonboe (1990) *Sociologi under forandring*. Haslev: Gyldendal.
- Gusfield, Joseph R. (1981) *The Culture of Public Problems. Drinking-Driving and the Symbolic Order*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Gutmann, Amy and Dennis Thompson (1996) *Democracy and disagreement. Why moral conflict cannot be avoided in politics, and what should be done about it.* Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Gyldendals *Tibinds-Leksikon Supplement* (1984). København: Gyldendal.
- Gaardmand, Arne (1996) Modeller kan afspore debatten. *Samfundøkonomen nr. 2. Tema Magt og modeller*:31-33.
- Habermas, J. (1971) Technology and Science as »Ideology«. IN Jürgen Habermas, *Towards a Rational Society, Student Protest, Science, and Politics.* London: Heinemann:81-122.
- Habermas, J. (1975) *Legitimationsproblemer i senkapitalismen.* København: Fremad.
- Habermas, J. (1981) *Theorie des kommunikativen Handelns. Bd.1 & 2.* Frankfurt a. M: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1985) A Philosophico-Political Profile. *New Left Review no.* 151:75-105.
- Habermas, J. (1987) Excursus on the Obsolescence of the Production Paradigm. IN J. Habermas *The Philosophical Discourse of Modernity. Twelve Lectures.* Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1989) The Crisis of the Welfare State and the Exhaustion of Utopian Energies. IN *Jürgen Habermas on Society and Politics. A Reader* (ed.) by Steven Seidman. Boston: Beacon Press:284-299.
- Habermas, J. (1990) What Does Socialism Mean today? The Rectifying Revolution and the Need for New Thinking on the Left. *New Left Review nr.* 183:3-21.
- Habermas, J. (1992) *Faktizität und Geltung.* Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1994) »En ur förtvivlan född förhoppning«. En intervju utförd av Michael Carleheden och René Gabriels. *Res Publica nr.* 27:36-57.
- Habermas, J. (1996A) *Between Facts and Norms. Contribution to Discourse Theory of Law and Democracy.* Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1996B) *Teorien om den kommunikative handlen.* En oversættelse af uddrag. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Hajer, Maarten A. (1995) *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process.* Oxford: Oxford University Press.
- Hansen, Henning (1992) Visioner om en ny socialpolitik. *Social Rapport nr.* 4:26-27
- *Hansen, Henning (1993) Borgerløn og Socialkommissionen. *SALT årg. 2.nr.* 4:1-2.
- Hansen, Finn Kenneth (1986) De politiske strategier og fattigdommen IN Erik Jørgen Hansen (red.) *Vor tids fattigdom.* Hvidovre: Hans Reitzels Forlag:110-116.
- Hansen, Per Krogh & Jørgen Holmgaard (1998) Billedsprog. Indledning IN Per Krogh Hansen & Jørgen Holmgaard (red.) *Billedsprog.* Viborg: Medusa. Skrifter fra Center for Æstetik og Logik. Aalborg Universitet. Vol. 2.
- Hartnack, Justus (1980) *Menneskerettigheder. Grundlæggende politiske begreber og forhold i ny belysning.* Faaborg: Forlaget i Haarby.

- *Haxthausen, Tørk (1995) Til et venstrefløjsprogram I og II. SALT nr. 2:8-10. SALT nr. 3: 6-8.
- *Haxthausen, Tørk (1996) Den politiske neurose I og II SALT nr.1:30-33. SALT nr.2:4-6.
- *Haxthausen, Tørk (1998) Kampen mod de givne forhold. SALT nr. 3:10-14.
- *Haxthausen, Tørk (1998) You can't go there from here. SALT nr.6:27-29.
- Hein, Piet (1963) *Kilden og Krukken. Fabler og Essays*. København: Gyldendal.
- Hein, Piet (1969) *GRUK. Fra alle årene I. Et udvalg*. København: Borgens Forlag.
- Hein, Piet (1975) *Menneskesag. En Piet Hein antologi*. Bondes Bogtryk/Offset ved Piet Heins 70 års fødselsdag, december 1975.
- Hein, Piet (1984) *PROSA-GRUK*. København: Borgens Billigbøger.
- Hein, Piet (1990) *GRUK. Fra alle årene II. Et udvalg*. 3. udg. 1. opl. København: Borgens Forlag.
- Hennestad, Bjørn W. (1990) The Symbolic Impact of Double Bind Leadership: Double Bind and The Dynamics of Organizational Culture. *Journal of Management Studies* 27:3. May:265-280.
- Heradstviet, Daniel og Tore Bjørge (1988) *Politisk kommunikation. Introduktion til semiotik og retorik*. København: Samfundslitteratur.
- Hirschman, Albert O. (1991) *The Rhetoric of Reaction. Perversity, Futility, Jeopardy*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Hirschman, Albert O. (1993) The Rhetoric of Reform. *The American Prospect no.14 (Summer)* og <http://staff.uwsuper.edu/hps/mjobnson/ETHART/14birs.htm>
- *Hoff, Niels (1981) »Borgerløn« som krisepolitisk instrument: en kritisk analyse. *Orientering om fremtidsforskning nr. 3:42-44*.
- *Hoff, Niels (1981) »Borgerløn«, samfundsøkonomi og paradokser. *Orientering om Fremtidsforskning nr.3:42-44*.
- Hoff, Niels (1983) *Borgerstipendiet – den liberale velfærdsmodel*. Forlaget i Haarby.
- *Hoff, Niels (1983) Modgift mod arbejdsnarkomani. *Politisk revy. Årg. 21, nr. 450:8-9*.
- Holmgaard, Jørgen (1998) *Teoriens topik*. Viborg: Medusa. Skrifter fra Center for Æstetik og Logik, Aalborg Universitet Vol. 4.
- Hvelplund, Frede, Henrik Lund, Karl Emil Serup og Henning Mæng (1995) *Demokrati og forandring. Energihandlingsplan 96*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Haarder, B. (1977) *Danskerne år 2002. En begrundet vision*. Aalborg: Stig Vendelkjær Forlag.
- *Michael Husen (1994) *Arbejde og identitet*. København. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. 1994.
- *Ibsen, Flemming (1994) Borgerløn – en dårlig idé. *SALT årg. 3. Nr. 2:21-23*.
- Illich, I. (1972) *Det skoleløse samfund*. København: Hans Reitzel.
- Illich, I. (1973) *Det omvendte samfund. Fællesskab og ansvar*. København: Hans Reitzel
- Illich, I. (1974) *Fartens tyranni. Energi og fordeling*. København: Hans Reitzel.

- Illich, I. (1977) *Grænser for legevidenskab*. København: Hans Reitzel.
- Jakobsen, Henning (1994) Borgerløn og arbejdsløshed. *SALT 3. årg. Nr.2:30*.
- Jamieson, Kathleen Hall (1995) *Beyond the double bind. Women and Leadership*. Oxford: Oxford University Press.
- Jarvad, Pia (1999) *Nye ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998*. København: Gyldendal.
- Jensen, Pia Fris (1994) Visioner om liv og gode dage. »Det hele liv. Nye perspektiver på teknologi, arbejde og hverdag.« Borgerløn – ja tak!« Teknologinævnet. *TeknologiDebat nr. 3:21-25*.
- Jensen, Leif Becker (1997) *Indføring i tekstanalyse*. Gylling: Roskilde Universitetsforlag.
- *Jensen, Torben Pilegaard (1994) Det kulturpolitiske perspektiv i arbejdsmarkedsreformen. (specielt side 40-47) IN Torben Pilegaard Jensen og Mogens Nygaard Christoffersen: *Kultur og Arbejdsliv*. Århus. Klim: 13-59.
- Jepsen, Gunnar Thorlund (1971) Negativ indkomstskat. Økonomiske og socialpolitiske konsekvenser af en negativ indkomstskat til forenkling af skattesystemet. IN *Økonomien bag Socialpolitikken*. Særudgave Socialt Tidsskrift årg. Nr. 47: København: Thanning & Appels Forlag:176-196.
- Jepsen, Gunnar Thorlund (1974) Nulindkomst og retfærdigt skattesystem. *Politikens kronik 7.6*.
- Jepsen, Gunnar Thorlund (1989) *Slagordsdemokratiet. Om konsekvens og inkonsekvens i dansk økonomi og politik*. Viborg: Askov Højskoles Forlag.
- Jepsen, Gunnar Thorlund (1994A) *Sådan! 10 patentløsninger på nogle alvorlige samfundsproblemer*. Vojens: Askov Højskoles Forlag.
- Jepsen, Gunnar Thorlund (1994B) Beskat forbruget – afskaf misundelsesskatten – indfør borgerløn! *SALT 3. årg. nr. 7:5-6*.
- Jespersen, Jesper (1984) Samfundsløn – en menneskeret? *VS bulletin nr. 226: 14-17*.
- Jespersen, Jesper (1994) Hvor dyr er borgerlønnen egentlig? *SALT 3.årg. Nr: 2:40*.
- Jessop, Bob (1993) Towards a Schumpeterian Workfare State. *Studies in Political Economy 40*, Spring.
- Jordan, Bill (1973) *Paupers: the making of the new claiming class*. London og Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Jordan, Bill (1976) *Freedom and the Welfare State*. London og Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Jordan, Bill (1981) *Automatic poverty*. London and Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Jordan, Bill (1985) *The State. Authority and Autonomy*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Jordan, Bill (1987) *Rethinking Welfare*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Jordan, Bill (1989) *The Common Good. Citizenship, Morality and Self-Interest*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Jordan, Bill (1992) Basic Income and the Common Good IN Philippe Van Parijs (ed.) *Arguing for Basic Income*. London and New York: Verso:155-177.

- Jordan, Bill, S. James, H. Kay & M. Redley (1992) *Trapped in Poverty? Labour-market Decisions in Low Income Households*. London and New York: Routledge.
- Jordan, Bill (1996) *A Theory of Poverty and Social Exclusion*. Cambridge: Polity Press.
- Jørgensen, Charlotte og Merete Onsberg (1993) *Praktisk argumentation*. 1. udg. 4. opl. Viby J: Teknisk Forlag A/S.
- *Jørgensen, Thomas (1984) Hvad skal vi med samfundsløn, når vi vil have lighed? *VS Bulletin nr. 227:42-43*.
- Keane, John and John Owens (1986) *After Full Employment*. London: Hutchinson.
- Kemp, Peter (1974) *Engagementets poetik I. Med et resumé af Engagementets patetik*. Haderslev: Vinten. Stjernebøgenes kulturbibliotek.
- Kemp, Peter (1996) *Tid og fortælling. Introduktion til Paul Ricoeur*. Århus: Aarhus Universitets forlag.
- Ketscher K. (1985) Socialrettens uordentlige forsørgelsesbegreb. *Retferd nr. 29. 8. årg:18-31*.
- Ketscher, K. (1990) *Offentlig børnepasning i retlig belysning*, Gylling: Jurist og Økonomforbundets Forlag.
- Ketscher K. (1991 A) Fra privat til kommunal omsorg. Nogle retlige aspekter. *Retsvidenskabeligt Institut B. Årsberetning 1991:77-85*
- Ketscher, K. (1991 B) Når det usynlige arbejde bliver synligt. Nogle udviklingstendenser i omsorgspligter og -rettigheder IN Peter Blume m.fl. (red.) *SUM CUIQUE. Retsvidenskabelige afhandlinger*. Københavns Universitet 1991. København: Jurist og Økonomforbundets Forlag:276- 285.
- Ketscher K. (1994 A) Bistandslov kvæles af sin succes. Interview med Kirsten Ketscher. *Politiken den 23. 4 1994*.
- Ketscher K. (1994 B) Velfærdsstaten er ikke for de fattige. *Kronik i Berlingske Tidende 8.4.1994*.
- Ketscher, K. (1995 A) Fem principper om lønarbejde og omsorgsarbejde IN Peter Blume mfl. (red.) *Liv, Arbejde og Forvaltning*, København: GadJura:291-302.
- Ketscher K. (1995 B) Offentlig og privat i socialretten IN Lin Adrian m.fl. (red.) *Ret & Privatisering*, København: GadJura:137-158.
- Ketscher K. (1996) Mellem skøn og ret og pligt. *Social politik nr. 6:14-18*.
- King, Martin Luther (1967) *Kaos eller Fellesskab*. København: Jespersen og Pios Forlag.
- Kingdon, John W. (1984) *Agendaes, Alternatives and Public Policies*. Boston and Toronto: Little, Brown and Company.
- Klamer, Arjo and Thomas C. Leonard (1994) So what's an economic metaphor? IN Philip Mirowski (Ed.) *Natural images in economic thought. »Market read in tooth and claw«*. Cambridge, New York and Melbourne: Cambridge University Press:20-51.
- Kolstrup, Søren (1996) *Velfærdsstatens rødder. Fra kommunesocialisme til folkepension*. Viborg: Selskabet til forskning i Arbejderbevægelsens Historie. SFAH skriftserie nr. 38.

- *Knudsen, Herman (1994) Lønarbejde – Tvang eller frihed? Ret eller Pligt? *SALT 2. årg. Nr. 2:34-36.*
- Knudsen, Jørgen og Ole Thyssen (1978) *Oprør på vej? Et diskussionsoplæg til Oprør fra midten.* København: Gyldendal.
- Koestler, Arthur (1946) *Yogien og kommissæren.* København.
- Kock, Christian (1997) Retorikkens identitet. *RHETORICA SCANDINAVICA.* nr. 1:10-19.
- Kommissionen om fremtidens beskæftigelses- og erhvervs muligheder (1995) *Velstand og Velfærd – en analysesammenfatning.*
- Kommissionen om fremtidens beskæftigelses- og erhvervs muligheder (1995) *Velstand og Velfærd – anbefalinger som sigter mod fremtidens udfordringer.*
- Korremann, Grete (1993) *Alle i arbejde for et helt liv. Danmark år 2010.* Arbejdsministeriet.
- *Krøgholdt, Jacob (1984) Borgerløn – i dag? *Højskolebladet årg. 109. Nr. 9:115-116.*
- Kuhn, Thomas S. (1975 og 1995) *Videnskabens revolutioner.* Ny udgave ved Stig Andur Pedersen. København: Fremad.
- Kærgård, Niels (1997) Den danske socialpolitiske forskningstradition. *Nationaløkonomisk Tidsskrift 135:199-210*
- *Lafargue, Paul (1970) *Retten til dovenskab.* (1. udg. 1880) Ved Ellen Brun og Jacques Hersh. København: Bibliotek Rhodos.
- Lakoff, Georg & Mark Johnson (1980) *Metaphors We Live by.* Chicago and London: University of Chicago Press.
- Lakoff, Georg (1987) *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind.* Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George (1995) Metaphor, Morality, and Politics or Why Conservatives Have Left Liberals in the Dust. *Social Research vol. 62 no. 2.* og <http://www.wvcd.org/issues/Lakoff.htm>
- Lakoff, George (1996) *Moral Politics. What Conservatives Know That Liberals Don't.* Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Landsorganisationen i Danmark (LO) (1997) *Ta' teten i arbejdsmarkedspolitikken.*
- Larsen, Erik Vive (1992) Metaforer og kognition, *Philosophia nr. 3-4:145-156.*
- *Lassen, Morten (1992) Zeuthen-udvalget og borgerløn som umage par. *SALT 1.årg. Nr. 6:31- 33.*
- Lind, Jens og Iver Hornemann Møller (1995) *Unemployment or Basic Income – is there a Middle Road.* Copenhagen Business School. CID Studies no. 9.
- *Lindhardt, Jan og Anders Uhrskov (1997) *Fra Adam til robot. Arbejdet – historisk og aktuelt.* Gylling: Gyldendal.
- Loftager, J. (1985) »Samfundet er kapitalistisk« – og hvad så? *Grus nr. 16. 6. årg:79-104.*
- Loftager, J. (1992A) Borgerløn som en mulig vej ud af blindgyden. *SALT 1. årg. nr. 6:24-27.*

- Loftager, Jørn (1992B) *Basic Income – an institutional Mechanism Beyond the Market-Welfare State Compromise?* Aarhus: Institute of Political Science.
- Loftager, Jørn (1994A) Borgerløn og marginalisering. *SALT årg. 3. Nr. 2:9-10.*
- Loftager, Jørn (1994B) Borgerløn og talmagi. *SALT årg. 3. Nr. 2:35.*
- Loftager, Jørn (1994C) *Citizens Income and the Crisis of the Welfare State. General Reflections and a Danish Perspective.* Aarhus: Department of Political Science.
- Loftager, J. (1996) Citizens Income – a New Welfare-State Strategy? IN Erik Oddvar Eriksen and Jørn Loftager (Ed.) *The Rationality of the Welfare State.* Oslo: Scandinavian University Press:134- 154.
- *Loftager, Jørn (1997) Universelle eller selektive ydelser? *SALT 6. årg. Nr. 5:9-12.*
- *Loftager, Jørn (1998) *Solidarity and Universality in the Danish Welfare State – empirical remarks and theoretical interpretations.* Paper prepared for the 7th BIEN International Congress 1998. Amsterdam, 10-12 September 1998.
- Lundkvist, Anders (1994) Socialistisk borgerløn. *SALT 3.. årg. Nr.5:35-37.*
- Lundquist, Lita (1995) Metaforer i fagsprog – det epistemiske optimum IN Peder Skyum-Nielsen (red.) *Sprogets funktion og æstetik:* København: G.E.C. Gad: 39-53.
- Lübcke, Poul (1995) *Politiske idéer. En grundbog om liberalisme og socialisme.* Århus: Politikens Forlag.
- Lynard, René og Kim Rogér Thomsen m.fl. (1995) Organisering af arbejdsløse. IN Niels I. Meyer m.fl. (red.) *Kultur og politik – i dansk og europæisk perspektiv.* København: Fremad:43-51.
- Lytard, Jean-Francois (1982) *Viden og det postmoderne samfund.* Århus: Sjakalen.
- Madsen-Mygdal, V.J. (1891) *Fribed – En Belysning af Socialpolitikens Veie og Maal.* København: P. G. Philipsens Forlag.
- Marshall, T.H. (1950) *Citizenship and Social Class.* Cambridge
- Marx, Karl og Friedrich Engels (1970) *Det kommunistiske Partis Manifest.* Illustreret af Dea Trier Mørch. København: Rhodos.
- Marx, Karl (1974) *Skrifter i udvalg. Grundrids til kritik af den politiske økonomi 1-4.* Redaktion Johs. Witt-Hansen. København: Rhodos.
- Mathiesen, Thomas (1982) *Makt og Motmakt.* Drammen: Pax Forlag A/S.
- Mathiesen, Thomas (1992) *Det uferdige. Tekster om oprør og undertrykkelse.* Oslo: Pax Forlag A/S.
- McCloskey, Donald N (1986) *The Rhetoric of Economics.* Sussex: Harvester Press.
- McCloskey, Donald N. (1990) *If You're So Smart. The Narrative of Economic Expertise.* Chicago and London: The University of Chicago Press.
- McCloskey, Donald N. (1994) *Knowledge and Persuasion in economics.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Mead, Lawrence M. (1986) *Beyond Entitlement. The Social Obligations of Citizenship.* New York: The Free Press.

- Meade, James E. (1936) *An Introduction to Economic Analysis and Policy*. London: Oxford University Press.
- Meade, James E. (ed.) (1978) *The Structure and Reform of Direct Taxation*. London: Allen & Unwin.
- Meade, James E. (1989) *Agathotopia: The Economics of Partnership*. Hume Paper no. 16. Aberdeen University Press.
- Meade, J. (1993) Can We Learn a »third Way« from the Agathotopians? IN A.B. Atkinson (ed.) *Alternatives to Capitalism. The Economics of Partnership. Proceeding of a Conference held in Honour of James Meade by the International Economic Association at Windsor, England*. London: St. Martin's Press:9-23.
- Meade, J. (1996) Full employment, new technologies and the distribution of income. IN M. Bulmer and A. M. Rees (eds.) *Citizenship today. The contemporary relevance of T.H. Marshall*. London: UCL Press:145-62.
- Meldal, Lars (1996) *Vækstens grænser. Fra Adam Smith til Herman Daly*. København: Det Økologiske Råd.
- Meyer, Niels I. m.fl. (1978) *Oprør fra midten*. København: Gyldendal.
- *Meyer, Niels I. (1981) Borgerløn med paradoksale effekter. *Orientering om Fremtidsforskning nr. 2:29-30*.
- Meyer, Niels I. m.fl. (1982) *Røret om oprøret. Mere om midten*. København: Gyldendal.
- Meyer, Niels I. (1986) *Gradual Implementation of a Basic Income in Denmark*. Paper presented at the First International Conference on Basic Income. Louvain-la-Neuve, sept. 4-6.
- Meyer, Niels I. (1993) Borgerløn og samfundsvisioner. *SALT 2. årg. nr. 2:31-33*.
- Meyer, Niels I. (1994) Hvad er borgerløn? International definition. *SALT 3. årg. Nr. 2*.
- Midteroprørets Informationscenter (1982) *Fællesvirksomheder/Produktionskollektiver. Udveje!* En debatserie om Oprør fra Midten-visioner. København. Midteroprørets Informationscenters Forlag.
- Midteroprørets Informationscenter (1983) *Borgerløn og Beskæftigelse. Udveje!* En debatserie om Oprør fra Midten-visioner. København: Midteroprørets Informationscenters Forlag. (Niels I. Meyer: »Begrebet borgerløn.« Grethe Rützou: »Borgerløn – Arbejdsløshed – Midteroprør.« Jesper Jespersen, Klavs Krause og Niels I. Meyer: »Arbejdsrapport om Borgerløn, negativ indkomstskat og beskæftigelse.« Jørgen Knudsen: »Arbejde og fritid: Tre styringsmidler hen mod bedre former.« Knud Sørensen: »Og han ved at de andre er der.« Chr. Bundgård: »Arbejde? – nyttigt arbejde!« Per Højholt: »Ikast og arbejdsløsheden.« Jesper Jespersen: »En økonoms tanker omkring borgerløn.« Vagn Steen: »der var, der er, der bliver.« Keld Anker Nielsen: »Borgerløn – en urealistisk tanke, der bør gennemføres.« Pia Barfod: »Overførsler af indkomster.« Per Højholt: »Mig og 6.5 milliarder, uddrag.« Poul Bjerre: »Lokalsamfund og borgerløn.« Svend Heinild: »Familiemønster og samfundsudvikling.« Niels Strandbygaard: »Borgerløn

- og Invaliditetsbegreb.« Jes Lunde: »Krisen og behovet for borgerløn.« Henrik Heie: »Det store regnestykke.« Hanne Drost, Arne Ebbesen og Jesper Morville: Hardy Hansens Indlæg på 3. tema-weekend ref. »Fællesproduktion – en vej frem.« Magnus Demnitz: ».. Pumaer og skildpadden.« Knud Sørensen: »Der er noget der ikke er som det skal være.« Ole Stavad: »Borgerløn – et nyt begreb.« Tage Dræby: »Borgerlønsgrebet – en konkret inspiration.« Karen-Lykke Poulsen: »Hvad er det for noget arbejde, der adler.« Vagn Steen: »det vigtigste sker.« Flemming Christensen: »Åbent brev til statsministeren.« Christian Vennerød: »Et forbløffende regne-stykke.«).
- Midteroprørets Informationscenter (1985) *Solidarisk arbejdsdeling og Beskæftigelsen. Udveje!* En debatserie om Oprør fra Midten-visioner. København: Midteroprørets Informationscenters Forlag.
- Midteroprørets Informationscenter (1987) *Virksomhedsdemokrati. Overskudsdeling. Økonomisk demokrati. Medarbejdervirksomheder. Investeringsstyring. Arbejdspladsdemokrati. Moral.* En debatbog fra Midteroprørets Forlag. København: Midteroprørets Informationscenters Forlag.
- Midteroprørets Informationscenter (1987) *Sundhed, Samfund, Selvudvikling.* Debatbog fra Midteroprøret. København: Midteroprørets Informationscenters Forlag.
- Miljø- og energiministeriet (1995) *Natur- og Miljøpolitisk redegørelse 1995.*
- Moore, Barrington Jr. (1978) *Injustice. The Social Bases of Obedience and Revolt.* Stanford Connecticut: Ray Freiman & Company.
- Morgan, Gareth (1980) Paradigms, Metaphors and Puzzle-Solving in organization Theory. *Administrative Science Quarterly*, 25: 605-622.
- Morgan, Gareth (1984) Opportunities Arising from Paradigm Diversity. *Administration & Society*, vol.16 No.3:306-327.
- Morgan, Gareth (1993) *Imaginization. The art of Creative Management.* London: Sage Publications.
- Morgan, Gareth (1997) *Images of Organization.* 2nd. ed. London: Sage Publications.
- *Mossin, Aksel (1998) *Basisindkomst og fornyelse af velfærdsstaten.* Socialpolitik Efteråret 1998, Note 8. Københavns Universitets Økonomiske Institut.
- *Mossin, Aksel (1999) Socialdemokratier i trængsel på den tredje vej. *Økonomi og Politik nr. 3*:15-27.
- Møller, Iver Hornemann (1989) Fattigdommens baggrund. Polarisering af arbejdsmarkedet og dualisering af socialpolitikken, IN Mogens Holm (red.) *Det splittede samfund. Om fattigdom og dualisering i velfærdssamfundet.* Gylling: Samfundslitteratur:77-99.
- Møller, Iver Hornemann (1992) *Den danske velfærdsstats tilblivelse – et studie i klasser, magt og socialpolitik.* Frederiksberg:Samfundslitteratur.
- Møller, Iver Hornemann (1994) *Velfærdsstatens udbygning. Den anden socialreform 1933 – et studie i klasser, magt og socialpolitik.* Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Møller, Iver Hornemann (1996) Fra bistandslov og aktivering til fattiglov og stigmatisering

- ring. *Social Politik nr. 6*:10-13.
- Nelson, John S. (1998) *Tropes of Politics. Science, Theory, Rhetoric, Action*. Madison Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Nielsen, Holger K. (1994) *Fribed i fællesskab. Moderne socialisme*. Viborg: Samleren.
- *Nielsen, Tonny (1995) Lykketoft kan ikke garantere pensionen. *Ung Profil. Kristeligt Folkepartis Ungdom 12. årg. Nr. 2*.
- NOAH og Friends of the Earth (1995) *Mod et bæredygtigt Europa. Miljømæssigt råderum*. København: NOAH.
- Næss, Arne (1976) *Økologi, samfunn og livsstil*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Offe, Claus (1984) *Contradictions of the Welfare State*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Offe, Claus (1985) *Disorganized Capitalism. Contemporary Transformations of Work and Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Offe, Claus and Rolf G. Heinze (1992) *Beyond Employment. Time, Work and the Informal Economy*. Cambridge: Polity Press.
- Offe, Claus (1992) A Non-Productivist Design for Social Policies IN P. Van Parijs (Eds.) *Arguing for Basic Income. Ethical Foundations for Radical Reform*. London and New York: Verso:61-78
- Offe, Claus (1996) *Modernity & The State East West*. Cambridge: Polity Press.
- *Olesen, Aase (1993) Arbejde og velfærd. *SALT 2. årg. Nr. 3*:2-3.
- O'Riordan, Timothy (1996) Democracy and the sustainability transition IN William M. Lafferty and James Meadowcroft (eds.) *Democracy and the Environment. Problems and Prospects*. Cheltenham: Edward Elgar:140-156.
- Olson, M. (1982) *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation and Social Rigidities*, New Haven: Yale University Press.
- Paine, Robert (1981) The Political Uses of Metaphor and Metonym: An Exploratory Statement IN Robert Paine (Ed.) *Politically Speaking. Cross-Cultural Studies of Rhetoric*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues:187-200.
- Panduro, Bo (1995A) *Borgerløn. En undersøgelse af de økonomiske muligheder for indførelse af borgerløn i Danmark*. Institut for Statskundskab. Aarhus Universitet. Speciale.
- Panduro, Bo (1995B) Økonomisk profil af borgerlønnen. *SALT 4. årg. nr. 4*:11-13.
- Paris, Rainer (1978) Teser om double-bind-konceptets grænser. IN Birger Steen Nielsen og Elo Nielsen (red.) *Socialisationsforskning. Senkapitalisme og subjektivitet. En antologi med bidrag om Socialisationsteori, politisk psykologi og psykoanalyse*. Skjern: Borgen/Basis.
- Parsons, Wayne (1995) *Public Policy. An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis*. Aldershot: Edward Elgar.
- Patterson, James T. (1994) *America's Struggle against Poverty 1900-1994*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pepper, Stephen C. (1942) *World Hypotheses. A Study in Evidence*. Berkeley and Los Ange-

- les: University of California Press.
- Petersen, J.H. (1996 A) *Vandringer i Velfærdsstaten. 11 bidrag om velfærdsstatens legitimitet*, Gylling: Odense Universitetsforlag.
- Petersen, J.H. (1996 B) Værdier og interesser i socialpolitikken, *Politica* 28. årg. nr. 4: 440-52.
- Petersen, Lars Kjerulf (1998) Tekst- og diskursanalyse som sociologisk fremgangsmåde. *Dansk Sociologi* 9. årg. Nr. 2:39-60.
- Pierson, Christopher (1998) Contemporary Challenge to Welfare State Development. *Political Studies* XLVI:777-794.
- Polanyi, Karl (1944 og 1957) *The Great Transformation*. Reprint. Boston: Beacon.
- Polanyi, Michael (1964) *Personal Knowledge*. New York: Harper & Row.
- Politiken (1996) *Politikens retskrivnings- og betydningsordbog*. 2. udg. 1. opl. København: Politikens Forlag.
- Politiken (1996) *Politikens store nye NuDansk ordbog* 1. udg. 1. opl. København: Politikens forlag.
- *Poulsen, Finn (1994) Dansk Økonomi har ikke plads til borgerløn. *Arbejdslederen* Årg. 78. Nr. 1:18-20.
- Rasmussen, Erik (1969) *Ideologi og politik*. Horsens: Gyldendal.
- Regeringens Handlingsplan for miljø og udvikling (1988) *Opfølgning af anbefalinger i rapporten fra Verdenskommissionen om miljø og udvikling og i FN's Miljøperspektiv til år 2000*. December 1988. København: Miljøministeriet.
- Regeringen (1997) *Danmark som foregangsland. Danmark 2005*. København: Finansministeriet.
- Rein, Martin and Donald A. Schön (1977) Problem Setting in Policy Research. IN Carol H. Weiss (ed.) *Using Social Research in Public Policy Making*. Toronto: Lexington Books: 235-51.
- Rein, Martin (1983) Value-Critical Policy Analysis IN Daniel Callahan and Bruce Jennings (ed.) *Ethics, The Social Sciences, and Policy Analysis*. New York: Plenum Press:83-111.
- Rein, Martin (1986) Frame-reflective policy discourse, *Leyden Institute for Law and Public Policy. Working Paper. 3. October 1986*. Inaugural address, 17th October 1986. (extended version):1-27.
- Rein, Martin and Donald A. Schön (1994) *Frame Reflection. Towards the Resolution of Intractable Policy Controversies*. New York: Basic Books.
- Rhys-Williams, J. (1943) *Something to Look Forward to: A Suggestion for a New Social Contract*. London: MacDonald.
- Reich, Robert B. (1991) *The Work of Nations – a Blueprint for the Future*. Schuster.
- Riber Petersen, Pia (1984) *Nye ord i dansk 1955-75*. Dansk Sprognævn's skrifter 11.
- Rostow, W.W. (1963) *Den økonomiske udviklings faser*. København: Munksgård.

- Ryan, William (1971) *Blaming The Victim*. New York: PANTHEON BOOKS.
- SABAE (1979) *Arbejdsfrihedens spøgelse*. Århus: Husets Forlag.
- Sach, Wolfgang (1995) Fire veje til et samfund naturen kan tåle. *Global økologi nr. 3*:14-16.
- Salomonsen, Per (1992) *De unormale skal være normale*. Årbog for Institut 1, AUC:79-91.
- SALT (1992) 1.årg. Nr.6. december (Temanummer om Borgerløn).
- SALT (1994) 3. årg. Nr. 2. marts (Temanummer om Borgerløn).
- Samfundslæx* (1997) Redigeret af Carsten Svane Hansen, Peter Nørbæk Hansen og Palle Qvist. Haslev: Gyldendal Undervisning.
- Samfundskonomen (1996) Nr. 2: *Tema: Magt og modeller*.
- Schjødt, Johannes Peter (1993) *Velfærd eller uferd?* Haslev: Fremad.
- Schmidt, Erik Ib (1993) Tid og arbejde i nutid og fremtiden. IN Marianne Linnet og Charlotte Dalsgaard Nielsen (red.) *Fremtidens arbejde – det bele liv. Set i lyset af den teknologiske udvikling*. København: Teknologinævnet:13-21.
- Schmidt, Erik Ib (1997) *Red velfærdsstaten. Et debatoplæg*. København: Munksgaard. Rosinante.
- Schumacher, E.F. (1974) *Vækst eller velfærd. Økonomisk udvikling med mennesket i centrum* (»Small is Beautiful«). København: Gyldendal.
- Schwartz, Bente (1993) *Det gode liv. En debatbog*. Vejle: Kroghs Forlag A/S.
- Schön, Donald A. (1963) *Displacement of Concepts*. London: Tavistock.
- Schön, Donald A. (1994) Generative Metaphor: A perspective on problem-setting in social policy IN *Metaphor and Thought*, (Ed.) by Andrew Ortony. Second Edition repr. Melbourne: Cambridge University Press:137-163.
- Sen, Amartya (1982) *Choice, Welfare and Measurement*. Oxford.
- SID (1983) *Ud af Krisen!* Debatbog red. af Hardy Hansen m.fl. Fremad.
- Siim, Birte (1998) Det sociale medborgerskab. IN Jørgen Elm Larsen & Iver Hornemann Møller (red.) *Socialpolitik*. Viborg: Munksgaard.
- Skriftrækken Krise og Utopi (april 1979) *Vækst*. Red. af Inger Christensen, Niels I. Meyer og Ole Thyssen. København: Gyldendal.
- Skriftrækken Krise og Utopi (juni 1979) *Arbejde/arbejdsløshed*. Red. af Inger Christensen, Niels I. Meyer og Ole Thyssen. København: Gyldendal.
- Skriftrækken Krise og Utopi (Oktober 1979) *Energi*. Red. af Inger Christensen, Niels I. Meyer og Ole Thyssen. København: Gyldendal.
- Skriftrækken Krise og Utopi (1980) *Demokrati*. Red. af Inger Christensen, Niels I. Meyer og Ole Thyssen. København: Gyldendal.
- Skriftrækken Krise og Utopi (1980) *Krig og fred*. Red. af Inger Christensen, Niels I. Meyer og Ole Thyssen. København: Gyldendal.
- Skriftrækken Krise og Utopi (1984) *Grøn Økonomi. Markedsøkonomiens fallit?* Red. af Inger Christensen, Niels I. Meyer og Ole Thyssen. København: Gyldendal.
- Sløk, Johannes (1985) *Da Gud fortalte en historie*. Århus: Centrum.

- Socialkommissionen (1992) *Uden arbejde – overførselsindkomst til midtergruppen*. København.
- Socialkommissionen (1993) *Arbejde og velfærd – forslag til en ydelses- og aktiveringsreform for midtergruppen*. København.
- Socialkommissionen (1993) *Reformer*. Socialkommissionens samlede forslag. København
- Standing, Guy (1990) The road to workfare: Alternative to welfare or threat to occupation? *International Labour Review*, vol. 129 No.6: 677-691.
- Stiegler, G. (1946) The Economics of Minimum Wage Legislation, *American Economic Review* 36.
- Stone, Deborah A. (1988) *Policy Paradox and Political Reason*. Harper Collins Publisher.
- *Søndergaard, Jørgen (1994) Socialpolitik i defensiven. *AKF-nyt nr. 1:19-26*.
- *Sørensen, Per (1994) Det første skridt mod nye tider. *SALT 3. årg. Nr. 2:2-3*.
- Teknisk Landsforbund, (1993) *En ny arbejdsmarkedspolitik*. Et debatoplæg fra Teknisk Landsforbund.
- Theobald, Robert (1963) *Free Men and Free Markets*. New York: Clarkson N. Potter, Inc./Publisher.
- Theobald, Robert (1973) Guaranteed income tomorrow: toward post-economic motivation IN Fred Best (ed.) *The Future of Work*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, Inc:132-38.
- Thing, Morten (1998) Venstrefløjen i krise, men hvilken krise? *SALT 7. årg. Nr. 2:17-20*.
- Thomsen, Jens Peter Frølund (1996) Ny-gramsciansk teori: Diskursanalysen IN Heine Andersen m.fl. (red.) *Klassisk og Moderne Samfundsteori*. København: Hans Reitzels Forlag:171-80.
- Thomsen, Jens Peter Frølund Thomsen (1997) *Moderne politikbegreber. Introduktion til systemanalyse, marxisme og diskursanalyse*. Gylling: Systime.
- Thyssen, Ole (1976) *Utopisk dialektik*. København: Gyldendal.
- Thyssen, Ole m.fl. (1979) *Efter arbejdet. På vej imod fritidssamfundet*. Viborg: Gyldendal.
- Thyssen, Ole (1982) *Den anden natur*. Gylling: Vindrose.
- Thyssen, Ole og Mihail Larsen (1983) *Menneskeret*. Haslev: Gyldendal.
- Thyssen, Ole (1984) *Arbejdsløs – Arbejdsfri*. Haase
- Thyssen, Ole (1985) *Teknokosmos – om teknik og menneskerettigheder*. Viborg: Gyldendal.
- Thyssen, Ole, (1991) *Hvad kommer efter velfærdssamfundet? Om rigdom og arbejde*. København: Gyldendals Pamfletter.
- Thyssen, Ole (1995) Borgerkrig om lønnet arbejde. in *Praxis – praktisk filosofi*. København: Gyldendal:87-90.
- Titmuss, R. (1958) The Social Division of Welfare: Some reflections in the search for Equity, IN R. Titmuss, *Essays on the Welfare State*, London: Unwin Allan.
- Toffler, Alvin (1981) *Den tredje bølge*. Chr. Erichsens Forlag.
- Togeby, O. (1993) *Praxt I-II*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

- Tonboe, Jens (1998) »Marginalisering« og »integration« som ideologi. IN Palle Rasmussen m.fl. (red.) *Egne veje. Festskrift til Per Salomonsen*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag:145-162.
- Torpe, Lars (1994) Legitimitet og demokratisk fællesskab IN Johannes Andersen og Lars Torpe (red.) *Demokrati og politisk kultur. Rids af et demokratisk medborgerskab*. Herning: Systime: 11-56.
- Toulmin, Stephen (1974) *The Uses of Argument*. Cambridge: The University Press
- Van Parijs, Philippe (1992) Competing Justifications of Basic Income IN Philippe Van Parijs (ed.) *Arguing for Basic Income. Ethical Foundations for a Radical Reform*. London. New York: Verso.
- Van Parijs, Philippe (1995) *Real Freedom for All. What (if anything) can justify capitalism?* Oxford: Clarendon Press.
- Van Trier, Walter E. (1989) *Who Framed Social Dividend? A Tale of the unexpected. Some preliminary notes on the roots of »Social Dividend«, featuring J.E. Meade, A. P. Lerner, and G.D.H. Cole; as well as Joan Robinson – for starters*. Rapport 89/230. Studiecentrum Voor Economisch En Sociaal Onderzoek. Universitaire Faculteiten St. Ignatius. Antwerpen.
- *Vennerød, Christian (1983) *Arbejdstid – Levetid*. Århus: Husets Forlag.
- Vor Fælles Fremtid. *Brundtland-kommissionens rapport om miljø og udvikling* 7. opl. (1991) København: FN-forbundet og Mellemløst Samvirke.
- Wad, Peter (1990) Alternativ Samfundsanalyse – i CASA-regi. *Tendens nr. 2*:34-40
- Wadel, Cato (1981) Garantert Minsteinntekt – etablering av en »positiv« lavtlønnssektor? IN Else Øyen (red.) *GMI. Garantert minsteinntekt i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget: 71-80.
- Wadel, Cato (1984) *Det skjulte arbeid. En argumentasjon for et utvidet arbeidsbegrep*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Walter, Tony (1989) *Basic Income. Freedom from Poverty, Freedom to Work*. London New York: Marion Boyers.
- Wamsler, Jens (1993A) Borgerløn er ikke utopi. *SALT 2. årg. nr. 1*:7-10.
- Wamsler, Jens (1993B) Virkninger af De Grønnes borgerlønsmodel. *SALT årg. 2. Nr. 4*:3-5.
- Wamsler, Jens (1994A) Borgerløn eller kaos? *SALT årg. 3. Nr. 2*:38-39.
- Wamsler, Jens (1994B) DØS's indfaldsvinkel er for snæver. *SALT årg.3. nr. 2*:38-39.
- Watzlawick, Paul, John H. Weakland and Richard Fisch (1974) *Change. Principle of Problem Formulation and Problem Resolution*. New York: W. W. Norton & Company Inc.
- Watzlawick, Paul (1978) *The Language of Change. Elements of Therapeutic Communication*. New York: Basic Books, Inc. Publishers.
- White, Stuart (1997) Liberal Equality, Exploitation, and the Case for an Unconditional Basic Income. *Political Studies XLV*:312-326.
- Whiteside, Kerry H. (1997) French Ecosocialism: From Utopia to Contract. *Environmental Politics, vol. 6, No.3, Autumn*:99-124.

- Wolfe, A. (1989) *Whose Keeper?* Berkeley: University of California Press.
- Økonomiministeriet. Det økonomiske Sekretariat (1993) *Økonomisk oversigt. Dec. 1993*. København: Schultz Information.
- Øyen, Else (red.) (1981) *GMI. Garanteret minsteinntekt i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Zahle, Henrik (1997) *Menneskerettigheder. Dansk forfatningsret*. København: Christian Ejlers Forlag.
- Ås, Berit (1982) *Kvinder i alle lande... En håndbog i frigørelse*. København: Hans Reitzel.

II. Materiale fra de politiske partier

De Grønne

- De Grønne (1983) *Idé-program*.
- De Grønne (1987) *Program*.
- De Grønne (1990) *De Grønne går ind for borgerløn*. Pjece.

Det Radikale Venstre

- Det Radikale Venstre (1993) *Arbejde og ledighed. Landsmødeudtalelse 11-12. sept.* Nyborg.
- Helveg Petersen, Niels (1987 og 2.udg.1995) *Holdninger på tværs*. Det Radikale Venstre.

Nordjysk Radikalt Nyt

- (Keld Kollerup Kvist: »Oprør fra midten – behov for en ny politik.«, Camilla Kvist: »Arbejdsledighedens omfang. Undersøgelse af, hvorledes forskellige former for arbejdsløshed indgår i arbejdsløshedstallene.«, Jens Wamsler: »Borgerløn – et oplæg til De Grønnes landsmøde, september 1990.«, Torben Larsen: »Mere og bedre arbejde, godt fordelt til bedre uddannet og konkurrencedygtig arbejdskraft.« og Keld Kollerup Kvist, Inger Ottesen og Birgit Torlyn: »Borgerløn – en bæredygtig idé?«, Aase Olesen: »Arbejde og velfærd.«) nr. 2. 1993.

Radikal Politik

- (*Keld Kollerup Kvist: »Nye lapperier på arbejdsmarkedspolitikken.«, *Arne Højsteen og Åge Valbak: »arbejdsledighed og borgerløn.«) 13.10.93. (*Lisbeth Garnov: »Borgerløn harmonerer ikke med radikal politik.«) 2. 11.93. – (*Bente Samsing: »Borgerløn – en utopi«, »Kommentar af Thorkild Møller, formand for Landspolitisk udvalg«, »Kommentar af Hans Paludan.«) 28.12.93. – (*Boye Haure: »Borgerløn, grundskyld og frihed.«) 8.2.94. – (Hans-Jørgen Jagd: »Borgerløn ikke utopi.«) 22.3.94.

Enhedslisten

Enhedslistens nyhedsbrev

(Bruno Jerup Nielsen: »Samfundssikret løn til alle.«) Nr. 17. 1992 – (»Bekæmp arbejdsløsheden – ikke de arbejdsløse. Forslag til ny dagpengereform – uddannelses- og beskæftigelsespolitik.«) Nr. 18. 1992 – (Per Clausen: »For et radikalt socialistisk alternativ til kapitalistisk massearbejdsløshed.«, Kaja Liboriussen: »Samfundssikret indkomst? Samfundsløn? Borgerløn?«) Nr. 21. 1993 – (Karl Vogt-Nielsen: »Arbejdsbegrebet skal udvides.«) Nr. 22. 1993 – (Bernard Jeune: »Frihed fra arbejdet eller frigørelse af arbejdet? – oplæg om »samfundsløn« til bestyrelsesmødet den 27. febr.«) Nr. 23. 1993. – (*Ulf V. Olsen, Bruno Jerup Nielsen, Ole Brummer, Keld Albrechtsen: »Samfundssikret indkomst – nye og udvidede rettigheder til alle.«) Nr. 28. 1993. – (*Bernard Jeune: »Arbejdsfordeling, nye jobs og nye rettigheder.«, *Keld Albrechtsen, Ulf Olsen, Bruno Jerup og Ole Brummer: »Alternativt forslag til afsnit C.«) Nr. 2. 1994.

(*Bruno Jerup, Gunna Starck, Bente Møller, Helge Bo Jensen og Ulf V. Olsen: »Enhedslisten kæmper for borgerløn!«) Nr. 2. 1998. – (*Bruno Jerup m.fl.: »Mere Borgerløn! Forslag til principbeslutning om borgerløn.«) Nr. 5. 1998. – (*Christian Bundegaard: »Derfor Borgerløn!«) Nr. 7. 1998. – (*Benedicte Toftegård: »Borgerløn er en skrivebordsillusion med social slagside.«) Nr. 8. 1998. – (*Christian Graversen m.fl.: »Forsvar for borgerløn.«) Nr. 9. 1998. – (*Pernille Falcon, Ole Donbæk, Karsten Ditlevsen: »Der er 117 argumenter mod borgerløn – her er nogle af dem.«, *Keld Hvalsø: »Borgerlønsforslaget er usocialistisk.«) Nr. 10. 1998. – (*Susanne Flytkjær: »Børnearbejde, Marx og retten til indkomst.«, *Per Clausen: »Et nyt forsøg.«, *Line Barfod: »Borgerløn.«, *Ulf V. Olsen: »Endnu et forsvar for borgerløn.«, *Jens Peter Kaj Jensen: »Hvad borgerlønnen kan – og ikke kan.«) Nr. 11. 1998. – (*Borgerlønskonferencen 1. nov.) Nr. 13. 1998).

Kristeligt Folkeparti

Kristeligt Folkepartis Ungdom (1993) *Det nære Fællesskab. Handlingsprogram.*

Kristeligt Folkepartis Ungdom (1996) *Ungt oprør fra midten – et kristendemokratisk manifest.*

Kristeligt Folkeparti (1994) *Etik i Økonomien.* Arbejdsprogram nr. 27.

Retsforbundet

Ret og Frihed

(Kai Deigaard: »Nyt fra borgerlønsudvalget«) Nr. 3. 1994. (Svend Dinesen: »Ikke løn, men udbytte«) Nr. 4 1994, (»Borgerlønnen«) Nr. 5 1994 og (S. Dinesen: Strid om Kejserens skæg?«) nr. 7 1994, (»Retsforbundets landsmøde«) Nov. 1994 og (»Debatmøde om borgerløn«) nr. 9/10 1994

Socialistisk Folkeparti Folkesocialisten

(Nis Graulund Hansen: »Borgerlønnens pris«) Aug. 1992 og (»Borgerløn & Solidaritet for alle.« Tillæg til Folkesocialisten 6/94) nr. 6. 1994.

Socialdemokratiet

Socialdemokratiet, (1977) *Solidaritet, lighed og trivsel*. Principprogram.

Socialdemokratiet, (1992) *Det nye årbundrede*. Principprogram.

Socialdemokratiet, (1995) *Velfærd med vilje*. Debatoplæg om Fremtidens velfærdssamfund.

Socialdemokratiet, (1996) *Husk lige fremtiden*. Udkast til Socialdemokratiets arbejdsprogram 1996-2000.

Solidarisk Alternativ

Solidarisk Alternativ, (1993) *Udkast til minimumsprogram for Solidaritetslisten* 15. sept.

Solidarisk Alternativ, (1994) *Sådan afskaffer vi arbejdsløsheden*. Notat den 28. nov.

Venstre

Venstre, (1995) *Afstemmings- og debatoplæg. Mennesket frem for systemet*. Udkast til nyt principprogram for Venstre.

Venstre, (1995) *Mennesket frem for systemet*. Nyt principprogram for Venstre.

Venstre, (1996) *Velfærd og valgfrihed*.

III. Aviser

Berlingske Tidende

(*Inger Brochmann: »Vi har råd til familieløn«.) 27.10.82. – (*Niels Wismer: »Samfundsløn – en udvej.«) 17.11.82. – (*Niels Wismer: »Arbejdsløshed årsag til økonomisk krise.«) 11.12.83. – (*Klavs Krause: »En borger er sin løn værd.«) 15.9.86. – (*»Fru Olesens revolution« (interview med Aase Olesen) 8.4.93. – (Torben Nielsen: »Arbejdsløsheden kræver systemændringer.« Erhvervscommentar) 29.8.93. – (*Erik Christensen: »Borgerløn og velfærdssamfundets fornyelse«) 6.10.93. – (*Philip Heimbürger: »Borgerløn giver mange gevinster.«) 16.10.93. – (*Peter Haugen: »Borgerløn bragt pr. helikopter.«) 10.10.93 – (*Jørgen Hoppe: »Indfør børneløn.«) 10.11.93. – (Leder: »Nej til borgerlønnen.«) 10.12.93. – (*Kim Schaumann: »Borgerlønnen nægter at dø.«) 22.12.93. – (Niels I. Meyer: »Frivillig borgerløn er et led i solidarisk nytænkning.«) 9.1.94. – (Jens Wamsler: »Ja til borgerløn.«) 12.1.94. – (Frank Dahlgaard: »Skal vi alle være sociale klienter.«) 15.1.94 – (Henrik Gade Jensen: »Borgerløn gør os til statens slaver.«) 18.1.94 – (Jytte Andersen: »Meyers verden minder om Maos kul-

turrevolution.«) 25.1.94. – (*Knud Overø: Fra bistand til løn med nyt arbejdsbegreb.«) 20.2.94. – (Kirsten Ketscher: »Velfærdsstaten er ikke for de fattige.«) 8.4.94. – (»Borgerløn den eneste løsning«) 18.8.94. – (Hans Skov Christensen: »Borgerlønnen er lukket ind ad bagdøren.«) 20.9.94.

Børsen

(Niels Laurits Thygesen: »Høj arbejdsløshed garanterer konkurrenceevnen.«) 24.11.93. – (Finn Thorgrimson: Skraldemandsmodellen er for usolidarisk og passiv.«) 13.12.93. – (»Jelved: Delvis borgerløn når vi får råd til det.«) 5.1.94. – (Anders Ølgaard: »Borgerløn ad bagdøren«) 2.2.95. (Anders Ølgaard: »Noget for noget-princippet breder sig.«) 16.1.98.

Det Fri Aktuelt

(»De Radikale er kommet hjem igen.«) 13.9.93. – (»Borgerløn på bordet«) 22.11.93. – (Leder: »Farvel til borgerlønnen.«) 10.12.93. – (Jens Wamsler: »Vi har aldrig foreslået, at alle skal have 130.000 kr.«) 15.12.93. – (Marianne Jelved: »Skatten skulle stige ti procent.«) 18-19.12.93. – (Tema: Farvelfærd?) 31.12.93. – (Finn Thorgrimson: »Fagbevægelsen støtter tanken om arbejdsdeling.«) 12.1.94. – (»Vi skal opdrages til liv uden job.«) 31.5.94. – (*Niels Nielsen: »Der må indføres borgerløn.«) 9.8.94. – (»Fra arbejdsløs til arbejdsfri«) 20.10.94. – (Lotte Bundgaard: »Borgerløn er ikke vejen frem«) 24.10.94. – (*Niels Nielsen: »Borgerløn vil øge trygheden.«) 24.10.94. – (*Niels I. Meyer: »Misforståelser omkring borgerløn.«) 25.10.94. – (Mimi Jakobsen: »Borgerløn – nej tak«) 10.11.94. – (Jytte Andersen: »Lediges pligter og rettigheder.«) 16.11.94. – (*Erik Christensen: »Mimi og borgerløn.«) 16.11.94. – (*Ole Norling Christensen: »Borgerløn, jo tak.«) 25.11.94. – (Ulla Skærved: »Handlingsplan på tre meter og 85 centimeter.«) 8.12.94. – (Mogens Lykketoft: »Udfordringer i velfærdssamfundet.«) 23.3.95. – (Leder: »Viljen til fortsat velfærd.«) 24.8.95. – (*Erik Christensen m.fl. »Mens vi venter på borgerløn.«) 13.11.95. – (*Marianne Jelved: »Holdningsændring nødvendig.«) 16.11.95. – (Jacob Tietge: »Borgerløn belønner de asociale.«) 22.11.95. – (*Jens Wamsler: »Borgerløn og socialdemokrati.«) 29.11.95. – (*Erik Christensen: »Misinformation om borgerløn?«) 30.11.95. – (*Jacob Tietge: »Borgerløn ikke socialdemokratisk.«) 4.12.95. – (*Bruno Jerup: »Sikringssystem for alle.«) 5.1.96. – (*Ellen Brun: »Slip A-holdet løs!«) 15.1.96.- (Fokus-tillæg: Regeringsgrundlaget) 24.3.98.

Ekstra Bladet

(Leder: »Den forklædte fascisme.«) 21.10.94.- (»Kun jobs til direktører.«) 12.11.94.

Flensborg avis

(*Gustav Martens: »Gældbundne arbejdsstrælle uden historisk sidestykke.«) 15.12.84.

Frederiksborg Amts avis

(*Gustav Martens: »Borgerløn vil være en kompensation til alle.«) 8.10.86.

Information

(*Grete Rützou: »Borgerløn – arbejdsløshed – midteroprør.«) 28.6.82 – (*Karsten Hedemann: »Borgerløn eller kaos – humanistisk syn eller nyliberalisme«) 2.12.83. – (*Hanne Dam: »Frigiv kvinderne – udstyr børnene med borgerløn.«) 11.7.87 – (»Minister vil lempe på kontrol af de arbejdsløse.«) 10-11.7.93. – (*Søren Brier: »Borgerløn til »familiearbejdere««) 11.8.93. – (»Danskerne tror ikke at der er noget at kæmpe for« interview med Marianne Jelved) 14-15.8.93. – (*Erik Christensen: »Jelved og borgerløn.« (læserbrev)) 25.8.93. – (*Ernst Dahl: »Forhastet partidannelse.«) 1.9.93. – (*Erik Christensen: »Borgerløn, tvang og forbud.« (læserbrev)) 10.9.93. – (»De radikale vil åbne partiet«) 11-12.9.93. – (*Erik Christensen: »Velfærdsydelse eller borgerløn – på vej imod et paradigmeskift i arbejdsmarkeds- og socialpolitikken?«) 13.9.93. – (»Kvindelig skepsis over for pasningstilskud.«) 7.10.93 – (*Ejvind Larsen: »Livsstilsløse.« (leder)) 27.10.93 – (»Ret og pligt hænger sammen«) 10.12.93. – (Christine Antorini og Margit Kjeldgaard: »Kvinderne hjem til kødgryderne.«) 21.12.93 – (»Pusterum til ny idédebat.«) 24-26.12.93. – (Jens Wamsler: »En reel borgerlønsdiskussion, tak!«) 24-26.12.93. (»Dansk Metal lancerer »smede-modellen««) 14.1.94. – (Jørn Loftager: »At klare sig selv«) 14.1.94 – (Søren Kolstrup og Karl Vogt-Nielsen: »Ud med borgerløn.«) 18.2.94. (*Jesper Jespersen og Niels I. Meyer: »Hvor dyr er borgerlønnen egentlig?«) 23.2.94. – (*Mogens Lykketoft: »Om igen, Jespersen og Meyer!«) 26-27.2.94. – (*Ernst Dahl: »Borgerløn er ikke svaret.«) 1.3.94. – (*Niels I. Meyer: »Lykketoft på vildspor.«) 5-6-3.94. – (*Erik Christensen: »5.000 kr. skattefrit pr. måned.«) 14.3.94. -. – (*Kim Behnke: »Den umoralske borgerløn.«) 24.3.94. – (*Ellen Brun: »Velfærd uden formynderi.«) 29.3.94. – (*Torben Krogh: »Den selvskabte borgerløn.«) 23.4.94. – (*Bodil Foerlev: »Askaf junglen af ordninger.«) 23.4.94 – (*Ellen Brun: »Fra formynderi til frigørelsesprojekt.«) 25.8.94. – (*Jens Fromsejer: »Rådighed« (læserbrev om borgerydelse) 7.9.95. – (»Ansvar skal staves med S« interview med Verner Sand Kirk) 13.9.95. – (»Vi er nødt til at tage hånd om det enkelte menneske« interview med Anders Fogh Rasmussen) 22.9.95. – (Jørn Loftager: »Det nye økonomiske paradigme.«) 28.12.95. – (Erik Christensen: »Sprog er politik og magt«) 30.1.96. – (Erik Hansen og Pia Jarvad: »Om nye ord.«) 24-25.2.96 – (*Erik Christensen: »Tør Venstre?«) 5.6.96. – (Jørn Loftager: »Overførselsstaten er god nok«) 13.2.97.

Kristeligt Dagblad

(*»De fleste kan se fordelene ved borgerløn.«- interview med Per Sørensen) 9.12.93. – (*Aase Olesen: »Nytår – status og nytårsforsæt.«) 31.12.93.

Land og Folk

(*Lars Sidenius: »Klassekamp og borgerløn: måske er der mulighed for en »markedsøkonomi med socialistisk basis«?) 1.2.90.

Morgenavisen Jyllands-Posten

(*Erland Knudsen: »Førtidspension/borgerløn?«) 2.11.90. – (*»HK: Borgerløn til ledige.« (Kim Simonsen) 13.5.92. – (Per Sørensen: »Arbejde for at leve, eller...«) 6.11.92. – (»Venstre-borgmester: Indfør borgerløn.«) 22.3.93. – (Boye J. Haure: »Den store samfundsreform.«) 8.10.93 – (Henning Rasmussen: »Den tredje vej: kreativitetens.«) 9.10.93 – (*Klaus Schultz: »Frihed i grøn hverdag.«) 27.10.93. – (Ole Wagner: »De der har lyst skal arbejde.«) 3.11.93 – (Per Sørensen: »Kuren forværrer lidelsen.«) 10.11.93. – (Jytte Andersen: »Plads til alle uden borgerløn.«) 14.11.93. – (»Jelved: »Udelukket af indføre borgerløn.«) 7.12.93. – (*Erik Christensen: »Borgerløn og krisen«) 8.12.93. – (Leder: »Et utopisk regnestykke.«) 10.12.93 – (»Drømmen om borgerlønnen.«) 12.12.93. – (»Folkelig opbakning til skraldemandsmodellen.«) 13.12.93. – (*Peter Ravn Jepsen: »Borgerløn er ikke bistandshjælp.«) 16.12.93. – (*Knud Hansen: »Lad os få den borgerløn.«) 17.12.93. – (*Klaus Schultz: »Borgerløn – den tredje vej.«) 26.12.93. – (*Jørn Loftager: »Velfærd til diskussion«) 4.1.94. – (*Lars Kalsen: »Borgerløn, et dårligt redskab«) 17.1.94. – (*Irma Henriksen: »Bevægelse for borgerløn.« (læserbrev)) 23.4.94. – (Ole M. Nielsen: »Opsving søges bortforklaret«) 11.7.94. – (*Klaus Schultz: Metodevalg med borgerløn.«) 10.7.94. – (*Kai Deigaard: Illusionen om fuld beskæftigelse.) 26.8.94. (*Keld Kollerup Kvist: »Familien som valgmulighed.«) 30.10.94. – (*Aage Adalberth: »Borgerløn – en død sild.«) 13.11.94. – (Erik Christensen: »Apartheid og borgerløn.« (læserbrev)) 22.12.94. – (*Jannick Storm: »Borgerløn og lønnede borgere.«) 19.2.95. – (*Martin Nielsen: »Borgerløn til alle.«) 26.2.95. – (»Borgerløn ad bagdøren« – (dagpengekulturen)) 26.2.95 – (»Vi har sendt forkerte signaler« Samtale med Marianne Jelved) 19.11.95. – (Anders Fogh Rasmussen: »Retten til frihed«. Og Mogens Lykketoft: »Solidariteten lever.«) 22.2.98.

Politiken

(Gunnar Thorlund Jepsen: »Nulindkomst og retfærdigt skattesystem.«) 7.6.74. – (*Niels Højlund: »Borgerlønnen er indført: men vi har ikke taget konsekvensen.«) 18.6.82. – (Per Sørensen: »Arbejdets forbandelse.«) 13.4.92 – (Niels I. Meyer: »Arbejdsløsning«) 25.11.92. – (*Eva Rude: »Borgerlønnen banker på.. Man glemmer kvinderne i debatten om ledigheden nu og tidligere.«) 5.1.93. – (*»Noget at rive i.«- interview med Aase Olesen) 27.1.93 – (*Aase Olesen: »Reform for flere job. Forenkling af indviklede regler.«) 15.4.93. – (Jytte Andersen: »Borgerløn er ikke vejen til fremtiden«) 1.9.93. – (*Erik Christensen: »Borgerløn til alle. Det vil altid kunne betale sig at arbejde.«) 10.9.93. – (*Asbjørn Haugstrup: »Lediggang er roden til nye muligheder. Borgerløn

giver frihed – Lad folk få lov til at vælge.«) 25.9.93. – (Jytte Andersen: »Borgerløn løser ikke ledighedsproblemet«) 27.9.93 – (*Jens Wamsler: »Borgerløn er vejen. Arbejdsministeren bør overvinde sine betænkeligheder.«) 7.10.93. – (*Erik Christensen: »Borgerløn.« (læserbrev)) 10.10.93 (Jytte Andersen: »Nye mål for de arbejdsløse.«) 25.10.93 – (*»Opsang fra Aase. Socialkommissionen slukker og lukker.«) 25.11.93. – (Marianne Jelved: »Borgerløn – en utopi.«) 9.12.93. – (Niels I. Meyer: »Som om det var bestilt arbejde.«) 11.12.93. – (*Age Valbak: »Ydere og nydere. Borgerløn deler os i to grupper.«) 5.12.93. – (*Lauge Dahlgaard: »Borgerløn.« (læserbrev)) 14.12.93 – (*Jens Wamsler: »Borgerløn.« (læserbrev)) 16.12.93. – (Marianne Jelved: »Den går ikke med borgerløn«) 26.12.93. – (»Bistandslov kvæles af sin succes«. Interview med Kirsten Ketscher) 23.4.94. – (*Jann Sjursen: »Nye gode værdier. Arbejdsbegrebet ændrer sig.«) 6.6.94. – (*Kristian Sloth: »Borgerløn« (læserbrev)) 25.7.94. – (»Sidste tilbud til langtidsledige. Og det kan de ikke sige nej til.« (interview med Mogens Lykketoft)) 22.10.94 – (Erik Christensen: »Modstridende tale om rådighedsreglerne.«) 30.10.94. – (Jytte Andersen: »Ledige skal stå til rådighed.«) 17.11.94. (Hamid El Mousti: »Kom så med den borgerløn.«) 22.11.94. – (*Jørgen Elikofer: »Ingen velfærd uden værdier.«) 3.12.94. – (*Peder Voetmann Christiansen: »Klicheer fra jernet.«) 8.12.94. – (Jørn Loftager: »...og hvad er problemet?«) 23.10.95 – (*Erling Olsen: »Jul i Over-Danmark og Under-Danmark.«) 24.12.95. – (*Erik Christensen: »Ret og pligt i velfærdssamfundet. Ideologisk kolbøtte i Socialdemokratiet.«) 4.1.96.

Weekendavisen

(*»Noget for noget eller borgerløn«) 9.2.90.

Vendsyssel Tidende

(*Helle Ottesen: »Flere fluer med et smæk.«) 25.9.87.

Aalborg Stiftstidende

(*Birgit Torlyn: »En grøn borgerløn«) 16.8.92. – (* Mogens Hindsberger: »Vort begreb om arbejde er ikke fulgt med tiden.«) 21.3.93. – (»SF i nyt opgør om EF. Men først fik regeringen smæk.«) 8.5.93. – (*Keld Kollerup Kvist: »Borgerløn vil rette skævhederne.«) 18.7.93. – (*Keld Kollerup Kvist: »Borgerløn vil betyde større personlig frihed« (læserbrev) 3.8.93. – (*Erik Christensen: »Borgerlønens farve.« (læserbrev)) 28.8.93. – (*Majken Kjer Johansen: »Borgerløn vil skabe flere job.«) 30.11.93. – (Leder: »På eget ansvar.«) 14.12.93. – (*Keld Kollerup Kvist: »Borgerløn øger person-frihed.«) 4.9.94. – (*Majken Kjer Johansen: »Borgerløn til alle en løsning.«) 25.9.94. – (»Borgerløn eller barbari« interview med Ellen Brun) 21.8.94.

Aarhus Stiftstidende

(*Niels I. Meyer: »Borgerløn og beskæftigelse«.) 14.1.85.

IV. Andre blade

Magisterbladet

(»Mere tid til Vorherre.« interview med præsteforeningens formand, Kjeld Holm) nr. 1. 1994.

Mandag Morgen

(Leder: »Fra fuld beskæftigelse til fuld forsørgelse.«) »Ledighed: Opsvinget knækker ikke væksten i forsørgerbyrden.«) Nr. 1. 1995. – (Velfærdssamfundet: »Velfærdskommission kommer ikke med kriseløsning.«) Nr. 2. 1995 – (Arbejdsmarkedet: »Arbejdsministeren ønsker kulturrevolution i dagpengesystemet.«) Nr. 33. 1995 – (Politik: »Økonomiministeren: Al lovgivning skal tilpasses en ny kultur«) Nr.43. 1995.

Press

(»14 år efter: Det fortrængte oprør«) nr. 78. 1992.

På vej – til et humant ligevægtssamfund. Udgivet af »Midteroprøret«

Nr. 4. 1982 – (»På vej interviewer Mogens Lykketoft.«) Nr. 1. 1983. – (»Inspirerende møde om borgerløn og beskæftigelse.« med udtalelse af Ingelise Kofoed, SF) Nr. 2. 1983 – (»På vej interviewer Ebba Strange, SF.«) Nr. 3. 1983 – (»..det er ikke alt græs, der er grønt.« Interview med Svend Auken, lektor Hans Aage: »Der skal flyttes piloteringspæle.«) Nr. 8. 1983 – (NIM: »Ungdom, borgerløn og fred.«) nr. 8. 1984. – (»Et arbejderflertal skal kunne fungere i praksis – og samarbejde med græsrodderne.« Interview med Holger K. Nielsen, SF) Nr. 6. 1986 – (Niels I. Meyer: »Internationalt møde om borgerløn.«) nr.7 1986 – (Interview med Anker Jørgensen: »Harmonisering: Løfte dem op, der ligger lavt, men ikke trykke dem, der ligger højt.«, Interview med Niels Helveg Petersen: »Visioner er vigtige, men ord er taknemmelige.«, Ivar Nørgaard, SD: »Borgerløn«, Aase Olesen, RV: »Selektiv borgerløn – et skridt på vejen.«, Ebba Strange, SF: »Borgerløn.«, Niels I. Meyer: »Et midteroprørsk valgprogram«, Leder: »Borgerløn i vor tid?«) Nr. 6. 1987 – (Jesper Jespersen: »»Oprør fra midten« og den økonomiske debat«, Flemming Kofod-Svendsen: »Borgerløn – en spændende idé.«) Nr. 1. 1988.

Social Politik. Udgivet af Socialpolitisk Forening

(Birgitte Andersen: »Brugernes Socialkommission på banen.« Aase Olesen: »Polariserin-

gen må standses.« Jytte Andersen: »Et frisk pust fra de lediges rækker.« Karen Jespersen: »Aktivering for dem, der behøver et skub.«) Nr. 2. 1993 – (*Erik Christensen: »Borgerløn og helhedstænkning.«) nr. 1. 1994. – (Jørgen Goul Andersen: »Arbejdsløshed, polarisering og solidaritet.«) Nr. 4. 1995. – (Iver Hornemann Møller: »Fra bistandslov til aktivering til fattiglov og stigmatisering.« Kirsten Ketscher: »Mellem skøn og ret og pligt.«) Nr. 6. 1996.

Social Rapport.

Udgivet af Center for Alternativ Samfundsanalyse (CASA)

(Henning Hansen: »Visioner om en ny socialpolitik«) Nr. 4. 1992. (»Aktivering og arbejdsløshed«) nr. 6. 1993 og (»Kritiske kommentarer til Socialkommissionenes rapport«) nr. 7. 1993.

V. Telefoninterviews

1. Kai Deigaard, Retsforbundet (formand for borgerlønsudvalget). Den 31.8.96.
2. Thorkild Møller, Det Radikale Venstre. (formand for borgerlønsudvalget). Den 30.8.96.
3. Bent Willerslev, Forening for Borgerløn. (initiativtager til forening). Den 31.8.96.

Figurindeks

Figur 1. Sammenhængen mellem arbejde og indkomst i velfærdssamfundet	27
Figur 2. The rhetorical tetrad: The four devices	48
Figur 3. Eksempler på skift i synsgestalt	70
Figur 4. Karakteristik af »Det ufærdige«	90
Figur 5. C.C. Fields kvindebilleder: Den unge og den gamle kvinde	110
Figur 6. Frasers to idealtyper for en post-industriel velfærdsstat	164
Figur 7. Frasers model for kombinationer af redistributions- og anderkendelsespolitik	174
Figur 8. Oversigt over de forskellige paradigmer	187
Figur 9. De forskellige samfundsvidenskabelige paradigmer set som forskellige fortællinger	189-90
Figur 10. Sammenhængen mellem paradigmeskabernes ideologiske udgangsposition, politiske diskurser (strategier) og tekniske forslag	198
Figur 11. De forskellige paradigmers udtryk for værdi- og paradigmeskift	200
Figur 12. Borgerlønstankens fire metaforiske niveauer	203
Figur 13. Borgerlønsmetaforer i forskellige rammefortællinger	205
Figur 14. Den danske borgerlønsdebat struktur	210-11
Figur 15. Oversigt over de gamle og nye fortællinger hos borgerlønstankens ideologiske og videnskabelige pionerer i 1970'erne og 1980'erne	257
Figur 16. Forholdet mellem arbejde og livskvalitet	387
Figur 17. En multidimensional definition af universalistiske velfærdsstatssystemer ..	436
Figur 18. Grundmetaforenes prioritering i forskellige velfærdsstatsmodeller	447
Figur 19. Forskellige politiske diskursers prioriteringer af delpolitikker i 1990'erne	450
Figur 20. Typer af »reaktionær« borgerlønsretorik	452-54
Figur 21. Typer af »progressiv« borgerlønsretorik	455-56
Figur 22. Borgerløn brugt som metonymi og negativ stereotypi	458
Figur 23. Samfundets dobbeltbindinger og borgerløn som opgør med disse	459

Emne- og personindeks

De forskellige angelsaksiske begreber for borgerløn er samlet under »basic income«, og de forskellige danske begreber er samlet under »garanteret mindsteindkomst«.

A

- abduktion 44, 48
- Abrahamson, Peter 395, 404-05, 430, 445, 508
- Adler-Karlsson, Gunnar 216-17, 218-27, 248, 252-63, 281, 330, 454, 485-86
»klatrementalitet« 223
- Adolphsen, Jes 40, 76
- Agryis, Chris 75
- aktivering 16, 23, 25-26, 27, 297
»aktiv«/»passiv« 25-27, 89, 353
aktiveringspligt 32, 35
»aktiv/passiv-ydelser« 25
»blaming the victim« /»blaming the system« 494-95
»fair workfare« 489
»Gør din pligt, kræve din ret« 339-41
»nyde efter behov og yde efter evne« 246
reciprocitet 483-85
»ret og pligt« 34-36, 226, 312, 319, 323, 339-41, 347, 398-99, 481-82, 485-92
rådighedspligt 31, 297, 363
social værnepligt 229, 250, 256, 319, 485-86, 491-92
workfare 438, 489, 493-94
»yde for at nyde« 34, 481-82
- Albertsen, Niels 47
- Althusser, Louis 170
- Andersen, Bent Rold 487-88
- Andersen, John 33, 395, 401-04, 407-09, 430, 442-43, 445, 453
- Andersen, Jørgen Goul 158, 288-89, 430-38, 443, 445
- Andersen, Yvonne Herløv 346
- Andersson, Jan Otto 18, 330, 499-500, 509
- arbejdsbegrebet 24-25, 302, 354, 411
arbejde/indkomst 27
arbejdsfrihed 225, 246-47, 253, 258, 316, 364, 402, 448
arbejdsfrie indkomster 27
arbejdsløshed 23, 128-29, 131, 146, 281, 285-86, 298, 303-04, 319
»arbejdsløshedskultur« 386-88
arbejdspligt 227
»arbejdssamfundet« 134, 196, 238-39
»arbejdstvang« 225-26, 236, 246, 327, 364, 448
»gør-det-selv-arbejde« 411
husarbejde 24, 27, 254-55, 419-23, 425-29
lokalsamfundsarbejde 303
omsorgsarbejde 24, 27, 422-23
samfundsnyttigt arbejde 236
»skjulte arbejde« 24-25, 27-28
»statusarbejde« 428-29
uformelt arbejde 428-29
- Arendt, Hannah 226, 253
- Atkinson, A.B. 490
- autonomi 96, 114, 127, 138-39, 141, 147-48, 149-52, 159, 175, 183, 195-96,

200, 203, 205, 206-07

B

Ballod, Karl 219

basic income 18-20, 142, 176, 197-98 (forskellige engelske begreber) (Bill Jordan og Claus Offe, Samuel Brittan)

citizen's income 18

citizen's wage 18

credit income taxation (CIT) 19

guaranteed income 18, 197-98

(Herman Daly og Jürgen Habermas)

negative income tax (NIT) 18-19, 198 (Claus Offe)

positive income tax 102-03, 198

(Herman Daly)

social credit 18

social dividend 18, 178-80, 197-98

(Bill Jordan, Samuel Brittan)

social wage 18, 165, 198

state bonus 17-18

universal basic income scheme 165-66, 197-98 (Nancy Fraser)

universal benefit 18

unconditional basic income (UBI) 483

Basic Income European Network (BIEN) 16, 18, 95-96, 30-31, 142, 268, 306, 330, 485

Basic Income Reseach Group (BIRG) 18, 142

Bateson, G. 87

dobbeltbindinger (double bind) 87-89, 92, 348, 417, 458-59

Beck, Ulrich 491

Bellamy, Edward 17

Behnke, Kim 458

Best, Fred 17, 406

Bild, Tage 290

Birkholm Klaus 410, 412, 416

Bjerg, Svend 61

Bjerre, Poul 271-72, 283

Bjørn, Claus 500-01, 507

»den danske utopi« 496-508

Bjørge, Tore 59

borgerlønsbegrebet 20, 22-23, 464

»borgerløn ad bagdøren« 338-49

borgerlønsfortællinger 92, 144, 154, 205, 257-58, 282-84, 333-36

borgerlønskonferencer 330

»borgerlønslignende system« 350, 366, 431-35

»borgerlønsmentalitet« 349-50

borgerlønsstat« 314, 349

sabbatsborgerløn 268, 279

ungdomsborgerløn 268

økonomiske/tekniske modeller for borgerløn 335-36, 376-83, 462-63, 478-80

det holistiske borgerlønsbegreb (mangelformålsinstrument) 200-08 (se også kontrakter (nye))

se også grænse for naturudnyttelsen (ligevægtsøkonomi) (Daly)

grænse for commodificering (decommodificering) (Habermas, Jordan og Offe)

grænse for klientgørelsen (fuldendelse af det sociale medborgerskab) (Jordan, Habermas og Fraser)

kønsmæssig balance (retfærdighed) (Fraser og Jordan)

ny form for ejendomsret (retfærdig fordeling af ressourcer) (Brittan)

Borgnakke, Karen 88

Boulding, Kenneth 109, 116

Bourdieu, Pierre 77-81, 93, 161, 358, 466, 484

- doxa 78-80, 171, 466
 felt 78-81, 93, 209-10
 habitus 79
 heterodoksi 78-81, 466
 kættereri 78-81
 ortodoksi 78-81, 466
 scene 209-10
 samfundsvidenskabelige scene 430
 statslig problemdefinition 78, 359
 »det universelle« 484
- Brittan, Samuel 96, 176-84, 187-201, 207
 metodologisk individualisme 194-95
- Brown, R. H. 47, 50, 54
- Brugernes Alternative Socialkommission
 295-300
 Andersen, Birgitte 299-300
 samfundsplejefond 295-96
- Brun, Ellen 330-31, 455-56
- Bryld, Claus 497
- Buchanan, J. M. 157
- Burke, Edmund 86
- bæredygtig udvikling 29-31, 34, 100-102,
 187, 189, 196, 200, 203, 205, 217,
 259-60, 305, 334-35, 469-76
 Brundtland-rapporten 29-31, 470-
 76
 bæredygtig vækst 470-73
 Lokal Agenda 21 473
 svag/stærk bæredygtighed 475
 økologisk råderum 475-76
- C**
- Callesen, Gerd 339
- Carlsen, Søren 418
- Carstens, Anette 493, 495
- CASA 394-409, 417,18, 425-26, 442-43
 Hansen, Henning 401
 Hansen, Finn Kenneth 405-06
 hverdags-solidarisk strategi 396-97,
- 404-05
- Casey, Bernard 493
- Christensen, Erik 22, 201, 291, 318, 342,
 456, 469, 474, 491, 503
- Christensen, Hans Skov 348, 454
- Christensen, Inger 266
- civile samfund 34, 43-44, 149, 308, 416
- Cobb, John B. 98, 116
- Cole, G.D.H. 17, 154, 178
- Coşgel, Metin M. 64
- Cramer, Jens 59
- D**
- Dahl, Tove Stang 420, 423-24
- Daly, Herman E. 96, 98-116, 187-201,
 454, 462, 476
 fag-gudedyrkelsen 106, 187
 fællesskabsøkonomi 111-12
 »krematistik« 106-07
 ligevægtsøkonomi 100
 ligevægtsøkonomiens grundproble-
 mer:
 »bæredygtighedsproblem« 98-99
 »effektivitetsproblem« 98-99
 »retfærdighedsproblem« 98-99
 »malplacerede konkretions fejl«
 104-06
 »økonomia« 106-07
- Dahlgaard, Frank 458
- deduktion 44, 48
- De Grønne 284, 328-29
 Wamsler, Jens 328, 331, 381-82,
 456, 480
- dekonstruktion 93, 158-59, 161, 166-71
- Delors, Jacques 508
- Derrida, Jacques 161
- den danske velfærdsstats-model 368-70,
 431-38
 »det fælles bedste« (>the Common

- Good«) 98,114, 152-54
- Det Radikale Venstre 276, 322-24, 343-44
- Dræbye, Tage 274, 410, 413
- Jelved, Marianne 322, 343, 345-47, 349, 355-56, 359, 382, 453, 486
- Larsen, Torben 322
- Møller, Thorkild 323, 343
- Olesen, Aase 276, 286, 294, 298-99, 309-10
- Petersen, Niels Helveg 276
- Det Økonomiske Sekretariat (DØS) 376-83
- diskurs 42, 81-82
- aktiveringsdiskurs 338, 448-451, 488-96
- alternativ moddiskurs 43, 206, 296, 473
- borgerlønsdiskurs 293, 332-35, 337, 393, 450
- diskursanalyse 64, 81-85, 92-94
- diskursskift 43-44, 198, 207-08, 211, 448-51, 504-05
- grøn vækst-diskurs 470-73
- hegemonisk diskurs 43, 206-07, 285, 337-38, 357-60, 388-89, 448-49
- liberal markedsdiskurs 450
- socialdemokratisk velfærdsdiskurs 450
- venstre-socialdemokratisk bæredygtighedsdiskurs 450
- Douglas, C.H. 197
- dualistiske klassifikationer 81, 92, 166-67, 254-55, 458-59
- E**
- Edmondson, Ricca 47
- Ehrenfest-Afanassjewa, T. 219
- Ekstrand, Lasse 16, 357
- Engels, F. 448
- Enhedslisten 325-27
- Enrum, Niels 410, 413
- Esping-Andersen Gösta 120
- EU 379, 507-08
- F**
- fagbevægelsen 272-73, 302
- LO 293, 302
- SID 273, 410
- Teknisk Landsforbund 302, 333
- Auken, Gunvor 311, 410-11, 413, 415, 458
- Børsting, Harald 410
- Demsitz, Magnus 273. 279
- Elikofer, Jørgen 452
- Hansen, Hardy 273, 279
- Larsen, Finn 302
- Fairclough, Norman 82
- Ferge, Zsuzsa 488
- Field C.C. 110
- Fischer, Iving 116
- Fischer, Jean 410, 413-14, 416, 458
- Foged, Britta 419
- foregangsland 262-63, 505-08
- forståelsesramme-begrebet 44, 46, 65-66, 76-77, 92
- forsørgelse
- familieforsørgelse 89, 399-400, 421
- forsørgelsespligt 31, 391-93, 424-25
- forsørgelsestrekant 420-24
- »forsørgerkultur« 350, 386-88
- Grundloven 26, 362, 391-93, 421
- offentlig forsørgelse 31, 393, 399, 421
- omsorgsforsørgelse 420-22
- pengeforsørgelse 420-22
- selvforsørgelsespligt 31, 362, 391-93, 421
- fortællebegrebet 61-64

- borgerløns-fortællinger 92, 144, 154, 205, 257-58, 282-84, 333-36, 508-09
- fortælling om bæredygtig udvikling 28-31, 189, 205, 257-59, 334-35, 465-76
- fortælling om økonomisk vækst 28-31, 189, 205, 257-59
- fortælling om at sætte grænser (nye kontrakter) 508-09
- »forsikrings-fortælling« 369-70
- gamle fortællinger 28, 166, 189-90, 256-58
- historisk fortælling 209, 477
- kættersk fortælling 31, 430, 466-67
- ny(e) fortællinger 15, 28, 145, 198-90, 256-58
- politisk fortælling 15
- potentielle borgerlønsfortælling 368-70
- »progressiv« fortælling 85, 92
- rammefortælling 43, 204-6 (universelle, store, små, tekniske), 283, 465
- skjult borgerlønsfortælling 423-24
- socialdemokratisk velfærdsfortælling 146-47, 220
- store fortællinger 63
- teknisk (borgerløns) fortælling 43, 205-06, 283, 33, 463, 478-80
- teoretisk fortælling 39, 465
- »tredie vejs fortælling« 190-192
- »borgerløn som urealistisk fortælling« 438
- utopisk fortælling 211, 226, 235, 240, 268, 334
- Foucault, Michel 139, 161
- Fourrier, Charles 17
- Fraser, Nancy 96, 160-75, 187-201, 417, 482
- afhængighed 167-68, 170
- free-riding 165-66, 482
- »lønarbejdsmodellen« (vedr. fordeling af arbejde og omsorg) 162-65
- omsorgsmodellen (vedr. fordeling af arbejde og omsorg) 162-65
- recognition 174
- redistribution 174
- uafhængighed 167-68, 170
- Friedman, Milton 17, 405-06, 463
- »frivillig ledighed« 363
- Frost, Pernille J. 21-22
- fuld beskæftigelse 18-29, 225, 281-82, 296, 326, 361-62, 397

G

- Gabold, Ingolf 332
- garanteret mindsteindkomst (GMI) 18-20, 133, 365, 462-63 (forskellige danske begreber)
- basisløn 328
- basisindkomst 18, 464
- borgerindkomst 18, 464
- borgerlønsbegrebet 22-23, 464
- borgerstipendie 18, 245-51 (Niels Hoff)
- borgerydelse 18, 324-25, 464 (KFU)
- garanteret grundindkomst (Gunnar Adler-Karlsson) 218
- garanteret samfundsindkomst (André Gorz) 235
- husmoderløn 19
- kunstnerløn 20
- livsindkomst 236-37
- negativ indkomstskat 17-19, 203, 314, 462-64
- omsorgsløn 20
- »personrydelse« (Det Radikale Venstre) 322

- samfunds-(sikret) indkomst (Enhedslisten) 326, 464
 samfundsløn (Enhedslisten) 32, 325, 464
 Geertsen, Kirsten 425-26
 Georgescu-Roegen, Nicholas 116, 253
 Giarini, O. 308
 Giddens, Anthony 161, 489-90
 Gordon L. 167
 Gorz, André 216-17, 235-44, 252-63, 283, 295, 330, 401, 414, 440, 454, 485-86
 dualistisk utopi 240-41
 »økologismen« 242-44
 Gouldner, Alvin W. 71-73, 111, 259
 baggrundsantagelser 71-73
 grundperspektiver/grundpåstande 41-45
 Grundloven (arbejde og forsørgelse) 26, 362, 391-93, 421
 Gundelach, Peter 61
 Gusfield, Joseph R. 358-59
 »ejerskab til politiske problemer« 358-59
 Gutmann, Amy 489
 Gaardmand, Arne 383
- H**
- Habermas, Jürgen 96, 117-40, 161, 168-69, 187-201, 206-07, 307, 404
 »kolonisering« 125, 127-28, 189
 »patologiske« roller 123
 »forbrugerrollen« 125
 »klientrollen« 126
 »lønarbejdsrollen« 125
 »statsborgerrolle« 126
 klientgørelsen- frihedssikringen/frihedsunndragelsen 146-47
 Hajer, Maarten A. 83-84, 283, 357
 »problem-lukning« 83-84, 357
 »diskurs-lukning« 83-84, 357
 »story-lines« 83-85, 283
 Hansen, Erik 23
 Hansen, Per Krogh 50
 Hartnack, Justus 35
 Hayek, Friedrich 181, 183
 hegemoni 43, 82-84
 hegemoni-processer (se også Thomas Mathiesen)
 afmagt 84, 91
 ekskludering 43, 83-84, 91, 278-80, 335, 477-80
 inddefinering 84, 298-300, 336, 386
 inkludering 43, 83-84, 90, 278-80, 477-80
 uddefinering 84, 298-300, 336, 353, 386
 udgrænsning 337 (retorisk), 357-60 (institutionel), 443-49
 Hein, Piet 5, 38, 46, 95, 185, 216, 264, 285, 460
 Heinze, Rolf G. 129
 Hennestad, Bjørn W. 88
 Heradstviet, Daniel 59
 Hirschman, Albert O. 85-87, 352, 390, 451
 Hoff, Niels 216-17, 245-51, 253-63, 479, 482, 486
 Holmsgaard, Anne Grete 419
 Holmsgaard, Jørgen 46, 50, 61
 Hvelplund, Frede 32
 mangeformålsorganisation 32
 Højgaard, Lis 427-29
 Højholt, Per 271
- I**
- idé 42, 76-77, 203-04, 207
 Illich, Ivan 253, 261, 265, 307, 414
 kontraproduktivitet 261
 induktion 44, 48

industrialisme 306-07
integration på arbejdsmarkedet 402-03,
407-09

J

Jakobsen, Mimi 345-46, 360, 453
Jamieson, Kathleen Hall 88
Jarvad, Pia 20, 23
Jensen, Henrik Gade 458
Jensen, Leif Becker 93
Jensen, Pia Fris 290
Jepsen, Gunnar Thorlund 21, 463-64, 480
Jespersen, Jesper 267-68, 283, 332, 382,
462
Jessop, Bob 493
Johnson, Lyndon 17
Johnson, Mark 50-52, 465
Jordan, Bill 96, 142-59, 187-201, 306
Juncker-Jørgensen, Anita 419
Jørgensen, Charlotte 48

K

kapitalisme 51, 101, 112, 117, 119-24,
140, 176, 178-81
Keane, John 123, 402
Kemp, Peter 61, 63
Ketscher K. 392-93, 420-25, 445
Keynes, John Maynard 178-79
King, Martin Luther 17
Kingdon, John W. 277
Klamer, Arjo 53
klassifikationsmønstre 33, 77, 80, 81, 89
klientgørelse 201, 437-38
Knudsen, Jørgen 268, 271
Kock, Christian 47
Koestler, Arthur 232
Kolstrup, Søren 454, 501
Korremann, Grete 302-04, 334, 491
kommunitarisme 154-55, 191, 198, 409-10

kontrakter (nye) (se holistisk borgerløn-
begreb) 508-09
mellem menneske og natur (grænser
naturudnyttelsen)
mellem arbejde og kapital (grænser
for varegørelsen af arbejdskraften)
mellem stat og individ (grænser for
klientgørelsen)
mellem kønnene (grænser for den
økonomiske afhængighed)
mellem generationerne (sikring af
solidaritet mellem generationerne)
Kristeligt Folkeparti 276, 324-25, 419
Koføed-Svendsen, Flemming 276,
279
Kristeligt Folkepartis Ungdom 324-
25
Nielsen, Ole M. 325
Kuhn, Thomas S. 67-71, 101, 252, 469
normalvidenskab 57
paradigmeskift 43-44, 67-71, 73-76,
115-116, 142, 200, 207-08, 211
personligt paradigmat 70-71,
142, 219-20, 237
syns-gestalt 69-70, 110-111
tro 70-71, 116
kvindebevægelsen 162-65
kvindeforskere 417-30
Kærgård, Niels 390

L

Lakoff, George 50-52, 55-56, 354, 457,
465, 483
Lange, Oscar 178, 283
Larsen, Ejvind 410, 412-15
Larsen, Erik Vive 51
Larsen, Jørgen Elm 33, 395, 401-04, 407-
09, 430, 442-43, 445
legitimitetskrise 285

- Leonard, Thomas C. 53-54
 liberalisme 150, 180-84, 190-91, 200
 velfærdsstat 245
 rettighedsliberalisme 200
 Ligestillingsrådet 418
 Lind, Jens 431, 440-42, 446, 453-54
 Lippmann, Walter 52
 Loftager, Jørn 306-10, 330, 359, 446, 455-56, 462
 Lundkvist, Anders 492
 Lundquist, Lita 51
 Lübcke, Poul 76, 191
 Lynard, René 294
 Lyotard, Jean-Francois 63
 læring 73, 75-76
 double loop læring 75-76
 single loop læring 75-76
 lønarbejde 24-25, 235, 313, 320, 386, 397, 411, 428-29, 442-43
 lønarbejdsfordelingsstrategi 425-26
 lønarbejdsnormaliteten 31-32, 402
- M**
 Madsen-Mygdal, VJ. 247
 Malthus, Thomas 116
 markedsbegrebet 181-83, 192-94
 maksimumsindkomst 99-100, 107, 197-98, 218-19
 Marshall, T. H. 145, 169, 433, 496, 500
 Marx, Karl 116, 117-119, 124, 218, 269, 448, 498
 marxisme 117
 Mathiesen, Thomas (se også hegemoni-processer)
 »det ufærdige« 89-92, 280, 451, 477-80
 »det ufærdiges« arbejdsmetoder:
 »arenaudbrud« 91, 280, 336
 »informationsdrejning« 91
 »magtdannelse« 91, 336
 »præmislevering« 91, 280
 »sagsorientering« 91, 339
 modmagt 89-92
 »modmagtsskabelse« 91-92, 336
 McCloskey, Donald N. 48-50, 61
 Mead, Lawrence M. 494
 Meade, James E. 178-80
 Meldal, Lars 191
 metafor 41-42, 50-59
 borgerlønsmetafor 42 (»sikkerhedsnet«, »hængekøje«, »springbræt«), 58-59, 60
 grundmetaforer 54, 106, 221, 241, 446-48
 heuristiske metaforer 53
 konstitutive metaforer 53-54
 maskin-metafor 54, 107-08
 metaforiske niveauer 203
 »nuturant parent morality« (samfundet som en moderne familie) 55-56, 354
 pædagogiske metaforer 53
 root metaphors 54
 »samfundet set som en familie« 446-47
 »samfundet set som et marked« 446-47
 »samfundet set som et demokrati« 446-47
 stofskifte-metafor 107-08
 »strict father morality« (samfundet som en traditionel familie) 55-56, 354
 økonomi-metaforer 109
 metonymi 59-60, 352, 414-16, 457-58
 »midteroprøret« 264-66 (se også »Oprør fra midten«)
 Bech, Nis 274

Krause, Klavs 268, 462
 Meyer, Niels I. 18, 21, 228, 265,
 267-68, 273, 281, 329, 348, 382, 462
 Morville, Jesper 274
 Petersen, Kristen Helveg 228, 265
 Rützou, Grete 274
 Sørensen, Villy 228, 265

Mill, John Stuart 116
 Milner, Denis 17
 Moore, Barrington Jr 221, 484.
 Morgan, Gareth 54, 56-58
 Mortensen, Nils 61
 Mosca, Gaetano 86
 Myrdal, Gunnar 218
 Møller, Iver Hornemann 431, 438-42,
 446, 453-54, 502-04

N

narrative vending 61
 negativ stereotypi 414-16, 457-58
 neo-marxisme 190-91, 198
 Nixon, Richard 18
 NOAH 475-76
 normalitetsbegreb 26, 31-32, 58, 60, 247,
 402
 Nozick, Robert 183
 nye sociale bevægelser 174-75
 Næss, Arne 265

O

Oakeshott, Michael 183
 Offe, Claus 96, 117-40, 187-201, 207,
 308, 404, 454, 562
 commodificering 102, 119-23, 140-
 41
 decommodificering 119-123, 140-41
 Olson, M. 157
 Onsberg, Merete 48
 »Oprør fra midten« 216-17, 228-34, 248,

252-63, 454

O'Riordan, Timothy 475-76
 orlov 27, 292, 351, 385, 396, 403, 450
 outsiderere 210, 252, 300
 overførselsindkomster 27, 32-33, 285-86,
 360-61

P

Paine, Robert 60
 Paine, Thomas 16
 Panduro, Bo 306, 480
 paradigme 42, 76-77, 187
 arbejdsparadigme 117, 200
 feministisk paradigme 97, 160-175
 kommunikationsparadigme 117, 200
 kritisk samfundsvidenskabeligt para-
 digme 306
 liberalt ejendomsparadigme 97, 176-
 84
 ligestillingsparadigme 417
 »lønarbejdsparadigme« 427
 medborgerskabsparadigme 97, 142,
 187
 proceduralt retsparadigme 135, 137-
 38, 187
 retsparadigmer 137-38
 sociologisk paradigme 401
 velfærdsdemokrati-paradigme 96
 vækst-paradigme 44, 112
 økologisk-økonomisk paradigme 96,
 98, 187
 paradigmeanalyse 92-94, 97, 187
 Pareto, Vilfredo 86
 Paris, Rainer 88
 Parsons, Wayne 277-78
 Patterson, James T. 17-18
 Pepper, Stephen C. 54
 Petersen, Hanne 427-30
 Petersen, Lars Kjerulf 64

- Pierson, Christopher 497
 Polanyi, Karl 121, 192, 194
 Polanyi, Michael 71
 Porotnikoff, Olga 290
 post-industriell velfærdsstat 160, 164, 205
 post-industriell socialisme 205, 235
 problemløsning 69, 73, 261-62, 282, 287-88
 public choice 156-58
- R**
- Rawls, John 183
 refleksiv samfundsvidenskab 40-41
 Reich, Robert B. 412
 Rein, Martin 65, 81-82
 rekonstruktion 158-59
 retfærdighed 34, 98, 117, 149-50, 163, 176, 195-97, 203, 478-83
 kønsmæssig retfærdighed 162-65
 procedural retfærdighed 117, 139-40
 social retfærdighed 98, 187
 retorik 47-48
 ministrenes politiske retorik 344-52
 »progressiv retorik« 85-87, 454-57
 »history on our side thesis« (tesen om historiens nødvendighed) 86-87, 456
 »immanent-danger-thesis« (fare-tesen) 86-87, 456-57
 »mutual support thesis« (synergi-tesen) 86-87, 455-56
 »reaktionær retorik« 85-87, 309-10, 352-53, 390-91, 452-54
 »futility thesis« (nytteløs-tesen) 85-87, 352-53, 453
 »jeopardy thesis« (fare-tesen) 85-87, 352-53, 391, 453-54
 »perversity thesis«(forvrængnings-tesen) 85-87, 352-53, 452-53
 retorisk firkant 48
 retorisk udgrænsning 337
 retoriske vending 46-47
 Retsforbundet 327
 Deigaard, Kai 327
 Rhys-Williams, Lady Juliet 17, 248, 463
 Riber Petersen, Pia 23
 Robinson, Joan 178
 Rosted, Jørgen 360, 409, 411, 413
 Rorty, Richard 47
 Rostow, W.W. 218
 Ryan, William 495
- S**
- SABAE 295
 Sach, Wolfgang 472
 Salomonsen, Per 26
 SALT 294, 302, 315, 327, 329-30, 380, 443
 Samuelson, Paul 17, 406
 Schmidt, Erik Ib 28, 391-92, 465
 Schwartz, Bente 351
 Schumacher, E.F. 265
 Schön, Donald A. 51-53, 66, 81-82
 Sen, Amartya 181
 Siim, Birte 497
 Simmel, Georg 370
 skraldemandsmodellen 291-93
 Sløk, Johannes 61-63
 Socialdemokratiet 275, 311-14, 339-40
 Andersen, Jytte 298-300, 344-49, 351-52, 452, 458
 Auken, Svend 275, 506-07
 Bundgaard, Lotte 458
 El Mousti, Hamid 356
 Jespersen, Karen 298-300, 425
 Jørgensen, Anker 275, 278
 Kirk, Verner Sand 313

- Lykketoft, Mogens 275, 279, 293, 354-55
 Nørgaard, Ivar 275, 279
 Stavad, Ole 273-74, 278
 Tietge, Jacob 458
- Socialdemokratiske velfærdssamfunds normalitetsantagelser 131-32 (Offe), 146-47 (Jordan)
- Socialistisk Folkeparti 275-76, 317-21, 341-43
 Agerskov, Asbjørn 317
 Antorini, Christine 419
 Bastrup, Bente 318
 Damsgaard-Madsen, Morten 306, 318
 Graversen, Bent 318
 Gyldenkilde, Lilli 317-18, 453
 Hansen, Henrik Severin 318
 Hansen, Nis Graulund 317, 336, 381-82, 480
 Kjeldgaard, Margit 419
 Kofoed, Ingelise 275
 Laubjerg, Anders 318
 Lunde, Jes 273
 Nielsen, Holger K 275, 279, 318, 321
 Olsen, Birgit Smedegaard 318
 Petersen, Gert 278
 Strange, Ebba 275, 279
- Socialkommissionen 360-67
 Astrup, Anne 360
 Juul, Ib 360
 Pedersen, Peder J. 361
 Petersen, Jørn Henrik 359, 361, 368-76, 430, 445
 Plovsing, Jan 360
 Smith, Ninna 360
- sociale medborgerskab 85, 142, 145-46, 158-59
- socialisme 150, 160, 174, 190-92, 200, 219-20, 235
- socialpolitisk historie 501-05
- Solidarisk Alternativ 265, 329
 Thorbek, Ole 329
- »Speenhamland-systemet« 143-44
- sprog og borgerløn 20-23
 almisse 22
 socialhjælp 22
 »politisk korrekthed« 21, 356
 Sprognævnet 23
- standardløsninger 260-61
- Standing, Guy 493
- Steincke K.K 318, 502
- Steen, Vagn 271
- Stockholm, Frank 410
- Stone, Deborah A. 50, 77
- Sørensen, Per 301, 455
- T**
- tekstanalyse 92-94
- Teknologinævnet 290
- Theobald, Robert 17, 406
- Thing, Morten 498
- Thyssen, Ole 266, 267-71, 283, 295, 456, 486
- Tinbergen, Jan 17, 219
- Titmuss, R. 149
- Tobin, James 17, 406, 463
- Toffler, Alvin 242, 253
- Togeby, Ole 52, 93
- Tonboe, Jens 61
- Torpe, Lars 496
- Toulmin, Stephen 41
- U**
- uformelle økonomi 128-31, 419
- Undén, Östen 220
- universalisme 435-37

universelle velfærdsstat 431-35, 437-38
 utilitarisme 181

V

Van Parijs, Philippe 20, 96, 497, 499
 Van Trier, Walter E. 178
 varegørelse 140, 200
 Velfærdskommissionen 383
 Bundegaard, Christian 383
 Ibsen, Flemming 302, 311, 383
 Maskell, Peter 383
 Mogensen, Gunnar Viby 383
 Schjødt, Johannes Peter 305, 383, 455
 Siune, Karen 383-84
 Thygesen, Niels 383
 velfærdssamfundets grundproblemer 23-24, 467
 »arbejdsfordelingsproblemet« 23-24, 467
 »demokratiproblemet« 24, 467
 »klientgørelsesproblemet« 23, 126, 467
 »kønsarbejdsdelingsproblemet« 23-24, 467
 »miljøproblemet« 24, 467
 velfærdsstatens kerneydelse 375-76
 Venstre 245, 314-17, 341
 Bergholt, Niels 315
 Brixtofte, Peter 354
 Haarder, Bertel 248, 314
 Jakobsen, Henning 315
 Kristensen, Gunnar Glindvad 316
 Nielsen, Torben 315, 456
 Rasmussen, Anders Fogh 248, 314, 316, 354-55
 venstre-libertær 132-33, 198
 videnskabelig bevisførelse
 abduktion 44, 48

deduktion 44, 48

forståelse 44

induktion 44, 48

værdiskift 43-44, 200, 207, 257-58

W

Wad, Peter 401
 Wadel, Cato 24-28, 32, 482
 Walter, Tony 194, 481
 Watzlawick, Paul 74, 89, 231, 260, 288, 301, 384, 459
 førsteordens-problemløsning 74, 231, 288, 384
 andenordens-problemløsning 74, 231, 260, 288
 reframing 74, 459
 Webb, Steven 176
 Wendt, Peter 410, 413
 White, Stuart 483
 Whitehead, Alfred North 104, 116
 Whiteside, Kerry H. 235
 Willerslev, Bent 332
 Wolfe, A. 308

Z

Zahle, Henrik 26
 Zeuthen-udvalget 286

Ø

økonomi-begreb 115
 økonomisk vækst 28-29, 112-13, 131-32, 218, 378, 380, 385, 413, 471-73
 Ølgaard, Anders 349
 Øyen, Else 18-20

Å

Aage, Hans 283
 Ås, Berit 88

